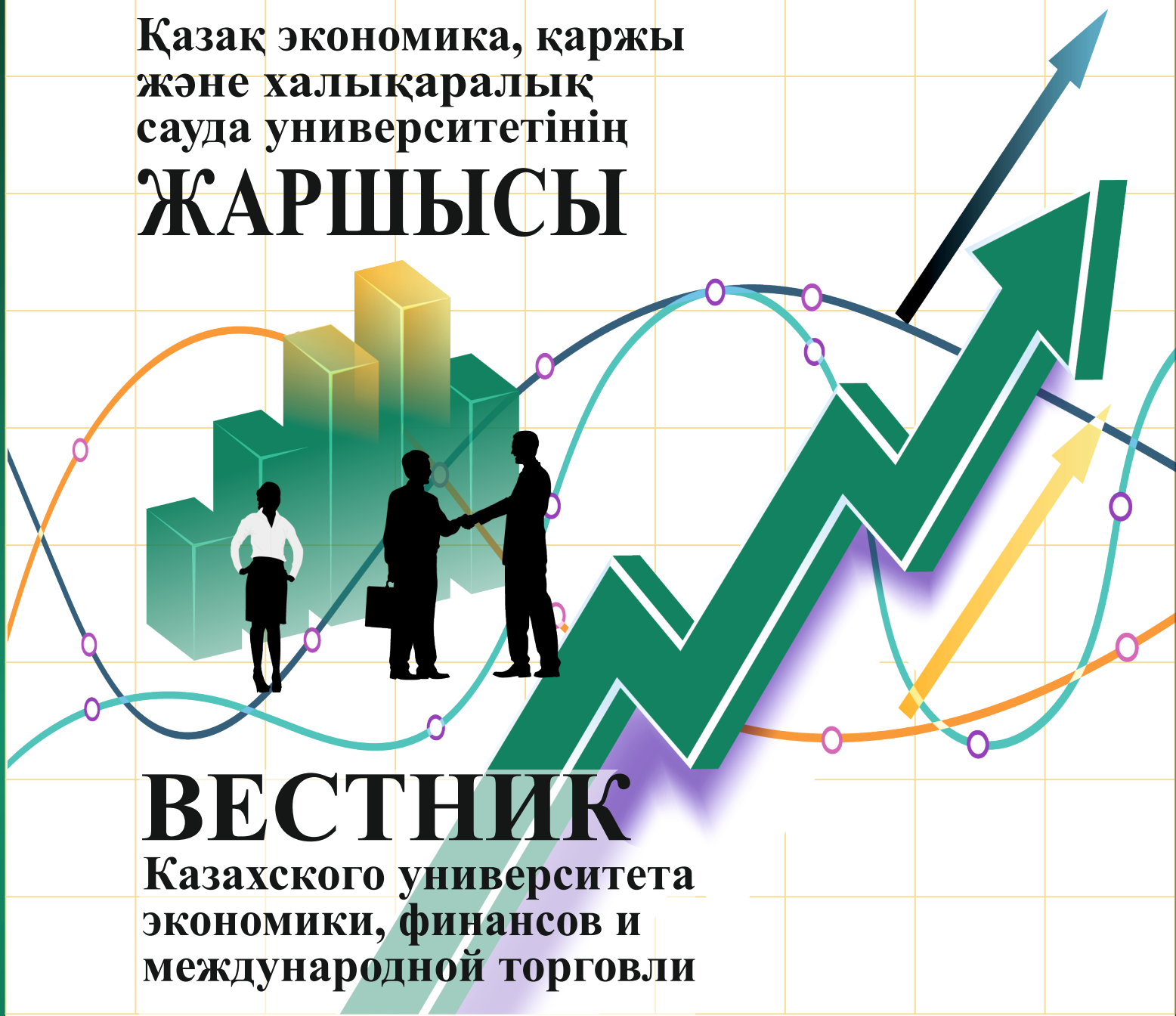

ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 1(58)/2025

Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің
ЖАРҒЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№1 (58)
2025

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов
и международной
торговли

издается с 2009 года

Журналдың меншік иесі:
«Esil University» мекемесі

Собственник журнала:
Учреждение «Esil University»

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

<i>А. Агапова</i>	PhD (США)
<i>Л. Васа</i>	PhD, профессор (Венгрия)
<i>Т.В. Шталь</i>	д.э.н., профессор (Украина)
<i>Т.В. Воронина</i>	д.э.н., профессор (Россия)
<i>А.А. Кочербаева</i>	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
<i>Е. Әмірбекұлы</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Н. Токсанова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Б.С. Есенгельдин</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.Ж. Каменова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.К. Алиев</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Х. Галиева</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Г.С. Уқубасова</i>	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь (Казахстан)

МАЗМҰНЫ

<i>Абдрахманова Д.Ш., Дуламбаева Р.Т., Турекулова Д.М.</i> Әлеуметтік трансферттердің табыс теңсіздігіне әсері.....	8
<i>Нурбосынова Ж.Н., Сутбаева Р.О., Казанбаева Ж.С., Мангибаева Д.Д.</i> Шетелдік инвестициялардың ҚР өңірлерінің инвестициялық тартымдылығын арттырудағы рөлі.....	18
<i>Онаева Б.Т., Девадзе А.Х., Муканов А.Х.</i> Отандық туристік аймақтарда Soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру бағыттары.....	26
<i>Кабдуллина Г.К., Косе Ж., Жидкоблинова О.В., Кабдолла А.</i> Топырақ эрозиясының Қазақстанның ауыл шаруашылығы алқаптарына және азық-түлік қауіпсіздігіне әсері.....	38
<i>Сатбаева А.Ж., Султанова М.Б., Кабдуллина Г.К., Дауылбаев К.Б.</i> Қазақстандағы интернетке енудегі аймақтық айырмашылықтар.....	45
<i>Курманов Н.А., Утегенова Ж.С., Тажбаев Н.М., Набиева М.Т.</i> Жасанды интеллект және еңбек нарығы: сұраныс динамикасы және негізгі дағдылар.....	51
<i>Притворова Т.П., Атабаева А.К.</i> Платформалық жұмыспен қамту: ағымдағы жағдай, талдау және қиындықтар.....	59
<i>Маралов А.К., Сабыржан А., Базарбекова С.А., Ксембаева А.Н.</i> Цифрландыру жағдайында Қазақстанның телекоммуникация саласының даму серпіні.....	67
<i>Капышева С.К., Сатанбеков Н.А., Камерова А.А., Омиржан С.М.</i> Инновациялық жобалардың экономикалық тиімділігін бағалау.....	74
<i>Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Саванчиева А.С., Киричок О.В.</i> Әлеуметтік осал топтарды жұмысқа орналастыруда цифрлық дағдылардың және субсидияланатын жұмыспен қамтудың рөлі.....	82
<i>Жанакова Н.Н., Кабиева А.Т., Карипова А.Т., Сутбаева Р.О.</i> Қазақстан экономикасына салалық инвестицияларды талдау.....	90
<i>Курманов Н.А., Кенжин Ж.Б., Куанғалиева Т.К., Утарбаева Г.К.</i> Қазақстандағы спорттық қызметтер нарығын талдау.....	98
<i>Тұрсын А.Р., Мухамедханова А.Б., Карипова А.Т., Рахимжанова Г.А.</i> Қазақстан Республикасының тұрғын үй құрылысындағы инвестициялық қызмет (Түркістан облысының мысалында).....	106
<i>Кулубекова А.Ж., Цапova О.А., Смольянинова С.Ф., Кенжебаева З.С.</i> Қазақстандағы банк секторын цифрландыру: қиындықтар мен мүмкіндіктер.....	115
<i>Турсумбаева М.Ж., Жолмуханова А.Ж., Нуркенова М.Ж., Сабыржан А.</i> Қазақстан Республикасының аграрлық секторындағы маркетингтің дамуын талдау.....	122
<i>Шохан Р., Абдраманова Г.К., Темиралиева З.С., Сырлыбаева М.Т.</i> Туризм саласының Қазақстан экономикасына әсерін талдау.....	130
<i>Байдаков А.К., Кучукова Н.К., Утибаева Г.Б., Алтынбеков М.А.</i> Банкроттықты болжау әдістемелерін Қазақстан экономикасының шарттарына бейімдеу: теориялық және практикалық аспектілері.....	139
<i>Болысбаева А.К., Тасмағанбетов А.Б., Ибрашева А.Ж., Мүтәліпқызы Б.</i> Бизнес-білім берудің ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамытуға ықпалы.....	148
<i>Карагойшина Н.Е., Капышева С.К., Каримова М.Д., Асанова А.Ж.</i> Жастар жұмыссыздығының экономикалық әсері және әлеуметтік қақтығыс факторлары.....	156
<i>Ергалиев Р.Е., Раимбеков Ж.С., Садыков Ж.А., Мухамедиева Г.М.</i> Қазақстанда ет өнімдерінің жеткізу тізбегінде блокчейн технологиясын пайдалану перспективалары.....	167
<i>Нурпеисова Н.С., Рузиева Э.А., Макишева Ж.А., Тайлақ М.Қ.</i> Тағам өнеркәсібінде басқарушылық есепті ұйымдастыру.....	178
<i>Мисник О.В., Мусина Р.С., Турмаханбетова Г.А., Алибекова А.Б.</i> Қазақстанның ауыл шаруашылығында шағын және орта бизнесті дамытуды қаржылық қамтамасыз ету.....	186
<i>Турғанбаев Д.Ә., Исаева Б.К., Кенжегүл М.О., Оразбай Л.</i> Қазақстандағы ғылымды цифрландыру экономикалық өсудің факторы ретінде.....	196
<i>Ахметова А.А., Лұқпанова Ж.О., Мажитова Б.Б., Қожасхметова А.Г.</i> Қаржылық мониторинг жүйесін жетілдіру үшін математикалық модельдерді жүзеге асыру.....	203
<i>Джазыкбаева Б.К., Курманғалиева Л.А., Жумабекова М.Б., Замбинова Г.К.</i> Қазақстан экономикасын әртараптандыру тұрақты даму факторы ретінде.....	213

Такиев М.Т., Увакбаева Г.Б., Берстембаева Р.К., Мажитова Б.Б. Мемлекеттік салық түсімдерінің жоғалуы <i>кәсіпкерлік</i> қызметті салықтық ыстықтау нәтижесінде.....	223
Кенжегүл М.О., Турганбаев Д.Ә., Сейтхожина Д.А., Исаева Б.К. Қазақстан Республикасында цифрлық экономика «Smart Nation» тұжырымдамасын іске асырудың шарты ретінде.....	233
Сауранова М.М., Киричок О.В., Кучковская В.С., Асанов Б.М. Кәсіпорындардың инновациялық қызметін басқарушылық есепке алу жүйесін дамыту	246
Сатбаева А.Ж., Ибраева А.Р., Байдаков А.К., Шаметова А.А. Жасанды интеллект және жұмыспен қамту құрылымы: халықаралық бағалаулар мен қорытындылар	254
Кенжебеков Н.Д., Кабдыбай А.К., Абдикаримова А.Т., Абеуова С.Т. Инвестициялық саясат және Қазақстанның жаһандық қосылған құн тізбегіне интеграциялану мәселелері	261
Имашев А.Б., Саймагамбетова Г.А., Ералина Э.М., Абдрахманова А.Д. Жоғары оқу орындарында кәсіпкерлік негіздерін енгізуде бизнес-инкубаторлардың рөлі.....	269
Алибекова А.Б., Ракаева А.Н., Керимкулова Д.Д., Джумабекова А.Т. Екінші деңгейдегі банктердегі қаржылық мониторингті бағалаудың негізгі әдістері.....	277
Хамитова Д.М., Бабажанова Ж.А., Айтходжаева Г.И., Баймолдаева М.Т. Астық саласы кәсіпорындарының даму стратегиясын қалыптастыру	288
Дулатбекова Ж.А., Хамитова Д.М., Бабажанова Ж.А., Нурпеисова М.М. Қазақстан өңірлерінде туризмді тұрақты дамыту жолдары.....	297
Тайпакова Б.М., Мусина К.П. Місе туризмінің дамуындағы инновациялардың тиімділігі.....	305
Берназарова Р.Д., Байгиреева Ж.З., Байдалинова А.С., Аманбаева А.А. Университеттің кіріс құрылымдарының бенчмаркингі: қаржыландырудың халықаралық моделдерін салыстырмалы түрде талдау.....	312
Есенова М.Т., Бугубаева Р.О., Жапарова Р.Е. Қалалық көлік кешенін мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін қамтамасыз ету мәселелері	325
Абдикаликов К.К., Искаков Б.М., Абауова Г.М., Әлданай Ә.А. Шағын және орта бизнес санатын анықтау критерийлері және мемлекеттік қолдаудағы рөлі.....	335
Әбішева Ә.Ә., Герасименко В.В. Сандық маркетинг және сатылым тұрақтылығы: модельдік тәсіл.....	348
Кидирмаганбетова А.И., Козут О.Ю., Сырлыбаева Н.Ш., Байгабулова К.К. Компанияның қаржылық есептілігін манипуляциялау нәтижелері.....	358
Алтынбеков М.А., Смаилова Б.Д., Имрамзиева М.Я., Бектемирова Н.Т. Шағын кәсіпорынның қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының тәжірибелік аспектілері.....	365
Маймурунова А.А., Ауезова З.Т., Даниярова М.Т., Имрамзиева М.Я. Қазақстан Республикасы моноқалаларының инновациялық даму сценарийін анықтау әдістемесі.....	373
Шалдарбеков К.Б., Нурмухамбетова З.С., Джолдасов А.А., Сатыбалдиева Д.О. Аймақтық индустриялық жобаларды басқару механизмін жетілдіру жолдары	383
Ердәулетова Ф., Жадигерова О., Құрбанбаева А., Саймагамбетова Г. Экологиялық есепті дамытудағы мемлекеттік аудиттің рөлі: Қытай тәжірибесі	392
Жунусбекова Н.М., Сатыбалдиева Д.О., Шалдарбекова К.Б., Искакова Т.К. Тұрақты даму контекстінде модельді химиялық процестің экономикалық бағалауы	403

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Абдрахманова Д.Ш., Дуламбаева Р.Т., Турекулова Д.М.</i> Влияние социальных трансфертов на неравенство доходов	8
<i>Нурбосынова Ж.Н., Сутбаева Р.О., Казанбаева Ж.С., Мангибаева Д.Д.</i> Роль иностранных инвестиций в повышении инвестиционной привлекательности регионов РК	18
<i>Онаева Б.Т., Девадзе А.Х., Муканов А.Х.</i> Направления формирования инфраструктуры Soft туризма в отечественных туристских зонах.....	26
<i>Кабдуллина Г.К., Косе Ж., Жидкоблинова О.В., Кабдолла А.</i> Влияние эрозии почвы на сельскохозяйственные угодья Казахстана и продовольственную безопасность	38
<i>Сатбаева А.Ж., Султанова М.Б., Кабдуллина Г.К., Дауылбаев К.Б.</i> Региональные различия в интернет-проникновении в Казахстане	45
<i>Курманов Н.А., Утегенова Ж.С., Тажбаев Н.М., Набиева М.Т.</i> Искусственный интеллект и рынок труда: динамика спроса и ключевые навыки	51
<i>Притворова Т.П., Атабаева А.К.</i> Платформенная занятость: текущее состояние, анализ и проблемы	59
<i>Маралов А.К., Сабыржан А., Базарбекова С.А., Ксембаева А.Н.</i> Динамика развития телекоммуникационной отрасли Казахстана в условиях цифровизации	67
<i>Капышева С.К., Сатанбеков Н.А., Камерова А.А., Омиржан С.М.</i> Оценка экономической эффективности инновационных проектов	74
<i>Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Саванчиева А.С., Киричок О.В.</i> Роль цифровых навыков и субсидируемой занятости в трудоустройстве социально уязвимых групп.....	82
<i>Жанакова Н.Н., Кабиева А.Т., Карипова А.Т., Сутбаева Р.О.</i> Анализ отраслевых инвестиций в экономику Казахстана.....	90
<i>Курманов Н.А., Кенжин Ж.Б., Куангалиева Т.К., Утарбаева Г.К.</i> Анализ рынка спортивных услуг в Казахстане	98
<i>Турсын А.Р., Мухамедханова А.Б., Карипова А.Т., Рахимжанова Г.А.</i> Инвестиционная деятельность в жилищном строительстве РК (на примере Туркестанской области).....	106
<i>Кулубекова А.Ж., Цанова О.А., Смольянинова С.Ф., Кенжебаева З.С.</i> Цифровизация банковского сектора Казахстана: вызовы и возможности	115
<i>Турсумбаева М.Ж., Жолмуханова А.Ж., Нуркенова М.Ж., Сабыржан А.</i> Анализ развития маркетинга в аграрном секторе Республики Казахстан	122
<i>Шохан Р., Абдраманова Г.К., Темиралиева З.С., Сырлыбаева М.Т.</i> Анализ влияние туристической отрасли на экономику Казахстана.....	130
<i>Байдаков А.К., Кучукова Н.К., Утибаева Г.Б., Алтынбеков М.А.</i> Адаптация методик прогнозирования банкротства к условиям экономики Казахстана: теоретические и практические аспекты.....	139
<i>Болысбаева А.К., Тасмаганбетов А.Б., Ибрашева А.Ж., Мүтәліпқызы Б.</i> Влияние бизнес - образования на развитие молодежного предпринимательства в сельской местности.....	148
<i>Карагойшина Н.Е., Капышева С.К., Каримова М.Д., Асанова А.Ж.</i> Экономическое воздействие и влияние факторов социальных конфликтов на безработицу среди молодежи.....	156
<i>Ергалиев Р.Е., Раимбеков Ж.С., Садыков Ж.А., Мухамедиева Г.М.</i> Перспективы использования блокчейна в цепях поставок мясной продукции в Казахстане	167
<i>Нурпеисова Н.С., Рузиева Э.А., Макишева Ж.А., Тайлақ М.Қ.</i> Организация управленческого учета в пищевой промышленности	178
<i>Мисник О.В., Мусина Р.С., Турмаханбетова Г.А., Алибекова А.Б.</i> Финансовое обеспечение развития малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве Казахстана.....	186
<i>Турганбаев Д.Ә., Исаева Б.К., Кенжегүл М.О., Оразбай Л.</i> Цифровизация науки в Казахстане как фактор экономического роста.....	196
<i>Ахметова А.А., Лұқпанова Ж.О., Мажитова Б.Б., Кожяхметова А.Г.</i> Совершенствование математических моделей и внедрение их в систему финансового мониторинга	203

<i>Джазыкбаева Б.К., Курмангалиева Л.А., Жумабекова М.Б., Замбинова Г.К.</i> Диверсификация экономики Казахстана как фактор устойчивого развития.....	213
<i>Такиев М.Т., Увакбаева Г.Б., Берстембаева Р.К., Мажитова Б.Б.</i> Выпадающие налоговые доходы государства как результат налогового стимулирования предпринимательской деятельности.....	223
<i>Кенжежұл М.О., Турганбаев Д.Ә., Сейтхожина Д.А., Исаева Б.К.</i> Цифровая экономика как условие реализации концепции «Smart Nation» в Республике Казахстан	233
<i>Сауранова М.М., Киричок О.В., Кучковская В.С., Асанов Б.М.</i> Развитие системы управленческого учета инновационной деятельности предприятий.....	246
<i>Сатбаева А.Ж., Ибраева А.Р., Байдаков А.К., Шаметова А.А.</i> Искусственный интеллект и структура занятости: международные оценки и выводы	254
<i>Кенжебеков Н.Д., Кабдыбай А.К., Абдикаримова А.Т., Абеуова С.Т.</i> Особенности интеграции Казахстана в глобальную цепочку добавленной стоимости	261
<i>Имашев А.Б., Саймагамбетова Г.А., Ералина Э.М., Абдрахманова А.Д.</i> Роль бизнес-инкубаторов во внедрении основ предпринимательства в высших учебных заведениях.....	269
<i>Алибекова А.Б., Ракаева А.Н., Керимкулова Д.Д., Джумабекова А.Т.</i> Основные методы оценки финансового мониторинга в банках второго уровня	277
<i>Хамитова Д.М., Бабажанова Ж.А., Айтходжаева Г.И., Баймолдаева М.Т.</i> Формирование стратегии развития предприятий зерновой отрасли	288
<i>Дулатбекова Ж.А., Хамитова Д.М., Бабажанова Ж.А., Нурпеисова М.М.</i> Пути устойчивого развития туризма в регионах Казахстана.....	297
<i>Тайпакова Б.М., Мусина К.П.</i> Эффективность инноваций в развитии Мiсе-туризма	305
<i>Берназарова Р.Д., Байгиреева Ж.З., Байдалинова А.С., Аманбаева А.А.</i> Бенчмаркинг структур доходов университетов: сравнительный анализ международных моделей финансирования	312
<i>Есенова М.Т., Бузубаева Р.О., Жапарова Р.Е.</i> Проблемы обеспечения системы государственного управления городским транспортным комплексом	325
<i>Абдикаликов К.К., Искаков Б.М., Абауова Г.М., Әлданай Ә.А.</i> Критерии определения категории малого и среднего бизнеса и его роль в государственной поддержке	335
<i>Әбішева Ә.Ә., Герасименко В.В.</i> Влияние цифрового маркетинга на устойчивость продаж: разработка комплексной модели.....	348
<i>Кидирмаганбетова А.И., Козут О.Ю., Сырлыбаева Н.Ш., Байгабулова К.К.</i> Результаты манипулирования финансовой отчетностью компании.....	358
<i>Алтынбеков М.А., Смаилова Б.Д., Имрамзиева М.Я., Бектемирова Н.Т.</i> 3 Практические аспекты международных стандартов финансового учета в современной системе учета компании.....	365
<i>Маймурунова А.А., Ауезова З.Т., Даниярова М.Т., Имрамзиева М.Я.</i> Методика определения инновационного сценария развития моногородов Республики Казахстан.....	373
<i>Шалдарбеков К.Б., Нурмухамбетова З.С., Джолдасов А.А., Сатыбалдиева Д.О.</i> Пути совершенствования механизма управления региональными индустриальными проектами.....	383
<i>Ердаuletова Ф., Жадигерова О., Курбанбаева А., Саймагамбетова Г.</i> Роль государственного аудита в развитии экологического учета: опыт КНР.....	392
<i>Жунусбекова Н.М., Сатыбалдиева Д.О., Шалдарбекова К.Б., Исакова Т.К.</i> Экономическая оценка модельного химического процесса в контексте устойчивого развития.....	403

CONTENTS

<i>Abdrakhmanova D., Dulambayeva R., Turekulova D.</i> The impact of social transfers on income inequality	8
<i>Nurbossynova Zh., Sutbayeva R., Kazanbayeva Zh., Mangibayeva D.</i> Role of foreign investments in boosting regional attractiveness in Kazakhstan	18
<i>Onayeva B., Devadze A., Mukanov A.</i> Direction of forming infrastructure of Soft tourism in domestic tourist zones	26
<i>Kabdullina G., Kose Zh., Zhidkoblinova O., Kabdolla A.</i> The impact of soil erosion on Kazakhstan's agricultural lands and food security	38
<i>Satbayeva A., Sultanova M., Kabdullina G., Dauylbayev K.</i> Regional differences in internet penetration in Kazakhstan	45
<i>Kurmanov N., Utegenova Z., Tazhbayev N., Nabieva M.</i> Artificial intelligence and the labor market: demand dynamics and key skills	51
<i>Pritvorova T., Atabayeva A.</i> Platform employment: current status, analysis and challenges	59
<i>Maralov A., Sabyrzhan A., Bazarbekova S., Xembayeva A.</i> Dynamics of development of Kazakhstan's telecommunications industry in the context of digitalization	67
<i>Kapysheva S., Satanbekov N., Kamerova A., Omirzhan S.</i> Assessment of economic efficiency of innovative projects	74
<i>Bekzhanova T., Yeshpanova D., Savanchiyeva A., Kirichok O.</i> The role of digital skills and subsidized employment in employment of socially vulnerable groups	82
<i>Zhanakova N., Kabiyeva A., Karipova A., Sutbayeva R.</i> Analysis of sectoral investments in the economy of Kazakhstan	90
<i>Kurmanov N., Kenzhin Z., Kuangaliyeva T., Utarbayeva G.</i> Analysis of the sports services market in Kazakhstan	98
<i>Tursyn A., Mukhamedkhanova A., Karipova A., Rakhymzhanova G.</i> Investment activities in residential construction in the republic of Kazakhstan (a case study of the Turkestan region)	106
<i>Kulubekova A.Zh., Tsapova O.A., Smolyaninova S.F., Kenzhebeyeva Z.S.</i> Digitalization of the banking sector of Kazakhstan: challenges and opportunities	115
<i>Tursumbayeva M., Zholmukhanova A., Nurkenova M., Sabyrzhan A.</i> Analysis of the development of marketing in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan	122
<i>Shokhan R., Abdramanova G., Temiralieva Z., Syrlybayeva M.</i> Analysis of the impact of the tourism industry on the economy of Kazakhstan	130
<i>Baidakov A., Kuchukova N., Utibaeva G., Altynbekov M.</i> Adaptation of bankruptcy forecasting methods to the conditions of the economy of Kazakhstan: theoretical and practical aspects	139
<i>Bolysbayeva A., Tasmaganbetov A., Ibrasheva A., Mutalipkyzy B.</i> The impact of business education on the development of youth entrepreneurship in rural areas	148
<i>Karagoishina N., Kapysheva S., Karimova M., Assanova A.</i> Economic impact and impact of social conflict factors on youth unemployment	156
<i>Yergaliev R., Raimbekov Zh., Sadykov Zh., Mukhamediyeva G.</i> Prospects for using blockchain in meat product supply chains In Kazakhstan	167
<i>Nurpeisova N., Ruziyeva E., Makisheva Zh., Tailak M.</i> Organization of management accounting in the food industry	178
<i>Misnik O., Mussina R., Turmakhanbetova G., Alibekova A.</i> Financial support for the development of small and medium-sized businesses in agriculture in Kazakhstan	186
<i>Turganbayev D., Isayeva B., Kenzhegul M., Orazbai L.</i> Digitalization of science in Kazakhstan as a factor economic growth	196
<i>Akhmetova A., Lukpanova Zh., Mazhitova B., Kozhakhmetova A.</i> Implementation of mathematical models to improve the activities of the financial monitoring system	203

Jazykbayeva B., Kurmangaliyeva L., Zhumabekova M., Zambinova G. Diversification of Kazakhstan's economy as a factor of sustainable development	213
Takiyev M., Uvakbayeva G., Berstembaeva R., Mazhitova B. Lossing state tax revenues as a result of tax incentives for business activities	223
Kenzhegul M., Turganbayev D., Seitkhodzina D., Issayeva B. Digital economy as a condition for the implementation of the 'Smart Nation' concept in the republic of Kazakhstan.....	233
Sauranova M., Kirichok O., Kuchkovskaya V., Asanov B. Development of the management accounting system for innovative activities of enterprises	246
Satbayeva A., Ibrayeva A., Baidakov A., Shametova A. Artificial intelligence and employment structure: international assessments and findings.....	254
Kenzhebekov N., Kabdybay A., Abdikarimova A., Abeuova S. Investment policy and problems of Kazakhstan's integration into the global value chain	261
Imashev A., Saimagambetova G., Yeralina E., Abdrakhmanova A. The role of business incubators in the introduction of the basics of entrepreneurship in higher education institutions	269
Alibekova A., Rakayeva A., Kerimkulova D., Dzhumabekova A. The main methods of assessing financial monitoring in second-tier banks	277
Khamitova D., Babazhanova Zh., Aitkhodzhayeva G., Baymoldaeva M. Formation of a strategy for the development of Grain industry enterprises.....	288
Dulatbekova Zh., Khamitova D., Babazhanova Zh., Nurpeisova M. Ways of sustainable tourism development in the regions of Kazakhstan.....	297
Taipakova B., Mussina K. Efficiency of innovations in Mice tourism development.....	305
Bernazarova R., Baigireeva J., Baidalinova A.S., Amanbaeva A. Benchmarking structures of university income: a conversational analysis of international financing models.....	312
Yessenova M., Bugubayeva R., Zhaparova R. Challenges in public urban transport governance system.....	325
Abdikalikov K., Iskakov B., Abauova G., Aldanay A. Criteria for determining the category of small and medium business and its role in stat support.....	335
Abisheva A., Gerasimenko V. The impact of digital marketing on sales sustainability: development of an integrated model	348
Kidirmaganbetova A., Kogut Yu., Syrlybayeva N., Baygabulova K. The results of manipulating the company's financial statements	358
Altynbekov M., Smailova B., Imramziyeva M., Bektemirova N. Practical aspects of international financial accounting standards in a modern company accounting system	365
Maimurunova A., Auezova Z., Daniyarova M., Imramziyeva M. Methodology for determining the innovative scenario for the development of single-industry towns of the Republic of Kazakhstan	373
Shaldarbekov K., Nurmukhambetova Z., Joldassov A., Satybaldiyeva D. Ways to improve the regional industrial project management mechanism	383
Yerdavletova F., Zhadigerova O., Kurbanbaeva A., Saimagambetova G. The role of state audit in the development of environmental accounting: the experience of China.....	392
Zhunusbekova N., Satybaldiyeva D., Shaldarbekova K., Iskakova T. Economic evaluation of a model chemical process in the context of sustainable development	403

Д.Ш. Абдрахманова*, докторант, PhD¹

Р.Т. Дуламбаева, д.э.н., профессор¹

Д.М. Турекулова, д.э.н., профессор²

Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,
г. Астана, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: d.abdrakhmanova@apa.kz

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ТРАНСФЕРТОВ НА НЕРАВЕНСТВО ДОХОДОВ

Социальные трансферты являются одним из важных факторов и инструментов сокращения неравенства доходов, обеспечивая их перераспределение в пользу менее обеспеченного населения. Целью социальных трансфертов является улучшение качества жизни населения и снижения уровня бедности. Как правило, влияние социальных трансфертов на неравенство доходов населения различается между странами в зависимости от их объемов, адресности и эффективности институтов.

Статья посвящена исследованию влияния социальных трансфертов на неравенство доходов в Казахстане. В исследовании применен метод корреляционного анализа, основанный на данных о доле социальных трансфертов в общих денежных доходах населения и уровне неравенства доходов в Казахстане за 2001-2023гг. В результате корреляционного анализа выявлена слабая взаимосвязь неравенства доходов с социальными трансфертами. Низкая корреляция наблюдается и в других странах СНГ, что свидетельствует о недостаточной адресности действующих в рассматриваемых странах социальных программ.

Анализ взаимосвязи неравенства доходов с конкретными видами социальных трансфертов показал, что рост доли адресной социальной помощи (АСП) в общих денежных доходах населения увеличивает неравенство доходов, а повышение доли стипендий, наоборот, снижает его. В заключении сделан вывод о необходимости анализа действующих социальных трансфертов и обеспечения более сбалансированной политики, включающей достаточное финансирование и строгую адресность социальных трансфертов.

Ключевые слова: социальные трансферты, неравенство доходов, перераспределение доходов, денежные доходы, корреляционный анализ, адресная социальная помощь, коэффициент Джини.

Кілт сөздер: әлеуметтік трансферттер, табыс теңсіздігі, табысты қайта бөлу, ақшалай табыстар, корреляциялық талдау, атаулы әлеуметтік көмек, Джини коэффициенті.

Keywords: social transfers, income inequality, income redistribution, monetary income, correlation analysis, targeted social assistance, Gini coefficient.

Введение. Неравенство доходов в настоящее время является одной из центральных социально-экономических проблем современного мира. Увеличение разрыва между доходами богатых и бедных вызывает рост социальной напряженности, ограничивает доступ значительной части населения к качественному образованию, медицине и другим услугам. Разный уровень неравенства доходов в странах отражает эффективность действующих в них институтов по перераспределению доходов. Социальные трансферты (пенсии, адресная социальная и жилищная помощь, пособия и стипендии) являются основным инструментом перераспределительной политики. Они ориентированы на наименее защищенные слои населения с низким уровнем доходов. Эффективное использование социальных трансфертов способно сократить уровень бедности, снизить дифференциацию доходов и повысить социальную мобильность.

Целью статьи является оценка влияния доли социальных трансфертов в общих денежных доходах на неравенство среди населения. Для достижения поставленной цели был проведен анализ научных исследований и отчетов международных организаций по вопросам регулирования неравенства доходов, и использованы такие методы, как обобщение, анализ, синтез, сравнение на основе статистических данных, корреляционный анализ между социальными трансфертами и уровнем неравенства доходов. Для проведения корреляционного анализа применялись данные о доле социальных трансфертов в общих денежных доходах населения и коэффициент Джини, как показатель, отражающий уровень неравенства доходов. Построение временных рядов основано на

официальной статистической информации за 2001-2023гг. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [1] и статистических офисов отдельных стран СНГ (Россия, Беларусь, Кыргызстан, Узбекистан) [2-5].

По результатам исследования сделан вывод о необходимости усиления адресности социальных программ поддержки и оценки их эффективности.

Обзор литературы. Исследования зарубежных ученых, посвященных анализу влияния социальных трансфертов на неравенство доходов, можно разделить на два направления. Первая группа исследователей утверждает, что при эффективной перераспределительной политике социальные трансферты способствуют снижению неравенства доходов среди населения. Так, роль перераспределительной роли государственных трансфертов обозначена в исследовании M.Cai, X.Yue [6] и S.Yang, X. Zhao [7]. Согласно их анализу, трансферты снижают неравенство, если их получает больше бедных людей, нежели состоятельных. В противном случае, они усугубляют уровень неравенства доходов среди населения. Государственные трансферты, которые домохозяйства получают через программы социального обеспечения, являются одной из наиболее значимых систем для обеспечения и улучшения условий жизни людей и содействия социальной справедливости. Расходы на социальное обеспечение играют решающую роль в сокращении неравенства доходов, но при условии их эффективного распределения.

Исследователи P.Vaço, J.Duarte, M.Pereira, M.Simões [8] проанализировали взаимосвязь между неравенством и государственными социальными расходами по девяти программам. Было выявлено, что социальные трансферты влияют на неравенство доходов только в случае пенсий, пособий по нетрудоспособности и жилищных пособий. При этом для расходов на пенсии по возрасту получен эффект увеличения неравенства доходов, для пособий по нетрудоспособности – эффект уменьшения неравенства, а для жилищных пособий – изначально неравенство доходов сократится, но после достижения порогового значения оно увеличится. Влияние изменения уровня социальных расходов на неравенство доходов зависит от структуры социальной политики и институциональных условий конкретной страны. Верная перераспределительная политика может позволить сократить неравенство доходов, даже если общий уровень государственных расходов останется прежним или даже снизится.

P.Zhan, X.Ma, Sh.Li [9] разработали модель декомпозиции на основе метода Шепли для исследования влияния миграции и старения населения на неравенство доходов на национальном уровне, а также для городских и сельских районов. Быстрое старение населения, и, следовательно, увеличение социальных расходов по пенсионным выплатам может усилить неравенство доходов как между пенсионерами в зависимости от вида их предыдущей занятости и места жительства (городская или сельская местность), так и между работающим населением и пенсионерами. При включении миграции в модель декомпозиции ученые пришли к выводу, что она ускоряет старение населения в сельской местности. Это в свою очередь приводит к увеличению неравенства доходов в селе и его снижению в городе. Исследования [8, 9] свидетельствуют о необходимости проработки эффективной пенсионной системы в странах.

В работах российских исследователей (Л.Н. Овчарова, Е.А. Горина [10] и другие) поднимаются вопросы повышения адресности программ социальной поддержки. Ими проведен анализ эффективности расходов на меры социальной поддержки (адресность мер, соотношение затрат и достигнутых результатов), выявлены ограничения распределительной политики. В качестве направлений развития адресности предлагаются совершенствование оценки нуждаемости, обеспечение прозрачности распределения трансфертов, проведение регулярного мониторинга воздействия социальных трансфертов на уровень жизни населения и сокращение неравенства доходов среди населения.

Вторая группа ученых наряду с эффективностью социальных программ отмечает роль политических процессов при снижении неравенства доходов. M.Zhang, G.Zhou, G.Fan [11] в своем исследовании изучили влияние политических институтов на неравенство доходов в городской местности. Анализ, проведенный на основе политических данных и опросов домохозяйств, показал, что в городах с местным лидером неравенство доходов на 6% ниже, чем в городах с лидерами из других территорий. Это объясняется большей адресностью выплат. Таким образом, отсутствие народных выборов и роль местного лидера также оказывают влияние на расходы на социальное обеспечение и неравенство доходов.

Учеными G.d'Agostino, L.Pieroni, M.Scarlato [12] сформирована теоретическая модель, в которой социальные трансферты (пособия, пенсии, выплаты малоимущим) рассматриваются как результат политических процессов. Согласно модели, объем и структура социальных трансфертов зависят от избирательной системы и формирования коалиций. Неоднородность полученных результатов в странах ОЭСР объясняется различным уровнем коррупции, а прогрессивность налогообложения по их исследованию не оказывает значительного влияния на неравенство доходов.

В работах отечественных исследователей (Ж.Лукпанова, Р.Берстембаева, Д.Тлеужанова, О.Мисник [13] и другие) доходы населения рассматриваются как основной индикатор его социального положения, а также изучаются меры государственного регулирования доходов. При этом исследования в основном направлены на анализ причин социально-экономического неравенства населения и формулировку возможных мер для его снижения: увеличение реальной заработной платы, величины прожиточного минимума и финансирования социальных расходов, снижение налоговой нагрузки для малого и среднего бизнеса. В них не изучено влияние социальных программ поддержки населения на неравенство доходов. Настоящая статья является дополнением проведенных работ с точки зрения анализа влияния перераспределительной политики, а именно, социальных трансфертов, на уровень неравенства доходов. Дальнейшие исследования должны быть направлены на более глубокий анализ влияния социальных выплат на неравенство доходов в комплексе с демографическими и миграционными показателями.

Основная часть. Согласно официальной статистике Казахстана, разница в доходах наиболее и наименее обеспеченных казахстанцев в 2023 году составила 6 раз, а в 3 квартале 2024 года – 6,3 раза [1]. Это свидетельствует о росте социально-экономического неравенства среди населения и недостаточной эффективности мер перераспределения доходов, в числе которых находятся и социальные трансферты. Такая диспропорция замедляет экономическое развитие и создает риски повышения социальной напряженности. Для сокращения разрыва требуются комплексные меры, включающие повышение адресности программ социальной поддержки. Анализ влияния социальных трансфертов на уровень дифференциации доходов населения позволяет оценить эффективность социальной политики в снижении неравенства доходов среди населения.

В разных странах влияние социальных трансфертов на неравенство доходов варьируется в зависимости от уровня их экономического развития и основных направлений государственной политики. В некоторых странах социальная политика сосредоточена на обеспечении социальной справедливости и равенства возможностей для всех, а в других – на достижении экономического роста и снижении уровня бедности.

В странах с развитой системой социальной защиты социальные трансферты играют ключевую роль в снижении неравенства доходов. К примеру, социальная политика Швеции направлена на обеспечение благополучия и поддержки населения. Ее особенностью является то, что социальные расходы финансируются из общих налоговых доходов бюджета, то есть все население страны содействует финансированию социальной политики посредством уплаты налогов. При этом налоговая система является прогрессивной, граждане с высоким доходом облагаются более высокими налогами.

В странах с низким и средним уровнем дохода влияние социальных трансфертов ограничено недостаточным финансированием и слабой институциональной базой. Однако среди них тоже есть успешные примеры эффективных социальных программ, которые стали основным инструментом борьбы с бедностью. Так, в системе социальной защиты Бразилии эффективно используется программа Bolsa Familia program (BFP) по предоставлению трансфертов. Указанная программа способствовала значительному снижению уровня неравенства и бедности среди населения. Бразилия создала надежную инфраструктуру для выявления потенциальных получателей трансфертов, подтверждения их соответствия требованиям и осуществления выплат. Она включает в себя социальный регистр, охватывающий около половины населения Бразилии, и используется более чем в двадцати программах для определения соответствия домохозяйств требованиям на основе различных пороговых значений дохода [14].

Для оценки влияния социальных программ поддержки на неравенство доходов в качестве основного индикатора используется доля социальных трансфертов в общих денежных доходах населения. Она отражает степень перераспределения доходов через механизмы государственной

поддержки. Анализ изменения этого показателя позволяет оценить эффективность государственной политики в области перераспределения доходов и ее воздействие на неравенство доходов.

В странах СНГ влияние социальных трансфертов на неравенство доходов является неоднородным (таблица 1).

Таблица – 1

Доля социальных трансфертов в общих денежных доходах населения в отдельных странах СНГ, в процентах

	Казахстан		Россия		Беларусь		Кыргызстан		Узбекистан	
	доля	коэфф ициент Джини	доля	коэффи циент Джини	доля	коэффи циент Джини	доля	коэффи циент Джини	доля	коэффи циент Джини
2004	17,8	0,305	12,8	0,409	22,4	0,254
2005	18,0	0,304	12,7	0,409	22,2	0,256	9,3	0,433
2006	15,9	0,312	12,0	0,415	22,7	0,262	7,7	0,446
2007	13,9	0,309	11,6	0,422	21,4	0,274	7,7	0,422
2008	14,6	0,288	13,2	0,421	20,6	0,274	7,0	0,363
2009	15,5	0,267	14,8	0,421	20,2	0,268	9,9	0,371
2010	15,3	0,278	17,7	0,421	20,4	0,265	13,6	0,371	19,6	0,295
2011	15,0	0,290	18,3	0,417	20,0	0,284	14,3	0,382	19,3	0,289
2012	14,9	0,284	18,4	0,420	20,7	0,285	16,7	0,420	21,1	0,289
2013	15,1	0,276	18,7	0,417	21,0	0,283	17,2	0,456	21,7	0,288
2014	15,8	0,278	18,2	0,414	21,1	0,275	15,6	0,429	19,6	0,280
2015	16,6	0,278	18,2	0,411	22,8	0,276	16,3	0,408	15,8	0,274
2016	18,1	0,278	18,8	0,411	24,2	0,280	16,5	0,406	14,9	0,264
2017	19,7	0,287	19,3	0,410	23,7	0,270	16,5	0,392	19,4	0,262
2018	21,5	0,289	19,0	0,414	22,8	0,275	15,8	0,378	22,5	0,262
2019	23,8	0,290	18,8	0,412	23,4	0,272	15,8	0,364	23,8	0,262
2020	28,6	0,291	21,4	0,406	23,1	0,266	16,7	0,344	24,6	0,276
2021	25,8	0,294	20,6	0,409	22,6	0,276	14,9	0,372	26,2	0,273
2022	22,8	0,285	19,1	0,398	22,5	0,268	14,5	0,422	29,9	0,283
2023	21,5	0,290	18,5	0,405	22,0	0,279	14,7	0,434	26,7	0,288

* составлена авторами на основе источника [1-5]

Государственные программы социальной поддержки в приведенных странах имеют значительный охват, включают пенсионное обеспечение, выплаты на детей, помощь малообеспеченным семьям, но эффективность программ ограничена низким уровнем адресности. В этой связи все больше внимания уделяется укреплению социальных институтов, развитию систем учета населения, действительно нуждающегося в социальной помощи, и повышению прозрачности распределения средств.

При проведении корреляционного анализа между коэффициентом Джини и долей социальных трансфертов в общих денежных доходах населения были получены следующие результаты (рисунки 1, 2)

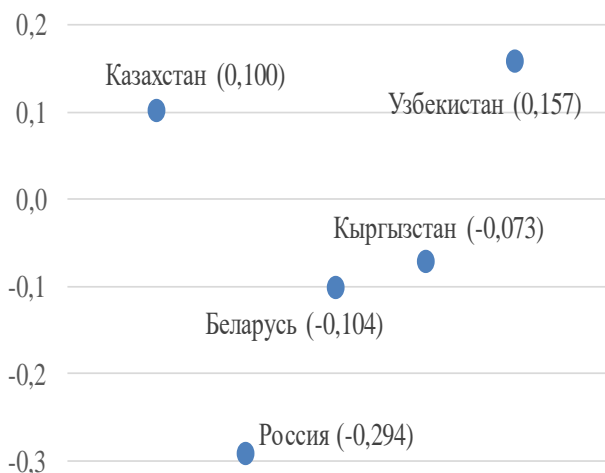

Рисунок — 1. Коэффициент корреляции между неравенством доходов и долей социальных трансфертов в странах СНГ*

*составлен авторами на основе источника [1-5]

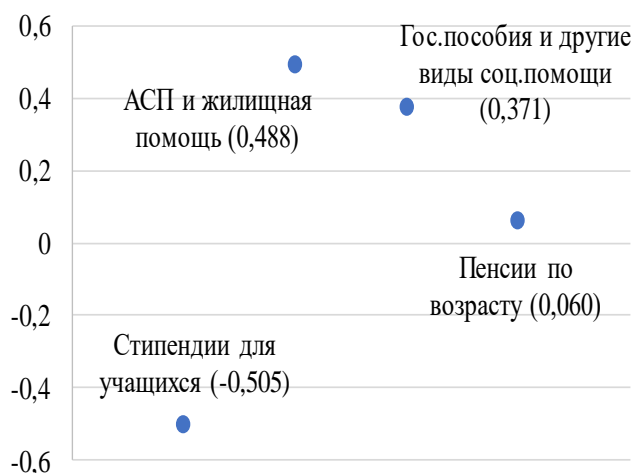

Рисунок — 2. Коэффициент корреляции между неравенством доходов и долей социальных трансфертов (по видам) в Казахстане*

*составлен авторами на основе источника [1]

Как показал анализ, во всех рассматриваемых странах связь между долей социальных трансфертов в общих денежных доходах и неравенством доходов является слабой. Слабая взаимосвязь свидетельствует о недостаточной адресности социальных трансфертов или существовании других факторов, оказывающих более сильное влияние на неравенство доходов. При этом, взаимосвязь показателей в России, Беларуси и Кыргызстане отрицательная, а в Казахстане и Узбекистане – положительная. То есть по мере увеличения доли социальных трансфертов неравенство доходов в странах может как снижаться, так и увеличиваться. К примеру, в Казахстане доля социальных расходов в общих денежных доходах населения существенно выросла в период с 2013 по 2020 год (таблица 1). Именно в это время в стране увеличились общие расходы на выплату государственных социальных пособий. Однако увеличение доли социальных трансфертов не повлияло на снижение неравенства доходов. Наоборот, в указанный период (2013-2020гг.) наблюдалось его повышение.

Для определения таких факторов потребуется дополнительный анализ экономических и социальных показателей на предмет их взаимосвязи с дифференциацией доходов населения.

Если рассмотреть корреляцию между каждым видом социальных трансфертов и неравенством доходов, в Казахстане наблюдается отрицательный эффект для стипендий учащихся. Это указывает на то, что увеличение выплат стипендий снижает неравенство доходов. Стипендии представляют собой стартовые возможности для молодежи, расширение их охвата, особенно в части наиболее нуждающейся молодежи, может снизить дифференциацию доходов.

Положительная средняя связь неравенства доходов и АСП говорит о недостаточной эффективности программ АСП. Чем больше доля АСП в общих денежных доходах населения, тем выше неравенство доходов. Необходимо повысить адресность выплат и продолжать работу в направлении стимулирования занятости.

Для пенсий по возрасту также наблюдается положительный эффект, причиной которого может служить существующее неравенство доходов среди пенсионеров. Пенсионные накопления зависят от размера официальной заработной платы и продолжительности участия в накопительной системе. Лица с более высокими официальными доходами в будущем получают более высокие пенсионные выплаты. Кроме того, имеются различия в пенсионных выплатах в городской и сельской местности.

В региональном разрезе наибольшая доля социальных трансфертов в 2023 году наблюдалась в области Абай, Северо-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях (таблица 2). Это объясняется большим количеством получателей социальных пособий в г.Семей и большой долей пенсионеров в Восточно-Казахстанской и Северо-Казахстанской областях (0,20% и 0,19% от общей численности населения области, соответственно [1]).

Отдельные виды денежных доходов населения в регионах Республики Казахстан в 2023 году

	Доля социальных трансфертов в общих денежных доходах, в процентах			Коэффициент Джини	Среднемесячная номинальная заработная плата, в тенге			Получатели пенсии по возрасту	
	всего	город	село		всего	город	село	средний размер, в тенге	количество
Абай	28,0	28,6	26,8	0,279	299 142	303 301	289 244	86 753	101 087
Акмолинская	22,6	25,5	18,4	0,283	300 747	306 916	291 070	79 269	117 611
Актюбинская	18,9	18,1	22,4	0,289	328 927	335 614	300 838	79 248	103 722
Алматинская	21,6	26,0	20,6	0,243	295 130	276 471	303 522	71 250	162 881
Атырауская	18,7	18,9	18,5	0,216	607 635	607 832	607 045	81 202	67 784
Западно-Казахстанская	18,0	16,1	21,2	0,228	316 338	344 112	265 860	77 582	97 796
Жамбылская	22,8	22,4	23,1	0,254	269 125	267 785	271 102	74 172	137 506
Жетісу	25,7	27,2	24,5	0,299	269 378	266 536	273 940	74 010	92 981
Карагандинская	20,6	20,7	20,4	0,304	338 450	339 225	334 406	88 196	185 623
Костанайская	23,5	22,9	24,4	0,269	302 598	319 069	264 750	82 022	141 632
Кызылординская	23,3	23,1	23,5	0,227	313 493	323 781	298 997	73 452	84 231
Мангистауская	16,1	13,7	18,5	0,169	535 156	606 211	322 481	81 165	62 603
Павлодарская	16,7	16,9	16,0	0,305	330 078	342 229	282 053	84 831	123 369
Северо-Казахстанская	27,9	29,4	26,2	0,295	262 248	273 968	248 894	79 250	106 518
Туркестанская	20,3	17,4	21,4	0,220	270 660	257 295	277 256	64 168	194 453
Ұлытау	16,4	15,6	20,1	0,336	483 812	510 393	306 258	83 963	29 297
Восточно-Казахстанская	26,2	24,4	31,3	0,303	339 854	360 809	283 371	97 227	143 050
г. Астана	16,3	16,3	...	0,287	480 449	480 449	...	102 822	129 504
г. Алматы	25,2	25,2	...	0,297	426 273	426 273	...	97 685	249 709
г. Шымкент	21,0	21,0	...	0,204	275 659	275 659	...	77 672	92 429

*составлена авторами на основе источника [1, 15]

Региональные различия в величине среднемесячной заработной платы в будущем сказываются на среднем размере пенсии. Высокий уровень заработной платы наблюдается в нефтедобывающих и промышленных регионах (Атырауская, Мангистауская области, область Ұлытау), а также в мегаполисах (города Астана и Алматы). Кроме того, население в городской местности Мангистауской области и области Ұлытау зарабатывает вдвое больше, чем на селе. Наименьший уровень среднемесячной заработной платы наблюдается в Северо-Казахстанской, Жамбылской, Туркестанской областях и области Жетісу. В этих же областях отмечен более низкий размер пенсии. Причем в Туркестанской области, где размер пенсии является самым низким по республике, количество получателей данного вида пособия одно из самых высоких (после города Алматы). Такая ситуация (большая доля пенсионеров с маленькой пенсией) также оказывает влияние на уровень неравенства доходов среди населения.

Дифференциация заработной платы между регионами связана с различием в оплате труда между видами экономической деятельности. Среднемесячная заработная плата в горнодобывающей промышленности в 2023 году в четыре раза превышает заработки в сельском хозяйстве [15]. Наличие больших диспропорций в доходах населения регионов, в особенности между городским и

сельским населением, позволяет сделать вывод о необходимости выработки региональных программ развития, направленных на улучшение социально-экономических условий в сельской местности.

Заключение. Система социальной защиты Республики Казахстан включает социальную помощь, социальное страхование и программы активного рынка труда. Социальные трансферты играют ключевую роль в сокращении неравенства доходов, предоставляя поддержку малообеспеченным слоям населения и создавая более равные возможности.

Результаты исследования показали, что рост доли социальных трансфертов в денежных доходах населения Казахстана не оказывает особого влияния на уровень неравенства доходов, а в некоторые периоды, наоборот, увеличивает его. При этом на усиление неравенства доходов больше всего влияет АСП, считающаяся самой эффективной мерой поддержки малообеспеченного населения. Это говорит о недостаточной эффективности программы и ее направленности не только для тех, кто реально нуждается в помощи.

Для улучшения социальной поддержки и решения проблемы неравенства доходов в регионах предлагается осуществление анализа действующих социальных трансфертов и мониторинг их эффективности. Ключевой акцент необходимо сделать на региональной адаптации, адресности и анализе эффективности программ. Проведенное исследование позволяет выделить следующие направления для совершенствования социальной политики:

- повышение адресности АСП и анализ воздействия объема социальных трансфертов в регионе на его социально-экономические показатели. Проведение регулярного анализа позволит оценивать эффективность социальных расходов;

- расширение охвата стипендиальными программами, поскольку они способствуют снижению неравенства доходов. Важным направлением будет являться разработка целевых региональных программ в партнерстве с местными работодателями, предусматривающая стипендии для студентов, обучающихся на приоритетных для региона направлениях, обязательство трудоустройства и отработки по окончании обучения;

- развитие регионов с низким уровнем дохода, что приведет к снижению региональных диспропорций в размерах заработной платы и пенсии, уменьшению внутренней миграции. Важно поддерживать экономику сел и отстающих регионов программами развития малого и среднего бизнеса, инфраструктуры, поддержки малообеспеченного населения.

В дальнейших исследованиях необходимо изучение влияния социальной политики страны на неравенство доходов в сочетании с такими факторами, как миграция и демографические изменения населения. Более сбалансированная социальная политика с учетом региональных особенностей позволит обеспечить адекватное финансирование социальных расходов и адресность предоставляемых мер поддержки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Коэффициент Джини, по 10% группам населения, расходы и доходы населения, основные показатели дифференциации доходов населения, среднемесячная номинальная заработная плата, численность населения по полу и возрастным группам в Республике Казахстан. – URL: <https://stat.gov.kz>.

2. Федеральная служба государственной статистики (Росстат). Объем и структура денежных доходов населения по источникам поступления, коэффициент Джини (индекс концентрации доходов) по субъектам Российской Федерации. – URL: <https://rosstat.gov.ru>.

3. Национальный статистический комитет Республики Беларусь. Денежные доходы населения, коэффициент Джини (индекс концентрации доходов) по территории Республики Беларусь. – URL: <https://dataportal.belstat.gov.by>.

4. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Располагаемые денежные доходы домашних хозяйств, уровень жизни населения Кыргызской Республики. – URL: <https://stat.gov.kg/ru/statistics>.

5. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. Неравномерное распределение доходов населения (коэффициент Джини), доля дохода от трансфертов в структуре совокупного дохода населения. – URL: <https://stat.uz/ru>.

6. Cai M., Yue X. The redistributive role of government social security transfers on inequality in China // *China Economic Review*. – 2020. – № 62 – <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2020.101512>.
7. Yang S., Zhao X. The income redistribution effect of social security in China // *China Economic Review*. – 2024. – № 83 – <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2023.102082>.
8. Bação P., Duarte J., Pereira M., Simões M. Social expenditure composition and inequality: A dynamic panel threshold analysis for OECD countries // *European Journal of Political Economy*. – 2024. – <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2024.102510>.
9. Zhan P., Ma X., Li Sh., Migration, population aging, and income inequality in China // *Journal of Asian Economics*. – 2021. – № 76 – <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2021.101351>.
10. Овчарова Л.Н., Горина Е.А. Развитие адресной социальной поддержки нуждающихся в России: барьеры и возможности // *Вопросы экономики*. – 2017. – №3 – <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2017-3-5-21>.
11. Zhang M., Zhou G., Fan G. Political Control and Economic Inequality: Evidence from Chinese Cities // *China Economic Review*. – 2020. – № 61 – <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2019.01.011>.
12. d'Agostino G., Pieroni L., Scarlato M. Social transfers and income inequality in OECD countries // *Structural Change and Economic Dynamics*. – 2020. – № 52 – P. 313-327. – <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2019.11.004>.
13. Лукпанова Ж.О., Берстембаева Р.К., Тлеужанова Д.А., Мисник О.В. Социально-экономическое неравенство в стране и отдельные факторы, влияющие на него // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2023. – № 4. – С. 17-24. – [doi:10.52260/2304-7216.2023.4\(53\).2](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.4(53).2).
14. Strengthening Income Stabilization through Social Protection in Emerging and Developing Economies The Brazilian Experience. – International Monetary Fund. – 2024. – URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2024/03/08/Strengthening-Income-Stabilization-through-Social-Protection-in-Emerging-and-Developing-545498>.
15. Центр развития трудовых ресурсов. Динамика по получателям пенсии, среднемесячная заработная плата в разрезе ОКЭД и регионов за 2023 год. – URL: <https://erdo.enbek.kz/analitics>.

REFERENCES

1. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Kojefficient Dzhini, po 10% gruppam naselenija, rashody i dohody naselenija, osnovnye pokazateli differenciacii dohodov naselenija, srednemesjachnaja nominal'naja zarabotnaja plata, chislennost' naselenija po polu i vozrastnym gruppam v Respublike Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Gini coefficient, by 10% groups of the population, expenses and incomes of the population, main indicators of differentiation of incomes of the population, average monthly nominal wages, population by gender and age groups in the Republic of Kazakhstan]. – URL: <https://stat.gov.kz> [in Russian]
2. Federal'naja sluzhba gosudarstvennoj statistiki (Rosstat). Ob'em i struktura denezhnyh dohodov naselenija po istochnikam postuplenija, kojefficient Dzhini (indeks koncentracii dohodov) po sub'ektam Rossijskoj Federacii [Federal State Statistics Service (Rosstat). Volume and structure of monetary income of the population by sources of receipt, Gini coefficient (income concentration index) by subjects of the Russian Federation]. – URL: <https://rosstat.gov.ru> [in Russian]
3. Nacional'nyj statisticheskij komitet Respubliki Belarus'. Denezhnye dohody naselenija, kojefficient Dzhini (indeks koncentracii dohodov) po territorii Respubliki Belarus' [National Statistical Committee of the Republic of Belarus. Monetary income of the population, Gini coefficient (income concentration index) for the territory of the Republic of Belarus]. – URL: <https://dataportal.belstat.gov.by> [in Russian]
4. Nacional'nyj statisticheskij komitet Kyrgyzskoj Respubliki. Raspolagaemye denezhnye dohody domashnih hozjajstv, uroven' zhizni naselenija Kyrgyzskoj Respubliki [National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. Disposable Monetary Income of Households, Standard of Living of the Population of the Kyrgyz Republic]. – URL: <https://stat.gov.kg/ru/statistics> [in Russian]
5. Agentstvo statistiki pri Prezidente Respubliki Uzbekistan. Neravnomernoe raspredelenie dohodov naselenija (kojefficient Dzhini), dolja dohoda ot transfertov v strukture sovokupnogo dohoda naselenija [Agency of Statistics under the President of the Republic of Uzbekistan. Uneven distribution of population

income (Gini coefficient), share of income from transfers in the structure of total population income]. – URL: <https://stat.uz/ru> [in Russian]

6. Cai M., Yue X. The redistributive role of government social security transfers on inequality in China // *China Economic Review*. – 2020. – № 62 – <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2020.101512>

7. Yang S., Zhao X. The income redistribution effect of social security in China // *China Economic Review*. – 2024. – № 83 – <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2023.102082>

8. Bação P., Duarte J., Pereira M., Simões M. Social expenditure composition and inequality: A dynamic panel threshold analysis for OECD countries // *European Journal of Political Economy*. – 2024. – <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2024.102510>

9. Zhan P., Ma X., Li Sh., Migration, population aging, and income inequality in China // *Journal of Asian Economics*. – 2021. – № 76 – <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2021.101351>

10. Ovcharova L., Gorina E. Razvitie adresnoj social'noj podderzhki nuzhdajushhihsja v Rossii: bar'ery i vozmozhnosti // *Voprosy jekonomiki*. – 2017. – №3 – <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2017-3-5-21> [in Russian]

11. Zhang M., Zhou G., Fan G. Political Control and Economic Inequality: Evidence from Chinese Cities // *China Economic Review*. – 2020. – № 61 – <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2019.01.011>

12. d'Agostino G., Pieroni L., Scarlato M. Social transfers and income inequality in OECD countries // *Structural Change and Economic Dynamics*. – 2020. – № 52 – P. 313-327. – <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2019.11.004> [in English]

13. Lukpanova Zh., Berstembayeva R., Tleuzhanova D., Misnik O. Social'no-jekonomicheskoe neravenstvo v strane i otdel'nye faktory, vlijajushhie na nego // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli* [Socioeconomic inequality in the country and individual factors influencing it // *Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*]. – 2023. – № 4. – S. 17-24. – doi 10.52260/2304-7216.2023.4(53).2 [in Russian]

14. Strengthening Income Stabilization through Social Protection in Emerging and Developing Economies The Brazilian Experience. – International Monetary Fund. – 2024. – URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2024/03/08/Strengthening-Income-Stabilization-through-Social-Protection-in-Emerging-and-Developing-545498> [in English]

15. Centr razvitija trudovyh resursov. Dinamika po poluchateljam pensii, srednemesjachnaja zarabotnaja plata v razreze OKJeD i regionov za 2023 god [Center for Human Resources Development. Dynamics of pension recipients, average monthly wages by OKED and regions for 2023]. – URL: <https://erdo.enbek.kz/analitics> [in Russian]

Абдрахманова Д.Ш., Дуламбаева Р.Т., Турекулова Д.М.

ӘЛЕУМЕТТІК ТРАНСФЕРТТЕРДІҢ ТАБЫС ТЕҢСІЗДІГІНЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Әлеуметтік трансферттер табыстың теңсіздігін азайтудың маңызды факторлары мен құралдарының бірі болып табылады, оларды аз қамтылған халықтың пайдасына қайта бөлуді қамтамасыз етеді. Әлеуметтік трансферттердің мақсаты халықтың өмір сүру сапасын жақсарту және кедейлік деңгейін төмендету болып табылады. Әдетте, әлеуметтік трансферттердің халық табысының теңсіздігіне әсері олардың көлеміне, атаулылығына және институттардың тиімділігіне байланысты елдер арасында әр түрлі болады.

Мақала әлеуметтік трансферттердің Қазақстандағы табыс теңсіздігіне әсерін зерттеуге арналған. Зерттеуде Қазақстандағы 2001-2023 жылдардағы халықтың жалпы ақшалай табысындағы әлеуметтік трансферттердің үлесі және табыс теңсіздігінің деңгейі туралы деректерге негізделген корреляциялық талдау әдісі қолданылды. Корреляциялық талдау нәтижесінде табыс теңсіздігінің әлеуметтік трансферттермен әлсіз байланысы анықталды. ТМД-ның басқа елдерінде де төмен корреляция байқалады, бұл қарастырылып отырған елдерде қолданыстағы әлеуметтік бағдарламалардың жеткіліксіз атаулылығын көрсетеді.

Табыс теңсіздігінің әлеуметтік трансферттердің нақты түрлерімен байланысын талдау халықтың жалпы ақшалай табысындағы атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) үлесінің өсуі табыс теңсіздігін арттыратынын, ал стипендия үлесінің артуы, керісінше, оны төмендететінін көрсетті. Қорытындыда қолданыстағы әлеуметтік трансферттерді талдау және жеткілікті қаржыландыруды және әлеуметтік трансферттердің қатаң атаулылығын қамтитын неғұрлым теңдестірілген саясатты қамтамасыз ету қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Abdrakhmanova D., Dulambayeva R., Turekulova D.

THE IMPACT OF SOCIAL TRANSFERS ON INCOME INEQUALITY

Annotation

Social transfers are one of the important factors and tools for reducing income inequality, ensuring their redistribution in favor of the poorest population. The purpose of social transfers is to improve the quality of life of the population and reduce poverty. As a rule, the impact of social transfers on income inequality varies between countries depending on their volume, targeting and effectiveness of institutions.

The article is devoted to the study of the impact of social transfers on income inequality in Kazakhstan. The study uses the method of correlation analysis based on data on the share of social transfers in the total monetary income of the population and the level of income inequality in Kazakhstan for 2001-2023. Correlation analysis revealed a weak correlation between income inequality and social transfers. A low correlation is also observed in other CIS countries, which indicates the lack of targeting of existing social programs in the considered countries.

An analysis of the relationship between income inequality and specific types of social transfers has shown that an increase in the share of targeted social assistance (TSA) in the total monetary income of the population increases income inequality, while an increase in the share of scholarships, on the contrary, reduces it. In conclusion, it is concluded that it is necessary to analyze existing social transfers and ensure a more balanced policy, including adequate financing and strict targeting of social transfers.

Ж.Н. Нурбосынова, докторант PhD¹

Р.О. Сутбаева*, PhD, и.о. асоц. профессора¹

Ж.С. Казанбаева, к.э.н.²

Д.Д. Мангибаева, к.э.н., асоц. профессор¹

Yessenov University, г. Актау, Казахстан¹

Центрально-Азиатский инновационный университет,

г. Шымкент, Казахстан²

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: raikhan2008@yandex.ru

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ПОВЫШЕНИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНОВ РК

В статье представлен анализ инвестиционной привлекательности Казахстана через призму прямых инвестиций. Выявлена ниспадающая динамика притока прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в страну за последние пять лет, что выступает сигналом пересмотра политики структурного распределения ПИИ в отраслевом и региональном разрезах.

Исследовано распределение ПИИ по ключевым отраслям и регионам. Выявлены основные факторы, влияющие на привлекательность страны и ее регионов для иностранных инвесторов в ключевых отраслях экономики.

Выявлено, что наибольшая инвестиционная привлекательность сохраняется за горнодобывающей промышленностью с доминированием нефтегазового сектора, которая сконцентрирована в ресурсоориентированных регионах страны. При этом, определено, что обрабатывающая промышленность, несмотря на меньшую долю в притоках ПИИ, демонстрирует потенциал для роста, особенно в металлургической промышленности.

Проведенный анализ позволил выявить значительную неравномерность в распределении инвестиций между регионами, что указывает на необходимость более сбалансированного подхода к развитию инвестиционной инфраструктуры. Выявлены ключевые отраслевые драйверы роста инвестиционной привлекательности регионов.

Исследование основывается на применении методов статистического, сравнительного и структурного анализа, а также методов факторного и экономико-циклографического анализа и экспертной оценки, позволяющих всесторонне изучить роль иностранных инвестиций в повышении инвестиционной привлекательности регионов Казахстана.

Ключевые слова: *прямые инвестиции, инвестиционная привлекательность, регионы, дифференциация инвестиций, инвестиционная деятельность, инвестиционный климат, диверсификация экономики.*

Кілт сөздер: *тікелей инвестициялар, инвестициялық тартымдылық, өңірлер, инвестицияларды саралау, инвестициялық қызмет, инвестициялық ахуал, экономиканы әртараптандыру.*

Keywords: *direct investments, investment attractiveness, regions, investments differentiation, investment activity, investment climate, economic diversification.*

JEL Classification: E22

Введение. В условиях глобальной конкуренции за международные капиталы ключевым фактором экономического развития Казахстана и ее регионов выступают ПИИ. Для Казахстана, обладающего значительным природно-ресурсным потенциалом и стратегическим географическим положением, привлечение иностранных инвестиций является важным инструментом диверсификации экономики, модернизации производственных мощностей и повышения конкурентоспособности на мировой арене. Особую актуальность этот вопрос приобретает на региональном уровне, где неравномерное распределение инвестиций может приводить к дисбалансам в социально-экономическом развитии.

В этой связи, целью данного исследования является выявление влияния иностранных инвестиций на инвестиционную привлекательность регионов Республики Казахстан, определение

ключевых факторов, способствующих притоку ПИИ, и разработка рекомендаций по улучшению инвестиционного климата.

Для достижения поставленной цели авторами статьи проведен анализ динамики прямых инвестиций в отраслевом разрезе в рамках страны и ее регионов. Выявлены отрасли с наибольшей инвестиционной привлекательностью и определены их доли в общих объемах прямых инвестиций каждого исследуемого региона. Результаты исследования показали необходимость перераспределения инвестиций в обрабатывающую промышленность, сельское хозяйство и высокотехнологичные отрасли, в том числе в отраслевом разрезе для снижения зависимости экономики Казахстана от сырьевого сектора.

Результаты исследования могут быть использованы для разработки стратегий регионального развития, направленных на повышение инвестиционной привлекательности и обеспечение устойчивого экономического роста.

Исследование базируется на комплексном подходе, включающем применение современных методов анализа, таких как статистический, сравнительный и структурный анализ, позволяющие выявить ключевые закономерности и тенденции в распределении иностранных инвестиций по регионам Казахстана.

Для более глубокого понимания динамики и факторов, влияющих на инвестиционную привлекательность, использованы методы факторного анализа и экспертной оценки, позволившие определить основные драйверы привлечения иностранного капитала. Экономико-циклографический анализ применяется для изучения цикличности инвестиционных процессов и их взаимосвязи с экономическими условиями в регионах.

В качестве исходных данных использовались официальные данные Национального банка Республики Казахстан, а также аналитические отчеты и информация из интернет-ресурсов.

Обзор литературы. В проводимых зарубежных исследованиях особое внимание уделяется притоку инвестиций в территории опережающего развития, которые представляют собой точками роста экономики и инвестиционной привлекательности регионов [1].

Особый интерес затрагивают исследования потенциала инвестиционной привлекательности регионов [2], в том числе с разным уровнем предпринимательской активности [3].

Вместе с тем, ряд исследований определил благоприятное влияние прямых инвестиций на определенные отрасли и сферы деятельности, способствуя таким образом росту их инвестиционной привлекательности. Такое положительное влияние отразилось на сфере образования [4], отраслей промышленности [5], в том числе отраслей АПК [6]; [7], а также на развитие предпринимательской деятельности [3], в результате положительно сказываясь на инвестиционной привлекательности регионов.

Но в то же время, многие исследователи утверждают, что рост инвестиционной привлекательности регионов происходит не только за счет роста инвестиций, но и за счет влияния иных факторов [8], [9], которые не всегда подвластны регулированию и контролю, что наглядно продемонстрировала ковидная ситуация [11].

Тем не менее, важно отметить комплексный подход к оценке инвестиционной привлекательности региона, который охватывает целую систему показателей, используемую в экономической модели для проведения такой оценки [12].

Несмотря на достигнутые результаты, многие вопросы инвестиционной привлекательности регионов остаются недостаточно изученными. В частности, требует дальнейшего анализа вопрос о влиянии прямых иностранных инвестиций на инвестиционную привлекательность страны и ее регионов.

Основная часть. Прямые иностранные инвестиции (ПИИ) чрезвычайно важны для экономики Казахстана и ее регионов. Именно темпы роста ПИИ определяют динамику развития экономики страны с сырьевой направленностью, и выступают драйвером развития многих отраслей промышленности и производства, способствуя развитию внутренней экономики путем создания рабочих мест, сокращения безработицы и роста благосостояния граждан, повышая таким образом ее инвестиционную привлекательность на мировой арене.

Однако, реальная картина показывает сокращение притока ПИИ в страну за последние пять лет на 3,4% (с 24,4 млрд долл. США в 2019 году до 23,6 млрд долл. США в 2023 году), что служит сигналом для улучшения инвестиционного климата.

Тем не менее, важно отметить, что среди стран постсоветского пространства и центральноазиатского региона Казахстан занимает лидирующие позиции по притоку ПИИ с долей более 60% [13].

В отраслевом разрезе наибольшей инвестиционной привлекательностью обладает горнодобывающая промышленность с долей 45% от всех отраслевых ПИИ. Среди отраслей горнодобывающей промышленности наибольшая доля ПИИ за последние пять лет приходится на сектор добычи сырой нефти и природного газа (78%). На сектор добычи металлических руд приходится 20% [14].

Важно отметить менее лидирующие позиции в разрезе отраслевых ПИИ обрабатывающей промышленности, доля которой за пять лет составила лишь 19% всех отраслевых ПИИ. Среди отраслей обрабатывающей промышленности наибольшую долю занимает металлургическая промышленность (71,4%) [14].

Что касается сферы производства услуг, то на сектор торговли за пять лет приходится 17% всех ПИИ. На остальные отрасли приходится незначительная доля ПИИ (рисунок 1).

Рисунок — 1. Доля ПИИ РК по видам экономической деятельности за период 2019-2023 годы, % от всех ПИИ

**составлено и рассчитано по источнику [14].*

Среди регионов наибольшей инвестиционной привлекательностью отличается Атырауская область, в которой приток ПИИ за последние пять лет составили 33,7 млрд долл. с долей 29% всех ПИИ за пять лет.

Вторым регионом с наибольшей инвестиционной привлекательностью является г. Алматы, где приток ПИИ составил 32,5 млрд долл. или 28% всех ПИИ.

С большим разрывом следуют Восточно-Казахстанская область (9,8 млрд долл., 8% всех ПИИ), г. Астана (6,9 млрд долл., 6% всех ПИИ), Западно-Казахстанская область (5,9 млрд долл., 5% всех ПИИ), Павлодарская и Актюбинская области (по 4,7 млрд долл., 4% всех ПИИ), Мангистауская область (3,8 млрд долл., 3% всех ПИИ). Остальные регионы наименее привлекательны для вложений ПИИ. В целом, такая ситуация характеризует неравномерное привлечение ПИИ среди регионов страны (рисунок 2).

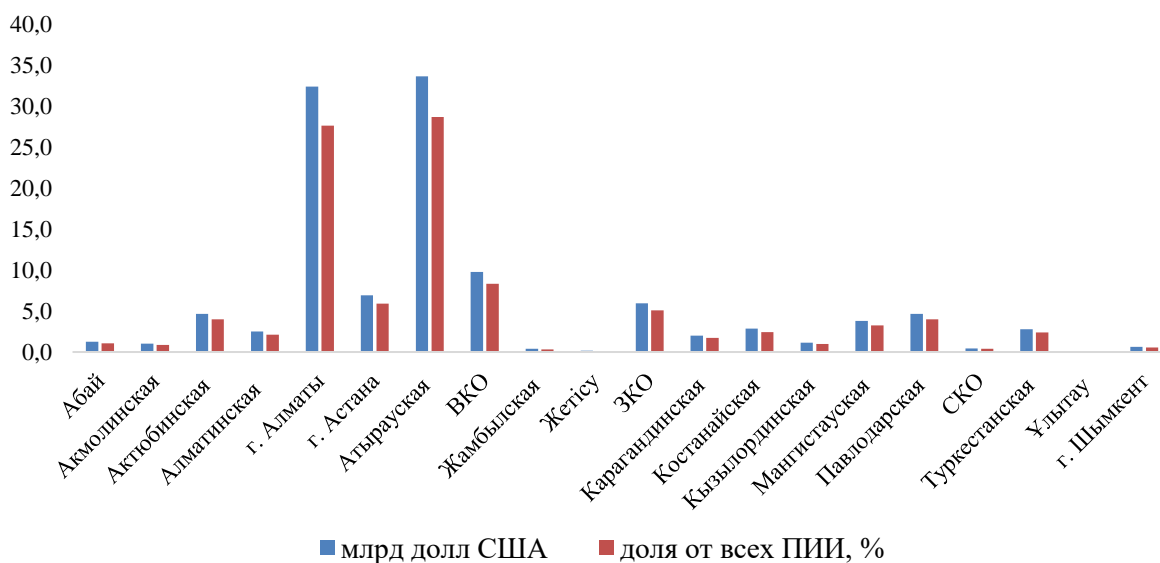

Рисунок – 2. ПИИ в регионы Казахстана за 2019-2023 годы, млрд долл. США / % от всех ПИИ

*Составлено и рассчитано по источнику [14].

В страновом разрезе наибольшие притоки ПИИ наблюдаются из Нидерландов (33,9 млрд долл. США за 2019-2023 годы); США (16,7 млрд долл.); Швейцарии (11,6 млрд долл.); России (9,1 млрд долл.); Китая (7,6 млрд долл.); Бельгии (5,3 млрд долл.); Южной Кореи (4,4 млрд долл.); Франции (4,0 млрд долл.); Великобритании (3,9 млрд долл.); Турции (2,2 млрд долл.); Германии (2,1 млрд долл.); Японии (1,7 млрд долл.); Кипра и ОАЭ (по 1,9 млрд долл.); Люксембурга (1,5 млрд долл.); Сингапура (1,2 млрд долл.); Италии (1,1 млрд долл.) [14].

Проведенный анализ притоков ПИИ по регионам страны в отраслевом разрезе показал, что в тройку отраслей с наибольшей инвестиционной привлекательностью вошли «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров», «Обрабатывающая промышленность», «Оптовая и розничная торговля». При этом, эти три отрасли занимают большую долю в общих объемах ПИИ Туркестанской, г.Шымкент и Атырауской области с 98%, 95% и 93%, соответственно. Далее идут Актюбинская область (92%), Западно-Казахстанская область (86%), Карагандинская область и область Жетісу (по 83%), Мангистауская область (82%), Восточно-Казахстанская область (80%), и другие. В тройку регионов с низкой долей ПИИ в этих отраслях выступают область Абай (29%), г.Астана (33%), Жамбылская область (38%) (таблица 1).

Таблица –1

Инвестиционная привлекательность регионов Казахстана по объему ПИИ в ключевые отрасли за 2019-2023 годы, млн долл. США / %

Области/ города республиканского значения	Обрабатывающая промышленность	Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	Торговля	Доля трех отраслей в общих объемах ПИИ, %
Туркестанская	х	2 747,50	х	98
г. Шымкент	576,7	х	40,3	95
Атырауская	94,2	31 100,20	-6,7	93
Актюбинская	2 603,80	1 396,60	277,4	92
Западно-Казахстанская	61,9	5 027,70	5,1	86
Карагандинская	1 608,60	12,3	45,2	83
Жетісу	101,3	х	24,1	83
Мангистауская	-12,4	3 021,90	118,5	82

Восточно-Казахстанская	7 635,80	86	64,1	80
Павлодарская	3 421,90	x	x	73
Северо-Казахстанская	277,3	x	26,2	67
г. Алматы	1 136,60	811,6	16652,3	57
Костанайская	239,1	2 073,00	30,6	50
Қызылординская	19,1	631	650,1	50
Ақмолинская	350,2	x	100,4	44
Алматынская	997,5	x	72,2	43
Жамбылская	80,2	64,4	144,6	38
г. Астана	258	277,8	1753,9	33
Абай	246,6	93,7	17,7	29

*Составлено и рассчитано по источнику [14].

Следуя проведенному анализу выявлено, что для многих регионов характерно неравномерное распределение ПИИ. Наблюдается концентрация ПИИ в горнодобывающей промышленности ресурсоориентированных регионов, к которым относятся Атырауская (31 100,2 млн долл.), Западно-Казахстанская (5 027,7 млн долл.), Мангистауская (3 021,9 млн долл.), Костанайская (2 073 млн долл.), Актюбинская (1 396,6 млн долл.) области. Это связано с развитием нефтегазового сектора, который традиционно привлекает значительные иностранные инвестиции.

Но важно отметить, что в Актюбинской области наибольшей инвестиционной привлекательностью отличается также и обрабатывающая промышленность (2 603,8 млн долл. ПИИ), а также сфера торговли (277,4 млн долл.) на фоне значительных объемов ПИИ в горнодобывающей промышленности.

Из всех исследуемых регионов важно отметить г.Алматы, структура ПИИ которой более диверсифицирована, что свидетельствует о развитии города как финансового и логистического центра страны. Не в таких значительных объемах, но, тем не менее, со сбалансированной структурой инвестиционной привлекательности отличается г.Астана, Жамбылская область и область Абай.

Заключение. Структура накопленных ПИИ недостаточно диверсифицирована и преимущественно ориентирована на сырьевые отрасли, в том числе в региональном разрезе, что делает экономику страны в целом уязвимой к колебаниям мировых цен на энергоресурсы. Инвестиции в добычу полезных ископаемых и металлургию растут значительно быстрее, чем в сферы услуг, снижая инвестиционную привлекательность последних. Основной проблемой, по нашему мнению, является нежелание крупных инвесторов вкладываться в долгосрочные и менее прибыльные проекты, такие как в обрабатывающую промышленность, телекоммуникации, социальную сферу.

Высокая зависимость структуры экономики от инвестиций в сырьевые отрасли требует перераспределения инвестиций в обрабатывающую промышленность, сельское хозяйство, инфраструктуру, модернизацию и внедрение новых технологий в этих отраслях. Для этого требуется комплексный подход к реализации мер по улучшению инвестиционного климата, государственной поддержке, развитию инноваций и инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Yakimova V., Khmura S. Determinants of Investment Attraction to Economic Growth Points of the Russian Far East // *Economy of Regions*. – 2022. – № 18(3). – P. 1–17. – <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2022-3-22>
2. Kostyrko L., Sieriebriak K., Sereda O., Zaitseva L. Investment attractiveness of ukraine as a dominant attraction of foreign direct investment from the european space: analysis, evaluation // *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*. – 2022. – № 2(43). – P. 95–106. – <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3700>

3. Godlewska M., Pilewicz T. Entrepreneurial activities of local governments in their investment attractiveness context—evidence from Poland // *Local Government Studies*. – 2022. – № 43(3). – P. 590–614. – <https://doi.org/10.1080/03003930.2020.1842736>
4. Savelyeva N., Kuklin A., Lapteva I., Malysheva N. The investment attractiveness of a regional market of educational services as the basis of its global competitiveness in industry 4.0 // *On the Horizon*. – 2019. – №27(3/4). – P. 239–244. – <https://doi.org/10.1108/OTH-07-2019-0042>
5. Popescu C. From command to market-driven economy: the changing role of manufacturing industries in Romania // *Human Geographies*. – 2021. – № 15(2). – P.127–146. – <https://doi.org/10.5719/hgeo.2021.152.1>
6. Telegina Z., Khoruzhy L., Khoruzhy V. Features of the Impact of Digital Technology Implemented in the Regional Agriculture of Russia on Increasing the Industry’s Investment Attractiveness // *Smart Innovation, Systems and Technologies*. – 2022. – № 264. – P. 157–166. – https://doi.org/10.1007/978-981-16-7633-8_17
7. Godlewska-majkowska H., Komor A. Energy as a factor of investment attractiveness of regions for agricultural enterprises // *Energies*. – 2021. – №14(9). – 2731. – <https://doi.org/10.3390/en14092731>
8. Rodionov D., Konnikov E., Nasrutdinov M. A transformation of the approach to evaluating a region’s investment attractiveness as a consequence of the COVID-19 pandemic // *Economies*. – 2021. – № 9(59). – P. 1–20. – P. 38–64. – <https://doi.org/10.3390/economies9020059>
9. Nazarova V., Lavrova V. Do ESG Factors Influence Investment Attractiveness of the Public Companies? // *Journal of Corporate Finance Research*. – 2022. – № 16(1). – <https://doi.org/10.17323/j.jcfr.2073-0438.16.1.2022.38-64>
10. Polozova T., Kutsenko Y., Kanova O. Formation of sustainable investment attractiveness of regions under the conditions of COVID-19 // *Problemy Ekorozwoju*. – 2022. – № 17(1). – P. 23–35. – <https://doi.org/10.35784/pe.2022.1.03>
11. Myakshin V., Petrov V. Balanced scorecard as a tool for evaluating the investment attractiveness of regions comprising the Arctic Zone of the Russian Federation // *Regional Science Inquiry*. – 2020. – № 2. – P. 69–80.
12. World Bank Group. Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$). – URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>
13. Национальный банк РК. Прямые инвестиции по направлению вложения. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/pryamyie-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya>
14. Национальный банк РК. Валовый приток ПИИ в Казахстан от иностранных прямых инвесторов. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/pryamyie-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya>

REFERENCES

1. Yakimova V., Khmura S. Determinants of Investment Attraction to Economic Growth Points of the Russian Far East // *Economy of Regions*. – 2022. – № 18(3). – P. 1–17. – <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2022-3-22>
2. Kostyrko L., Sieriebriak K., Sereda O., Zaitseva L. Investment attractiveness of ukraine as a dominant attraction of foreign direct investment from the european space: analysis, evaluation // *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*. – 2022. – № 2(43). – P. 95–106. – <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3700>
3. Godlewska M., Pilewicz T. Entrepreneurial activities of local governments in their investment attractiveness context—evidence from Poland // *Local Government Studies*. – 2022. – № 43(3). – P. 590–614. – <https://doi.org/10.1080/03003930.2020.1842736>

4. Savelyeva N., Kuklin A., Lapteva I., Malysheva N. The investment attractiveness of a regional market of educational services as the basis of its global competitiveness in industry 4.0 // *On the Horizon*. – 2019. – № 27(3/4). – P. 239–244. – <https://doi.org/10.1108/OTH-07-2019-0042>

5. Popescu C. From command to market-driven economy: the changing role of manufacturing industries in Romania // *Human Geographies*. – 2021. – № 15(2). – P. 127–146. – <https://doi.org/10.5719/hgeo.2021.152.1>

6. Telegina Z., Khoruzhy L., Khoruzhy V. Features of the Impact of Digital Technology Implemented in the Regional Agriculture of Russia on Increasing the Industry's Investment Attractiveness // *Smart Innovation, Systems and Technologies*. – 2022. – №264. – P. 157–166. – https://doi.org/10.1007/978-981-16-7633-8_17

7. Godlewska-majkowska H., Komor A. Energy as a factor of investment attractiveness of regions for agricultural enterprises // *Energies*. – 2021. – № 14(9). – 2731. – <https://doi.org/10.3390/en14092731>

8. Rodionov D., Konnikov E., Nasrutdinov M. A transformation of the approach to evaluating a region's investment attractiveness as a consequence of the COVID-19 pandemic // *Economies*. – 2021. – № 9(59). – P. 1–20. – P. 38–64. – <https://doi.org/10.3390/economies9020059>

9. Nazarova V., Lavrova V. Do ESG Factors Influence Investment Attractiveness of the Public Companies? // *Journal of Corporate Finance Research*. – 2022. – № 16(1). – <https://doi.org/10.17323/j.jcfr.2073-0438.16.1.2022.38-64>

10. Polozova T., Kutsenko Y., Kanova O. Formation of sustainable investment attractiveness of regions under the conditions of COVID-19 // *Problemy Ekorozwoju*. – 2022. – № 17(1). – P. 23–35. – <https://doi.org/10.35784/pe.2022.1.03>

11. Myakshin V., Petrov V. Balanced scorecard as a tool for evaluating the investment attractiveness of regions comprising the Arctic Zone of the Russian Federation // *Regional Science Inquiry*. – 2020. – № 2. – P. 69–80.

12. World Bank Group. Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$). – URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>

13. Nacional'nyj bank RK. Prjamyje investicii po napravleniju vlozhenija [The National Bank of the Republic of Kazakhstan. Direct investments in the direction of investment]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/prjamyje-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya> [in Russian].

14. Nacional'nyj bank RK. Valovyj pritok PII v Kazahstan ot inostrannyh prjamyh investorov [The National Bank of the Republic of Kazakhstan. Gross FDI inflows to Kazakhstan from foreign direct investors.]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/prjamyje-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya> [in Russian].

Нурбосынова Ж.Н., Сутбаева Р.О., Казанбаева Ж.С., Мангибаева Д.Д.

ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ҚР ӨҢІРЛЕРІНІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада тікелей инвестициялар призмасы арқылы Қазақстанның инвестициялық тартымдылығы талданып көрсетілген. Соңғы бес жыл ішінде тікелей шетелдік инвестициялардың ағындарының төмендеу тенденциясы анықталды, бұл тікелей шетелдік инвестицияларының салалық және аймақтық тұрғыда қайта қаралуы қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеу барысында тікелей шетелдік инвестицияларының негізгі салалар мен аймақтар бойынша таралуы зерттелді. Еліміздің және оның аймақтарының шетелдік инвесторлар үшін тартымдылығына әсер ететін негізгі факторлар анықталды.

Анықталғандай, инвестициялық тартымдылықтың ең жоғары деңгейі мұнай-газ секторы үстемдік ететін тау-кен өнеркәсібінде сақталған, ол негізінен ресурсқа бағытталған аймақтарда шоғырланған. Сонымен қатар, өңдеу өнеркәсібі тікелей шетелдік инвестициялардың ағындарындағы үлесінің төмендігіне қарамастан, әсіресе металлургиялық өнеркәсіпте өсу әлеуеті бар екендігі анықталды.

Жүргізілген талдау аймақтар арасында инвестициялардың таралуының айтарлықтай біркелкі еместігін көрсетті, бұл инвестициялық инфрақұрылымды дамытуға теңестірілген тәсілдің қажеттілігін көрсетеді. Аймақтардың инвестициялық тартымдылығын арттырудың негізгі салалық драйверлері анықталды.

Зерттеу статистикалық, салыстырмалы және құрылымдық талдау әдістерінің, сондай-ақ факторлық және экономикалық-циклографиялық талдау әдістерінің және expertтік бағалау әдістерінің қолданылуына негізделген, бұл Қазақстан аймақтарының инвестициялық тартымдылығын арттыруда шетелдік инвестициялардың ролін жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді.

Nurbossynova Zh., Sutbayeva R., Kazanbayeva Zh., Mangibayeva D.

ROLE OF FOREIGN INVESTMENTS IN BOOSTING REGIONAL ATTRACTIVENESS IN KAZAKHSTAN

Annotation

The paper presents an analysis of Kazakhstan's investment attractiveness through the lens of direct investments. A declining trend in the inflow of foreign direct investment (FDI) into the country over the past five years has been identified, signaling the need to revise the policy of structural distribution of FDI across sectors and regions.

The distribution of FDI across key sectors and regions has been studied. The main factors influencing the attractiveness of the country and its regions for foreign investors in key economic sectors have been identified.

It has been determined that the highest investment attractiveness remains in the mining industry, dominated by the oil and gas sector, which is concentrated in resource-oriented regions of the country. At the same time, it has been established that the manufacturing industry, despite its smaller share in FDI inflows, demonstrates growth potential, particularly in the metallurgical sector.

The analysis revealed significant unevenness in the distribution of investments across regions, indicating the need for a more balanced approach to the development of investment infrastructure. Key sectoral drivers of regional investment attractiveness growth have been identified.

The study is based on the application of statistical, comparative, and structural analysis methods, as well as factor and economic-cyclographic analysis methods and expert assessments, which allow for a comprehensive examination of the role of foreign investments in enhancing the investment attractiveness of Kazakhstan's regions.

Б.Т. Онаева, PhD докторанты¹

А.Х. Девадзе, к.э.н., профессор²

А.Х. Муканов*, PhD¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия

ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Ш. Руставели атындағы Батуми

мемлекеттік университеті,

Батуми қ., Грузия²

* - негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Aidar81hamzauli@mail.ru

ОТАНДЫҚ ТУРИСТІК АЙМАҚТАРДА SOFT ТУРИЗМ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БАҒЫТТАРЫ

Зерттеу барысында отандық туристік бағыттар аумағында soft туризм инфрақұрылымын қалыптастырудың негізгі бағыттары қарастырылды. Лоренц қисығы мен Джини коэффициентін қолдану арқылы отандық туристік аймақтардың даму ерекшеліктерін ескере отырып, туристік ағындардағы ауытқулар анықталды. Туристік аймақтарға туризм тарапынан түсетін жүктемені оңтайландыру мақсатында авторлар soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру жолдарын қарастырады және оның қазіргі туристік бағыттардың дамуының тұрақтылығын қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылатынын негіздейді.

Зерттеудің негізгі мақсаты – демалушылардың қоршаған ортаның бірегей қасиеттерін және жергілікті туристік ресурстарды сақтауға жауапкершілігін арттыру арқылы, яғни soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру арқылы отандық туристік аймақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету жолдарын қарастыру. Авторлар қазіргі жағдайда soft туризм туристік аймақ аумағында табиғи ресурстармен бірге мәдени-тарихи мұраны сақтаудың, сондай-ақ игерілмеген аймақтарды туристік мақсатта тиімді пайдаланудың маңызды құралы болып табылатындығына ерекше назар аударады.

Зерттеу барысында авторлар статистикалық және салыстырмалы талдауды, соның ішінде бенчмаркинг құралдарын қолданып, аймақтарда soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру бағыттарын негіздеді. Зерттеу нәтижесінде авторлар елдің туристік аймақтарының soft туризмді дамыту үшін әртүрлі және үйлеспейтін әлеуеттері бар екенін және ресурстық базасы бір-біріне ұқсамайтынын анықтады. Яғни, еліміздің туристік аймақтарында soft туризмді дамытуда стандартты және біркелкі әдістерді қолдануға болмайтыны анықталды.

Кілт сөздер: *soft туризм, туристік аймақ, дестинация, туристік инфрақұрылым, тұрақты даму, әлеуметтік-мәдени орта, туристік орталықтар*

Ключевые слова: *мягкий туризм, туристский район, дестинация, туристская инфраструктура, устойчивое развитие, социокультурная среда, туристские центры*

Keywords: *soft tourism, tourist region, destination, tourist infrastructure, sustainable development, socio-culture environment, tourist centers*

JEL classifications: O44, Z32, R11

Кіріспе. Soft туризм – бұл туристердің мәдени құндылықтарға, тарихқа, дәстүрлерге және табиғат сұлулықтарына деген қызығушылығына негізделген туристік нарықтың тез дамып келе жатқан сегменті. Бай тарихы, ерекше мәдениеті және алуан түрлі табиғи ландшафтары бар Қазақстан бұл туризм түрін дамыту үшін үлкен әлеуетке ие.

Қазақстан үшін soft туризмнің маңызын экономикалық өсу, әлеуметтік және экологиялық даму бағыттарынан көре аламыз. Мысалы, экономикалық өсу тұрғысынан қарастырсақ, soft туризмнің дамуы туристік қызметтен түскен салықтар есебінен мемлекеттік бюджет түсімін ұлғайтуға, сонымен қатар, қызмет көрсету саласында жаңа жұмыс орындарын құруға қабілетті; тұрақты экономиканы қалыптастыру мақсатында шикізат ресурстарынан тәуелділікті азайтады; туристік инфрақұрылымның дамуы экономиканы модернизациялай отырып, шетелдік инвесторларды тартады [1]. Әлеуметтік даму тұрғысынан soft туризмнің маңызы, мәдени мұралардың сақталуына, мәдениет аралық қатынастардың қалыптасуына, жергілікті тұрғындардың өмір сүру жағдайын

жақсартуға әкеледі, ал экологиялық тұрғыдан қоршаған ортаны қорғай отырып, экологиялық жауапты туризмді дамытуға бағытталады.

Сонымен қатар, отандық туристік аймақтарда soft туризмді дамыту маңыздылығымен бірге бірқатар артықшылықтары да баршылық, біріншіден, халықаралық аренада аймақтың жағымды имиджмін қалыптастыруға мүмкіндік береді; екіншіден, келуші-туристердің сапар ұзақтығының артуы, яғни мәдениет пен тарихқа қызығушылық танытқан туристердің аймақта ұзақ болуы шығындарын арттыра отырып, жергілікті экономикаға оң әсерін тигізеді [2]; үшіншіден, soft туризм туризм саласындағы маусымдық өзгерістердің әсерін азайтып, жыл бойы тұрақты жұмыспен қамтуға ықпал етеді.

Қазақстан аймақтарында soft туризмді дамыту ел экономикасын әртараптандыру мен халықтың әл-ауқатын жақсартуға мүмкіндік береді. Мысалы, соңғы уақытта туристік өнімдеріне сұраныс белсене артып келе жатқан Грузия елінде ерекше қорғалатын табиғи аймақтарында soft туризм аймаққа деген туристердің қызығушылығын арттыратын маңызды бір құрал және ұлттық парктердің қызметін әртараптандыру бағыты ретінде қолданылуда.

Демек, туризм табиғи, мәдени және адами ортамен интеграциялану арқылы тұрақты дамуға қабілетті болуға және көптеген туристік бағыттарға тән нәзік тепе-теңдікке құрметпен қарауға негізделеді.

Қазақстан үшін бұл туризмнің түрі тек қана экономиканы дамытудың құралы ғана емес, сонымен қатар ұлттық сананы оятудың да маңызды құралы болып табылады. Осыған байланысты еліміздің туристік аймақтар шекарасында soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру бүгінгі күнде туристік тартымдылыққа ие территорияларды дамытудағы өзекті мәселелердің бірі. Яғни, soft туризмнің тиімді дамуын қамтамасыз ету үшін сапалы туристік инфрақұрылымды құру, тартымды туристік бағыттар мен бағдарламаларды әзірлеу, туризм саласындағы жоғары білікті мамандарды дайындау, туристерді тарту үшін тиімді маркетингті жүргізу және жергілікті қауымдастықтардың белсенді қатысуын қамтамасыз ету қажеттілігі айқындалады.

Жұмыстың негізгі мақсаты еліміздің туризм тұрғысынан маңыздылыққа ие аймақтарында soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру жолдарын және туристердің сұранысына сәйкес бейімдеу бағыттарын қарастыру. Осы тарапта зерттеу барысында келесі негізгі гипотезалар белгіленді:

- отандық туристік аймақтардың дамуында әртүрлі қарқындылық байқалады, демек бұл аймақтардың тұрақты дамуын soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру арқылы қамтамасыз етуге болады;
- soft туризм инфрақұрылымы туристердің қоршаған орта үшін жауапкершілігін арттырады, сол арқылы аймақта орналасқан туристік ресурстардың тартымдылығын жоғарлатады;
- отандық туристік аймақтар soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру арқылы жаңа бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастырады және туристік макро аймақ деңгейінде бәсекеқабілеттілігін арттырады.

Белгіленген гипотезаларды дәлелдеу үшін зерттеу жұмысы еліміздің солтүстік өңірінде орналасқан курорттық аймақтарында жүргізілді (Зеренді, Щучье-Бурабай, Имантау-Шалқар курорттық аймақтары) және осы аймақтардың soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру әлеуеті қарастырылды.

Әдебиеттік шолу. Әлемдік тәжірибеде soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыруда бірнеше тәсілдерге көңіл бөледі және бұл сала бойынша зерттеулер кеңінен қарастырылған.

Алғашқы болып бұл туризм түріне назар аударған Р. Юнгк [3] жаппай туризмнің дестинацияларға теріс әсерін белгілей отырып, туристік аймақтарда орналасқан туристік ресурстардың ерекше қасиеттерін сақтап қалу үшін арнайы soft инфрақұрылымын қалыптастыру қажеттілігін белгілеген. Кейін бұл идеяны Й. Криппендорф [4] Австрия елінде орналасқан дестинациялардың жаппай туризмнен зардап шегуін қарастырып, заманауи шарттарда soft туризм туристердің жауапкершілігін арттыруға әкелетін және аймақтың туристік әлеуетін ұзақ мерзімде сақтауды қамтамасыз ететін маңызды құралдардың бірі ретінде сипаттаған.

Фьювер Д. [5] атты өз жұмыстарында экотуризм soft туризмнің негізі, яғни экотуризм қоршаған ортаға ықпалы төмен және жергілікті қауымдастықты қолдайтын тұрақты туризмді дамытады деп тұжырымдайды.

Мәдени және ауылдық туризмді қолдау мақсатында Ана М.И. [6] Еуропа елдері мысалы негізінде ауыл туризмінің маңыздылығын аша отырып, ауыл аймақтарында soft туризмді интеграциялаудың стратегияларын ұсынды.

Көлік және рекреациялық инфрақұрылым саласындағы инновацияларды зерттей отырып Дюрден М., Лундберг Н. және Шурма Д. [7] экологиялық қауіпсіз көлік инфрақұрылымын құру тәсілдеріне назар аударады. Мысалы, аймақтың дамуында велосипед жолдары және жаяу жүргіншілер маршруттарын құру қажеттілігін негіздей отырып, туристік территорияның рекреациялық әлеуетін арттыруға ықпал етуге болады деген қорытынды жасаған. Бұл өз кезегінде soft туризмнің негізгі принциптеріне сәйкес келеді.

Ресей [8, 9, 10, 11] және отандық ғалымдар [12, 13, 14] soft туризмнің мәнін экологиялық туризм шеңберінде қарастырады, бұл soft туризмнің мәнін толық ашпайды. Soft туризм тұжырымдамасын қалыптастыру мәселелері елімізде соңғы жылдарда ғана өзектілікке ие болуда. Елімізде келешек уақытта туристік аймақтарға туристерді тарту мен олардың туристік ресурстарға қол жетімділігін қамтамасыз ету мәселелері бірінші кезекке қойылуда. Ал қазіргі кезде туристік аймақтардың дамуында жаппай туризмнің әсерінен экологиялық мәселелер мен туристік ресурстардың ерекшеліктерінің жойылу қауіптері байқала бастады. Сондықтан да soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру сұрақтары енді зерттеле бастады.

Негізгі бөлім. Бүгінгі таңда әлемдік экономикада soft туризм түріне қызығушылық артып келе жатыр. Оның негізгі бір себебі жаппай туризмнің кері әсері және ол әсерлерді төмендетуге бағытталған шығындардың өсуі. Сонымен қатар, бүгінгі уақытта soft туризм туристік аймақ дамуының тұрақтылығын қамтамасыз етудегі маңызды құрал ретінде қолданылуда. Туристік аймақ шекарасында soft туризм арнайы инфрақұрылымды қалыптастыру арқылы жүзеге асырылады және жергілікті қаумдастық тарапынан қолдауды талап етеді. Бүгінгі таңда әлемде soft туризм инфрақұрылымын қалыптастырып, дестинациялардың тартымдылығын арттырған мысалдар көп.

Норвегия мемлекетінде soft туризм инфрақұрылымы экологиялық таза және минималды инвазивті шешімдерге басымдық берген. Сонымен қатар, Trollstigen ұлттық туристік маршруты туристер үшін әйгілі орын болып табылды, ондағы қоршаған ортаға тигізетін әсерді азайтуға арналған көру алаңдарымен, жолдармен және жаяу жүргіншілер жолдарымен жабдықталған [12].

Коста-Рика Орталық Американың бұл шағын елі экологиялық туризм саласындағы әлемдік көшбасшылардың бірі болып табылады. Коста-Рика үкіметі экологиялық туризм үшін жағдай жасай отырып, ұлттық парктер мен қорықтарды дамытуға белсенді түрде қолдау көрсетеді. Туристер тропикалық ормандарды, жануарларды, жағажайларды аралап, әртүрлі жабайы табиғатты бақылай алады. Сонымен бірге жергілікті қауымдастық туристік бизнеске белсене атсалысып, экоқонақ үйлерді, турларды ұйымдастырып, колөнер бұйымдарын ұсынады [8].

Тағы бір маңызды мысалға Австралия мемлекетін келтіруге болады, мұнда Квинслендтің тропикалық ормандарында орналасқан Daintree Eco Lodge and Spa сияқты экологиялық үйлер (экологиялық таза үйлер) тұжырымдамасы енгізілген [11].

Еліміз бай табиғи және мәдени мұраларға ие, бұл soft туризмнің дамуына қолайлы жағдай туғызады. Алайда, айтарлықтай әлеуеттің бар болуына қарамастан, еліміздегі туризмнің бұл сегменті әлі де дамудың бастапқы кезеңінде. Қазақстанда халықаралық тәжірибені қолдана отырып және оның ерекше шарттарына бейімделе отырып, аймақтарда soft туризм инфрақұрылымын дамыта бастады. Мысалы, Бурабай ұлттық паркі, мұнда туристік маршруттарды және экожүйеге әсері төмен жаяу жүргіншілер жолдарын құру бойынша жобалар жасалды. Сонымен қатар, бұл аймақта экологиялық таза кемпингтер салынып, биоалуантүрлілік пен мәдени құндылықтарды сақтау жұмыстары жүргізілуде [14].

Қазақстанның туристік аймақтарында soft туризм инфрақұрылымын дамыту демалудың экологиялық және мәдени аспектілеріне бағытталған туристерді тартудың маңызды факторы болып табылады. Soft туризм аймақ шекарасы ішінде орналасқан туристік ресурстардың, қоршаған ортаның ерекше қасиеттерінің сақталуын қамтамасыз ете отырып, ұзақ мерзімде территорияның тартымдылығын қалыптастырады. Бұл өз кезегінде туристік дестинациялардың тұрақты дамуына қол жеткізеді және ерекше табиғатты, жергілікті мәдени-тарихи құндылықтарды сақтап қалып, экологиялық пен экономикалық үрдістердің тепе-теңдігінің пайда болуына қол жеткізеді.

Бүгінгі күні еліміздің аймақтарында әртүрлі бағытта маманданған туристік дестинациялар қызмет атқаруда. Жалпы, 2023 жылы дестинация түрінде қызмет атқаратын курорттық аймақтармен

Қазақстан Республикасында 130,7 млрд теңгеге қызмет көрсетілді (кесте 1). Бүгінгі күні курорттық аймақтарда 1 642 бірлік қонақ үй қызмет атқарады және 3 879,7 мың адамға қызмет көрсетілген.

Кесте –1

Курорттық аймақтардағы орналастыру орындарымен көрсетілген қызметтер көлемі (млн теңге)*

Аймақтар	Жылдар					Өсу темпітері (2023/2022 жж.), %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Курорттық аймақтар бойынша	17 059,7	33 582, 1	58 021,4	101 699,9	130 799,9	128,6
Щучье-Бурабай курорттық аймағы	5 867,2	5 389,7	8 880,4	14 878,0	18 277,5	122,8
Алматы курорттық аймағы	5 289,3	585,4	1 169,0	1 050,1	984,3	93,7
Баянауыл курорттық аймағы	-	69,7	534,7	1 114,3	1 245,1	111,7
Қарқаралы курорттық аймағы	569,7	322,4	565,6	625,8	109,3	17,5
Маңғыстау курорттық аймағы	-	4 115,5	7 030,1	11 135,9	14 665,1	131,7
Сарыағаш курорттық аймағы	66,1	39,8	294,6	317,5	341,7	107,6
Қостанай курорттық аймағы	130,7	21,6	80,8	135,6	117,4	86,6
Алтай курорттық аймағы	588,5	469,3	533,9	731,1	1 067,1	146,0
Зеренді курорттық аймағы	310,2	90,2	175,5	381,5	568,8	149,1
Балқаш курорттық аймағы	494,4	388,1	721,5	948,5	1 389,6	146,5
Бұқтырма курорттық аймағы	-	264,4	449,5	634,5	740,6	116,7
Улан курорттық аймағы	88,6	76,6	119,1	101,5	112,5	110,8
Имантау-Шалқар курорттық аймағы	-	57,9	117,4	142,7	232,0	162,7
Байқоңыр туристік аймағы	-	1,0	0,3	0,7	1,7	242,9
Қатон-Қарағай курорттық аймағы	14,9	8,2	33,2	33,1	54,1	163,4
Түркістан туристік аймағы	-	347,4	2 113,5	2 823,3	3 103,3	109,9
Алакөл курорттық аймағы (Абай облысы)	1 683,6	-	-	2 728 ,9	4 489,5	164,5
Алакөл курорттық аймағы (Жетісу облысы)	-	-	-	2 520,2	2 636,2	104,6
Алакөл курорттық аймағы (ШҚО)	-	487,9	1 355,0	-	-	-
Алакөл курорттық аймағы (Алматы облысы)	-	2 184,6	2 600,8	-	-	-

*Дереккөз: [15] ақпарат көзі негізінде рәсімделді

Кесте 1-де көрсетілген мәліметтерге сүйенсек 2023 жылы қарқынды дамып келе жатқан аймақтардың қатарына Қатон-Қарағай (2022 жылдың көрсеткішімен салыстырғанда 2023 жылы өсу қарқыны 164% құрады), Зеренді (149.1%), Балқаш (146.5%), Алтай (146.0%), Маңғыстау (131.7%), Щучье-Бурабай (122.8%) курорттық аймақтары жатады. Алайда курорттық орталықтармен көрсетілген қызмет көлемінің үлестік саламағын қарастырсақ, басым бөлігі Алматы тау кластеріне (2023 жылы 80 664.1 млн теңгені құрады), Щучье-Бурабай (18 277.5 млн теңге) және Маңғыстау (14 665.1 млн теңге) курорттық аймақтарға тиесілі.

Курорттық аймақтарда қызмет көрсетілген келушілердің санын қарастырсақ қонақтардың басым бөлігі Маңғыстау курорттық аймағына тиесілі (356.2 мың адамға қызмет көрсетілген), одан кейін Щучье-Бурабай (305.5 мың адам) және Абай облысы жағында орналасқан Алакөл курорттық аймағы (205.8 мың адам). Варияцалық қатарды құру арқылы еліміздегі туристік аймақтарды келушілердің санына байланысты Стерджент әдісі негізінде 5 негізгі топқа бөліп қарастыруға болады (кесте 2).

Кесте 2 мәліметтеріне сүйенсек туристік аймақтардың басым бөлігі (61.1%) келушілер санына байланысты бірінші топқа жатады (интервал 537-71 671,6) және орташа есеппен алғанда осы қатарға жататын әр аймаққа 36 104.3 қонақ келеді. Сонымен қатар туристік аймақтарға келушілердің модальдық көрсеткіштің мәні 44 008.1, ал медианалық көрсеткіш 58 738.0 адамды құрайды, яғни келушілердің басым бөлігі осы бірінші топқа жататын 11 дестинацияның арасында бөлінеді.

Курорттық аймақтардың топтарға бөлістіру нәтижесінде анықталған жиелік үлестерінің (W_i , %) және атаулы дестинацияларға келушілер үлесінің (Q_i) кумулятосын қарастырсақ туристік аймақтар арасында келушілер тепе тең бөлінбегенін байқаймыз (сурет 1). Лоуренц қисығы еліміздің бір туристік аймақтары туристердің басым бөлігін қабылдайтындығын және инфрақұрылымына қатты салмақ келтіріп жатқанын, ал басқа аймақтарға минималды деңгейде жүктеме түсіп отырғанын көрсетіп тұр.

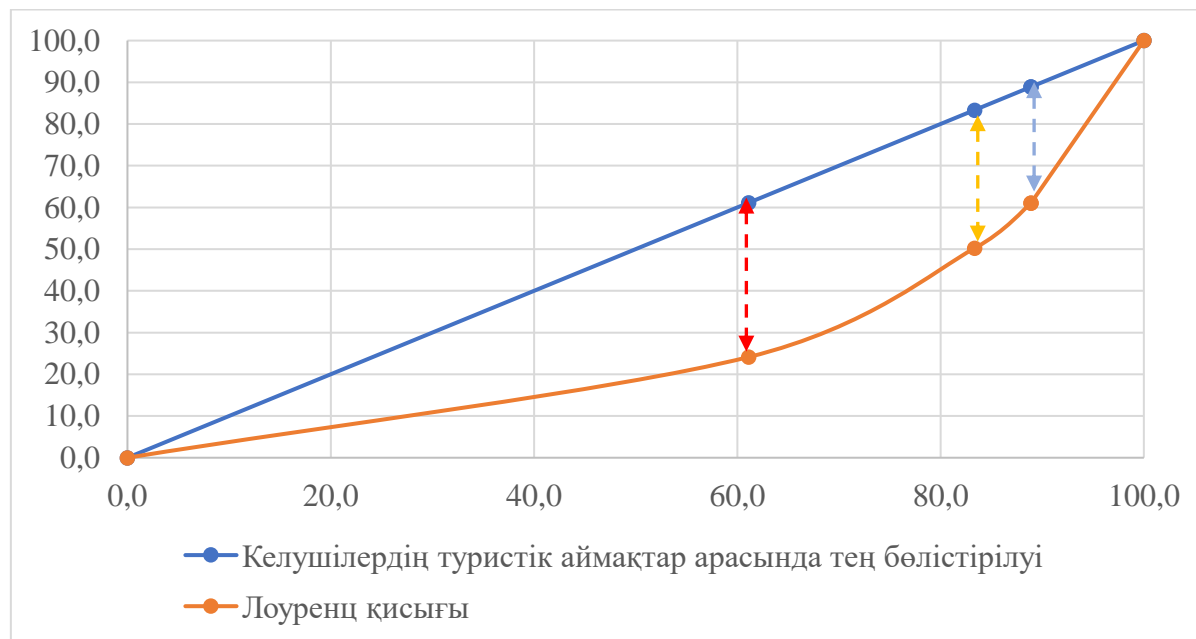
Кесте –2

Отандық туристік аймақтарды келушілер санына байланысты топтастыру*

Топ (k)	Жиелілік (f_i)	Варианта (V)	Жиелілік үлесі (W_i , %)	Жиелілік жиынтығы (F_i)	Жиелілік үлесінің жиынтығы (P_i , %)	Келушілердің үлесі (q_i , %)	Келушілер үлесінің жиынтығы (Q_i)
537 - 71 671,6	11,0	36104,3	61,1	11,0	61,1	24,1	24,1
71 671,7 - 142 806,3	4,0	107239,0	22,2	15,0	83,3	26,1	50,2
142 806,4 - 213 941	1,0	178373,7	5,6	16,0	88,9	10,8	61,0
213 941,1 - 285 075,7	0,0	249508,4	0,0	16,0	88,9	0,0	61,0
285 075,8 - 356 210,6	2,0	320643,2	11,1	18,0	100,0	39,0	100,0

*Дереккөз: авторлармен есептелген

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек бүгінгі күні Маңғыстау, Щучье-Бурабай, Алақөл, Алматы курорттық аймақтар еліміздегі туристердің басым бөлігін қабылдайды, демек туристік объектілер мен жергілікті инфрақұрылымға шектен тыс жүктеме түсуде. Нәтижесінде атаулы курорттық аймақтарда бір қатар экологиялық және басқа да әлеуметтік мәселелер туындауда. Мысалы, Щучье-Бурабай курорттық аймағын қарастырсақ, жаппай туризм нәтижесінде территория ластанып, туристік объектілердің ерекшелігі жоғалып, жылдан жылға тартымдылығы төмендеп бара жатыр.

Сурет –1. Курорттық аймақтар арасында келушілердің бөлінуіне қатысты Лоуренц қисығы*

*авторлармен жасалды

Лоуренц қисығын нақтылау үшін және еліміздің курорттық аймақтар арасында келушілердің тең бөлінбегенін нақтылау үшін Джинни коэффициенті есептелді (кесте 3).

Кесте –3

Джинни коэффициентін есептеуге арналған мәліметтер*

	y_{i-1}	y_i	x_{i-1}	x_i	$(y_i + y_{i-1})$	$(x_i - x_{i-1})$	$(y_i + y_{i-1}) * (x_i - x_{i-1})$
1	0	0,241	0	0,611	0,241	0,611	0,14725
2	0,241	0,502	0,611	0,833	0,743	0,222	0,16495
3	0,502	0,61	0,833	0,889	1,112	0,056	0,06227
4	0,61	0,61	0,889	0,889	1,22	0	0,00000
5	0,61	1	0,889	1	1,61	0,111	0,17871
						Σ	0,55318

*Дереккөз: авторлармен есептелген

$$k_{дж} = 1 - \sum (y_i + y_{i-1}) * (x_i - x_{i-1}) = 1 - 0.55318 = 0.447$$

Джинни коэффициенті Лоуренц қисығын дәлелдеп, елімізде туристердің басым бөлігін тек 44.7% курорттық аймақтар қабылдайтынын көрсетіп тұр. Қалған туристік аймақтар әртүрлі себептерге байланысты әлеуетін толық игере алмай отырғанын көреміз..

Еліміздегі курорттық аймақтардың дамуындағы қалыптасқан жағдай отандық туристік әлеуетті толық және тиімді жүзеге асыруға кедергі болып отыр. Бір туристік аймақтар жаппай туризмнің әсерінен зардап шегуі, ал екінші аймақтарда туристік ресурстар толық игерілмегеннің салдарынан отандық туристік өнімдерге сұраныс деңгейі төмендеп, ішкі туризмнің даму қарқындылығы төмендеуде.

Курорттық аймақтар арасында туристік ағынды оңтайлы бөлістіру және дестинациялардың ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз етудің бір жолы - soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру. Бұл туризмнің түрі жергілікті тұрғындар мен келуші-туристер арасында экологиялық жауапкершілікті қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Жергілікті қауымдастықтармен ынтымақтастық, табиғы аумақтарды тазартуға бағытталған экологиялық іс-шаралар мен акцияларды өткізу халық арасында экологиялық құндылықтарды нығайтуға көмектеседі. Бұл табиғатқа жауапкершілікпен қарауды қалыптастырады және ресурстарды ұқыпты тұтынуды ынталандырады.

Soft туризмнің дамуы арнайы сапалы және экологияға минималды жүктеме түсіруге, қоршаған ортаның ерекше сипаттарын сақтап қалуға бағытталған инфрақұрылымды қалыптастырудан басталады. Қазіргі кезде мұндай инфрақұрылымның негізгі құрамдас бөліктеріне экологиялық таза қонақ үйлер мен кемпингтер, қауіпсіз және экологиялық таза жаяу жүру жолдары, саяхатшыларға жергілікті экологиялық ережелермен танысуға көмектесетін ақпараттық орталықтар, кеңес беретін визит орталықтар, жергілікті халықтың тарихын, мәдени құндылықтарын, дәстүрлерін насихаттайтын субъектілер жатады.

Soft туризмді дамытуға ықпал ететін инфрақұрылымға көліктік шешімдер де кіреді. Атап айтқанда, туристік бағыттағы экологиялық таза көлік түрлерінің (мысалы, электр көліктері) және қоғамдық көліктердің санын арттыру қоршаған ортаға зиянды әсерді азайтады. Экологиялық таза велотұрақ мен жаяу жүру маршруттарын дамыту демалуды жайлы әрі қызықты ете отырып, табиғатқа кері әсерді азайтуға көмектеседі.

Отандық туристік аймақтарда soft туризм инфрақұрылымын дамыту экологиялық тұрақты және әлеуметтік жауапты туризмге маңызды қадам басу болып табылады. Бүгінгі таңда еліміздің туристік аймақтарында soft туризм инфрақұрылымын екі негізгі бағытта қалыптастырып, дамытқан жөн. Бірінші бағыты –шамадан тыс жүктеме түсіп жатқан курорттық аймақтарда туристердің жауапкершілігін арттыруға бағытталған инфрақұрылымды құру, екінші бағыт – туристік әлеуеті толық игерілмеген аймақтарда тартымды жұмсақ инфрақұрылымды қалыптастыру.

Бірінші бағыт бойынша Маңғыстау, Щучье-Бурабай, Алакөл, Алматы курорттық аймақтарда бар туристік объектілердің ерекшеліктерін жаппай туризмнің кері әсерінен сақтап қалу үшін туристерге бағытталған шектеу шараларын жүзеге асырып, жүзеге асырылу үрдісін арнайы электронды құрылғылар мен нысандар негізінде қатаң бақылау керек. Сонымен қатар, бұл аймақтар территориясында туристерді тасымалдаумен айналасатын кәсіпорындарды электромобиль немесе басқа да қоршаған ортаға минималды зиян келтіретін немесе тіпті келтірмейтін көлік құралдарын пайдалануға ынталандыру қажет. Сондай-ақ, аймақ шеңберінде туристік ағындарды тиімді бөлістіру үшін және кейбір нүктелерде көлік кептелісін болдырмау үшін арнайы жол тораптарын құру қажет. Бұл мәселе Щучье-Бурабай курорттық аймақ үшін, әсіресе жазғы демалыс маусымында өте маңызды.

Қазіргі кезде елімізде электромобильдерді қолдану қарқындылығы біртіндеп өсіп келеді. Мысалы, Астана қаласында бүгінгі күні 1 300-ден астам, ал Алматы қаласында 6 200 электромобиль тіркелген. Көптеген қазақстандықтар еліміздегі курорттық аймақтарға көбінесе жеке көліктермен барады. Егер курорттық аймақ территориясында орналасқан қонақ үйлермен немесе басқа да сауықтыру, демалысты ұйымдастыру, экскурсиялық қызметті ұсынушы ұйымдармен электромобильмен келген қонаққа жеңілдіктер, қосымша өнімдер мен қызметтер ұсынылса, курорттық аймақтардың ауа тазалығын едәуір жақсартуға болады.

Атаулы аймақтарда туристер тарапынан қатты жүктеменің әсерінен зардап шегіп отырған нүктелерді жеңілдету мақсатында альтернативті туризм түрлерін дамытып, соларға қатысты арнайы инфрақұрылымды қалыптастырған жөн. Мысалы, Еуропаның кейбір аймақтарында туристерді қызықтыратын нүктелерге деген жаппай туризмнің салмағын төмендету мақсатында этнотуризм, агротуризм түрлерін дамытып, туристік ағындарды тиімді басқару жолдарын анықтаған [6]. Сонымен қатар, дестинацияның белгілі туристік объектілер орналасқан орталығын емес, шалғай аумақтарын игеріп, қосымша туристік маршруттарды қалыптастыру қажет. Мысалы, Алакөл курорттық аймағында көл жағалауына жүктемені төмендету мақсатында көршілес ауылдардың инфрақұрылымын туризмге бағыттап, этнотуризм, ауыл туризмі, мәдени-тарихи туризм түрлерін дамытқан маңызды.

Жоғары жүктеме атқарып отырған дестинацияларды soft туризм арқылы дамытып, тұрақты тартымдылығын қалыптастыруда тағы бір маңызды бағыты ретінде бизнестік әлеуметтік жауапкершілігін арттыру саналады. Бұл шараны жүзеге асыру мақсатында жергілікті тұрғындарды туристік инфрақұрылымды тиімді пайдалануға араластыру, ұлттық нышанда өнім шығаратын жергілікті өндірушілерді қолдау және оларға арнайы өндіріс орындарын ашу, әлеуметтік маңызы жоғары жобаларды мемлекеттік органдар тарапынан қолдау керек. Нәтижесінде туристік аймақ шекарасы ішінде ұлттық мәдени, тарихи құндылықтар сақталып, ерекше туристік өнімдер қалыптасады және туристік ағындарды тиімді реттеп, басқаруға болады.

Екінші бағыт, яғни туристік әлеуеті толық игерілмеген аймақтарда тартымды жұмсақ инфрақұрылымды қалыптастыру бойынша келесі негізгі шараларды жүзеге асыруға жөн:

- экологиялық стандарттар негізінде қызмет атқаратын орналастыру орындар жүйесін қалыптастыру. Елімізде ерекше туристік ресурстары бар, бірақ туристер ортасында танымалдылығы төмен дестинация бар. Жергілікті мемлекеттік органдармен бұл туристік аймақтарды дамытуда бірқатар шаралар жүзеге асырылуда. Алайда, қазірден бастап бұл аймақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін туристік қызметті ұйымдастыруға қатысатын кәсіпорындарды, соның ішінде қонақ үйлерді, экологиялық стандарттарды қатаң ұстануға бағыттау керек;

- дестинация шегінде туристік қызмет көрсететін кәсіпорындарда ecofriends, zero plastic, green economy, carbon neutrality сияқты тұжырымдаларды кеңінен ұстануға жағдай жасау керек. Қоршаған ортаның тазалығы туристік аймақтың тартымдылығына әсер ететін маңызды бір факторлардың бірі. Сондықтан туристік қызмет көрсетуге араласатын кәсіпорындар эко ортаға минималды зиян келтіру, тұрмыстық және тамақ қалдықтарын азайту және оларды басқару, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану сұрақтарына баса назар аударып, қазіргі кезде қолға алса, болашақта, туристтердің саны ұлғайғанда, туристік ағынды тиімді бөлістіру мәселелері шешіледі;

- тарихи, мәдени маңыздылығы бар және туристердің жоғары қызығушылығын оята алатын нысандарға арнайы жол тораптарын салу, маршрут бойынша арнайы демалыс орындарды, санитарлық-гигиеналық нүктелерді, қоқыс тастайтын контейнерлерді, жаяу және вело

жүргіншілерге арналған жолдарды салу, арнайы электр қуаты негізінде жүретін көлік құралдарына арналған құрылғыларды орнату, интернет желілерін тарту сияқты жұмыстарды атқару керек. Бұл территорияны soft туризм орталығына айналдырып қана қоймай, сонымен қатар келушілердің демалыс ыңғайлылығы деңгейін едәуір арттырады.

Қоршаған ортаға пайдасымен қатар soft туризм жергілікті қауымдастық пен экономикаға нақты пайда әкеледі. Экологиялық тазалықта демалуды қалайтын туристер жергілікті кәсіпорындардың, қолөнершілердің және азық-түлік өндірушілердің өнімдерін қолдауға бейім, бұл жергілікті ресурстар мен жұмыс орындарына сұранысты тудырады. Демек, экологиялық таза туризмге қызығушылық танытқан туристер, әсіресе ауылдық және шалғай аймақтардағы халықтың экономикалық жағдайын жақсартуға үлес қосады.

Еліміздегі soft туризмнің болашағы өте оптимистік болып көрінеді. Тұрақты және экологиялық таза демалу түрлеріне, әсіресе жастардың қызығушылықтарының артуы, бұл саланы жедел дамыту қажеттілігін көрсетеді. Табиғи саябақтарды құру, табиғатты қорғау бағдарламаларын енгізу және экологиялық білім беруді дамыту soft туризмнің танымалдылығына ықпал ете алады.

Жаһандық экологиялық сын-қатерлер жағдайында Қазақстан үшін өзінің табиғи мұрасын сақтау маңызды және soft туризмді дамыту осы мақсатқа жетудің негізгі құралдарының біріне айналуы мүмкін.

Еліміздің курорттық аймақтарында soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру үшін әлеуметтік, экологиялық және экономикалық аспектілерді ескеретін кешенді тәсіл қажет. Осындай тәсіл арқылы ғана туристерге де, жергілікті қауымдастыққа да пайдасын әкеле алатын туризмнің ұзақ мерзімді, тұрақты дамуын қамтамасыз ете аламыз. Сонымен қатар, soft инфрақұрылымы баратын жерді, аймақты жылжытудың маңызды аспектісі болып табылады. Іс жүзінде soft инфрақұрылымы үшінші деп аталатын туристік нысандар мен қызметтерді, яғни денсаулық сақтау, банктік және қауіпсіздік қызметтерін қамтитын инфрақұрылымдарды өзіне қосады. Денсаулық сақтау инфрақұрылымы әсіресе балалары, кәрі адамдары немесе мүгедектері бар туристер үшін маңызды болып келеді. Дамыған елдерде туристерге арнайы денсаулық сақтау инфрақұрылымына енгізілген мамандандырылған медициналық қызметтер денсаулық кепілін ұсынады. Бұл өз алдына сапар кезіндегі туристерге қауіпсіздік пен денсаулық кепілдігін береді. Кейбір туристер баратын жерге тек ляззат алу үшін барса, басқалары көбінесе медициналық себептермен барады. Осындай мысалдардың бірі денсаулық сақтау инфрақұрылымына инвестиция салған Үндістан болып табылады, әрине бұл экономиканың серпілісіне әкелді. Сонымен қатар Малайзия сияқты елдер де туризмнің осы түрінің маңыздылығын тереңінен түсініп, soft туризм инфрақұрылымын дамытуда. Сондай-ақ дамыған банк жүйесі барытын жерді таңдауға міндетті түрде әсер ететін фактор. Осы салаға инвестиция салу қарқыны елге келетін туристер санының артуына түрткі болуы мүмкін және туристерді көптеп тартуда баратын жердегі қауіпсіздік жағдайларының (саяси тұрақсыздық, терроризм ықтималдығы, қылмыс деңгейі, тасмалдау қауіпсіздігі, сыбайлас жемқорлық, санитария сапасы, аурудың таралуы, медициналық қызметтердің сапасы, т.б.) алатын орны ерекше.

Жалпы алғанда, soft туризм туристік аймақтарды дамытудың болашағы зор бағыты болып табылады, ол тек қана экономикалық тиімділікке жетіп қана қоймай, сонымен қатар мәдени мұраны сақтауға, табиғи ресурстарды қорғауға және жергілікті халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Заманауи шарттарда soft туризм инфрақұрылымын қалыптастырып, дамыту, туристік территориялардың тұрақты дамуын қамтамасыз ете алатын маңызды бағыттардың бірі. Сонымен қатар, туристік демалысқа арналған территорияның шеңберінде арнайы инфрақұрылымның болуы туристердің мінез-құлқына оң әсер етіп, табиғатқа пен қоршаған орта элементтері үшін жауапкершілікті сезінуге бағыттайды.

Табиғат пен турист ортасындағы үйлесімділікке, мәдени және тарихи мұраны сақтап, сыйлауға негізделген soft туризм туристік аймақтар арасында қалыптасқан туристік ағынды теңдестіріп, қоршаған ортаға және туристік ресурстарға түсетін жүктемені оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында жүргізілген талдау негізінде еліміздегі бірқатар туристік аймақтардың жаппай туризмнің кері әсерінен зардап шегіп жатқанын аңғарамыз. Яғни туристік ресурстардың ерекше қасиеттері жоғалып, аймақтың тартымдылығы төмендеуде. Бұл жағдайда soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру аймақтарды стагнациялық жағдайдан шығарып, жаңа тұрақты даму басымдықтарын белгілейді.

Қазіргі кезде климаттың өзгеруі және қалалардың қарқынды урбанизациялануы сияқты мәселелердің көтеріліп тұрған жағдайда soft туризм инфрақұрылымын қалыптастырып, дамыту ерекше маңыздылыққа ие. Soft туризм экология мен экономика арасындағы тепе-теңдікті сақтап, табиғаттық ресурстарды туристік мақсатта тұтынудың тәртібін орнатады.

Жалпы зерттеу нәтижесінде келесі негізгі қорытынды пікірлерді қалыптастыруға болады:

- еліміздің бірқатар туристік аймақтары туристік ағынның тепе-тең бөлінбеу салдарынан туристер тарапынан жоғары жүктеме атқарып отыр және қалыптасқан инфрақұрылымы тез тозуда. Ал, кейбір аймақтардағы туристік орталықтар тиімді қызмет атқару үшін қажетті туристер санына қол жеткізе алмауда, яғни туристік әлеуеті толық игерілмеуде. Еліміздің туристік аймақтарында демалушылар ағынын тепе-тең бөлістірудің бір жолы soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыру болып келеді;

- soft туризм инфрақұрылымын қалыптастыруда жергілікті қауымдастықты кеңінен тартқан жөн. Дәл осы қауымдастық жергілікті туристік әлеуетті дұрыс бағытта қолданылып, ерекше ресурстарға жанашырлық білдіріп, жауапты туризмнің дамуына негіз қалайды;

- soft туризм туристік ағынды аймақтар ортасында тепе-тең бөлістіріп қана қоймай, туристік дестинацияның бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Бүгінгі таңда soft туризм инфрақұрылымын қалыптастырудың негізінде жаңа, инновациялық технологияларды кеңінен қолдану жатыр. Ол өз кезегінде территорияның тартымдылығын жоғарлатып, дестинацияның бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастырады.

Қорытындылай келе, soft туризм отандық туристік орталықтар дамуында жаңа және туристер тарапынан қызығушылыққа ие өнімдерді қалыптастыруға қол жеткізеді, ал бұл өнімге сәйкес инфрақұрылымды қалыптастыру жергілікті ресурстардың ерекшелігін сақтап қалуды ғана емес, сонымен қатар жауапты туризм түрлерін дамытуды қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Marzuki A., Bagheri M., Ahmad A., Masron T., Akhir M. Establishing a GIS-SMCDA model of sustainable eco-tourism development in Pahang, Malaysia // *Episodes Journal of International Geoscience*. – 2023. – № 46(3). – P. 375–387. <https://doi.org/10.18814/epiugs/2022/022037>
2. Xu H., Wang K., Song Y. Chinese outbound tourism and soft power // *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*. – 2020. – № 12(1). – P. 34–49. <https://doi.org/10.1080/19407963.2018.1505105>
3. Kaspar C., Fekete M. A turizmus gazdaság. – Budapest: Turisztikai alapismeretek.–2006.–146 p.
4. Krippendorf J. Towards new tourism policies: The importance of environmental and sociocultural factors // *Tourism management*. – 1982. – № 3(3). – P. 135–148. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(82\)90063-2](https://doi.org/10.1016/0261-5177(82)90063-2)
5. Weaver D. Asymmetrical dialectics of sustainable tourism: Toward enlightened mass tourism // *Journal of Travel Research*. – 2014. – № 53(2). – P. 131–140. <https://doi.org/10.1177/0047287513491335>
6. Ana M. Ecotourism, agro-tourism and rural tourism in the European Union // *Cactus Tourism Journal*. – 2017. – № 15(2). – P. 6–14
7. Duerden M., Lundberg N., Shurma D. Facilitating Innovation in Leisure Service Organizations // *Journal of Park & Recreation Administration*. – 2016. – №34(2). – P. 135–144. <https://doi.org/10.18666/JPRA-2016-V34-I2-6846>
8. Петрухина Е.В., Дубина Е.В., Ивлев О.Ю. Перспективы внедрения и реализации концепции «мягкого туризма» // *Материалы III Международной конференции «Интеграция туризма в экономическую систему региона: перспективы и барьеры»*. – Орел: ОГУ им. И.С. Тургенева, 2021. – С. 292–300.
9. Шабалина Н.В., Никанорова А.Д., Александрова Е.Е. Экологический туризм: особенности и проблемы развития в России // *Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса*. – 2021. – № 15(1). – С. 4–14.

10. Жагина С.Н., Светлосанов В.А., Низовцев В.А., Пахомова О.М. Развитие и перспективы экологического туризма в Мурманской области и его связь с устойчивым развитием региона // Экологические системы и приборы. – 2022. – № 3. – С. 3–8.
11. Сущинская М.Д. Медленный туризм: координаты и факторы развития в условиях пандемии Covid 19 // Профессорский журнал. Серия: Рекреация и туризм. – 2021. – № 3(11). – С. 21–24
12. Ақтымбаева А.С., Артѐмев А.М. Развитие экологического туризма на территории Катон-Карагайского государственного национального природного парка: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 210 с.
13. Байбуриев Р.М. Роль экологического туризма в развитии сельских территории: дис. на соискание ученой степени доктора философии (PhD).–Алматы: КазНУ им. Аль Фараби, 2023. –141 с.
14. Алдыбаев Б.Б. Современное состояние эколого-этнографического туризма в Республике Казахстан: дис. на соискание ученой степени доктора философии (PhD). – Алматы: Казахская академия спорта и туризма, 2022. – 174 с.
15. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар Агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Туризм статистикасы. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/>

REFERENCES

1. Marzuki A., Bagheri M., Ahmad A., Masron T., Akhir M. Establishing a GIS-SMCDA model of sustainable eco-tourism development in Pahang, Malaysia // Episodes Journal of International Geoscience. – 2023. – № 46(3). – P. 375-387. <https://doi.org/10.18814/epiiugs/2022/022037>
2. Xu H., Wang K., Song Y. Chinese outbound tourism and soft power // Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events. – 2020. – № 12(1). – P. 34-49. <https://doi.org/10.1080/19407963.2018.1505105>
3. Kaspar C., Fekete M. A turizmus gazdaság. – Budapest: Turisztikai alapismeretek, 2006. – 146 p. [in Hungarian]
4. Krippendorf J. Towards new tourism policies: The importance of environmental and sociocultural factors // Tourism management. – 1982. – № 3(3). – P. 135–148. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(82\)90063-2](https://doi.org/10.1016/0261-5177(82)90063-2)
5. Weaver D. Asymmetrical dialectics of sustainable tourism: Toward enlightened mass tourism // Journal of Travel Research. – 2014. – №53(2). – P. 131–140. <https://doi.org/10.1177/0047287513491335>
6. Ana M. Ecotourism, agro-tourism and rural tourism in the European Union // Cactus Tourism Journal. – 2017. – №15(2). – P. 6-14
7. Duerden M., Lundberg N., Shurma D. Facilitating Innovation in Leisure Service Organizations // Journal of Park & Recreation Administration. – 2016. – №34(2). – P. 135–144. <https://doi.org/10.18666/JPRA-2016-V34-I2-6846>
8. Petrukhina E., Dubina E., Ivlev O. Perspektivy vnedreniya i realizatsii kontseptsii «myagkogo turizma» [Prospects for the implementation of the concert of “soft tourism”] // Materialy III Mezhdunarodnoy konferentsii «Integratsiya turizma v ekonomicheskuyu sistemu regiona: perspektivy i bar'yery». – Orel: Orlovskiy gosudarstvennyy universitet, 2021. – S. 292–300. [in Russian]
9. Shabalina N., Nikanorova A., Alexandrova E. Ekoturizm: osobennosti i problemy razvitiya v Rossii [Ecological tourism: Features and development problems in Russia] // Vestnik Assotsiatsii vuzov turizma i servisa. – 2021. – № 15(1). – S. 4–14. [in Russian]
10. Zhagina S., Svetlosanov V., Nizovtsev V., Pakhomova O. Razvitiye i perspektivy ekoturizma v Murmanskoy oblasti i yego svyaz' s ustoychivym razvitiyem regiona [Development and prospects of ecological tourism in the Murmansk region and its connection with the sustainable development of the region] // Ekologicheskiye sistemy i ustroystva. – 2022. – № 3. – S. 3–8. [in Russian]
11. Suschinskaya M. Medlennyy turizm: koordinaty i faktory razvitiya v usloviyakh pandemii COVID-19 [Slow tourism: coordinates and development factors in the context of the Covid-19 pandemic] // Professorskiy zhurnal. Seriya: Rekreatsiya i turizm. – 2021. – № 3(11). – S. 21–24. [in Russian]

12. Aktymbayeva A., Artyemev A. Razvitiye ekologicheskogo turizma na territorii Katon-Karagayskogo gosudarstvennogo natsional'nogo prirodnogo parka: monografiya [Development of ecotourism in the Katon-Karagai state national Park: A monograph]. – Almaty: Kazakh university, 2022. – 210 s. [in Russian]

13. Baiburyev R. Rol' ekoturizma v razvitii sel'skikh territoriy: dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni doktora filosofskikh nauk [The role of ecotourism in rural development. Doctoral dissertation Philosophy (PhD)]. - Almaty: Al-Farabi Kazakh national university, 2023. – 141 s. [in Russian]

14. Aldybaev B. Sovremennoye sostoyaniye ekologo-etnograficheskogo turizma v Respublike Kazakhstan: dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni doktora filosofii (PhD) [The current state of eco-ethnographic tourism in the Republic of Kazakhstan: A doctoral dissertation Philosophy (PhD)]. – Almaty: Kazakh academy of sports and tourism, 2022. – 174 s. [in Russian]

15. Ultyq statistika byurosy, Qazaqstan Respublikasynyn Strategiyalyq josparlau jane reformalar agenttigi. Turizm statistikasy [National Bureau of Statistics, Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Tourism Statistics]. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/> [in Kazakh]

Онаева Б.Т., Девадзе А.Х., Муканов А.Х.

НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ SOFT ТУРИЗМА В ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ТУРИСТСКИХ ЗОНАХ

Аннотация

В ходе исследования рассмотрены и выявлены основные направления формирования инфраструктуры мягкого туризма на территории отечественных туристских дестинации. На основе учета специфики развития отечественных туристских регионов путем применения кривой Лоуренца и коэффициента Джини определены отклонения турпотоков. В целях оптимизации нагрузки массового туризма на туристские территории авторы рассматривают пути формирования инфраструктуры soft туризма и обосновывают, что она является важным инструментом обеспечения стабильности развития современных туристских дестинаций.

Основная цель проведенного исследования - рассмотреть пути обеспечения устойчивого развития отечественных туристских территорий за счет повышения ответственности отдыхающих за сохранение уникальных качеств окружающей среды, местных туристских ресурсов, то есть за счет формирования инфраструктуры soft туризма. Особое внимание авторы обращают на то, что в современных условиях soft туризм является важным средством сохранения культурно-исторического наследия наряду с природными ресурсами на территории туристской зоны, а также эффективного использования неосвоенных территорий в туристских целях.

В ходе исследования авторами использован статистический и сравнительный анализ, в том числе инструменты бенчмаркинга, и обоснованы направления формирования инфраструктуры soft туризма в регионах. В результате исследования авторы выяснили, что туристские регионы страны имеют разные и несовместимые потенциалы в развитии мягкого туризма, а ресурсная база не идентична друг другу. Иными словами определено, что стандартные и однотипные методы не могут быть использованы при развитии мягкого туризма в туристических регионах страны.

Onayeva B., Devadze A., Mukanov A.

DIRECTION OF FORMING INFRASTRUCTURE OF SOFT TOURISM IN DOMESTIC TOURIST ZONES

Annotation

The study examined and identified the main directions of soft tourism infrastructure formation in the territory of domestic tourist destinations. Based on the specifics of development of domestic tourist regions, deviations in tourist flows were determined by applying the Lorentz curve and the Gini coefficient. In order to optimize the load of mass tourism on tourist territories, the authors consider ways of forming soft tourism infrastructure and substantiate that it is an important tool for ensuring the stability of development of modern tourist destinations.

The main objective of the study is to consider ways of ensuring sustainable development of domestic tourist territories by increasing the responsibility of vacationers for preserving the unique qualities of the environment, local tourist resources, that is, by forming soft tourism infrastructure. The authors pay special attention to the fact that in

modern conditions soft tourism is an important means of preserving the cultural and historical heritage along with natural resources in the territory of the tourist zone, as well as the effective use of undeveloped territories for tourism purposes.

During the study, the authors used statistical and comparative analysis, including benchmarking tools, and substantiated the directions of soft tourism infrastructure formation in the regions. As a result of the study, the authors found out that the tourist regions of the country have different and incompatible potentials in the development of soft tourism, and the resource base is not identical to each other. In other words, it was determined that standard and uniform methods cannot be used in the development of soft tourism in the tourist regions of the country.

Г.К. Кабдуллина*, д.э.н., профессор¹

Ж. Косе, к.э.н., доцент²

О.В. Жидкоблинова, PhD, доцент²

А. Кабдолла, старший консультант³

Костанайский социально-технический университет
имени академика З. Алдамжар, г. Костанай, Казахстан¹

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан²

KPMG в Кавказе и Центральной Азии,
г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

asilhan1996@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЭРОЗИИ ПОЧВЫ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ УГОДЬЯ КАЗАХСТАНА И ПРОДОВОЛЬСТВЕННУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

В статье рассмотрено влияние водной и ветровой эрозии на сельскохозяйственные угодья Казахстана, а также предложены способы минимизации негативных последствий данных процессов в рамках концепции зеленой экономики. Для достижения поставленной цели в исследовании использованы методы статистического анализа и обработки данных, а также сравнительный анализ показателей состояния земель в разные годы. Проанализированы статистические данные о производительности земель и площади, подверженной эрозии, выявлены основные причины и последствия деградации почв для сельскохозяйственного производства. Определено, что водная и ветровая эрозия существенно снижают плодородие почвы, что ведет к ухудшению состояния сельскохозяйственных угодий и снижению их продуктивности. Показано, что наиболее эффективными методами борьбы с эрозией являются агролесоводство, севооборот, минимальная обработка почвы и использование почвозащитных культур. Также исследованы возможности восстановления деградированных земель, включая улучшение их структуры, повышение плодородия и использование инновационных методов агрономии. Результаты исследования показывают важность внедрения методов для обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства и продовольственной безопасности Казахстана в долгосрочной перспективе. Полученные данные имеют практическую ценность для аграрного сектора и могут быть использованы в разработке стратегий устойчивого земледелия.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, зелёная экономика, водная эрозия, ветровая эрозия, сельское хозяйство, деградация земель, устойчивое развитие, плодородие почвы, воздействие климата.

Кілт сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, жасыл экономика, су эрозиясы, жел эрозиясы, ауыл шаруашылығы, жердің деградациясы, тұрақты даму, топырақ құнарлылығы, климаттың әсері.

Keywords: food security, green economy, water erosion, wind erosion, agriculture, land degradation, sustainable development, soil fertility, climate impact.

Введение. Сельское хозяйство является одной из ключевых отраслей экономики Казахстана, обеспечивающей продовольственную безопасность и устойчивое развитие страны. Однако в последние десятилетия сельское хозяйство сталкивается с рядом вызовов, основным из которых является ухудшение состояния земель, подверженных водной и ветровой эрозии. Данные процессы значительно снижают плодородие почвы и её способность поддерживать высокую продуктивность, что приводит к снижению урожайности сельскохозяйственных культур и угрожает стабильности аграрного сектора. В связи с этим возникает необходимость разработки и внедрения эффективных методов защиты и восстановления земельных ресурсов, что напрямую связано с концепцией зеленой экономики, направленной на устойчивое использование природных ресурсов и минимизацию негативного воздействия на окружающую среду.

Целью исследования является анализ воздействия водной и ветровой эрозии на сельскохозяйственные угодья Казахстана, а также оценка возможностей и методов минимизации негативных последствий в рамках зеленой экономики. В статье ставятся следующие задачи: выявить основные факторы, влияющие на эрозию земель, оценить её последствия для

сельскохозяйственного производства и предложить эффективные меры по восстановлению деградированных земель.

Для достижения поставленной цели в исследовании использованы методы статистического анализа и обработки данных, а также сравнительный анализ показателей состояния земель в разные годы. Основные материалы исследования включают официальную статистику по площади сельскохозяйственных угодий, данным о водной и ветровой эрозии, а также показатели производительности земель. В процессе исследования применялись методы, использованные в аналогичных работах, что позволило обеспечить высокую степень воспроизводимости результатов и их надежность.

Таким образом, исследование направлено на решение актуальной проблемы устойчивого развития сельского хозяйства Казахстана с учетом изменений климата и деградации земель, а также на предложение практических рекомендаций для минимизации эрозионных процессов и повышения производительности сельскохозяйственных угодий.

Обзор литературы. В последние годы исследования по вопросам водной и ветровой эрозии почвы становятся всё более актуальными, особенно в контексте устойчивого сельского хозяйства и продовольственной безопасности. В исследовании [1] выявлено, что эрозия представляет собой серьёзную угрозу для сельскохозяйственных угодий, сокращая плодородие почвы и снижая её способность поддерживать высокую продуктивность. Ряд авторов [2, 3] обращает внимание на значимость разработки и внедрения методов защиты почвы, таких как агролесоводство, севооборот и минимальная обработка почвы, которые могут значительно уменьшить последствия эрозии.

Данные исследований [4, 5] подтверждают, что водная и ветровая эрозия оказывают губительное воздействие на сельскохозяйственные земли, особенно в регионах с низким уровнем осадков. Эффективность мер по восстановлению земель и улучшению их структуры почвы активно обсуждается в работах, посвящённых восстановлению деградированных земель [6, 7]. Однако, несмотря на широкий спектр предложений, остаются проблемы с внедрением данных технологий на практике, особенно в странах с высокой степенью деградации земель, таких как Казахстан.

Обзор существующих исследований выявляет несколько нерешённых вопросов, связанных с реализацией экологически чистых технологий в аграрном секторе, а также с оценкой эффективности внедряемых методов в условиях изменений климата. В связи с этим требуется дальнейшее изучение воздействия эрозии на сельскохозяйственные угодья Казахстана, а также более глубокое внедрение принципов зелёной экономики для повышения устойчивости сельского хозяйства и обеспечения продовольственной безопасности.

Основная часть. В условиях глобальных изменений климата и растущей угрозы деградации земель, продовольственная безопасность становится одной из главных задач для большинства стран, включая Казахстан. Сельское хозяйство, являясь основным источником продовольствия, напрямую зависит от состояния земельных ресурсов, которые, в свою очередь, подвергаются различным экологическим угрозам, включая водную и ветровую эрозию. Данные процессы значительно уменьшают продуктивность земель и приводят к потере их плодородия, что непосредственно влияет на эффективность аграрного сектора и, как следствие, на безопасность продовольственного снабжения.

В данном разделе статьи проводится анализ влияния эрозионных процессов на сельскохозяйственные угодья Казахстана и поиск путей минимизации их воздействия в рамках концепции зелёной экономики.

Таблица 1 представляет данные о производительности земель сельскохозяйственного назначения в Казахстане за период с 2010 по 2023 год. Включенные показатели позволяют анализировать динамику изменения площади сельскохозяйственных угодий и их производительности, что является важным элементом для оценки продовольственной безопасности и устойчивости аграрного сектора.

Производительность земель сельскохозяйственного назначения*

Показатели	2010	2015	2020	2021	2022	2023	Изменение 2023/2010, +/-
Общая площадь с/х угодий, тыс. га	215636	214838	214349	214191	213702	213647	-1989
Общая площадь земель с/х назначения, тыс. га	93387	100835	108562	113961	115966	116447	23060
Валовая добавленная стоимость в сельском хозяйстве, млн. тенге	983994,9	1925866,5	3808889	4222766	5444727	4722654,3	3738659,4
Производительность земель с/х назначения, тыс. тенге/ га	10,5	19,1	35,1	37,1	47,0	40,6	30.1

* составлено по источнику [8]

Из данных таблицы 1 видно, что общая площадь сельскохозяйственных угодий показывает незначительное сокращение, составившее 1989 тыс. га за период с 2010 по 2023 год. Снижение площади вероятно связано с процессами эрозии, в том числе водной и ветровой, а также с изменениями в аграрной политике, урбанизацией и изменениями климата, что приводит к уменьшению земель, пригодных для сельского хозяйства.

Общая площадь земель сельскохозяйственного назначения демонстрирует стабильный рост, увеличившись на 23 060 тыс. га за исследовательский период, что свидетельствует о внедрении новых методов использования земли путем освоения новых земельных участков или улучшения существующих, что важно для поддержания продовольственной безопасности.

Валовая добавленная стоимость в сельском хозяйстве значительно возросла за рассматриваемый период, что отражает рост доходности и улучшение финансовых показателей в аграрном секторе. Данное увеличение связано с модернизацией сельского хозяйства, улучшением технологий и производительности.

Производительность земель сельскохозяйственного назначения показывает заметный рост до 47,0 тыс. тенге/га в 2022 году, однако в 2023 году произошло снижение до 40,6 тыс. тенге/га, что указывает о временных трудностях, таких как погодные условия или ухудшение состояния земель, подвергшихся эрозии.

В целом, данные таблицы 1 подчеркивают важность учета состояния земель и их эрозионных процессов для устойчивого развития сельского хозяйства. Увеличение производительности при сохранении земельных ресурсов необходимо для достижения целей зеленой экономики, направленных на устойчивое использование природных ресурсов и снижение негативного воздействия на окружающую среду.

Далее следует рассмотреть данные, приведенные в таблице 2, чтобы оценить влияние водной и ветровой эрозии на сельское хозяйство и, в частности, на продовольственную безопасность. Данные позволят более глубоко понять, как эрозия влияет на земельные ресурсы и какие меры следует предпринять для минимизации негативных последствий в контексте зеленой экономики.

**Состояние почвенных ресурсов сельскохозяйственных угодий, подверженных эрозии почвы
(водной и ветровой) ***

№	Показатели	2010	2015	2020	2021	2022	2023
1	Площадь земель, подверженных водной эрозии, тыс. га	4950,3	4950,3	4950,3	4950,3	4950,3	4950,3
1.1	к общей площади земель с/х назначения, %	5,3	4,9	4,6	4,3	4,3	4,3
1.2	к общей площади с/х угодий	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
2	Площадь земель, подверженных ветровой эрозии, тыс. га	24168,1	24168,1	24168,1	24168,1	24168,1	24168,1
2.1	к общей площади земель с/х назначения, %	25,9	24,0	22,3	21,2	20,8	20,8
2.2	к общей площади с/х угодий, %	11,2	11,2	11,3	11,3	11,3	11,3
3	Площадь земель, подверженных совместно водной и ветровой эрозии, тыс. га	201,70	201,70	201,70	201,70	201,70	201,70
3.1	к общей площади земель с/х назначения, %	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
3.2	к общей площади с/х угодий, %	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

* составлено по источнику[8]

В таблице 2 указано, что площадь земель, подвергшихся водной эрозии, оставалась стабильной в течение рассматриваемого периода, составляя 4950,3 тыс. га. Данные земли составляют около 4,3% от общей площади земель сельскохозяйственного назначения и 2,3% от общей площади сельскохозяйственных угодий. Водная эрозия приводит к утрате верхнего слоя почвы, что снижает плодородие земли и, как следствие, снижает продуктивность. Фактор может оказывать значительное влияние на способность сельского хозяйства обеспечивать продовольственную безопасность.

Площадь земель, подвергшихся ветровой эрозии, составляет 24 168,1 тыс. га, что составляет 20,8% от общей площади земель сельскохозяйственного назначения и 11,3% от общей площади сельскохозяйственных угодий. Ветровая эрозия особенно опасна в сухих регионах, где интенсивные ветры способствуют перемещению песка и осушению почвы, что также приводит к снижению ее продуктивности и угрожает стабильности аграрного сектора.

Площадь земель, подверженных совместно водной и ветровой эрозии, составляет 201,7 тыс. га, что является относительно небольшой долей от общей площади сельскохозяйственных угодий (0,1%) и общей площади земель сельскохозяйственного назначения (0,2%). Несмотря на малую площадь, комбинированное воздействие водной и ветровой эрозии значительно ухудшает состояние земли и усиливает ее деградацию.

Данные о площади земель, подверженных эрозии, в таблице 2 напрямую связаны с производительностью сельскохозяйственных угодий, указанной в таблице 1. Снижение площади плодородных и пригодных для сельского хозяйства земель, вызванное водной и ветровой эрозией, может негативно сказаться на общей производительности сельскохозяйственных земель.

Из данных таблицы 1 видно, что производительность земель сельскохозяйственного назначения в 2023 году снизилась по сравнению с 2022 годом (с 47,0 тыс. тенге/га до 40,6 тыс. тенге/га). Снижение частично связано с ухудшением состояния земель, подверженных водной и ветровой эрозии, которые занимают значительные площади в Казахстане. Утрата продуктивности на этих землях ведет к снижению общей эффективности сельского хозяйства.

Снижение площади сельскохозяйственных угодий, как показано в таблице 1, также может быть связано с процессами деградации земель, включая эрозию. В таблице 2 данные о площади земель, подвергшихся эрозии, подтверждают, что значительная часть земель уже находится под угрозой деградации, что увеличивает давление на оставшиеся сельскохозяйственные угодья.

В целом, решение проблемы эрозии почвы является важным шагом на пути к устойчивому сельскому хозяйству и обеспечению продовольственной безопасности в Казахстане в контексте зеленой экономики.

Заключение. В статье проанализированы процессы водной и ветровой эрозии почвы, оказывающие значительное влияние на сельскохозяйственные угодья Казахстана. Полученные результаты показывают, что значительная доля земель продолжает подвергаться эрозионным процессам, что приводит к снижению их производительности.

Проведенное исследование подтверждает важность внедрения устойчивых методов земледелия, таких как агролесоводство, севооборот и минимизация обработки почвы, для снижения негативных последствий эрозии. Актуальными являются разработки новых технологий для восстановления структуры и повышения плодородия почвы. Внедрение мер в рамках концепции зеленой экономики способствуют обеспечению долгосрочной продовольственной безопасности Казахстана и созданию устойчивой аграрной системы, способной противостоять вызовам изменения климата и деградации природных ресурсов. Данные решения имеют практическую ценность для аграрного сектора Казахстана в процессе разработки стратегии по устойчивому развитию сельского хозяйства.

Статья подготовлена в рамках научного проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН AP23484373 «Современные вызовы государственной политики: интеграция зеленой экономики в решение проблемы продовольственной безопасности регионов Казахстана»).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ighodaro I., Lewu B., Omoruyi B. Smallholder Farmers' Adoption Decision-making Regarding Soil Erosion Control on Food Security in South Africa //Indian Journal of Agricultural Research. – 2021. – № 55(1). – 42 p. – doi: 10.18805/IJArE.A-533
2. Nawaz A., Farooq M., Ul-Allah S., Gogoi N., Lal R., Siddique K. H. Sustainable soil management for food security in South Asia //Journal of Soil Science and Plant Nutrition. – 2021. – № 21. – P. 258-275. – doi: 10.1007/s42729-020-00358-z
3. Wang D., Li R., Gao G., Jiakula N., Toktarbek S., Li S., Feng Y. Impact of climate change on food security in Kazakhstan //Agriculture. – 2022. – № 12(8). – 1087 p. – doi: 10.3390/agriculture12081087
4. Shmelev S., Salnikov V., Turulina G., Polyakova S., Tazhibayeva T., Schnitzler T., Shmeleva I. Climate change and food security: the impact of some key variables on wheat yield in Kazakhstan //Sustainability. – 2021. – № 13(15). – 8583 p. – doi: 10.3390/su13158583
5. Makenova S., Alipbeki O., Tatarintsev V., Inkarov D., Asanova G., Muzyka O. Issue on land degradation in Kazakhstan //Scientific journal "Bulletin of Science of the Kazakh Agrotechnical Research University named after S. Seifullin". – 2023. – № 2 (117). – P. 261–272. – doi: 10.51452/kazatu.2023.2(117).1406
6. Kussainov T., Maitah M., Kurmanov N., Hájek P., Tolysbaev B., & Baidakov A. Economic analysis of the impact of changing production conditions on wheat productivity level //Rev. Eur. Stud. – 2015. – №7(11). – P. 125–131. – doi:10.5539/res.v7n11p125

7. Pyagay A., Bespayeva R., Iskakova M. Strategic directions and ensuring food security of the Republic of Kazakhstan //Bulletin of the Karaganda university Economy series. – 2022. – № 106(2). – P. 128–139. – doi: 10.31489/2022ec2/128-139
8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Показатели «зеленой экономики». II. База естественных активов. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>

REFERENCES

1. Ighodaro I., Lewu B., Omoruyi B. Smallholder Farmers' Adoption Decision-making Regarding Soil Erosion Control on Food Security in South Africa //Indian Journal of Agricultural Research. – 2021. – № 55(1). – 42 p. – doi: 10.18805/IJARE.A-533
2. Nawaz A., Farooq M., Ul-Allah S., Gogoi N., Lal R., Siddique K. Sustainable soil management for food security in South Asia //Journal of Soil Science and Plant Nutrition. – 2021. – № 21. – P. 258–275. – doi: 10.1007/s42729-020-00358-z
3. Wang D., Li R., Gao G., Jiakula N., Toktarbek S., Li S., Feng Y. Impact of climate change on food security in Kazakhstan //Agriculture. – 2022. – № 12(8). – 1087 p. – doi: 10.3390/agriculture12081087
4. Shmelev S., Salnikov V., Turulina G., Polyakova S., Tazhibayeva T., Schnitzler T., Shmeleva I. Climate change and food security: the impact of some key variables on wheat yield in Kazakhstan //Sustainability. – 2021. – № 13(15). – 8583 p. – doi: 10.3390/su13158583
5. Makenova S., Alipbeki O., Tatarintsev V., Inkarov D., Asanova G., Muzyka O. Issue on land degradation in Kazakhstan //Scientific journal "Bulletin of Science of the Kazakh Agrotechnical Research University named after S. Seifullin". – 2023. – № 2 (117). – P. 261–272. – doi: 10.51452/kazatu.2023.2(117).1406
6. Kussainov T., Maitah M., Kurmanov N.A., Hájek P., Tolysbaev B., & Baidakov A. Economic analysis of the impact of changing production conditions on wheat productivity level //Rev. Eur. Stud. – 2015. – № 7(11). – P. 125–131. – doi:10.5539/res.v7n11p125
7. Pyagay A., Bespayeva R., Iskakova M. Strategic directions and ensuring food security of the Republic of Kazakhstan //Bulletin of the Karaganda university Economy series. – 2022. – № 106(2). – P. 128–139. – doi: 10.31489/2022ec2/128-139
8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Показатели «зеленой экономики». II. База естественных активов [Green economy indicators. II. Natural asset base] Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> [in Russian]

Кабдуллина Г.К., Косе Ж., Жидкоблинова О.В., Кабдолла А.

ТОПЫРАҚ ЭРОЗИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ АЛҚАПТАРЫНА ЖӘНЕ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның ауыл шаруашылығы алқаптарына су және жел эрозиясының әсері қарастырылған, сондай-ақ Жасыл экономика тұжырымдамасы шеңберінде осы процестердің теріс салдарын барынша азайту тәсілдері ұсынылған. Мақсатқа жету үшін зерттеу статистикалық талдау және деректерді өңдеу әдістерін, сондай-ақ әр жылдардағы жер жағдайының көрсеткіштерін салыстырмалы талдауды қолданды. Жер өнімділігі мен эрозияға ұшыраған аумақтың статистикалық деректері талданды, ауылшаруашылық өндірісі үшін топырақтың деградациясының негізгі себептері мен салдары анықталды. Су және жел эрозиясы топырақтың құнарлылығын едәуір төмендететіні анықталды, бұл ауылшаруашылық жерлерінің нашарлауына және олардың өнімділігінің төмендеуіне әкеледі. Эрозиямен күресудің ең тиімді әдістері агроорман шаруашылығы, ауыспалы егіс, минималды өңдеу және топырақты қорғау дақылдарын пайдалану болып табылады. Тозған жерлерді қалпына келтіру мүмкіндіктері, соның ішінде олардың құрылымын жақсарту, құнарлылықты арттыру және инновациялық Агрономия әдістерін қолдану зерттелді. Зерттеу нәтижелері ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның ауыл шаруашылығы мен азық-түлік қауіпсіздігін тұрақты дамытуды қамтамасыз ету үшін әдістерді енгізудің маңыздылығын көрсетеді. Алынған мәліметтер аграрлық сектор үшін практикалық мәнге ие және тұрақты егіншілік стратегияларын әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін.

Kabdullina G., Kose Zh., Zhidkoblinova O., Kabdolla A.

THE IMPACT OF SOIL EROSION ON KAZAKHSTAN'S AGRICULTURAL LANDS AND FOOD SECURITY

Annotation

The article examines the impact of water and wind erosion on agricultural land in Kazakhstan, and suggests ways to minimize the negative effects of these processes within the framework of the green economy concept. To achieve this goal, the research uses methods of statistical analysis and data processing, as well as a comparative analysis of land condition indicators in different years. Statistical data on land productivity and the area subject to erosion are analyzed, the main causes and consequences of soil degradation for agricultural production are identified. It is determined that water and wind erosion significantly reduce soil fertility, which leads to a deterioration in the condition of agricultural land and a decrease in their productivity. It is shown that the most effective methods of erosion control are agroforestry, crop rotation, minimal tillage and the use of soil-protecting crops. The possibilities of restoring degraded lands, including improving their structure, increasing fertility and using innovative methods of agronomy, have also been explored. The results of the study show the importance of implementing methods to ensure the sustainable development of agriculture and food security in Kazakhstan in the long term. The data obtained has practical value for the agricultural sector and can be used in the development of sustainable farming strategies.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).5

УДК 004.732.1 (574)

ГРНТИ 06.54.51

А.Ж. Сатбаева*, PhD¹М.Б. Султанова, к.э.н., ассоц. профессор²Г.К. Кабдуллина, д.э.н., профессор³К.Б. Дауылбаев, д.э.н., профессор⁴

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан¹Университет Жангир хана, г. Уральск, Казахстан²

Костанайский социально-технический университет

имени академика З. Алдамжар, г. Костанай, Казахстан³

Казахский университет международных отношений и мировых языков

имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aizhan198@mail.ru

РЕГИОНАЛЬНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В ИНТЕРНЕТ-ПРОНИКНОВЕНИИ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрены региональные различия в уровне проникновения интернета в Казахстане за период с 2018 по 2023 год. Проанализированы статистические данные, полученные из официальных источников, с использованием методов временных рядов и сравнительного анализа. Определено, что в целом уровень цифровой доступности в стране значительно увеличился, особенно в таких областях, как Карагандинская и Акмолинская области, где выявлен заметный рост интернет-инфраструктуры.

Однако, на основе анализа, показано, что в ряде регионов, таких как Атырауская область, уровень проникновения интернета остается ниже среднереспубликанского показателя, что свидетельствует о цифровом неравенстве. Рассмотрены изменения в целях использования интернета членами домашних хозяйств, выявлено снижение популярности скачивания контента и участия в социальных сетях, что указывает на рост интереса к использованию интернета для коммерческих целей, таких как онлайн-шопинг и поиск информации о товарах и услугах.

Результаты исследования подчеркивают важность дальнейших усилий для улучшения цифровой инфраструктуры в регионах с низким уровнем интернет-проникновения. Определены направления для дальнейших исследований, включая интеграцию новых технологий и улучшение качества интернет-услуг в отдаленных районах Казахстана.

Ключевые слова: цифровое неравенство, интернет-проникновение, региональные различия, цифровая инфраструктура, интернет-услуги, интернет-технологии, цифровая доступность.

Кілт сөздер: цифрлық теңсіздік, интернет енуі, аймақтық айырмашылықтар, цифрлық инфрақұрылым, интернет қызметтері, интернет технологиялары, цифрлық қолжетімділік.

Keywords: digital inequality, Internet penetration, regional differences, digital infrastructure, Internet services, Internet technologies, digital accessibility.

Введение. В условиях стремительного развития цифровых технологий проникновение интернета стало важным фактором, определяющим экономическое и социальное развитие стран. В Казахстане, как и в других странах, интернет-технологии оказывают значительное влияние на улучшение качества жизни, доступ к образованию, здравоохранению и другим социальным услугам. Однако, несмотря на общий рост числа пользователей интернета, существуют значительные региональные различия в доступности и уровне проникновения интернета, что создает цифровое неравенство. Цифровое неравенство становится особенно заметным в удаленных и слаборазвивающихся регионах страны, где доступ к интернет-услугам ограничен из-за инфраструктурных и экономических факторов.

Целью данного исследования является анализ региональных различий в уровне проникновения интернета в Казахстане с 2018 по 2023 год. Основное внимание уделяется оценке динамики изменений и выявлению факторов, влияющих на развитие цифровой инфраструктуры в различных областях страны. Задачами исследования являются: (1) анализ статистических данных по уровню проникновения интернета в разных регионах, (2) выявление факторов, определяющих цифровое неравенство, (3) оценка изменений в целях использования интернета членами домашних хозяйств,

(4) предложение рекомендаций по улучшению цифровой доступности в регионах с низким уровнем интернет-проникновения.

Методология исследования основывается на анализе статистических данных, предоставленных официальными источниками, а также на применении методов статистической обработки данных для оценки динамики и региональных различий. В процессе исследования использовались методы анализа временных рядов, сравнительный анализ и описание статистических трендов.

Обзор литературы. В последние годы вопросы цифровизации и интернет-проникновения привлекают все большее внимание в научной среде. Согласно исследованиям, проникновение интернета имеет важное значение для развития экономики и общества, так как обеспечивает доступ к образовательным, культурным и экономическим ресурсам. Работы [1,2,3] подтверждают, что региональные различия в уровне интернет-доступности являются основным фактором, который влияет на конкурентоспособность и инновационные возможности в странах. Исследования показывают, что в странах с высокой степенью цифровизации наблюдается значительное улучшение в качестве жизни, в то время как в менее развитых регионах доступ к интернету остается ограниченным.

В ряде работ, таких как исследования [4,5], рассматривается роль интернет-технологий в повышении эффективности государственных и частных секторов. Отмечается, что высокое качество цифровой инфраструктуры способствует улучшению работы онлайн-образования, а также ускоряет процессы бизнеса и торговли. Однако, несмотря на все усилия, не все регионы имеют равный доступ к современным интернет-услугам, что связано с различиями в уровне экономического развития, плотности населения и инвестиционных потоках.

Отмеченные исследования выявляют ряд нерешенных вопросов, таких как необходимость более глубокого анализа влияния интернет-проникновения на развитие социальных и культурных аспектов в регионах, а также разрыв между городами и сельской местностью в доступе к высокоскоростному интернету. В данных направлениях требуется дальнейшее изучение, в том числе на основе более детальных статистических данных по Казахстану, чтобы предложить эффективные решения для преодоления цифрового неравенства.

Основная часть. В последние годы интернет-технологии играют важную роль в экономическом и социальном развитии стран, включая Казахстан. Одним из важных аспектов цифровизации является уровень проникновения интернета в различные регионы, что напрямую влияет на доступность и качество образовательных, экономических и культурных ресурсов. Оценка доли пользователей интернета в Казахстане предоставляет важные данные для анализа цифрового неравенства между регионами страны, а также позволяет выработать стратегии для улучшения цифровой доступности в разных частях Казахстана.

Таблица 1 представляет статистические данные о доле пользователей сети Интернет в возрасте 16-74 лет по регионам Казахстана за период с 2018 по 2023 годы, с учетом мобильного интернета. Анализ данных позволяет выделить как общие тренды, так и особенности развития интернет-пространства в отдельных регионах Казахстана.

Таблица – 1

Доля пользователей сети Интернет независимо от места подключения в возрасте 16-74 (с учетом мобильного Интернета), %*

Регионы	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Изменение 2023/2018 +/-
Республика Казахстан	83,4	86,6	89,0	93,3	94,5	95,8	12,4
Акмолинская	74,5	80,0	85,6	90,6	91,2	94,7	20,2
Актюбинская	83,8	88,2	89,4	93,6	96,2	97,0	13,2
Алматинская/Жетісу	88,2	89,8	89,2	92,3	94,2	94,8	6,6
Атырауская	80,4	83,3	78,6	89,7	90,0	90,8	10,4
Западно-Казахстанская	78,8	81,3	84,2	89,2	91,8	92,9	14,1
Жамбылская	82,0	84,9	86,2	90,6	95,8	96,1	14,1
Карагандинская/Ұлытау	74,6	84,3	93,5	97,1	93,4	98,0	23,4
Костанайская	88,0	88,6	87,2	93,1	93,4	94,3	6,3

Кызылординская	81,8	81,9	82,7	90,5	91,9	93,0	11,2
Мангистауская	82,5	86,0	86,5	97,6	98,5	96,4	13,9
Павлодарская	84,4	86,6	94,6	93,2	92,9	96,8	12,4
Северо-Казахстанская	78,8	82,3	88,6	90,3	90,7	93,9	15,1
Туркестанская	85,3	91,7	94,6	96,3	95,2	97,6	12,3
Восточно-Казахстанская/Абай	80,9	82,6	83,3	89,9	93,0	94,7	13,8
г. Астана	90,1	92,3	95,3	96,5	96,8	98,1	8
г. Алматы	87,7	89,5	92,9	94,3	94,7	95,9	8,2
г. Шымкент	84,1	84,4	84,0	94,0	95,8	97,1	13

*составлено по источнику [6]

По данным таблицы 1, в целом, доля пользователей интернета в Казахстане стабильно увеличивалась с 2018 по 2023 годы, что свидетельствует о прогрессивном росте цифровой доступности по всей стране. В 2023 году данный показатель составил 95,8%, что на 12,4% больше, чем в 2018 году. Рост является значимым и демонстрирует усилия правительства в области цифровизации на уровне страны.

Однако при более детальном анализе региональных статистических данных следует выделить несколько ключевых трендов. Так, например, регионы с более высоким уровнем экономического развития, такие как города Астана, Алматы и Шымкент, традиционно демонстрируют более высокие показатели проникновения интернета. В 2023 году доля пользователей интернета в Астане составила 98,1%, в Алматы – 95,9%, в Шымкенте – 97,1%. Данные подтверждают, что города лидируют по уровню цифровой доступности, что может быть связано с концентрацией современных инфраструктурных решений и более высокой плотностью населения.

С другой стороны, в ряде регионов с менее развитой инфраструктурой наблюдаются более низкие темпы роста или меньший уровень проникновения интернета. Например, в Акмолинской области доля пользователей в 2023 году составила 94,7%, что является одним из высоких показателей, но заметно ниже, чем в крупных городах страны. При этом показатель увеличился на 20,2% по сравнению с 2018 годом, что также свидетельствует о значительных усилиях по улучшению цифровой доступности.

В дополнение к Акмолинской области, следует отметить Атыраускую область, где в 2023 году доля пользователей сети интернет составила 90,8%. Показатель является самым низким среди всех регионов, что указывает на более низкий уровень проникновения интернета по сравнению с крупными городами и большинством других областей страны. Несмотря на это, область продемонстрировала рост в 10,4% по сравнению с 2018 годом. Однако, с учетом того, что средний показатель по республике составил 95,8%, Атырауская область по-прежнему отстает в сфере цифровой доступности, что подчеркивает необходимость дальнейших усилий по улучшению инфраструктуры и расширению интернет-доступа в более удаленных районах региона.

Особое внимание следует уделить Карагандинской области, где рост доли пользователей интернета составил 23,4%, что является наибольшим показателем среди всех регионов. Значительный рост свидетельствует о реализации местных проектов по улучшению цифровой инфраструктуры и повышению доступности интернета в удаленных районах области.

Рисунок 1 иллюстрирует основные цели использования интернета членами домашних хозяйств, что позволяет глубже понять, какие аспекты жизни казахстанцев в первую очередь зависят от доступности интернет-услуг.

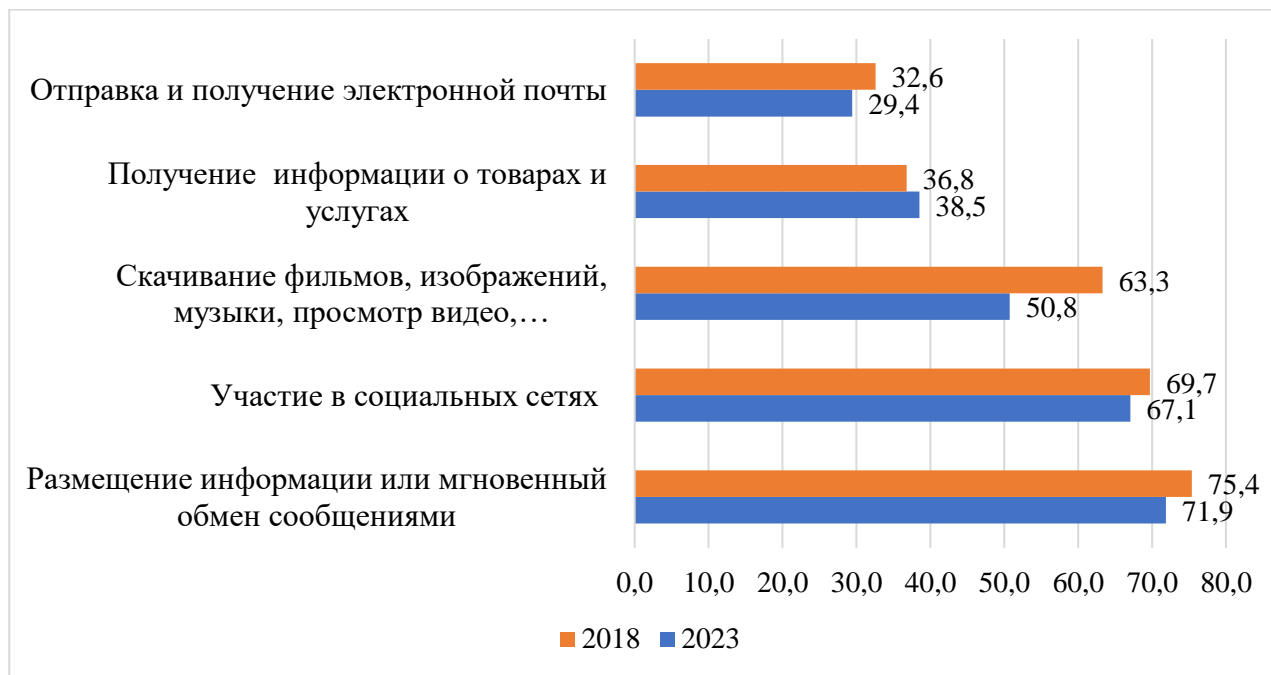

Рисунок –1. Основные цели использования сети Интернет членами домашних хозяйств, %*
*составлено по источнику [6]

На основе представленных данных на рисунке 1 о целях использования интернета членами домашних хозяйств в Казахстане за 2018 и 2023 годы можно выделить несколько ключевых изменений в поведении пользователей.

В 2023 году 71,9% пользователей интернета использовали Интернет для размещения информации или обмена мгновенными сообщениями, что на 3,5% меньше по сравнению с 2018 годом (75,4%). Снижение свидетельствует о сокращении активности в таких действиях, как публикация личной информации и участие в онлайн-общении, что возможно связано с ростом популярности других форм использования интернета.

Участие в социальных сетях также показало снижение. В 2023 году показатель составил 67,1%, что на 2,6% меньше, чем в 2018 году (69,7%). Данный тренд может указывать на общую тенденцию снижения вовлеченности пользователей в социальные сети, несмотря на их распространенность и активное использование.

Использование интернета в целях скачивания фильмов, изображений, музыки, просмотр видео, прослушивание музыки и игр также продемонстрировал снижение. В 2023 году 50,8% пользователей занимались скачиванием файлов или просмотром контента, что на 12,5% меньше по сравнению с 2018 годом (63,3%). Сокращение объясняется переходом пользователей к стриминговым сервисам для просмотра фильмов, прослушивания музыки и других форм получения контента, что уменьшило потребность в скачивании файлов.

В 2023 году 38,5% пользователей использовали интернет для получения информации о товарах и услугах, что на 1,7% больше, чем в 2018 году (36,8%). Свидетельствует это о росте интереса к онлайн-шопингу и поиску информации о продуктах и услугах через интернет, что подтверждает продолжающийся тренд цифровизации потребительских предпочтений.

Использование электронной почты показало снижение. В 2023 году показатель составил 29,4%, что на 3,2% меньше, чем в 2018 году (32,6%). Снижение связано с тем, что другие каналы общения, такие как мессенджеры и социальные сети, стали более удобными и популярными для общения, в то время как электронная почта потеряла свою актуальность для повседневных задач.

Таким образом, можно сделать вывод, что в период с 2018 по 2023 годы наблюдается перераспределение целей использования интернета. Некоторые традиционные формы активности, такие как участие в социальных сетях и обмен сообщениями, уступают место новому виду использования интернета, связанному с получением информации о товарах и услугах, а также с использованием стриминговых сервисов.

Заключение. В статье проведен анализ уровня проникновения интернета в различные регионы Казахстана с 2018 по 2023 годы, а также рассмотрены основные цели использования интернета членами домашних хозяйств. Полученные результаты демонстрируют значительный рост цифровой доступности по стране, несмотря на существенные региональные различия. В частности, наблюдается положительная динамика в доле пользователей интернета, особенно в таких областях, как Карагандинская и Акмолинская области. Однако, некоторые регионы, такие как Атырауская область, показывают более низкие результаты, что указывает на необходимость дальнейших усилий по улучшению цифровой инфраструктуры.

Изученные данные также выявили изменения в целях использования интернета. Рост интереса к получению информации о товарах и услугах подтверждает тенденцию к цифровизации потребительских предпочтений, в то время как использование традиционных сервисов, таких как электронная почта, снизилось.

Данные исследования могут быть полезны для разработки стратегий, направленных на улучшение цифровой инфраструктуры в регионах с низким уровнем проникновения интернета, а также для совершенствования образовательных и экономических платформ. В дальнейшем необходимо продолжить исследование влияния цифровой доступности на социально-экономическое развитие регионов и рассмотреть возможности интеграции новых технологий, таких как 5G, для повышения качества интернет-услуг в отдаленных районах.

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP19680043 «Цифровое неравенство регионов Казахстана: оценка и способы преодоления» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2023-2025 годы КН МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Seitzhanov S. Digital divide of resource-based (oil and gas) and service-dominated regions //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – № 8(4). – 184 p. – doi: 10.3390/joitmc8040184
2. Mora-Rivera J., García-Mora F. Internet access and poverty reduction: Evidence from rural and urban Mexico //Telecommunications Policy. – 2021. – № 45(2). – 102076 p. – doi: 10.1016/j.telpol.2020.102076
3. Zhao Q., Pan Y., Xia X. Internet can do help in the reduction of pesticide use by farmers: Evidence from rural China //Environmental Science and Pollution Research. – 2021. – № 28. – P. 2063–2073. – doi: 10.1007/s11356-020-10576-8
4. Khando K., Gao S., Islam S., Salman A. Enhancing employees information security awareness in private and public organisations: A systematic literature review //Computers & security. – 2021. – № 106. – 102267 p. – doi: 10.1016/j.cose.2021.102267
5. Tajudeen F., Nadarajah D., Jaafar N., Sulaiman A. The impact of digitalisation vision and information technology on organisations' innovation //European Journal of Innovation Management. – 2022. – № 25(2). – P. 607-629. – doi: 10.1108/EJIM-10-2020-0423
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Об использовании ИКТ. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>

REFERENCES

1. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Seitzhanov S. Digital divide of resource-based (oil and gas) and service-dominated regions //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – № 8(4). –184 p. – doi: 10.3390/joitmc8040184
2. Mora-Rivera J., García-Mora F. Internet access and poverty reduction: Evidence from rural and urban Mexico //Telecommunications Policy. – 2021. – №45(2). – 102076 p. – doi: 10.1016/j.telpol.2020.102076

3. Zhao Q., Pan Y., Xia X. Internet can do help in the reduction of pesticide use by farmers: Evidence from rural China //Environmental Science and Pollution Research. – 2021. – № 28. – P. 2063–2073. – doi: 10.1007/s11356-020-10576-8

4. Khando K., Gao S., Islam S., Salman A. Enhancing employees information security awareness in private and public organisations: A systematic literature review //Computers & security. – 2021. – № 106. – 102267 p. – doi: 10.1016/j.cose.2021.102267

5. Tajudeen F., Nadarajah D., Jaafar N., Sulaiman A. The impact of digitalisation vision and information technology on organisations' innovation //European Journal of Innovation Management. – 2022. – № 25(2). – P. 607–629. – doi: 10.1108/EJIM-10-2020-0423

6. Вjуро национал'ној статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Об испол'зовании ИКТ [On the use of ICT]. Dinamicheskie tablicy. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> [in Russian]

Сатбаева А.Ж., Султанова М.Б., Кабдуллина Г.К., Дауылбаев К.Б.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИНТЕРНЕТКЕ ЕНУДЕГІ АЙМАҚТЫҚ АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР

Аңдатпа

Мақалада 2018 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде Қазақстандағы интернеттің ену деңгейіндегі өңірлік айырмашылықтар қарастырылған. Уақыт сериялары мен салыстырмалы талдау әдістерін қолдана отырып, ресми көздерден алынған статистикалық мәліметтер талданады. Жалпы, елімізде цифрлық қолжетімділік деңгейі, әсіресе интернет-инфрақұрылымның айтарлықтай өсуі анықталған Қарағанды және Ақмола облыстары сияқты облыстарда айтарлықтай артқаны анықталды. Алайда, талдау негізінде Атырау облысы сияқты бірқатар өңірлерде Интернеттің ену деңгейі орташа республикалық көрсеткіштен төмен болып қалатыны көрсетілген, бұл цифрлық теңсіздікті көрсетеді. Үй шаруашылықтары мүшелерінің интернетті пайдалану мақсаттарындағы өзгерістер қаралды, мазмұнды жүктеп алудың және әлеуметтік желілерге қатысудың танымалдылығының төмендеуі анықталды, бұл интернетті онлайн-шопинг және тауарлар мен қызметтер туралы ақпаратты іздеу сияқты коммерциялық мақсаттар үшін пайдалануға қызығушылықтың артқанын көрсетеді. Зерттеу нәтижелері Интернетке ену деңгейі төмен аймақтарда цифрлық инфрақұрылымды жақсарту үшін одан әрі күш салудың маңыздылығын көрсетеді. Қазақстанның шалғай аудандарында жаңа технологияларды интеграциялауды және интернет-қызметтердің сапасын жақсартуды қоса алғанда, одан әрі зерттеу бағыттары айқындалды.

Satbayeva A., Sultanova M., Kabdullina G., Dauylbayev K.

REGIONAL DIFFERENCES IN INTERNET PENETRATION IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines regional differences in the level of Internet penetration in Kazakhstan for the period from 2018 to 2023. Statistical data obtained from official sources are analyzed using time series and comparative analysis methods. It was determined that, in general, the level of digital accessibility in the country has increased significantly, especially in areas such as Karaganda and Akmola regions, where a noticeable increase in Internet infrastructure has been identified. However, based on the analysis, it is shown that in a number of regions, such as Atyrau region, the level of Internet penetration remains below the national average, which indicates digital inequality. Changes in the use of the Internet by household members have been reviewed, and a decrease in the popularity of downloading content and participating in social networks has been revealed, indicating an increase in interest in using the Internet for commercial purposes such as online shopping and searching for information about goods and services. The results of the study highlight the importance of further efforts to improve digital infrastructure in regions with low Internet penetration. Areas for further research have been identified, including the integration of new technologies and improving the quality of Internet services in remote areas of Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).6

УДК 330.46

ГРНТИ 06.81.23

Н.А. Курманов, PhD, профессор-исследователь¹Ж.С. Утегенова *, PhD, ассоц. профессор²Н.М. Тажбаев, к.э.н., доцент³М.Т. Набиева, PhD, ассоц. профессор¹

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан¹

Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова,

г. Кокшетау, Казахстан²

Карагандинский Университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: juldyz_kokshe@mail.ru

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И РЫНОК ТРУДА: ДИНАМИКА СПРОСА И КЛЮЧЕВЫЕ НАВЫКИ

В статье рассмотрены тенденции на рынке труда в сфере искусственного интеллекта с акцентом на динамику спроса на специалистов и ключевые компетенции, востребованные работодателями. На основе данных Отчета об Индексе искусственного интеллекта проанализирована структура занятости в данной сфере, а также выявлены изменения в профессиональных требованиях. В качестве методологической базы использованы методы сравнительного анализа и систематизации данных, что позволило выявить ключевые тенденции и определить направления адаптации рынка труда к технологическим изменениям.

Определены наиболее значимые навыки, включая программирование на языке Python, анализ данных, машинное обучение и облачные технологии. Показано, что особую роль в развитии рынка труда играет генеративный искусственный интеллект, что подтверждается увеличением числа вакансий, требующих знаний в области вариационных автоэнкодеров, генеративно-состязательных сетей и инженерии промптов.

На основе анализа вакансий по секторам экономики установлено, что наибольший рост спроса на специалистов в сфере искусственного интеллекта наблюдается в государственном управлении и образовании, что связано с активным внедрением цифровых технологий. В то же время показано, что в таких отраслях, как розничная торговля, сельское хозяйство и добыча полезных ископаемых, наблюдается сокращение числа вакансий, что может быть обусловлено завершением ключевых цифровых инициатив и адаптацией уже внедренных решений.

Ключевые слова: искусственный интеллект, рынок труда, цифровая экономика, профессиональные навыки, автоматизация, анализ данных, образовательные стратегии, кадровая политика.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, еңбек нарығы, цифрлық экономика, кәсіби дағдылар, автоматтандыру, деректерді талдау, білім беру стратегиялары, кадр саясаты.

Keywords: artificial intelligence, labor market, digital economy, professional skills, automation, data analysis, educational strategies, personnel policy.

Введение. Современное развитие технологий искусственного интеллекта (ИИ) оказывает значительное влияние на экономические процессы, рынок труда и систему подготовки специалистов. Внедрение искусственного интеллекта в различные сферы экономики приводит к изменению профессиональных требований, трансформации традиционных моделей занятости и созданию новых рабочих мест. Одним из ключевых факторов успешной адаптации общества к изменениям является понимание динамики спроса на специалистов в области искусственного интеллекта и анализ ключевых компетенций, необходимых для эффективного функционирования в условиях цифровой трансформации.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью изучения тенденций на рынке труда, связанных с внедрением искусственного интеллекта, а также определения наиболее востребованных профессиональных навыков. Анализ текущего состояния спроса на специалистов в сфере искусственного интеллекта позволит не только выявить изменения в структуре занятости, но и сформировать рекомендации для образовательных учреждений и работодателей, ориентированных на подготовку кадров для цифровой экономики.

Целью данного исследования является анализ динамики спроса на специалистов в сфере искусственного интеллекта, выявление ключевых компетенций, востребованных на рынке труда, а также определение отраслей, наиболее активно внедряющих технологии ИИ.

Методологической основой исследования является анализ статистических данных, представленных в Отчете об Индексе искусственного интеллекта, содержащем актуальные сведения о тенденциях на рынке труда США. В работе использованы методы сравнительного анализа и систематизации данных. Методический подход позволил объективно оценить изменения, происходящие в профессиональной среде под влиянием искусственного интеллекта, а также определить ключевые направления развития кадрового потенциала в цифровой экономике.

Настоящее исследование способствует углубленному пониманию влияния искусственного интеллекта на рынок труда и предоставляет ценную информацию для формирования образовательных стратегий и кадровой политики, направленных на подготовку специалистов, востребованных в условиях стремительной цифровизации различных секторов экономики.

Обзор литературы. Современные исследования в области искусственного интеллекта демонстрируют значительное влияние данной технологии на экономику, рынок труда и образовательные системы. В ряде работ анализируется роль искусственного интеллекта в формировании новых профессиональных компетенций, автоматизации процессов и цифровизации различных отраслей экономики [1, 2]. Одной из ключевых тенденций является рост спроса на специалистов, обладающих навыками работы с машинным обучением, анализом данных и генеративным искусственным интеллектом, что подтверждается статистическими данными по рынку труда в США [3].

Исследования показывают, что в ближайшие годы внедрение искусственного интеллекта продолжит трансформировать традиционные модели занятости, создавая новые профессии и повышая требования к квалификации работников [4]. Однако при этом отмечаются значительные различия в скорости адаптации различных отраслей к изменениям, связанным с внедрением искусственного интеллекта [5]. Например, информационные технологии и финансовый сектор демонстрируют активный рост использования искусственного интеллекта, в то время как аграрный и добывающий секторы сталкиваются с трудностями в интеграции инновационных решений.

Дополнительное внимание в литературе уделяется вопросам автоматизации рабочих процессов и влияния искусственного интеллекта на производительность труда. Ряд исследований подтверждает, что использование искусственного интеллекта способствует повышению эффективности бизнеса за счет снижения затрат, оптимизации управления данными и улучшения прогнозных моделей [6]. Однако существует и ряд вызовов, связанных с адаптацией рабочей силы к новым условиям, а также рисками замещения традиционных профессий алгоритмами.

Несмотря на активное изучение темы, остается ряд нерешенных вопросов, включая влияние искусственного интеллекта на социальные аспекты рынка труда, уровень цифрового неравенства и долгосрочные экономические последствия автоматизации. Кроме того, требуются дополнительные исследования, направленные на формирование образовательных стратегий, обеспечивающих подготовку специалистов к работе в условиях цифровой трансформации.

Таким образом, анализ научной литературы подтверждает необходимость дальнейшего изучения влияния искусственного интеллекта на рынок труда, экономики различных секторов и образовательную систему. Полученные в рамках данного исследования результаты позволят уточнить направления цифровых преобразований и определить стратегические приоритеты подготовки кадров для новой технологической реальности.

Основная часть. Современные технологические трансформации приводят к существенным изменениям в структуре занятости и профессиональных требований. Искусственный интеллект становится неотъемлемой частью различных отраслей экономики, способствуя автоматизации процессов, оптимизации бизнес-операций и созданию новых рабочих мест. Анализ востребованных навыков в сфере искусственного интеллекта за последнее десятилетие показывает существенные изменения, обусловленные эволюцией технологий и развитием ИИ-решений в различных отраслях экономики.

Рисунок 1 представляет динамику спроса на топ-10 специализированных навыков в вакансиях, связанных с искусственным интеллектом, за 2013 и 2023 годы. Данные свидетельствуют о значительном росте спроса на определенные компетенции, что подтверждает растущую роль искусственного интеллекта в экономике и бизнесе.

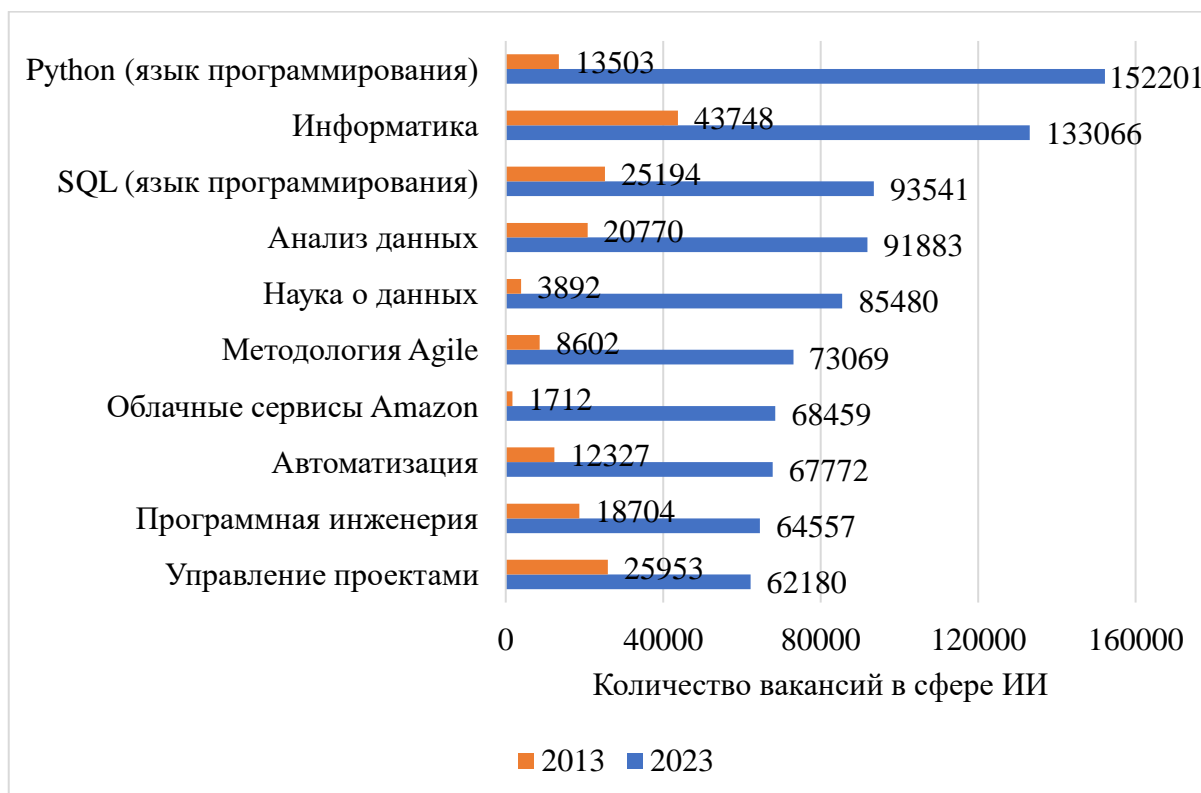

Рисунок –1. **Топ-10 специализированных навыков в вакансиях по искусственному интеллекту в 2013 и 2023 годах***

**составлено авторами по источнику [7]*

Наибольший рост наблюдается в таких сферах, как язык программирования Python (152,2 тыс. вакансий в 2023 году против 13,5 тыс. в 2013 году, рост более чем в 11 раз), информатика (133,1 тыс. против 43,7 тыс., рост более чем в 3 раза) и анализ данных (91,9 тыс. против 20,7 тыс., рост более чем в 4 раза). Значительный рост в данных сферах объясняется широким распространением машинного обучения, анализа больших данных и автоматизированных систем за последние 10 лет. Существенный прирост также продемонстрировали навыки работы с языком программирования SQL, наукой о данных, методологиями Agile и облачными сервисами Amazon, что подтверждает их ключевую роль в разработке и внедрении систем искусственного интеллекта.

В то же время, хотя управление проектами и программная инженерия остаются востребованными компетенциями, однако относительный их рост оказался менее выраженным по сравнению с навыками, непосредственно связанными с обработкой и анализом данных. В целом, свидетельствует это о том, что рынок труда искусственного интеллекта все больше ориентируется на технические и аналитические компетенции.

Значительное увеличение спроса на специалистов с опытом работы в облачных технологиях и автоматизации свидетельствует переход компаний к более масштабируемым, гибким и интегрированным ИИ-решениям. Так, внедрение облачных вычислений и автоматизированных процессов способствует эффективному управлению ресурсами и снижению операционных затрат.

Среди наиболее востребованных направлений развития искусственного интеллекта особое внимание уделяется генеративному искусственному интеллекту, который стал новым драйвером современного рынка труда. Данный сегмент включает в себя технологии генерации текстов, изображений, аудио и видео, что требует новых навыков и компетенций.

Рисунок 2 иллюстрирует перечень ключевых навыков, связанных с генеративным искусственным интеллектом, которые все чаще упоминаются в вакансиях.

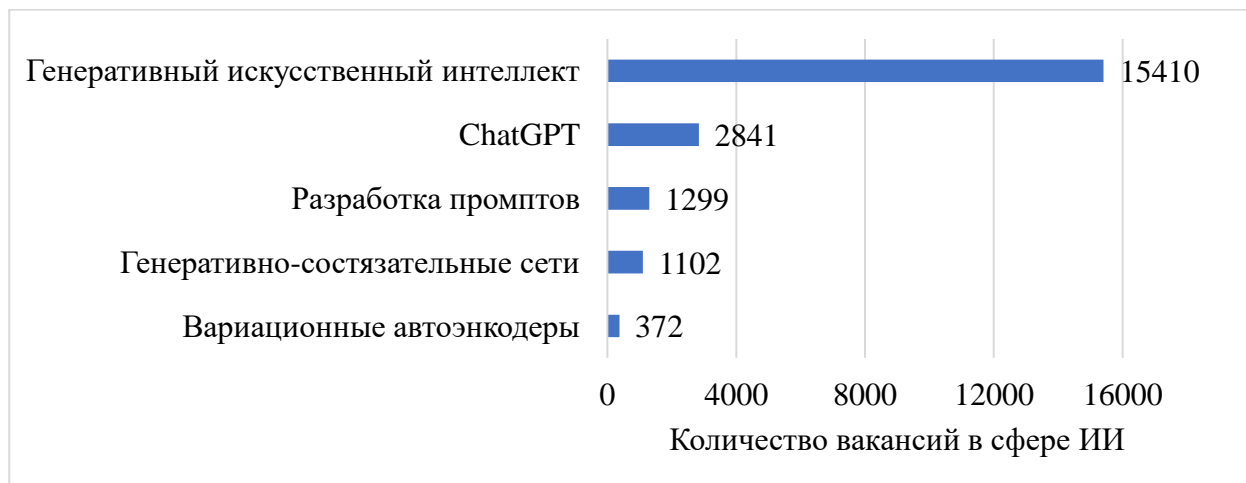

Рисунок –2. **Навыки в области генеративного искусственного интеллекта в вакансиях по ИИ в 2023 году***

**составлено авторами по источнику [7]*

Из данных рисунка 2 видно, что в список наиболее востребованных навыков в области генеративного искусственного интеллекта в вакансиях по ИИ в 2023 году входят вариационные автоэнкодеры, генеративно-состязательные сети, разработка промптов, обучение больших языковых моделей, работа с ChatGPT.

Вариационные автоэнкодеры представляют собой модели, использующие вероятностный подход для создания латентного представления данных, широко применяемые в обработке изображений, текстов и сигналов.

Генеративно-состязательные сети – мощные модели генерации данных, которые состоят из двух конкурирующих нейросетей (генератора и дискриминатора) и активно используются для синтеза изображений, видео и музыки.

Разработка промптов – новый ключевой навык, связанный с оптимизацией запросов для улучшения взаимодействия с генеративными языковыми моделями (ChatGPT, Gemini).

Обучение больших языковых моделей – методология, включающая создание и настройку масштабных трансформерных моделей (GPT-4, Claude и LLaMA), способных обрабатывать и генерировать естественный язык.

Работа с ChatGPT – навык, связанный с эффективным использованием и настройкой нейросетевой модели ChatGPT для автоматизированных задач, в том числе в бизнесе, программировании и образовании.

Анализ представленных на рисунке 2 данных показывает, что наибольший спрос наблюдается на навыки, связанные с глубоким обучением, машинным обучением и автоматизацией процессов создания контента. Рост востребованности навыков в области генеративного искусственного интеллекта обусловлен стремительным развитием технологий, таких как обучение нейросетей на больших наборах данных, что позволяет значительно повысить качество создаваемого контента.

Широкое внедрение генеративных моделей в экономику и социальные сферы ведет к необходимости разработки новых стандартов профессиональных компетенций, включая обучение работе с продвинутыми ИИ-инструментами. В данном контексте растет потребность в специалистах, обладающих знаниями в архитектуре трансформеров, генеративных моделях, обработке естественного языка и машинном зрении.

В целом, динамика спроса на навыки в области генеративного искусственного интеллекта подтверждает актуальность глубокого обучения, автоматизированной обработки данных и разработки инновационных решений на основе искусственного интеллекта.

Далее рассмотрим распределение вакансий по секторам экономики, что позволит оценить, какие отрасли наиболее активно внедряют искусственный интеллект и формируют новые требования к компетенциям специалистов (рисунок 3).

Рисунок –3. Доля вакансий в сфере искусственного интеллекта по секторам в 2022 и 2023 годах, % от общего числа вакансий*

*составлено авторами по источнику [7]

Из данных рисунка 3 можно выделить сектора экономики с наибольшим ростом спроса на специалистов в области искусственного интеллекта. Так, наиболее значительное увеличение доли вакансий в сфере искусственного интеллекта в 2023 году наблюдается в государственном управлении, где показатель вырос на 88,81% по сравнению с 2022 годом (1,49% против 0,79%). На наш взгляд, связано это с активным внедрением цифровых решений в процессы управления, развитием умных городов и увеличением государственного финансирования проектов в области автоматизации.

Образовательные услуги также показали положительную динамику – рост на 5,98% (1,41% в 2023 году против 1,33% в 2022 году), что объясняется увеличением числа образовательных инициатив по цифровизации учебного процесса, развитием онлайн-обучения, а также потребностью в специалистах, способных разрабатывать и внедрять образовательные ИИ-технологии.

Выделим сферы экономики с сокращением спроса на специалистов в области искусственного интеллекта.

Несмотря на активное распространение искусственного интеллекта, в ряде отраслей экономики наблюдается снижение доли вакансий. Самое значительное сокращение произошло в розничной торговле (снижение на 54,68%, с 1,06% в 2022 году до 0,48% в 2023 году), что связано, на наш взгляд, с автоматизацией рутинных процессов, снижающих потребность в найме новых специалистов.

Существенное снижение наблюдается также в сельском хозяйстве, лесном хозяйстве, рыболовстве и охоте (на 44,98%, с 1,54% до 0,85%). Вероятно, связано это с замедлением темпов

внедрения искусственного интеллекта в аграрный сектор из-за высокой стоимости передовых технологий и ограниченного доступа к инвестициям.

Сфера добычи полезных ископаемых и разработки карьеров также испытала сокращение (на 33,26%, с 1,23% в 2022 году до 0,82% в 2023 году), что связано с адаптацией уже внедренных технологий, снижением потребности в новых разработках и колебаниями на рынке сырья.

Анализ данных рисунка 3 позволил выделить стабильные и ключевые отрасли для специалистов в области искусственного интеллекта.

Наиболее высокая доля вакансий в сфере искусственного интеллекта традиционно сохраняется в информационных услугах (4,63% в 2023 году), хотя здесь также зафиксировано небольшое снижение (-3,67% по сравнению с 2022 годом). Данный сектор экономики остается ведущим в области цифровых технологий, что подтверждается высокой потребностью в специалистах по машинному обучению, обработке данных и разработке программных решений.

Финансовый сектор и страхование также продолжают внедрять искусственный интеллект, однако доля вакансий в данном секторе уменьшилась на 11,71% (с 3,33% до 2,94%), что связано с усилением регулирования и стабилизацией ранее внедренных алгоритмов автоматизированного анализа данных.

Сфера профессиональных, научных и технических услуг также остается важным направлением для специалистов в области ИИ (3,33% вакансий в 2023 году), хотя спрос на работников снизился на 9,52% по сравнению с 2022 годом.

Анализ данных свидетельствует о том, что спрос на специалистов в области искусственного интеллекта продолжает расти в стратегически важных секторах, таких как государственное управление и образование, где происходит активное внедрение интеллектуальных технологий. Однако в таких отраслях, как розничная торговля, сельское хозяйство и добыча полезных ископаемых, наблюдается спад, что вероятно связано с завершением ключевых цифровых инициатив или адаптацией уже внедренных решений.

В дальнейшем следует ожидать перераспределение вакансий в пользу сфер, где искусственный интеллект оказывает наибольшее влияние на процессы автоматизации, анализа данных и управления сложными системами.

Заключение. В исследовании проведен детальный анализ динамики спроса на специалистов в сфере искусственного интеллекта, а также изучены ключевые навыки, востребованные на рынке труда. Полученные результаты демонстрируют, что развитие искусственного интеллекта значительно трансформирует профессиональную среду, создавая новые требования к компетенциям работников и изменяя структуру занятости в различных отраслях экономики.

Анализ показал, что наиболее востребованными навыками становятся программирование на языке Python, анализ данных, облачные технологии и машинное обучение. Особое внимание уделяется развитию генеративного искусственного интеллекта, что подтверждается ростом спроса на специалистов, обладающих компетенциями в области вариационных автоэнкодеров, генеративно-состязательных сетей, инженерии промптов и работы с большими языковыми моделями.

Изучение распределения вакансий в сфере искусственного интеллекта по секторам экономики выявило рост спроса в таких областях, как государственное управление и образование, что обусловлено активным внедрением цифровых технологий. В то же время в некоторых секторах, таких как розничная торговля, сельское хозяйство и добыча полезных ископаемых, наблюдается сокращение числа вакансий, что, вероятно, связано с завершением ключевых цифровых инициатив или адаптацией уже внедренных решений.

Практические рекомендации, сформулированные на основе результатов исследования, имеют особое значение для Казахстана. В частности, рекомендуется адаптировать национальные образовательные программы с учетом современных тенденций в области искусственного интеллекта, расширив подготовку специалистов по направлениям анализа данных, машинного обучения, генеративного ИИ и облачных технологий, включая формирование компетенций в области промпт-инжиниринга. Важно также внедрять системы мониторинга рынка труда, ориентированные на оценку потребности в ИИ-компетенциях, что позволит своевременно корректировать образовательные и кадровые стратегии.

Кроме того, актуальной задачей становится организация программ переквалификации и повышения квалификации работников в тех секторах экономики, где наблюдается снижение спроса

на специалистов, что может способствовать их переходу в более перспективные области. На государственном уровне следует поддерживать развитие отраслей с высоким потенциалом цифровизации - таких как образование, здравоохранение и государственное управление - путем инвестиций в человеческий капитал и создание современной инфраструктуры для внедрения ИИ-технологий.

Таким образом, представленные рекомендации направлены на обеспечение устойчивого развития рынка труда и подготовки кадров в условиях цифровой трансформации, с учетом стратегических приоритетов Республики Казахстан.

Статья подготовлена в рамках научного проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, ИРН AP23489090 «Исследование влияния метавселенных на развитие экономики и общества: концептуальные основы, оценка эффектов и разработка стандартов».

ЛИТЕРАТУРА

1. Lane M., Saint-Martin A. The impact of Artificial Intelligence on the labour market: What do we know so far? //OECD Social, Employment, and Migration Working Papers. – 2021. – № 256. – P. 1–60. – doi: 10.1787/7c895724-en
2. Zarifhonarvar A. Economics of chatgpt: A labor market view on the occupational impact of artificial intelligence //Journal of Electronic Business & Digital Economics. – 2024. – № 3(2). – P. 100–116. – doi: 10.1108/JEBDE-10-2023-0021
3. Su Z., Togay G., Côté A. Artificial intelligence: a destructive and yet creative force in the skilled labour market //Human Resource Development International. – 2021. – № 24(3). – P. 341–352. – doi: 10.1080/13678868.2020.1818513
4. Zhang Z. The impact of the artificial intelligence industry on the number and structure of employments in the digital economy environment //Technological Forecasting and Social Change. – 2023. – №197. – 122881 p. – doi: 10.1016/j.techfore.2023.122881
5. Cramarenco R., Burcă-Voicu M., Dabija D. The impact of artificial intelligence (AI) on employees' skills and well-being in global labor markets: A systematic review //Oeconomia Copernicana. – 2023. – № 14(3). – P. 731–767.
6. Verma A., Lamsal K., Verma P. An investigation of skill requirements in artificial intelligence and machine learning job advertisements //Industry and Higher Education. – 2022. – № 36(1). – P. 63–73.
7. Nestor Maslej, Loredana Fattorini, Raymond Perrault, Vanessa Parli, Anka Reuel, Erik Brynjolfsson, John Etchemendy, Katrina Ligett, Terah Lyons, James Manyika, Juan Carlos Nieves, Yoav Shoham, Russell Wald, and Jack Clark//The AI Index 2024 Annual Report, AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University, Stanford, CA, April 2024.

REFERENCES

1. Lane M., Saint-Martin A. The impact of Artificial Intelligence on the labour market: What do we know so far? //OECD Social, Employment, and Migration Working Papers. – 2021. – № 256. – P. 1–60. – doi: 10.1787/7c895724-en
2. Zarifhonarvar A. Economics of chatgpt: A labor market view on the occupational impact of artificial intelligence //Journal of Electronic Business & Digital Economics. – 2024. – № 3(2). – P. 100–116. – doi: 10.1108/JEBDE-10-2023-0021
3. Su Z., Togay G., Côté A. Artificial intelligence: a destructive and yet creative force in the skilled labour market //Human Resource Development International. – 2021. – № 24(3). – P. 341–352. – doi: 10.1080/13678868.2020.1818513
4. Zhang Z. The impact of the artificial intelligence industry on the number and structure of employments in the digital economy environment //Technological Forecasting and Social Change. – 2023. – №197. – 122881 p. – doi: 10.1016/j.techfore.2023.122881
5. Cramarenco R., Burcă-Voicu M., Dabija D. The impact of artificial intelligence (AI) on employees' skills and well-being in global labor markets: A systematic review //Oeconomia Copernicana. – 2023. – № 14(3). – P. 731–767.

6. Verma A., Lamsal K., Verma P. An investigation of skill requirements in artificial intelligence and machine learning job advertisements //Industry and Higher Education. – 2022. – № 36(1). – P. 63–73.

7. Nestor Maslej, Loredana Fattorini, Raymond Perrault, Vanessa Parli, Anka Reuel, Erik Brynjolfsson, John Etchemendy, Katrina Ligett, Terah Lyons, James Manyika, Juan Carlos Niebles, Yoav Shoham, Russell Wald, and Jack Clark//The AI Index 2024 Annual Report, AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University, Stanford, CA, April 2024.

Курманов Н.А., Утегенова Ж.С., Тажбаев Н.М., Набиева М.Т.

**ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ:
СҰРАНЫС ДИНАМИКАСЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ДАҒДЫЛАР**

Аңдатпа

Мақалада мамандарға сұраныс динамикасына және жұмыс берушілер талап ететін негізгі құзыреттерге баса назар аударып отырып, жасанды интеллект саласындағы еңбек нарығындағы үрдістер қарастырылған. Интеллект индексі туралы есептің деректері негізінде осы саладағы жұмыспен қамту құрылымы талданды, сондай-ақ кәсіби талаптардағы өзгерістер анықталды. Әдіснамалық база ретінде деректерді салыстырмалы талдау және жүйелеу әдістері қолданылды, бұл негізгі тенденцияларды анықтауға және еңбек нарығының технологиялық өзгерістерге бейімделу бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді. Ең маңызды дағдылар анықталды, соның ішінде Python бағдарламалау, деректерді талдау, машиналық оқыту және бұлтты технологиялар. Еңбек нарығын дамытуда генеративті жасанды интеллект ерекше рөл атқаратыны көрсетілген, бұл вариациялық автоэнкодерлер, генеративті-қарсылас желілер және өнеркәсіптік инженерия саласындағы білімді қажет ететін бос жұмыс орындарының көбеюімен расталады. Экономика секторлары бойынша бос жұмыс орындарын талдау негізінде жасанды интеллект саласындағы мамандарға сұраныстың ең үлкен өсуі мемлекеттік басқару мен білім беруде байқалады, бұл цифрлық технологияларды белсенді енгізумен байланысты. Сонымен қатар, бөлшек сауда, ауыл шаруашылығы және тау-кен өндірісі сияқты салаларда бос жұмыс орындарының қысқаруы байқалады, бұл негізгі цифрлық бастамалардың аяқталуына және енгізілген шешімдердің бейімделуіне байланысты болуы мүмкін.

Kurmanov N., Utegenova Z., Tazhbayev N., Nabieva M.

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE LABOR MARKET:
DEMAND DYNAMICS AND KEY SKILLS**

Annotation

The article examines trends in the labor market in the field of artificial intelligence with an emphasis on the dynamics of demand for specialists and key competencies demanded by employers. Based on the data from the Report on the Artificial Intelligence Index, the employment structure in this area was analyzed, as well as changes in professional requirements were identified. The methods of comparative analysis and systematization of data were used as a methodological basis, which made it possible to identify key trends and determine the directions of labor market adaptation to technological changes. The most significant skills have been identified, including Python programming, data analysis, machine learning, and cloud technologies. It is shown that generative artificial intelligence plays a special role in the development of the labor market, which is confirmed by the increase in the number of vacancies requiring knowledge in the field of variational autoencoders, generative adversarial networks and industrial engineering. Based on the analysis of vacancies by economic sector, it was found that the greatest increase in demand for specialists in the field of artificial intelligence is observed in public administration and education, which is associated with the active introduction of digital technologies. At the same time, it has been shown that there is a decrease in the number of vacancies in industries such as retail, agriculture and mining, which may be due to the completion of key digital initiatives and the adaptation of already implemented solutions.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).7

UDC 331.526:004(574)

SRSTI 06.77.64

T. Pritvorova, d.e.s., professor¹
A. Atabayeva*, PhD, associate professor²
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Kazakhstan¹
Karaganda Buketov University
Karaganda, Kazakhstan²
* - main author (author for correspondence)
e-mail: atabaeva@list.ru

PLATFORM EMPLOYMENT: CURRENT STATUS, ANALYSIS AND CHALLENGES

The purpose of this article is to identify and assess the factors influencing the development of platform employment in Kazakhstan. The empirical basis for the study was the data of an online sociological survey. To process the obtained data, modeling methods using structural equations (SEM) based on the SmartPLS program were used. A selection of factors hypothetically influencing platform employment was carried out. Hypotheses about the influence of such factors as education, social protection, labor demand, legal regulation, income, digital skills on platform employment have been put forward and tested. An assessment was given to all incoming indicators and the resulting model as a whole. The factors that showed significant correlation were demand for labor, income, and legal regulation. The main problems of platform employment were identified - weak social protection of workers, insufficient level of education and digital skills. In general, the structural analysis showed that the resulting model is adequate and has a fairly good structure. The results obtained can be useful in evaluating the effectiveness of various social policy instruments, both at the regional and national levels.

Keywords: platform employment, gig economy, social protection, digital skills, education, population income, legal regulation, Kazakhstan, SmartPLS, structural analysis.

Кілт сөздер: платформа жұмыспен қамту, гиг экономика, әлеуметтік қорғау, цифрлық дағдылар, білім, халықтың кірісі, құқықтық реттеу, Қазақстан, SmartPLS, құрылымдық талдау.

Ключевые слова: платформенная занятость, гиг-экономика, социальная защита, цифровые навыки, образование, доходы населения, правовое регулирование, Казахстан, SmartPLS, структурный анализ.

JEL Classification: C12, C82, E24

Introduction. One of the labor market trends that is gaining popularity and changing employment conditions is the development of the “freelance economy” or “gig economy”. The gig economy is a model in which a business uses a digital platform to find contractors for short-term projects and pays for completed tasks, not for the time worked. Platform employment can provide flexibility and convenience for both workers and employers [1].

However, platform employment also causes a number of social, economic and legal problems, such as income instability, insufficient protection of workers and lack of social guarantees. Therefore, platform employment requires attention from governments, society and business to find more balanced solutions [2].

The main objective of the study is to identify indicators that affect platform employment, determine the nature of the interaction between factors. The study focuses on the key determinants that affect the effectiveness of platform activity. These factors allow for a deeper understanding of the dynamics of interaction between business and workers, and also allow for the development of recommendations to improve their productivity and satisfaction. The data obtained can be used to optimize business processes and create more favorable conditions for platform employment workers.

Scientific novelty is determined by the disclosure of a set of predictors indicating existing gaps in the field of platform employment. The obtained results of the regression analysis help to better understand the mechanisms of influence on the productivity and satisfaction of workers of platform employment.

As part of the study, a sociological survey was conducted using the Google Forms electronic platform. The survey covered more than 1000 residents of Kazakhstan. Data processing was carried out in the Smart PLS program

Literature review. The problems of platform employment have been raised by many authors over the past decades. The growth of this innovative type of employment is accompanied by the rapid development of Internet technologies and is of global importance [3]. At the macro level, one of the most relevant topics

is the concept of legal regulation of platform employment. It is analyzed how platforms affect the economy and society as a whole, what are the economic and social advantages and disadvantages [4]. Measures to improve the working conditions of workers are discussed, such as organizing trade unions, strikes and other forms of activism [5]. Problems of lack of stable income, limited access to traditional labour rights and problems in receiving benefits are particularly pronounced in developing economies [6]. Researcher such as De Stefano, V. have analyzed how the gig economy fosters job insecurity, leading to stress and burnout among workers [7].

Studies by Sergushina E. et al. suggest that the algorithms used by platforms to manage workers and allocate tasks often lack transparency, creating concerns over fairness and accountability [8]. Researches Moody J. and Seltzer E. demonstrates that the economic and social impact of platform work varies significantly across countries and regions, influenced by differences in labor market regulations, technological infrastructure, and socio-economic conditions [9]. Kazakh scientists Kushebina G.M. et al. offer modern tools and methods that will help change the situation with the problems of people working on digital platforms [10].

The main part. The survey covered more than 1,000 respondents in several regions of Kazakhstan (Akmola, Almaty, Karaganda, Shymkent, etc.). The questionnaire consists of 7 blocks of questions: legal regulation of employment, education, income, digital skills, demand for labor, social protection, platform employment. Each block contains three or more questions, which are indicators for latent variables. The survey results were converted into digital form, on a five-point scale, and uploaded to the SmartPLS program. The population survey was conducted online using a Google form.

The first stage of the analysis included the selection of the most likely influential predictors, such as legal regulation, population income, education, digital skills, social protection and labor demand. At the second stage, research hypotheses were put forward (Table 1).

Table –1

Research hypotheses	
Name	Statement of the hypothesis
H1	Increase in income of platform workers leads to growth in the number of people employed on electronic platforms
H2	Increasing the level of education of workers affects the growth of the number of people employed on electronic platforms
H3	There is a significant relationship between government regulation of employment and platform employment
H4	Strengthening social guarantees leads to an increase in the number of people employed on electronic platforms
H5	Growing demand for labor directly affects the growth of employment on digital platform
H6	High digital skills of people affect the number of workers on digital platforms

** compiled by the authors*

Model building

A survey of the population of Kazakhstan made it possible to construct a model demonstrating correlation and regression relationships between the factors under study (Figure 1).

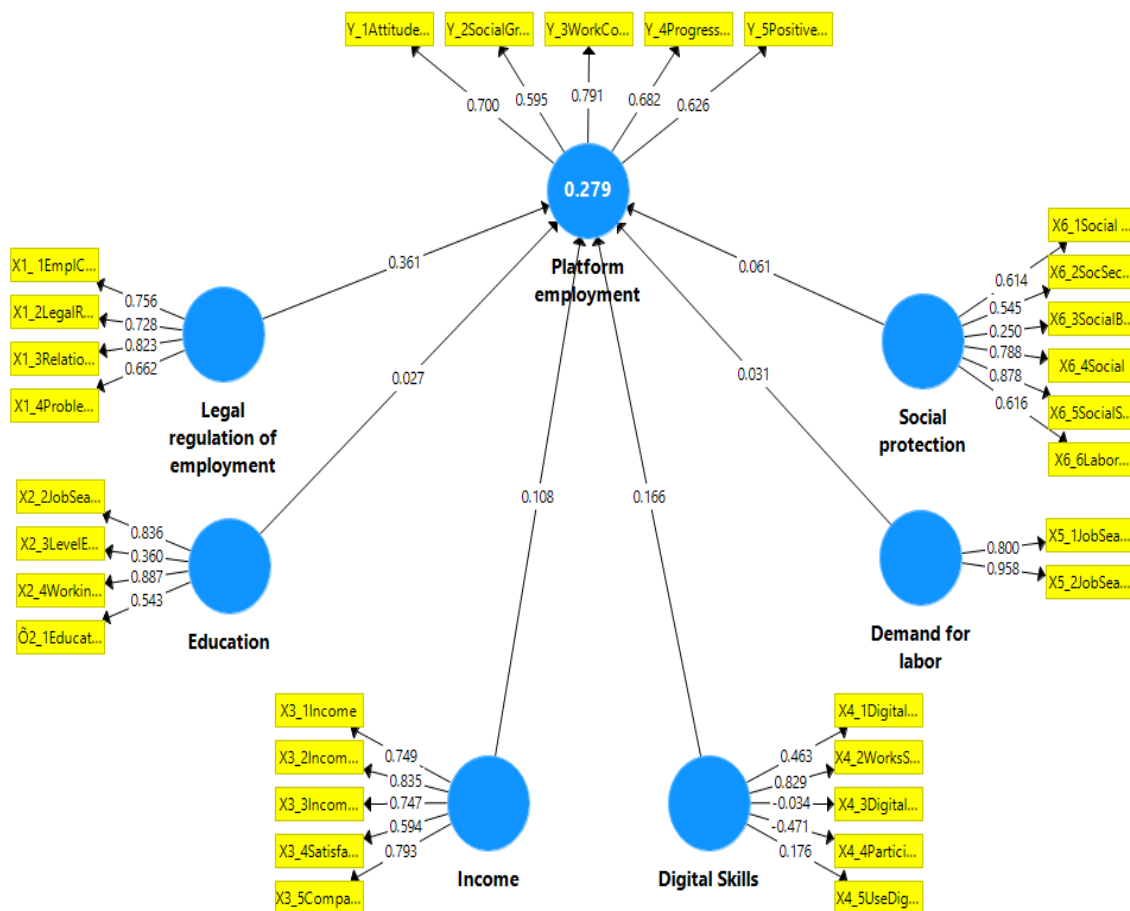

Figure –1. Platform employment model

** compiled by the authors*

As Figure 1 shows, the numerical values of some indicators were below the threshold value of 0.7. This fact indicates the existing problems in certain questions, or large differences in the answers of the respondents, which demonstrates the heterogeneity of the results obtained. All indicators with low values are removed from the model.

Model validation. The resulting model is assessed using Cronbach's alpha coefficient. This indicator is used to assess the reliability of a questionnaire. It measures how well a set of questions or items reflects the same concept (Figure 2).

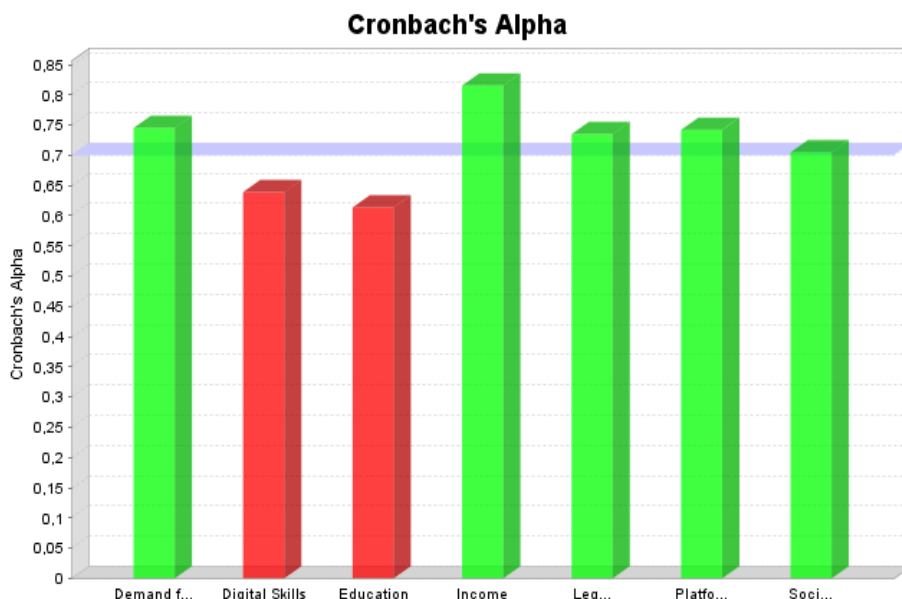

Figure –2. Cronbach’s Alpha coefficients
* compiled by the authors

The graph shows the Cronbach's Alpha coefficients for various factors measured in the study. The value of 0.7 is a threshold, factors above this line have sufficient internal consistency, and below - insufficient.

Factors with high reliability are: Demand for labor, Income, Legal regulation, Platform employment, Social protection. These factors have good consistency and can be used for analysis.

Factors with low reliability: Digital Skills, Education. These variables have low internal consistency, which may indicate a high scatter of respondents' answers, insufficient consistency of the questionnaire questions, a possible need to revise or adjust these factors in the study.

Hypothesis testing. Table 2 presents data on accepted and rejected hypotheses.

Table –2

Analysis results					
№	Hypotheses	Original Sample	T Statistics	P Values	Hypothesis status
H1	Demand for labor -> Platform employment	0,231	1,993	0,000	Accepted
H2	Digital Skills -> Platform employment	0,166	1,839	0,067	Rejected
H3	Education -> Platform employment	0,027	0,709	0,479	Rejected
H4	Income -> Platform employment	0,108	2,377	0,018	Accepted
H5	Legal regulation of employment -> Platform employment	0,361	9,859	0,000	Accepted
H6	Social protection -> Platform employment	0,061	1,447	0,149	Rejected

* compiled by the authors

The results of the analysis (Table 2) show that hypotheses H1, H4, H5 are accepted. According to the respondents, the greatest influence on platform employment is exerted by “legal regulation of

employment". The high value of the coefficient of legal regulation of employment (0.361) confirms the importance of legal acts adopted by the state, their significant influence on platform employment.

The influence of the factor "Labor demand" also has a positive correlation with platform employment (0.231). The rapid development of the World Wide Web has created favorable conditions for remote work, the spread of the gig economy, where the employer and employee communicate through online platforms.

No less important role in the development of platform employment is played by the factor "Income of the population" (0.108). Income is the main motivation for people to work through online platforms.

According to the results of the study, hypotheses H2, H3, H6 were rejected. That is, the acute problems today are:

- insufficient level of digital skills;
- educational level for entering the platform employment market;
- absence or low social protection of platform employment workers.

In the labour market, people with high levels of digital skills have access to greater employment opportunities. They are much easier to find and secure jobs on online platforms, and they may also have more specialized skills, which can make them more attractive to potential employers.

Education is a strong indicator of people's professional positions in their activities. Employees with higher education voluntarily choose platform employment as a means of earning additional income. Thus, education can improve your chances of finding a job and perhaps even improve your quality of work (e.g. higher wages, career advancement, improved financial situation).

The rejected hypothesis H6 confirms the existence of problems related to social guarantees. Platform employment workers feel socially unprotected or protected at a very low level. This is explained by the fact that among the respondents, the majority of respondents are deprived of social security due to the lack of an official employment contract.

The rejected hypotheses indicate the existence of problems that need to be solved at the state level. In this regard, in the next section, we propose to implement some measures to solve the above-mentioned problematic issues.

Conclusion. In general, based on the study, the following are proposed as suggestions and recommendations:

1) Revise professional educational programs in educational institutions. Scientific progress, changes in the technological order are accompanied by the processes of changing old and the emergence of new professions. The transformation of professions inevitably changes the requirements for the competencies of new employees, a new qualification model of the employee of the future is being formed. This increases the requirements for skills, knowledge, educational level of the employee. According to the results of the study, digital platform workers feel a lack of sufficient competencies and professional skills in the digital labor market.

2) Increasing the level of digital skills of the population through the organization of additional education and advanced training courses.

Working with modern technologies requires highly qualified personnel with a fundamentally new set of knowledge and skills, able to make non-standard decisions, act in conditions of uncertainty, see the problem as a whole and be ready to organize working groups to solve them. Today there is a need for mass retraining of personnel. It is necessary to stimulate the workforce to undergo vocational training and regular advanced training.

3) The main direction of regulation of digital labor platforms should be, first of all, the social protection of workers. To achieve this goal, it is necessary to establish control over labor platforms by exchanging data on platform workers with regulatory authorities. Such data may include information about the number of hours worked, the salary received by the service provider, that is, information that will help, for example, the Tax Authorities to determine the amount of pension and social payments. To achieve this objective, platforms must share their policies and performance data with regulators. Regulators, in turn, must ensure that platforms have room to maneuver, provided that they comply with mutually agreed thresholds (criteria).

The main task of the state should be to create a legal and regulatory environment for employment on the platform, which will provide social support, improve working conditions, benefits and general safety for platform workers.

REFERENCES

1. Falck O., Heblich S., Lameli A. The impact of the gig economy on worker well-being: A systematic review // *Journal of Economic Surveys*. – 2019. – № 33(3). – P. 1015–1045. – doi: 10.1111/joes.12281.
2. Veen A. The dark side of platform work: Understanding the relationship between digital labour platforms and precarious employment // *Triple Helix*. – 2017. – № 4(1). – P. 1–20. – doi: 10.1186/s40604-017-0051-9.
3. Abaeva G., Kuzhukeeva K., Kazhikova Zh., Danijarova M. Zanjatost' naselenija v uslovijah cifrovizacii // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli* [Employment of the population in the context of digitalization // *Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*] – 2024. – № 4(57). – S. 236–244. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.4(57).27 [in Russian].
4. Kunjazova S., Kunjazov E., Karimbergenova M., Kadyrova A. Zanjatost' kak odin iz instrumentov social'no-jekonomicheskoy politiki Kahahstana // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli* [Employment as one of the instruments of socio-economic policy of Kazakhstan // *Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*] – 2021. – № 3(44). – S. 15–21. – doi: 10.52260/2304-7216.2021.3(44).2 [in Russian].
5. Sembekov A., Tazhbayev N., Ulakov N., Tatiyeva G., Budeshov Ye. Digital modernization of Kazakhstan's economy in the context of global trends // *Economic Annals-XXI*. – 2021. – № 187(1–2). – P. 51–62. –doi: 10.21003/ea.V187-05.
6. Berg J., Furrer M., Harmon E., Rani U., Silberman M. S. Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world // *International Labour Organization*. – 2020. - URL: https://www.ilo.org/global/topics/future-of-work/publications/WCMS_645337/lang-en/index.htm.
7. De Stefano V. Platform work in Europe: Recent trends and policy responses // *European Trade Union Institute*. – 2021. -<https://doi.org/10.21953/lse.00004035>.
8. Sergushina E., Leontyev D., Kozhukalova O., Dambayeva I., Bekhorashvili N. Digital economy as a factor in increasing the competitiveness of countries and industries: a quantitative analysis // *Economic Annals-XXI*. – 2021. – № 188(3–4). – P. 69–76. – doi: 10.21003/ea.V188-08.
9. Moody J., Seltzer E. Riding the wave of the gig economy: Understanding the determinants of participation and performance on gig platforms // *Social Science Research*. – 2017. – №67. – P. 102–118. – doi: 10.1016/j.ssresearch.2017.07.009.
10. Kushebina G., Abaeva G., Seitova G., Zhusupbekova G.E. Vlijanie cifrovizacii na razvitie platformennoj zanjatosti // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli* [The Impact of Digitalization on the Development of Platform Employment // *Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*]– 2024. – № 1(54). – S. 174–181. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).22 [in Russian].
11. Lehdonvirta V., Sun Y. Platformization and the future of work: Towards decent platform work in China // *China Economic Journal*. – 2022. – № 15(1). – P. 1–20. – doi: 10.1080/17538963.2022.2029786.
12. Aronovich E., Marczak R. Platform labor: on the gendered and racialized exploitation of low-income workers in the gig economy // *Feminist Media Studies*. – 2020. – № 20(4). – P. 558–574. – doi: 10.1080/14680777.2019.1690247.
13. Ghezzi A., Riva M. Regulating the gig economy: What role for employment law? // *Comparative Labor Law & Policy Journal*. – 2019. – № 41(3). – P. 319–350. – doi: 10.1177/1094670519875237.
14. Wood A., Graham M., Lehdonvirta V., Hjorth I. Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy // *Work, Employment and Society*. – 2019. – № 33(1). – P. 56–75. – doi: 10.1177/0950017018785616.

ЛИТЕРАТУРА

1. Falck O., Heblich S., Lameli A. The impact of the gig economy on worker well-being: A systematic review // *Journal of Economic Surveys*. – 2019. – № 33(3). – P. 1015–1045. – doi: 10.1111/joes.12281.

2. Veen A. The dark side of platform work: Understanding the relationship between digital labour platforms and precarious employment // *Triple Helix*. – 2017. – № 4(1). – P. 1–20. – doi: 10.1186/s40604-017-0051-9.

3. Абаева Г.И., Кужукеева К.М., Кажикова Ж.Н., Даниярова М.Т. Занятость населения в условиях цифровизации // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли* – 2024. – № 4(57). – С. 236–244. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.4(57).27

4. Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Каримбергенова М.К., Кадырова А.С. Занятость как один из инструментов социально-экономической политики Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли* – 2021. – № 3(44). – С. 15–21. – doi: 10.52260/2304-7216.2021.3(44).2

5. Sembekov A., Tazhbayev N., Ulakov N., Tatiyeva G., Budeshov Ye. Digital modernization of Kazakhstan's economy in the context of global trends // *Economic Annals-XXI*. – 2021. – № 187(1–2). – P. 51–62. –doi: 10.21003/ea.V187-05.

6. Berg J., Furrer M., Harmon E., Rani U., Silberman M. S. Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world // *International Labour Organization*. – 2020. - URL: https://www.ilo.org/global/topics/future-of-work/publications/WCMS_645337/lang--en/index.htm.

7. De Stefano V. Platform work in Europe: Recent trends and policy responses // *European Trade Union Institute*. – 2021. -<https://doi.org/10.21953/lse.00004035>.

8. Sergushina E., Leontyev D., Kozhukalova O., Dambayeva I., Bekhorashvili N. Digital economy as a factor in increasing the competitiveness of countries and industries: a quantitative analysis // *Economic Annals-XXI*. – 2021. – № 188(3–4). – P. 69–76. – doi: 10.21003/ea.V188-08.

9. Moody J., Seltzer E. Riding the wave of the gig economy: Understanding the determinants of participation and performance on gig platforms // *Social Science Research*. – 2017. – № 67. – P. 102–118. – doi: 10.1016/j.ssresearch.2017.07.009.

10. Кушебина Г.М., Абаева Г.И., Сеитова Г.Т., Жусупбекова Г.Е. Влияние цифровизации на развитие платформенной занятости // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли* – 2024. – № 1(54). – С. 174–181. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).22

11. Lehdonvirta V., Sun Y. Platformization and the future of work: Towards decent platform work in China // *China Economic Journal*. – 2022. – № 15(1). – P. 1–20. – doi: 10.1080/17538963.2022.2029786.

12. Aronovich E., Marczak R. Platform labor: on the gendered and racialized exploitation of low-income workers in the gig economy // *Feminist Media Studies*. – 2020. – № 20(4). – P. 558–574. – doi: 10.1080/14680777.2019.1690247.

13. Ghezzi A., Riva M. Regulating the gig economy: What role for employment law? // *Comparative Labor Law & Policy Journal*. – 2019. – № 41(3). – P. 319–350. – doi: 10.1177/1094670519875237.

14. Wood A., Graham M., Lehdonvirta V., Hjorth I. Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy // *Work, Employment and Society*. – 2019. – № 33(1). – P. 56–75. – doi: 10.1177/0950017018785616.

Притворова Т.П., Атабаева А.К.

ПЛАТФОРМАЛЫҚ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ: АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ, ТАЛДАУ ЖӘНЕ ҚИЫНДЫҚТАР

Аңдатпа

Бұл мақаланың мақсаты – Қазақстанда платформалық жұмыспен қамтуды дамытуға әсер ететін факторларды анықтау және бағалау. Зерттеудің эмпирикалық негізі социологиялық онлайн сауалнама деректері болды. Алынған деректерді өңдеу үшін SmartPLS бағдарламасына негізделген құрылымдық тендеулерді модельдеу (SEM) әдістері қолданылды. Платформаның жұмысқа орналасуына гипотетикалық әсер ететін факторларды таңдау жүргізілді. Платформаның жұмысқа орналасуына білім, әлеуметтік қорғау, еңбек сұранысы, құқықтық реттеу, табыс, цифрлық дағдылар сияқты факторлардың әсері туралы гипотезалар алға тартылып, тексерілді. Барлық кіріс индикаторлары және тұтастай алынған модель бағаланды. Талдау нәтижелері көрсеткендей, бүгінгі таңда өзекті мәселелер: платформа жұмысшыларының әлеуметтік қорғалуының болмауы немесе төмендігі; цифрлық платформаларда лайықты және жақсы төленетін жұмыс

орындарын алу үшін білім деңгейі мен цифрлық дағдылардың жеткіліксіздігі. Тұтастай алғанда, құрылымдық талдау нәтижесінде алынған модель адекватты және жеткілікті жақсы құрылымға ие екенін көрсетті. Алынған нәтижелер аймақтық деңгейде де, ұлттық деңгейде де әртүрлі әлеуметтік саясат құралдарының тиімділігін бағалауда пайдалы болуы мүмкін.

Притворова Т.П., Атабаева А.К.

ПЛАТФОРМЕННАЯ ЗАНЯТОСТЬ: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ, АНАЛИЗ И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

Целью данной статьи являлось выявление и оценка факторов, влияющих на развитие платформенной занятости в Казахстане. Эмпирической базой для исследования послужили данные проведенного социологического онлайн опроса. Для обработки полученных данных были использованы методы моделирования с помощью структурных уравнений (SEM) на основе программы SmartPLS. Проведен подбор факторов, гипотетически влияющих на платформенную занятость. Выдвинуты и протестированы гипотезы о влиянии таких факторов как образование, социальная защита, спрос на труд, правовое регулирование, доходы, цифровые навыки на платформенную занятость. Дана оценка всем входящим индикаторам и полученной модели в целом. Результаты анализа показали, что на сегодняшний день острыми проблемами являются: отсутствие или низкая социальная защита работников платформенной занятости; недостаточные уровни образования и цифровых навыков для получения достойной и хорошо оплачиваемой работы на цифровых платформах. В целом, структурный анализ показал, что полученная модель адекватна и имеет достаточно хорошую структуру. Полученные результаты могут быть полезными при оценке эффективности разных инструментов социальной политики, как на региональном, так и национальном уровне.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).8

УДК 621.39 (574)

ГРНТИ 06.71.11

А.К. Маралов*, докторант PhD¹А. Сабыржан, к.э.н., профессор²С.А. Базарбекова, магистр, старший преподаватель³А.Н. Ксембаева, магистр, старший преподаватель⁴*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,**г. Астана, Казахстан¹**Карагандинский университет имени Е.А. Букетова,**г. Караганда, Казахстан²**Карагандинский университет Казпотребсоюза,**г. Караганда, Казахстан³**Торайгыров университет, г. Павлодар., Казахстан⁴*

* – автор для корреспонденции

e-mail: arman_maralov@mail.ru

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассмотрено текущее состояние телекоммуникационной отрасли Казахстана за период 2016–2023 гг. Проанализированы ключевые показатели развития сектора, включая количество предприятий, объем оказанных услуг связи, инвестиции в основной капитал, а также динамику абонентов фиксированного и беспроводного интернет-доступа. Выявлены основные тенденции в отрасли, основанные на данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан.

Показано, что наблюдается устойчивый рост числа предприятий и объема предоставляемых услуг, а также определено, что инвестиции в телекоммуникационную инфраструктуру значительно увеличиваются, особенно в последние годы. Установлено, что количество фиксированных телефонных линий сокращается на фоне увеличения абонентов широкополосного доступа. Показано, что цифровизация и государственная поддержка способствуют развитию отрасли, однако сохраняются вызовы, связанные с цифровым неравенством, разницей в доступе к интернет-услугам в регионах и необходимостью дальнейшей модернизации сетей.

Обоснована необходимость стимулирования инвестиций, внедрения инновационных технологий, совершенствования государственной политики в сфере телекоммуникаций и усиления мер по устранению цифрового разрыва. Практическое значение исследования заключается в формировании рекомендаций для государственных органов, операторов связи и инвесторов по развитию телекоммуникационной инфраструктуры, оптимизации регулирования сектора и устранению барьеров для цифрового роста. Предложены перспективные направления дальнейшего развития отрасли, учитывающие глобальные технологические тренды и потребности национальной экономики.

Ключевые слова: телекоммуникации, интернет-проникновение, инвестиции, фиксированная телефония, мобильные технологии, цифровая экономика, телекоммуникационная инфраструктура.

Кілт сөздер: телекоммуникация, интернет енуі, инвестициялар, тіркелген телефония, мобильді технологиялар, цифрлық экономика, телекоммуникациялық инфрақұрылым.

Keywords: telecommunications, Internet penetration, investments, fixed telephony, mobile technologies, digital economy, telecommunication infrastructure.

Введение. Развитие телекоммуникационной отрасли является важным фактором цифровой трансформации экономики и общества. В последние годы телекоммуникационные технологии оказывают значительное влияние на рост производительности, развитие инновационной деятельности и формирование конкурентных преимуществ государств. В условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий цифровая инфраструктура становится ключевым элементом экономического развития, обеспечивая доступ к интернет-услугам, мобильной связи и передовым цифровым решениям. В данном контексте исследование состояния и динамики развития телекоммуникационного сектора Казахстана представляет собой актуальную научную задачу.

Целью исследования является анализ текущего состояния телекоммуникационной отрасли Казахстана, выявление ключевых тенденций ее развития, а также оценка влияния цифровизации и инвестиций на динамику отрасли. В рамках исследования поставлены следующие задачи:

- определить основные показатели, характеризующие развитие телекоммуникационного сектора;
- выявить тенденции изменения числа предприятий, объема предоставляемых услуг и инвестиций в отрасль;
- проанализировать состояние фиксированной и беспроводной интернет-связи в Казахстане;
- оценить взаимосвязи между показателями развития телекоммуникационной отрасли.

Методология исследования основана на анализе официальных статистических данных, представленных Бюро национальной статистики Республики Казахстан, а также на изучении научных публикаций, освещающих современные тенденции развития телекоммуникационной отрасли. В статье применяются методы сравнительного, корреляционного и трендового анализа для выявления закономерностей в динамике ключевых показателей телекоммуникационной отрасли Казахстана.

Результаты исследования позволят дать объективную оценку состоянию телекоммуникационной отрасли Казахстана, определить перспективные направления ее развития и сформулировать рекомендации для государственных органов и бизнеса в области цифровизации и инвестиций в инфраструктуру связи.

Обзор литературы. Телекоммуникационная отрасль играет важную роль в экономическом развитии стран, особенно в условиях цифровизации и роста ИКТ. В последние годы исследователи активно изучают влияние цифровой инфраструктуры на экономику, эффективность государственных стратегий в данной сфере и факторы, определяющие развитие телекоммуникационного сектора.

Одним из ключевых аспектов, рассматриваемых в научной литературе, является влияние инвестиций в телекоммуникационные сети на экономический рост и производительность. Исследования показывают, что расширение широкополосного доступа и улучшение качества связи способствуют росту ВВП и повышению конкурентоспособности национальной экономики [1]. При этом авторы подчеркивают необходимость активного государственного регулирования и создания благоприятной инвестиционной среды для развития сектора [2].

Другой важный аспект – цифровое неравенство между регионами, возникающее из-за различий в доступности телекоммуникационных услуг. Исследования указывают, что разрыв в интернет-проникновении и качестве связи между городскими и сельскими районами остается значительной проблемой, требующей комплексного подхода [3]. В некоторых странах реализуются успешные программы по устранению цифрового разрыва, включающие государственные субсидии и партнерство с частными компаниями [4].

Кроме того, исследователи анализируют влияние развития мобильных сетей на рынок телекоммуникаций. Современные исследования подтверждают, что внедрение новых технологий приводит к повышению скорости передачи данных, улучшению качества обслуживания и созданию новых возможностей для бизнеса и потребителей [5]. Однако некоторые авторы указывают на высокие затраты на модернизацию сетей и необходимость масштабных инвестиций для полноценного внедрения технологии [6].

Несмотря на значительное количество исследований, остаются нерешенные вопросы, связанные с эффективностью регулирования отрасли, оценкой влияния цифровизации на экономику и социальное развитие, а также с перспективами дальнейшей модернизации телекоммуникационной инфраструктуры. Изучение динамики развития телекоммуникационного сектора в Казахстане, анализ его ключевых показателей и факторов роста является актуальным направлением исследований, способствующим формированию обоснованных стратегий цифрового развития страны.

Основная часть. Развитие телекоммуникационной отрасли играет ключевую роль в цифровой трансформации экономики Казахстана. Современные тенденции демонстрируют активный рост сектора, что обусловлено расширением инфраструктуры связи, увеличением инвестиций и внедрением инновационных технологий. Анализ динамики показателей телекоммуникационной сферы позволяет выявить закономерности и взаимосвязи, а также оценить влияние цифровизации на развитие рынка.

Рисунок 1 показывает изменения в ключевых показателях развития телекоммуникационной отрасли Казахстана за период 2016–2023 гг., включая количество предприятий, объем оказанных

услуг связи и объем инвестиций в основной капитал. Рассмотрим каждый из параметров в динамике и выявим их взаимосвязь.

Рисунок – 1. Динамика развития телекоммуникационной отрасли в Казахстане за 2016–2023 гг.*

*составлено авторами по источнику [7]

Из данных рисунка 1 видно, что в Казахстане на протяжении анализируемого периода наблюдается устойчивый рост количества предприятий телекоммуникационной отрасли. В 2016 году их число составляло 9570 единиц, а к 2023 году достигло 17 922 единиц, что соответствует росту на 87,3%. Среднегодовой прирост за данный период составил около 7,8%, что указывает на активное развитие телекоммуникационной отрасли и привлекательность для бизнеса. Наиболее значительный прирост наблюдается с 2021 по 2023 годы, что обусловлено усилением цифровизации экономики и поддержкой отрасли на государственном уровне.

За анализируемый период объем услуг, оказываемых телекоммуникационными предприятиями Казахстана, демонстрирует постоянный рост. В 2016 году он составлял 677,7 млрд тенге, а в 2023 году – 1 223,9 млрд тенге. За 7 лет объем услуг увеличился на 80,6%, что свидетельствует о росте спроса на телекоммуникационные услуги в стране. Особенно резкое увеличение объема услуг отмечается в период 2020–2023 гг., что связано с цифровизацией секторов экономики, активным внедрением онлайн-услуг и увеличением использования интернет-сервисов в условиях пандемии COVID-19.

Анализ динамики инвестиций показывает значительные колебания в разные годы. В 2016 году инвестиции составляли 57,7 млрд тенге, затем последовал рост до 103,5 млрд тенге в 2019 году. Однако в 2020 году произошел резкий скачок до 168,9 млрд тенге, что связано с развитием инфраструктурных проектов, связанных с цифровизацией и внедрением новых технологий. После небольшого спада в 2021 году (147,4 млрд тенге) в 2022 и 2023 годах фиксируется резкий рост инвестиций – 192,4 млрд тенге в 2022 году и 438,4 млрд тенге в 2023 году, что является максимальным значением за весь анализируемый период. Скачок обусловлен усилением государственных программ поддержки цифровых технологий, развитием сетей 5G и расширением инфраструктуры высокоскоростного интернета.

При сравнительном анализе трех ключевых показателей развития телекоммуникационной отрасли в Казахстане выделяются тенденции и взаимосвязи. Так, рост количества предприятий

коррелирует с увеличением объема услуг и инвестиций, что указывает на прямую зависимость расширения рынка от вложений в развитие. Наибольший рост объема услуг и инвестиций приходится на 2020–2023 гг., что свидетельствует об ускоренной цифровизации и модернизации телекоммуникационной инфраструктуры в данный период. Резкое увеличение инвестиций в 2023 году является опережающим фактором, который способствует дальнейшему росту количества предприятий и объема услуг в последующие годы. Период 2016–2019 гг. характеризуется относительно стабильным ростом показателей, тогда как после 2020 года наблюдаются значительные скачки, что, вероятно, связано с изменением внешних условий, включая пандемию COVID-19, развитие цифровой экономики и государственные инициативы.

В целом, анализ данных подтверждает активное развитие телекоммуникационной отрасли Казахстана. Основными факторами роста являются увеличение инвестиций в основной капитал, цифровизация экономики и повышение спроса на услуги связи. Ожидается, что в дальнейшем динамика сохранится, особенно в свете новых технологических разработок и внедрения 5G.

Рисунок 2 иллюстрирует изменения в ключевых показателях, характеризующих развитие фиксированной и беспроводной интернет-связи в Казахстане в период 2016–2023 гг. Рассмотрение трех ключевых показателей – числа абонентов фиксированного интернета, количества фиксированных телефонных линий и числа абонентов беспроводного широкополосного доступа – позволяет выявить устойчивые тренды и взаимосвязи.

Рисунок –2. Динамика показателей фиксированной и беспроводной интернет-связи в Казахстане за 2016–2023 гг.*

*составлено авторами по источнику [7]

Данные рисунка 2 показывают, что за 2016–2023 годы фиксированный интернет демонстрирует стабильный рост. В 2016 году число пользователей составляло 2 352,7 тыс., а к 2023 году показатель увеличился до 3 059 тыс., что соответствует росту на 30%.

Наиболее значительный прирост произошел после 2019 года. В 2020 году количество абонентов выросло до 2 620,5 тыс., в 2021 году – до 2 753,6 тыс., в 2022 году – до 2 891 тыс., а в 2023 году он превысил 3 млн пользователей. Устойчивый рост спроса на фиксированный интернет объясняется расширением оптоволоконных сетей, повышением доступности услуг в регионах, увеличением потребности в цифровых сервисах, таких как онлайн-образование, дистанционная

работа и стриминговые платформы. Существенную роль играет и государственная политика цифровизации, направленная на обеспечение населения качественным интернет-доступом.

Обратную тенденцию демонстрирует количество фиксированных телефонных линий, которое сокращается на протяжении всего рассматриваемого периода. В 2016 году число фиксированных телефонных линий составляло 3 925,2 тыс., но к 2023 году снизилось до 2 675 тыс., что эквивалентно уменьшению на 31,8%.

Наиболее заметное снижение произошло в 2016–2019 годах, когда показатель сократился с 3 925,2 тыс. до 3 072,5 тыс. (на 21,7%). В последующие годы темпы снижения замедлились, но тренд продолжает сохраняться. Основными причинами сокращения фиксированной телефонии являются массовый переход на мобильную связь, развитие VoIP-сервисов (WhatsApp, Zoom, Telegram), позволяющих пользователям осуществлять голосовые и видеозвонки без необходимости использования фиксированных линий, а также снижение потребности в стационарной связи как среди домохозяйств, так и в бизнесе.

Количество пользователей беспроводного широкополосного доступа к интернету с использованием фиксированных линий демонстрирует устойчивый рост. В 2016 году показатель составлял 86,3 тыс., а к 2023 году увеличился до 138 тыс., что соответствует приросту на 60%.

Наиболее заметный рост отмечается после 2019 года. Так, в 2020 году число пользователей увеличилось до 105 тыс., в 2021 году – до 121,5 тыс., в 2022 году – до 125,7 тыс., а в 2023 году достигло 138 тыс. абонентов. Увеличение популярности беспроводного широкополосного доступа обусловлено улучшением качества интернет-соединения, внедрением новых технологий передачи данных, а также расширением числа домохозяйств, использующих гибридные технологии доступа.

Анализ динамики фиксированной и беспроводной интернет-связи позволяет выявить ряд закономерностей. Прежде всего, наблюдается обратная зависимость между количеством фиксированных телефонных линий и числом абонентов фиксированного интернета. Сокращение стационарной телефонии сопровождается ростом числа пользователей интернета, что подтверждает процесс перехода от традиционных телефонных услуг к цифровым коммуникациям.

Одновременно существует прямая зависимость между числом абонентов фиксированного интернета и числом пользователей беспроводного широкополосного доступа. Оба показателя демонстрируют стабильный рост, что свидетельствует о комплексном развитии телекоммуникационной инфраструктуры в Казахстане.

Также стоит отметить замедление темпов роста фиксированного интернета после 2020 года, что свидетельствует о приближении рынка к стадии насыщения. Дальнейшее расширение базы пользователей зависит от внедрения новых технологий, а также от политики тарифного регулирования.

В целом, анализ динамики фиксированной и беспроводной интернет-связи в Казахстане за 2016–2023 годы позволяет сделать ряд выводы.

Число абонентов фиксированного интернета продолжает увеличиваться, что свидетельствует о растущем спросе на скоростной интернет и улучшении инфраструктуры. Фиксированная телефония демонстрирует устойчивую тенденцию к сокращению, что подтверждает глобальный процесс отказа от стационарной связи в пользу мобильных технологий. Беспроводной широкополосный доступ через фиксированные линии развивается, что указывает на популярность гибридных решений в телекоммуникационной сфере. Основными драйверами роста интернет-услуг являются развитие цифровых сервисов, расширение покрытия сетей и снижение стоимости подключения.

Заключение. В статье проведен анализ состояния телекоммуникационной отрасли Казахстана за период 2016–2023 гг. Исследование позволило выявить ключевые тенденции и закономерности в развитии телекоммуникационных услуг, включая динамику числа предприятий, объем оказанных услуг связи, объем инвестиций в основной капитал, а также изменения в количестве пользователей фиксированной и беспроводной интернет-связи.

Основные результаты показывают, что телекоммуникационная отрасль Казахстана развивается высокими темпами, что подтверждается устойчивым ростом количества предприятий, объема услуг связи и инвестиций в основной капитал. Наиболее значительный рост отмечается в период 2020–2023 гг., что свидетельствует о повышении спроса на цифровые услуги и активном внедрении новых технологий. В то же время наблюдается обратная тенденция сокращения фиксированной телефонии, что обусловлено глобальным процессом цифровизации и переходом на мобильные технологии.

Выявленные взаимосвязи между показателями позволяют прогнозировать дальнейшее развитие отрасли и оценивать эффективность государственных мер поддержки. Практическое значение работы заключается в формировании обоснованных рекомендаций для государственных органов, операторов связи и инвесторов в области телекоммуникаций.

Статья подготовлена в рамках научного проекта АР22686513 «Исследование и разработка модели конкурентного развития телекоммуникационной отрасли: инновационные подходы и социально-экономические эффекты» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы КН МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Zhou F., Wen H., Lee C. C. Broadband infrastructure and export growth //Telecommunications policy. – 2022. – № 46(5). – 102347 p. – doi: 10.1016/j.telpol.2022.102347
2. Karpiuk M. Activities of the local government units in the scope of telecommunication //Cybersecurity and Law. – 2021. – № 1(1). – P. 37–48.
3. Hambly H., Rajabiun R. Rural broadband: Gaps, maps and challenges //Telematics and Informatics. – 2021. – № 60. – 101565 p. – doi: 10.1016/j.tele.2021.101565
4. Lythreath S., Singh S., El-Kassar A. The digital divide: A review and future research agenda //Technological Forecasting and Social Change. – 2022. – №175. – 121359 p. – doi: 10.1016/j.techfore.2021.121359
5. Li F., Lu H., Hou M., Cui K., Darbandi M. Customer satisfaction with bank services: The role of cloud services, security, e-learning and service quality //Technology in Society. – 2021. – № 64. – 101487 p. – doi: 10.1016/j.techsoc.2020.101487
6. Seilov S., Kuzbayev A., Seilov A., Shyngisov D., Goikhman V., Levakov A., Zhursinbek Y. The concept of building a network of digital twins to increase the efficiency of complex telecommunication systems //Complexity. – 2021. – № 2021(1). – 9480235 p. - doi: 10.1155/2021/9480235
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Информационно-коммуникационные технологии и связи. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>

REFERENCES

1. Zhou F., Wen H., Lee C. C. Broadband infrastructure and export growth //Telecommunications policy. – 2022. – № 46(5). – 102347 p. – doi: 10.1016/j.telpol.2022.102347
2. Karpiuk M. Activities of the local government units in the scope of telecommunication //Cybersecurity and Law. – 2021. – № 1(1). – P. 37–48.
3. Hambly H., Rajabiun R. Rural broadband: Gaps, maps and challenges //Telematics and Informatics. – 2021. – № 60. – 101565 p. – doi: 10.1016/j.tele.2021.101565
4. Lythreath S., Singh S., El-Kassar A. The digital divide: A review and future research agenda //Technological Forecasting and Social Change. – 2022. – № 175. – 121359 p. – doi: 10.1016/j.techfore.2021.121359
5. Li F., Lu H., Hou M., Cui K., Darbandi M. Customer satisfaction with bank services: The role of cloud services, security, e-learning and service quality //Technology in Society. – 2021. – № 64. – 101487 p. – doi: 10.1016/j.techsoc.2020.101487
6. Seilov S., Kuzbayev A., Seilov A., Shyngisov D., Goikhman V., Levakov A., Zhursinbek Y. The concept of building a network of digital twins to increase the efficiency of complex telecommunication systems //Complexity. – 2021. – № 2021(1). – 9480235 p. – doi: 10.1155/2021/9480235
7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Informacionno-kommunikacionnye tehnologii i svjazi. [Information and communication technologies and communications] Dinamicheskie tablicy. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> [in Russian]

Маралов А.К., Сабыржан А., Базарбекова С.А., Ксембаева А.Н.

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ САЛАСЫНЫҢ ДАМУ СЕРПІНІ

Аңдатпа

Мақалада 2016-2023 жылдар кезеңіндегі Қазақстанның телекоммуникация саласының ағымдағы жай-күйі қаралды. Кәсіпорындар санын, көрсетілген байланыс қызметтерінің көлемін, негізгі капиталға инвестицияларды, сондай-ақ тіркелген және сымсыз интернет-қолжетімділік абоненттерінің динамикасын қоса алғанда, секторды дамытудың негізгі көрсеткіштері талданды. Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректеріне негізделген саладағы негізгі үрдістер анықталды. Кәсіпорындар санының және көрсетілетін қызметтер көлемінің тұрақты өсуі байқалады, сондай-ақ телекоммуникациялық инфрақұрылымға инвестициялар, әсіресе соңғы жылдары айтарлықтай өсетіні анықталды. Кең жолақты абоненттердің көбеюі аясында тіркелген телефон желілерінің саны азайып бара жатқаны анықталды. Цифрландыру және мемлекеттік қолдау саланың дамуына ықпал ететіні көрсетілген, алайда цифрлық теңсіздікке, өңірлердегі интернет-қызметтерге қолжетімділік айырмашылығына және желілерді одан әрі жаңғырту қажеттілігіне байланысты сын-қатерлер сақталуда. Инвестицияларды ынталандыру, инновациялық технологияларды енгізу, телекоммуникация саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру және цифрлық алшақтықты жою жөніндегі шараларды күшейту қажеттілігі негізделген. Зерттеудің практикалық маңыздылығы мемлекеттік органдарға, байланыс операторларына және инвесторларға телекоммуникациялық инфрақұрылымды дамыту, секторды реттеуді оңтайландыру және цифрлық өсу үшін кедергілерді жою бойынша ұсынымдар қалыптастыру болып табылады. Жаһандық технологиялық трендтер мен ұлттық экономиканың қажеттіліктерін ескеретін саланы одан әрі дамытудың перспективалық бағыттары ұсынылды.

Maralov A., Sabyrzhan A., Bazarbekova S., Xembayeva A.

DYNAMICS OF DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S TELECOMMUNICATIONS INDUSTRY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Annotation

The article examines the current state of the telecommunications industry in Kazakhstan for the period 2016-2023. The key indicators of the sector's development are analyzed, including the number of enterprises, the volume of communication services provided, investments in fixed assets, as well as the dynamics of subscribers to fixed and wireless Internet access. The main trends in the industry have been identified, based on data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. It is shown that there is a steady increase in the number of enterprises and the volume of services provided, and it is also determined that investments in telecommunications infrastructure are increasing significantly, especially in recent years. It has been established that the number of fixed telephone lines is decreasing against the background of an increase in broadband subscribers. It is shown that digitalization and government support contribute to the development of the industry, but challenges remain related to digital inequality, differences in access to Internet services in the regions and the need for further modernization of networks. The necessity of stimulating investments, introducing innovative technologies, improving state policy in the field of telecommunications and strengthening measures to eliminate the digital divide is substantiated. The practical significance of the research lies in the formation of recommendations for government agencies, telecom operators and investors on the development of telecommunications infrastructure, optimization of sector regulation and removal of barriers to digital growth. Promising directions for further development of the industry are proposed, taking into account global technological trends and the needs of the national economy.

S. Kapysheva, c.e.s., assoc. professor¹

N. Satanbekov, master, senior lecturer²

A. Kamerova*, master, senior lecturer²

S. Omirzhan, Master of Management, Senior Lecturer²

Esil University, Astana, Kazakhstan¹

Abay Myrzakhmetov Kokshetau University,

Kokshetau, Kazakhstan,²

* – main author (author for correspondence)

*e-mail: inara1501@mail.ru

ASSESSMENT OF ECONOMIC EFFICIENCY OF INNOVATIVE PROJECTS

The article shows that there is a long-term relationship between innovation and economic growth, and on this basis, there is sometimes a negative relationship between R&D and economic growth, as innovations are constantly being updated and the production process does not have time to adapt to constant changes. In addition, a one-sided causal relationship between the growth rate of the number of patent applications is analyzed. There are many factors that influence the economic growth of countries, and many studies have been conducted to determine what these factors are and the extent of their influence.

Innovation is usually understood as a process that involves the development and subsequent introduction of new or upgraded products into the production process. The innovation process and its progressive development have a significant impact on the economic growth of a country and the well-being of its citizens. Today, a lot of research is devoted to innovations and their impact on economic growth, as demonstrated by the experience of the G7 countries.

The authors consider technologies and innovations as driving forces of economic growth and development. After the Industrial Revolution, the significant impact of innovation on economic growth was widely recognized, and research focused on this issue. The article determines that in many literary sources, the issues of innovation and its effectiveness are interrelated with such economic indicators as variable costs, productivity and profitability, which have a direct impact on the economic growth of a business entity.

Keywords: *innovative projects, financing, investments, capital, costs, profits, income and expenses.*

Кілт сөздер: *инновациялық жобалар, қаржыландыру, инвестициялар, капитал, шығындар, пайда, кірістер мен шығыстар.*

Ключевые слова: *инновационные проекты, финансирование, инвестиции, капитал, затраты, прибыль, доходы и расходы.*

Introduction. To obtain funding, it is necessary to assess the expected effectiveness of innovative projects. Assessing the economic performance of innovative projects is a global economic problem. For example, back in 2006, the US Department of Commerce created an advisory committee, the purpose of which is to constantly measure innovations and their impact on the country's economy, which are dictated by modern challenges in the production process, that is, in the age of innovations, novelties and their positive impact on the country's economy as a whole, its regions and industries in particular.

There is no single typology of innovative projects. Some projects are aimed at technological breakthroughs, others at improving supply or incremental innovations. They are identified by the criterion of novelty and market orientation [1].

Innovative projects are inherently uncertain, and their implementation is often affected by the difficulty of predicting the necessary resources at the right time and access to key resources. Accordingly, it is necessary to assess the economic performance of innovative projects at the global and national levels.

The purpose of the study is to assess the economic efficiency of innovative projects. Many studies confirm that systematic assessment of the economic effect of the implementation of innovative projects plays an important role in the process of implementing management of innovative flows and processes. However, many studies show that in practice and in theory there is no single conceptual basis that would show the process of assessing the effectiveness of the implementation of innovative projects. On this basis, the topic of studying and researching issues of innovative projects has been and remains relevant throughout the world. Also, many works note that this problem is quite explainable by the fact that it is necessary to clearly distinguish innovative projects from investment projects. Investment projects, in turn, set themselves a clear assessment on a systemic basis, in which the level of profitability is calculated, and in

innovative projects this procedure is more difficult to calculate and give a positive effect, since a more specific result can be seen at the output of the innovative product and one can judge its economic effect and impact on the growth of the enterprise. When calculating the level of profitability of an innovative project, its product, one must proceed from the position of long-termism, since its implementation takes a lot of time for research, making changes, and relationships with science. When studying issues of innovation activity, it should be understood that it implies passing through a number of conditions of uncertainty, which in turn increases the occurrence of risks, and therefore, the study of this topic requires detailed elaboration, response to changes occurring in the external environment, in order to be able to predict the expected results in time and achieve the set goal.

Literature review. Sotnikova L.N., Medvedeva A.V. consider the issues of profitability and risks of financial investments in shares of large companies, where the types of financial investments of investors with different status are determined, and an assessment of the dynamics of stock prices of large companies is carried out, a comparison of the level of profitability and risk is carried out.

Zeleneva E.S. believes that the process of innovative development in the financial sector has a direct impact on the overall level of the state's financial system. To do this, it is necessary to conduct a systematic assessment on the issues of studying the features of the development and implementation of digital innovative products in the financial system, since the development of the financial system as a whole depends on their level of protection and efficiency.

Basovsky L.E. and Basovskaya E.N. in the textbook "Economic Assessment of Investments" describe investments in sufficient detail as an economic category. The issues of risk sources in the financial system, as well as the theory and practice on optimization of the structure of capital investments at the enterprise are disclosed in detail.

Khramov E.N. conducts a review of digital financial technologies, which are factors that influence the development of the financial sector of the economy.

The theoretical and methodological basis of the research is the works of scientists from both our domestic and foreign countries. The following methods were used in the study: abstraction, comparison, analysis, synthesis, logical analysis.

The main part. To clarify the subject of the study and determine the scope of measurement, we will limit ourselves to innovation projects. High performance in the development of new products can only be achieved by controlling and reducing technological risks during the process. However, these risks are associated with innovation. If the risks are no longer acceptable at the development stage, they must be concentrated elsewhere, and this can only be at the development stage.

Therefore, we must separate the two processes: innovation and development. R&D activities are often better formalized than innovation activities, since they are not directly aimed at the market. The body responsible for deciding whether to launch new products into development can make a decision only if it has information about the risks of the project and the commercial impact of the new product.

This information must be provided by the technical and marketing functions. The innovation process preceding these operations must be jointly managed by these two functions. It must be understood that the technical and marketing functions are manageable. The product is often determined only by technology, and customer needs sometimes interfere with the technical limitations of the product.

The success of an innovation project depends on the behavior of the participants. Especially for innovative projects, which are inherently disturbing and therefore develop in an uncertain, risky or even hostile environment.

Many researchers on innovation issues study the process of the influence of innovative projects on economic development on an ongoing basis. When studying this issue, they carry out the process of transition from classical research methods to new ones, that is, they transform known research methods to modern market requirements. When studying innovation issues, such methods as measuring the payback period of the invested capital in new developments, as well as measuring the cost efficiency with such a method as the concept of full cost and options are used. This study examines the return period, that is, the payback of previously invested capital. It should be understood that the resources that are invested in the production process during the implementation of an innovative project are called investments, without which innovative development is largely impossible. As the figure shows, when marketing an innovative product, work, service, which are obtained at the final stage of the production process, allow us to talk about the payback of investments. The data in the figure show that the time required to return investment is considered to be the time of return of capital, which was originally invested in the production process.

This capital is subject to adjustment using a discount rate that allows for the selection of innovative projects for which the investment payback period is longer [2].

To manage uncertainty in innovation projects, they propose a time-based approach: a “master plan” based on defining the results to be delivered rather than a schedule of tasks to be completed. They also propose managing the completion of the project by risk analysis rather than progress analysis.

Let us consider the performance indicators, which in turn involve conducting comparative measures on the effectiveness of innovative projects, on which, in turn, the result obtained from the introduction of new products depends.

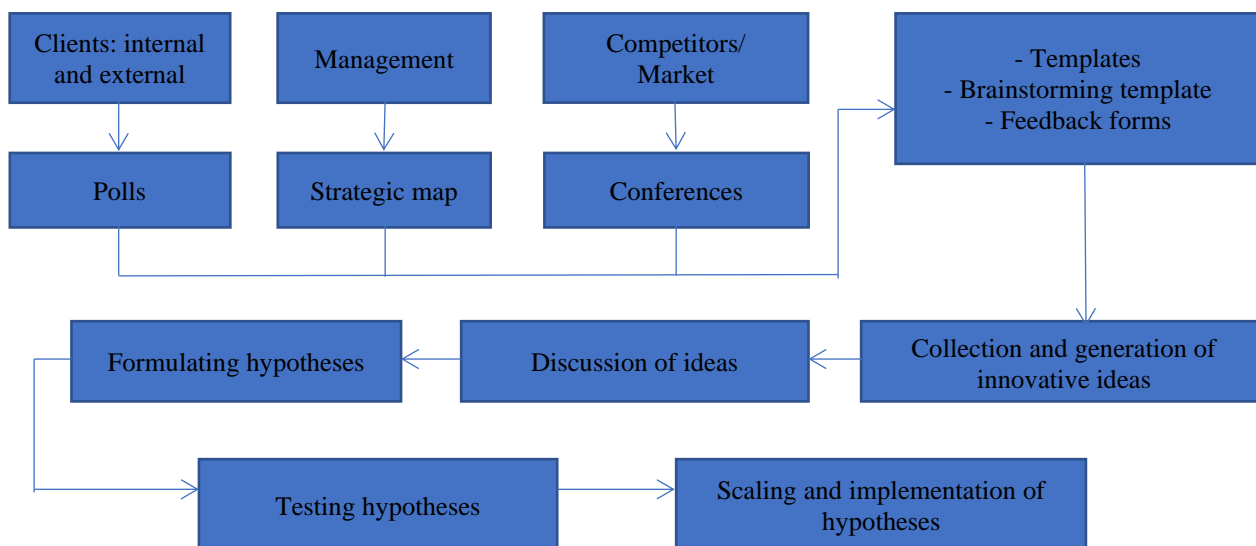

Figure –1. **Idea Collection Process**
**compiled by the authors based on the source [3]*

According to the indicators in the figure, using the percentage data in combination with the R&D investment related to the product, we obtain the conversion rate of R&D into a new product. For many business entities, profitability acts as a function with possible risks from the expected profit on previously invested capital. The concept of risk assumes a close relationship with the level of profitability, cost effectiveness [3]. Any project requires a clear definition of the intended goal. However, in innovative projects this presents a real difficulty, since if the idea is known, expected by the market, then the goal sometimes cannot be clearly defined. If the goal of the project is to present a new concept with a feasibility and profitability analysis, it is difficult to assess the means to achieve this goal. As an example of a “clean” car that does not emit carbon dioxide, we can of course think of an electric car or a hydrogen car [4]. The stated goal is broad and the risks of not achieving it for various reasons are obvious: mature technology, but the final cost is too high for the market, unstable technology, etc.

The legitimacy of innovation projects within a company is a real challenge. They must be part of a risky strategy based on hypothetical future customers and emerging markets. In order to avoid being denied resources, they must prove their legitimacy.

Note that for innovation projects there is a real difficulty in specifying the project results. The characteristics of the product or service that the innovation project is aimed at are not fully defined, since the market is not clearly defined. This is the case, for example, with smartphones, which have almost replaced digital cameras and GPS devices in vehicles [5].

Having conducted interviews on the issues of the process of assessing the effectiveness of business entities from innovative projects, we came to the conclusion that innovations are an important factor in the life of a business entity, although practices are different and somewhere innovations are underestimated (see Figure 2).

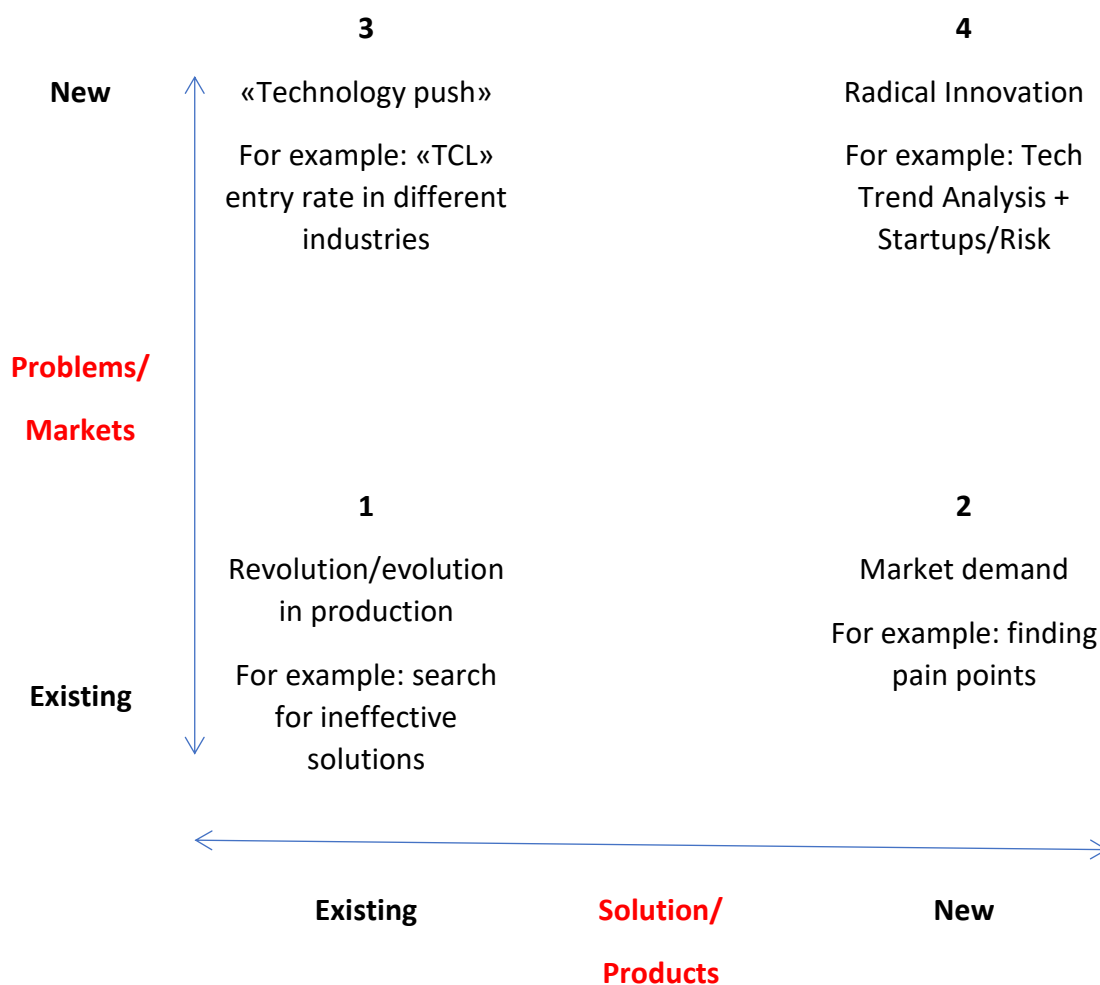

Figure – 2. **Graph of development of innovative projects on the market**

**compiled by the authors based on the source [5]*

Based on the McKinsey methodology, it follows that 16% of the surveyed business entities do not have clear evaluation criteria for the effectiveness of innovations. 45% of respondents do not track the connection between innovations and investments, as well as the shareholder value of their company, in their activities at all [6].

Research also shows the fact that a number of business entities exhibit a certain self-confidence and complacency, which causes some concern. Most companies are satisfied with the state of affairs that are observed in their activities and do not have any special incentives to improve the effectiveness of the innovation process in the activities of their company. It should be understood that a long-term strategy is assumed for the implementation of production activities, and then the question arises for respondents why the practice of improving the characteristics of the effectiveness of innovation projects is not being developed.

When interviewing large business entities, the results are different. Some business entities pay close attention to assessing the effectiveness of an innovation project, an analysis of the ratio of costs and expected benefits is carried out on an ongoing basis so as not to reduce the latter to negative values [7]. Other large business entities do not conduct an adequate assessment of the effectiveness of innovations for the medium term, as well as a set of projects. Today, it is necessary to go beyond the scope of an innovation project, which involves conducting a comprehensive assessment of the innovation function, as well as the business entity's divisions.

INTERVIEW SUMMARY

Interviews are anonymous and random.

Interview 1:

What is your position in the company?

I am the Director of Research and Development (editor's note: an international company, a designer of energy infrastructure)

Are you responsible for managing innovation projects, and if so, how much?

Yes, about ten projects, including three external ones.

How many innovation projects do you launch each year?

It varies. Our innovation projects are designed for a period of 3 to 5 years.

What are the selection criteria and criteria for launching a project?

We strive for breakthrough innovations to prepare for the opening of new markets. The time horizon is more than 5-7 years.

At the end of the projects, measure the profitability of each project (except patents).

We do not evaluate the profitability of projects directly, but evaluate them retrospectively. In the medium term: from 3 to 5 years, we conduct evaluation reports for several projects, more by market than by projects.

Do you use methods for evaluating the effectiveness of innovation projects? If so, which method?

We monitor intellectual property very closely. We do not use a specific method and do not compare investments in a project with results. The difficulty is that we work for the long term: 5-7 years. Projects may not result in a marketable product and may require an additional step. It is difficult to connect the product to the project.

Have you ever abandoned projects along the way?

Yes. We actively monitor emerging markets; it may happen that our assessments or economic and regulatory news change the position of our goals.

Interview 2:

What is your role in the company?

I am the head of the Innovation Coordination, Customer Relations and Innovation team (Editor's note: a large French banking group)

Are you responsible for managing innovation projects, and if so, how many?

Yes, we have a significant number of innovation projects. Our sector is undergoing a revolution. Customer relations and the impact of digital technologies are constantly evolving.

How many innovation projects do you launch each year?

We launch around twenty new innovation actions each year, some of which do not lead to transformations, but contribute to reflection that influences future actions.

What are the selection criteria and project launch criteria?

Projects are customer relationship oriented. We listen to our clients' innovations and strive to offer them the best service. We have an internal system and the proposal is reviewed in committees. Coordination, for which I am responsible, builds projects by combining ideas and resources.

Measure the ROI of each project at the end of the projects (except patents).

Our innovation plans are difficult to talk about ROI. We quantify the cost of projects and the cost to our agencies.

Do you use methods for evaluating the effectiveness of innovation projects? If so, which method?

Project execution is not evaluated from an economic point of view. Our criteria are more concerned with the impact of the project. We measure progress in customer satisfaction, agency traffic and perceived image. Ease of processing by teams. Project ROI is not evaluated from an economic point of view.

Have you ever abandoned projects along the way?

To the extent that ideas are "filtered" and collected into visible projects. We do not stop ongoing projects. The idea is to advance the results of work, experiments and prototypes through knowledge. Certain results were not achieved: contacted clients, agencies. The knowledge gained is "recycled" in other innovation projects.

Interview 3:

What is your position in your company?

I am the Vice President of Advanced Innovation Development.

Are you responsible for the results of innovation project management?

The team I lead manages 4 projects, but we have many connections with factories around the world. Our activities are in constant contact with other global divisions of the group. I am also involved in global developments.

How many innovation projects do you launch each year?

It varies. But we launch a new project when the previous one ends. We manage innovations on an ongoing basis, taking into account constant resources based on flows. We receive results from the implementation of innovations based on the results of surveys, in which we see the expectations, as well as the perceptions of our clients. It is also necessary to note the fact that the team responsible for the effectiveness of the innovation project conducts an ongoing assessment of the project at all stages of its implementation. But after the launch of production, we carry out one or more assessments of the result. The profitability of the project is not directly related to the result.

What are the selection criteria and project launch criteria?

We are constantly monitoring the search for new materials. Projects are created in cooperation with global companies. We limit external joint projects. The main criterion is economic benefit. Market analysis is necessary.

At the end of projects, measure the profitability of each project (except patents).

The profitability of the target product is our main criterion. The cost of the innovative project is included in the calculation. ROI is a key indicator for us.

Do you use methods to evaluate the effectiveness of innovation projects? If yes, which method?

We monitor project costs and product cost changes in real time (editor's note: new materials development). Product performance is our "heart of development". Project efficiency is important

Have you ever given up on projects along the way?

We stop a project as soon as its economic viability ceases to be evident. Another project immediately takes its place. The exploratory nature of the projects means that they are not 100% successful.

It is necessary to clearly understand that the economic aspect of innovation projects should be assessed in advance, which will affect the process of conducting the assessment and obtaining clear data on the economic feasibility of the innovations obtained. From interview No. 1 it follows that the economic dimension of the innovative product is not considered at the proper level, since the future market is not defined, which means that the issue of assessing the expected benefit from innovation is absent. If innovations are a product for a company, then obtaining a quantitative and qualitative assessment for this business entity is more achievable than if the result of the innovation was a service or process. If we talk about innovations in the customer journey, this process involves a complex path to obtaining the final results. From interview No. 2 we see the process of implementing innovations on the way to the client, and in this case this process of innovation is difficult to link with the number of potential clients. Assessment in this area of the innovation process is carried out on the basis of surveys, the results of which can be used to see desires, expectations and perceptions of possible changes, which has a direct impact on the company's image, which is perceived by potential clients [8].

From interview No. 2 it follows that innovation projects should follow one another based on flows, and profit is also extracted by flows. This indicates that there is a process of creating metprojects, during the implementation of which the theory of options for risk management is used, which are inherent in the issues of studying innovations. The interview also shows that if a business entity knows future markets and implements an approach to integrating innovation marketing, then it is possible to quantitatively assess the innovation process, although this is difficult, but it is an important factor.

It should be clearly understood that the assessment of the effectiveness of an innovative project depends on the success of the project, while it is necessary to take into account the successes and failures from previous periods. From interview No. 3 it follows that having many innovative projects, it is possible to make a choice for those projects for which success is already visible now, at the stage of selection from alternatives. It can be assumed that if a business entity is going to launch several projects in parallel, then here there is an approach to the theory of options, while preserving promising projects. When considering and making a choice of innovative projects to obtain an assessment of effectiveness, it is necessary to be guided by a sample of projects that lead to innovations, as well as those that turned out to be unsuccessful, but allowed the business entity to close the options [9].

A structured interview was conducted during the research. The respondents were selected based on age criteria (30-40 years old).

Conclusions. In order to decide to launch a project, it is necessary to collect the decision-making elements in advance. Therefore, it is necessary to define or estimate the goal and means, target applications, target market and potential customers, and establish positioning in relation to competition. In addition, regulatory and legal restrictions must be taken into account.

The process of turning an invention into an innovation is complex and requires controlled means to develop the idea until it hits the market. Going through maturity stages is even codified in some sectors, such as space. Building innovations from an idea to a proof of concept and then a prototype operating under representative conditions allows you to test the concept and then move closer to an industrial product. However, there are many failures.

REFERENCES

1. Сотникова Л.Н., Медведева А.В. Доходность и риск финансовых инвестиций в акции крупных компаний // Финансовый вестник Воронежского государственного аграрного университета имени императора Петра 1. – 2020. – № 1(48). – С. 90–97.
2. Зеленева Е.С. Оценка характеристик, сфер и границ применения цифровых инноваций в финансовом секторе [Текст] // Финансы: теория и практика. – 2023. – № 2. – С. 76–84.
3. Басовский Л.Е., Басовская Е.Н. Экономическая оценка инвестиций – М.: ИНФРА-М. – 2021. – 182 с.
4. Женесбекова Н.Ж. Финансовые технологии (fintech)- трансформатор ландшафта финансового сектора // Theoretical & Applied Science. – 2023. – № 3(119). – С. 37–43.
5. Храмов Е.Н. Цифровые финансовые технологии как фактор развития финансового сектора экономики: обзор. // Вестник Российского нового университета. Серия: Человек и общество. – 2023. – №3. – С. 93–106.
6. Treynor J. How to rate management of investment funds // Harvard Business Review. – 2015. – № 43(1). – P. 63–75.
7. Lintner J. Corporation Finance: Risk and Investment – Determinants of Investment Behavior, 1967. – URL: <http://www.nber.org/chapters/c1237>(Accessed 10.02.2022)
8. Khakimov D. Blockchain in finance and accounting // Accounting and audit. – 2018. – №10. – P. 16–22.
9. Kunin V. Prospects for the use of blockchain technology in accounting and auditing // Economics and entrepreneurship. – 2018. – №11. – P. 156–159.

REFERENCES

1. Sotnikova L., Medvedeva A. Dohodnost' i risk finansovyh investitsij v akcii krupnyh kompanij // Finansovyy vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta imeni imperatora Petra 1. – 2020. – № 1(48). – S. 90–97. [In Russian].
2. Zeleneva E. Otsenka kharakteristiki, sferakh i granitsy primeneniya tsifrovyykh innovatsii v finansovoy sektor [Assessment of characteristics, spheres and boundaries of the application of digital innovations in the financial sector]. – 2023. – №2. – P. 76–84. [In Russian].
3. Basovskiy L., Basovskaya E. Ekonomicheskaya otsenka investitsii [Economic assessment of investments], Moscow: INFRA-M. – 2021. – 182 p. [In Russian].
4. Zhenesbekova N. Finansovye tekhnologii (fintech)- transformator landshafta finansovogo sektora // Theoretical & Applied Science. – 2023. – № 3(119). – S. 37–43. [In Russian].
5. Hramov E. Cifrovye finansovye tekhnologii kak faktor razvitiya finansovogo sektora ekonomiki: obzor. // Vestnik Rossijskogo novogo universiteta. Seriya: Chelovek i obshchestvo. – 2023. – №3. – S. 93–106. [In Russian].
6. Treynor J. How to rate management of investment funds // Harvard Business Review. – 2015. – № 43(1). – P. 63–75.
7. Lintner J. Corporation Finance: Risk and Investment – Determinants of Investment Behavior, 1967. – URL: <http://www.nber.org/chapters/c1237>(Accessed 10.02.2022)
8. Khakimov D. Blockchain in finance and accounting // Accounting and audit. – 2018. – №10. – P. 16–22.
9. Kunin V. Prospects for the use of blockchain technology in accounting and auditing // Economics and entrepreneurship. – 2018. – №11. – P. 156–159.

Капышева С.К., Сатанбеков Н.А., Камерова А.А., Омиржан С.М.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақалада инновация мен экономикалық өсу арасында ұзақ мерзімді байланыс бар екендігі көрсетілген және осы негізде кейде ҒЗТКЖ мен экономикалық өсу арасында теріс байланыс бар, өйткені инновация үнемі жанарып отырады және өндіріс процесінде тұрақты өзгерістерге бейімделуге уақыт жоқ. Сонымен қатар, патенттік өтімдер санының өсу қарқыны арасындағы біржақты себеп-салдарлық байланыс талданды. Елдердің экономикалық өсуіне көптеген факторлар әсер етеді және олардың қандай факторлар екенін және олардың әсер ету дәрежесін анықтау үшін көптеген зерттеулер жүргізілді.

Инновация әдетте өндіріс процесіне жаңа немесе жаңартылған өнімдерді әзірлеуді және кейіннен енгізуді көздейтін процесті білдіреді. Инновациялық процесс және оның прогрессивті дамуы елдің экономикалық өсуіне және оның азаматтарының әл-ауқатына айтарлықтай әсер етеді. Бүгінгі таңда көптеген зерттеулер инновациялар мен олардың экономикалық өсуге әсері туралы, бұл G7 тобының елдерінің тәжірибесін көрсетеді.

Авторлар технологиялар мен инновацияларды экономикалық өсу мен дамудың қозғаушы күші ретінде қарастырды. Өнеркәсіптік революциядан кейін инновацияның экономикалық өсуге айтарлықтай әсерін барлығы мойындады және зерттеулер осы мәселеге бағытталған. Мақалада көптеген әдеби дереккөздерде инновация мәселелері, олардың тиімділігі шаруашылық жүргізуші субъектінің экономикалық өсуіне тікелей әсер ететін айнымалы шығындар, өнімділік және рентабельділік сияқты экономикалық көрсеткіштермен байланысты екендігі анықталды.

Капышева С.К., Сатанбеков Н.А., Камерова А.А., Омиржан С.М.

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Аннотация

В статье показано, что между инновациями и экономическим ростом существует долгосрочная связь, и на этой основе иногда наблюдается отрицательная связь между НИОКР и экономическим ростом, поскольку инновации постоянно обновляются, а производственный процесс не успевает адаптироваться к постоянным изменениям. Кроме того, проанализирована односторонняя причинно-следственная связь между темпами роста количества патентных заявок. На экономический рост стран влияет множество факторов, и было проведено много исследований, чтобы определить, что это за факторы и какова степень их влияния.

Под инновациями обычно понимают процесс, который предполагает разработку и последующее внедрение новых или модернизированных продуктов в производственный процесс. Инновационный процесс и его прогрессивное развитие оказывают существенное влияние на экономический рост страны и благосостояние ее граждан. Сегодня много исследований посвящено инновациям и их влиянию на экономический рост, что демонстрирует опыт стран группы G7.

Авторами рассмотрены технологии и инновации как движущие силы экономического роста и развития. После промышленной революции существенное влияние инноваций на экономический рост было признано всеми, и исследования были сосредоточены на этом вопросе. В статье определено, что во многих литературных источниках вопросы инноваций, их эффективности лежат во взаимосвязи с такими экономическими показателями, как переменные издержки, производительность и рентабельность, что оказывает непосредственное влияние на экономический рост субъекта хозяйствования.

Т.К. Бекжанова*, к.э.н., доцент¹

Д.Д. Ешпанова, к.э.н., ассоц. профессор²

А.С. Саванчиева, магистр³

О.В. Киричок, PhD⁴

Esil University, г.Астана, Казахстан¹

Алматинский гуманитарно-экономический университет,

г. Алматы, Казахстан²

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

г. Алматы, Казахстан³

Каспийский общественный университет, г. Алматы, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: toty_bekzhanova@mail.ru

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ НАВЫКОВ И СУБСИДИРУЕМОЙ ЗАНЯТОСТИ В ТРУДОУСТРОЙСТВЕ СОЦИАЛЬНО УЯЗВИМЫХ ГРУПП

В статье рассмотрены проблемы трудоустройства социально уязвимых категорий населения в условиях цифровизации. В качестве основного метода сбора данных использовано стандартизированное пилотное анкетирование 21 безработного, обратившегося в карьерный центр города Кызылорда в октябре 2023 года. Проведён анализ анкетных данных, в результате которого выявлены основные барьеры трудоустройства: ограниченный доступ к информации о вакансиях, низкий уровень цифровой грамотности, а также отсутствие устойчивых механизмов занятости. Определено, что повторные обращения в карьерные центры свидетельствуют о низкой эффективности существующих мер содействия занятости. Обоснована необходимость пересмотра подходов к субсидируемой занятости. Показана целесообразность повышения уровня субсидий, расширения перечня доступных профессий, внедрения механизмов профессионального роста и дополнительных стимулов для работодателей. Полученные результаты могут быть использованы для разработки более эффективных инструментов адаптации и интеграции социально уязвимых граждан на рынке труда.

Кроме того, акцент сделан на важности развития цифровых навыков как ключевого условия успешной адаптации к современным требованиям рынка труда. Особое внимание уделено необходимости устранения институциональных и информационных барьеров, ограничивающих доступ уязвимых групп к стабильной занятости и возможностям карьерного роста.

Ключевые слова: трудоустройство, Кызылорда, карьерный центр, безработица, субсидируемая занятость, социальная уязвимость, рынок труда, цифровые навыки

Кілт сөздер: жұмыспен қамту, Қызылорда, мансап орталығы, жұмыссыздық, субсидияланған жұмыспен қамту, әлеуметтік осал, еңбек нарығы, сандық дағдылар.

Keywords: employment, Kyzylorda, career center, unemployment, subsidized employment, social vulnerability, labor market, digital skills

JEL J24, E24, O15, O32

Введение. Проблема трудоустройства социально уязвимых групп населения остаётся одной из актуальных задач социально-экономической политики, поскольку затруднения в поиске работы среди этих категорий приводят к повышенной экономической нестабильности и росту социальной напряжённости. Особое значение в этом контексте приобретают механизмы адаптации безработных к современным требованиям рынка труда, в том числе развитие цифровых навыков и программы субсидируемой занятости, нацеленные на временную поддержку трудоустройства. Однако их эффективность остаётся дискуссионной: ограниченные цифровые компетенции соискателей затрудняют поиск подходящих вакансий, а субсидируемая занятость, несмотря на свою социальную значимость, часто не обеспечивает устойчивой интеграции в рынок труда.

В условиях цифровизации экономики работодатели предъявляют новые требования к квалификации работников, что особенно затрудняет трудоустройство людей с низким уровнем цифровой грамотности. Для социально уязвимых категорий – лиц с инвалидностью, многодетных родителей, молодёжи, граждан старшей возрастной группы – нехватка необходимых компетенций

и навыков становятся барьерами для трудоустройства и профессионального развития. В результате значительная часть безработных соглашается на временную или низкооплачиваемую занятость, что не способствует долгосрочному выходу из состояния экономической нестабильности.

Субсидируемая занятость призвана сократить разрыв между работодателями и социально уязвимыми соискателями, однако её программы, как правило, носят краткосрочный характер и не всегда обеспечивают переход на постоянные рабочие места. Данный механизм требует пересмотра с учётом цифровых трансформаций рынка труда и потребностей самих безработных, что делает данное исследование актуальным.

Цель данного исследования – выявить влияние уровня цифровых навыков и механизмов субсидируемой занятости на трудоустройство социально уязвимых групп, а также предложить меры по повышению их эффективности на примере города Кызылорда.

Методология. В качестве основного метода исследования использовалось стандартизированное пилотное анкетирование, проведенное среди 21 безработного, обратившегося в карьерный центр города Кызылорда в октябре 2023 года. Анкета включала как закрытые, так и открытые вопросы, что обеспечивало баланс между стандартизированным сбором данных и возможностью получения индивидуализированных оценок респондентов. Опрос проводился в очной форме, с использованием бумажных анкет, средняя продолжительность заполнения составляла около 10 минут.

В выборку вошли лица в возрасте от 19 до 55 лет, относящиеся к социально уязвимым категориям населения по признакам возраста, пола, состояния здоровья и уровня образования.

Анализ данных проводился с применением методов описательной статистики и сравнительного анализа, что позволило выявить основные барьеры на пути трудоустройства: низкий уровень цифровой грамотности, ограниченный доступ к информации о вакансиях и невысокая результативность действующих механизмов временной занятости.

Важно подчеркнуть, что, ввиду небольшого объема выборки и пилотного характера анкетирования, полученные данные не претендуют на репрезентативность и не могут быть обобщены на всю совокупность социально уязвимых групп. Результаты рассматриваются как предварительные ориентиры для выявления ключевых тенденций и формирования гипотез для последующих масштабных исследований.

Обзор литературы. Вопросы занятости и безработицы являются предметом активного изучения в современных научных исследованиях. Особое внимание уделяется анализу факторов, препятствующих трудоустройству различных категорий населения, а также поиску эффективных механизмов содействия занятости. Данной проблематике посвящены исследования как казахстанских, так и зарубежных учёных.

Среди зарубежных исследований особый интерес представляет работа Sarkar [2], посвящённая изучению взаимосвязи между трудоустройством и уровнем бедности. В свою очередь, Хаак-Саким [3] анализирует барьеры трудоустройства беженцев, рассматривая адаптационные механизмы, влияющие на их интеграцию в рынок труда.

Среди казахстанских исследователей Окутаев и соавторы [4] изучают особенности трудоустройства лиц с инвалидностью, выявляя существующие барьеры и факторы, затрудняющие их интеграцию в рынок труда. В исследовании также рассматриваются возможные меры по снижению уровня безработицы среди данной категории населения.

Жакешова и др. [5] анализируют ситуацию с занятостью в городе Кызылорда, выявляя несоответствие между требованиями работодателей и профессиональными навыками соискателей, что существенно ограничивает возможности трудоустройства.

Изгуттиева и соавторы [6] рассматривают проблему безработицы в Казахстане, акцентируя внимание на влиянии макроэкономических изменений, вызванных экономическими кризисами. Авторы подчёркивают важность использования цифровых платформ как инструмента повышения эффективности поиска работы. В их исследовании также предлагаются меры по расширению государственных программ поддержки малого бизнеса и модернизации материально-технической базы образовательных учреждений для повышения конкурентоспособности рабочей силы.

Анализ представленных исследований свидетельствует о необходимости дальнейшего изучения каналов трудоустройства, а также выявления факторов, ограничивающих доступ социально уязвимых групп к рынку труда.

Основная часть. В пилотном анкетировании приняли участие представители молодежной категории (19–28 лет), составившие 23,8% от общего числа респондентов, из них 9,5% – женщины, 14,3% – мужчины. Безработные старше 50 лет составили 19,0%, причем мужчины и женщины представлены в равной пропорции (по 9,5%). Лица с инвалидностью представлены 7 респондентами (33,3%), из которых 5 человек имеют инвалидность 3 группы (23,8%), а 2 человека – инвалидность 2 группы (9,5%).

Среди 21 опрошенного респондента, 76,2% указали, что у них есть несовершеннолетние дети, что подчеркивает значительную родительскую нагрузку среди безработного населения. 57,1% воспитывают троих и более детей, что свидетельствует о высоком уровне многодетности среди безработных родителей. Более того, 33,3% респондентов имеют четверых и более несовершеннолетних детей, что создает дополнительные социально-экономические вызовы, связанные с необходимостью стабильного дохода, доступности гибкой занятости и системы поддержки семей.

Анализ образовательного уровня респондентов показывает, что 47,6% имеют высшее образование, тогда как 38,10% респондентов обладают средним специальным или профессионально-техническим образованием, однако не могут реализовать свою квалификацию в сфере соответствующей профессиональной подготовки. Высокий уровень безработицы среди лиц с высшим образованием также может быть связан с не только с ограниченным количеством вакансий, несоответствием навыков требованиям работодателей, но и с низкой мобильностью специалистов, а также с совокупностью факторов, характерных для уязвимых групп, таких как инвалидность или необходимость ухода за детьми.

Анализ ответов респондентов демонстрирует, что 71,4% респондентов не могут трудоустроиться более года, что свидетельствует о наличии устойчивых барьеров для интеграции безработных в рынок труда. Длительная безработица характерна как для лиц с профессионально-техническим и средним специальным образованием, так и для обладателей высшего образования, что указывает на сложность трудоустройства вне зависимости от уровня квалификации и подтверждает наличие структурных дисбалансов на рынке труда (рисунок 1).

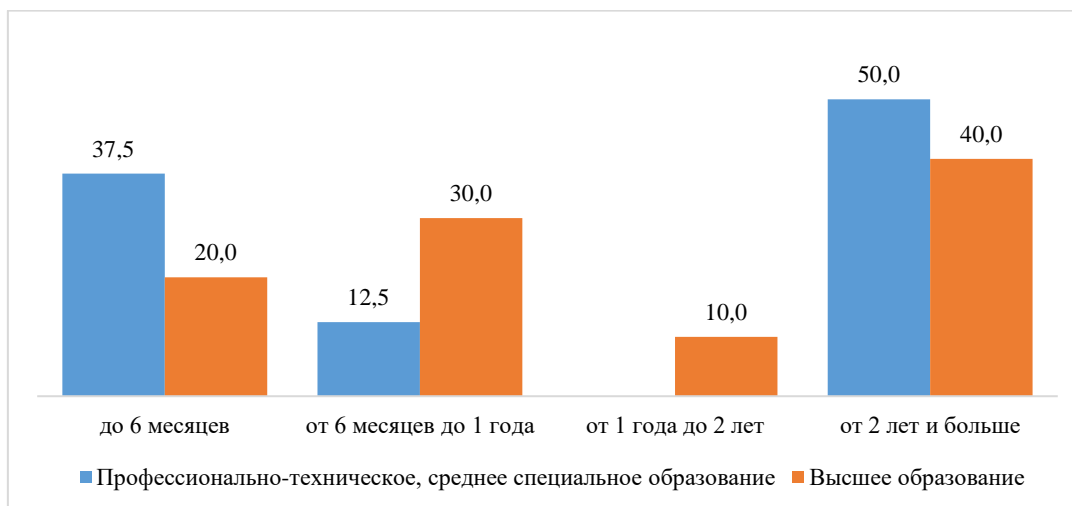

Рисунок –1. Распределение безработных респондентов по продолжительности поиска работ в зависимости от уровня образования, в % от уровня каждой группы

**составлено авторами*

Среди безработных респондентов, находящихся в этом статусе более двух лет, преобладают лица с высшим (40%) и с профессионально-техническим или средним специальным образованием (50%). Это указывает на значительную распространенность долгосрочной безработицы среди квалифицированных специалистов и подчеркивает их социальную уязвимость. Наличие инвалидности, а также длительные периоды отсутствия трудовой активности, обусловленные, например, декретными отпусками многодетных матерей, существенно снижают конкурентоспособность на рынке труда. 20,0% респондентов с высшим образованием и 37,5%

респондентов с профессионально-техническим и средним специальным образованием находятся в статусе безработного на протяжении от шести месяцев до одного года, что подтверждает сложности их трудоустройства и высокий риск социальной маргинализации.

Из 21 опрошенных 9 (или 42,9% от общего числа ответов) человек считают *обучение цифровым навыкам* необходимым, что указывает на осознание их значимости для профессионального развития. 5 (23,8%) респондентов *не видят в этом потребности*, что чаще характерно для низкоквалифицированного физического труда. Оставшиеся 7 (33,3%) человек отметили, что *обучение цифровым навыкам для них нереально*, вероятно, из-за нехватки времени, финансовых ограничений или отсутствия базовой подготовки.

Анализ ответов респондентов на вопрос **о потребности в расширении знаний и компетенций** свидетельствует о наибольшем интересе к *курсам по финансовой грамотности* (52,4% от общего числа ответов), обучению в *сфере продаж* (42,9%) и *бьюти-индустрии (визаж, маникюр, стрижки – 33,3%)* (таблица 1). В то же время технические навыки, включая работу с офисными программами (*Word, Excel, PowerPoint*), программирование и графический дизайн (*Python, Illustrator*), оказались наименее востребованными (9,5% и 4,8% соответственно).

Таблица –1

Ответы респондентов на вопрос: **Какие знания/ компетенции Вы бы хотели усилить?»**
(Не более трех ответов).

№	Варианты ответов	Доля респондентов, выбравших данный ответ, %
1	Грамотная письменная и устная речь	19,0
2	Критическое мышление	14,3
3	Программы (Word, Excel, Power Point)	9,5
4	Программы по разработке (Python, Illustrator)	4,8
5	Водительское удостоверение/ дополнительные категории вождения	23,8
6	Курсы по визажу/ маникюру/ стрижкам	33,3
7	Курсы по продажам	42,9
8	Курсы по финансовой грамотности	52,4
9	Другое (напишите) _____	38,1
10	Затрудняюсь ответить	19,0

*составлено авторами

Дополнительно 8 респондентов (38,1%) выбрали вариант «Другое», указав интерес к *предпринимательству, SMM и онлайн-продажам*, что подчеркивает тенденцию к самозанятости среди социально-уязвимых групп. Данный вектор профессионального интереса может свидетельствовать о стремлении респондентов к гибким формам занятости и независимой экономической деятельности, позволяющей адаптироваться к современным условиям рынка труда.

Анализ ответов респондентов на вопрос **об источниках информации о карьерном центре** свидетельствует о ведущей роли неформальных социальных связей в процессе информирования о возможностях трудоустройства. Среди предложенных семи вариантов респонденты выбрали только три, что указывает на ограниченный спектр доступных каналов коммуникации.

Респондентам предлагались следующие источники информации:

1. Центр обслуживания населения (ЦОН) (информационные стенды, консультации специалистов и прочее)

2. Городские (сельские) акиматы
3. Телевидение
4. Знакомые, соседи, коллеги, друзья
5. Интернет
6. Социальные сети
7. Другое (с возможностью уточнения)

Наиболее значимым каналом информирования стали рекомендации *знакомых, коллег, соседей и друзей*, данный вариант отметили 61,9% респондентов. Вторым по значимости источником выступает *Центр обслуживания населения (ЦОН)*, который указали 23,8% опрошенных. Менее распространенным, но все же значимым источником информации является *акимат*, на который сослались 14,3% респондентов.

Полученные данные демонстрируют высокую зависимость социально-уязвимых групп от личных рекомендаций при поиске информации о трудоустройстве. Это указывает на необходимость усиления официальных каналов коммуникации, включая расширение цифровых платформ, активное использование социальных сетей и телевидения, а также усиление взаимодействия государственных структур с населением для обеспечения более широкого охвата целевой аудитории.

Более *половины респондентов* (12 из 21) обратились в карьерный центр впервые, что свидетельствует о продолжающемся притоке безработных, однако 9 респондентов обратились повторно, что указывает на *сложность их дальнейшего трудоустройства* (рисунок 2).

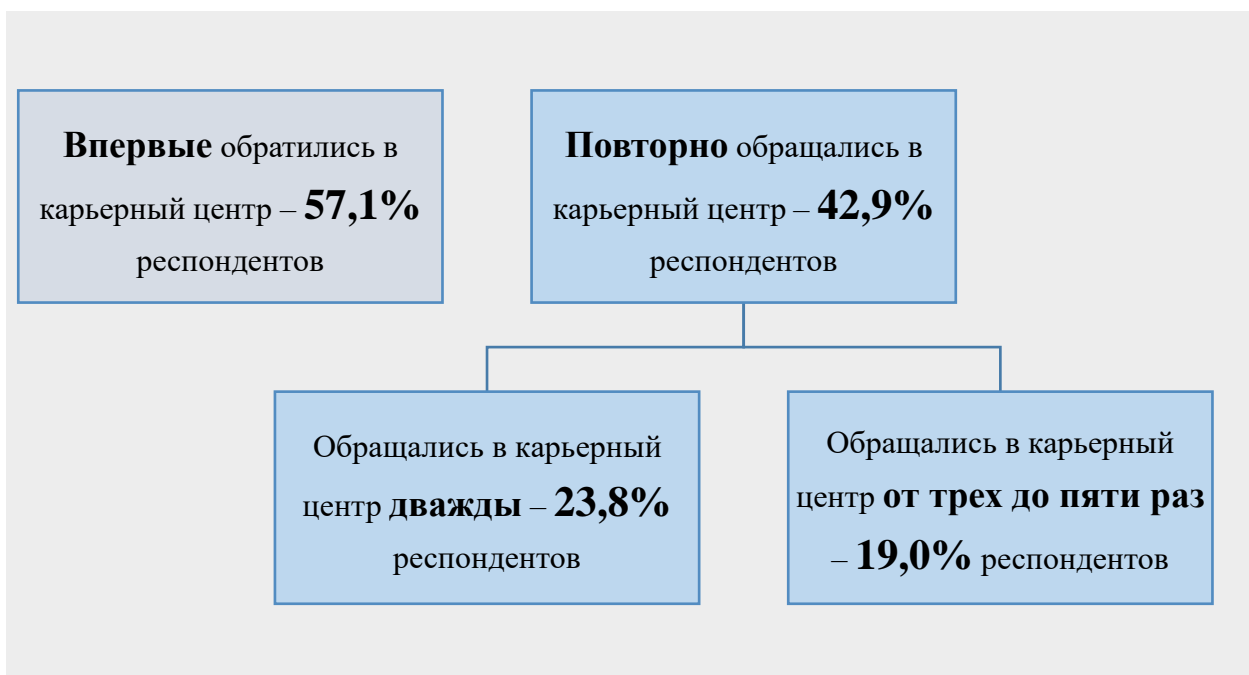

Рисунок –2. Частота обращений респондентов в карьерный центр
*составлено авторами

Анализ ответов респондентов на вопрос *о причинах повторного обращения в карьерный центр* свидетельствует о высокой востребованности программ субсидируемой занятости, на которые рассчитывают 57,1% опрошенных. Однако данные программы имеют краткосрочный характер (от 6 до 36 месяцев), что ограничивает их эффективность в обеспечении устойчивой занятости. Временное трудоустройство частично снижает уровень безработицы, но не способствует долгосрочной интеграции участников в рынок труда.

Финансирование заработной платы работников, трудоустроенных на субсидируемые рабочие места, осуществляется полностью или частично за счет государственных субсидий, выделяемых через центр трудовой мобильности. Размер заработной платы составляет 24 МРП или 30 МРП в зависимости от программы и условий субсидирования, что эквивалентно 26,4% и 33,0% от средней

заработной платы в Кызылординской области (313 493 тенге). В перерасчете на ежедневный доход это составляет 5–7 долларов США, что не обеспечивает даже минимальных потребностей, особенно с учетом того, что 15 (71,4%) респондентов в выборке являются членами многодетных семей. В сравнении с медианным доходом в Казахстане (10,42 доллара США в день) и общемировым уровнем (16,09 доллара США в день) [7].

Хотя цель таких программ — предотвратить длительную безработицу и способствовать профессиональной адаптации, отсутствие достаточных стимулов и механизмов перехода на постоянные рабочие места приводит к тому, что часть участников остается в состоянии экономической нестабильности. Без дополнительных мер по повышению уровня оплаты труда, развитию программ переквалификации и обеспечению долгосрочных гарантий занятости субсидируемая занятость рискует оставаться временным решением без устойчивых результатов.

Заключение. Пилотное анкетирование подтвердило, что цифровые компетенции и актуальные профессиональные навыки являются ключевыми условиями успешной интеграции социально уязвимых граждан в рынок труда. Недостаточный уровень цифровой грамотности ограничивает доступ к современным каналам поиска работы и сужает спектр потенциально доступных вакансий.

Респонденты продемонстрировали высокий интерес к обучению в сферах финансовой грамотности, продаж и услуг, что свидетельствует о необходимости расширения программ профессионального образования, ориентированных на потребности уязвимых категорий и соответствующих требованиям цифровой экономики.

Анализ показал, что повторные обращения в карьерные центры свидетельствуют о низкой эффективности существующих механизмов субсидируемой занятости. Основные недостатки заключаются в её временном характере, низком уровне оплаты труда и ограниченном перечне охватываемых профессий, что не позволяет обеспечить устойчивую занятость.

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP19676695 «Конкурентоспособность инклюзивного рынка труда в условиях цифровизации: эффекты, факторы, тенденции и перспективы»).

ЛИТЕРАТУРА

1. Альшанская А., Немец Ю. Барьеры реализации «молодежной практики»: казахстанский опыт // Экономическая серия Вестника Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. - 2023. - № 2. – С.39–49. –doi: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-2-39-49>
2. Suman Sarkar Poverty and gainfulness of employment: normative approach // International Journal of Pluralism and Economics Education – 2015 – No. 3 Vol. 5. – P. 267-278. <https://doi.org/10.1504/IJPEE.2014.066682>
3. Naak-Saheem W., Fontinha R., Brewster C., Jastram S.M., Ahmady A.Z. Exploring pre- and in-employment experiences of refugees in Germany: A Bourdieusian approach // European Management Review. – 2025. – No. 2 – P.1–16. –<https://doi.org/10.1111/emre.12704>
4. Окутаева С.Т., Смагулова З.К., Муканова А.С. Особенности трудоустройства лиц с инвалидностью в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2024. – № 2. – С.79-93. – doi: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-79-93>
5. Жакешова А.П., Коптаева Г.П., Тлеубердиева С.С., Агабекова Ш.Н. Основные проблемы и пути решения обеспечения занятости в Кызылорде // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 4. – С.114-120. – doi: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-114-120>
6. Изгуттиева К., Сериккызы А., Бактымбет С. Анализ причин безработицы и ее негативные последствия в современном Казахстане // Экономическая серия Вестника Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. – 2024. – № 2. – С.217–232. – doi: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-217-232>
7. Ералина Э.М., Алшанов Р.А., Изгуттиева К.Е., Онюшева И.В. Анализ принципа сегментирования рынка труда Казахстана по видам экономической деятельности и подверженность безработицы цикличности // Вестник университета «Туран». – 2024. – № 2 – С.65-78. – doi: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-65-78>

REFERENCES

1. Al'shanskaja A., Nemes Ju. Bar'ery realizacii «molodezhnoj praktiki»: kazahstanskij opyt [Barriers to the implementation of "youth practice": Kazakhstan's experience] // Jekonomicheskaja serija Vestnika Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L. Gumileva. – 2023. – № 2. – S. 39–49. – doi: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-2-39-49> [in Russian]
2. Suman Sarkar Poverty and gainfulness of employment: normative approach // International Journal of Pluralism and Economics Education – 2015. – № 3(5). – P. 267–278. – <https://doi.org/10.1504/IJPEE.2014.066682>
3. Haak-Saheem W., Fontinha R., Brewster C., Jastram S., Ahmady A. Exploring pre- and in-employment experiences of refugees in Germany: A Bourdieusian approach // European Management Review. – 2025. – № 2. – P. 1–16. – <https://doi.org/10.1111/emre.12704>
4. Okutaeva S., Smagulova Z., Mukanova A. Osobennosti trudoustrojstva lic s invalidnost'ju v Respublike Kazahstan [Features of employment of persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2024. – № 2. – S. 79–93. – doi: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-79-93> [in Russian]
5. Zhakeshova A., Koptaeva G., Tleuberdieva S., Agabekova Sh. Osnovnye problemy i puti reshenija obespechenija zanjatosti v Kyzylorde [The main problems and solutions to ensure employment in Kyzylorda] // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 4. – S. 114–120. – doi: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-114-120> [in Russian]
6. Izguttieva K., Serikkyzy A., Baktymbet S. Analiz prichin bezraboticy i ee negativnye posledstvija v sovremennom Kazahstane [Analysis of the causes of unemployment and its negative consequences in modern Kazakhstan: Analysis of the causes of unemployment and its negative consequences in modern Kazakhstan] // Jekonomicheskaja serija Vestnika Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. – 2024. – № 2. – S. 217–232. – doi: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-217-232> [in Russian]
7. Eralina Je., Alshanov R., Izguttieva K., Onjusheva I. Analiz principa segmentirovanija rynka truda Kazahstana po vidam jekonomicheskoy dejatel'nosti i podverzhennost' bezraboticy ciklichnosti [Analysis of the principle of segmentation of the labor market of Kazakhstan by types of economic activity and the susceptibility of unemployment to cyclicalities] // Vestnik universiteta «Turan». – 2024. – № 2 – S. 65–78. – doi: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-65-78> [in Russian]

Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Саванчиева А.С., Киричок О.В.

ӘЛЕУМЕТТІК ОСАЛ ТОПТАРДЫ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУДА ЦИФРЛЫҚ ДАҒДЫЛАРДЫҢ ЖӘНЕ СУБСИДИЯЛАНАТЫН ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ РӨЛІ

Андатпа

Зерттеудің өзектілігі халықтың осал топтары арасындағы жұмыспен қамтудың бар проблемаларымен түсіндіріледі. Бұл зерттеуде 2023 жылдың қазан айында Қызылорда мансап орталығына жүгінген 21 жұмыссыз әлеуметтік осал азаматтарға стандартталған пилоттық сауалнама негізгі ақпарат көзі болды. Алынған мәліметтерді талдау жұмыс іздеушілердің еңбек нарығына тиімді интеграциялануына кедергі келтіретін елеулі кедергілерді анықтады. Бөлектелген негізгі мәселелерге ақпаратқа қолжетімділіктің шектеулілігі, цифрлық сауаттылықтың төмен деңгейі және тұрақты жұмыспен қамту тетіктерінің жоқтығы жатады. Мансап орталықтарына қайталанатын сұраулар қолданыстағы бейімделу құралдарының жеткіліксіз тиімділігін көрсетеді. Авторлар субсидияланатын жұмыспен қамту тұжырымдамасын қайта қарау қажеттілігін негіздейді, ол тек уақытша қолдауға ғана емес, сонымен қатар жұмысшылардың ұзақ мерзімді интеграциясы үшін жағдай жасауға бағытталуы керек. Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және халықтың осал топтары арасында кедейшілікті азайту бағдарламаларының тиімділігін арттыру мақсатында жұмыс берушілермен қоса қаржыландыру арқылы субсидияланатын жалақы деңгейін арттыру, оны облыс бойынша орташа мәнге жеткізу, қолжетімді кәсіптер тізімін кеңейту, кәсіби өсу тетіктерін енгізу және жұмыс берушілерді тұрақты жұмыс орындарына ауыстыруға жәрдемдесу үшін ынталандыруды дамыту ұсынылады. Зерттеу нәтижелері халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдауға бағытталған жұмыспен қамту саясатын әзірлеу және жетілдіру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Сонымен қатар, заманауи еңбек нарығының талаптарына сәтті бейімделудің негізгі шарты ретінде цифрлық дағдыларды дамытудың маңыздылығына баса назар аударылады. Халықтың осал топтарының тұрақты жұмысқа және мансаптық өсу мүмкіндіктеріне қол жеткізуін шектейтін институционалдық және ақпараттық кедергілерді жою қажеттілігіне ерекше назар аударылады.

Bekzhanova T., Yeshpanova D., Savanchiyeva A., Kirichok O.

**THE ROLE OF DIGITAL SKILLS AND SUBSIDIZED EMPLOYMENT IN EMPLOYMENT OF
SOCIALY VULNERABLE GROUPS**

Annotation

The relevance of the study is due to the existing problems of employment among vulnerable categories of the population. In this study, the main source of primary information was a standardized pilot survey of 21 unemployed people from among socially vulnerable citizens who applied to the Kyzylorda career center in October 2023. The analysis of the data obtained revealed significant barriers to the effective integration of job seekers into the labor market. The key problems include limited access to information, low level of digital literacy and lack of mechanisms for sustainable employment. Repeated requests to career centers indicate the insufficient effectiveness of existing adaptation tools. The authors substantiate the need to revise the concept of subsidized employment, which should be focused not only on temporary support, but also on creating conditions for the long-term integration of workers. In order to improve the effectiveness of employment promotion programs and reduce poverty among vulnerable groups, it is proposed to increase the level of subsidized wages through co-financing by employers, bringing it to the median value for the region, expand the list of available professions, introduce mechanisms for professional growth and develop incentives for employers to facilitate the transfer of job seekers to permanent jobs. The results of the study may be useful for developing and improving employment policies aimed at supporting socially vulnerable groups.

In addition, emphasis is placed on the importance of developing digital skills as a key condition for successful adaptation to modern labor market requirements. Particular attention is paid to the need to eliminate institutional and information barriers that limit the access of vulnerable groups to stable employment and career opportunities.

Н.Н. Жанакова, к.э.н., ассоц. профессор¹
А.Т. Кабиева*, PhD, и.о. ассоц. профессора²
А.Т. Карипова, к.э.н., ассоц. профессор (доцент)³
Р.О. Сутбаева, PhD, и.о. ассоц. профессора⁴

Институт экономических исследований,

г. Астана, Казахстан¹

Казахский университет технологии и бизнеса

имени К.Кулажанова, г. Астана, Казахстан²

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан³

Yessenov University, г. Актау, Казахстан⁴

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: asem_kt_1985@mail.ru

АНАЛИЗ ОТРАСЛЕВЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

В статье представлен анализ динамики инвестиций в разрезе отраслей экономики страны, направленный на выявление приоритетных направлений развития экономики и определение точек роста.

В исследовании проанализированы инвестиции в производственные отрасли и сферу услуг, что позволило выявить значительную концентрацию вложений в горнодобывающую промышленность, подчеркивающую сырьевую зависимость экономики и дисбаланс распределения инвестиций. Установлена необходимость перераспределения инвестиций в обрабатывающую промышленность, сельское хозяйство, информационные технологии и инфраструктуру для достижения диверсификации и устойчивого роста.

В результате анализа выявлена высокая волатильность инвестиций в большинстве отраслей, включая инфраструктурные секторы, такие как водоснабжение и строительство, что свидетельствует о необходимости диверсификации экономики и модернизации инфраструктуры.

Для достижения целей исследования применялись диалектический и системный подходы, обеспечивающие выявление динамических закономерностей и взаимосвязей, а также методы статистического, сравнительного, факторного и экономико-циклографического анализа. Исследование базировалось на данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан, аналитических отчетах и открытых источниках.

Результаты исследования акцентируют внимание на важности долгосрочного планирования, модернизации инфраструктуры, стимулирования высокотехнологичных отраслей и равномерного распределения инвестиций для снижения чувствительности экономики к внешним шокам и обеспечения устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: *инвестиции, отрасли экономики, отраслевые инвестиции, дифференциация экономики, неравномерное распределение инвестиций, инвестиционная деятельность, волатильность инвестиций.*

Кілт сөздер: *инвестициялар, экономика салалары, салалық инвестициялар, экономиканы саралау, инвестицияларды бірқалып бөлу, инвестициялық қызмет, инвестициялардың құбылмалылығы.*

Keywords: *investments, economic sectors, sectoral investments, economic differentiation, uneven distribution of investments, investment activity, investment volatility.*

JEL Classification: E22

Введение. В условиях стремительных трансформаций глобальной экономики значение инвестиционной активности в различных секторах возрастает, становясь важнейшим фактором как долгосрочного экономического роста, так и укрепления конкурентных позиций страны на мировой арене. Глубокое понимание инвестиционных процессов и их динамики открывает возможности для выявления ключевых отраслей, обладающих наибольшим потенциалом для становления драйверами устойчивого развития.

Именно на этом акцентирует внимание данное исследование, главной целью которого является определение приоритетных отраслевых направлений — так называемых «точек роста» — на основе анализа инвестиционной активности. Поставленная цель реализуется через исследование динамики инвестиций в производственные и сервисные отрасли экономики, что позволяет не только

зафиксировать текущие тенденции, но и выработать обоснованные направления экономической политики.

В ходе анализа выявлена устойчивая тенденция преобладания инвестиционных потоков в горнодобывающий сектор. Это, с одной стороны, подтверждает наличие устойчивой сырьевой базы, а с другой — акцентирует внимание на структурной диспропорции и зависимости экономики от добывающих отраслей. Подобная концентрация инвестиций свидетельствует о необходимости проведения политики диверсификации в сторону высокотехнологичных секторов и производств с высокой добавленной стоимостью.

Отдельное внимание в исследовании уделяется волатильности инвестиционных потоков. Анализ показал, что инвестиции как в производственные, так и в сервисные отрасли подвержены значительным колебаниям. Это указывает на высокую чувствительность инвестиционного климата к макроэкономическим, институциональным и внешнеполитическим факторам. Особенно тревожной представляется ситуация в секторах водоснабжения и строительства, где инвестиции демонстрируют выраженную нестабильность. Такая динамика указывает на наличие глубоких инфраструктурных проблем и актуализирует необходимость системного, долгосрочного подхода к модернизации инфраструктурных объектов и привлечению устойчивого инвестиционного капитала в данные сферы.

Методологической основой исследования выступает диалектический подход, позволяющий системно отслеживать изменения в инвестиционной среде, выявлять устойчивые закономерности, тренды и внутренние противоречия. Комплексность подхода обеспечивается за счет интеграции элементов системного анализа, позволяющего рассматривать экономику как взаимосвязанную структуру, где инвестиционная активность в отдельных секторах оказывает мультипликативное воздействие на экономику в целом.

В аналитическом инструментарии исследования применялись как традиционные методы (статистический, сравнительный), так и более специфические — факторный и экономико-циклографический анализ. Последние позволили проследить цикличность инвестиционных процессов, выявить ключевые факторы, лежащие в основе инвестиционных колебаний, и предложить меры по сглаживанию данных колебаний.

Информационной базой исследования послужили официальные статистические данные, предоставленные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, а также аналитические отчеты и материалы, размещенные в открытых источниках и специализированных интернет-ресурсах.

Обзор литературы. Проводимые научные исследования посвящены анализу инвестиционных показателей производственного сектора, где подчеркивается тезис о необходимости инвестиций в обрабатывающую промышленность [1], в отрасли сельского хозяйства для интенсивности и эффективности сельскохозяйственного производства [2], в том числе аквакультуры под влиянием макроэкономической и отраслевой неопределенности [3], в строительную отрасль [4], а также отмечается важность инвестиций в промышленные структуры, оказывая положительное влияние на них [5].

Особое уделяется внимание направлениям инвестиций в высокотехнологические отрасли промышленности, такие как автомобильная и цифровая индустрия [6].

Вопросы влияния инвестиционных вложений исследуются через призму стратегии низкоуглеродного развития в контексте торговли выбросами углерода в ряде промышленных корпораций [7].

Ряд научных исследований направлен на изучение инвестиционных тенденций в сфере услуг, в рамках которых особое внимание уделяется инвестициям в образование и здравоохранение [8], туризму [9].

Несмотря на достигнутые результаты, многие области инвестиционных исследований остаются недостаточно изученными. В частности, требует дальнейшего анализа вопрос о влиянии инвестиций на развитие инфраструктуры, инновационных экосистем и малого и среднего бизнеса. Кроме того, остается открытой проблема оценки эффективности инвестиций в условиях глобальных экономических изменений и цифровой трансформации.

Наше исследование станет продолжением предыдущих научных работ, дополняя их углубленным анализом инвестиционной деятельности в разрезе отраслей экономики РК. Предложенные решения и выводы будут способствовать формированию комплексной

инвестиционной стратегии, направленной на достижение устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности экономики Казахстана.

Основная часть. Отраслевая структура инвестиций представляет собой распределение вложений капитала между различными секторами экономики. Это позволяет выявить приоритетные направления и сферы, играющие ключевую роль в текущей экономической стратегии.

Более того, анализ отраслевой структуры позволяет определить, насколько экономика сбалансирована или зависима от отдельных секторов. Это особенно важно для экономики Казахстана, стремящегося выполнить задачу диверсификации экономики.

Но, прежде чем перейти к отраслевому анализу инвестиций, важно отметить тот факт, что экономика страны в течение многих лет остается зависимой от инвестиционных вложений. Это подтверждается тем, что темпы роста инвестиций превышают темпы роста экономики страны, разрыв между которыми составляет в среднем за период 2010-2023 годы 1,4 раза (рисунок 1). То есть это означает, что рост ВВП страны обеспечивается за счет необходимости постоянного привлечения инвестиций. Это, прежде всего, делает экономику страны чувствительной к изменениям глобальной конъюнктуры и к внешним шокам, а также увеличивает долговую нагрузку.

Рисунок –1. Динамика темпов роста экономики и инвестиций РК, % к предыдущему году

*составлено и рассчитано по источнику [10]; [11].

В отраслевом разрезе инвестиции в течение анализируемого периода волатильны как в производственном секторе, так в секторе услуг, что свидетельствует о чувствительности экономики к внутренним и внешним факторам. Такие крупные спады и последующие резкие скачки указывают на цикличность экономических процессов, а также влияние глобальных кризисов, (пандемия COVID-19 в 2020 году, и др.) (рисунок 2).

Кроме того, значительные колебания в объемах инвестиций говорит об их неравномерном распределении в экономике. Так, горнодобывающая промышленность, как один из ключевых секторов экономики, имеет значительные скачки в объемах инвестиций, отражая зависимость экономики от сырьевых ресурсов и мировых цен на них. Водоснабжение и строительство так же показывают существенные колебания, что указывает на инфраструктурные вызовы и необходимость долгосрочного планирования.

Более углубленный анализ отраслевых инвестиций представляет следующую картину. В сельском хозяйстве наблюдается устойчивая положительная динамика инвестиций, особенно в 2016 году (+47,1%) и 2019 году (+39,2%), что говорит о повышении интереса к агросектору. Колебания, такие как спад в 2015 году (-8,1%) и замедление роста в 2023 году (+1,7%), свидетельствуют о нестабильности, вызванной сезонными и климатическими факторами.

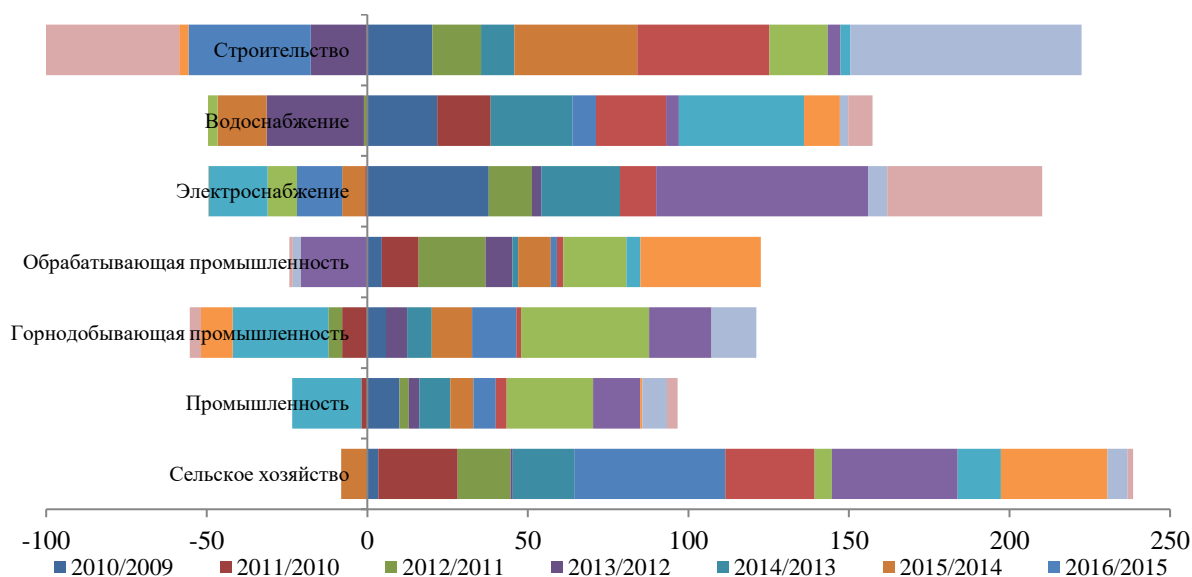

Рисунок – 2. Инвестиции РК в разрезе производственных отраслей, % к предыдущему году

**составлено и рассчитано по источнику [10].*

Инвестиции в промышленность демонстрируют замедление до 3,3% в 2023 году. Наибольший прирост наблюдается в 2018 году (+26,9%), что может быть связано, скорее всего, с вложениями в новые проекты и модернизацией действующих.

В секторе промышленности преобладающая доля инвестиций направлялась в горнодобывающую промышленность. Высокий рост в 2018 году (+39,9%) и восстановление в 2022 году (+14%) подчеркивают стратегическую роль отрасли. Спады (-29,8% в 2020, -9,9% в 2021) говорят о высокой зависимости от внешних факторов, таких как цены на нефть и металлы.

В обрабатывающей промышленности устойчивый рост инвестиций в 2010-2018 годы указывает на положительное влияние индустриализации. Значительный прирост в 2021 году (+37,4%) может свидетельствовать о мерах государственной поддержки. Но наблюдаемый спад инвестиций в 2022 и 2023 годах (-2,4% и -1,1%, соответственно) требует повышения конкурентоспособности и инноваций в секторе.

В отрасли электроснабжения резкие скачки инвестиций (+65,9% в 2019 году, +48,3% в 2023 году) чередуются с крупными спадами (-14,1% в 2016 году, -18,3% в 2020 году), что означает, что необходимость модернизации энергосистемы остается актуальной.

В отрасли водоснабжения колебания инвестиций (-30,3% в 2013 году, -15,2% в 2015 году) указывают на недостаточное финансирование отрасли. Однако рост в 2020 году (+39%) и последующие годы свидетельствуют о позитивных изменениях.

В сфере строительства также наблюдается значительная волатильность инвестиционных вложений. Резкие скачки (+38,3% в 2015 году, +71,9% в 2022 году) сменяются значительными спадами (-38,1% в 2016 году, -42,3% в 2023 году), что может быть связано с изменениями в государственной политике и рыночной конъюнктуре.

Во многих отраслях сферы услуг так же наблюдаются резкие скачки и спады объемов инвестиций, что связано с изменениями в государственной политике, глобальными экономическими условиями и структурными особенностями отраслей. Кризисные периоды пандемийного 2020 года также оказали значительное влияние на сокращение инвестиций в ряде секторов.

Такие отрасли, как «Административное обслуживание», «Информация, связь», показывают экстремальные колебания, что может указывать на разовые крупные проекты или краткосрочные инициативы. Отрасли здравоохранения, информации и связи, а также операции с недвижимостью в последние годы демонстрируют устойчивую тенденцию к увеличению инвестиций.

Более детальный отраслевой анализ сферы услуг показывает следующую динамику (рисунок 3).

В торговле инвестиции характеризуются чередованием спадов и умеренного роста. Например, спад в 2020 году (-19,3%) и последующий рост в 2021 году (+35,1%). Начиная с 2021 года, наблюдается восстановление (+24,2% в 2022 году и +14,1% в 2023 году).

В отрасли транспорта инвестиции варьируются от резких спадов (-27,1% в 2010 году) до значительного роста (+48,8% в 2023 году), что указывает на эпизодический характер крупных проектов. Но, несмотря на волатильность, увеличение инвестиций в последние годы (+14,8% в 2022 году и +48,8% в 2023 году) указывает на приоритетность сектора.

В сфере обслуживания услуг по проживанию и питанию наблюдается заметное увеличение инвестиций в 2016 и 2017 годах (+59,9% и +50,1% соответственно). Значительный спад в 2019 году (-25,3%) и последующие колебания (-27,8% в 2022 году) могут свидетельствовать о влиянии пандемии и снижении туристического потока.

В отрасли информации и связи после резкого роста инвестиций в 2011 году (+119,9%) наблюдаются значительные спады, например, в 2016 году (-47,8%). Но последние годы характеризуются стабильным ростом (+62,5% в 2020 году и +123,4% в 2023 году), что свидетельствует о возрастающей роли цифровизации и телекоммуникаций.

Колебания инвестиций в финансово-страховой деятельности связаны с экономической нестабильностью, особенно в 2020 году (-15%). Умеренный рост инвестиций в этой отрасли в 2022 году (+18,3%) и снижение в 2023 году (-5,8%) подчеркивают необходимость усиления инвестиционных потоков в этот сектор.

Инвестиции в операции с недвижимостью растут практически на протяжении всего периода. Особенно выделяется 2019 год (+32,4%) и стабильность в 2021–2023 годах.

В сфере научно-технической деятельности инвестиции характеризуются чередованием спадов и роста, например, значительный спад в 2021 году (-36,9%) и восстановление в 2023 году (+44%). В связи с чем возникает необходимость инвестиционных вложений для повышения устойчивости сектора.

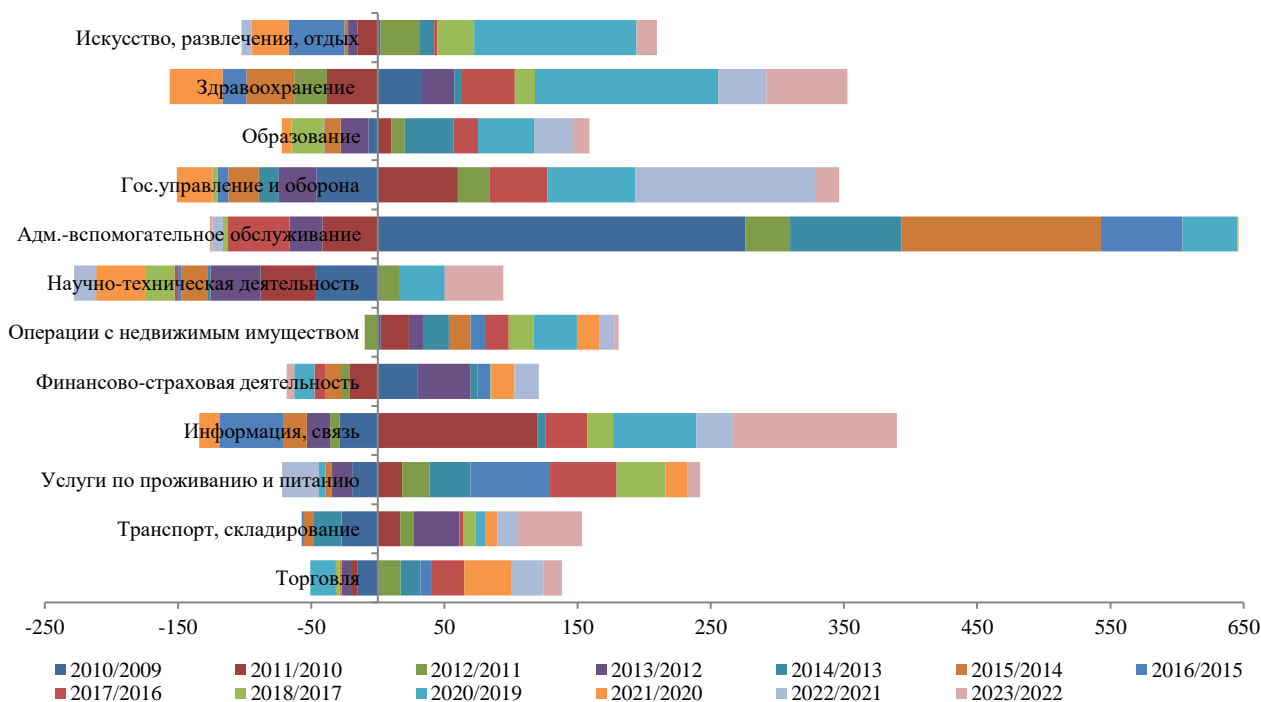

Рисунок – 3. Инвестиции РК в разрезе отраслей сферы услуг, % к предыдущему году

* составлено и рассчитано по источнику [10].

Резкие скачки инвестиций в сфере административно-вспомогательного обслуживания в отдельные годы (например, +276% в 2010 году) указывают на разовые проекты в этой деятельности.

В сфере **государственного управления и обороны инвестиции** после снижения в 2020 году (-12,6%) начали уверенно восстанавливаться, достигнув роста в 2023 году (+18,1%).

В сфере **образования наблюдается некая нестабильность в инвестициях**. Сектор характеризуется чередованием спадов (-24,1% в 2018 году) и умеренного роста (+42,1% в 2020 году). Нестабильность финансирования указывает на необходимость повышения приоритета образования в рамках государственной политики.

В сфере **здравоохранения наблюдается** значительное увеличение инвестиций в последние годы (+137,5% в 2020 году, +60,8% в 2023 году), что связано с пандемией и последующими реформами.

В сфере **искусства, развлечения и отдыха наблюдается рост инвестиций после кризиса пандемийного 2020 года** (-27,6%) до 15,3% в 2023 году.

Наблюдаемая волатильность инвестиций в ряде отраслей экономики приводит к нерациональному их распределению, что задерживает рост экономики на перспективу. В связи с чем политика рационального распределения инвестиционных ресурсов между секторами способствует не только повышению их производительности, но и созданию синергетического эффекта, стимулирующего развитие смежных отраслей.

Заключение. Распределение инвестиций в разрезе отраслей характеризуется неравномерностью и высокой волатильностью. Для структурных сдвигов в экономике важно перейти к качественной модели инвестиционного роста со смещением акцента с количественного увеличения инвестиций на обеспечение их эффективности, возвратности и ориентированности на создание добавленной стоимости. Требуется стимулирование вложений в обрабатывающую промышленность, сельское хозяйство, высокотехнологичные отрасли и человеческий капитал (образование, наука, здравоохранение), что позволит снизить зависимость от сырьевого сектора.

Целесообразно усилить меры поддержки инвесторов в приоритетных секторах экономики через субсидирование, налоговые льготы, гарантии и улучшение механизмов государственно-частного партнерства.

Необходимо формирование региональных инвестиционных кластеров, ориентированных на создание точек роста в виде аграрных, промышленных и туристических зон. Сбалансированное территориальное распределение инвестиций и снижение межрегиональных диспропорций возможно за счёт развития таких кластеров на основе потенциала конкретных территорий.

Немаловажным является внедрение цифровых платформ и аналитических инструментов для системного мониторинга инвестиционных потоков, оценки их эффективности и своевременной коррекции инвестиционной политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdikeev N., Bogachev Y., Bekulova S. Investment potential of the manufacturing industry // Finance: Theory and Practice. – 2019. – № 4(23). – P. 24–42. – <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2019-23-4-24-42>
2. Shabanov V., Vasilchenko M., Derunova E., Potapov A. Formation of an Export-Oriented Agricultural Economy and Regional Open Innovations // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2021. – № 7(1). – P. 1–27. – <https://doi.org/10.3390/joitmc7010032>
3. Landazuri-Tveteraas U., Misund B., Tveterås R., Zhang D. Determinants of investment behavior in Norwegian salmon aquaculture // Aquaculture Economics and Management. – 2023. – № 4(27). – P. 790–808. – <https://doi.org/10.1080/13657305.2023.2208541>
4. Stupnikova E., Sukhadolets T. Construction sector role in gross fixed capital formation: Empirical data from Russia // Economies. – 2019. – № 7(42). – P. 1–17. – <https://doi.org/10.3390/economies7020042>
5. Wang R., Qi Z., Shu Y. Multiple relationships between fixed-asset investment and industrial structure evolution in China—Based on Directed Acyclic Graph (DAG) analysis and VAR model // Structural Change and Economic Dynamics. – 2020. – № 55. – P. 222–231. – <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2020.09.001>

6. Zhou S., Wang J., Xu B. Innovative coupling and coordination: Automobile and digital industries // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2022. – №176. – 121497 p. – <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121497>
7. Dong H., Liu W., Liu Y., Xiong Z. Fixed asset changes with carbon regulation: The cases of China // *Journal of Environmental Management*. – 2022. – №306. – 114494 p. – <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.114494>
8. Zolfaghari M., Kabiri M., Saadatmanesh H. Impact of socio-economic infrastructure investments on income inequality in Iran // *Journal of Policy Modeling*. – 2020. – № 42(5). – P. 1146–1168. – <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2020.02.004>
9. Yessim A., Shokhan R., Yessimova D., Faurat A., Safarov R., Sonko S. Analysis of the economic state of the tourist industry in the Pavlodar region (Kazakhstan) // *Geojournal of Tourism and Geosites*. – 2023. – № 47(2). – P. 596–604. – <https://doi.org/10.30892/gtg.47227-1059>
10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика инвестиций. Динамические ряды. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/>
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Национальные счета. Динамические ряды. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/>

REFERENCES

1. Abdikeev N., Bogachev Y., Bekulova S. Investment potential of the manufacturing industry // *Finance: Theory and Practice*. – 2019. – № 4(23). – P. 24–42. – <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2019-23-4-24-42>
2. Shabanov V., Vasilchenko M., Derunova E., Potapov A. Formation of an Export-Oriented Agricultural Economy and Regional Open Innovations // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. – 2021. – №7(1). – P. 1–27. – <https://doi.org/10.3390/joitmc7010032>
3. Landazuri-Tveteraas U., Misund B., Tveterås R., Zhang D. Determinants of investment behavior in Norwegian salmon aquaculture // *Aquaculture Economics and Management*. – 2023. – № 4(27). – P. 790–808. – <https://doi.org/10.1080/13657305.2023.2208541>
4. Stupnikova E., Sukhadolets T. Construction sector role in gross fixed capital formation: Empirical data from Russia // *Economies*. – 2019. – № 7(42). – P. 1–17. – <https://doi.org/10.3390/economies7020042>
5. Wang R., Qi Z., Shu Y. Multiple relationships between fixed-asset investment and industrial structure evolution in China—Based on Directed Acyclic Graph (DAG) analysis and VAR model // *Structural Change and Economic Dynamics*. – 2020. – № 55. – P. 222–231. – <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2020.09.001>
6. Zhou S., Wang J., Xu B. Innovative coupling and coordination: Automobile and digital industries // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2022. – №176. – 121497 p. – <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121497>
7. Dong H., Liu W., Liu Y., Xiong Z. Fixed asset changes with carbon regulation: The cases of China // *Journal of Environmental Management*. – 2022. – №306. – 114494 p. – <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.114494>
8. Zolfaghari M., Kabiri M., Saadatmanesh H. Impact of socio-economic infrastructure investments on income inequality in Iran // *Journal of Policy Modeling*. – 2020. – № 42(5). – P. 1146–1168. – <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2020.02.004>
9. Yessim A., Shokhan R., Yessimova D., Faurat A., Safarov R., Sonko S. Analysis of the economic state of the tourist industry in the Pavlodar region (Kazakhstan) // *Geojournal of Tourism and Geosites*. – 2023. – №47(2). – P. 596–604. – <https://doi.org/10.30892/gtg.47227-1059>

10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Statistika investicij. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Investment statistics. Dynamic series]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/> [in Russian].

11. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Nacional'nye scheta. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. National accounts. Dynamic series]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> [in Russian].

Жанакова Н.Н., Кабиева А.Т., Карипова А.Т., Сутбаева Р.О.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА САЛАЛЫҚ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада ел экономикасының салалары бойынша инвестициялар динамикасына талдау жүргізіліп, экономиканы дамытудың басым бағыттары мен өсу нүктелерін анықтау көзделген.

Зерттеу барысында өндірістік салалар мен қызмет көрсету секторларына салынған инвестициялар қарастырылып, олардың айтарлықтай бөлігі тау-кен өнеркәсібіне шоғырланғаны анықталды. Бұл экономиканың шикізатқа тәуелді екенін және инвестициялардың теңгерімсіз бөлінгенін көрсетеді. Экономиканы әртараптандыру мен тұрақты өсуді қамтамасыз ету үшін инвестицияларды өңдеу өнеркәсібіне, ауыл шаруашылығына, ақпараттық технологияларға және инфрақұрылымға қайта бөлу қажеттілігі айқындалды.

Талдау нәтижесінде инфрақұрылымдық секторларды, соның ішінде сумен жабдықтау мен құрылысты қоса алғанда, көптеген салаларда инвестициялардың жоғары құбылмалылығы анықталды. Бұл экономиканы әртараптандырудың және инфрақұрылымды жаңғыртудың маңыздылығын айғақтайды.

Зерттеу мақсаттарына қол жеткізу үшін динамикалық заңдылықтар мен өзара байланыстарды анықтауға мүмкіндік беретін диалектикалық және жүйелі тәсілдер, сондай-ақ статистикалық, салыстырмалы, факторлық және экономикалық циклографиялық талдау әдістері қолданылды. Зерттеу деректері ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының деректері, аналітикалық есептер және ашық дереккөздер пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері ұзақ мерзімді жоспарлаудың, инфрақұрылымды жаңғыртудың, жоғары технологиялық салаларды ынталандырудың және инвестицияларды тең бөлудің маңыздылығына назар аудартады. Бұл экономиканың сыртқы күйзелістерге сезімталдығын төмендетуге және тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз етуге бағытталған.

Zhanakova N., Kabiyeveva A., Karipova A., Sutbayeva R.

ANALYSIS OF SECTORAL INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Annotation

The paper presents an analysis of investment dynamics across the country's economic sectors, aimed at identifying priority areas for economic development and determining growth points.

The paper analyzed investments in the manufacturing industries and service sectors, which revealed a significant concentration of investments in the mining industry, highlighting the economy's dependence on raw materials and the imbalance in investment distribution. The need for redistributing investments into manufacturing, agriculture, information technology, and infrastructure has been established to achieve diversification and sustainable growth.

The analysis revealed high investment volatility across most sectors, including infrastructure areas such as water supply and construction, indicating the necessity for economic diversification and infrastructure modernization.

To achieve the research objectives, dialectical and systemic approaches were applied to identify dynamic patterns and interconnections, as well as methods of statistical, comparative, factor, and economic-cyclographic analysis. The paper was based on data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan, analytical reports, and open sources.

The paper results emphasize the importance of long-term planning, infrastructure modernization, stimulation of high-tech industries, and balanced investment distribution to reduce the economy's vulnerability to external shocks and ensure sustainable economic development.

Н.А. Курманов, PhD, профессор-исследователь¹

Ж.Б. Кенжин*, Дг.оес, PhD, ассоц. профессор²

Т.К. Куанғалиева, к.э.н., ассоц. профессор²

Г.К. Утарбаева, к.э.н., доцент²

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан¹

Академия физической культуры и массового спорта,

г. Астана, Казахстан²

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: zh_kenzhin@apems.edu.kz

АНАЛИЗ РЫНКА СПОРТИВНЫХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрено текущее состояние рынка спортивных услуг в Казахстане, включая его структуру, источники финансирования и территориальное распределение. Проанализированы основные виды услуг, оказываемых предприятиями и индивидуальными предпринимателями, а также определена их доля, финансируемая за счет средств населения. Выявлены ключевые тенденции развития сектора, включая рост объема оказываемых услуг, увеличение частных расходов на спорт и фитнес, а также территориальные различия в доступности спортивной инфраструктуры.

В ходе исследования показано, что, несмотря на положительную динамику, в сельской местности сохраняется низкая доля предоставляемых спортивных услуг, особенно в сегменте фитнес-клубов и специализированных спортивных программ. Определено, что значительная часть расходов на спорт в регионах покрывается за счет личных средств населения, что свидетельствует о необходимости усиления государственной поддержки и привлечения инвестиций.

В статье показано использование сравнительного и динамического анализа, а также статистических методов обработки данных на основе официальной статистики Республики Казахстан.

Показана практическая значимость работы, заключающаяся в совершенствовании механизмов финансирования спортивной инфраструктуры и разработке государственных программ по развитию массового спорта. Выявлены перспективные направления дальнейших исследований, связанные с цифровизацией спортивных услуг и оценкой влияния современных технологий на их доступность.

Ключевые слова: спортивные услуги, рынок спортивных услуг, финансирование спорта, спортивная инфраструктура, фитнес-индустрия, массовый спорт, региональные различия.

Кілт сөздер: спорттық қызметтер, спорттық қызметтер нарығы, спортты қаржыландыру, спорттық инфрақұрылым, фитнес индустриясы, бұқаралық спорт, аймақтық айырмашылықтар.

Keywords: sports services, sports services market, sports financing, sports infrastructure, fitness industry, mass sports, regional differences.

Введение. Развитие рынка спортивных услуг является важным элементом социальной и экономической политики любого государства, способствующим укреплению здоровья населения, формированию культуры физической активности и развитию спортивной индустрии. В современных условиях спорт рассматривается не только как средство повышения качества жизни, но и как значимый сектор экономики, влияющий на рынок труда, предпринимательскую деятельность и государственные инвестиционные программы. В Казахстане наблюдается рост интереса к спортивным услугам, что обусловлено рядом факторов, включая модернизацию спортивной инфраструктуры, увеличение доступности фитнес-индустрии и развитие массового спорта.

Несмотря на положительные тенденции, остаются вопросы, требующие дополнительного изучения. В частности, необходимо оценить динамику предоставления спортивных услуг в стране, их доступность для различных категорий населения, а также определить факторы, влияющие на региональные различия в развитии данной отрасли. Также актуальным является исследование соотношения государственного и частного финансирования спортивных услуг, поскольку эффективное распределение бюджетных средств и привлечение инвестиций способствуют дальнейшему росту данного сектора.

Цель исследования – провести анализ текущего состояния рынка спортивных услуг в Казахстане и выявить ключевые тенденции его развития.

Задачи исследования включают:

- анализ объема и структуры оказанных спортивных услуг в Казахстане;
- определение уровня участия населения в развитии спортивного сектора;
- оценку территориального распределения спортивных услуг, включая различия между городскими и сельскими районами;
- выявление ключевых проблем и перспектив дальнейшего развития рынка спортивных услуг.

В исследовании использованы данные официальной статистики Казахстана, включающие сведения о предоставлении спортивных услуг предприятиями и индивидуальными предпринимателями. Анализ данных осуществлялся с применением методов сравнительного анализа и динамического анализа. Для обработки данных применялись стандартные методы статистического анализа, включая расчет долей и средних значений.

Исследование направлено на оценку состояния и перспектив развития спортивных услуг в Казахстане, что позволит обосновать рекомендации по совершенствованию механизмов их финансирования и повышения доступности для различных категорий населения.

Обзор литературы. В последние годы спортивные услуги становятся важным элементом социальной и экономической политики государств, направленной на повышение уровня физической активности населения и улучшение качества жизни. Исследования в данной области охватывают широкий спектр аспектов, включая экономическое развитие сектора, влияние инфраструктурных инвестиций, поведенческие факторы спроса, а также территориальные особенности оказания спортивных услуг [1].

Согласно ряду научных работ, развитие спортивных услуг играет значимую роль в укреплении общественного здоровья и снижении расходов на медицинское обслуживание. В частности, исследования показывают, что доступность спортивной инфраструктуры непосредственно влияет на вовлеченность населения в регулярные занятия спортом, что, в свою очередь, приводит к снижению рисков хронических заболеваний и повышению трудоспособности населения [2]. Однако ряд исследований указывает на существующие барьеры, связанные с неравномерностью распределения спортивных объектов, особенно в сельской местности, где их доступность ограничена [3].

Другим важным аспектом является финансирование спортивных услуг, которое может осуществляться как за счет государственного бюджета, так и за счет частных инвестиций и платежей населения. Исследования подчеркивают, что в странах с развитой экономикой наблюдается высокая доля частных инвестиций в индустрию спорта, что приводит к диверсификации предложений и улучшению качества услуг [4]. В то же время в развивающихся странах, включая Казахстан, большая часть спортивных объектов финансируется государством, что требует эффективного механизма распределения бюджетных средств и оценки экономической отдачи от вложений в данную отрасль [5].

Важной темой для изучения является цифровизация и внедрение инновационных технологий в сферу спортивных услуг. Современные исследования акцентируют внимание на использовании цифровых платформ и мобильных приложений, позволяющих расширить доступ к спортивным тренировкам, дистанционному обучению и персонализированным программам физической активности [6]. Данные подходы могут способствовать повышению уровня вовлеченности населения, особенно в условиях ограниченного доступа к традиционным спортивным объектам.

Несмотря на большое количество исследований, остается ряд нерешенных вопросов, связанных с интеграцией спортивных услуг в стратегические планы социально-экономического развития. В частности, сохраняются противоречия в оценке эффективности государственного финансирования спортивной инфраструктуры, а также недостаточная эмпирическая база по вопросам влияния спортивных услуг на экономический рост и уровень занятости. В связи с этим актуальным направлением исследований является анализ динамики рынка спортивных услуг с учетом территориальных особенностей, цифровизации и факторов спроса.

Таким образом, представленный литературный обзор демонстрирует необходимость продолжения исследований в данной области. Настоящая работа направлена на восполнение существующих пробелов в понимании экономических и региональных аспектов развития

спортивных услуг, что может стать основой для дальнейших научных и практических разработок в данной сфере.

Основная часть. Развитие рынка спортивных услуг в Казахстане является важным аспектом формирования здорового образа жизни населения и повышения физической активности граждан. Анализ объема оказанных спортивных услуг позволяет оценить уровень вовлеченности различных слоев населения, эффективность работы спортивной инфраструктуры и выявить динамику изменений в данной сфере. В рамках исследования проведен анализ объемов оказанных спортивных услуг, предоставляемых предприятиями и индивидуальными предпринимателями в Казахстане, с учетом их финансирования из различных источников, включая средства населения. Основные данные представлены в таблице 1.

Таблица –1

Объем спортивных услуг, оказанных предприятиями и индивидуальными предпринимателями по видам, тыс. тенге

Показатели	2021		2022		2023		Изменение, 2023/2021, +/-	
	Объем оказанных услуг	из них - за счет средств населения	Объем оказанных услуг	из них - за счет средств населения	Объем оказанных услуг	из них - за счет средств населения	Объем оказанных услуг	из них - за счет средств населения
Услуги по эксплуатации спортивных сооружений	16768,7	3462,6	26859385,4	5411036,5	30182766,2	7428169,4	30165997,5	7424707
Услуги спортивных клубов	32267,8	2398,5	47316188,7	3461378,6	55606240,9	5124720,7	55573973,1	5122322
Услуги фитнес клубов	17789,2	10293,2	38706276,8	33730085,1	54918162,7	38310961,8	54900373,5	38300669
Услуги в области содействия проведению спортивно-оздоровительных мероприятий	16228,6	1037,0	20415085,2	842654,1	27157048,7	2021482,9	27140820,1	2020446
Услуги, оказываемые спортсменами	3298,9	90,0	7054331,8	11891,5	12266176,1	62395,9	12262877,2	62305,9
Услуги вспомогательные, связанные со спортом и организацией отдыха	457,7	151,9	3989370	854096,7	1453523,5	751303,4	1453065,8	751151,5
Услуги в области спорта и спортивно-оздоровительных мероприятий прочие	22556,9	793,3	44268902,7	1279657	19602978,5	633534,6	19580421,6	632741,3

* составлено авторами по источнику [7]

Таблица 1 представляет данные о совокупном объеме оказанных спортивных услуг в Казахстане за 2021–2023 годы, а также демонстрирует изменения в данной сфере. Включены сведения о финансировании услуг за счет средств населения, что позволяет проанализировать долю платных спортивных услуг.

В 2023 году общий объем оказанных услуг в сфере эксплуатации спортивных сооружений составил 30 182 766,2 тыс. тенге, из которых за счет средств населения профинансировано 7 428 169,4 тыс. тенге. Свидетельствует это о значительном увеличении спроса на спортивные объекты, что может быть обусловлено ростом интереса населения к занятиям спортом, развитием инфраструктуры и мерами государственной поддержки. Аналогично, услуги спортивных клубов показали высокий уровень спроса, достигнув 55 606 240,9 тыс. тенге, при этом из них 5 124 720,7 тыс. тенге были оплачены непосредственно населением.

Сегмент фитнес-клубов также демонстрирует устойчивый рост. В 2023 году объем оказанных услуг в этой категории составил 54 918 162,7 тыс. тенге, из которых 38 310 961,8 тыс. тенге финансировались населением, что свидетельствует о высоком уровне частных расходов на фитнес-услуги.

Значительный объем финансирования был направлен на организацию и проведение спортивных и массовых мероприятий. Так, услуги в области содействия проведению спортивно-оздоровительных мероприятий в 2023 году достигли 27 157 048,7 тыс. тенге, что превышает показатели 2021 года почти в два раза. При этом 2 021 482,9 тыс. тенге поступило от населения, что указывает на активное участие граждан в спортивных мероприятиях.

Особое внимание следует уделить услугам, оказываемым спортсменами, которые в 2023 году составили 12 266 176,1 тыс. тенге, что более чем в три раза превышает показатели 2021 года. Увеличение данного показателя связано с ростом числа профессиональных спортсменов, развитием спортивных школ и академий, а также увеличением числа частных тренеров.

Другие важные категории включают вспомогательные услуги, связанные со спортом и организацией отдыха (1 453 523,5 тыс. тенге), а также услуги спортивных школ (19 602 978,5 тыс. тенге). В целом, анализ данных свидетельствует о значительном росте спортивной отрасли в Казахстане и увеличении интереса населения к занятиям спортом.

Помимо анализа объемов оказанных услуг, важно рассмотреть территориальную структуру предоставления спортивных услуг. В частности, доля сельской местности в данном процессе является ключевым показателем доступности спортивной инфраструктуры для жителей отдаленных регионов.

На рисунке 1 представлена доля сельской местности в объеме оказанных спортивных услуг по различным видам деятельности в 2023 году. Данный анализ позволяет оценить уровень децентрализации спортивной инфраструктуры и выявить возможные диспропорции в развитии отрасли между городом и селом.

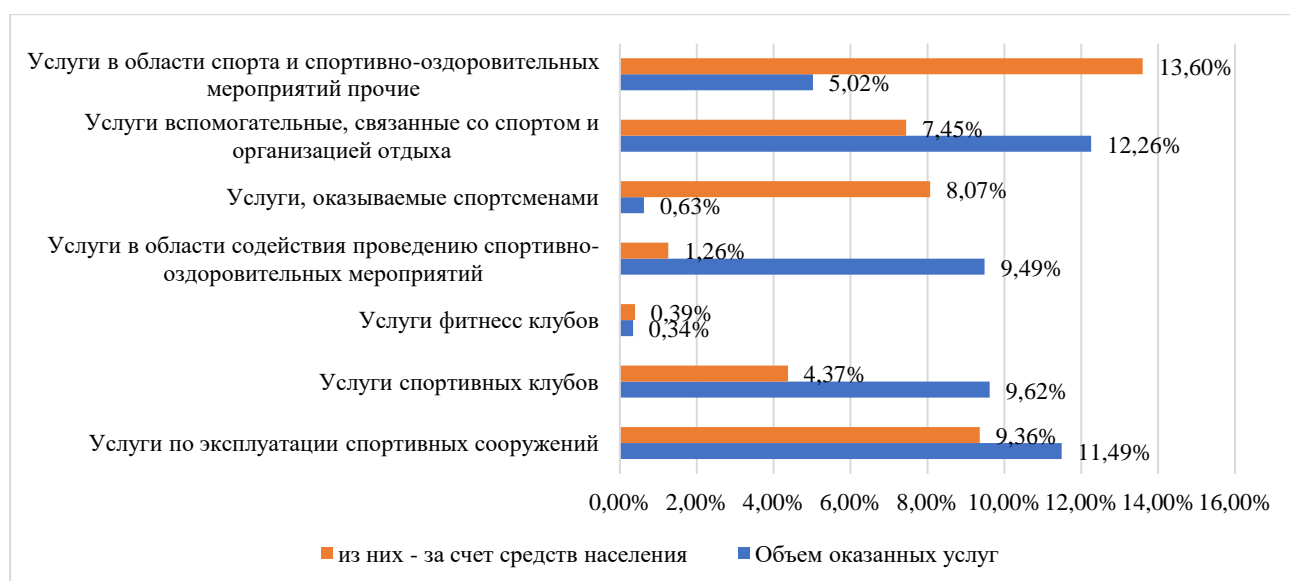

Рисунок –1. Доля сельской местности в объеме спортивных услуг, оказанных предприятиями и индивидуальными предпринимателями по видам в 2023 году, %

* расчеты авторов

Согласно данным рисунка 1, наибольшую долю среди спортивных услуг, предоставленных в сельской местности, занимают вспомогательные услуги, связанные со спортом и организацией отдыха (12,26% от общего объема оказанных услуг), из которых 7,45% профинансированы за счет средств населения. Указывает это о высокой значимости данных услуг в сельской местности, что может быть связано с их относительной доступностью и востребованностью среди населения.

Второй по значимости категорией являются услуги по эксплуатации спортивных сооружений, которые составляют 11,49% от общего объема оказанных услуг в сельской местности, а финансирование из средств населения составило 9,36%. Данный показатель указывает на активное использование сельскими жителями существующей спортивной инфраструктуры, а также на возможность участия в спортивных мероприятиях на коммерческой основе.

Относительно высокий показатель отмечается в категории услуг в области спорта и спортивно-оздоровительных мероприятий прочие, которые составляют 5,02% от общего объема услуг, при этом доля финансирования из средств населения в данной категории является наибольшей и составляет 13,6%, что свидетельствует о значительном вкладе населения в развитие спортивно-оздоровительных мероприятий в сельской местности.

Менее значительные доли отмечены в категории услуг спортивных клубов (9,62%), однако финансирование из средств населения в данной категории составляет лишь 4,37%, что может свидетельствовать о более высокой государственной поддержке спортивных клубов в сельской местности.

Относительно низкие показатели отмечаются в сфере услуг фитнес-клубов (всего 0,34%, из них 0,39% за счет средств населения), что объясняется слабым развитием фитнес-индустрии в сельских районах, высокой стоимостью подобных услуг и низким спросом.

Кроме того, услуги, оказываемые спортсменами, составляют лишь 0,63% от общего объема оказанных услуг в сельской местности, однако финансирование из средств населения в данной категории достигает 8,07%, что может быть связано с деятельностью частных тренеров и индивидуальных спортивных секций.

Таким образом, анализ статистических данных показывает, что в сельской местности наибольшее распространение получили вспомогательные услуги, связанные со спортом, эксплуатация спортивных сооружений и прочие спортивно-оздоровительные мероприятия. В то же время услуги фитнес-клубов и частных спортсменов пока не занимают значительного места в структуре сельского спортивного рынка, что свидетельствует о необходимости дальнейшего развития спортивной инфраструктуры и повышения доступности специализированных услуг.

Заключение. В ходе исследования проведена оценка рынка спортивных услуг в Казахстане, с акцентом на анализ объемов оказанных услуг по различным видам экономической деятельности, включая финансирование за счет населения. Полученные результаты позволяют сделать вывод о значительном росте сектора спортивных услуг в последние годы, что подтверждается увеличением объемов предоставляемых услуг во всех категориях. В особенности был отмечен рост спроса на услуги эксплуатации спортивных сооружений, спортивных клубов и фитнес-центров, что свидетельствует об увеличении вовлеченности населения в спортивную активность.

Анализ регионального распределения услуг выявил существующие диспропорции между городскими и сельскими районами. Несмотря на рост доступности спортивной инфраструктуры в сельской местности, её доля в общем объеме оказываемых услуг остается относительно низкой. Подтверждается это данными по фитнес-индустрии и индивидуальным спортивным услугам, доля которых в сельской местности минимальна. В то же время выявлено, что значительная часть расходов на спортивные услуги в сельской местности покрывается за счет личных средств населения, что указывает на ограниченные государственные инвестиции в развитие спортивной инфраструктуры в регионах.

Для повышения доступности и качества спортивных услуг в Казахстане рекомендуется разработать целевые программы по развитию спортивной инфраструктуры в сельской местности. Государственным органам следует предусмотреть дополнительные механизмы финансирования спортивных объектов в регионах с низкой долей охвата услугами, что позволит сократить разрыв между городскими и сельскими районами в доступности спортивной инфраструктуры.

Одним из перспективных направлений является создание системы государственно-частного партнерства для привлечения инвестиций в спортивные объекты. Внедрение таких механизмов

позволит снизить нагрузку на бюджет и стимулировать частные инвестиции в строительство и модернизацию спортивных сооружений.

В условиях ограниченной физической инфраструктуры целесообразно внедрить цифровые платформы для дистанционного доступа к спортивным услугам. Такие платформы могут включать виртуальные тренировки, консультации с тренерами и онлайн-программы физической активности, что обеспечит широкие возможности для занятий спортом независимо от места проживания.

Кроме того, важной задачей является мотивация населения к регулярным занятиям спортом через снижение стоимости услуг. Введение субсидирования абонементов или льготных тарифов для социально уязвимых слоев населения позволит повысить уровень физической активности и вовлеченности граждан в спортивные мероприятия.

Новизна данного исследования заключается в комплексном анализе динамики рынка спортивных услуг с учетом его финансирования, а также в детальном рассмотрении территориального распределения данных услуг. Практическое значение полученных результатов заключается в возможности их использования для разработки государственных программ по развитию физической культуры и спорта, совершенствования механизмов финансирования и стимулирования частных инвестиций в отрасль.

В дальнейшем перспективным направлением исследований может стать изучение влияния цифровых технологий на развитие спортивных услуг, а также анализ уровня удовлетворенности населения доступностью спортивной инфраструктуры в различных регионах Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Yu D., Fan H., Zhang N. Driving factors and grouping paths of rural sports development in China-A qualitative comparative analysis based on fuzzy sets //Plos one. – 2024. – №19(3). – 0300169 p. – doi: 10.1371/journal.pone.0300169
2. Wardle H., Donnachie C., Critchlow N., Brown A., Bunn C., Dobbie F., Hunt K. The impact of the initial Covid-19 lockdown upon regular sports bettors in Britain: Findings from a cross-sectional online study //Addictive Behaviors. – 2021. – №118. – 106876 p. – doi: 10.1016/j.addbeh.2021.106876
3. Đurkin Badurina J., Perić M., Vitezić V. Potential for the regeneration of rural areas through local involvement in the organisation of sport events //Managing sport and leisure. – 2021. – №26(5). – P. 377-394. – doi: 10.1080/23750472.2020.1829990
4. Orunbayev A. Globalization and sports industry //American Journal of Social Sciences and Humanity Research. – 2023. – №3(11). – P. 164-182. – doi: 10.37547/ajsshr/Volume03Issue11-18
5. Тө Е.В., Никитинский Е.С. Роль спортивных объектов в развитии массового спорта в Казахстане: статистический анализ //Journal of Economic Research & Business Administration. – 2022. – №142(4). – С. 135-147. – doi: 10.26577/be.2022.v142.i4.012
6. Марчибаева У.С. Развитие адаптивной физической культуры и спорта в образовательной системе Республики Казахстан: педагогические вызовы и перспективы исследований //Вестник НАН РК. – 2024. – №411(5). – С. 148–164. - doi: 10.32014/2024.2518-1467.832
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика услуг. Об объемах оказанных услуг в Республике Казахстана. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>

REFERENCES

1. Yu D., Fan H., Zhang N. Driving factors and grouping paths of rural sports development in China-A qualitative comparative analysis based on fuzzy sets //Plos one. – 2024. – №19(3). – 0300169 p. – doi: 10.1371/journal.pone.0300169
2. Wardle H., Donnachie C., Critchlow N., Brown A., Bunn C., Dobbie F., Hunt K. The impact of the initial Covid-19 lockdown upon regular sports bettors in Britain: Findings from a cross-sectional online study //Addictive Behaviors. – 2021. – №118. – 106876 p. – doi: 10.1016/j.addbeh.2021.106876
3. Đurkin Badurina J., Perić M., Vitezić V. Potential for the regeneration of rural areas through local involvement in the organisation of sport events //Managing sport and leisure. – 2021. – №26(5). – P. 377-394. – doi: 10.1080/23750472.2020.1829990

4. Orunbayev A. Globalization and sports industry //American Journal of Social Sciences and Humanity Research. – 2023. – №3(11). – P. 164-182. – doi: 10.37547/ajsshr/Volume03Issue11-18

5. Tyo Y., Nikitinsky Y. Rol' sportivnyh ob#ektov v razvitii massovogo sporta v Kazahstane: statisticheskij analiz [The role of sports facilities in the development of mass sports in Kazakhstan: statistical analysis]//Journal of Economic Research & Business Administration. – 2022. – №142(4). – S. 135–147. – doi: 10.26577/be.2022.v142.i4.012 [in Russian]

6. Marchibaeva U. Razvitie adaptivnoj fizicheskoy kul'tury i sporta v obrazovatel'noj sisteme respubliki Kazahstan: pedagogicheskie vyzovy i perspektivy issledovaniy [Development of adaptive physical culture and sports in the educational system of the Republic of Kazakhstan: pedagogical challenges and research prospects]//«Vestnik NAN RK». – 2024. – №411(5). – S. 148–164. – doi: 10.32014/2024.2518-1467.832 [in Russian]

7. Bjuo nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika uslug. Ob ob#emah okazannyh uslug v Respublike Kazahstana. [Service statistics. About the volume of services rendered in the Republic of Kazakhstan] Dinamicheskie tablicy. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> [in Russian]

Курманов Н.А., Кенжин Ж.Б., Куангалиева Т.К., Утарбаева Г.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СПОРТТЫҚ ҚЫЗМЕТТЕР НАРЫҒЫН ТАЛДАУ

Аннотация

Мақалада Қазақстандағы спорттық қызметтер нарығының қазіргі жағдайы, оның құрылымы, қаржыландыру көздері және аумақтық таралуы қарастырылған. Кәсіпорындар мен дара кәсіпкерлер көрсететін қызметтердің негізгі түрлері талданды, сондай-ақ олардың халық қаражаты есебінен қаржыландырылатын үлесі айқындалды. Көрсетілетін қызметтер көлемінің өсуін, спорт пен фитнеске жеке шығыстардың ұлғаюын, сондай-ақ спорт инфрақұрылымының қолжетімділігіндегі аумақтық айырмашылықтарды қоса алғанда, секторды дамытудың негізгі тенденциялары анықталды. Зерттеу оң динамикаға қарамастан, ауылдық жерлерде, әсіресе фитнес-клубтар мен мамандандырылған спорттық бағдарламалар сегментінде ұсынылатын спорттық қызметтердің төмен үлесі сақталатынын көрсетті. Өңірлердегі спортқа жұмсалатын шығыстардың едәуір бөлігі халықтың жеке қаражаты есебінен өтелетіні анықталды, бұл мемлекеттік қолдауды күшейту және инвестициялар тарту қажеттігін көрсетеді. Мақалада салыстырмалы және динамикалық талдауды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ресми статистикасы негізінде деректерді өңдеудің статистикалық әдістерін қолдану көрсетілген. Спорттық инфрақұрылымды қаржыландыру тетіктерін жетілдіру және бұқаралық спорты дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу болып табылатын жұмыстың практикалық маңыздылығы көрсетілген. Спорттық қызметтерді цифрландырумен және заманауи технологиялардың олардың қолжетімділігіне әсерін бағалаумен байланысты әрі қарайғы зерттеулердің перспективалық бағыттары айқындалды.

Kurmanov N., Kenzhin Z., Kuangaliyeva T., Utarbayeva G.

ANALYSIS OF THE SPORTS SERVICES MARKET IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the current state of the sports services market in Kazakhstan, including its structure, sources of financing and territorial distribution. The main types of services provided by enterprises and individual entrepreneurs are analyzed, and their share, funded by public funds, is determined. Key trends in the development of the sector have been identified, including an increase in the volume of services provided, an increase in private spending on sports and fitness, as well as territorial differences in the availability of sports infrastructure. The study shows that, despite the positive dynamics, a low proportion of sports services remains in rural areas, especially in the segment of fitness clubs and specialized sports programs. It is determined that a significant part of sports expenses in the regions is

covered by personal funds of the population, which indicates the need to strengthen government support and attract investment. The article shows the use of comparative and dynamic analysis, as well as statistical methods of data processing based on official statistics of the Republic of Kazakhstan. The practical significance of the work is shown, which consists in improving the mechanisms for financing sports infrastructure and developing state programs for the development of mass sports. Promising areas of further research related to the digitalization of sports services and the assessment of the impact of modern technologies on their accessibility were identified.

А.Р. Тұрсын, магистр¹

А.Б. Мухамедханова*, PhD¹

А.Т. Карипова, к.э.н., ассоц. профессор (доцент)²

Г.А. Рахимжанова, PhD³

Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова,

г. Шымкент, Казахстан¹

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан²

Alikhan Bokeikhan University,

г. Семей, Казахстан³

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: Dia-2808@mail.ru

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ЖИЛИЩНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ РК (НА ПРИМЕРЕ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Статья посвящена анализу жилищного строительства в Туркестанской области Республики Казахстан, которое является ключевым фактором социально-экономического развития региона, а также важным инструментом привлечения инвестиций в его экономику.

Основное внимание уделено анализу роста инвестиций в жилищное строительство Туркестанской области, которые значительно превышают динамику роста по стране в номинальном выражении. Рассматриваются факторы, влияющие на инвестиционную активность региона, включая демографический потенциал, миграционные процессы, повышенный спрос на жилье среди молодого населения, а также реализация государственных программ, направленных на стимулирование строительства, развитие инфраструктуры и привлечение частных инвестиций.

Особое внимание уделено дисбалансу в распределении инвестиций между городскими и сельскими районами, а также инфраструктурным и социальным вызовам, препятствующим равномерному развитию отрасли.

В результате анализа выявлено, что высокая стоимость строительных материалов, административные барьеры, недостаточно развитая инфраструктура, высокие процентные ставки по кредитам, и также региональные особенности ограничивают инвестиционную деятельность в жилищное строительство Туркестанской области. Предложены меры по привлечению инвестиций, включая субсидирование, льготное кредитование и снижение административных барьеров.

В ходе исследования использовались методы статистического анализа на основе базы данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее - БНС АСПР РК) и Национального банка Республики Казахстан. Также применялись методы сравнительного анализа, контент-анализа и графического анализа.

Результаты исследования акцентируют внимание на необходимости комплексного подхода к решению существующих проблем для реализации потенциала Туркестанской области, что позволит улучшить доступность жилья и социально-экономическое развитие региона и стимулировать привлечение инвестиций в отрасль.

Ключевые слова: жилищное строительство, инвестиции, инвестиционная активность, инвестиционная деятельность, региональные дисбалансы, инвестиционная привлекательность, инфраструктурные проекты.

Кілт сөздер: тұрғын үй құрылысы, инвестициялар, инвестициялық белсенділік, инвестициялық қызмет, өңірлік теңгерімсіздік, инвестициялық тартымдылық, инфрақұрылымдық жобалар.

Keywords: housing construction, investments, investment activity, investment operations, regional imbalances, investment attractiveness, infrastructure projects.

JEL Classification: E22

Введение. Инвестиционная деятельность в жилищном строительстве занимает ключевую роль в социально-экономическом развитии Республики Казахстан, способствуя росту экономики, повышению качества жизни населения и решению социальных вопросов. Туркестанская область,

обладая динамично развивающимся демографическим потенциалом и высоким спросом на жилье, является одним из ведущих регионов для привлечения капитала и реализации крупных инфраструктурных проектов.

Однако, несмотря на позитивную динамику, регион сталкивается с рядом проблем, решение которых является на сегодняшний день актуальным. В этой связи основной целью настоящей статьи является анализ инвестиционной деятельности в жилищном строительстве Туркестанской области Республики Казахстан, выявление факторов, влияющих на ее развитие, и разработка рекомендаций по повышению эффективности инвестиционной политики в данном секторе.

В рамках исследования проведён подробный анализ объёмов и структуры инвестиций в жилищное строительство региона за период 2010–2023 годы. Результаты анализа показали, что темпы роста инвестиций в жилищное строительство в Туркестанской области в номинальном выражении опережают среднереспубликанские значения, что свидетельствует о наличии высокого инвестиционного потенциала региона. Однако, вместе с тем, выявлены региональные дисбалансы в распределении инвестиций, обусловленные различиями в инфраструктурной обеспеченности, уровне институционального развития и доступности финансовых ресурсов.

Для выявления факторов, влияющих на инвестиционную привлекательность региона, был проведён углублённый анализ экономических, институциональных и инфраструктурных условий. В результате установлено, что среди ключевых ограничений - недостаточная транспортная и инженерная инфраструктура, высокая административная нагрузка на строительные компании, а также ограниченный доступ к долгосрочному финансированию, особенно для частных инвесторов и застройщиков.

Аналитическая база исследования сформирована на основе статистических данных БНС АСПР РК, а также информации, предоставленной Национальным банком Республики Казахстан. В рамках работы использовались методы статистического анализа, включая оценку динамики объёмов инвестиций, строительных работ, ввода жилья в эксплуатацию, а также параметры кредитования строительной отрасли. Методы сравнительного анализа позволили сопоставить инвестиционную активность Туркестанской области с другими регионами страны, что дало возможность объективно оценить конкурентные преимущества и существующие слабые стороны.

Дополнительно применялся контент-анализ нормативных правовых актов, государственных программ и стратегических документов в сфере жилищного строительства, что позволило провести институциональный срез исследуемой проблемы. Графический анализ обеспечил наглядное представление ключевых трендов, распределения и динамики инвестиционных потоков в строительную отрасль региона.

Обзор литературы. Ряд исследований в области жилищного строительства сосредоточен на анализе стратегий управления рисками и моделей финансирования, которые находят применение в данной отрасли [1], [2].

Вместе с тем, значительное внимание уделяется изучению влияния государственной политики и партнерских отношений на инвестиционную активность в жилищном строительстве [3], [4].

Не менее важным направлением исследований является оценка влияния современных технологий, включая информационное моделирование зданий и зеленые технологии, на повышение эффективности инвестиций [5], [6].

В контексте административно-территориальной децентрализации изучаются возможности привлечения инвестиций в доступное жилье для внутренне перемещенных лиц, что способствует их социальной интеграции и адаптации [7].

Проведенные исследования также подчеркивают значимость обеспечения качественной инфраструктуры при снижении доли государственных предприятий и административных расходов региональных властей [8].

Несмотря на обширность существующих исследований, остается недостаточно проработанным вопрос комплексного подхода к изучению инвестиционной деятельности в жилищном строительстве на уровне отдельных регионов. В этой связи, настоящее исследование продолжает и дополняет существующую научную базу, предлагая комплексный подход к анализу инвестиционной деятельности в жилищном строительстве на примере Туркестанской области Республики Казахстан. Полученные результаты и предложенные решения будут способствовать реализации мер, направленных на укрепление экономического роста и улучшение качества жизни населения региона.

Основная часть. Жилищное строительство является одним из ключевых факторов экономического роста и благосостояния населения Туркестанской области. Обладая динамично развивающимся демографическим потенциалом и повышенным спросом на жилье среди молодого населения, Туркестанская область является важным центром инвестиционной деятельности, в том числе и в жилищном строительстве. Если по стране в целом за период 2010-2023 годы рост инвестиций в жилищное строительство составил 9 раз, то в Туркестанской области – 12 раз (рисунок 1).

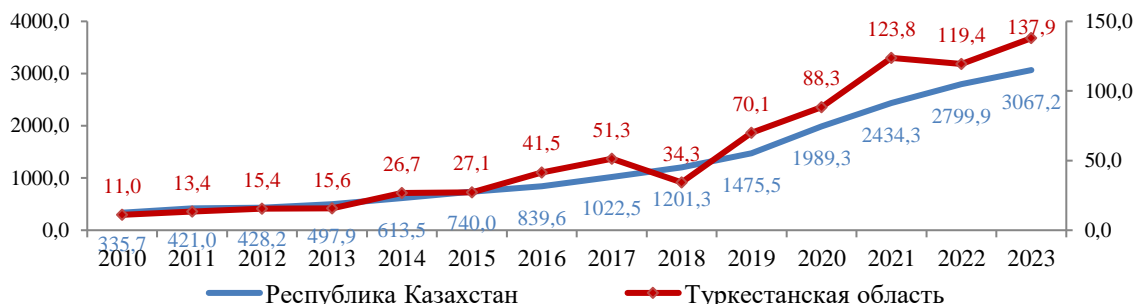

Рисунок –1. Инвестиции в жилищное строительство Туркестанской области РК в 2010-2023 годы, млрд тенге

*Составлено и рассчитано по источнику [9];

*До 2017 года – Южно-Казахстанская область, с 2018 года – Туркестанская область.

Привлечению частных инвесторов в жилищное строительство Туркестанской области и развитию государственно-частного партнерства способствует реализация различных государственных программ, к числу которых, прежде всего, относится Государственная программа жилищно-коммунального развития «Нурлы Жер».

Проведенный анализ инвестиционной деятельности Туркестанской области показал, что в рейтинге инвестиционной активности регион занимает 5-ое место среди других регионов страны с 4%-ной долей инвестиций в жилищное строительство всех инвестиций в это направление по стране (таблица 1), находясь в медианном значении всех долей, что свидетельствует о стабильности региона в привлечении капитала.

Таблица –1

Рейтинг Туркестанской области по инвестиционной активности в жилищное строительство по итогам 2023 года, % от общих инвестиций в жилищное строительство по стране / место в общем рейтинге

Регионы	Доля, %	Регионы	Место в рейтинге
Область Абай	2	г.Алматы	1
Ақмолинская область	4	г.Астана	2
Ақтөбинская область	6	г.Шымкент	3
Алматынская область	6	Ақтөбинская область	4
Атырауская область	4	Алматынская область	4
Западно-Казахстанская область	3	Ақмолинская область	5
Жамбылская область	3	Атырауская область	5
Область Жетісу	2	Туркестанская область	5
Қарағандинская область	2	Восточно-Казахстанская область	5
Қостанайская область	3	Западно-Казахстанская область	6
Қызылординская область	3	Жамбылская область	6
Мангистауская область	3	Қостанайская область	6
Павлодарская область	2	Қызылординская область	6
Северо-Казахстанская область	2	Мангистауская область	6
Туркестанская область	4	Область Абай	7
Область Ұлытау	1	Область Жетісу	7

Восточно-Казахстанская область	4	Карагандинская область	7
г.Астана	16	Павлодарская область	7
г.Алматы	22	Северо-Казахстанская область	7
г.Шымкент	10	Область Ұлытау	8

**составлено и рассчитано авторами по источнику [9].*

Рост инвестиционной активности в Туркестанской области в период 2010-2023 годы подтверждается объемами всех выполненных строительных работ, где отмечается их рост в 3,3 раза (с 124,9 млрд тенге в 2010 году до 409,9 млрд тенге в 2023 году) с темпами роста с (-7,2%) в 2010 году до 11,7% в 2023 году. Среднегодовой темп роста всех строительных работ за анализируемый период составил 10,8%.

При этом, общая площадь введенных в эксплуатацию жилых зданий составила 4,7 млн кв. м со среднегодовым темпом роста 15,8%, а общая площадь введенных в эксплуатацию жилых домов превышает площадь введенных в эксплуатацию жилых зданий в 1,6 раза и составила за все годы 7,6 млн кв. м со среднегодовым темпом роста 20,2%.

Дефицит земель и возрастающая потребность в социальном жилье в крупных городах области приводит к необходимости строительства многоэтажных домов. Количество квартир во введенных в эксплуатацию жилых домах выросло за весь анализируемый период в 7 раз, и составило 65,1 тыс. квартир, из них индивидуальными застройщиками введено 33 тыс. квартир (51,3%).

Рост инвестиционной деятельности в Туркестанской области сопровождается также ростом строительных проектов в социальной сфере, к числу которых относятся такие объекты, как общеобразовательные школы (всего за 2010-2023 гг. 461 ед. с 205,8 тыс. ученических мест), дошкольные учреждения (275 ед. с 39,8 тыс. мест), больницы (18 ед. с 2 тыс. коек), амбулаторно-поликлинические учреждения (360 ед. с 14,6 тыс. посещений в смену), которые за 2010-2023 годы составили в целом 1 114 ед..

Лидером всех строительных работ по области выступает г. Туркестан, где по итогам 2023 года выполнено более половины (54%) всех работ. С большим разрывом идет Сайрамский район, где строительные работы составили лишь 5% всех строительных работ, осуществленных в области. В Сарыагашком, Ордабасынском, Сузакском, Шардаринском районах, а также в районе Байдибек выполнено лишь 4% всех строительных работ по области. В остальных регионах данный показатель составил лишь 2-3%. Такая динамика объясняется дифференцированными объемами инвестиционных вложений в жилищное строительство по регионам, где среднегодовые темпы инвестиций только в г. Туркестан в 2010-2023 годы составили 47%. Однако, в динамике по годам ситуация несбалансированная и представляет собой неравномерное распределение инвестиционных вложений, особенно, в сельских регионах Туркестанской области, в которых инфраструктурное развитие играет ключевую роль в улучшении качества жизни населения (рисунок 2).

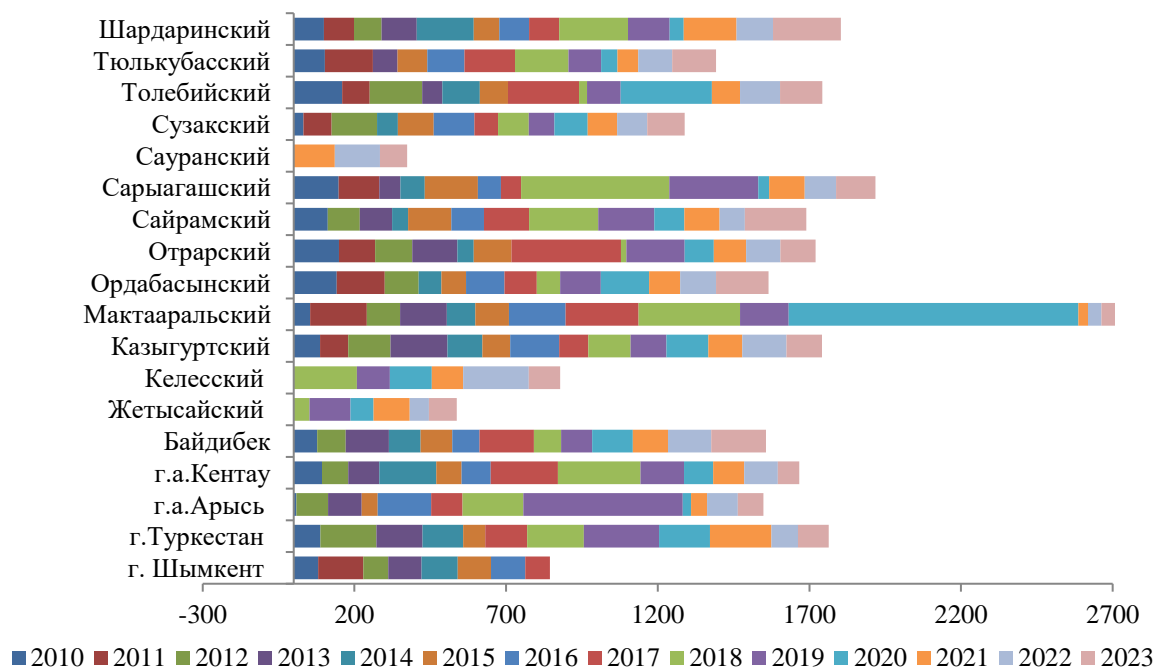

Рисунок – 2. Инвестиции в жилищное строительство в разрезе регионов Туркестанской области в 2010-2023 годы, %

*составлено по источнику [10]

Неравномерное распределение инвестиций в жилищное строительство, согласно данным рисунка 2, наблюдается и в Мактааральском районе, где наблюдается высокий объем инвестиций в жилищное строительство в отдельные периоды (2018–2020 годы), что может быть связано с разовыми крупными инфраструктурными проектами. Неравномерность распределения инвестиций в отрасль по годам наблюдается также и в других регионах области, что указывает на недостаточное внимание к этим территориям.

В динамике по годам видно, что в большинстве регионов объемы инвестиций в жилищное строительство в 2023 году остаются ниже пиковых значений прошлых лет, что может быть связано с экономическими или бюджетными ограничениями. Но, тем не менее, в Туркестане инвестиции в отрасль остаются стабильными, что говорит о приоритетности данного региона в инвестиционной политике.

Несмотря на рост объемов инвестиций, отрасль жилищного строительства сталкивается с множеством проблем. В первую очередь, растущие цены на строительные материалы увеличивают стоимость жилья, что затрудняет доступность жилья для широких слоев населения. Так, за более чем десятилетний период удорожание строительных материалов почти в 5 раз привело к увеличению цен на новое жилье в стране в 3 раза в номинальном выражении (рисунок 3).

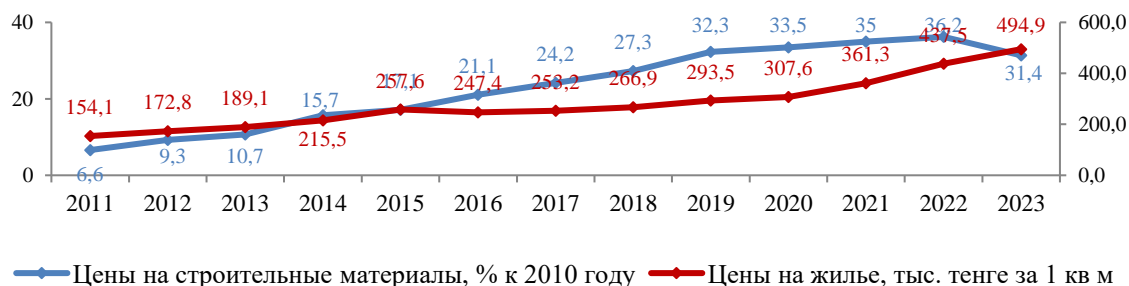

Рисунок – 3. Индекс цен на стройматериалы и жилье в РК в 2011-2023 годы, % к 2010 году / тыс. тенге за 1 кв. м

*составлено по источнику [11].

Другой проблемой, с которой сталкивается отрасль, выступает сохраняющиеся административные барьеры, выражающиеся в задержке в получении разрешительной документации и сложных бюрократических процедурах, что замедляет процесс строительства и увеличивает время реализации проектов, в комплексе негативно влияющие на привлечение инвестиций в отрасль.

Кроме того, высокие процентные ставки по кредитам затрудняют привлечение инвестиций в жилищное строительство и приводят к неравномерному их привлечению (рисунок 4).

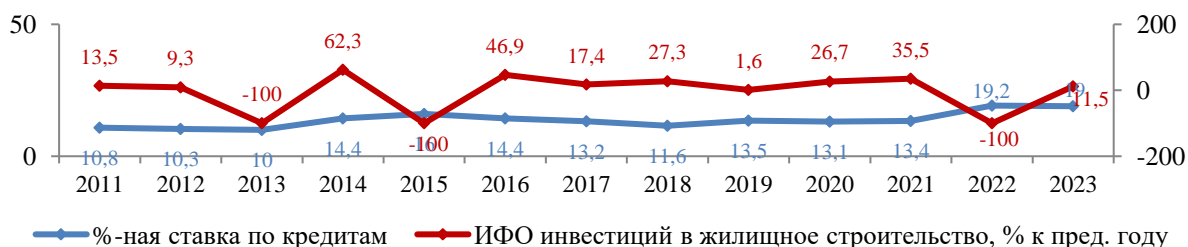

Рисунок – 4. Процентная ставка по кредитам на новое строительство и реконструкцию и ИФО инвестиций в жилищное строительство РК в 2011-2023 годы, млн тенге / %

**составлено по источнику [9]; [12].*

Еще одним препятствием для привлечения инвестиций в отрасль выступают региональные особенности и социально-экономическая специфика Туркестанской области, которая характеризуется низким уровнем доходов населения и демографическим ростом, приводящих к необходимости субсидирования жилья, что, в свою очередь, снижает интерес частных инвесторов и увеличивает зависимость строительного сектора от государственной поддержки, ограничивая объемы привлекаемых инвестиций в жилищное строительство. Кроме того, инвестиционную привлекательность в регионе снижает высокий уровень безработицы (5,0% в 2023 году, в то время как по РК - 4,7% в 2023 году) [13]. Поэтому застройщики и частные инвесторы часто избегают работы в таких условиях из-за высокого риска невозврата вложений.

Также одним из препятствий для инвесторов является недостаточная инфраструктура в новых районах, отсутствуют или не развиты инженерные коммуникации, что увеличивает затраты на строительство.

Следовательно, для повышения инвестиционной активности в жилищном строительстве Туркестанской области необходимо комплексное решение перечисленных проблем. Ключевыми мерами могут стать усиление государственной поддержки, включая субсидирование инженерных сетей и снижение процентных ставок по ипотеке. Кроме того, требуется активное привлечение частных инвесторов через развитие механизмов государственно-частного партнерства и создание более благоприятных условий для строительства.

Заключение. Жилищное строительство в Туркестанской области демонстрирует положительную динамику и становится одним из ключевых драйверов регионального экономического роста и улучшения качества жизни населения. Несмотря на существенное увеличение объемов инвестиций, сохраняются отдельные проблемы, сдерживающие дальнейшее развитие отрасли: неравномерность распределения инвестиций по регионам области, высокая стоимость строительных материалов, административные барьеры, высокие процентные ставки, а также низкий уровень доходов населения и недостаточное развитие инженерной инфраструктуры в новых жилых районах.

Для стимулирования инвестиционной активности в жилищное строительство Туркестанской области целесообразно усилить меры государственной поддержки, включая субсидирование строительства инженерных коммуникаций в новых районах; снижение процентных ставок по ипотечным и строительным кредитам; упрощение процедур получения разрешительной документации.

Необходимо развивать механизмы государственно-частного партнерства, особенно в сегменте строительства социального и арендного жилья, с привлечением частных инвесторов на основе долгосрочных и стабильных условий. Важно сбалансировать инвестиционную политику по

регионам области, уделяя особое внимание сельским и слабо развитым районам, где требуется развитие базовой инфраструктуры и повышение инвестиционной привлекательности.

Важным является внедрение инновационных строительных технологий и локализация производства строительных материалов, что позволит сократить затраты на строительство и повысить конкурентоспособность регионального строительного сектора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Dipakbhai B. Risk Management in Residential Construction Project: A Comparative Dynamic Assessment // *Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology*. – 2024. – № 45(4). – P. 780–787. – <https://10.52783/tjjpt.v45.i04.8184>
2. Špak M., Mandičák T., Spišáková M., Verčimák D. Risk Management on Concrete Structures as a Tool for the Control of Construction Efficiency // *Sustainability*. – 2023. – №15. – P. 1–15. – <https://doi.org/10.3390/su15129577>
3. Xue Y. Empirical research on household carbon emissions characteristics and key impact factors in mining areas // *Journal of Cleaner Production*. – 2020. – №256. – P. 1–17. – <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120470>
4. Bormpotsialou O., Antonios R. Housing construction as a leading economic indicator // *Studies in Business and Economics*. – 2019. – № 14(3). – P. 33–49. – <https://10.2478/sbe-2019-0041>
5. Yildirim M., Polat H. Building Information Modeling Applications in Energy-Efficient Refurbishment of Existing Building Stock: A Case Study // *Sustainability (Switzerland)*. – 2023. – №15. – P. 1–19. – <https://doi.org/10.3390/su151813600>
6. Dmitriev A., Vladimirova I., Kallaur G., Tsygankova A. Approaches to classifying building innovations while implementing information modeling and project management // *Journal of Engineering Science and Technology Review*. – 2019. – №12(2). – P. 143–151. – <https://10.25103/jestr.122.20>
7. Alekseyenko L., Tulai O., Petrushenko Y., Kuznetsov A., Derkash J. Affordable housing for internally displaced persons: The priorities for investment and development in Ukraine // *Investment Management and Financial Innovations*. – 2021. – №18(1). – P. 101–113. – [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(1\).2021.09](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(1).2021.09)
8. Sang R., Alexander W., Anwar S. Policy Drivers of Inter-Regional Investment in China // *Economies*. – 2023. – № 11(5). – P. 1–23. – <https://doi.org/10.3390/economies11050150>
9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика инвестиций. Динамические ряды. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/>
10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика строительства. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/182366/>
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика цен. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/dynamic-tables/>
12. Национальный банк Республики Казахстан. Статистический бюллетень НБК. 2010-2024. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/statisticheskiy-byulleten/rubrics/2205>
13. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Труд и доходы. Занятость и безработица. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/117692/>

REFERENCES

1. Dipakbhai B. Risk Management in Residential Construction Project: A Comparative Dynamic Assessment // *Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology*. – 2024. – № 45(4). – P. 780–787. – <https://10.52783/tjjpt.v45.i04.8184>
2. Špak M., Mandičák T., Spišáková M., Verčimák D. Risk Management on Concrete Structures as a Tool for the Control of Construction Efficiency // *Sustainability*. – 2023. – №15. – P. 1–15. – <https://doi.org/10.3390/su15129577>
3. Xue Y. Empirical research on household carbon emissions characteristics and key impact factors in mining areas // *Journal of Cleaner Production*. – 2020. – №256. – P. 1–17. – <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120470>
4. Bormpotsialou O., Antonios R. Housing construction as a leading economic indicator // *Studies in Business and Economics*. – 2019. – № 14(3). – P. 33–49. – <https://10.2478/sbe-2019-0041>
5. Yildirim M., Polat H. Building Information Modeling Applications in Energy-Efficient Refurbishment of Existing Building Stock: A Case Study // *Sustainability (Switzerland)*. – 2023. – №15. – P. 1–19. – <https://doi.org/10.3390/su151813600>
6. Dmitriev A., Vladimirova I., Kallaur G., Tsygankova A. Approaches to classifying building innovations while implementing information modeling and project management // *Journal of Engineering Science and Technology Review*. – 2019. – № 12(2). – P. 143–151. – <https://10.25103/jestr.122.20>
7. Alekseyenko L., Tulai O., Petrushenko Y., Kuznietsov A., Derkash J. Affordable housing for internally displaced persons: The priorities for investment and development in Ukraine // *Investment Management and Financial Innovations*. – 2021. – №18(1). – P. 101–113. – [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(1\).2021.09](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(1).2021.09)
8. Sang R., Alexander W., Anwar S. Policy Drivers of Inter-Regional Investment in China // *Economies*. – 2023. – № 11(5). – P. 1–23. – <https://doi.org/10.3390/economies11050150>
9. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika investicij. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Investment statistics. Dynamic series]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/> [in Russian].
10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika stroitel'stva. Dinamicheskie tablicy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Construction Statistics. Dynamic Tables.]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/182366/> [in Russian].
11. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika cen. Dinamicheskie tablicy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Price Statistics. Dynamic Tables.]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/dynamic-tables/> [in Russian].
12. Nacional'nyj bank Respubliki Kazahstan. Statisticheskij bjulleten' NBK. 2010-2024 [National Bank of the Republic of Kazakhstan. NBK Statistical Bulletin. 2010-2024.]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/statisticheskij-byulleten/rubrics/2205> [in Russian].
13. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Trud i dohody. Zanjatost' i bezrabotica. Dinamicheskie tablicy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Labor and Income. Employment and Unemployment. Dynamic Tables.]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/117692/> [in Russian].

Тұрсын А.Р., Мухамедханова А.Б., Карипова А.Т., Рахимжанова Г.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ (ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА)

Андатпа

Мақала Қазақстан Республикасының Түркістан облысындағы тұрғын үй құрылысын талдауға арналған. Бұл сала аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі факторы болып табылады және оның экономикасына инвестиция тартудың маңызды құралы ретінде қарастырылады.

Мақалада Түркістан облысындағы тұрғын үй құрылысына инвестициялардың өсу қарқынына ерекше назар аударылған, ол елдегі орташа өсу қарқынынан айтарлықтай жоғары. Аймақтың инвестициялық белсенділігіне әсер ететін негізгі факторлар талданады, олардың қатарында демографиялық әлеует, миграциялық процестер, жас тұрғындардың тұрғын үйге деген жоғары сұранысы, сондай-ақ құрылыс саласын ынталандыру, инфрақұрылымды дамыту және жеке инвестицияларды тартуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуы бар.

Зерттеуде қала мен ауылдық аудандар арасында инвестицияларды бөлудегі теңгерімсіздікке, сондай-ақ саланың біркелкі дамуына кедергі келтіретін инфрақұрылымдық және әлеуметтік мәселелерге ерекше назар аударылды.

Анализ нәтижесінде тұрғын үй құрылысына инвестиция салуды шектейтін бірқатар факторлар анықталды. Олардың қатарында құрылыс материалдарының жоғары құны, әкімшілік кедергілер, жеткілікті дамымаған инфрақұрылым, несиелер бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер және аймақтық ерекшеліктер бар. Зерттеу аясында субсидиялау, жеңілдетілген несие беру және әкімшілік кедергілерді азайту сияқты инвестиция тартудың ықтимал шаралары ұсынылды.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының және Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің деректері негізінде статистикалық талдау әдістері қолданылды. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау, контент-талдау және графикалық талдау әдістері пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері Түркістан облысының әлеуетін толық іске асыру үшін бар проблемаларды шешуге кешенді тәсілдің қажеттілігін көрсетеді. Бұл тұрғын үйдің қолжетімділігін жақсартуға, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге және салаға инвестицияларды тартуға ықпал етеді.

Tursyn A., Mukhamedkhanova A., Karipova A., Rakhymzhanova G.

INVESTMENT ACTIVITIES IN RESIDENTIAL CONSTRUCTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (A CASE STUDY OF THE TURKESTAN REGION)

Annotation

The paper analyzes housing construction in the Turkestan region of the Republic of Kazakhstan, which is a key factor in the socio-economic development of the region and an important tool for attracting investments into its economy.

The study focuses on the analysis of investment growth in housing construction in the Turkestan region, which significantly exceeds the national growth dynamics. Key factors influencing the region's investment activity are examined, including demographic potential, migration processes, increased demand for housing among the young population, and the implementation of government programs aimed at stimulating construction, developing infrastructure, and attracting private investments.

Particular attention is paid to the imbalance in the distribution of investments between urban and rural areas, as well as infrastructural and social challenges that hinder the even development of the sector.

The analysis reveals several factors limiting investment activity in housing construction in the Turkestan region. These include the high cost of construction materials, administrative barriers, underdeveloped infrastructure, high interest rates on loans, and regional specifics. Measures to attract investments, such as subsidies, preferential lending, and reducing administrative barriers, are proposed.

The study employed statistical analysis methods based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the National Bank of the Republic of Kazakhstan. Comparative analysis, content analysis, and graphical analysis methods were also applied.

The results of the study emphasize the need for a comprehensive approach to addressing existing challenges to realize the full potential of the Turkestan region. This approach will improve housing affordability, support the socio-economic development of the region, and stimulate investment attraction in the sector.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).14
UDC 336.71.078.3(045)
SRSTI 06.73.55

A. Kulubekova*, PhD¹
O. Tsapova, PhD, associate professor²
S. Smolyaninova, master²
Z. Kenzhebayeva, d.e.s., Professor³
*Kostanay Engineering and Economics University
named after M. Dulatov, Kostanay, Kazakhstan¹
NAO North Kazakhstan University named
after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan²
Eurasian Technological University, Almaty, Kazakhstan³*
* – main author (author for correspondence)
e - mail : 3_aziya@mail.ru

DIGITALIZATION OF THE BANKING SECTOR OF KAZAKHSTAN: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

In the context of the active digital transformation of the economy, the banking sector of Kazakhstan faces new challenges and opportunities that affect its sustainability and security. This article examines the key aspects of the digitalization of the banking sector, as well as its impact on the economic security and financial stability of credit institutions. The main focus is on the analysis of the impact of digital technologies on the strategic development of banks, risk structure, customer behavior patterns, and competitive environment.

Using the methods of comparative analysis, logical generalization, and systemic and structural approaches, both the international experience of the digitalization of the banking sector and the specifics of the development of digital initiatives in Kazakhstan are analyzed. Particular attention is paid to the practices of implementing digital platforms, mobile banking, artificial intelligence, big data systems, and blockchain technologies.

The study identifies key digital trends driving the transformation of banking and shows how digitalization can drive financial inclusion, optimize internal processes, and improve customer satisfaction. At the same time, it highlights the risks associated with digital transformation, including cybersecurity threats, legal and regulatory challenges, and social and ethical issues.

Based on the analysis, recommendations were developed to ensure the sustainability of the banking sector in the context of digitalization, including the need to improve public policy, implement comprehensive risk management systems, and develop human resources. The results obtained are of practical significance and can be used to formulate strategies for the sustainable development of the banking sector in Kazakhstan.

Keywords: bank, banking system, artificial intelligence, commercial bank, digitalization, digital transformation, digital economy

Кілт сөздер: банк, банк жүйесі, жасанды интеллект, коммерциялық банк, цифрландыру, цифрлық трансформация, цифрлық экономика.

Ключевые слова: банк, банковская система, искусственный интеллект, коммерческий банк, цифровизация, цифровая трансформация, цифровая экономика.

JEL classification : G21

Introduction. In the context of rapid technological progress and transformation of consumer behavior, active digitalization of banking services is taking place. This process is accompanied not only by the emergence of new opportunities but also by an increase in vulnerabilities, which necessitates a rethinking of approaches to ensuring the economic security of financial organizations.

The relevance of the topic is due to the need to develop effective risk management strategies and sustainable development of banks in the context of digital transformation. Issues of regulatory control, information security, adaptation of infrastructure, and increasing customer confidence are of particular importance.

The purpose of this study is to identify mechanisms for ensuring the economic security of the banking sector in the context of digitalization, as well as to formulate proposals aimed at reducing risks and increasing the sustainability of financial institutions.

In accordance with the stated goal, the article solves the following tasks:

- 1) analyze modern trends in the digitalization of the banking sector at the global and national levels;
- 2) identify key threats and risks accompanying digital transformation;
- 3) propose measures to improve the efficiency of digitalization, taking into account the sustainability and security of the banking system.

The methodological basis of the study was formed by methods of analysis and generalization of scientific literature, statistical analysis of financial stability indicators, as well as a comparative study of domestic and foreign experience in implementing digital technologies in the banking sector. The methods used provide scientific validity of the conclusions and allow us to offer practical recommendations for further improvement of digital processes in the banking system of Kazakhstan.

The hypothesis of the study suggests that the digitalization of the banking sector, subject to effective risk management and an appropriate regulatory framework, contributes to strengthening economic security and increasing the sustainability of the banking system of Kazakhstan.

The methodological basis of the study includes:

- analysis and generalization of scientific literature and cases of implementation of digital technologies in the banking sector;
- statistical analysis of financial stability indicators;
- a comparative study of international and domestic experience in the digitalization of the banking sector."

The study will develop recommendations for optimizing digitalization processes in banks, aimed at increasing their resilience to constant threats and improving customer experience. The results may be useful both for commercial bank executives making strategic decisions and for specialists involved in the implementation of digital products and risk management.

Literature review. The banking sector's digitalization is key to the financial industry's global and national transformation. This area is actively studied in global practice, but approaches and results vary depending on the country's conditions and the degree of development of the digital infrastructure.

One of the significant contributions to the international theory of digitalization is the work of S. Aidi and M. Roger [1], which argues that the introduction of digital technologies in the banking sector improves customer experience and increases operational efficiency. This opinion reflects the general trend on the global level, but for Kazakhstan, this topic requires a more detailed study, taking into account the specifics of the national economy and banking system, especially in the context of insufficient digital infrastructure. However, this approach, in our opinion, does not sufficiently take into account the specifics of developing countries, where infrastructure limitations can significantly slow down this process. Research by Rhodes and Schwartz [2] emphasizes that changes in banks' business models also require adaptation of risk management strategies. In the context of Kazakhstan, this problem is particularly relevant, since many banks in the country face difficulties in implementing modern technologies and the need for appropriate regulation to ensure the security of operations.

The works of Klaus Schwab [3], in turn, draw attention to the need to integrate cybersecurity into digital transformation processes. However, these studies, although emphasizing the importance of data protection, do not offer specific solutions that could be applied in practice in the banking sector of Kazakhstan, where cyber threats and data protection issues remain at a low level due to the lack of adequate infrastructure and regulations.

Among Kazakhstani studies, the works of Bektukhanova and Zhakupova [4] stand out, focusing on the role of government initiatives in supporting the digitalization of the banking sector. However, these studies mainly focus on theoretical aspects and do not sufficiently consider the practical effectiveness of these initiatives, which limits their practical significance for banks seeking to implement innovative digital solutions.

A study by Zhanar Seitkhanova [5] highlights the importance of cooperation between banks and IT companies in creating digital platforms, which is a topical issue for the development of the Kazakh banking system. However, as in other studies, insufficient attention is paid to the risks associated with such partnerships, including issues of data security and legal liability of the parties.

The work of A. Aubakirov [6] examines local banking in Kazakhstan, which is directly related to increasing financial accessibility and inclusiveness. However, this analysis does not take into account possible problems of implementing local digital solutions and their integration into the general banking system, which is important for assessing the sustainability of these initiatives.

I. Makhmutov [7] focuses on cyber threats and data security, which are becoming an integral part of

the digitizing process. However, the study does not offer specific recommendations for adapting regulations and regulatory mechanisms, which complicates the practical application of the proposed approaches.

Thus, despite the significant contribution of existing studies, it is important to note that most of them do not provide sufficient information on the specifics of the digitalization of the banking sector in Kazakhstan, especially in the context of its sustainability and security. In particular, little attention is paid to the creation of a regulatory framework and the real risks that banks face in the process of digital transformation. In this study, we will seek to fill these gaps by offering recommendations for ensuring the economic security of banks in the context of digitalization and analyzing the effectiveness of measures already taken at the level of the state and banking institutions.

Main part. The transition to a digital economy has a transformative effect on the banking sector, which causes active discussions in academic and business circles. One of the central issues is the role of information technology in changing the architecture of the banking business. Researchers [8] draw attention to the growing dependence of banks on external IT companies, which create platforms and become the main operators of economic value, while the banks themselves are gradually losing their functions as direct producers of the digital financial products. This trend makes the banking sector vulnerable and requires a revision of traditional models of service management and building customer relationships.

Other researchers [9] focus on the technological gap between Kazakhstan and leading countries in the field of digitalization. This gap is especially critical in the context of the banking system, where the implementation of digital solutions requires not only technological but also institutional adaptation.

Analysis of current trends confirms the active digitalization of the banking sector of Kazakhstan. Thus, from 2019 to 2023, the number of active online banking users increased by 4.6 times, which confirms the high level of demand for digital financial services (see Figure 1). The growth is explained not only by the improvement of the digital infrastructure but also by the targeted state policy to support non-cash payments and fintech services.

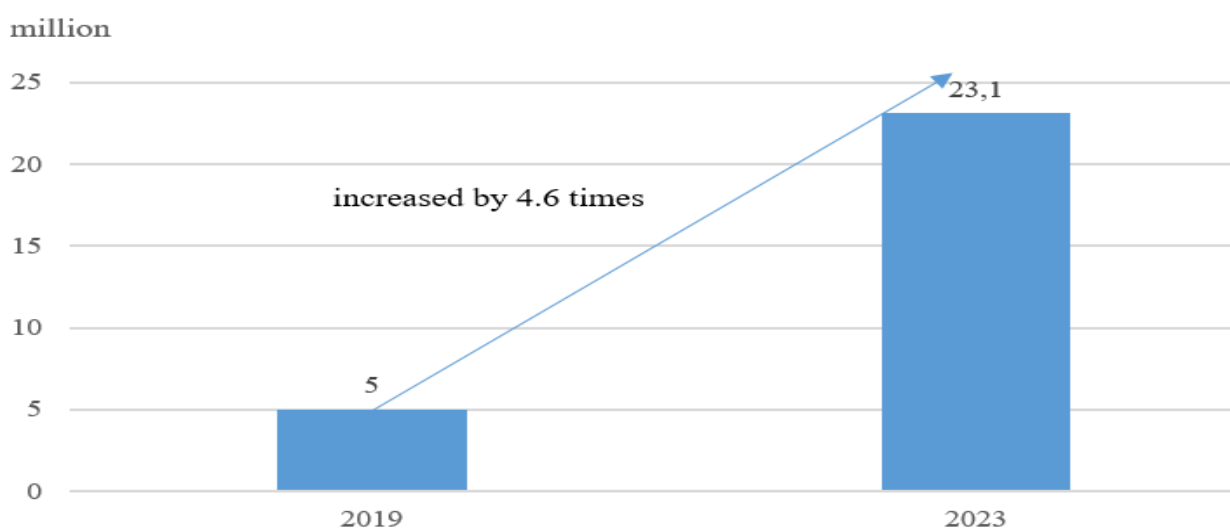

Figure –1. **Number of active online banking users, million.**

** compiled by the authors based on their own research.*

In parallel, the fintech market is rapidly developing in Kazakhstan: the number of startups has increased from ~50 in 2018 to more than 200 in 2024, while fintech has become a leader in attracting venture capital and is actively integrating into the banking ecosystem through partnership models (see Figure 2).

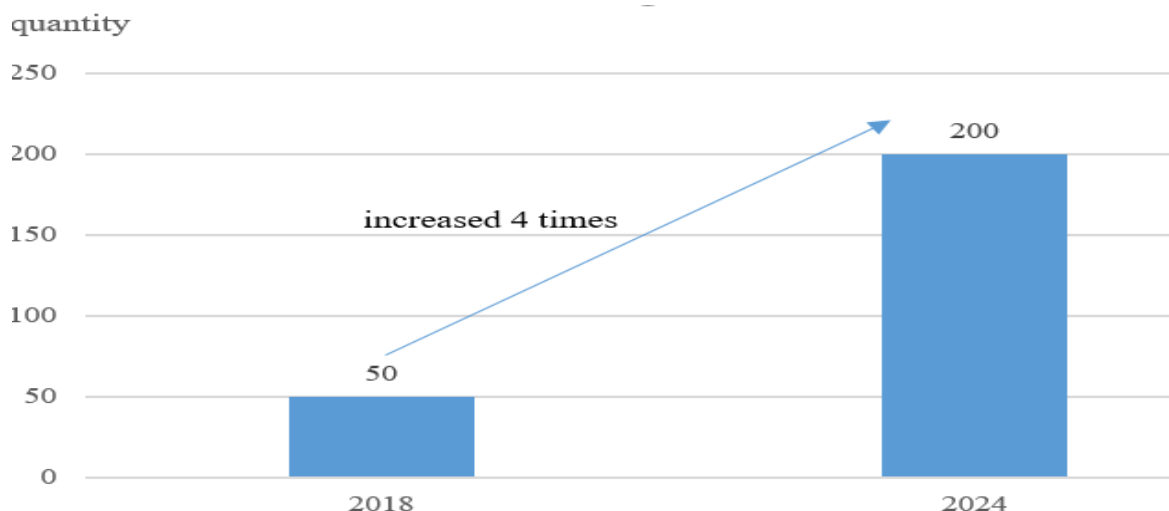

Figure – 2. **Number of fintech startups in Kazakhstan**

** compiled by the authors based on their own research.*

Taking into account demographic factors (average age is 30 years old, 62% are aged 15 to 64 years old), Kazakhstan has a high potential for digital consumption. According to PwC estimates, electronic means of payment will account for 12.6% of total retail sales in 2023, and this figure has a steady upward trend.

However, digitalization is accompanied by several challenges: limited access to intellectual resources, dependence on external outsourcing, and the outflow of IT personnel negatively affect the sustainability of the technological development of banks [5, 7].

The peculiarity of the Kazakhstani digitalization model is the active role of the state. Unlike market economies, where the private sector leads in innovation, in Kazakhstan it is state regulators that set the strategic vector of digital transformation. This reduces the risks of systemic instability but slows down adaptation to global technological trends.

Digital transformation covers key initiatives in the banking sector: increasing operational efficiency, improving customer experience, and expanding the availability of financial services [9]. At the same time, about 70% of risks arising in the digital environment are related to the storage and transmission of data. As a result, 22% of banks worldwide are already spending more than a quarter of their budget on the digitalization of risk management systems—this is an important indicator of the prioritization of cybersecurity in the financial sector.

International experience (e.g., Malaysia, Thailand, Indonesia, Philippines, Vietnam) demonstrates the effectiveness of operational risk diversification as a competitiveness factor. Thus, Indonesia and Thailand have seen a steady increase in profitability and improved risk management. Chinese studies also confirm the positive effect of diversification—growth in market share, increase in non-interest income, and net interest margin.

This allows us to draw a practical conclusion: diversification of assets and income, combined with digital solutions, strengthens the resilience of banks in a volatile environment.

Digitalization is driving the use of new technologies such as blockchain, cryptocurrencies, crowdfunding, and hybrid service models, which requires banks to adapt their business models. An example of a legislative initiative in this direction is the PSD 2 directive, which is aimed at developing electronic payments and open banking.

However, the pace of digitalization varies across countries, from 89–93% of online banking users in Scandinavia to less than 7% in Eastern European countries. Kazakhstan has seen significant growth in mobile and contactless payments, P2P services, and digital mortgages, but barriers remain related to the digital illiteracy of the older generation and limited user adoption [10, 11].

Research by Banker, Chen, Liu, and Ou (2009) shows that online services do not always lead to sales growth, despite their cost-effectiveness. This highlights the importance of a balanced approach—maintaining offline channels as a supporting element of the strategy [12].

In the context of Kazakhstan, the key areas of digitalization are cybersecurity, mobile and digital payments, artificial intelligence (AI), digital mortgages, and improving user experience. These priorities

are in line with global trends and can be implemented taking into account local specifics through public-private partnerships and international cooperation.

In conclusion, successful digital transformation of banks requires a systematic approach: risk diversification, sustainable IT infrastructure, personnel readiness, and strategic planning. Only if these conditions are met simultaneously is it possible to move from formal digitalization to a real improvement in the quality of financial services and the sustainability of the banking system in Kazakhstan.

Conclusion. Digital transformation of the banking sector is an integral part of the current stage of economic development and requires a strategic approach from all participants in the financial system. The study indicated that the introduction of digital technologies has a complex impact on the structure, processes, and business models of banks, creating both new opportunities to improve the efficiency and availability of services and serious challenges in the fields of cybersecurity, regulation, and adaptation of the client base.

The specifics of the digitalization of the banking sector in Kazakhstan demonstrate the importance of state participation, regulatory support, and the development of local IT initiatives. Kazakhstan's experience confirms that the sustainability of digital transformation largely depends on the ability of banks to adapt to external technological changes, invest in digital infrastructure, and take into account the needs of different age and social groups of clients.

The practical significance of the results of this study lies in the formulation of key areas for developing an effective strategy for the digital transformation of banks: the development of cybersecurity, the use of artificial intelligence, the introduction of digital mortgages, and the strengthening of partnerships with fintech companies and international organizations. In the long term, this will increase the competitiveness of banks and ensure the sustainability of the financial system in the context of the global digital economy.

REFERENCES

1. Aidy S., Roger M. Digital Banking Transformation: Improving Customer Experience and Operational Efficiency // *Journal of Banking & Finance*. – 2021. – № 45(3). – P. 123–136.
2. Rhodes D., Schwartz P. Digital transformation in banking: Impact on business models and risk management // *Journal of Financial Innovation*. – 2021. – № 15(2). – P. 125–140.
3. Шваб К. Четвертая промышленная революция. – М.: Эксмо, 2020. – 208 с.
4. Бекмуханов Н.А., Жакупов К.Т. Цифровизация финансового сектора Казахстана: проблемы и перспективы // *Вестник Финансового университета при Правительстве Российской Федерации*. – 2022. – №24(3). – С. 78–85.
5. Сейтханова Ж.А. Роль ИТ-компаний в цифровизации банковского сектора Казахстана // *Журнал экономики и финансов*. – 2023. – №18(4). – С. 112–120.
6. Аубакирова А. Мобильный банкинг в Казахстане: перспективы и проблемы цифровизации финансового сектора // *Экономика и управление*. – 2022. – №12(2). – С. 88–95.
7. Махмутов И. Цифровизация финансового сектора Казахстана: риски и безопасность // *Банковское дело*. – 2020. – №23(4). – С. 45–52.
8. Vives X. The Impact of Digitalization on the Banking Sector: Opportunities and Challenges // *International Journal of Banking*. – 2020. – № 37(2). – P. 203–218.
9. Анохина А.А., Донская Е.Н. Цифровизация банковских услуг // *Актуальные проблемы современности: наука и общество*. – 2021. – №2. – С. 30–33.
10. Каленов О.Е. Цифровые экосистемы организаций // *Вестник Российского экономического университета имени Г. В. Плеханова*. – 2022. – №19(1). – С. 139–147. – doi: 10.21686/2413-2829-2022-1-139-147.
11. Neves C., Oliveira T., Santini F., Gutman L. Adoption and use of digital financial services: A meta analysis of barriers and facilitators // *International Journal of Information Management Data Insights*. – 2023. – №3. – doi: 10.1016/j.jjimei.2023.100201.
12. Javaheri D., Fahmideh M., Chizari H., Lalbakhsh P., Hur L. Cybersecurity threats in FinTech: A systematic review // *Expert Systems*. – 2023. – doi: 10.1016/j.eswa.2023.122697.

REFERENCES

1. Aidy S., Roger M. Digital Banking Transformation: Improving Customer Experience and Operational Efficiency // *Journal of Banking & Finance*. – 2021. – № 45(3). – P. 123–136.
2. Rhodes D., Schwartz P. Digital transformation in banking: Impact on business models and risk management // *Journal of Financial Innovation*. – 2021. – № 15(2). – P. 125–140.
3. Shvab K. Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya. – M.: Eksmo, 2020. – 208 s [in Russian].
4. Bekmukhanov N., Zhakupov K. Tsifrovizatsiya finansovogo sektora Kazakhstana: problemy i perspektivy // *Vestnik Finansovogo universiteta pri Pravitelstve Rossiyskoy Federatsii*. – 2022. – № 24(3). – S. 78–85 [in Russian].
5. Seytkhanova Zh. Rol' IT-kompaniy v tsifrovizatsii bankovskogo sektora Kazakhstana // *Zhurnal ekonomiki i finansov*. – 2023. – № 18(4). – S. 112–120 [in Russian].
6. Aubakirova A. Mobilnyy banking v Kazakhstane: perspektivy i problemy tsifrovizatsii finansovogo sektora // *Ekonomika i upravleniye*. – 2022. – № 12(2). – S. 88–95 [in Russian].
7. Makhmutov I. Tsifrovizatsiya finansovogo sektora Kazakhstana: riski i bezopasnost // *Bankovskoye delo*. – 2020. – № 23(4). – S. 45–52 [in Russian].
8. Vives X. The Impact of Digitalization on the Banking Sector: Opportunities and Challenges // *International Journal of Banking*. – 2020. – № 37(2). – P. 203–218.
9. Anokhina A., Donskaya Ye. Tsifrovizatsiya bankovskikh uslug // *Aktualnyye problemy sovremennosti: nauka i obshchestvo*. – 2021. – №2. – S. 30–33 [in Russian].
10. Kalenov O. Tsifrovyye ekosistemy organizatsiy // *Vestnik Rossiyskogo ekonomicheskogo universiteta imeni G. V. Plekhanova*. – 2022. – № 19(1). – S. 139–147. – doi: 10.21686/2413–2829–2022–1–139–147. [in Russian].
11. Neves T., Oliveira F., Santini L. Gutman Adoption and use of digital financial services: A meta analysis of barriers and facilitators//*International Journal of Information Management Data Insights*, 3 (2023). – doi:10.1016/j.jjime.2023.100201.
12. Javaheri D., Fahmideh M., Chizari H., Lalbakhsh P., Hur L. Cybersecurity threats in FinTech: A systematic Expert Systems. – doi:10.1016/j.eswa.2023.122697.

Кулубекова А.Ж., Цапова О.А., Смольянинова С.Ф., Кенжебаева З.С.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАНК СЕКТОРЫН ЦИФРЛАНДЫРУ: ҚИЫНДЫҚТАР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

Аңдатпа

Экономиканың белсенді цифрлық трансформациясы жағдайында Қазақстанның банк секторы оның тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне әсер ететін жаңа міндеттер мен мүмкіндіктерге тап болып отыр. Бұл мақалада банк секторын цифрландырудың негізгі аспектілері, сондай-ақ оның несиелік ұйымдардың экономикалық қауіпсіздігі мен қаржылық тұрақтылығына әсері қарастырылған. Негізгі назар цифрлық технологиялардың банктердің стратегиялық дамуына, тәуекел құрылымына, клиенттердің мінез-құлық үлгілеріне және бәсекелестік ортаға әсерін талдауға бағытталған.

Салыстырмалы талдау, логикалық жалпылау, жүйелік және құрылымдық тәсілдер әдістерін пайдалана отырып, банк секторын цифрландырудың халықаралық тәжірибесі де, Қазақстандағы цифрлық бастамаларды дамыту ерекшеліктері де талданды. Сандық платформаларды, мобильді банкінгі, жасанды интеллектті, Big Data жүйелерін және блокчейн технологияларын енгізу тәжірибесіне ерекше назар аударылады.

Зерттеу банк ісін түрлендіруге түрткі болатын негізгі цифрлық үрдістерді анықтады және цифрландыру қаржылық инклюзияны, ішкі процестерді оңтайландыруды және клиенттердің қанағаттануын қалай арттыратынын көрсетті. Сонымен бірге, назар цифрлық трансформацияға байланысты тәуекелдерге, соның ішінде киберқауіпсіздікке қауіп-қатерлерге, құқықтық және реттеуші мәселелерге, сондай-ақ әлеуметтік және этикалық аспектілерге аударылады.

Талдау негізінде цифрландыру жағдайында банк секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша ұсыныстар әзірленді, оның ішінде мемлекеттік саясатты жетілдіру, тәуекелдерді басқарудың кешенді жүйелерін енгізу, кадрлық ресурстарды дамыту қажет. Алынған нәтижелердің практикалық маңызы бар және олар Қазақстанның банк секторының тұрақты дамуының стратегияларын қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Кулубекова А.Ж., Цапова О.А., Смольянинова С.Ф., Кенжебаева З.С.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация

В условиях активной цифровой трансформации экономики банковский сектор Казахстана сталкивается с новыми вызовами и возможностями, влияющими на его устойчивость и безопасность. В настоящей статье рассмотрены ключевые аспекты цифровизации банковской сферы, а также её воздействие на экономическую безопасность и финансовую устойчивость кредитных организаций. Основное внимание уделено анализу влияния цифровых технологий на стратегическое развитие банков, структуру рисков, клиентские модели поведения и конкурентную среду.

С использованием методов сравнительного анализа, логического обобщения, системного и структурного подходов проанализированы как международный опыт цифровизации банковского сектора, так и особенности развития цифровых инициатив в Казахстане. Особое внимание уделено практикам внедрения цифровых платформ, мобильного банкинга, искусственного интеллекта, систем Big Data и блокчейн-технологий.

В результате проведенного исследования выявлены основные цифровые тренды, определяющие трансформацию банковской деятельности, а также показано, каким образом цифровизация способствует росту финансовой инклюзии, оптимизации внутренних процессов и повышению уровня клиентской удовлетворённости. В то же время акцентируется внимание на рисках, сопровождающих цифровую трансформацию, включая угрозы кибербезопасности, правовые и регуляторные вызовы, а также социальные и этические аспекты.

На основе анализа выработаны рекомендации по обеспечению устойчивости банковского сектора в условиях цифровизации, включая необходимость совершенствования государственной политики, внедрения комплексных систем управления рисками, а также развития кадрового потенциала. Полученные результаты обладают практической значимостью и могут быть использованы для формирования стратегий устойчивого развития банковской сферы в Казахстане.

М.Ж. Тұрсымбаева*, э.ғ.к., қауым.профессор¹

А.Ж. Жолмуханова, э.ғ.к., профессор²

М.Ж. Нүркенова, PhD, доцент м.а.³

А.Сабыржан, э.ғ.к., профессор⁴

Астана халықаралық университеті,

Астана қ., Қазақстан¹

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

КеАҚ, Астана қ., Қазақстан²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан³

Е.А Букетов атындағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан⁴

*негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: tursumbayeva_m@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГТІҢ ДАМУЫН ТАЛДАУ

Мақалада Қазақстан Республикасының аграрлық секторында маркетингтік кешен элементтерінің (өнім, баға, өткізу, жылжыту) қолданылу деңгейі мен цифрлық маркетинг құралдарының енгізілуі қарастырылды. Зерттеу Алматы, Түркістан және Солтүстік Қазақстан облыстарының ауыл шаруашылығы құрылымдары мен нарықтық тетіктерінің ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілді. Өңірлік айырмашылықтар негізінде маркетингтік басқару тәжірибесінің даму деңгейін бағалау және аграрлық цифрлық шешімдердің таралу аясын талдау көзделді.

Зерттеу барысында салыстырмалы-талдау, жүйелі және мазмұндық талдау әдістері қолданылды. Ресми статистикалық деректер, отандық және халықаралық ғылыми жарияланымдар, сала мамандарының тәжірибесі негізге алынды. Әдебиетке шолу барысында маркетингтік стратегиялар мен цифрлық трансформацияның ауыл шаруашылығына әсері сипатталды.

Талдау нәтижесінде Алматы облысында фермерлердің әлеуметтік желі мен тікелей сауда арқылы цифрлық маркетингке ішінара көше бастағаны, Түркістан облысында маркетингтік құралдарды қолданудың төмен деңгейі, ал Солтүстік Қазақстанда өндірістік цифрландыру қарқыны жоғары болғанымен, тұтынушыға бағытталған маркетингтің жеткіліксіздігі анықталды. Барлық өңірлер үшін ұсақ шаруашылықтардың кооперацияға бірікпеуі, сақтау және логистикалық инфрақұрылымның әлсіздігі, маркетингтік білім мен цифрлық дағдылардың тапшылығы ортақ түйткіл ретінде танылды.

Зерттеу қорытындысында аграрлық секторда маркетингтік басқару сапасын арттыру және цифрлық технологияларды енгізу бойынша ұсыныстар берілді. Бұл ұсыныстар саланың бәсекеге қабілеттілігін көтеруге және агробизнес субъектілерінің нарықтағы тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған.

Кілт сөздер: аграрлық маркетинг, маркетингтік кешен, цифрлық маркетинг, ауыл шаруашылығы, өңірлік талдау, Алматы облысы, Түркістан облысы, Солтүстік Қазақстан.

Ключевые слова: аграрный маркетинг, маркетинговый комплекс, цифровой маркетинг, сельское хозяйство, региональный анализ, Алматинская область, Туркестанская область, Северо-Казakhstan.

Keywords: agricultural marketing, marketing complex, digital marketing, agriculture, regional analysis, Almaty region, Turkestan region, North Kazakhstan region..

JEL classification: D4

Кіріспе. Қазақстан Республикасының аграрлық секторы елдің азық-түлік қауіпсіздігі мен әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге маңызды орын алады. Соңғы жылдары ауыл шаруашылығындағы өндірістік көлемнің артуына қарамастан, нарықтық механизмдердің, соның ішінде маркетингтік басқару құралдарының жеткілікті деңгейде қолданылмауы агробизнес субъектілерінің тиімділігін шектеп отыр. Аграрлық тауар өндірушілер көбіне тек өндірістік үдерісті ұйымдастырумен шектеліп, нарықты зерттеу, өнімді бейімдеу, баға стратегиясын құру және жылжыту сияқты маркетингтік аспектілерді назардан тыс қалдыруда. Бұл әсіресе ұсақ шаруашылықтар мен шағын фермерлік құрылымдарда айқын байқалады.

Ауыл шаруашылығында маркетингтік құралдарды тиімді пайдалану – өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мен ішкі және сыртқы нарықтарға шығудың басты шарты. Сонымен қатар, цифрлық технологиялардың дамуымен бірге аграрлық маркетингтің жаңа формалары – әлеуметтік желілер арқылы жарнама, онлайн-сауда платформалары мен электронды ақпараттық жүйелер – кең қолданыс таба бастады. Бұл үрдіс аграрлық секторда маркетингтік трансформацияның өзектілігін арттырып отыр.

Осыған байланысты зерттеудің мақсаты – агросекторда маркетинг пен цифрлық құралдарды аймақтық талдау. Зерттеу міндеттері ретінде:

- маркетингтік құралдардың (өнім, баға, өткізу, жылжыту) қолдану ерекшеліктерін аймақтық деңгейде сипаттау;
- цифрлық маркетинг элементтерінің аграрлық құрылымдарда енгізілу деңгейін анықтау;
- маркетингтік басқару мен цифрлық шешімдерді жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу қарастырылды.

Зерттеу барысында жүйелі және салыстырмалы талдау әдістері, сондай-ақ мазмұндық талдау тәсілі қолданылды. Материал ретінде ресми статистикалық деректер, отандық және шетелдік ғылыми жарияланымдар, агроөнеркәсіптік саладағы тәжірибелік деректер пайдаланылды.

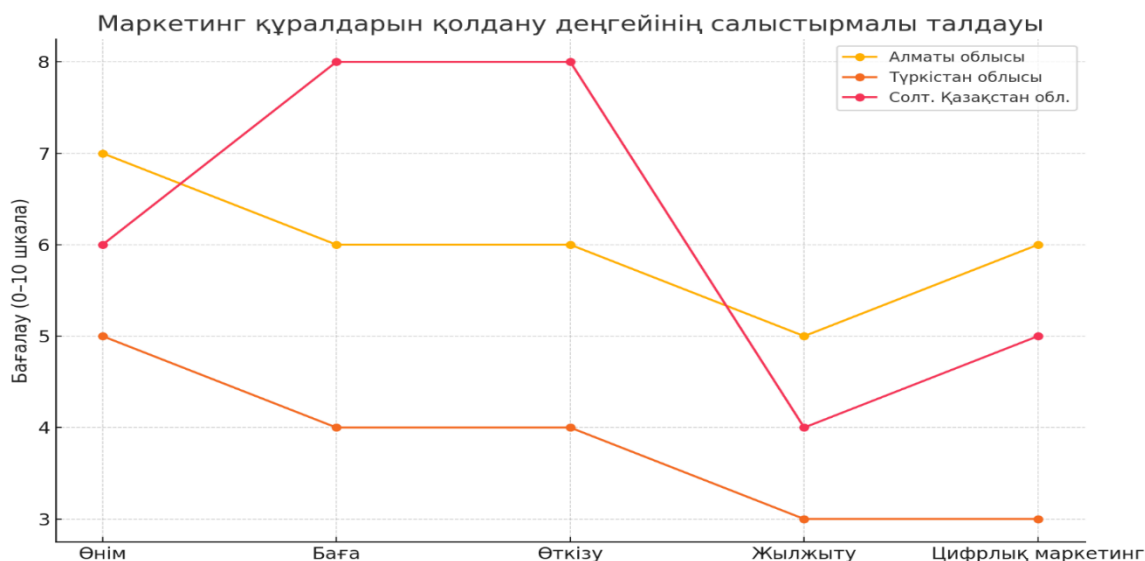
Зерттеу нәтижелері аграрлық сектордағы маркетингтік мүмкіндіктерді кеңейту жолдарын көрсетіп, аймақтық даму стратегияларын жетілдіруге ықпал етуге бағытталған.

Әдебиеттік шолу. Аграрлық секторда маркетингтік басқару жүйесінің қалыптасуы мен тиімді жұмыс істеуі – ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің нарықтағы тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруда шешуші рөл атқарады. Соңғы жылдары агромаркетинг мәселелері халықаралық және отандық зерттеушілердің назарында. Соңғы жылдары жарияланған еңбектерде агробизнесегі маркетингтік кешеннің барлық элементтерін жүйелі қолданудың артықшылықтары атап өтілген [1]. Мысалы, Ахмедьяров Е [2] Қазақстандағы агросекторда цифрлық маркетинг құралдарының қолданылуы ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізу тиімділігін арттыратынын көрсетті. Сонымен қатар, фермерлердің әлеуметтік желілер мен мессенджерлер арқылы бірігуі өндіріс өнімділігіне оң әсер ететінін дәлелденген [1].

[3,4] еңбектерде аграрлық құрылымдарда маркетинг стратегияларының әлсіздігі, кооперацияның төмендігі мен ақпараттық теңсіздік негізгі кедергілер ретінде сипатталады. Бұл зерттеулер фермерлердің баға белгілеу мен өткізу нарығын таңдау мүмкіндіктері шектеулі екенін, ал маркетингтік құралдарды қолдану көбіне ірі шаруашылықтармен шектелетінін атап өтеді. Сонымен бірге, цифрлық инфрақұрылымның дамуы маркетингтік шешімдер қабылдауды жеңілдететіні, алайда бұл құралдардың ауылдық жерлерде жеткілікті деңгейде қолданылмай отырғаны айтылады.

Әдеби шолуда қарастырылған еңбектер зерттеу гипотезасын негіздеуге мүмкіндік береді: Қазақстанның аграрлық секторында маркетингтік кешен мен цифрлық маркетинг құралдары өңірлік сипатқа ие, олардың қолданылу деңгейі аймақтық инфрақұрылым мен шаруашылық құрылымына байланысты әртүрлі. Алайда, қазіргі зерттеулерде өңірлік салыстырмалы талдауға жеткілікті назар аударылмаған. Осы себепті нақты аймақтар (Алматы, Түркістан, Солтүстік Қазақстан) аясында агромаркетинг құралдарының қолданылу ерекшеліктерін талдау қажеттілігі туындайды. Бұл аграрлық саясат пен аймақтық даму стратегияларын нақтылауға негіз бола алады.

Негізгі бөлім. Қазақстанның үш өңіріндегі – Алматы, Түркістан және Солтүстік Қазақстан облыстарындағы аграрлық кәсіпорындарда маркетингтік кешеннің негізгі элементтерін қолдану ерекшеліктері талдауда бес негізгі құрал бойынша – өнім, баға, өткізу, жылжыту және цифрлық маркетинг – әр өңірдің көрсеткіштері 0–10 шкала бойынша сараланып, салыстырмалы түрде бағаланды.

Сурет – 1. Маркетинг құралдарын қолдану деңгейінің салыстырмалы талдауы

* [5] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Алматы облысында маркетинг құралдары орташа деңгейде қолданылатыны байқалды. Өнім саясаты бойынша ассортиментті әртараптандыру, органикалық өнімдерге көшу және брендтеудің жекелеген мысалдары бар. Баға белгілеу көбіне нарық конъюнктурасына тәуелді, дегенмен ірі шаруашылықтар супермаркеттермен келісімге отырып, баға тұрақтылығына ұмтылуда. Өткізу арналары ретінде дәстүрлі көтерме базарлар, кооперативтер және бөлшек сауда желілері қолданылады [6]. Цифрлық маркетинг бойынша тұтынушылармен тікелей байланыс, әлеуметтік желілерде өнім жарнамалау үрдісі дамып келеді

Түркістан облысында маркетингтік кешен элементтері ең төмен деңгейде қолданылып отырғаны анықталды. Фермерлердің өнім ассортименті шектеулі, баға нарық арқылы анықталып, делдалдарға тәуелділік жоғары. Өткізу арналары да дәстүрлі – маусымдық сату мен делдалдық сауда үстем. Жарнама мен өнім жылжыту мүлдем дерлік қолданылмайды. Цифрлық құралдар тек ақпарат алмасу мен мессенджерлік чаттар деңгейінде ғана қолданылады [7].

Солтүстік Қазақстан облысында маркетингтік мүмкіндіктер жоғарырақ. Өнім саясаты біршама әртараптандырылған, баға мен өткізу процестері ірі трейдерлермен келісімшарт негізінде реттеледі. Астық пен майлы дақылдардың экспорттық логистикасы жақсы жолға қойылған. Жылжыту мен брендтеу әлсіз дамығанымен, цифрлық технологиялар өндіріс пен саудада біртіндеп еніп келеді – әсіресе B2B форматында (электронды қойма куәлігі, тауар биржасы) [5].

Жоғарыдағы диаграмма зерттелген өңірлер арасындағы маркетинг құралдарын қолдану құрылымындағы айырмашылықтарды нақты көрсетеді. Түркістан облысы барлық көрсеткіштер бойынша төменде орналасса, Солтүстік Қазақстан облысы – баға мен өткізу тетіктерін басқаруда алда. Алматы облысы – цифрлық маркетинг пен өнім жылжытуда салыстырмалы түрде белсендірек.

Алматы облысы – аграрлық әлеуеті жоғары, мегаполиске жақын орналасқан аймақ. Өңірде көкөніс, сүт, жеміс-жидек, қант қызылшасы мен ет өндіру кең дамыған. Шаруашылық құрылымы – ұсақ және орта фермерлер басым.

- Өнім саясаты: өнімді әртараптандыру байқалады – соя, органикалық егіншілік, жүзім өсіру қолға алынған. Алайда терең өңдеу, бренд қалыптастыру көбіне ірі шаруашылықтармен шектеледі.

- Баға: маусымдық ауытқулар мен делдалдардың үстемдігі баға саясатын әлсіретеді. Сақтау инфрақұрылымының жетіспеуі табысты азайтады.

- Өткізу арналары: негізгі нарық – Алматы қаласы. Өнім базарлар арқылы өтеді, супермаркетпен тікелей жұмыс істейтіндер аз, кооперация енді ғана дамып келеді.

- Жылжыту және цифрлық құралдар: әлеуметтік желілерде жарнама, онлайн тапсырыс алу белең алып келеді. Фермерлер WhatsApp, Instagram арқылы тұтынушымен тікелей байланыс орнатуда.

Түркістан облысы – халық ең тығыз орналасқан, суармалы егіншілік жақсы дамыған өңір. Негізгі өнімдер – мақта, қауын-қарбыз, көкөніс, жылыжайлар.

- Өнім саясаты: жоғары мамандану (мақта, бақша дақылдары). Өнім түрлері шектеулі, кооперация жоқтың қасы, стандарттау мен брендтеуде қиындық бар.

- Баға: фермерлер бағаға әсер ете алмайды, маусым кезінде өнім өтпей қалуы мүмкін. Келісімшарттық егіс сирек. Қарбыз бағасы маусымға байланысты құбылады.

- Өткізу арналары: өнімнің көбі солтүстікке және Ресейге жіберіледі. Экспорт делдалдар арқылы іске асады. Ішкі нарық – Шымкент. Тікелей сату сирек, логистика қымбат.

- Жылжыту және цифрлық маркетинг: жарнама дерлік жоқ. WhatsApp топтары тек кеңесу үшін қолданылады. 2023 жылы электронды сауда орталығын іске қосу жоспарланған.

Солтүстік Қазақстан облысы – Қазақстанның негізгі астықты өңірі, сонымен қатар сүт, майлы дақыл өндірісі дамыған. Ірі агрохолдингтер мен орта шаруашылықтар басым.

- Өнім саясаты: дәстүрлі бидаймен қатар зығыр, рапс, жасымық сияқты дақылдар өсіріледі. Сүт фермалары бренд жасауға бет бұруда («ЕСИЛЬ» ірімшігі мысалы).

- Баға: фермерлер бағаны бақылауға тырысады – өнімді сақтау арқылы нарықты күтіп сатады. Мемлекеттік интервенция (астық сатып алу) қолданылады.

- Өткізу арналары: элеваторлар мен экспорттық логистика жүйелі. Негізгі нарық – Ресей мен Қытай. Сүт өткізу кооператив арқылы іске асады [6].

- Жылжыту және цифрлық құралдар: өнім жарнамасы жоқтың қасы. B2B қатынастар басым. Дәлме-дәл егіншілік, онлайн платформа (Wexporth) қолдану кең тарауда [8].

Үш өңірдің жағдайын талдай келе қысқаша салыстырмалы сипаттаманы кесте түрінде келтіруге болады:

Өңірлік көрсеткіштер	Алматы облысы	Түркістан облысы	Солтүстік Қазақстан облысы
Ауыл шаруашылығы құрылымы	Орта және ұсақ шаруа қожалықтары, әртараптандырылған өндіріс (мал, егін, бақша). Қала нарығына жақын орналасқан.	Өте ұсақ ұжымдар, маманданған дақылдар (мақта, бақша), суармалы егіншілік. Халық тығыз, еңбек ресурсы арзан.	Ірі егіншілік шаруашылықтары (астық, майлы дақылдар), бірнеше мың гектарлық холдингтер. Мал фермалары ірі. Халық сирек.
Негізгі өнімдер	Сүт, көкөніс, жеміс, жүгері, қант қызылшасы, ет (қой, сиыр).	Мақта, қауын-қарбыз, көкөніс, жүзім, мақсары, ұсақ мал еті.	Бидай, арпа, зығыр, күнбағыс, рапс, картоп, сүт, сиыр еті.
Нарықтық бағдар	Алматы қ. және облыс ішкі нарығы, ішінара экспорт (Қырғызстанға жеміс, Қытайға май).	Республика ішіне (солтүстікке) және Ресейге бақша экспорты; мақта толық шетелге; Шымкент нарығы ішкі тұтыным.	Негізінен экспорт (астық, майлы дақылдар – Ресей, Қытай, Орт Азия), ішкі нарықта ірі қалаларға (ұн, картоп).
Маркетингтік құралдар қолдану	Төмен–орташа: Бірқатар кооперативтер мен фирмалар 4Р	Өте төмен: Нарыққа бейімделу әлсіз, делдалға тәуелді. Баға	Орташа: Ірі құрылымдар кәсіпқой маркетингке жақын (нарықты

деңгейі (жиынтық баға)	элементтерін қолданады (брендті орау, супермаркетпен жұмыс, әлеуметтік желі жарнамасы), бірақ көпшілік шағын фермерлер дәстүрлі әдісте.	мен өткізуге ықпалы аз, өнім брендтеуі жоқ. Жылжыту шаралары тек фестиваль деңгейінде.	зерттеу, сақтау, сату уақытын таңдау). Баға стратегиясы бар. Бірақ тұтынушы нарығына тікелей жарнама жоқ, B2B деңгейіндегі маркетинг.
Цифрлық маркетинг қолданылуы	Әлеуметтік желілерде фермерлік топтар белсенді, қала тұтынушысына тікелей сату басталуда. Онлайн тапсырыс, OLX сайты қолдану бар.	Әлеуметтік желі негізінен ақпарат алмасу үшін. Тікелей онлайн сату өте сирек. Цифрлық платформалар енді жоспарлануда (сауда орталығы).	Өндірісті цифрландыру жоғары (GPS, дрон). Маркетингте онлайн B2B платформалар пайдаланылуда (аз көлемде). Фермерлер ақпараттық сайттарды, форумдарды пайдаланады.
Негізгі түйткілдер	Ұсақ өндірушілердің бытыраңқылығы, сақтау инфрақұрылымының жетіспеуі, маусымдық артық ұсыныс, баға құлдырауы. Маркетингтік білімнің аздығы.	Делдалдық үстемдік, кооперацияның жоқтығы, фермер табысы төмен. Экспорттық рәсімдерді ұсақ фермер атқара алмайды. Бағаның құбылуы.	Шикізат экспортына тәуелділік, қосылған құн сыртта қалып қоюы. Астыққа әлемдік бағалар әсері. Нарық әріптестерінің шектелуі.

* [3,5,8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Кестеден көрінгендей, маркетингтік құралдарды қолдану деңгейі барлық өңірде толыққанды емес. Барлық өңірге ортақ мәселе – қосылған құнның төмендігі мен маркетингтік сауаттың жеткіліксіздігі.

Қазақстанның аграрлық секторында маркетинг қағидаттарының енді қалыптасып келе жатқанын көруге болады. Дәстүрлі 4P кешенінің элементтері ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жүйесіз қолданылуда: өндірушілердің көпшілігі үшін баға нарықта сырттай анықталады, өнім көбіне шикізат күйінде сатылады, өткізу делдалдар арқылы жүреді, ал жылжыту іс-шаралары өте шектеулі. Бұл барлық үш өңірде ортақ мәселе болғанымен, әрқайсысында өзіндік ерекшеліктері анықталды.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері мынадай қорытындылар мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді:

Аграрлық сектордағы маркетингтік басқаруды жетілдіру мақсатында шаруашылық деңгейінде маркетингтік жоспарлау мәдениетін енгізу қажеттілігі туындап отыр. Орта және ірі агроөнеркәсіптік кәсіпорындарда арнайы маркетинг бөлімінің немесе осы бағытта жауапты мамандардың болуы маңызды. Бұл құрылым нарықты зерттеу, өнім ассортиментін қалыптастыру, баға саясатын басқару және өткізу арналарының тиімділігін арттыру міндеттерін атқаруы тиіс. Сонымен қатар, шағын фермерлік шаруашылықтар үшін аудандық деңгейде кеңес беру және ақпараттық қолдау көрсететін маркетингтік орталықтар құру ұсынылады. Мемлекеттік мекемелер мен салалық ұйымдар тарапынан фермерлерге маркетингтің негіздері бойынша оқыту бағдарламаларын кеңейту қажеттілігі байқалады.

Кооперация және кластерлер құру. Агроөнеркәсіптік кешенде ұсақ тауар өндірушілердің интеграциясын қамтамасыз ету олардың нарықтағы келіссөздік күшін арттыруға мүмкіндік береді. Түркістан облысында өнімдік кооперативтердің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету өзекті мәселе болып табылады. Кооперативтер арқылы бірігіп сату, сақтау және тасымалдау шаралары

фермерлердің табысын арттыруға ықпал етеді. Мысалы, бақша шаруашылығымен айналысатын фермерлердің бірлестігі өздерінің сауда фирмасын құрып, өнімдерін делдалсыз экспорттау мүмкіндігін қарастыруы қажет. Солтүстік Қазақстан өңірінде астық өндірушілердің бірігуі арқылы ұн немесе дайын жем экспортына бағытталуы қосылған құнды арттырады. Алматы облысында логистикалық кооперация (бірлескен тасымалдау және сақтау) агроөнеркәсіптік сектордың тиімділігін арттыратын фактор болмақ. Сонымен қатар, әр өңірде агроөнеркәсіптік кластерлерді дамыту стратегиясы жетекші салаларға бағытталуы тиіс. Бұл бағытта мемлекет тарапынан шаралар жүзеге асуда, алайда әлі де жетілдіру жұмыстарын қажет етеді

Маркетингтік инфрақұрылымды дамыту. Аграрлық сектордың маркетингтік әлеуетін кеңейту үшін қажетті инфрақұрылымды қалыптастыру маңызды. Бұл тұрғыда сақтау қоймалары, көтерме сауда орталықтары, логистикалық жүйелер және электронды сауда платформалары ерекше рөл атқарады. Алматы және Түркістан облыстарында сақтау қоймаларының тапшылығы маусымаралық баға тұрақсыздығына алып келетін басты факторлардың бірі болып табылады. Сондықтан осы өңірлерде заманауи қойма инфрақұрылымын дамыту фермерлердің өнімдерін тиімді нарықтық бағамен сатуға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда салынып жатқан көтерме-тарату орталықтарын белгіленген мерзімде аяқтау және олардың тиімді басқарылуын қамтамасыз ету қажеттілігі туындап отыр. Бұл орталықтар маркетингтік қағидаты бойынша жұмыс істеп, фермерлер мен сатып алушылар арасындағы өзара байланысқа жағдай жасауы тиіс. Электронды сауда жүйесін дамыту мақсатында әрбір орталықтың веб-платформасын құру ұсынылады, мұнда фермерлер өнім партияларын тіркеп, сатып алушылар оларды тікелей сатып алу мүмкіндігіне ие болады. Солтүстік Қазақстан өңірінде электронды қойма куәліктерінің айналымын жетілдіру және экспорттық онлайн аукциондарды ұйымдастыру электронды сауда механизмдерін кеңінен енгізу бағытында маңызды қадам болмақ.

Цифрлық маркетинг. Ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды тек өндірістік үдерістерде ғана емес, маркетингтік құралдар ретінде де пайдалану қажеттілігі байқалады. Осыған байланысты фермерлерге арналған ұлттық онлайн-платформаны әзірлеу ұсынылады [9,10]. Бұл платформа арқылы фермерлер өз өнімдерін жүктеп, тұтынушылар (дүкендер, өңдеу кәсіпорындары, экспорттаушылар) тікелей тапсырыс бере алады. Аталған бастама Қазақстанда әлі толық жүзеге аспаған тауашалардың бірі болып табылады және оны мемлекеттік-жекеменшік әріптестік аясында іске асыру орынды. Сонымен қатар, фермерлерді цифрлық маркетинг құралдарын тиімді пайдалануға үйрету мақсатында арнайы бағдарламаларды ұйымдастыру қажет. Әлеуметтік желілерді пайдалану арқылы фермерлердің онлайн қауымдастықтарын дамыту олардың нарықпен байланысын күшейтуге мүмкіндік береді. Мысалы, Facebook платформасында ауыл шаруашылығына арналған арнайы топтарды модерациялау арқылы сенімді сатып алушылар мен сатушылардың өзара әрекеттесуін реттеуге болады.

Өнім сапасы және брендтеу. Маркетингтік стратегияның маңызды аспектілерінің бірі – өнімнің сапалық сипаттамаларын жетілдіру және оны нарық талаптарына сәйкестендіру. Өңірлік өнімдердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін сертификаттау жүйесін жетілдіру, органикалық және халал стандарттарды жетілдіру қажет. Алматы облысында өндірілетін бал мен жеміс-жидектер, Түркістан облысының қауын-қарбызы, Солтүстік Қазақстан өңірінің ұны – олардың барлығы жеке бренд ретінде қалыптастырылуы маңызды. Әрбір өңір өзінің аймақтық брендинг стратегиясын әзірлеп, агроөнімдерін нарықта тиімді таныстыру шараларын жүйелі түрде іске асыруы ұзақ мерзімді перспективада қазақстандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің ішкі және сыртқы нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

Қазақстанның аграрлық секторында маркетингтік құралдарды қолдану қарқынды дамып келе жатқанымен, оның әлеуеті толыққанды іске асырылмаған. Ауыл шаруашылығында нарықтық механизмдердің тиімділігін арттыру үшін институционалдық өзгерістер қажет, сонымен қатар фермерлер арасында бизнес-ойлау мәдениетін қалыптастыру маңызды. Цифрлық технологиялар бұл үдерістің негізгі катализаторы бола алады, себебі олар ақпараттың ашықтығын қамтамасыз етіп, нарықтағы байланыстарды жеделдетуге және жаңа өткізу арналарына жол ашуға мүмкіндік береді. Мемлекет пен салалық ұйымдардың негізгі міндеті – осы процесті қолдау, қажетті білім беру бағдарламалары мен инфрақұрылымды дамыту болып табылады. Аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып жүргізілген сараланған маркетингтік саясат жоғары нәтижелерге қол жеткізуге ықпал етеді деп ойлаймыз. Яғни, оңтүстік өңірлерде – кооперация және экспорттық логистиканы дамыту, оңтүстік-шығыста – сақтау және өңдеу процестерін жетілдіру, солтүстікте – терең өңдеу және

брендтеуді дамыту стратегиялық тұрғыда басым бағыттар ретінде қарастырылуы тиіс. Аграрлық сектордағы маркетингтік және цифрлық трансформацияны тереңдету Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін нығайтып қана қоймай, оның жаһандық нарықтағы орнын айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kurbanov Z., Tadjiev A., Djanibekov N., Akramkhanov A., Govind A. Farmers' participation in messenger-based social groups and its effects on performance in irrigated areas of Kazakhstan and Uzbekistan // *Agribusiness*. – 2024. – №4 – P. 1–14 – doi: 10.1002/agr.21995
2. Akhmedyarov Y. Agricultural market digitalization in Kazakhstan // *Economics, Ecology, Socium*. – 2019. – №4(3). – P. 19–27. – doi: 10.31520/2616-7107/2019.3.4-1.
3. Gabdualiyeva R., Melekova A., Jakupova A., & Bazarova B. Digitalization of the agricultural sector in Kazakhstan // *BIO Web of Conferences*. – 2024. – №86. – 5038 p. – doi: 10.1051/bioconf/20248605038
4. Kozhanova N. Kazakhstan's agro industry goes digital. - URL: <https://astanatimes.com/2019/04/kazakhstans-agro-industry-goes-digital/>
5. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайты.- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=kk>
6. Алматы облысының шаруаларымен ауыл шаруашылығы кооперативтерін құру мәселелері талқыланды. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/681505?lang=kk>
7. Melons from Turkestan start export to Russia. – URL: freshplaza.com
8. В Казахстане создается реестр информресурсов для фермеров .- URL: eldala.kz
9. Азатбек Т., Жанбозова А. Применение электронной коммерции для реализации потенциала производителей продовольственной продукции Казахстана // *Экономическая серия Вестник ЕНУ имени Л.Н. Гумилева*. – 2023. – №2. – С. 11–22. – <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2022-2-11-22>
10. Digitalisation in Kazakhstan's agriculture sector can support global food security efforts. – URL: <https://emerging-europe.com/opinion/digitalisation-in-kazakhstans-agriculture-sector-can-support-global-food-security-efforts/>

REFERENCES

1. Kurbanov Z., Tadjiev A., Djanibekov N., Akramkhanov A., Govind A. Farmers' participation in messenger-based social groups and its effects on performance in irrigated areas of Kazakhstan and Uzbekistan // *Agribusiness*. – 2024. – № 4 – P. 1–14 – doi: 10.1002/agr.21995
2. Akhmedyarov Y. Agricultural market digitalization in Kazakhstan // *Economics, Ecology, Socium*. – 2019. – № 4(3). – P. 19–27. – doi: 10.31520/2616-7107/2019.3.4-1.
3. Gabdualiyeva R., Melekova A., Jakupova A., & Bazarova B. Digitalization of the agricultural sector in Kazakhstan // *BIO Web of Conferences*. – 2024 – № 86. – 5038 p. – doi: 10.1051/bioconf/20248605038
4. Kozhanova N. Kazakhstan's agro industry goes digital. - URL: <https://astanatimes.com/2019/04/kazakhstans-agro-industry-goes-digital/>
5. Qazaqstan Respublikasy Aul Sharuwashylygy Ministriliginiń resmi saity [Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan official website]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=kk> [in Kazakh]
6. Almaty oblysynyń sharwalarymen aul sharuwashylygy kooperativterin qurw mäsäleleri talqylandy [Issues of establishing agricultural cooperatives were discussed with farmers in Almaty region]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/681505?lang=kk> [in Kazakh]
7. Melons from Turkestan start export to Russia. – URL: freshplaza.com
8. Qazaqstanda fermerler úshin informresurstar reestri qúrylwda [A register of information resources for farmers is being created in Kazakhstan]. – URL: eldala.kz [in Kazakh]
9. Azatbek T., Zhanbozova A. Primenenie jelektronnoj kommercii dlja realizacii potenciala proizvoditelej prodovol'stvennoj produkcii Kazahstana [The use of e-commerce to realize the potential of food producers in Kazakhstan]// *Jekonomicheskaja serija Vestnik ENU imeni L.N. Gumileva*. – 2023. – №2. – S. 11–22. – <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2022-2-11-22> [in Russian]

10. Digitalisation in Kazakhstan's agriculture sector can support global food security efforts. – URL: <https://emerging-europe.com/opinion/digitalisation-in-kazakhstans-agriculture-sector-can-support-global-food-security-efforts/>

Турсумбаева М.Ж., Жолмуханова А.Ж., Нуркенова М.Ж., Сабыржан А.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматривается уровень применения элементов маркетингового комплекса (продукт, цена, распределение, продвижение) и внедрение инструментов цифрового маркетинга в аграрном секторе Республики Казахстан. Исследование проводилось с учётом особенностей сельскохозяйственных структур и рыночных механизмов Алматы, Туркестанской и Северо-Казахстанской областей. Целью было оценить уровень развития практики маркетингового управления и проанализировать распространение аграрных цифровых решений на основе региональных различий.

В ходе исследования использовались сравнительно-аналитический, системный и контент-анализ. Были проанализированы официальные статистические данные, отечественные и международные научные публикации, а также опыт специалистов отрасли. В обзоре литературы описано влияние маркетинговых стратегий и цифровой трансформации на сельское хозяйство.

Результаты анализа показали, что в Алматинской области фермеры начали частично переходить к цифровому маркетингу через социальные сети и прямые продажи; в Туркестанской области уровень использования маркетинговых инструментов остаётся низким; в Северо-Казахстанской области, несмотря на высокий темп производственной цифровизации, наблюдается недостаток маркетинга, ориентированного на потребителя. Общими проблемами для всех регионов являются отсутствие кооперации между мелкими хозяйствами, слабая складская и логистическая инфраструктура, нехватка маркетинговых знаний и цифровых навыков.

В заключение исследования представлены рекомендации по повышению качества маркетингового управления и внедрению цифровых технологий в аграрном секторе, направленные на повышение конкурентоспособности отрасли и обеспечение устойчивости субъектов агробизнеса на рынке.

Tursumbayeva M., Zholmukhanova A., Nurkenova M., Sabyrzhan A.

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF MARKETING IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the application level of marketing mix elements (product, price, place, promotion) and the implementation of digital marketing tools in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan. The study was conducted considering the characteristics of agricultural structures and market mechanisms in the Almaty, Turkestan, and North Kazakhstan regions. The aim was to assess the development level of marketing management practices and analyze the dissemination of agricultural digital solutions based on regional differences.

The research employed comparative analysis, systematic analysis, and content analysis methods. Official statistical data, domestic and international scientific publications, and industry experts' experiences were analyzed. The literature review described the impact of marketing strategies and digital transformation on agriculture.

The analysis results indicated that in the Almaty region, farmers have begun partially transitioning to digital marketing through social media and direct sales; in the Turkestan region, the usage level of marketing tools remains low; in the North Kazakhstan region, despite a high rate of production digitalization, there is a lack of consumer-oriented marketing. Common issues across all regions include the absence of cooperation among small farms, weak storage and logistics infrastructure, and a shortage of marketing knowledge and digital skills.

The study concludes with recommendations to improve the quality of marketing management and implement digital technologies in the agricultural sector, aimed at enhancing the industry's competitiveness and ensuring the stability of agribusiness entities in the market.

Р. Шоқан*, э.ғ.к., қауым.профессор¹

Г.К. Абдраманова, э.ғ.к., доцент м.а.¹

З.С. Темиралиева, аға оқытушы¹

М.Т. Сырлыбасва, магистр, аға оқытушы²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті,

Алматы қ., Қазақстан²

*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: roza-shokan@mail.ru

ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІН ТАЛДАУ

Мақалада туристік саланың экономикаға тигізетін әсері қарастырылған. Туризм- әлемдік шаруашылықта жылдам өсіп келе жатқан және әлеуметтік, экономикалық, мәдени салаларға ықпалы басым сфералардың қатарына жатады. Туристік саланың дамуы қонақ үй бизнесі, қоғамдық тамақтандыру, көлік-тасымалдау инфрақұрылымы сияқты байланысты сфералардың дамуына негіз болады. Туризм мемлекеттегі кірістердің ұлғаюына ғана емес елдің жалпы экономикалық өсуіне де әсер ететін макроэкономикалық факторға айналуға.

Мақалада Қазақстан Республикасындағы туризмнің негізгі даму көрсеткіштеріне нақтырақ туризм салаларында құрылған жалпы қосылған құн және оның жалпы ішкі өнімдегі үлесіне; орналастыру, тамақтану, ойын-сауық және демалыс салаларындағы негізгі капиталға салынған инвестицияларға; кіру, жығу және ішкі туризм түрлеріне қатысты тұтыну көрсеткіштеріне және еңбек нарығындағы жалпы жұмысбастандылық пен туризм салаларындағы жұмыспен қамтылу көрсеткіштерінің 2003-2022 жылдар аралығындағы өзгерістеріне салыстырмалы талдау жасалған. Зерттеуде сонымен қатар Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауларына, 2023-2029 жылдарға арналған туризмді дамыту тұжырымдамасына, сондай-ақ Дүниежүзілік саяхат және туризм кеңесінің (WTTC) есептеріне және осы тақырыптың шеңберінде жазылған шетелдік және отандық авторлардың еңбектеріне назар аударылған. Жұмыста жалпылау, жіктеу, абстрактілі-логикалық, жүйелік және салыстырмалы талдау әдістері қолданыс тапты.

Кілт сөздер: экономика, туризм, сала, инвестиция, инфрақұрылым, жұмысбастандылық, жалпы ішкі өнім, тұтыным, туристік ағын.

Ключевые слова: экономика, туризм, сфера, инвестиции, инфраструктура, занятость, валовой внутренний продукт, потребление, туристический поток.

Keywords: economy, tourism, sector, investment, infrastructure, employment, gross domestic product, consumption, tourist flow.

JEL classification: L83, O14, Z 3, Z30, Z32

Кіріспе. Туризм- елдердің экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамуында маңызды рөл атқарады және туристік саланы дамытудың өзектілігін бірнеше фактормен байланыстыруға болады. Біріншіден, туризмнің экономикалық маңызына тоқталсақ. Туризм- бірқатар елдерде жұмыс орындарын ашуға, инвестиция тартуға ықпал етіп, ішкі жалпы өнімінің маңызды бөлігін құрауда. Қонақжайлылық саласының кәсіпорындарының қызметін жандандыруға мүмкіндік туғызатын инфрақұрылымдық базаны қалыптастыру (қонақ үйлер, мейрамханалар, тасымалдау жүйелері) жалпы экономикалық өсуге ықпал етеді. Екіншіден, туризмнің әлеуметтік әсерін қарастыратын болсақ. Туризм- тұлғаның мәдени дүниетанымына, ой-өрісін кеңейтуге әсер етеді. Адамның күйзелістік жағдайын төмендетуге, өмір-сүру сапасын жақсартуға көмектеседі. Келесі фактор, технологиялық процестің дамуы. Туристік саланың қызметтерін цифрландыру (онлайн брондау, виртуалды турлар мен экскурсиялар) жалпы туристік қызметке қолжетімділікті туғызып, сұранысты жоғарылатады. Жасанды интеллект пен үлкен деректерді талдау мүмкіндіктері тұтастай алғанда туристік қызметтерді дербестендіруді жақсартады. Факторлардың тағы біріне экологиялық мәселелерді жатқызсақ болады. Экологиялық туризм түрінің қалыптасуын, тұрақты даму мен қоршаған ортаны қорғау мәселелерінің шешімін табу тетіктерінің бірі ретінде қарастыруға болады.

Жаһандық сипат алып отырған тұрақты даму мақсаттарына қолжеткізудің мүмкіндігі ретінде туризм саласына «жасыл» технологияларды белсенді енгізуді болашағы бар.

Туризм- технологиялық, әлеуметтік және экономикалық өзгерістерге байланысты дамуын жалғастырып жатқан сала ретінде қала береді.

Мақаланың мақсаты. Отандық туризм индустриясының ЖІӨ-ге, жұмыспен қамтуға және инфрақұрылымның дамуына қалай әсер етіп жатқанын зерттеу.

Мақалада бірқатар зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеліп отырған жүйенің элементтері арасындағы байланыс талдау әдісінің көмегімен анықталды. Жекелеген пайымдар мен деректер синтез әдісі арқылы тұжырымдалды. Индукция әдісінің көмегімен деректер жекеден жалпыға қарай жүйелендіріліп, ортақ қорытындылар жасалынды. Статистикалық көрсеткіштер экономикалық-статистикалық және салыстыру әдістері арқылы талданды. Графикалық-визуализациялау әдісі сандық көрсеткіштерді өңдеуге мүмкіндік берді.

Мақаланың бастапқы дерек көзі ретінде Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросының статистикалық көрсеткіштері қарастырылады.

Әдебиеттік шолу. 2019 жылы COVID пандемиясына дейін саяхат және туризм саласы барлық жұмыс орындарының 10,5%-ын (334 млн.) және әлемдік ЖІӨ-нің 10,4%-ын (10,3 трлн АҚШ доллары) құрады. Сонымен қатар, 2019 жылы халықаралық келушілер шығыны 1,91 триллион АҚШ долларын құрады.

Соңғы жылдардағы WTTC зерттеулері мен талдаулары туризм индустриясының әлемдік экономикаға әсерін келесі деректермен тұжырымдайды: 2023 жылы саяхат және туризм секторы әлемдік ЖІӨ-ге 9,1% үлес қосты, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 23,2% жоғары және 2019 жылғы деңгейден небәрі 4,1% төмен. 2023 жылы 27 миллион жаңа жұмыс орны ашылды, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 9,1%-ға жоғары және 2019 жылғы деңгейден небәрі 1,4%-ға төмен. Ішкі туристік шығындар 2023 жылы 18,1%-ға өсіп, 2019 жылғы деңгейден асып түсті. Халықаралық туристік шығындар 2023 жылы 33,1%-ға өсті, бірақ 2019 жылғы жалпы көрсеткіштен 14,4%-ға төмен болып қалды [1]. Бұл талдаулар туристік саланың пандемияға дейінгі даму қарқына оралып жатқанын сипаттайды.

Туризмнің ЖІӨ-ң құрылуына; жұмыс орындарын ашу мен жұмысбастылыққа; саланың мультипликативтік және тұрақты экономикалық дамуға әсерін қарастырған ғылыми мақалалар мен зерттеулерге тоқталатын болсақ. Әртүрлі деңгейдегі субъектілердің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде туризм мен туристік индустрияның экономикалық маңыздылығы бар [2]. Туризм ел экономикасына елеулі әсер ететін табысты салалардың бірі болып саналады. Ол қоғамдық тамақтандыру, қонақ үй бизнесі және көлік инфрақұрылымы сияқты байланысты салалардың дамуына ықпал етеді. Туристік индустрия тек мемлекеттік кірістердің өсуін ғана емес елдегі экономикалық өсуді ынталандырып, негізгі макроэкономикалық факторға айналады. Туризмнің негізгі артықшылықтарының бірі- халықтың жұмыспен қамтылуына қосатын үлесі деуге болады. Туристер ағынының жоғарылауы қонақ үй, мейрамхана, экскурсия ұйымдастырушылар, көлік-тасымалдау қызметтерін ұйымдастыруға дейін түрлі қызмет көрсетуші салаларда жаңа жұмыс орындарын ашады. Туризмнің экономикалық әсері оның ауқымына, сондай-ақ туристік қызметті тұтынушылардың сұраныстарына байланысты. Маңызды факторларға сапардың ұзақтығы, белсенділік деңгейі, маршруттар мен көлік түрін таңдау жатады. Сонымен, туризм тек кіріс әкеліп қоймай, бірқатар салалардың дамуын қолдай отырып, елдегі жалпы әл-ауқат деңгейін арттыратын экономикалық өсудің катализаторы болып табылады [3]. Осы саладағы зерттеулердің тағы бірі туризмнің ЖІӨ-ді құруда шешуші рөл атқаратынын көрсетіп отыр. Мысалы, туристік индустрияның [4] туристік индустрияның Джамму және Кашмир штатының экономикасына айтарлықтай әсерін көрсетіп, мұндай халықтың басым бөлігі аталмыш секторда тікелей не жанама түрде жұмыс істейді делінген. Келесі бір жұмыста [5] жалпы номиналды ЖІӨ-ң құрылуында туризмнің үлесінің деңгейі қанша екенін көрсетіп отыр. Туризм индустриясының нақтырақ Черногория және Албания елдерінде жұмыспен қамтуға және экономикалық тұрақтылыққа айтарлықтай әсер ететіні қарастырылған [6]. Жергілікті экономика туристер арасында сұранысқа ие тауарлар мен қызметтерді өндіруге қабілетті болса, онда саланың мультипликатор әсері өте маңызды болады [7] Туризмнің мультипликативті әсерін зерттеген зерттеушілердің тағы бір [8] табыс, жұмысбастылық, сатылым тәрізді көрсеткіштер негізінде туризмнің мультипликатор түрлеріне саралау жасаған. Кейбір зерттеулер теңдестірілген туризмді дамыту қажеттілігін

көрсетеді. Туризм секторына жасалып отырған болжамды тұрақты өсумен қатар табиғатта қорғау мәселелері күрделі сипат алып отыр. Тұтастай алғанда туризм саласындағы қызмет ресурстарды тұтынумен, ластаумен, туризм инфрақұрылысының дамуымен, құрылыстың салынуымен, тасымалдау қызметімен, туристердің тарапынан болатын әрекеттердің салдарынан (ластау, биоәртүрлікке зиян тигізу және т.б.) қоршаған ортаға кері әсерін тигізеді. Туризм секторы үшін негізгі міндет-корпоративтік саясатты, тәжірибені және этиканы қайта бағдарлау арқылы тұрақты дамуға, нақтырақ атқарушы билік пен азаматтық қоғам арасындағы ынтымақтастық және қоршаған ортаны басқаруға мен тәжірибені жақсартуға назар аудару болып отыр [9].

Зерттеу тақырыбы шеңберінде жазылған бірқатар әдебиеттерге жасалған шолу туризмнің экономикаға әсер ететінін, оның ішінде ЖІӨ-ге, жұмыспен қамтуға және инфрақұрылымның дамуына ықпал ететін көрсетті. Сонымен бірге, туризм мультипликативті әсерге ие әрі тұрақты дамуға негіз болып отыр. Дегенмен туризмнің экономикаға әсері инфрақұрылымға, туристік салаға бағдарланған инвестициялық салымдарға, туристік ағындарға және туристердің тұтынымы тәрізді көрсеткіштерге назар аударуды талап етеді.

Негізгі бөлім. Туризм- экономиканың басым бағыттарының бірі ретінде танылған сала. ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауларында туризмге инвестиция тарту, ішкі әуе тасымалының дамуы туристік нысандардың инфрақұрылымын жақсартуға әсер ететіндігі және туризм жобаларын іске асырғанда табиғи ортаға залал келтірмей, экологияны сақтауға назар аудару керектігі қамтылған [10]. Мемлекеттің туристік әлеуетін пайдалану керектігін және туризмнің серпінді жобалар қатарында болуға тиістігі көрсетілген [11]. Сонымен қатар, туристік-рекреациялық ресурстарды қолдану арқылы туризм саласында кәсіпкерлікті ұйымдастыру әсіресе экотуризм мен этнотуризмді дамытуға басымдық беруге назар аударылған [12].

Отандық туризм саласының экономикаға әсерін жекелеген көрсеткіштердің даму қарқынын арқылы қарастыратын болсақ, 1-суретте туризм саласында құрылған жалпы қосылған құн және оның ЖІӨ-дегі үлесі берілген.

Сурет –1. Туризм салаларында құрылған жалпы қосылған құн, млрд. теңге*

* [13] дереккөзі негізінде құрастырылған

Туризм салаларында құрылатын жалпы қосылған құн көрсеткіші туризм саласында жұмыс істеп жатқан барлық кәсіпорындармен жасалатын жалпы қосылған құнның сомасын көрсетеді. Туризм саласындағы қосылған құн туристік индустрияның қонақ үй, тасымалдау, тамақтандыру және мәдени-анимациялық қызмет көрсету салаларының қаншалықты құндылық жасайтынын көрсетеді. 2003 жылы мемлекеттегі туризм салалары кәсіпорындарының қосылған құн көрсеткіші 296,3 млрд. теңгені құраса, 2022 жылы бұл көрсеткіш 3270,1 млрд. теңгеге жеткен немесе 11 есеге артқан. Осы аралықтардағы тікелей туризмде құрылған жалпы қосылған құнның ЖІӨ-дегі үлесі 1,8-0,6 пайыз аралығын құрап отыр (2- сурет).

Сурет – 2. Тікелей туризмде құрылған жалпы қосылған құнның ЖІӨ-дегі үлесі %-бен*
* [13] дереккөзі негізінде құрастырылған

2003 жылы тікелей туризмде құрылған жалпы қосылған құнның ЖІӨ-дегі үлесі 1,8%-ды құраса, ал 2022 жылы бұл көрсеткіш 1,0%-ды құрады. Бұл туристік саланың даму дәрежесі төмен екендігін білдіреді. COVID-19 пандемиясы кезінде яғни 2020 жылы бұл көрсеткіш бар болғаны 0,6%-ды құрады. Оған пандемиялық шектеулер, мемлекетаралық шекаралардың жабылу өз әсерін тигізді. Егер туризмнің экономикадағы үлесі төмен болған жағдайда үкімет салықтық жеңілдіктер, қызмет көрсету салаларына инвестиция салуға бағыттаған тетіктерді қарастырған саланы ынталандыру шараларын қарастыруы өз нәтижесін беруі мүмкін.

2023-2029 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың тұжырымдамасына сәйкес [14] туризм инфрақұрылымын құру және дамытуға бағытталған инвестицияның мөлшеріне болжам жасалған. Тұру және тамақтану қызметтер саласына 2023 жылы 131 млрд. теңге; 2024 ж. 140 млрд. теңге; 2025 ж. 160 млрд. теңге; 2026ж. 180 млрд. теңге; 2027ж. 200 млрд. теңге 2028ж. 220 млрд. теңге және 2029ж. 260 млрд.теңге инвестиция тартылмақ. Туризм саласындағы жалпы қосылған құнның көлемін 2029 жылы 6,3 трлн. теңгеге дейін өсіру жоспарланған.

Қазіргі уақытта жалпы инвестиция құрамындағы туризм саласындағы негізгі капиталға жұмсалған инвестицияның көлемі айтарлықтай төмен (3- сурет)

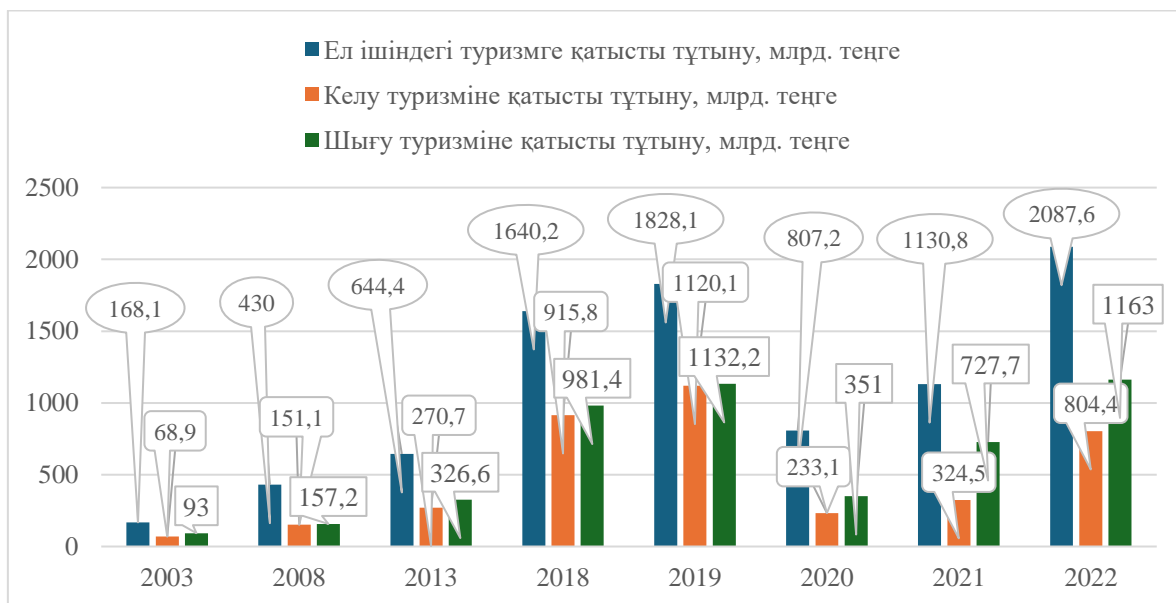

Сурет – 3. Пайдалану бағыттары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялар, млн. теңге*

*[15] дерек көзі негізінде құрастырылған

Туризм саласына жұмсалған инвестиция елдің экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады және инфрақұрылымның жақсаруына ықпал етеді. Сонымен бірге туристік саланың бәсекеге қабілеттілігінің артуы тікелей инвестиция деңгейіне байланысты. 2023 жылы негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі 17649313 млн. теңгені құраған (3-сурет). Жалпы инвестицияның 0,9%-ы немесе 150466 млн теңге тұру және тамақтану бойынша қызмет көрсетуші салаларға; 1,8%-ы немесе 309060 млн. теңге өнер, ойын-сауық және демалыс саласына тартылған. 2024 жылы пайдалану бағыттары бойынша республика деңгейіндн 19374965 млн. теңгенің инвестициялық қаржыландырылған, қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарына тұру және тамақтандыру қызметін көрсету саласына 163819 млн. теңгенің, ойын-сауық және демалыс саласы үшін 321066 млн. теңгенің инвестициясы салынған.

Ішкі, келу және шығу туризм түрлеріне қатысты тұтыну көрсеткіштерін талдайтын болсақ (4-сурет).

Сурет – 4. Туризм ағындарына қатысты тұтыну, млрд. теңге*

* [13] дереккөзі негізінде құрастырылған

Ел ішіндегі туризмге қатысты тұтыну мөлшері мемлекеттің экономикалық аумағы шегіде резидент келушілердің туристік тұтынуын көрсетеді. Бұл көрсеткіш 2003 жылы 168,1 млрд. теңгені, 2022 жылы 2087,6 млрд. тг. құрады. Резидент туристердің тұтынуы талдауға алынған жылдар ішінде 12,4 есеге өскен яғни ел аумағындағы туристік қызметтерді тұтыну мөлшері артқанын көрсетіп отыр.

Келу туризміне қатысты тұтыну көрсеткіші мемлекетке келген резидент емес келушілердің туристік қызметтер мен өнімдерді тұтынуын сипаттайды. 2022 жылы резидент емес келушілердің тұтынымы 804,4 млрд.теңгені құраған, 2003 жылмен салыстырғанда 11,7 есеге өскен. 2022 жылы келу туризміне қатысты тұтынудың жалпы ішкі өнімдегі үлесі – 0,8%; тауарлар мен қызметтердің экспортындағы үлесі- 1,9% болды. Бұл келу туризм ағымының экономикадағы үлесінің аз екендігін көрсетіп отыр. Келу туризмі-ұлттық экономиканы дамытуда, шетел валютасының ағынын қамтамасыз етуде, жаңа жұмыс орындарын ашуда сонымен қатар сабақтас салалардың дамуын ынталандырудың қозғаушы тетігі екендігі белгілі. Сондықтан туристік ағынның бұл түрінің экономикадағы үлесін өсіруге бағытталған іс-шаралар жасалуы керек.

Шығу туризміне қатысты тұтыну дегеніміз елдің экономикалық аумағы шегінен тыс жерлердегі резиденттердің туристік тұтынымы екені белгілі. Бұл көрсеткіштің даму қарқыны 2003 жылы 93 млрд. тг болса, 2022 жылы 1163 млрд. теңгеге жеткен яғни өзгеріс 13 есе. Бұл талдаулар елдегі шығу туризмнің үлесінің басым екендігін көрсетіп отыр. Шығу туризмі валютаның сыртқа кетуіне, төлем балансының нашарлауына, ішкі туризмге сұраныстың төмендеуіне, ұлттық туристік кәсіпорындардың жеткілікті табысқа ие болмауына; кейбір салаларда инфляциялық әсерді туғызуға (валюта ағымының өзгерісіне, тасымалдау қызметтерінің бағасының көтерілуіне); ел ішіндегі

туристік инфрақұрылымды дамытуға бағытталатын инвестициялық қызметтердің төмендеуіне, ішкі туристік дестинациялардың, туристік кәсіпорындардың дамуының тежелуіне әкелуі мүмкін. Осылайша, шығу туризмінің басымдыққа ие болуы экономикалық, әлеуметтік сипаттағы тәуекелдерді тудырады.

Туризмнің экономикаға әсерін осы салада ашылған жұмыс орындарының саны және жұмысбастылықтың өсуі арқылы талдауға болады. WTTC (World Travel & Tourism Council) 2023 жылы деректері бойынша туризм және саяхат сферасындағы жұмыс орын саны 330 млн. немесе әлемдік жалпы жұмыс орындарының 10%-ы туризм саласына тиесілі екенін көрсетеді.

Қазақстанда туризм салаларындағы жұмыспен қамтылу көрсеткіші өскен, бірақ жалпы еңбек нарығындағы үлесі төмен деңгейде сақталып отыр (5-сурет).

Сурет – 5. Жұмыспен қамтылу, мың адам*
*[13] дереккөзі негізінде құрастырылған

2003 жылы еңбек нарығында 7657,3 мың адам жұмыспен қамтылса, оның 4,2%-ы немесе 322 мың адам туризм саласының кәсіпорындары мен мекемелерінде жұмыс істеген. Бұл көрсеткіш 2008 жылы 3,7%; 2013 жылы 3,9%; 2018ж. 5,1%; 2019 ж. 5,1%; 2020ж. 5,0%; 2021ж. 5,0% ал, 2022 ж. 5,2%-ды құрады. 2024 жылы экономикада 9214,2 мың адам жұмыспен қамтылған болса, оның 4,2%-ы немесе 386,7 мың адам тұру және тамақтандыру мен ойын-сауық, демалыс саласы кәсіпорындарында жұмыс істеген.

Экономиканы әртараптандыру, сервистік экономикаға көшуді жеделдету жағдайында туризмге басымдық берілуі, саланы дамытудың қажеттілігі жоғары екенін көрсетеді. Осы орайда, мемлекетте 2023-2029 жылдарға арналған туристік саланы дамытудың тұжырымдамасына сәйкес аталмыш салада жұмыс істеушілердің санын 800 мың адамға дейін жеткізуге болжам жасалған [14].

Қорытынды. Сонымен, туризм- Қазақстан экономикасы үшін басым салалардың қатарына кіріп отыр. Қазақстанда туризм сферасында іске асырылып жатқан іс-шаралар кешені мен осы саланың дамуын айқындайтын статистикалық көрсеткіштерге жасалған талдау нәтижелері төмендегідей тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді.

Тікелей туризмде құрылған жалпы қосылған құнның ЖІӨ-гі үлесі зерттеуге алынған жылдар ішінде 0,6-1,8 % аралығын құрады. Бұл туристік саланың экономикадағы үлесі төмен екендігін көрсетеді. Қазақстанның туризм индустриясын дамытуға негіз болатын, туристік-ресурстық әлеуетінің мүмкіндігін ескере отырып, ішкі және кіру туристік ағымдарының қозғалыс қарқынына ықпал ететін туристік өнімдер мен қызметтерді қалыптастыру және оларды нарықта ілгерілету саласындағы жұмыстарды іске асыру керек. Туристік дестинация ретіндегі Қазақстанның әлеуетті тартымдылығын елдегі саяси тұрақтылық, сервистік инфрақұрылымды дамыту саласындағы мемлекеттің инвестициялық қызметі, туризм саласында жүзеге асырылып жатқан мемлекетаралық кедендік-визалық ресмиліктерді оңтайландырылу, туристік саланы мемлекеттік қолдау шаралары тәрізді факторлар айғақтап отыр.

Туризм экономиканың әртүрлі салаларының, нақтырақ халық тұтыным тауарлар өндірісінің, қонақ үй кәсіпорындарының, көлік-тасымалдау саласының, ауыл шаруашылығының, қызмет көрсету және анимациялық индустрияның дамуына айтарлықтай әсер етеді. Мемлекет экономикасы

шетелдік туристерді тартудан, сонымен қатар жергілікті тауарлар мен қызметтерге сұранысты ынталандыратын ішкі туризм түрінен тікелей және жанама табысқа ие болады.

Сонымен қатар, туристік саланы дамытуда өңірлерде және туристік дестинацияларда жұмыс орындарын ашуға, жұмысбастылықты арттыруға және инфрақұрылымды жақсартуға оң әсер етеді. Бұл жергілікті тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын қолдауға ықпалын тигізеді. Саланы әрі қарай дамыту мақсатында 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдама қабылданып, инвестиция салуға, басымдық берілетін туризм түрлерін дамытуға (агротуризм, экотуризм, МІСЕ туризм, балалар мен жасөспірімдер туризмі және т.б.), туризм инфрақұрылымын құру және дамытуға, сервис сапасын арттыру мен цифрландыруға, елдің туристік әлеуетін өңірлік және халықаралық деңгейде ілгерілетуге назар аударылуда. Аталмыш іс-шаралардың жүзеге асуы, туризм саласының жалпы дамуына оң ықпал етеді және туризм Қазақстан экономикасы үшін табысты салалардың қатарына кіруі мүмкін деп санауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Travel & Tourism Economic Impact Research (EIR). – URL: <https://wtcc.org/research/economic-impact>
2. Зайцев А.А., Дубаневич Л.Э., Дмитриев Н.Д. Роль туризма в контексте экономической безопасности // Бизнес. Образование. Право. – 2020. – №4. – С. 33–40.
3. Зайнуллин С.Б., Нвачукву Ч.Р., Семерелул Б.Д. Важность развития туризма и его влияние на мировую экономику // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2021. – №5(17). – С. 983–1004.
4. Iqbal J. (2021). Impact of tourism on Jammu & Kashmir economy. International Journal of Research Granthaalayah. – URL: <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v9.i7.2021.4059>.
5. Нашид А.Р. Экономические секторы мальдивов // Политика, экономика и инновации. – 2020. – №1(30). – С. 6–11.
6. Dervishi J. The Impact of Tourism in Economic Stability. – 2016
7. Ruslan B., Lorant D., Sholpan A., Aiman Z., Alexandr A., & Almaty A. Impacts of tourism Activities on economy of Kazakhstan // Geojournal of Tourism and Geosites. – 2018. – №2(22). P. 480–488.
8. Зйба Я. Туризм как экономический мультипликатор // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2023. – №10-1(104). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/turizm-kak-ekonomicheskii-multiplikator>
9. Туризм и устойчивое развитие. Доклад Генерального секретаря. Комиссия по устойчивому развитию Седьмая сессия 19-30 апреля 1999 года. – URL: file:///C:/Users/Mac/Downloads/E_CN.17_1999_5-RU.pdf
10. «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдау/ ҚР Президентінің ресми сайты. – URL: <https://surl.li/jminvg>
11. «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдау/ ҚР Президентінің ресми сайты. – URL: <https://surl.li/xswery>
12. «Сындарлы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдау/ ҚР Президентінің ресми сайты. – URL: <https://surl.li/btdbwy>
13. 2003-2022 жылдардағы Қазақстан Республикасында туризмді дамытудың негізгі көрсеткіштері. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/economy/national-accounts/publications/5054/>
14. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 262 қаулысы/ ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262>
15. Қазақстан Республикасындағы инвестициялық және құрылыс қызметі. Статистикалық жинақ 2019-2023 / қазақ тілінде / 205 бет. Астана 2024.

REFERENCES

1. Travel & Tourism Economic Impact Research (EIR). – URL: <https://wtcc.org/research/economic-impact>
2. Zajcev A., Dubanevich L., Dmitriev N. Rol' turizma v kontekste jekonomicheskoy bezopasnosti [The role of tourism in the context of economic security] //Biznes. Obrazovanie. Pravo. – 2020. – №4. – S. 33–40 [in Russian]
3. Zajnullin S., Nvachukvu Ch., Semerelul B. Vazhnost' razvitija turizma i ego vlijanie na mirovuju jekonomiku [The Importance of Tourism Development and Its Impact on the World Economy] // Nacional'nye interesy: priority i bezopasnost'. – 2021. – №5(17). – S. 983–1004 [in Russian]
4. Iqbal J. (2021). Impact of tourism on Jammu & Kashmir economy. International Journal of Research-Granthaalayah. – URL: <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v9.i7.2021.4059>.
5. Nashid A. Jekonomicheskie sektory mal'divov [Economic sectors of the maldives] //Politika, jekonomika i innovacii. – 2020. – №1(30). – S. 6–11 [in Russian]
6. Dervishi J. The Impact of Tourism in Economic Stability. 2016
7. Ruslan B., Lorant D., Sholpan A., Aiman Z., Alexandr A., & Almaty A. (2018). Impacts of tourism Activities on economy of kazakhstan. //Geojournal of Tourism and Geosites. – 2018. – №2(22). – P. 480–488.
8. Ziba Ja. Turizm kak jekonomicheskij mul'tiplikator [Tourism as an economic multiplier]// Jekonomika i biznes: teorija i praktika. – 2023. – №10-1(104). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/turizm-kak-ekonomicheskij-multiplikator> [in Russian]
9. Turizm i ustojchivoe razvitie [Tourism and sustainable development] Doklad General'nogo sekretarja. Komissija po ustojchivomu razvitiju Sed'maja sessija 19-30 aprelja 1999 goda – URL: file:///C:/Users/Mac/Downloads/E_CN.17_1999_5-RU.pdf [in Russian]
10. «Adiletta Qazaqstan: zan men tartip, jekonomikalyq osim, qogamdyq optimizm» [Just Kazakhstan: Law and Order, Economic Growth, Social Optimism] atty Qazaqstan halqyna Zholdau/ QR Prezidentinin resmi sajty. – URL: <https://surl.li/jminvg> [in Kazakh]
11. «Adiletta Qazaqstannyn jekonomikalyq bagdary» [Economic course of a Just Kazakhstan] atty Qazaqstan halqyna Zholdau/ QR Prezidentinin resmi sajty.– URL: <https://surl.li/xswepy> [in Kazakh]
12. «Syndarly qogamdyq dialog – qazaqstannyn turaqtylygy men orkendeuinin negizi» [Constructive public dialogue - the basis of stability and prosperity of Kazakhstan] atty Qazaqstan halqyna Zholdau/ QR Prezidentinin resmi sajty.–URL: <https://surl.li/btdbwy> [in Kazakh]
13. 2003-2022 zhyldardagy Qazaqstan Respublikasynda turizmdi damytudyn negizgi korsetkishteri [Key indicators of tourism development in the Republic of Kazakhstan in 2003-2022]. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/economy/national-accounts/publications/5054/> [in Kazakh]
14. Qazaqstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2023 – 2029 zhyldarga arnalgan tuzhyrymdamasyn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2023 zhylygy 28 nauryzdagy № 262 qaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 262 of March 28, 2023 on approval of the Concept for the Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029]/ QR normativtik quqyqtyq aktierinin apparattyq quqyqtyq zhujesi. Jelektrondyq resurs. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> [in Kazakh]
15. Qazaqstan Respublikasyndagy investicijalyq zhane qurylys qyzmeti / statistikalıyq zhinaq 2019-2023 [Investment and construction activity in the Republic of Kazakhstan / statistical compilation 2019-2023] / Qazaq tilinde / 205 bet. Astana 2024 [in Kazakh]

Шохан Р., Абдраманова Г.К., Темиралиева З.С., Сырлыбаева М.Т.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматривается влияние туристической отрасли на экономику. Туризм является одной из быстрорастущих сфер мировой экономики и оказывает значительное влияние на социальную, экономическую и культурную сферы. Развитие туристической отрасли способствует росту связанных секторов, таких как гостиничный бизнес, общественное питание, транспортно-логистическая инфраструктура. Туризм становится

макроэкономическим фактором, влияющим не только на увеличение доходов государства, но и на общий экономический рост страны.

В статье проводится сравнительный анализ ключевых показателей развития туризма в Республике Казахстан. В частности, рассматриваются валовая добавленная стоимость, созданная в туристических секторах, и её доля в валовом внутреннем продукте; инвестиции в основной капитал в сферах размещения, общественного питания, развлечений и отдыха; показатели потребления во въездном, выездном и внутреннем туризме, а также изменения уровня общей занятости и занятости в туристическом секторе в период с 2003 по 2022 годы.

В исследовании также уделяется внимание Посланиям Президента Республики Казахстан, Концепции развития туризма на 2023–2029 годы, а также отчетам Всемирного совета по путешествиям и туризму (WTTC) и научным работам зарубежных и отечественных авторов по данной теме. В работе применены методы обобщения, классификации, абстрактно-логического, системного и сравнительного анализа.

Shokhan R., Abdramanova G., Temiralieva Z., Syrlybayeva M.

ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE TOURISM INDUSTRY ON THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the impact of the tourism industry on the economy. Tourism is one of the fastest-growing sectors of the global economy and has a significant influence on social, economic, and cultural spheres. The development of the tourism industry contributes to the growth of related sectors such as the hotel business, public catering, and transport and logistics infrastructure. Tourism is becoming a macroeconomic factor that affects not only the increase in state revenues but also the overall economic growth of the country.

The article provides a comparative analysis of key tourism development indicators in the Republic of Kazakhstan. In particular, it examines the gross value added created in the tourism sectors and its share in the gross domestic product; investments in fixed capital in the accommodation, catering, entertainment, and recreation sectors; consumption indicators in inbound, outbound, and domestic tourism; as well as changes in overall employment levels and employment in the tourism sector from 2003 to 2022.

The study also pays attention to the Addresses of the President of the Republic of Kazakhstan, the Tourism Development Concept for 2023–2029, as well as reports from the World Travel and Tourism Council (WTTC) and research papers by foreign and domestic authors on this topic. The study employs methods of generalization, classification, abstract-logical, systemic, and comparative analysis.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).17

ӨЖ 347.736.3

FTAMP 10.23.47

А.К. Байдаков*, э.ғ.к., қауымд. профессор¹
Н.К. Кучукова, э.ғ.д., профессор²
Г.Б. Утибаева, э.ғ.к., қауымд. профессор¹
М.А. Алтынбеков, PhD, қауымд. профессор³
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық
зерттеу университеті, Астана қ., Қазақстан¹
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан²
Esil Univesity, Астана қ., Қазақстан³
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: a_baidaov@mail.ru

БАНКРОТТЫҚТЫ БОЛЖАУ ӘДІСТЕМЕЛЕРІН ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ШАРТТАРЫНА БЕЙІМДЕУ: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада қазақстандық экономиканың ерекшеліктерін ескере отырып, банкроттық ықтималдығын болжаудың шетелдік әдістемелерін бейімдеу және еліміздегі корпоративтік банкроттық институтының тиімділігін арттыру мәселелері қарастырылған. Банкроттықты болжаудың танымал шетелдік әдістемелері талданды және олардың қазақстандық экономика мен бизнес-орта жағдайында қолданылуының негізділігі бағаланды. Банкроттық рәсімдерінің тиімділігін шектейтін негізгі заңнамалық және институционалдық кедергілер қарастырылды.

Борышкерлердің қаржылық тұрақтылығын бағалау үшін Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі әзірлеген «Қаржылық тұрақтылық сыныптарының коэффициенттерін есептеу және шекараларын айқындау қағидаларының» (әрі қарай – Қағидалар) мазмұнын эксперттік бағалауға ерекше назар аударылды. Жүргізілген бағалау негізінде бұл қағидалар Қазақстанның нақты экономикалық және іскерлік ортасының шынайы жағдайын толық ескермейтіні анықталды, бұл оның борышкерлер, инвесторлар мен кредиторлар үшін тиімділігін айтарлықтай шектейді.

Мақалада қаржылық тұрақтылықты болжаудың бейімделген әдістерін практикаға нәтижелі енгізу заңнаманың және институционалдық ортаның ерекшеліктерін, нарық құрылымын және макроэкономикалық жағдайларды қоса алғанда, қазақстандық бизнестің бірегей ерекшеліктерін ескеруді талап ететіндігі атап көрсетілген. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы ұйымдардың қаржылық тұрақтылығын арттыру және жеке инвесторлар үшін шарттарды жақсарту үшін қаржылық тұрақтылықты бағалау әдістерін бейімдеу және заңнамалық ортаны жетілдіру қажеттілігіне назар аударады.

Кілт сөздер: бейімделу, банкроттық, болжау әдістемелері, қаржылық тұрақтылық, заңнама, институционалдық орта, корпоративтік банкроттық, инвесторлар.

Ключевые слова: адаптация, банкротство, методики прогнозирования, финансовая устойчивость, законодательство, институциональная среда, корпоративное банкротство, инвесторы.

Keywords: adaptation, bankruptcy, forecasting methods, financial stability, legislation, institutional environment, corporate bankruptcy, investors.

JEL-классификация: G33.

Кіріспе. Қазақстан экономикасының нақты шарттарында банкроттықты болжау мен қаржылық тұрақтылықты бағалаудың танымал шетелдік әдістемелерін практикада қолдану тәжірибесінде экономиканың құрылымына және макроэкономикалық жағдайға, заңнамалық реттеу мен институционалдық ортаның ерекшеліктеріне байланысты бірқатар қиындықтардың орын алуы объективті жағдай. Сондықтан шетелдік танымал әдістемелерді пайдалану ғана емес, сонымен қатар қаржылық жағдайды бағалаудың дәлдігін жақсартуға және инвесторлар мен кредиторлар үшін тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік беретіндей бейімделген әдістемелерді әзірлеу де маңызды. Осындай мақсатпен Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі әзірлеген Қағидалар банкроттық ықтималдығы мен ұйымдардың қаржылық жағдайын неғұрлым дәл талдауға ықпал ететін маңызды құралға айналуы тиісті болатын [1].

Зерттеудің мақсаты – банкроттықты болжаудың шетелдік әдістемелерін отандық экономика шарттарына бейімдеудің теориялық және практикалық аспектілерін зерттеу және банкроттық

рәсімдерін реттейтін заңнамалық және институционалдық тетіктерді жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеудің міндеттері банкроттықты болжаудың қолданылып жүрген түрлі әдістемелерін салыстырмалы талдаумен, олардың Қазақстан шарттарына сәйкестігін бағалаумен, Қаржы министрлігі әзірлеген Қағидалардың қолданылу мүмкіншіліктерін талдау мен оны одан әрі бейімдеу бойынша ұсыныстар дайындаумен, банкроттық рәсімдерінің тиімділігіне әсер ететін негізгі заңнамалық және институционалдық проблемаларды анықтаумен және оларды жетілдіру тетіктерін ендіру бойынша ұсынымдар әзірлеумен байланысты.

Зерттеу барысында банкроттықты болжаудың қолданыстағы әдістемелеріне, банкроттық рәсімдерін реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттарды салыстырмалы талдау, эксперттік бағалау әдістері, танымның диалектикалық бағыты қолданылды. Зерттеу әдебиет көздері мен танымал әдістемелерді талдауға, қазақстандық компаниялардың жария қаржылық есептіліктерінен алынған деректерге, ҚР Ұлттық статистика бюросының деректеріне негізделеді.

Зерттеу нәтижелері халықаралық тәжірибелерді жергілікті жағдайларға бейімдеуге, заңнамалық және институционалдық ортаны жақсартуға ықпал ете отырып, елімізде банкроттықты болжау әдістемелерін орынды пайдалануға ықпал етеді.

Әдебиеттік шолу. Банкроттық ықтималдығын болжаудың қазіргі уақытты қолданылып жүрген көптеген модельдері Эдвард Альтман мен Уильям Бивердің еңбектеріне негізделген. Э.Альтманның зерттеулері қаржылық тәуекелдерді дәлірек бағалау үшін қаржылық есептілік деректері негізінде есептелетін көп факторлы модельдерді қолданудың негізін салды [2]. Дискриминантты талдау негізінде дайындалған модельдердің өзіне тән кемшіліктеріне қарамастан, Diep Thanh Tung, Vo Thi Hoang Phung зерттеулері Э.Альтманның дамушы нарықтар үшін жетілдірілген моделінің осы елдердің де ерекшеліктеріне бейімделгенін растайды [3]. Wang Y., Campbell M. жүргізген зерттеулер қытайлық компаниялардың банкроттығын болжауда Э.Альтманның Z-моделінің сенімділігін көрсеткен [4].

Дегенмен, соңғы зерттеулер ондаған жылдар бұрын шет елдердегі кәсіпорындардың тарихи деректері бойынша дайындалған модельдерді механикалық қолдану көбінесе жүйелік қателіктерге әкеліп соқтыратынын көрсетіп отыр [5], кей зерттеушілер болжамның дәлдігін қамтамасыз ету үшін әлеуметтік-экономикалық факторлар мен салалық ерекшеліктерді ескеру қажет деген қорытындыға келеді [6, 7].

К.Ш. Дюсембаевтың пікірі бойынша банкроттық ықтималдығын алдын-ала болжау – ішкі және сыртқы жағдайлардың әсерін ескере отырып, қаржылық саясатты жүргізудегі қалыптасқан тенденцияларды анықтауға мүмкіндік береді [8]. Өмір А.Ж., Мазбаева К.О. өз зерттеулерінде қаржылық талдау нәтижелерінің шынайылығының ең маңызды аспектісі ретінде – елімізде қаржылық ақпараттың сенімділігі мен сапасына қатысты орын алған өзекті мәселелер қарастырылған [9]. Басқа да зерттеулерде халықаралық әдістердің тиімділігі туралы әртүрлі пікірлер кездеседі, бірақ олардың Қазақстанның ерекше экономикалық, құқықтық және институционалдық жағдайларына қаншалықты сәйкес келетіні туралы нақты тұжырымдар жоқ [10, 11].

Қазақстандағы банкроттықты болжау әдістемелерін бейімдеу саласындағы зерттеулер қазақстандық экономиканың ерекшеліктерін ескеретін арнайы модельдерді әзірлеу қажеттігін негіздейді және оны жүзеге асыру академиялық топтар, мемлекеттік мекемелер мен бизнес-қоғамдастық арасындағы тығыз ынтымақтастықты талап етеді.

Негізгі бөлім. Елімізде кәсіпкерлікті қолдау мақсатында стратегиялық мемлекеттік саясат қалыптасқан, соның бір салдары ретінде кәсіпорындарды тіркеу барынша жеңілдетілген. Алайда кәсіпкерлерді тек тіркеу ғана емес, қиын жағдайларда қолдау да қажет. Төлем қабілетсіздігіне байланысты банкроттық пен оңалту институттары жұмыс істеуіне қарамастан, Қазақстанда жыл сайын 25 мыңнан астам кәсіпорын жабылып, банкроттыққа қатысты жыл сайын 5 мыңнан астам талап түседі. Уақытша құрылған компаниялар, жалған банкроттық сұрақтарын қоса алғанда бұл тенденция соңғы 6 жылда сақталып, Қазақстан үшін қалыптасқан, әдеттегі, дегенмен өте қауіпті жағдайға айналып отыр (1-кесте).

Қазақстан Республикасы бойынша жабылған заңды тұлғалардың динамикасы

Көрсеткіштер	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	2023 жыл
Жабылған заңды тұлғалар саны, мың бірлік	6,3	9,1	20,8	24,3	19,7	23,2	26,8	27,0
Тізбекті абсолютті өсім, мың бірлік	-15,3	+2,8	+11,7	+3,5	-4,6	+3,5	+3,6	+0,2
Алдыңғы жылға пайызбен, %	29,4	144,4	128,5	116,8	81,1	117,8	115,5	100,7

* [12] дереккөз негізінде авторлармен дайындалған

Статистика бойынша жабылған кәсіпорындардың арасында шағын бизнес субъектілерінің үлесі – 99,8%; олардың арасында басты үлесті көтерме және бөлшек сауда (8,8 мың не 33%), құрылыс саласы (3,2 мың не 12%) кәсіпорындары алады. 2023 жылы 15 ірі және 38 орта бизнес субъектісі ғана жабылған [12]. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 7 наурыздағы «Оңалту және банкроттық туралы» Заңына «Оңалту» түсінігі ендіріліп, заң экономикалық саясаттың кәсіпорындарды жабудан оңалту шаралары негізінде қаржылық тұрақтылықты қалпына келтіруге бағытталуына қарамастан [13], банкроттыққа қатысты жыл сайын түсетін 5 мыңнан астам талаптардың тек 3% ғана оңалту рәсімі бойынша қарастырылған. ҚР Ұлттық Банкінің Зерттеулер мен талдау орталығы сарапшыларының кең көлемді зерттеулері – Қазақстанда корпоративтік банкроттық тиімсіз және кредиторлар үшін берешектің өте төмен қайтарымдылығымен (2%-дан төмен) сипатталатынын көрсетті. Реттеу тетіктерінің ішінде банкроттық басым (90%-дан астам). Заңнамалық кедергілердің болуына байланысты реттеу рәсімдерінің кеш басталуы борышкердің қаржылық жағдайының нашарлауына, ұзаққа созылатын рәсімдер барысында активтердің нарықтық құнының төмендеуі және сауықтыру мүмкіндіктерінің кемуіне әкеледі. Талдау нәтижелері сонымен қатар борышкер туралы ақпаратты ашуға қойылатын талаптардың жеткіліксіздігін, мүмкін болатын сауықтыру шараларына қатысты негізсіз шектеулерді, кепілді кредиторларды қорғаудың барабар тетіктерінің жоқтығын көрсетеді [14].

«Оңалту және банкроттық туралы» Заңға сәйкес борышкердің қаржылық тұрақтылығы «Қаржылық тұрақтылық сыныптарының коэффициенттерін есептеу және шекараларын айқындау қағидалары» негізінде айқындалады және ол банкроттықпен байланысты рәсімдерді жеңілдетуге бағытталған болатын. Қағидалардағы әдістемені әзірлеуде Э. Альтманнның танымал әдістемесінің ұстанымдары қолданылған. Бұл қазақстандық мамандардың кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын бағалау құралдарын әзірлеу кезінде халықаралық озық тәжірибелерді пайдалануға деген ұмтылысын айғақтайды.

Қазіргі уақытта банкроттық ықтималдығын болжаудың кең қолданысқа ие көптеген шетелдік әдістемелері мен математикалық модельдері болуына қарамастан (У.Бивер моделі - 1966 ж., АҚШ; Э.Альтманнның 5,4,7-факторлы модельдері - 1968 ж., 1983 ж., 1993 ж., АҚШ); Д. Фулмер моделі - 1984 ж., АҚШ; Г. Спрингейт моделі - 1978 ж., Канада; Кэмпбелл моделі - 2008 ж., АҚШ), бірегей, әмбебап, барлық жағдайларда нақты болжам жасауға мүмкіндік беретін модель жоқ. Аталған модельдер кәсіпорындардың қаржылық коэффициенттерін көптік дискриминантты талдау негізінде құрылған. Олардың бір-бірінен ерекшелігі – іріктеуге алынған кәсіпорындар мен қаржылық коэффициенттер статистикасында. Осы дәстүрлі модельдердің негізгі артықшылықтарына қарамастан, оларға тән ортақ негізгі кемшіліктер мен шектеулер ретінде:

– модельдер дамыған экономикаларға тән тарихи деректер мен факторларды экстраполяциялау негізінде әзірленген, бұл оларды басқа экономикалық шарттарда, оның ішінде Қазақстан шарттарында пайдалану тиімділігін төмендетеді;

– көптеген модельдерді жеңілдетілген негізде есептілік тапсыратын шағын және орта бизнес кәсіпорындарының жағдайын бағалауда қолдану мүмкін емес;

– барлық модельдерде инновациялық қызмет нәтижелері, қаржылық емес сипаттағы көрсеткіштер көрініс таппағанын атап өтуге болады.

Шетелдік зерттеушілер аталған модельдерді қолданудағы елеулі тәуекелдерді, оларды нақты кәсіпорынның жағдайына бейімдеуді не ұлттық экономиканың ерекшеліктерін ескере отырып жаңа модельдерді дайындау қажеттігі туралы қорытындыға келеді [15].

Дегенмен де, банкроттық ықтималдығын болжаудың дәстүрлі әдістері болжаудың қарапайымдылығына, нәтижелердің түсініктілігіне байланысты әлі үлкен сұранысқа ие. 2020 жылдан бастап қолданылып келе жатқан Қағидада банкроттық ықтималдығын бейнелейтін жиынтық Z-көрсеткіші келесідей көрсеткіштер негізінде есептеледі (2-кесте).

2 – кесте

ҚР Қаржы министрлігінің Қағидаларына сәйкес банкроттық ықтималдығын анықтаушы көрсеткіштер

Көрсеткіштер	Z-көрсеткішіндегі үлестік мәні	
	Қор нарығындағы акционерлік қоғамдар	Акциялары қор нарығында орналастырылмаған заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлер
К ₁ – активтердің мобилділігінің коэффициенті	1,2	0,717
К ₂ – активтердің таза пайда бойынша рентабельділігі	1,4	0,847
К ₃ – активтердің салық салынғанға дейінгі пайда (ЕВТ) бойынша рентабельділігі	3,3	3,107
К ₄ – қаржыландыру коэффициенті	0,6	0,42
К ₅ – активтердің айналымдылығының коэффициенті	0,999	0,998

* [1] дереккөз негізінде дайындалған

Қорытындысында банкроттық ықтималдығын сипаттаушы екі жиынтық көрсеткіш (Z) есептеліп, кәсіпорындар қаржылық тұрақтылығы бойынша 3 сыныпқа топтастырылады (3-кесте).

3 – кесте

ҚР Қаржы министрлігінің Қағидаларына сәйкес кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылық сыныптарының шекаралары

Кәсіпорындар тобы	I сынып (қаржылық тұрақты)	II сынып (банкроттық тәуекелі бар, бірақ қаржылық тұрақтылықты қалпына келтіру мүмкіндігі бар)	III сынып (қаржылық тұрақсыз)
Қор нарығындағы акционерлік қоғамдар	$Z1 \geq 2,99$	$1,81 \leq Z1 < 2,99$	$Z1 < 1,81$
Акциялары қор нарығында орналастырылмаған заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлер	$Z2 \geq 2,90$	$1,23 \leq Z2 < 2,90$	$Z2 < 1,23$

* [1] дереккөз негізінде дайындалған

Қағидаларда келтірілген әдістеде Э.Альтманның акциялары қор нарығында айналыстағы жария кәсіпорындар (1968 ж.) және қор нарығына қатыспайтын кәсіпорындар үшін (1983 ж.) дайындалған 5-факторлы модельдерге енген коэффициенттер, әр көрсеткіштің үлестік мәндері, шекті мәндер бойынша қаржылық тұрақтылық сыныптары өзгеріссіз алынған. Сол себепті әдістемені бейімделген деп те санауға болмайды, әдістеде Э.Альтманның модельдеріне тән кемшіліктермен қатар, оларды отандық шарттарға бейімдеусіз пайдаланумен байланысты да тәуекелдер бар. Атап айтқанда:

Осыған байланысты әдістеде Э.Альтманның модельдеріне тән кемшіліктермен қатар, оларды отандық шарттарға бейімдеусіз пайдаланумен байланысты да тәуекелдер бар. Атап айтқанда:

– модельге сәйкес айналыс капиталының сомасының үлкен болуы (K_1) оң нәтиже береді, дегенмен ол барлық жағдайларда активтер құрылымының оңтайлылығын, оларды басқарудың тиімділігін көрсете бермейді, сонымен бірге, өндірістік кәсіпорындар активтерінің негізгі бөлігін ұзақ мерзімді активтер құрайтыны белгілі. Зерттеушілер XX ғ. ортасынан бастап батыстық компаниялардың өтімділік коэффициенттері екі еседей төмендегенін атап өтеді: ол олардың төлем қабілеттілігінің төмендеуін емес, активтерді пайдалану тиімділігінің артқанын сипаттайды;

– модельге ақша қаражаттарының қозғалысын, оның жеткіліктігін, пайдалану тиімділігі сипаттайтын көрсеткіштер енген, ал ақшалай коэффициенттер болжам мен шартты көрсеткіштерге емес, компанияда ақша қаражаттарының болуы не болмауының кассалық әдіспен есептелген мәліметтеріне сүйенеді;

– рентабельділік көрсеткіштерін есептеуде қаржылық есептілікті дайындау сәтіндегі кейбір іс-әрекеттердің шартты сипаты есепке алынбайды: қаржылық есептілікте есептеу қағидасына сәйкес анықталған түсім, пайда сомасы нақты ақша ағынынан елеулі ауытқуы мүмкін;

– модельге активтердің рентабельділігін сипаттайтын 2 көрсеткіш (K_2 , K_3) қатар ендірілген және K_3 – активтердің салық салынғанға дейінгі пайда (ЕВТ) бойынша рентабельділігі көрсеткішіне ең үлкен үлестік салмақ берілген. Бастапқыда модель корпоративті табыс салығы жоғары не прогрессивті шкала қолданатын дамыған мемлекеттер экономикасына негізделгенін ескерсек, біздің шарттарымызда, әсіресе, шағын және орта бизнес кәсіпорындарында салық салынғанға дейінгі (ЕВТ) және таза пайда арасында үлкен айырмашылық жоқ. Сол себепті ол көрсеткіштің орнына кәсіпорындардың нақты ақша ағынымен қамтамасыз етілуін сипаттайтын көрсеткіштерді ендіру қажет, атап айтқанда, таза ақша ағынының міндеттемелерді өтеу деңгейін сипаттаушы – Ақша ағынының жиынтық міндеттемелерге қатынасының коэффициенті (Cash Flow to Total Debt Ratio). Көрсеткіш компанияның өз міндеттемелерін операциялық қызметтің нәтижесі арқылы өтеу мүмкіншілігін сипаттайды, бұл көрсеткіш қаржылық тұрақтылықты сипаттаушы әдеттегі көрсеткіш «Міндеттемелер/Меншікті капитал» көрсеткішінің тікелей бәсекелесі.

Қағидаларда келтірілген әдістеде Э.Альтманның акциялары қор нарығында айналыстағы жария кәсіпорындар (1968 ж.) және қор нарығына қатыспайтын кәсіпорындар үшін (1983 ж.) дайындалған 5-факторлы модельге енген коэффициенттер, әр көрсеткіштің үлестік мәндері, шекті мәндер бойынша қаржылық тұрақтылық сыныптары өзгеріссіз алынған. Әдістемені бейімделген деп те санауға болмайды. Оны ҚР Ұлттық Банкінің Зерттеулер мен талдау орталығының зерттеушілері Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде (2013-2019 жж. берешектері бар 211 мыңнан аса кәсіпорындардың деректері) жүргізген ауқымды зерттеулері де борышкердің қаржылық тұрақтылығын бағалау Қағидаларындағы әдістеменің тиімсіздігі, оның жалған оң да, теріс те нәтижелер көрсететінін дәлелдеген:

1) капиталы теріс мәнге ие әрбір бесінші кәсіпорын әдістедеге сәйкес есептеулер бойынша I сыныпқа жатады және қаржылық тұрақты деп танылады. Сонымен қатар, капиталы теріс және қаржылық тұрақты деп танылған компаниялардың жартысы (шамамен 46%) зиян шеккен ($EBT < 0$);

2) оң капиталға ие әрбір алтыншы кәсіпорын әдістедеге сәйкес есептеулер бойынша III сыныпқа жатады және қаржылық тұрақсыз деп танылады. Ал осы кәсіпорындардың шамамен 30%-ның қызметі пайдалы ($EBT > 0$) [14].

Жалпы алғанда, қазіргі уақытта елімізде банкроттық ықтималдығын болжау әдістемелерін дайындаумен, танымал модельдерді бейімдеумен байланысты мәселелерді келесідей топтастыруға болады:

1. Деректердің жеткіліксіздігі. Елімізде шағын және орта бизнес субъектілерінің қаржылық және статистикалық деректеріне қолжетімділік шектеулі.

2. Деректердің сапасы мен шынайылығымен байланысты тәуекелдер. Бухгалтерлік мәліметтерге негізделген модельдер банкроттық қарсаңында жиі орын алатын есеп беру деректерін бұрмалау, өзгерту тәуекелін ескере алмайды. Сол себепті елімізде кәсіпорынның қаржылық жағдайы мен оның банкроттық фактісі арасындағы байланыстарды анықтау қате тұжырымдарға әкелуі мүмкін.

3. Заңдылықтарды анықтау үшін банкротқа ұшыраған бір саладағы немесе көлемі шамалас кәсіпорындардың зерттеуге жеткілікті тобы бойынша статистикалық ақпараттың динамикада болмауы, экономика көлемімен байланысты шектеулер.

4. Елімізде қаржылық көрсеткіштердің (төлем қабілеттілік, қаржылық тұрақтылық және басқа да) салалар бойынша белгіленген орташа, нормативті шектері жоқ. Ондай орташа көрсеткіштерсіз кәсіпорынның күшті және әлсіз тұстарын, тиімділігін салыстырмалы бағалау мүмкін емес.

Аталып өткен экономикалық-ұйымдастырушылық мәселелермен қатар банкроттық рәсімдерін реттейтін заңнамалық және институционалдық тетіктерге қатысты да мәселелер жеткілікті. Қалыптасқан жағдайға баға беру үшін мемлекеттер бойынша банкроттық ісін жүргізуші соттарға қойылатын талаптар мен әкімшілер статусының салыстырмалы сипаттамасы 4-кестеде келтірілген.

4 – кесте

Мемлекеттер бойынша банкроттық ісін жүргізуші соттарға қойылатын талаптар мен әкімшілер статусы

Мемлекеттер	Банкроттық істерін жүргізетін мамандандырылған соттардың немесе банкроттық туралы іс жүргізетін соттарға қойылатын біліктілік талаптарының болуы	Банкроттық істегі әкімші	
		Жеке тұлға	Заңды тұлға
Қазақстан	Жоқ: банкроттық туралы істерді экономикалық соттар осы салада мамандануға қойылатын жекелеген талаптарсыз қарайды. Сонымен қатар, экономикалық соттардың судьяларына жеке біліктілік талаптары белгіленбеген.	+	-
АҚШ	Бар, банкроттық істерін дәрменсіздік істері бойынша мамандандырылған соттар қарайды.	+	+
Германия	Бар, банкроттық істерін дәрменсіздік істері бойынша мамандандырылған соттар қарайды.	+	-
Ұлыбритания	Банкроттық істерін қарайтын мамандандырылған сот жоқ, дегенмен соттардың судьяларына мамандануға қатысты жеке біліктілік талаптары белгіленген.	+	-

* [14] дереккөз негізінде дайындалған

Зерттеулер негізінде банкроттық рәсімдерін реттейтін заңнамалық және институционалдық тетіктерге қатысты келесідей мәселелерді атап өтуге болады:

– елімізде банкроттық істерін жүргізетін мамандандырылған соттардың немесе банкроттық туралы іс жүргізетін соттарға қойылатын біліктілік талаптарының болмауы: банкроттық ісі бойынша шешімдердің әділетсіз қабылданып, ол өз кезегінде іске қатысушылардың құқықтарының бұзылуына алып келуі, істердің ұзаққа созылуына, азаматтар мен кәсіпкерлердің құқық қорғау жүйесіне деген сенімінің төмендеуіне, қаржылық қатынастарға теріс әсер етуі мүмкін. Осы қауіптердің алдын алу үшін банкроттық істерін жүргізетін соттарға арнайы біліктілік талаптарын қою, сондай-ақ мамандандырылған соттардың жұмысын қамтамасыз ету маңызды болып табылады;

– банкроттық туралы істегі әкімшілер міндетін Заңның 12-бабында көрсетілген талаптарға жауап беретін жеке тұлға ғана жүзеге асыра алады (ҚР кәсіби бухгалтер біліктілігі бар тұлғалар; заңгерлік, экономикалық, бухгалтерлік, қаржылық, аудиторлық немесе бақылау-ревизия салаларындағы қатарынан үш жылдан кем емес жұмыс өтілі мен жоғары білімі бар, сотталмаған тұлғалар). Әкімшілердің жеке тұлға санатындағы шектелген шеңбері олардың біліктілігі, істі жүргізуге уақыт тапшылығымен байланысты мәселелерді туындатады. Тәжірибеде қалыптасқандай борышкердің қажетті шынайы ақпараттарды ұсынбауы, активтер мен келісім-шарттарды жасыруы шарттарында күрделі істерді қарау үшін толыққанды кәсіби топ қажет, қажет болған жағдайда білікті аудиторларды, бағалаушыларды, заңгерлерді тарту қажет болуы да мүмкін. Сол себепті күрделі істерді басқаруға әкімші ретінде заңды тұлғаларды да тарту мүмкіндігін қарастыру қажет;

–банкроттық туралы істерді жүргізетін соттар мен әкімшілердің (істі сотта қарау, сондай-ақ оңалту рәсімін және банкроттық рәсімін жүргізу кезеңінде осы өкілеттіктерді жүзеге асыратын

уақытша әкімші, оңалтуды, уақытша және банкроттықты басқарушылар) біліктілігін жоғарылатумен байланысты сұрақтар.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері банкроттық ықтималдығын болжаудың шетелдік әдістемелерін бейімдеуде кешенді бағытты ұстанудың маңыздылығын айқындайды және келесідей қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1) әлемдік тәжірибеде қолданылатын банкроттық ықтималдығын болжаудың көптеген әдістері Қазақстанда пайдалану үшін жоғары әлеуетке ие және бұл бағыттағы зерттеулерді жалғастыру қажет. Қолданыстағы «Қаржылық тұрақтылық сыныптарының коэффициенттерін есептеу және шекараларын айқындау қағидалары» қайта қарауды қажет етеді. Әдістемеде активтердің рентабельділігін сипаттайтын 2 көрсеткіш (K_2 , K_3) қатар ендірілген және олардың үлес салмақтары басым. Елімізде шағын және орта бизнес кәсіпорындарында салық салынғанға дейінгі (ЕВТ) және таза пайда арасында үлкен айырмашылық жоқ. Сол себепті ол көрсеткіштің орнына компанияның өз міндеттемелерін операциялық қызметтің нәтижесі арқылы өтеу мүмкіншілігін сипаттайтын – Ақша ағынының жиынтық міндеттемелерге қатынасының коэффициентін (Cash Flow to Total Debt Ratio) ендіру қажет. Себебі ақшалай коэффициенттер компанияда ақша қаражаттарының болуы не болмауының қасиетімен есептелген мәліметтеріне сүйенеді;

2) әдістемелерді бейімдеу барысында Қазақстанның бизнес-ортасының бірегей ерекшеліктерін ескеру қажет. Бұл аспектілер банкроттық ықтималдығын талдау нәтижелерін түсіндіруге және қолдануға айтарлықтай әсер етуі мүмкін, мысалы, қаржылық көрсеткіштердің қалыптасуына кейбір салаларда өте қомақты болатын мемлекеттік субсидиялардың әсерін есепке алу керек; банкроттық істерінде борышкер ұсынатын міндетті ақпарат тізімін кеңейту және оны жасырудың жауапкершілігін арттыру қажет;

3) банкроттық аясында құқықтық реттеудің негіздері қалыптасуына қарамастан, сот процедураларының күрделілігіне, кредиторлар мен инвесторлардың құқығын қорғау жүйесінің әлсіздігіне, басқарушы әкімшілердің біліктілігіне қатысты заңнамалық және институционалдық тетіктерге қатысты орын алған мәселелерді шешу үшін банкроттық істерін жүргізетін соттарға арнайы біліктілік талаптарын белгілеу, банкроттық туралы істерді қарайтын мамандандырылған соттар құру қажет. Сонымен бірге, банкроттық ісін басқарушы әкімшілерді жеке тұлғалар санатымен шектеу күрделі істерді қарауда олардың біліктілігіне, істі жүргізуге уақыт тапшылығымен, сыбайлас жемқорлықпен байланысты тәуекелдерді туындатады. Сол заңда себепті күрделі істерді басқаруға әкімші ретінде заңды тұлғаларды (корпоративтік әкімшілерді) да тарту мүмкіндігін қарастыру қажет.

Осылайша, елімізде банкроттықты болжаудың тиімділігін арттыру үшін халықаралық әдістемелерді бейімдеуді, заңнаманы жақсартуды және неғұрлым ашық және орнықты қаржы ортасын құруды қамтитын кешенді бағытты жүзеге асыру талап етіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2020 жылғы 9 сәуірдегі № 372 «Қаржылық тұрақтылық коэффициенттерін есептеу және сыныптардың шекараларын айқындау қағидаларын бекіту туралы» бұйрығы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020370>
2. Altman E. Fifty Years of Z-Scores to Predict the Probability of Corporate Bankruptcy // *Journal of Investment Consulting*. – 2019. – № 19(1). – P. 15–22. – <https://ssrn.com/abstract=3522672>
3. Diep Thanh Tung, Vo Thi Hoang Phung. An application of Altman Zscore model to analyze the bankruptcy risk: cases of multidisciplinary enterprises in Vietnam // *Investment Management and Financial Innovations*. – 2019. – № 16(4). – P. 181–191. – [https://doi.org/10.21511/imfi.16\(4\).2019.16](https://doi.org/10.21511/imfi.16(4).2019.16)
4. Wang Y., Campbell M. Do bankruptcy models really have predictive ability? Evidence using China publicly listed companies // *International Management Review*. – 2010. – № 6(2). – P. 77–82.
5. Bai Q., Tian S. Innovate or Die: Corporate Innovation and Bankruptcy Forecasts // *Journal of Empirical Finance*. – 2020. – № 59(4). – P. 88–108. – <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2020.09.002>
6. Shi Y., Li X. An overview of bankruptcy prediction models for corporate firms: A systematic literature review // *Intangible Capital*. – 2019. – № 15(2). – P. 114–127. – <https://doi.org/10.3926/ic.1354>
7. Agrawal K., Maheshwari Y. Efficacy of industry factors for corporate default prediction // *IIMB Management Review*. – 2019. – № 31. – P. 71–77.

8. Дюсембаев К.Ш. Финансовый анализ: учебное пособие. – Алматы: ТОО «Фортуна Полиграф», 2019. – 264 с.
9. Өмір А.Ж., Мазбаева К.О., Большекбаева Қ.О., Телагусова Э.О. Рейтингік агенттіктер мен несиелік рейтингтің капитал құрылымындағы маңыздылығы және рөлі // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің ЖАРШЫСЫ. – 2024. – № 2(55). – Б. 124–131.
10. Шахман Е.Т., Нарынбаева А.С., Алтайбаева Ж.К. К вопросу о финансовой устойчивости агропромышленного предприятия // Проблемы агрорынка. – 2021. – №(3). – С. 82–91.
11. Абдрахманова А.У., Бельгибаева А.С., Сартов У.К. Оценка и анализ финансовой устойчивости предприятия // «Мемлекеттік аудит – Государственный аудит». – 2023. – № 61(4). – С. 83–97.
12. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми деректері. – URL: <https://stat.gov.kz>
13. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V ҚРЗ «Оңалту және банкроттық туралы» Заңы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176>
14. Миллер А., Кабдулов А. Корпоративное банкротство в Казахстане: проблемы и решения // Банки Казахстана. – 2022. – №1–2. – С. 9–28.
15. Aroorva D., Curpod S., Namratha M. Application of Altman Z Score Model on Selected Indian Companies to Predict Bankruptcy // International Journal of Business and Management Invention . – 2019. – № 8(1). – P. 77–82.

REFERENCES

1. Qazaqstan Respublikasy Qarjy ministriniń 2020 jylǵy 9 sáuirdegi № 372 «Qarjylyq tūraqtylyq koeficientterin esep-teu jáne synyptardyń shekaralaryn aıyındau qaǵıdalaryn bekitu turaly» bııryǵy [Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated April 9, 2020 No. 372 "on approval of the rules for calculating financial stability ratios and determining class boundaries"]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020370> [in Kazakh].
2. Altman E. Fifty Years of Z-Scores to Predict the Probability of Corporate Bankruptcy // Journal of Investment Consulting. – 2019. – №19(1). – P. 15–22. –<https://ssrn.com/abstract=3522672>
3. Diep Thanh Tung, Vo Thi Hoang Phung. An application of Altman Zscore model to analyze the bankruptcy risk: cases of multidisciplinary enterprises in Vietnam // Investment Management and Financial Innovations. – 2019. – №16(4). –P. 181–191. – [https://doi.org/10.21511/imfi.16\(4\).2019.16](https://doi.org/10.21511/imfi.16(4).2019.16)
4. Wang Y., Campbell M. Do bankruptcy models really have predictive ability? Evidence using China publicly listed companies // International Management Review. – 2010. – №6(2). – P. 77–82.
5. Bai Q., Tian S. Innovate or Die: Corporate Innovation and Bankruptcy Forecasts // Journal of Empirical Finance. – 2020. – №59(4). – P. 88–108. – <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2020.09.002>
6. Shi Y., Li X. An overview of bankruptcy prediction models for corporate firms: A systematic literature review // Intangible Capital. – 2019. – №15(2). – P. 114–127. – <https://doi.org/10.3926/ic.1354>
7. Agrawal K., Maheshwari Y. Efficacy of industry factors for corporate default prediction // IIMB Management Review. – 2019. – №31. – P. 71–77.
8. Djuseмбаев К. Финансовый анализ: учебное пособие [Financial analysis: a textbook]. – Алматы: ТОО «Фортуна Полиграф», 2019. – 264 с. [in Russian].
9. Өмір А., Мазбаева К., Бөлшекбаева Қ., Телагусова Э. Реитингік агенттіктер мен несиелік реитингінің капитал құрылымындағы маңыздылығы және рөлі [Importance and role of rating agencies and credit rating in the capital structure] // Qazaq ekonomika, qarjy jáne halyqaralyq sauda universitetiniń JARŞYSY. – 2024. – №2(55). – Б. 124–131 [in Kazakh].
10. Shahman E., Narynbaeva A., Altajbaeva Zh. K voprosu o finansovoj ustojchivosti agropromyshlennogo predpriyatija [On the issue of financial stability of an agro-industrial enterprise] // Problemy agrorynka. – 2021. – №(3). – S. 82–91 [in Russian].
11. Abdrahmanova A., Bel'gibaeva A., Sartov U. Ocenka i analiz finansovoj ustojchivosti predpriyatija [Assessment and analysis of the financial stability of the enterprise] // «Memlekettik audit – Gosudarstvennyj audit». – 2023. – №61(4). – S. 83–97 [in Russian].
12. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttiǵı Ұлттық статистика бюросының ресми деректері [Official data of the Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms]. – URL: <https://stat.gov.kz> [in Kazakh].

13. Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylǵy 7 nauryздаǵy № 176-V QRZ «Oñaltu jáne bankrottyq turaly» Zańy [Law of the Republic of Kazakhstan dated March 7, 2014 No. 176-V KR "On rehabilitation and Bankruptcy"] [Elektrondy resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176> [in Kazakh].

14. Miller A., Kabdulov A. Korporativnoe bankrotstvo v Kazakhstane: problemy i resheniya [Corporate bankruptcy in Kazakhstan: problems and solutions] // Banki Kazakhstana. – 2022. – №1–2. – S. 9–28. [in Russian].

15. Apoorva D., Curpod S., Namratha M. Application of Altman Z Score Model on Selected Indian Companies to Predict Bankruptcy // International Journal of Business and Management Invention. – 2019. – №8(1). – P. 77–82.

Байдаков А.К., Кучукова Н.К., Утибаева Г.Б., Алтынбеков М.А.

АДАПТАЦИЯ МЕТОДИК ПРОГНОЗИРОВАНИЯ БАНКРОТСТВА К УСЛОВИЯМ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы адаптации зарубежных методик прогнозирования вероятности банкротства с учетом особенностей казахстанской экономики и повышения эффективности института корпоративного банкротства в стране. Проанализированы известные зарубежные методики прогнозирования банкротства и оценена их применимость в условиях казахстанской экономики и бизнес-среды. Рассмотрены ключевые законодательные и институциональные недостатки, ограничивающие эффективность процедур банкротства.

Особое внимание уделено экспертной оценке содержания «Правил расчета коэффициентов и определения границ классов финансовой устойчивости», разработанных Министерством финансов Республики Казахстан для оценки финансовой устойчивости должников. На основе проведенного анализа выявлено, что данные правила не в полной мере учитывают специфические экономические условия и реалии отечественного рынка, что существенно ограничивает их эффективность для должников, инвесторов и кредиторов.

Статья подчеркивает, что успешное внедрение адаптированных методов прогнозирования финансовой устойчивости требует учета уникальных особенностей казахстанского бизнеса, включая особенности законодательства и институциональной среды, структуры рынка и макроэкономические условия. Результаты исследования акцентируют внимание на необходимости адаптации методов оценки финансовой устойчивости и совершенствования законодательной среды для повышения финансовой стабильности организаций в Казахстане и улучшения условий для частных инвесторов.

Baidakov A., Kuchukova N., Utibaeva G., Altynbekov M.

ADAPTATION OF BANKRUPTCY FORECASTING METHODS TO THE CONDITIONS OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Annotation

The article discusses the problems of adapting foreign methods for predicting the probability of bankruptcy, taking into account the peculiarities of the Kazakh economy and increasing the effectiveness of the institution of corporate bankruptcy in the country. The well-known foreign methods of bankruptcy forecasting are analyzed and their applicability in the conditions of the Kazakh economy and business environment is assessed. The key legislative and institutional shortcomings limiting the effectiveness of bankruptcy procedures are considered.

Special attention is paid to the expert assessment of the content of the "Rules for calculating coefficients and determining the boundaries of financial stability classes" developed by the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan to assess the financial stability of debtors. Based on the analysis, it was revealed that these rules do not fully take into account the specific economic conditions and realities of the domestic market, which significantly limits their effectiveness for debtors, investors and creditors.

The article emphasizes that the successful implementation of adapted methods for forecasting financial stability requires taking into account the unique features of Kazakhstani business, including the specifics of legislation and the institutional environment, market structure and macroeconomic conditions. The results of the study focus on the need to adapt methods for assessing financial stability and improving the legislative environment in order to increase the financial stability of organizations in Kazakhstan and improve conditions for private investors.

А.К. Болысбаева*, PhD докторанты¹
А.Б. Тасмаганбетов, PhD, қауым. профессор¹
А.Ж. Ибрашева, магистр, аға оқытушы¹
Б. Мүтәліпқызы, э.ғ.к., қауымд. профессор²
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан¹
Еуразиялық технологиялық университет
Алматы қ., Қазақстан²
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: bolysbayeva.augerim@mail.ru

БИЗНЕС-БІЛІМ БЕРУДІҢ АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕ ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІН ДАМУҒА ЫҚПАЛЫ

Ғылыми әдебиеттерді талдау бизнес-білім беру ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамыту үшін маңызды болып табылатын көптеген факторлар арасында шешуші рөл атқаратынын көрсетті. Сонымен қатар бизнес-білім беру жастар арасында кәсіпкерлікті популяризациялау, кәсіпкерлік қызметті іске асыруға қажет теориялық және практикалық білім беру, бизнес дағдыларын қалыптастыру, кәсіпкер болуға қажетті тұлғалық қасиеттерді дамыту сияқты бірқатар функцияларды атқаратындығын айқындады. Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми әдебиеттерге талдау ауылдық және қалалық жерлердің негізгі параметрлеріне байланысты айырмашылықтарын ескере отырып, оқу бағдарламаларын, әдістемесін әзірлеу қажеттілігін көрсетті. Зерттеудің негізгі нәтижелері жастарға кәсіпкерлік ортаға қосылу үшін тәлімгер рөлінің маңызды екенін анықтады. Көп жағдайда жастар бизнесті жүргізуде тәжірибесі бар өздерінің әлеуметтік ортасынан немесе бизнес-курстар мен тренингтерде жаттықтырушылардан және коучтерден кеңес іздеуге тырысатындығы, сондай-ақ кәсіпкерлікті дамыту орталықтарына жүгінетіні айқындалды. Оған қоса, сұрау нәтижелеріне сәйкес кәсіпкерлік саласында білім беруді жетілдіруде өскелең ұрпақтың бизнесін іске асыруына маркетинг, құқық, қаржы саласында білімдердің жетіспеушілігі мәселесіне назар аудару қажеттілігі белгілі болды. Зерттеу нәтижелеріне талдау жасау негізінде ауылдық елді мекендерде жастарды кәсіпкерлік ортаға қосу үшін бизнес-білім беру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Кілт сөздер: жастар кәсіпкерлігі, ауылдық жерлер, сауалнама, кәсіпкерлік бойынша білім беру, бизнес-білім беру, бизнес курстар, бизнес тренингтер.

Ключевые слова: молодежное предпринимательство, сельская местность, опрос, предпринимательское образование, бизнес-образование, бизнес-курсы, бизнес-обучение.

Keywords: youth entrepreneurship, rural areas, survey, entrepreneurial education, business education, business courses, business training.

JEL classification: J23, M13, M20

Кіріспе. Қазіргі күні жастар кәсіпкерлігін дамытудың көптеген тетіктері бар. Бұл тетіктер әлеуметтік, экономикалық, психологиялық, инфрақұрылымдық және институционалдық сияқты факторлардың негізінде қалыптастырылады. Ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамыту бойынша ғылыми еңбектерде бұл процестің көп факторлылығы атап көрсетіледі. Тұлғалық қасиеттер, білім беру, қаржылық, институционалдық және әлеуметтік орта қолдауы, инфрақұрылымдық даму және кәсіпкерлік мәдениет сияқты факторлар жастар кәсіпкерлігін ынталандыруда айтарлықтай рөл ойнайды.

Кәсіпкерлікке іске асырылатын географиялық орны тікелей ықпал етеді. Ауылдық жерлердегі жағдай қалалық ортамен бірдей емес. Географиялық, демографиялық, әлеуметтік және экономикалық сияқты көптеген ерекшеліктер бар. Кәсіпкерлікке осы аталған ерекшеліктердің барлығы жоғары деңгейде әсер етеді. Сондықтан да кәсіпкерлік саласында білім беруде де ауылдық және қалалық жерлердің айырмашылықтары ескерілгені маңызды.

Зерттеудің мақсаты елдегі жастар кәсіпкерлігін, соның ішінде ауылдық жерлерде жастардың кәсіпкерлік қызметін дамыту жолдарын анықтау болып табылады. Сонымен қатар, еліміздегі жастардың кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудағы бизнес-білім беру бойынша қажеттіліктерін

анықтай отырып, жастар кәсіпкерлігін дамытудың басты кедергілерін айқындап, кәсіпкерлік саласында білім беру қала және ауылдық жерлердің айырмашылықтарына негіздей отырып, ұйымдастыру мүмкіндіктерін белгілеу, кәсіпкерлік саласында білім беруді жетілдіруде теориялық және практикалық тұрғыдан көбірек назар аудару қажет бағыттарын үлесін айқындау секілді міндеттер қарастырылған.

Зерттеу әдістері. Жастар кәсіпкерлігі бойынша бірқатар ғылыми жұмыстарға, статистикалық мәліметтерге талдау және сауалнама мен терең сұхбат жүргізілді. 2024 жылы жоғары оқу орындарының білім алушылары арасында кәсіпкерлік саласына қатысты шағын сұрау жүргізілді. Сауалнамаға әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстану бағытында 18-35 жас аралығындағы студенттер және магистранттар қатысты. Сонымен бірге жастарға қаржыны басқару, кәсіпкерлік қызметін бастау бойынша білім беруге қатысты эксперттік пікір алу мақсатында қаржы және бизнес салалары мамандарымен терең сұхбат жүргізілді.

Әдебиеттік шолу. Кәсіпкерлік бойынша білім берудің маңыздылығы жастар кәсіпкерлігі саласына қатысты көптеген еңбектерде дәлелденген. Л. Питтавэй мен Дж. Коуптің пікірінше кәсіпкерлік қызметті сәтті іске асыруға қажетті білімдер мен дағдыларды қамтамасыз етуде білім беру шешуші рөлге ие [1].

П.Б. Робинсон мен Э.А. Сикстон секілді зерттеушілер өздерінің ғылыми еңбектерінде білім беру мен өзін-өзі жұмыспен қамту, кәсіпкерлік қызмет бастау және кәсіпкер ретінде табысқа жету арасында байланыс бар екенін көрсетеді [2].

Г. Наби, Р. Холден және А.Уолмслидың ойынша білім беру мен тренингтер мүмкіндіктер қалыптастыру жағынан маңызды, яғни, өз кезегінде бизнесте табысты болу мүмкіндігін жоғарылататыны болжамданады [3].

И.К. Бинейдің еңбегінде кәсіпкерлік бойынша білім беру мен тренингтер жастардың кәсіпкерлікке, өзін-өзі жұмыспен қамтуға ынтасын және ұлттық экономиканы арттыратыны көрсетіледі [4].

Б.К. Тундикбаева, А.О. Базарбаев және Б.К. Купешова секілді отандық авторлар кәсіпкерлік білім беру мансаптық өсу тұрғысынан жастарға айтарлықтай ықпал етуі мүмкіндігін оның мінез-құлық, дағдылар мен құзыреттіліктерді дамытуға бағытталған іс-шараларды қамтитынымен, бұл өз кезегінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құндылықты арттыранымен байланыстырады [5].

А.И. Монобаеваның айтуынша кәсіпкерлік саласында білім берудің нәтижелілігі оқу бағдарламаларының мазмұнына, оқыту әдістеріне тікелей байланысты. Олар кәсіпкерлік бойынша теориялық және практикалық сұрақтардың барлығын толығымен қамтуы керек. Сондай-ақ, бизнес-білім берудің оқу бағдарламалары *soft skills*, яғни білім алушылардың коммуникативтік дағдыларын, көшбасшылық қасиеттерін, топта жұмыс істеу сияқты қабілеттерін дамытуға айрықша мән беру қажет [6].

Кәсіпкерлік саласында білім беру бойынша әдебиеттерде оқыту әдістері мәселесі де қарастырылады. Авторлар сабақ уақытында білім беру және кәсіпкерлікке қатысты шараларды қамтитын сабақтан тыс тәсілдердің жастардың кәсіпкерлік ниетіне, нәтижелілігіне ықпалын зерттейді. И.К. Биней өзінің зерттеуінде формалды емес білім берудің жастардың кәсіпкерлік ойлауын дамытудағы рөлін қарастырады [4].

Т. Пулккинен, У. Хитти, Дж. Хейнонен мен П. Стенхольм секілді ғалымдардың зерттеулерінің нәтижесі сабақтан тыс кәсіпкерлік бойынша іс-шаралар, әсіресе бизнес компонентін қамтитын бос уақыттағы іс-шаралар кәсіпкерлік қабілетке оң ықпал ететінін көрсетеді. Бұл зерттеу ауыл жастарына арналған кәсіпкерлік бойынша білім берудің формалды және формалды емес тәсілдердің маңыздылығын анықтады. Сабақтан тыс кәсіпкерлік бойынша іс-шаралар бизнес-білім берудің жеткіліксіз бөліктерін толықтыра алады деп тұжырымдалады [7].

С. Ким, С. Тейлор мен М.Т. Гусманның кәсіпкерлік мәселесіне арналған ғылыми әдебиеттерінде ауылдық кәсіпкерлерге арналған оқу бағдарламаларын әзірлеудің аса қажеттігі көрсетілуде [8].

К.А. Пол мен К.К. Сьюардтің еңбектерінде ауылдық кәсіпкерлік саласында білім беруді түпкілікті зерттеудің қажеттілігі соңғы онжылдықтарда ауылдық жерлер көбіне-көп экономикалық дамудың біркелкі емес сипатынан және халықтың жас бөлігінің көші-қоны салдарынан демографиялық және әлеуметтік-экономикалық артта қалумен қатар жүретін өзгерістер мен реструктуризация процестері орын алуымен байланыстырылады [9].

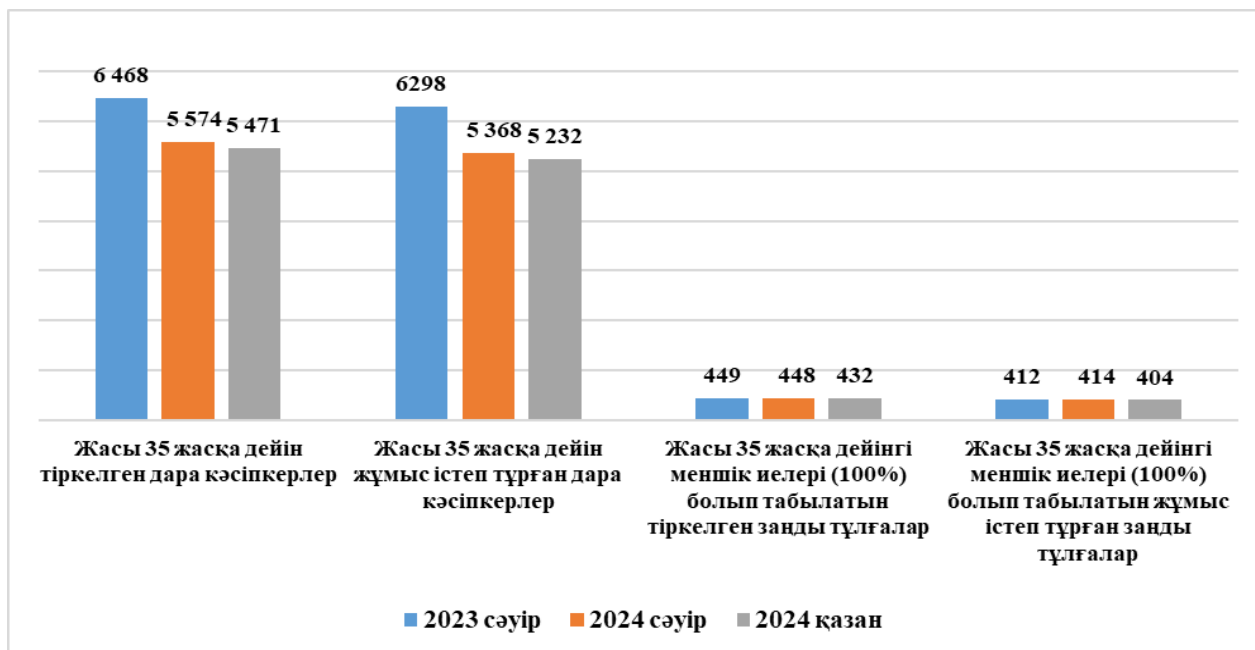
Д. Барбер, М.Л. Харрис пен Дж. Джонстың еңбектерінде ауылдық жерлерде жастардың кәсіпкерлік инициативасын арттыруға арналған еңбектерде кәсіпкерлік саласында білім беру болашақ жас кәсіпкерлерді даярлаудың маңызды факторы ретінде қарастырылады. Ауылдық жерлерге арналған кәсіпкерлік білім беру бағдарламаларының маңыздылығының бірі оған ауыл жастарына үлгі болатын жергілікті кәсіпкерлерді қатысуға тарту болып табылады. Ауылдық жастарға арналған кәсіпкерлік білім беру бағдарламалары өскелең ұрпақтың ауылдық жерлерде қалуға немесе қайта оралуға ынталандырады [10].

С. Золлет пен басқалардың пікірінше кәсіпкерлік білім беру бағдарламалары ауылдық жағдайларға сәйкестендіріле әзірленетін болса, жастардың ауылдан кетуін азайтып, өскелең ұрпақты және жергілікті өңірлерді дамытуға инвестиция болады [11]. Бұл жастардың кәсіпкерлік мансабында қажет болатын теориялық және практикалық білімдерді нақтылауға, оларды қазіргі бизнес саласындағы қажеттіліктерге және жағдайға неғұрлым бейімді етуге көмектеседі.

Сонымен, ғылыми әдебиеттерде кәсіпкерлікті білім беру процесінің нәтижесінде ынталандыруға болатыны туралы тұжырымдалады. Жастардың кәсіпкерлік ниетінің қалыптасып, дамуында білім беру шешуші рөлге ие. Жастардың болашақ мансабы ретінде кәсіпкерлік қызметті таңдауы тікелей бизнес-білім берумен байланысты. Оған қоса, жастарға кәсіпкерлік қызметі бойынша білім беру және кәсіпкерлік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған оқу курстарының, тренингтердің рөлі орасан зор. Олар жастарға бизнесті бастау және іске асыруға қажетті теориялық және практикалық білімдер береді. Сондай-ақ, олар жастардың кәсіпкерлік қызметін бастауға ынталандырылатын фактор болып табылады.

Негізгі бөлім. Кәсіпкерлік саласында білім беруге қатысты зерттеулерге талдау сабақ уақытындағы әрі сабақтан тыс бос уақыттағы кәсіпкерлік бойынша іс-шаралардың маңызын көрсетті. Сабақ уақытындағы дәріс, семинар барысында берілетін білімдер сабақтан тыс кәсіпкерлік бойынша іс-шаралар барысында практикалық білімдермен толықтырылады, әрі жергілікті бизнес саласындағы жағдайларға неғұрлым бейімделуге көмектеседі. Кәсіпкерлік саласында білім беру жергілікті географиялық орналасу мен қауымдастықтың рөліне, формалды және формалды емес педагогикалық тәсілдер мен ауылдық білім алушыларды қолдаудың қажеттіліктеріне негізделе отырып ұйымдастырылуы қажет. Бұл жастарға өздерінің жергілікті ауылдық жерлерінің жаңа потенциалын көруге мүмкіндік береді, сондай-ақ тұрғылықты жеріне жақындық сезімін күшейтейді [12], өз кезегінде, бұл жастардың ауылдан кетуін азайтып, көшіп кеткен жастарды ауылдық өңірлерге қайта тартуға көмектеседі.

Бизнес-білім берудің қазіргі таңдағы ерекше рөлі кәсіпорындардың, қалалар мен ауылдардың, аудандардың, жалпы алғанда ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін анықтайтынымен байланысты. Қазіргі таңда ауылдық елді мекендерде жастар кәсіпкерлігін ынталандыру қажеттігі өткір мәселелердің бірі болып отыр. Ауылдық жерлерде халық санының азаюы, соның ішінде жастардың қалаға көшіп кету тенденцияларының артуы жергілікті кәсіпкерлік ортаға айтарлықтай кері ықпал етіп отырғанын төмендегі 1-суреттен де байқауға болады. 1-суретке сәйкес Ақтөбе облысының ауылдық жерлерінде жасы 35 жасқа дейінгі дара кәсіпкерлер санының төмендеу тенденциясы көрініс тауып отыр. Бір жыл ішінде 35 жасқа дейін тіркелген дара кәсіпкерлер саны 13,8%-ға, ал олардың жұмыс істеп тұрғандары 14,8%-ға қысқарған. 2024 жылғы мәліметтерді салыстыратын болсақ, шамамен екі квартал ішінде жасы тіркелген 1,8%-ға және жұмыс істеп тұрған жас дара кәсіпкерлер саны 2,5%-ға азайған (2024 жыл сәуір-қазан) [13].

1– сурет. Ақтөбе облысының ауылдарындағы 35 жасқа дейінгі дара кәсіпкерлер мен меншік иелері (100%) заңды тұлғалар саны.

**[13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Сұрауға қатысқан респонденттердің 72,0% қала тұрғындары болса, 28,0% ауылдық жастар болды. Сұрауға қатысқандардың 32,0% кәсіпкерлік қызметін іске асыру тәжірибесі бар. Болашақта жас кәсіпкер атанамын деп жауап бергендер 36,0%. Кәсіпкерлік ниеті бар қала жастарының арасында ауылда бизнес бастау туралы шешім қабылдағандар да бар. Ауыл жастарының барлығы дерлік өздерінің елді мекендерінде кәсіпкерлік қызметін іске асырмақ. Бірқатар авторлар кәсіпкерліктің локалды сипатын көрсетеді [14]. Яғни адамдар өздерінің бұрын өмір сүрген, оқыған, жұмыс істеген өңірлерде кәсіпкерлік қызметін бастауға неғұрлым бейім болады [15]. Осыған байланысты білім алуға, жұмыс істеуге қалаға көшіп кеткен ауыл жастарын кәсіпкерлікті қолдау, бизнес-білім беру арқылы ауылдық жерде бизнес бастауға ынталандыру қажет.

Жастардың кәсіпкерлік қызметіне едәуір кедергі келтіретін негізгі үш фактор анықталды. Олар: кәсіпкерлік қызметін бастау және іске асыру қорқынышы, бастапқы қаржылық капиталды жинау қиындығы, кәсіпкерлік қызметін бастауға және іске асыруға білімдердің жетіспеушілігі. Біздің зерттеу нәтижелері ауылдық жерлерде тұрғындардың кәсіпкерлікпен айналыспауының басты себептерінің бірі кәсіпкерлік бойынша білімдердің жетіспеушілігі деп анықталған бірқатар авторлардың тұжырымдарымен сәйкес келіп отыр [15].

Респонденттердің кәсіпкерлік қызметін алғашқы бастаған сәттегі қиыншылықтары қаржы тапшылығы, бәсекелестік, құқықтық және бухгалтерлік білімдер жетіспеушілігі, заманауи digital маркетинг құралдарын игермеуі, бизнестің күтілімдерге сәйкес келмеуі және сұраныстың аздығы мәселелерімен байланысты болды. Ауылдық жас кәсіпкерлер үшін бұдан бөлек жергілікті инфрақұрылымдық даму мәселесі де кәсіпкерлік қызметін алғашқы бастағанда қиыншылық тудырған.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес кәсіпкерлік қызметін іске асыруға қажетті білімдер тапшылығы бар негізгі салалар анықталды. Олар: маркетингтік білімдер (әсіресе digital маркетинг бойынша), құқықтық және қаржы туралы білімдер.

Кәсіпкерлік саласы бойынша білім алғандар 72,0%. Олардың абсолютті көпшілігі кәсіпкерлік бойынша курстарға, тренингтерге қатысқан. Сондай-ақ, төрттен бірі университетте кәсіпкерлік, бизнеске қатысты пәндерді оқыған. Бұрынғы жұмыс орындарында алған білімі мен тәжірибесі де жастардың кәсіпкерлік қызметін табысты жүргізуіне ықпал етеді. Респонденттердің 5,6% алдыңғы жұмыс орындарынан кәсіпкерлік қызметіне қажетті білімдер жинақтаған.

Кеңес алу үшін ауыл жастары көбіне-көп кәсіпкерлікті қолдау орталықтарына жүгінетінін айтты. Кәсіпкерлік бойынша курстардың коучынан да ақыл-кеңес сұрайды. Қала

жастарының көбінесе тума-туысқандарынан, кәсіпкерлік бойынша курстардың коучтарынан ақыл-кеңес сұрайтыны және Интернет порталдарында кәсіпкерлікке қатысты ақпарат іздейтіні анықталды. Сондай-ақ, кәсіпкерлікті қолдау орталықтарына барып, консультациялық көмек алады.

Сұрауға қатысқан жастардың кәсіпкерлік бойынша курстарға, тренингтерге қоятын басты талаптарының бірі – коучтардың, бизнес-тренерлердің жоғары білікті маман болуы. Коуч көбінесе тәлімгер рөлін атқарып, жас кәсіпкерлерге маңызды шешімдер қабылдау сәтінде қолдау көрсетеді және бағдарламаға қатысушылардың көшбасшылық дағдыларын дамытуға көмектеседі. Біздің зерттеуде ауыл жастары кәсіпкерлік қызметін бастап, іске асыруда тәлімгері ретінде көбінесе бизнес курстарының менторын көрсетті.

Респонденттер кәсіпкерлік бойынша курстардың бағасының қолжетімді болуы, онлайн форматында білім алу мүмкіндігін арттыру және бизнес курстарының, тренингтерінің жиілігін арттыру сияқты талаптарды да атады.

Ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамытуда тәлімгер рөлі айтарлықтай маңызды. Тәлімгерлер жастарға кәсіпкерлікке қатысты теориялық және практикалық білімдер, кәсіпкерлік қызметін іске асыруда кеңестер беріп, қолдау көрсетеді. Яғни тәлімгерлікті кәсіпкерлік бойынша білім беру және кәсіби қолдау әдісі деп қарастыруға болады. Қазірде Интернет және технологиялардың дамуы жастардың кәсіпкерлік бойынша онлайн кеңес алу мүмкіндіктерін кеңейтуде. Сұрау нәтижелері жастарға тәлімгер рөлін көбінесе кәсіпкерлік бойынша курстардың коучы, сондай-ақ тума-туыстары, достары да эдвайзер ретінде көмектескен.

Жастар әлеуметтік ортасындағы тәжірибелі кәсіпкерлер, заңгерлер, қаржы мамандары, маркетингтер сияқты кәсіпкерлік қызметін іске асырумен байланысты салалардағы жоғары білікті мамандардан бизнесті іске асыруға қажет білім, ақыл-кеңес алады. Олар жастардың кәсіпкерлік қызметін бастаудағы қорқыныштарын жеңуге көмектесіп, сенімділіктерін арттырады. Тәжірибелі кәсіпкерлердің сәтті бизнес үлгілері жастардың бизнес мотивациясын жоғарылатады.

Зерттеу барысында жастар кәсіпкерлігі мәселесіне қатысты эксперттік пікір де қарастырылды. Қаржы және бизнес саласындағы сарапшы мамандарға кәсіпкерлік қызметін іске асыруға қажетті білімдер мәселесі төңірегінде сұрақтар қойылды. Бизнес, қаржы және құқық саласында білім беру, консультация жастардың кәсіпкерлік ниетін ынталандырудан бастап, олардың кәсіпкер ретінде қалыптасуы және одан әрі бизнесін іске асыру процесінде де маңызды рөл атқарады. Сарапшылардың пікіріне сәйкес, бизнес-курстар жастардың кәсіпкерлік ниетін арттыра отырып, оларды бизнес ортаға қосады.

Сарапшылар жас кәсіпкерлерге қаржы саласында білім беру олардың қаржылық сауаттылығын, қаржы ресурстарын жоспарлау және басқару дағдыларын арттыру және несиелеу жүйесі бойынша білімдерін толықтыру үшін аса маңызды екеніне тоқталып кетті.

Бизнес және қаржы саласындағы курстар жастардың кәсіпкерлерге қандай мүмкіндіктер қазіргі уақытта іске асырылып жатқан шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау бағдарламалары, жобалары туралы жан-жақты ақпарат береді. Соның ішінде ауылдық жас кәсіпкерлерге қандай қолдау шаралары көрсетілетіні туралы да білуге болады.

Жастар үшін кәсіпкерлік бойынша теориялық және практикалық білімдерді қатар алу маңызды болып табылады. Респонденттер бизнес және қаржы саласындағы курстарда бизнес-жоспарларды жазу, жеке кәсіпкерлікті ашу бойынша ақпарат берумен қатар, көмек көрсетіледі.

Жастардың кәсіпкерлік бастауына ең басты кедергілердің бірі – маркетингтік, қаржылық және құқықтық білімдердің жетіспеушілігі екені біздің зерттеу нәтижелері де, басқа да зерттеулер көрсетеді [15]. Кәсіпкерлік саласына қажетті білім алған кезде осы сфераларға үлкен көңіл бөлген жөн екені анық. Сарапшылардың пікіріне сәйкес, маркетинг саласында қазіргі таңда актуалды болып табылатын маркетингтік құралдар бойынша білім беру қажет. Сұхбат барысында Интернет және әлеуметтік желілер қарқынды дамыған заманда жас кәсіпкерлерге digital-маркетинг құралдары бойынша көбірек білім берілуі қажеттігін атап өтілді. Несие және депозит түрлері, банк мөлшерлемелері, пайыздарды зерттеу бойынша ақпарат беру жастардың кәсіпкерлік қызметіне қажет бастапқы капиталды құруға және бизнесін одан әрі іске асыруда қажет болады.

Сауалнама нәтижелері сияқты эксперттік сұхбат нәтижелері де жастар кәсіпкерлігін дамытуда тәлімгер рөлінің маңыздылығын көрсетті. Сарапшылар кәсіпкерлік ниеті бар жастар мен жас кәсіпкерлер көбінесе заңгерлер мен қаржы сарапшыларының ақыл-кеңесі мен көмегіне жүгінеді деп топшылады.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес жастар кәсіпкерлігін дамытудың басты кедергілерінің бірі – бизнес саласында білімдердің жетіспеушілігі. Әсіресе, маркетингтік, құқықтық және қаржы салаларындағы білімдер тапшылығы. Яғни жастар кәсіпкерлік қызметін табысты іске асыруы үшін осы салалар бойынша білімін толықтыру қажет. Әдеби шолу ауылдық және қалалық жерлердің негізгі параметрлері бойынша айырмашылықтарын ескеріп, оқу бағдарламаларын, әдістемесін әзірлеу қажеттігін көрсетіп отыр..

Зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе, ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамыту үшін бизнес-білім беруді жетілдіру бойынша келесідей ұсыныстар әзірленді:

- Кәсіпкерлік саласында білім беру қала және ауылдық жерлердің географиялық, экономикалық, әлеуметтік, инфрақұрылымдық сияқты айырмашылықтарына негізделі отырып, ұйымдастырылуы тиіс.

- Бизнес-білім беру бағдарламалары ауылдық жерлердің әлеуметтік, экономикалық, демографиялық, табиғи және басқа да параметрлеріне қарай ауылдағы жағдайға сәйкестендірілуі қажет.

- Кәсіпкерлік саласындағы оқу бағдарламалары soft skills, яғни білім алушылардың коммуникативтік дағдыларын, көшбасшылық қасиеттерін, топта жұмыс істеу сияқты қабілеттерін дамытуға, сондай-ақ сабақтан тыс кәсіпкерлік бойынша іс-шаралармен толықтырылғанына және кәсіпкерлік саласында білім беруді жетілдіруде маркетинг, құқық, қаржы саласында теориялық және практикалық мәліметтерге айрықша мән беру қажет.

- Кәсіпкерлік бойынша курстардың бағасының қолжетімді болуын қамтамасыз ету, онлайн форматында білім алу мүмкіндігін арттыру және бизнес курстарының, тренингтерінің жиілігін арттыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Pittaway L., Cope J. Entrepreneurship education: A systematic review of the evidence // *International Small Business Journal*. – 2007. – № 25(5). – P. 479–510. – <https://doi.org/10.1177/02662426070806>
2. Robinson P., Sexton E. The effect of education and experience on selfemployment success // *Journal of Business Venturing*. – 2004. – №9(2). – P. 141–156. – doi:10.1016/0883-9026(94)90006-X
3. Nabi G., Holden R. Walmsley A. Entrepreneurial intentions among students: towards a re-focused research agenda // *Journal of Small Business and Enterprise Development*. – 2010. – №17(4). – P. 537–551. – doi:10.1108/14626001011088714
4. Biney I. Adult education and entrepreneurship: getting young adults involved // *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. – 2023. – №12(1). – P. 13–18. –doi:10.1186/s13731-023-00277-0
5. Тундикбаева Б.К., Базарбаев А.О., Купешова Б.К. Кәсіпкерлік университет Қазақстандағы жоғары білімді дамытудың моделі ретінде // *Central Asian Economic Review*. – 2020. – № 4. – 172–182 б. – <https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/41/41>
6. Монобаева А.И. Развитие бизнес-образования в Республике Казахстан: проблемы и пути решения // *Вестник КазНУ. Серия экономическая*. – 2014. – №2 (102). – С. 120–129. – <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/75>
7. Pukkinen T., Hytti U., Heinonen J., Stenholm P. Curricular and Extracurricular Entrepreneurial Activities Supporting Entrepreneurial Self-Efficacy and Desirability of Rural Youth // *Entrepreneurship Education and Pedagogy*. – 2024. – № 7(3). – P. 315–346. – <https://doi.org/10.1177/25151274231190806>
8. Kim S., Taylor S., Guzman M. Addressing declining rural communities through – <https://archives.joe.org/joe/2018october/comm1.php>
9. Paul K., Seward K. Place-based investment model of talent development // *Journal of Advanced Academics*. – 2016. – №27(4). – P. 311–342. –<https://doi.org/10.1177/1932202X16669546>
10. Barber D., Harris M., Jones J. An overview of rural entrepreneurship and future directions // *Journal of Small Business Strategy*. – 2021. – № 31(4). – P. 1–4. –<https://doi.org/10.53703/001c.29468>
11. Zollet S., Monsen E., Chen W., Barber D. Rural Entrepreneurship Education // *Entrepreneurship Education and Pedagogy*. – 2024. – № 7(3). – P. 253–263. –<https://doi.org/10.1177/25151274241235458>
12. Audretsch D., Falck O., Feldman M., Heblich S. Local entrepreneurship in context // *Regional Studies*. – 2012. – № 46(3). – P. 379–389. –<https://doi.org/10.1080/00343404.2010.490209>

13. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы 35 жасқа дейін тіркелген және жұмыс істеп тұрған дара кәсіпкерлердің және меншік иелері (100%) 35 жасқа дейінгі адамдар болып табылатын заңды тұлғалардың саны. <https://stat.gov.kz/release-calendar/>

14. Michelacci C., Silva O. Why so many local entrepreneurs? // *Review of Economics and Statistics*. – 2007. – № 89(4). – P. 615–633. – <https://doi.org/10.1162/rest.89.4.615>

15. Барлыбаев А.А., Ситнова И.А. Предпринимательская деятельность на селе: роль и значение в устойчивом развитии сельских территорий // *Вестник Алтайской академии экономики и права*. – 2021. – № 11(1). – С. 19-25. – doi: <https://doi.org/10.17513/vaael.1889>

REFERENCES

1. Pittaway L., Cope J. Entrepreneurship education: A systematic review of the evidence // *International Small Business Journal*. – 2007. – № 25(5). – P. 479-510. <https://doi.org/10.1177/02662426070806>

2. Robinson P., Sexton E. The effect of education and experience on selfemployment success // *Journal of Business Venturing*. – 2004. – № 9(2). – P. 141-156. – doi:10.1016/0883-9026(94)90006-X

3. Nabi G., Holden R. Walmsley A. Entrepreneurial intentions among students: towards a re-focused research agenda // *Journal of Small Business and Enterprise Development*. – 2010. – №17(4). – P. 537–551. – doi:10.1108/14626001011088714

4. Biney I. Adult education and entrepreneurship: getting young adults involved // *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. – 2023. – № 12(1). – P. 13-18. –doi:10.1186/s13731-023-00277-0

5. Tundikbaeva B., Bazarbaev A., Kupeshova B. Кәсіпкерлік университет Қазақстандағы жоғары білімді дамытудың моделі ретінде [Entrepreneurial university as a model for the development of higher education in Kazakhstan] // *Central Asian Economic Review*. – 2020. – №4. – S.172–182 – [https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/41/41\[in Kazakh\]](https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/41/41[in Kazakh]).

6. Monobaeva A. Razvitie biznes-obrazovaniya v Respublike Kazahstan: problemy i puti resheniya [Development of business education in the Republic of Kazakhstan: problems and solutions] // *Vestnik KazNU. Seriya jekonomicheskaja*. – 2014. – №2(102). – S. 120–129 – [https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/75\[in Russian\]](https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/75[in Russian]).

7. Pukkinen T., Hytti U., Heinonen J., Stenholm P. Curricular and Extracurricular Entrepreneurial Activities Supporting Entrepreneurial Self-Efficacy and Desirability of Rural Youth // *Entrepreneurship Education and Pedagogy*. – 2024. – №7(3). – P. 315–346. – <https://doi.org/10.1177/25151274231190806>

8. Kim S., Taylor S., Guzman M.T. Addressing declining rural communities through youth entrepreneurship education // *Journal of Extension*. – 2018. – №56(6). – P. 57–64. – <https://archives.joe.org/joe/2018october/comm1.php>

9. Paul K., Seward K. Place-based investment model of talent development // *Journal of Advanced Academics*. – 2016. – №27(4). – P. 311–342. –<https://doi.org/10.1177/1932202X16669546>

10. Barber D., Harris M., Jones J. An overview of rural entrepreneurship and future directions // *Journal of Small Business Strategy*. – 2021. – №31(4). – P. 1–4. – <https://doi.org/10.53703/001c.29468>

11. Zollet S., Monsen E., Chen W., Barber D. Rural Entrepreneurship Education // *Entrepreneurship Education and Pedagogy*. – 2024. – №7(3). – P. 253–263. –<https://doi.org/10.1177/25151274241235458>

12. Audretsch D., Falck O., Feldman M., Heblich S. Local entrepreneurship in context // *Regional Studies*. – 2012. – №46(3). – P. 379–389. –<https://doi.org/10.1080/00343404.2010.490209>

13. Qazaqstan Respublikasy Strategijalyq zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ul'ttyq statistika bjurosy 35 zhasqa dejin tirkelgen zhane zhymys istep turgan dara kasipkerlerdin zhane menshik ieleri (100%) 35 zhasqa dejingi adamdar bolyp tabylatyn zandy tulgalardyn sany [Number of registered and existing individual entrepreneurs under the age of 35 and legal entities whose owners (100%) are persons under the age of 35]. <https://stat.gov.kz/release-calendar/> [in Kazakh]

14. Michelacci C., Silva O. Why so many local entrepreneurs? // *Review of Economics and Statistics*. – 2007. – №89(4). – P. 615–633. – <https://doi.org/10.1162/rest.89.4.615>

15. Barlybaev A., Sitnova I. Predprinimatel'skaja dejatel'nost' na sele: rol' i znachenie v ustojchivom razvitii sel'skih territorij [Entrepreneurship in rural areas: its role and importance in the sustainable development of rural areas] // *Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava*. – 2021. – №11(1). – S. 19–25 – doi: [https://doi.org/10.17513/vaael.1889\[in Russian\]](https://doi.org/10.17513/vaael.1889[in Russian]).

Болысбаева А.К., Тасмаганбетов А.Б., Ибрашева А.Ж., Мүтәліпқызы Б.

**ВЛИЯНИЕ БИЗНЕС - ОБРАЗОВАНИЯ НА РАЗВИТИЕ МОЛОДЕЖНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ**

Аннотация

Анализ научной литературы показал, что бизнес-образование играет ключевую роль среди многих факторов, имеющих значение для развития молодежного предпринимательства в сельской местности. Кроме того, оно выполняет ряд функций, таких как популяризация предпринимательства среди молодежи, предоставление теоретического и практического знания, необходимого для осуществления предпринимательской деятельности, формирование деловых навыков, развитие личностных качеств, требующихся предпринимателям. Наряду с этим, анализ по проблеме исследования показал необходимость разработки учебных программ и методик с учетом различий основных параметров сельской и городской местности. Основные результаты исследования показали, что роль наставников важна для присоединения молодых людей к предпринимательской среде. Молодые люди обращаются в центры развития предпринимательства и ищут совета у людей из своего круга общения, имеющих опыт в необходимых для реализации бизнеса областях, а также у коучей и тренеров на бизнес-курсах и тренингах. По результатам опроса было определено, что для совершенствования предпринимательского образования необходимо обратить внимание на проблему недостатка знаний в области маркетинга, права, финансов у молодого поколения для реализации своего бизнеса. На основе анализа результатов исследования разработаны рекомендации в сфере предпринимательского образования для вовлечения молодежи в предпринимательскую среду в сельской местности.

Bolysbayeva A., Tasmaganbetov A., Ibrasheva A., Mutalipkyzy B.

**THE IMPACT OF BUSINESS EDUCATION ON THE DEVELOPMENT OF YOUTH
ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS.**

Annotation

The analysis of scientific literature has shown that business education plays a key role among many factors that are significant for the development of youth entrepreneurship in rural areas. In addition, it performs a number of functions such as popularizing entrepreneurship among young people, providing theoretical and practical knowledge necessary for entrepreneurial activity, developing business skills and personal qualities necessary for entrepreneurs. Along with this, the analysis on the research problem showed the need to develop curricula and methods taking into account the differences in the main parameters of rural and urban areas. The main findings of the study showed that the role of mentors is important for joining the entrepreneurial environment. Young people turn to entrepreneurship development centres and seek advice from people in their social circle who have experience in the areas necessary for implementing a business, as well as from trainers in business courses and trainings. In addition, based on the survey results, it was determined that in order to improve entrepreneurial education, it is necessary to pay attention to the problem of lack of knowledge in the field of marketing, law, finance among the younger generation to implement their business. Based on the analysis of the research results, recommendations were developed in the field of entrepreneurial education to involve young people in the entrepreneurial environment in rural areas.

Н.Е. Қарағойшина*, PhD докторанты¹

С.К. Капышева, э.ғ.к., қауымд. профессор²

М.Д. Каримова, PhD, қауымд. профессор³

А.Ж. Асанова, магистр, аға оқытушы³

ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан³

*негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: karagoishina.nurgul@gmail.com

ЖАСТАР ЖҰМЫССЫЗДЫҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАҚТЫҒЫС ФАКТОРЛАРЫ

Бұл мақалада Қазақстандағы жастар жұмыссыздығының экономикалық даму мен әлеуметтік тұрақтылыққа әсері жан-жақты зерттелді. Жастар жұмыссыздығының ел экономикасына тигізер салдары мен оның негізгі себептері кеішенді түрде талқыланды. Еңбек ресурстарының толық пайдаланылмауы, өндірістің төмендеуі секілді жұмыссыздықтың теріс әсерлері сараланды. Зерттеу барысында Қазақстанның әртүрлі аймақтарындағы жастар жұмыссыздығы деңгейіндегі ерекшеліктер қарастырылып, жұмыссыздықтың аймақтық теңсіздікке ықпалы бағаланды. Жастар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері негізінде жұмыссыздықтың әлеуметтік шиеленіс тудыру қаупі мен наразылық шараларына қатысуға дайындық деңгейі анықталды, экономикалық және әлеуметтік факторлардың қақтығыстарды күшейтуге әсері талданды.

Мақалада мемлекеттік басқарушылар мен жергілікті билік органдарына жастар жұмыссыздығын реттеуге қатысты ұсыныстар берілді. Сонымен қатар жұмыссыздықтың деңгейі, динамикасы және аймақтық ерекшеліктеріне қатысты салыстырмалы талдау жасалды. Ресми статистикалық деректердің негізінде білім беру жүйесін жетілдіру, кәсіби даярлау бағдарламаларын енгізу, жастар кәсіпкерлігін дамыту, жұмыс орындарын құру және аймақтық экономикалық теңсіздікті азайту бойынша кеішенді шаралар ұсынылды. Әлеуметтік қақтығыстардың алдын алу, жастардың еңбек нарығына қатысу деңгейін арттыру және қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік саясатты жетілдірудің маңызды рөліне назар аударылды.

Кілт сөздер: жастар, жұмыссыздық, экономикалық әсер, әлеуметтік қақтығыстар, Қазақстан, жаһандық тәуекелдер, бизнес.

Ключевые слова: молодежь, безработица, экономическое воздействие, социальные конфликты, Казахстан, глобальные риски, бизнес.

Keywords: youth, unemployment, economic impact, social conflicts, Kazakhstan, global risks, business.

Кіріспе. Кез келген мемлекеттің болашағы жастармен байланысты, оларды жұмыспен қамту – қоғамның тұрақтылығы мен экономикалық дамуына елеулі әсер ететін күрделі әлеуметтік-экономикалық құбылыс. Жұмыссыздық деңгейінің өсуі жастардың әлеуметтік жағдайының нашарлауына, қылмыстық істер санының артуына және қоғамдағы тұрақсыздықтың пайда болуына себепкер болуы ықтимал. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңына сәйкес, жастарға – Қазақстан Республикасының он төрт жастан отыз бес жасқа дейінгі азаматтар [1] қатары жатқызылған. Қазақстан жастарының саны ел халқының үштен біріне жуық – 5 759 781 адамға жетті. Қазақстанда 15–34 жас аралығындағы азаматтар халықтың 30%-ын құрайды. 2024 жылдың мәліметтері бойынша, жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 3,1% болса, жалпы жұмыссыздық 4,6%-ды құрады [2].

Әр өңірде экономиканың салалық құрылымы, халықтың тығыздығы, көші-қон процестері, кәсіптік даярлық деңгейі, кәсіпорындардың белсенділігі, мемлекеттік сектордың қызметі сияқты әртүрлі факторлардың әсерінен бірегей еңбек нарығы қалыптасады. Географиялық тұрғыдан алғанда, жастардың ең көп бөлігі Оңтүстік Қазақстан және Алматы облыстарында, содан кейін Алматы қаласында, Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстарында байқалады. Соңғы онжылдықта қалалық жерлерде тұратын жас азаматтардың саны өсті. Ішкі көші-қон көлемі 2009

жылы 2,3 млн адамнан 2021 жылы 2,6 млн адамға дейін ұлғайды [3][4]. Мемлекет тарапынан НЕЕТ санатындағы жастардың жұмысқа орналасуына да ерекше назар аударылды. Қазіргі таңда жұмыссыз жастардың басым бөлігі – білімі, тәжірибесі жоқ жас қазақстандықтар.

Біздің пайымдауымызша, мемлекеттің ішкі қауіпсіздігіне тікелей әсер ететін әлеуметтік қақтығыстарға қатысуда 18-35 жас аралығындағы буын белсенді. Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің жоғары болуы олардың әлеуметтік оқшаулануына және экстремистік топтарға қосылу қаупінің артуына әкеледі. Экономикалық мүмкіндіктердің болмауы жастарды зорлық-зомбылық әрекеттеріне итермелеуі мүмкін [5].

Сондықтан да жастарға жан-жақты қолдау көрсету – мемлекетіміздің басты міндетінің бірі. Еңбекпен қамтитын түрлі шаралар арқылы келесі жылы 100 мың жасты жұмысқа орналастыруымыз керек. Жастардың кәсіпкерлік бастамаларына қолдау көрсету жалғасады. Оларға жеңілдетілген тәртіппен жылдық өсімі 2,5 пайыз болатын шағын несие беріледі. Бұл шаралар қоғамның барынша үйлесімді әрі әділетті болуына ықпал етеді. [6]

Зерттеудің мақсаты – жастар арасындағы жұмыссыздықтың экономикалық әсері мен әлеуметтік қақтығыстарға ықпалын талдау. Жұмыссыздық деңгейінің жоғарылығы – әлеуметтік қақтығыстар мен наразылықтарға апаратын жол, сонымен бірге жастардың әлеуетінің толық іске асырылмауы мен елдің экономикалық дамуының баяулауына әкелуі мүмкін. Осыған байланысты жастар жұмыссыздығының себептерін терең зерттеу, оның салдарын жан-жақты талдау және оны азайту мақсатында тиімді жобалар жүргізу қажеттілігі туындайды. Жастар жұмыссыздығы – тек сандық көрсеткіш емес, бұл – ел болашағының сапасы, адами капиталдың дамуы мен тиімді пайдаланылуының айнасы. Сондықтан бұл мәселені елемеу немесе кейінге қалдыру орны толмас салдарға алып келуі ықтимал. Осы тұрғыдан алғанда, жастар арасындағы жұмыссыздықтың себептерін терең зерттеп, оның негізгі факторларын анықтау, салдарын жан-жақты талдау және тиімді шешу жолдарын ұсыну – еліміздің болашағына бағытталған маңызды қадамдардың бірі.

Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы жастар жұмыссыздығының себептерін анықтау, оның салдарын талдау және оны азайту бойынша тиімді ұсыныстар әзірлеу.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қарастырылады:

Жастар арасындағы жұмыссыздықтың себептері, салдары және оны шешу жолдары туралы қолданыстағы ғылыми еңбектер мен зерттеулерді талдау. Бұл әдіс арқылы мәселенің теориялық негіздерін және бұрын жүргізілген зерттеулердің нәтижелерін қарастыру.

Қазақстандағы жастар жұмыссыздығының деңгейі, динамикасы және аймақтық ерекшеліктері туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының ресми статистикалық деректерін жинау және талдау арқылы жұмыссыздықтың қазіргі жағдайын сандық көрсеткіштермен сипаттау.

Жастар арасында жүргізілген сауалнамаларды сараптау арқылы олардың жұмыссыздыққа қатысты көзқарастарын, себептерін және жұмыс іздеудегі қиындықтарын анықтау. Мұндай сауалнама сараптамасы жастардың жеке тәжірибелері мен пікірлерін жинауға толық мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында бірнеше әдіс қолданылды. Біріншіден, жастар жұмыссыздығының теориялық негіздерін, түрлерін және шетелдік тәжірибелерді зерттеу мақсатында ғылыми әдебиеттерге, монографияларға және мақалаларға талдау жүргізілді. Екіншіден, Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының ресми деректері негізінде жастар арасындағы жұмыссыздықтың деңгейі, динамикасы және аймақтық сипаттамалары бойынша статистикалық талдау жасалды. Үшіншіден, салыстырмалы талдау әдісі арқылы дамыған елдердің тәжірибесі қарастырылып, елімізге тиімді болуы мүмкін шаралар іріктеліп ұсынылды.

Қазіргі таңда жастар жұмыссыздығы – тек әлеуметтік-экономикалық мәселе ғана емес, сонымен қатар ел болашағына тікелей әсер ететін аса маңызды бағыттардың бірі. Еңбекке араласуға ниетті, білімді, алайда жұмыссыз жастардың болуы – олардың өз еліне деген сенімінің әлсіреуіне, сонымен қатар жалпы экономикалық дамудың баяулауына алып келуі мүмкін. Сондықтан бұл мәселені терең зерттеу, себептерін анықтап, нақты әрі тиімді шешу жолдарын ұсыну – уақыт талабы.

Әдебиеттік шолу. Жастар жұмыссыздығы – көптеген елдерде әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің қалыптасуына тікелей әсер ететін маңызды факторлардың бірі. Қазақстандағы жастардың жұмыссыздық деңгейі елдегі экономикалық реформалар мен демографиялық өзгерістердің ықпалын көрсетеді. Жұмыссыздықты экономикалық тұрғыдан қарастырар болсақ, жеке тұлға үшін ол – қаржылық қиындықтар тудыратын, қажетті азық-түлік себетін қамтасыз етумен қатар, қоғамдық өмірге белсенді араласу мүмкіндігі шектейтін қолайсыз жағдай. Жастар

арасындағы жаппай жұмыссыздықтың сипатын жастарды әлеуметтік оқшаулану, қылмыстық әрекеттерге жол беріп, радикалды топтарға қосылуға бейімділігі артуы мүмкін ел деңгейіндегі үлкен проблема деп бағалауға болады.

Жастар кейде зорлық-зомбылық әрекеттер арқылы өзін мойындатуға немесе материалдық пайда табуға ұмтылады. Бұл әсіресе, қылмыстық немесе зорлық-зомбылық топтардың қызметі арқылы көрініс табады [7].

Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) мәліметі бойынша, 2022 жылы әлемде жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 13% құрап, соңғы 15 жылдағы ең төменгі көрсеткішке жеткен. 2023 жылы дүние жүзінде 15 пен 24 жас аралығындағы 64,9 миллион жас жұмыссыз болды [8].

Климаттық өзгерістер мен цифрландыру процестері жастардың жұмыспен қамтылуына әсер ететін маңызды факторларға айналууда. Global Risks Report 2025-те атап өтілгендей, климаттық тәуекелдер жұмыс орындарының жоғалуына және жаңа салалардың пайда болуына ықпал етеді. Экономикалық тұрғыдан алғанда, жастар жұмыссыздығы еңбек нарығындағы әлеуетті жұмыс күшінің пайдаланылмауына әкеледі, бұл жалпы ішкі өнімнің төмендеуіне және экономикалық өсудің баяулауына себеп болуы мүмкін. Сонымен қатар, жұмыссыз жастардың тұтынушылық қабілеті төмендеп, бұл өз кезегінде нарықтағы сұраныстың азаюына әсер етеді. Еуростат және Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) деректері бойынша, Еуропа елдерінде жастар жұмыссыздығының деңгейі әртүрлі. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) елдерінде де жастар жұмыссыздығы өзекті мәселе болып табылады. ЭЫДҰ мәліметтері бойынша, 2024 жылы ұйымға мүше елдерде жастар жұмыссыздығының орташа деңгейі 12% шамасында болды [9].

Қазақстанда жастар жұмыссыздығы мәселесі де өзекті. Сонымен қатар Қазақстанда колледждер мен жоғары оқу орындарының түлектерінің 60%-дан астамы мамандықтары бойынша жұмыс істемейді, ал 30%-ға жуығы мүлдем жұмыс таба алмайды [10]. Қазақстанда жастар жұмыссыздығының негізгі себептері қатарында кәсіби білім беру жүйесінің еңбек нарығының талаптарына сәйкес келмеуі, өңірлік теңсіздік, және жұмыс орындарының шектеулі саны атап өтіледі.

Республикада соңғы уақытта жұмыссыздық деңгейінің өсімі байқалып отыр. Әсіресе жастар арасындағы жұмыссыздықтың пайызы салыстырмалы алғанда аз емес, оны мақаладағы деректер толық дәлелдейді. Әлеуметтік шиеленістің ушығуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі ретінде саналатын жұмыссыздық – жастардың маргиналдануы мен қоғамнан шеттетілуіне, олардың әлеуметтік ортадан алшақтап, радикалды көзқарастарға бейімделуіне жол ашады. Мұндай жағдайлар жастардың түрлі деструктивті топтар мен экстремистік ұйымдардың ықпалына оңай түсуіне негіз беріп, ел ішіндегі тұрақтылыққа тікелей қауіп төндіреді. Сондықтан жастар жұмыссыздығы – тек экономикалық емес, ұлттық қауіпсіздік пен қоғамдық тұтастық тұрғысынан да аса маңызды мәселе.

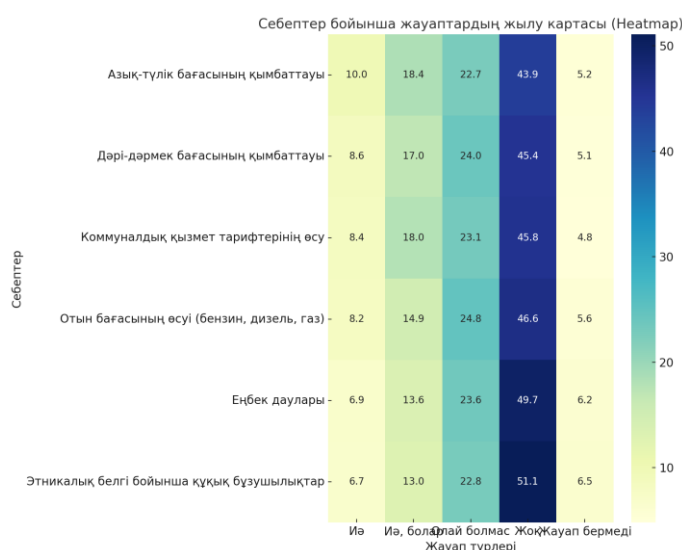
Негізгі бөлім. Жастар жұмыссыздығы экономикалық өсімге теріс әсер етеді. Жұмыссыз жастардың санының артуы еңбек ресурстарының толық пайдаланылмауына, өндірістің төмендеуіне және салық түсімдерінің азаюына әкеледі. Сонымен қатар жұмыссыздық әлеуметтік шығындардың өсуіне, яғни жұмыссыздарға арналған әлеуметтік төлемдер мен бағдарламаларға жұмсалатын қаражаттың көбеюіне себеп болады.

Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, 2024 жылғы 3 тоқсандағы жұмыспен қамту деңгейі 15 жастан үлкен жастағы халық санына шаққанда 65,2%, жұмыс күшінің санына шаққанда – 95,4% құрады. Жұмыссыздық деңгейі (Халықаралық еңбек ұйымының әдістемесі бойынша) 4,6% құрады. Жұмыссыздар саны (ХЕҰ әдістемесі бойынша) 448,6 мың адамды құрады. [11] Жұмыс істемейтін және білім алумен немесе оқыумен айналыспайтын NEET жастарының үлесі 6,4%-ды құрады. 2024 жылдың қыркүйек айының соңында Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің (бұдан әрі – ҚР ЕХӘҚМ) деректері бойынша халықты жұмыспен қамту органдарына жұмыс іздеп жүрген адам ретінде 84,1 мың адам жүгінген. Жұмыспен қамту бойынша барлығы 54,2 мың іс-шаралар көрсетілді, 2,8 мың адам кәсіптік оқытуға немесе қайта даярлауға, біліктілігін арттыруға жіберілді, 2 мың адам қоғамдық жұмыстарға қатысты [12].

Бұл мәселенің өзектілігін көрсететін фактор ішкі көші-қон болып табылады, оның өсіп келе жатқан ағыны жұмыссыздық проблемасын одан әрі ушықтыруда. Урбанизация және миграция да жастар арасындағы қақтығыстарға әсер етеді. Қалаларға жастардың көптеп қоныс аударуы, экономикалық мүмкіндіктерді іздеуі, сондай-ақ урбанизацияның әлеуметтік және экономикалық

шиеленістерді күшейтуі зорлық-зомбылыққа бейімділікті арттырады [13]. Аймақтар бойынша жұмыссыздық деңгейі жоғары, әсіресе жастар арасында әлеуметтік наразылықтың басты қозғаушы күштері – халықтың өмір сапасына тікелей әсер ететін күнделікті мәселелер. Бағалардың тұрақсыздығы мен қымбаттауы, коммуналдық қызметтер мен дәрі-дәрмекке жұмсалатын шығынның өсуі қоғамдағы теңсіздікті арттырып, әлеуметтік шиеленісті күшейтеді. Бұл жағдайлар билік органдары тарапынан ерекше назарды қажет етеді, себебі халықтың әл-ауқатының төмендеуі ұзақ мерзімді әлеуметтік тұрақсыздыққа әкелуі мүмкін.

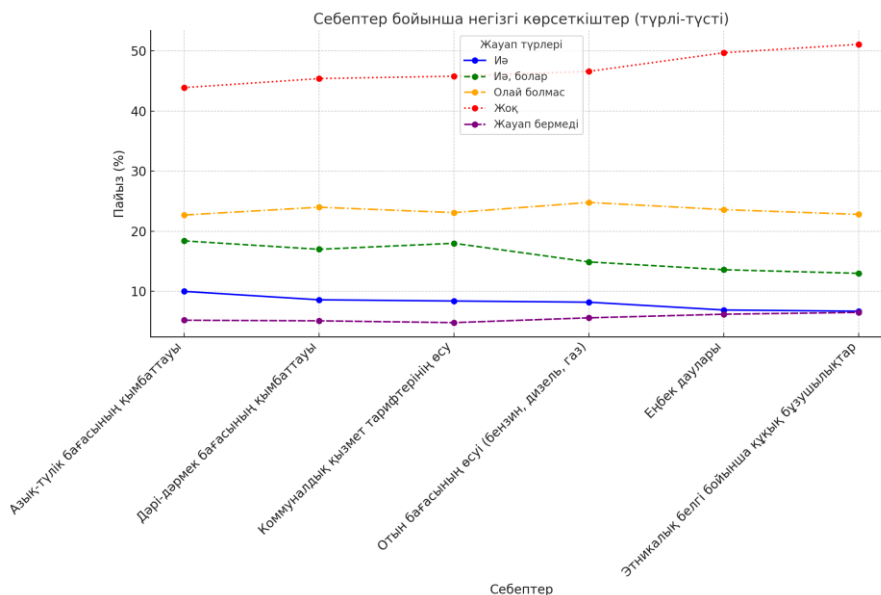
Республика бойынша жүргізілген сауалнама нәтижелері көрсеткендей, жастардың наразылық көңіл-күйін тудыратын ең өткір мәселелер ретінде әлеуметтік-экономикалық факторлар анықталды. Іріктелген респонденттер құрамы 2000 адам, зерттеу аумағы Қазақстан Республикасының бар аймағын – республикалық маңызы бар Астана, Алматы, Шымкент қалалары және облыс орталықтарын қамтыды. Жастары 18-35 аралығындағы респонденттердің 51,3%-ы ерлер өкілі, ал 48,7%-ы әйелдер [14].

Сурет –1. Жастардың наразылық шараларына қатысу себептері бойынша жауаптардың бөлінуі (%)*

* [14] негізінде авторлармен құрастырылған

Суретте азық-түлік бағасының қымбаттауына қатысты жастар арасында жүргізілген сауалнама нәтижесі көрсетілген. Бұл жастар арасында алаңдаушылық тудырғанымен, 43.9%-ы бұл мәселені елеулі деп санамайды, ал тек 10%-ы оны басты проблема деп есептейді. Дәрі-дәрмек бағасының өсуі де маңызды мәселе ретінде қарастырылып, 8.6%-ы "иә" деп жауап бергенімен, 45.4%-ы бұл жағдайға бей-жай қарайды. Коммуналдық қызмет тарифтерінің өсуі халықтың шығынын арттырғанымен, 8.4%-ы бұл мәселені басты назарда деп санайды, ал 45.8%-ы оны елеулі деп есептемейді. Отын бағасының қымбаттауы қозғалыс еркіндігіне әсер еткенімен, 46.6%-ы бұл мәселені маңызды деп санамайды, ал тек 8.2%-ы оны алаңдатарлық деп есептейді. Еңбек дауларының деңгейі салыстырмалы түрде төмен болғандықтан, 49.7%-ы бұл мәселені маңызды деп санамайды, ал тек 6.9%-ы оны елеулі деп атап көрсеткен. Этникалық құқық бұзушылықтар қоғамда сирек кездесетіні байқалады, себебі 51.1%-ы бұл мәселеге алаңдамайды, ал тек 6.7%-ы оны назарға алады.

Сурет – 2. Әлеуметтік-экономикалық факторлар бойынша сауалнама негізіндегі көрсеткіш

* [14] негізінде авторлармен құрастырылған

Кескіннен көріп отырғандай, азық-түлік бағасының қымбаттауы (28,59%) халықтың, әсіресе әлеуметтік аз қамтылған топтар үшін ең маңызды проблема болып табылады. Бұл мәселе адамдардың күнделікті қажеттіліктеріне тікелей әсер етеді. Табыс деңгейі төмен адамдардың шығынын арттырып, тұрмыстық жағдайдың нашарлауына алып келеді. Коммуналдық қызмет тарифтерінің өсуі (26,47%) отбасылық бюджетке қосымша салмақ түсіріп, өмір сапасына кері әсер етеді. Тағы бір назар аудару қажеттілігі маңызды мәселе, дәрі-дәрмек бағасының қымбаттауы (26,21%) Бүгінгі күні әлеуметтік желіден сырқатына көмек сұраған жандардың көбеюі, аз қамтылған отбасылар мен созылмалы ауруы бар азаматтардың медициналық қызметтерді пайдаланудағы қиыншылықтары көп екенін көрсетеді. Этникалық белгілері бойынша құқықтарға нұқсан келтіру (20,88%), еңбек жанжалдары (20,56%), елдегі жағдайға, билік саясатына наразылық (20,25%) себептері бойынша сауалға қатысушы жастардың жаппай наразылық шараларына қатысуға дайын болу деңгейлері төмен.

Кесте – 1

Аймақтар бойынша жастар наразылықтарының деңгейі (%)

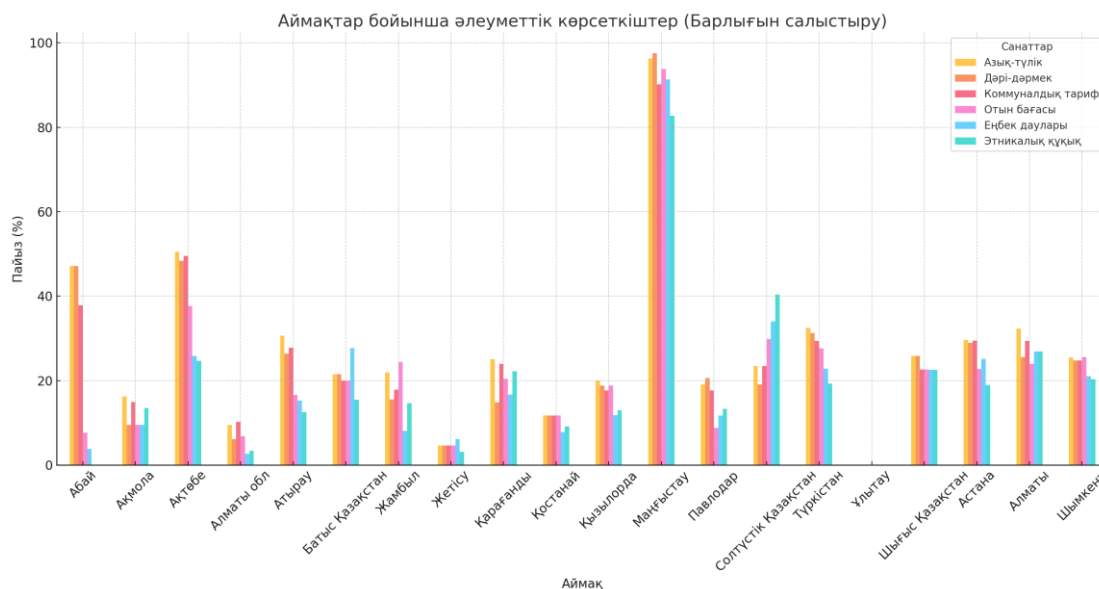
№	Аймақ (наразылық көңіл күй жоғары аймақтар ретімен)	Көтерілген мәселелер	Көңіл толмаушылық себептері	Ұсыныстар
1	Маңғыстау облысы	Барлық көрсеткіштер жоғары: азық-түлік (96.3%), дәрі-дәрмек (97.5%), коммуналдық тарифтер (90.2%), еңбек даулары (91.3%).	Азық-түлік пен тарифтердің жоғары болуы, еңбек даулары мен этникалық шиеленістер байқалады.	Бағаларды тұрақтандыру, жастарды жұмыспен қамту бағдарламаларын іске асыру, этникалық диалог құру.
2	Ақтөбе облысы	Азық-түлік (50.5%), дәрі-дәрмек (48.4%), коммуналдық тарифтер (49.5%) жоғары.	Өмір сүру шығындарының артуы, еңбек нарығындағы тұрақсыздық.	Бағаны тұрақтандыру, жастарды әлеуметтік-экономикалық жобалармен қолдау.
3	Абай облысы	Азық-түлік (47.1%), дәрі-дәрмек (47.1%), коммуналдық тарифтер (37.8%).	Бағаның қымбаттауы, денсаулық сақтау шығындарының артуы.	Бағаларды тұрақтандыру, тарифтерді қайта қарау, дәрі-дәрмекке бақылау.
4	Атырау	Азық-түлік (30.6%),	Азық-түлік пен	Бағаларды

	облысы	коммуналдық тарифтер (27.8%), дәрі-дәрмек (26.4%) жоғары деңгейде.	тарифтердің тұрақсыздығы.	тұрақтандыру, жастардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған бағдарламалар енгізу.
5	Солтүстік Қазақстан облысы	Еңбек даулары (34.0%) және этникалық құқықтар (40.4%) мәселелері байқалады.	Этникалық шиеленістер және еңбек нарығындағы мәселелер.	Этникалық келісімді нығайту және еңбек нарығын тұрақтандыру бағдарламаларын іске асыру.
6	Түркістан облысы	Азық-түлік (32.5%), коммуналдық тарифтер (29.4%), отын бағасы (27.6%), еңбек даулары (22.8%).	Жастар азық-түлік пен тарифтердің тұрақсыздығына және жұмыссыздыққа шағымданады.	Бағаларды тұрақтандыру, еңбек нарығын жақсарту, жастарға арналған жұмыс орындарын құру.
7	Батыс Қазақстан облысы	Еңбек даулары (27.7%) басқа көрсеткіштерден жоғары.	Жұмыспен қамту және еңбек нарығындағы шиеленістер байқалады.	Еңбек нарығын тұрақтандыру және жұмысшылардың құқықтарын қорғау шараларын іске асыру.
8	Шымкент қаласы	Азық-түлік (25.5%), коммуналдық тарифтер (24.8%), отын бағасының (25.6%) өсуі байқалады.	Жастар азық-түлік, отын бағасы және еңбек нарығындағы тұрақсыздыққа шағымданады.	Бағаларды бақылау, білім беру және кәсіби даярлау орталықтарын құру.
9	Қарағанды облысы	Коммуналдық тарифтер (24.0%), азық-түлік бағасы (25.0%), этникалық құқықтар (22.2%) бойынша мәселелер бар.	Этникалық келісімнің әлсіздігі, тарифтердің қымбаттауы жастардың наразылығын тудырады	Этникалық диалогты нығайту, бағаны тұрақтандыру саясатын іске асыру.
10	Астана қаласы	Коммуналдық тарифтер (29.5%), азық-түлік (29.6%), еңбек даулары (25.1%) орташа деңгейде.	Жастар тарифтер мен азық-түлік бағасының тұрақсыздығына шағымданады.	Бағаны бақылау және тұрақтылықты сақтау бойынша шаралар.
11	Алматы қаласы	Еңбек даулары (26.9%), коммуналдық тарифтер (29.4%), азық-түлік (32.3%) бағасының қымбаттауы байқалады.	Жастар еңбек нарығындағы тұрақсыздыққа және өмір сүру шығындарының өсуіне шағымданады.	Жұмыспен қамту бағдарламаларын енгізу және тарифтерді тұрақтандыру.
12	Шығыс Қазақстан облысы	Азық-түлік (25.8%), коммуналдық тарифтер (22.6%), отын бағасы (22.6%), еңбек даулары (22.5%).	Жастар тарифтердің жоғарылауына және еңбек нарығының әлсіздігіне алаңдаулы.	Бағаларды тұрақтандыру, еңбек нарығын тұрақтандыру бойынша шараларды қабылдау.
13	Қызылорда облысы	Азық-түлік (20.0%), коммуналдық тарифтер (17.7%) мәселелері байқалады.	Азық-түлік бағасының қымбаттауы және жұмыссыздық мәселелері бар.	Азық-түлік бағасына бақылау, жұмыспен қамту бағдарламаларын іске асыру.
14	Жамбыл облысы	Дәрі-дәрмек бағасы (15.5%) басқа көрсеткіштерден жоғары.	Денсаулық сақтау жүйесіне деген сенімсіздік.	Дәрі-дәрмек бағасын бақылау және денсаулық сақтау сапасын арттыру.
15	Павлодар облысы	Азық-түлік (19.1%), коммуналдық тарифтер (17.7%), отын бағасы (8.8%) мәселелері	Жастар азық-түлік пен тарифтердің тұрақсыздығына алаңдаулы.	Бағаны тұрақтандыру және әлеуметтік бағдарламаларды іске асыру.

		орташа деңгейде.		
16	Алматы облысы	Барлық көрсеткіштер төмен деңгейде: азық-түлік (9.5%), коммуналдық тарифтер (10.2%), дәрі-дәрмек (6.1%).	Жастар тарапынан маңызды шағымдар байқалмайды.	Тұрақтылықты сақтау және аймақтың әлеуметтік бағдарламаларын жалғастыру.
17	Ұлытау облысы	Барлық көрсеткіштер 0%.	Деректер жинаудың қиындықтары байқалады.	Мәліметтерді жинау және талдау үшін жаңа механизмдер әзірлеу қажет
18	Қостанай облысы	Барлық көрсеткіштер төмен: азық-түлік (11.7%), дәрі-дәрмек (11.7%), коммуналдық тарифтер (11.7%).	Жастар тарапынан негізгі шағымдар байқалмайды, бірақ еңбек нарығы тұрақсыз	Тұрақтылықты сақтау және жұмыс орындарын құру бағдарламаларын іске асыру
19	Жетісу облысы	Барлық көрсеткіштер өте төмен: азық-түлік (4.6%), дәрі-дәрмек (4.6%), коммуналдық тарифтер (4.6%).	Жастар арасында негізгі шағымдар байқалмайды.	Тұрақтылықты сақтау, жастарды тарту үшін әлеуметтік бағдарламаларды күшейту

* [14] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Маңғыстау облысы ең проблемалы аймақ болып табылады. Бұл аймақта инфрақұрылымдық және әлеуметтік мәселелерді шешу үшін мемлекеттік деңгейде арнайы бағдарламалар қабылдау қажет. Шығыс Қазақстан және Астана қалалары салыстырмалы түрде тұрақты аймақтар болып табылады. Мұнда ағымдағы экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларды сақтау арқылы тұрақтылықты қамтамасыз ету маңызды. Алматы және Ақтөбе облыстары орташа қиындықтарға тап болған аймақтар. Еңбек даулары, коммуналдық тарифтер және өмір сүру шығындарын төмендетуге бағытталған шаралар қажет.

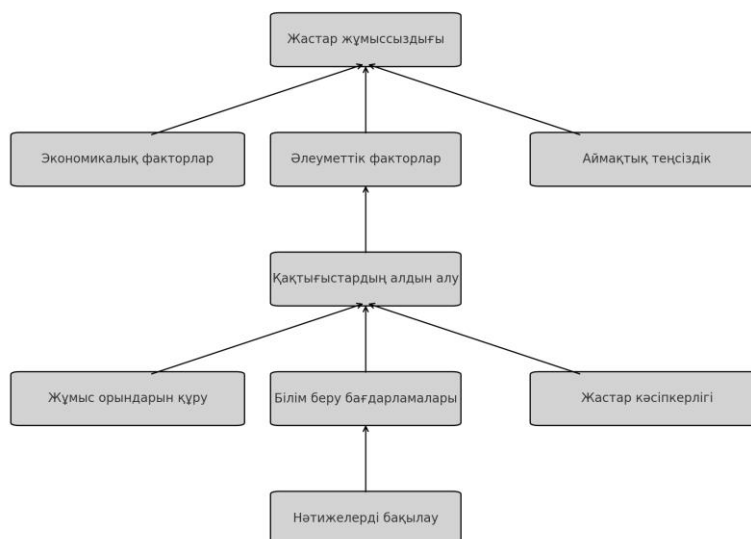

Сурет – 3. Аймақтар бойынша әлеуметтік-экономикалық мәселелердің салыстырмалы талдауы

*[14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Бұл облыстағы жастар наразылық шараларына белсенді қатысуға дайын екендігін көрсетеді. Ең төменгі еңбек даулары бойынша көрсеткіш Жетісу облысында байқалады. Абай облысының ерекшелігі – бұл аймақтағы жастардың басым бөлігі наразылықтарға қатысуға ниетті болмағанымен, азық-түлік бағасының, дәрі-дәрмек бағасының және коммуналдық қызмет

тарифтерінің өсуі сияқты әлеуметтік-экономикалық мәселелер оларды алаңдатып отыр.

Сурет – 4. **Жастар жұмыссыздығынан туындайтын қақтығыстардың алдын алу және шешу механизмі ***

**[14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Жоғарыда берілген схема арқылы жастар жұмыссыздығынан туындайтын қақтығыстарды алдын алу және шешу механизмін белгіледік, онда негізгі үш мәселе қамтылды. Олар: жастар жұмыссыздығы, қақтығыстардың алдын алу және нәтижелерді бақылау.

1. Жастар жұмыссыздығы. Модельдің бастапқы нүктесі — жастардың жұмыссыздығы. Бұл әлеуметтік құбылыс экономикалық, әлеуметтік және аймақтық теңсіздік факторларынан туындайды. Экономикалық факторларға дағдарыстар, жұмыс орындарының жетіспеушілігі және табыс деңгейінің төмендеуі және әлеуметтік факторларға жастардың білім беру мүмкіндіктерінің шектелуі, әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігі және кәсіби дайындықтың төмендігін жатқызамыз. Сонымен қатар әр аймақтағы экономикалық және инфрақұрылымдық даму деңгейінің біркелкі болмауы яғни теңсіздігіне назар аударылуы керек.

2. Қақтығыстардың алдын алудың негізгі жолы. Жастар жұмыссыздығының теріс әсерін азайту үшін жұмыс орындарын құру, мемлекеттік немесе жеке сектор арқылы жұмыс орындарын ашу, жастардың кәсіби біліктілігін арттыру үшін оқыту және қайта даярлау бағдарламаларын көптеп енгізу және қадағалау. Сонымен қатар жастарды кәсіпкерлікке ынталандыру арқылы өзін-өзі жұмыспен қамту мүмкіндігін жетілдіру өте өзекті.

3. Нәтижелерді бақылау. Әлеуметтік қақтығыстардың алдын алу шараларының тиімділігін арттыру үшін нәтижелерді тұрақты бақылау қажет. Бұл кезеңде барлық қабылданған шаралардың нәтижелілігі бағаланады және қажетті түзетулер енгізіледі.

Модель жастар арасындағы жұмыссыздықты төмендету үшін кешенді тәсілді қолдануды ұсынады. Ол жұмыссыздық мәселесін шешу үшін экономикалық, әлеуметтік және аймақтық факторларды бірлесіп қарастыруды талап етеді. Сонымен қатар бұл модельдің практикалық іске асырылуы жастар арасындағы қақтығыстардың алдын алуға және олардың болашағын жақсартуға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Жастар жұмыссыздығын азайту үшін Қазақстанда бірқатар бағдарламалар іске қосылды. Олардың қатарында кәсіби қайта даярлау, жастарды кәсіпкерлікке тарту және ауылдық жерлерде жұмыс орындарын құру бағдарламалары бар. Жастар жұмыссыздығының алдын алу және оны азайту үшін мемлекеттер білім беру жүйесін еңбек нарығының талаптарына сәйкестендіру, жастарды кәсіпкерлікке ынталандыру және жұмыс орындарын құру бойынша шаралар қабылдауы қажет. Бұл шаралар жастардың әлеуетін толық іске асыруға және экономикалық өсуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайлар қоғамдағы тұрақсыздықты арттырып, әлеуметтік шиеленістерге әкелуі ықтимал.

Қортындылай келе, жастар жұмыссыздығы мәселесін түбегейлі шешу үшін білім беру жүйесін

еңбек нарығының қазіргі заманғы талаптарына сай реформалау, жастар кәсіпкерлігін жан-жақты қолдау және әлеуметтік қорғау жүйесін нығайту сынды кешенді шаралар қажеттігін ескерудің маңызы зор. Мемлекеттік саясат жастардың экономикалық және әлеуметтік мүмкіндіктерін кеңейту арқылы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуде және ықтимал қақтығыстардың алдын алуда шешуші рөл атқарады. Бұл бағытта білім беру бағдарламаларын еңбек нарығының қажеттіліктеріне бейімдеумен қатар, жастарды перспективалы IT және жасыл экономика салаларындағы жұмыс орындарына белсенді тартудың маңызы зор.

Сонымен қатар халықаралық тәжірибеде кеңінен қолданылатын тиімді әдістер, атап айтқанда, жас мамандарға арнайы гранттар бөлу және кәсіптік-техникалық білім беру жүйесін түбегейлі реформалау елдің жастар саясатын одан әрі жетілдіруге оң ықпал ете алады. Қоғамда әлеуметтік диалог алаңдарын кеңейту және жастар арасында конструктивті медиация дағдыларын дамыту әлеуметтік шиеленістерді азайтуға септігін тигізеді. Бұдан бөлек, жастардың азаматтық белсенділігін арттыруға бағытталған жүйелі жұмыс және оларды білім беру арқылы әлеуметтік-экономикалық процестерге белсенді тарту қоғамдағы ықтимал қақтығыстардың алдын алудың маңызды тетіктерінің бірі деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заңы. 2015 жылғы 9 ақпан, № 285-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының негізгі индикаторлары 2024 жылғы 1 тоқсан. Астана.
3. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Неке және отбасы. Астана. 2023. Ұлттық статистика бюросы.
4. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Қазақстан Республикасының үй шаруашылықтары. Астана. 2023. Ұлттық статистика бюросы.
5. USAID. Youth and Conflict: A Toolkit for Intervention. Washington, D.C.: United States Agency for International Development.
6. Тоқаев Қ.Ж. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам. Қазақстан халқына Жолдау, 1 қыркүйек. Астана: Ақорда. – 2022. –<https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
7. Халықаралық еңбек ұйымы. Жастарға арналған жаһандық жұмыспен қамту үрдістері 2024: Лайықты жұмыс, жарқын болашақтар. Женева: Халықаралық еңбек ұйымы. – 2024. – <https://www.ilo.org/publications/major-publications/global-employment-trends-youth-2024>
8. Дүниежүзілік экономикалық форум. Жаһандық қауіптер туралы есеп 2025. Женева: Дүниежүзілік экономикалық форум. – 2025. –<https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/>
9. Нұрәлі Н. Колледждер енді 50 мамандықты оқытпайды. Неге? Aikyn.kz. – 2021. – <https://aikyn.kz/173792/50-mamandyk-nege-zhooyldy>
10. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. (2023). Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының негізгі индикаторлары (2022 ж.). Астана. – <https://stat.gov.kz/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/9211/>
11. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. (2024). Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының негізгі индикаторлары (2024 жылғы 3 тоқсан). Астана. – <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/184950/file/kk/>
12. АҚШ-тың Халықаралық даму агенттігі. Қақтығыстарды басқару және азайту бағдарламасы. – URL: <https://www.usaid.gov> (қол жеткізілген күні: 23.01.2025)
13. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі. (2024). Қазақстан жастары: әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша талдамалық баяндама. Астана: «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы. – <https://eljastary.kz/research/19985/>

REFERENCES

1. Qazaqstan Respublikasynyń «Memlekettik jastar sarasaty turaly» zany [Law of the Republic of Kazakhstan "on State Youth Policy"]. 2015 jyly 9 aqpan, № 285-V QRZ.
2. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttigi Ultyq statistika byurosy. Qazaqstan Respublikasyndaǵy eńbek narǵynyń negizgi indikatorlary 2024 jyldyń 1 toqsany [Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms. Key indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan for the 1st quarter of 2024]. Astana.
3. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttigi Ultyq statistika byurosy. Neke jáne otbasy. Astana. 2023. Ultyq statistika byurosy [Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms. Marriage and family. Astana. 2023. National Bureau of Statistics].
4. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttigi Ultyq statistika byurosy. Qazaqstan Respublikasynyń úi sharuashylyqtary. Astana. 2023. Ultyq statistika byurosy [Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms. Households of the Republic of Kazakhstan. Astana. 2023. National Bureau of Statistics].
5. USAID. Youth and Conflict: A Toolkit for Intervention. Washington, D.C.: United States Agency for International Development.
6. Toqaev Q. Ádilette memleket. Birtutas últ. Berekeli qoǵam. Qazaqstan xalqyna Joldau, 1 qyrkúek. Astana [A just state. United Nation. Blessed society. Address to the people of Kazakhstan, September 1.]: Aqorda. – 2022. – <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
7. Khalyqaralyq eńbek uyymy. Jastarǵa arnalǵan jahandyq jumyspen qamtu úrdisteri 2024: Laiyqty jumys, jarqyn bola-shaqtar. Jeneva: Khalyqaralyq eńbek uyymy [International Labor Organization. Global employment trends for young people 2024: Decent Work, bright prospects. Geneva: International Labor Organization]. – 2024. – <https://www.ilo.org/publications/major-publications/global-employment-trends-youth-2024>
8. DWorld Economic Forum. Global Risks Report 2025. Geneva: World Economic Forum. 2025 // Jeneva: Dúniejuzilik ekonomikalıq forum [World Economic Forum. Global Threats Report 2025. Geneva: World Economic Forum]. – 2025. – <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/> [in Kazakh]
9. Nuráli N. Kolledjer endi 50 mamandyqta oqypaıdy. Nege? [Colleges no longer teach 50 specialties. Why?] Aikyn.kz. – 2021. – <https://aikyn.kz/173792/50-mamandyk-nege-zhoylydy>
10. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttigi Ultyq statistika byurosy. (2023). Qazaqstan Respublikasyndaǵy eńbek narǵynyń negizgi indikatorlary (2022 j.) [Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms. (2023). Key indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan (2022)]. Astana. – <https://stat.gov.kz/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/9211/>
11. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttigi Ultyq statistika byurosy. (2024). Qazaqstan Respublikasyndaǵy eńbek narǵynyń negizgi indikatorlary (2024 jyldyń 3 toqsany) [Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms. (2024). Key indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan (3rd quarter of 2024)]. Astana. – <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/184950/file/kk/>
12. The U.S. Agency for International Development. Conflict Management and Mitigation Program [US Agency for International Development. Conflict management and mitigation program]. – URL: <https://www.usaid.gov> – URL: <https://www.usaid.gov> (qoljetkizilgen kúni: 23.01.2025)
13. Qazaqstan Respublikasy Mádeniet jáne aqparat ministrliǵi. (2024). Qazaqstan jastary: áleumettanulyq zertteu nátiǵjeleri boıynsha taldamalyq barandama. Astana: «Jastar» ǵylymi-zertteu ortalyǵy [Ministry of Culture and information of the Republic of Kazakhstan. (2024). Youth of Kazakhstan: analytical report on the results of a sociological study. Astana: Research Center "Zhastar"']. – <https://eljastary.kz/research/19985/>

Карагойшина Н.Е., Капышева С.К., Каримова М.Д., Асанова А.Ж.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ И ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ НА БЕЗРАБОТИЦУ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье представлен всесторонний анализ влияния безработицы среди молодежи в Казахстане на экономическое развитие и социальную стабильность. Рассмотрены последствия молодежной безработицы для национальной экономики и ее основные причины. Проведен анализ негативных эффектов, таких как неэффективное использование трудовых ресурсов и снижение уровня производства.

Исследование охватывает региональные различия в уровне молодежной безработицы в различных областях Казахстана, а также ее влияние на региональное неравенство. На основе результатов опросов среди молодежи выявлены потенциальные риски социальных конфликтов, вызванных безработицей, и уровень готовности к участию в протестных акциях. Проанализировано влияние экономических и социальных факторов на обострение конфликтов.

В статье представлены конкретные рекомендации для государственных органов управления и местных властей по решению проблем молодежной безработицы. В частности, предложены меры по совершенствованию системы образования, внедрению программ профессиональной подготовки, развитию молодежного предпринимательства, созданию рабочих мест и снижению регионального экономического неравенства. Подчеркнута важность совершенствования государственной политики для предотвращения социальных конфликтов, повышения уровня участия молодежи в рынке труда и обеспечения социальной стабильности.

Karagoishina N., Kapysheva S., Karimova M., Assanova A.

ECONOMIC IMPACT AND IMPACT OF SOCIAL CONFLICT FACTORS ON YOUTH UNEMPLOYMENT

Annotation

This article provides a comprehensive study of the impact of youth unemployment in Kazakhstan on economic development and social stability. The consequences of youth unemployment for the national economy and its main causes are thoroughly examined. Negative effects such as underutilization of labor resources and production decline are analyzed.

The study investigates regional disparities in youth unemployment levels across various regions of Kazakhstan, assessing its impact on regional inequality. Based on survey results among youth, the potential risks of social conflicts triggered by unemployment and the willingness to participate in protest actions were identified. The influence of economic and social factors on the intensification of conflicts was analyzed.

The article provides specific recommendations for state administrators and local authorities to address youth unemployment issues. These include improving the education system, introducing professional training programs, promoting youth entrepreneurship, creating jobs, and reducing regional economic disparities. Emphasis is placed on the critical role of enhancing state policies to prevent social conflicts, increase youth participation in the labor market, and ensure social stability.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).20

УДК 339.187:63-021.66

ГРНТИ 06.71.07: 06.71.15

Р.Е. Ергалиев*, PhD докторант¹Ж.С. Раимбеков, д.э.н., профессор¹Ж.А. Садыков, PhD, доцент²Г.М. Мухамедиева, PhD, старший преподаватель³*Евразийский национальный университет**имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹**Esil University, г. Астана, Казахстан²**Казахский Национальный Университет имени Аль Фараби,**г. Алматы, Казахстан³*

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: rauan1508@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЛОКЧЕЙНА В ЦЕПЯХ ПОСТАВОК МЯСНОЙ ПРОДУКЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

В данной статье рассмотрены возможности и перспективы использования блокчейн-технологий в цепочках поставок мясной продукции в Казахстане. Проведен анализ текущих проблем в этой области, таких как отсутствие прозрачности происхождения продукции, риски мошенничества и снижение доверия потребителей. Исследованы примеры успешного применения блокчейн-технологий в зарубежных странах, на основании чего выявлены преимущества этой технологии: улучшение качества продукции, оптимизация логистических процессов, повышение прозрачности и доверия со стороны потребителей. Проведен обзор исследований отечественных и зарубежных авторов, изучающих возможности внедрения блокчейн-технологий в логистику и агропромышленный комплекс. Методика исследования включала системный и логический подходы, методы сравнения и синтеза, анализ практических кейсов, а также представлены иллюстративные материалы в виде таблиц и схем, демонстрирующих особенности традиционной и цифровой цепочек поставок, основанной на блокчейн-технологии. Определены существующие предпосылки для интеграции блокчейна в Казахстане, включая наличие цифровых систем мониторинга животноводства и заинтересованность крупных торговых сетей и предприятий. Также обозначены ключевые барьеры и проблемы, среди которых недостаточная нормативно-правовая база, высокие технические затраты и дефицит квалифицированных специалистов. Предложены конкретные рекомендации по мерам государственной поддержки, включающие разработку нормативной документации, налоговые и инвестиционные стимулы, развитие образовательных программ и создание пилотных проектов, что позволит обеспечить эффективную реализацию блокчейн-решений в логистике мясной продукции.

Ключевые слова: блокчейн, логистика мясной продукции, цепочки поставок, мясная продукция, отслеживаемость, логистика, качество продукции, устойчивое развитие

Кілт сөздер: блокчейн, ет өнімдерінің логистикасы, жеткізу тізбектері, ет өнімдері, бақылау, логистика, өнім сапасы, тұрақты даму

Keywords: blockchain, logistics of meat products, supply chains, meat products, traceability, logistics, product quality, sustainable development

JEL Classification O33, L14, Q13

Введение. В последнее время в Казахстане наблюдается рост беспокойства среди населения по поводу качества мясной продукции. Жители выражают опасения, связанные с продажей на рынках мяса павших животных после наводнений, что вызывает серьезные опасения относительно санитарных условий и здоровья потребителей. Возникают также слухи о возможном заражении мяса такими опасными заболеваниями, как сибирская язва. Случаи продажи мяса сайгака на рынках также вызывают озабоченность, так как такие действия могут угрожать как здоровью людей, так и популяции этого редкого животного. Особое внимание привлекают слухи о случаях использования антибиотиков и других добавок в животноводстве, которые могут негативно влиять на качество и безопасность конечного продукта.

Эти опасения могут привести к снижению доверия к местным производителям, экономическим потерям и ухудшению экспортного потенциала, а также к социальной напряженности. Все эти

проблемы подчеркивают необходимость внедрения технологий, которые позволяли бы отслеживать происхождение мясной продукции на каждом этапе производства и реализации. Использование блокчейн-технологий может стать решением этой проблемы, обеспечивая прозрачность и надежность цепочек поставок. Эти технологии позволяют контролировать каждый шаг - от фермы до прилавка, что поможет предотвратить возможные нарушения и улучшить доверие потребителей к качеству продукции.

В этой связи целью исследования является анализ возможностей и перспектив использования блокчейн-технологии в цепях поставок мясной продукции в Казахстане. Для достижения поставленной цели в исследовании рассматриваются следующие аспекты:

1. Потенциал внедрения блокчейн-технологий для повышения прозрачности и улучшения отслеживаемости цепочек поставок мясной продукции в Казахстане.

2. Основные преимущества и перспективы, связанные с применением блокчейн-технологий в логистике мясной продукции.

Методика исследования включала системный и логический подходы, методы сравнения и синтеза. Исследование проводилось на основе комплексного изучения научной литературы, аналитических отчетов.

Исходными данными для исследования послужили труды зарубежных и отечественных исследователей в области логистики и блокчейн-технологий, государственные и отраслевые нормативные документы, статистические данные, предоставленные официальными источниками, а также данные, полученные в результате собственных исследований и анализа практических кейсов.

Обзор литературы. Блокчейн технология активно внедряется во многие сферы экономики, включая логистику и сельское хозяйство. Принимая во внимание труды исследователей дальнего зарубежья, таких как (Kshetri N. [1]; Tiwari, S., Sharma, P., Choi, T.M., Lim, A. [2]), которые обсуждают общие принципы и возможности блокчейна, а также работы, акцентирующие внимание на потенциале блокчейна в трансформации бизнес-операций и цепочек поставок (Choi, T. M., Siqin, T. [3]), становится ясно, что блокчейн обладает значительным потенциалом. Ряд работ (Cao, Y., Yi, C., Wan, G., Hu, H., Li, Q., Wang, S. [4], Kumar, A., Srivastava, S.K., Singh, S. [5]) направлен на применение блокчейна в сельскохозяйственных цепях поставок, который раскрывает новые перспективы для отрасли. Однако исследования, концентрирующиеся на специфических отраслевых применениях, например, в логистике и цепях поставок мясной продукции, остаются недостаточно представленными.

В контексте ближнего зарубежья значительный интерес представляют работа ученых из России и стран СНГ (Макарова Н.Н., Тимофеева Г.В., Суркова В.В. [6]), исследующих цифровые инновации в экономике, (Тайгунов М.Е., Елфимов О.М., Елфимова И.А. [7]), анализирующих применение блокчейн технологий в сельскохозяйственной отрасли. Особенное место занимает фундаментальное исследование Сергеев В.И., Кокурин Д.И. [8], где рассматривается внедрение блокчейн в цепочки поставок на общем уровне. Тем не менее, уникальные аспекты использования блокчейн технологий в логистике сельского хозяйства и, в частности, в мясной продукции, нуждаются в более глубоком исследовании.

В Казахстане тематика блокчейна также начинает находить отражение в научных работах (Молдабекова А.Т., Филипп Р., Ахметова З.Б., Асанова Т.А. [9]; Султанбек М., Мурзабекова К.А., Ернияз З.М. [10]), в которых уже изучались возможности блокчейн технологий для повышения прозрачности и эффективности логистики и цепей поставок. Ученые Раимбеков Ж., Сыздыкбаева Б. [11] осуществили исследование логистических аспектов и цепочек поставок агропродовольственных продуктов. Однако детальный анализ использования блокчейн технологий в логистике и цепях поставок мясной продукции отсутствует. Вместе с тем, логистика мясной продукции представляет собой сферу с высоким потенциалом для инноваций, однако она еще не получила достаточного освещения в контексте блокчейн технологий, что и ставит перед нами задачу ее исследования. Этот пробел в литературе открывает значительные возможности для дальнейшего исследования. В данной статье мы стремимся заполнить этот пробел, рассмотрев потенциал и преимущества блокчейн технологий в логистике и цепочках поставок мясной продукции.

Основная часть. Мясо является одним из основных продуктов питания в Казахстане. Согласно статистическим данным, в 2023 году каждый казахстанец в среднем потребил 80 кг мясной продукции [12]. Однако безопасность этого продукта вызывает серьезные опасения. Жители беспокоятся о продаже мяса павших животных после наводнений, заражении такими опасными

заболеваниями, как сибирская язва, и использовании антибиотиков в животноводстве, что может негативно сказаться на качестве и безопасности продукции.

Одна из серьезных проблем мясного рынка Казахстана заключается в отсутствии надежных цепочек поставок с выстроенной экосистемой, которая обеспечивала бы прозрачную информацию для покупателя.

Рассмотрим типичную цепочку поставок мясной продукции внутри Казахстана.

Процесс поставки мяса начинается на фермерских хозяйствах и личных подворьях, где выращивается и откармливается скот. Забой может происходить **официально** на сертифицированных бойнях с ветеринарным контролем или **неофициально** – на частных подворьях. В последнем случае мясо реализуется без государственной регистрации и документального учета, что затрудняет отслеживание его происхождения и соответствие санитарным требованиям.

После забоя мясо либо поступает на перерабатывающие предприятия, где проходит разделку, упаковку и маркировку, либо сразу отправляется перекупщикам. Продукция, прошедшая официальные каналы, сопровождается необходимыми ветеринарными документами. Однако в случае неофициального забоя контроль за качеством и условиями хранения отсутствует, а сведения о происхождении мяса могут быть недостоверными.

После переработки мясо поступает к оптовым поставщикам, которые занимаются их распределением. В процессе транспортировки оно может проходить через несколько складов, где условия хранения не всегда соответствуют требованиям, а документы могут подвергаться подмене. Например, охлажденное мясо может быть выдано за свежее, а импортное — за местное. При отсутствии прозрачного механизма контроля потребители не могут быть уверены в том, что указанная на упаковке информация соответствует реальности.

Следующим этапом является поступление мяса в розничные сети, на рынки и в мясные лавки. Вся продукция, поступающая в официальные торговые точки, должна проходить ветеринарно-санитарный контроль. Однако, несмотря на установленные требования, на практике не исключена реализация мяса, происхождение и условия производства которого остаются непрозрачными.

Особенно это актуально для базаров, где значительная часть мяса поступает от частных хозяйств и перекупщиков. Хотя ветеринарные службы проводят проверки и выдают соответствующие справки, потребитель все равно не может быть полностью уверен в соблюдении всех стандартов.

В конечном итоге потребитель приобретает мясо, не имея полной информации о его происхождении, условиях хранения и реальном качестве. Фактическая цепочка поставок оказывается непрозрачной: на каждом этапе возможны манипуляции с документами, несоответствия санитарным нормам и фальсификация продукции.

Ниже представлена схема традиционной цепочки поставок мясной продукции (рис. 1)

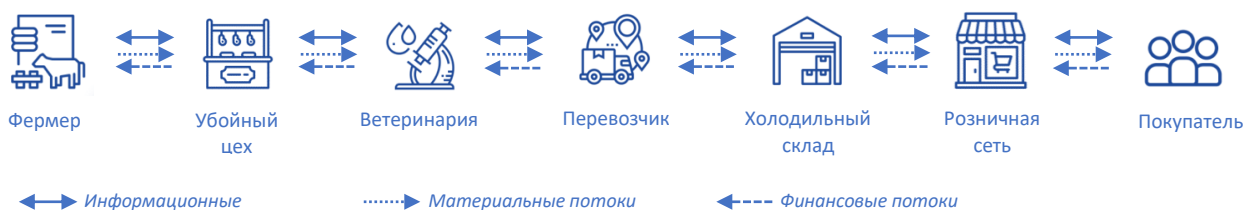

Рисунок – 1. Традиционная цепочка поставок мясной продукции

* составлен авторами

Как видно из схемы, мясо проходит через несколько звеньев. Так как ветеринарная справка, необходимая для продажи мясной продукции, существует в бумажном формате, возникает риск ее подмены и фальсификации. Это приводит к появлению на рынке продукции ненадлежащего качества. По данным средств массовой информации, в мае 2024 года в Астане выявлено более 100 точек продажи мяса без ветеринарного контроля, а в торговых лабораториях зафиксированы многочисленные санитарные нарушения [13].

Недостатки существующей системы создают угрозу для здоровья потребителей. Например, в 2023 году в Казахстане было зарегистрировано несколько вспышек сибирской язвы, вызванных

нарушениями при забое, разделке и транспортировке мяса. В одном из районов Акмолинской области 32 головы крупного рогатого скота пали от болезни, а 15 человек заразились при обработке инфицированного мяса [13].

Прозрачность цепочек поставок и предотвращение фальсификаций может обеспечить блокчейн-технология. С ее помощью можно фиксировать все этапы – от рождения скота до продажи конечному потребителю – в защищенной и неизменяемой базе данных.

Блокчейн — это цифровая система учета, которая хранит информацию о транзакциях на множестве компьютеров одновременно. Каждая запись в блокчейне называется блоком, и когда блок заполняется данными, он добавляется в цепочку блоков в порядке их создания. Из-за децентрализованной природы данной технологии данные в нем невозможно изменить без согласия всех других участников. Это делает блокчейн безопасным и надежным.

Технология блокчейн была впервые опубликована в white paper в 31 октября 2008 года Сатоши Накамото. В техническом документе описывался принцип работы одноранговой платежной системы, которая впоследствии произвела революцию в мире финансовых технологий. [1] Если изначально блокчейн применялся только в финансовой сфере, то со временем технология стала использоваться в других отраслях, в том числе и в цепочках поставок.

Одной из первых компаний, внедривших блокчейн в управление цепочками поставок, стал крупный поставщик логистических услуг Южее из Сингапура. В 2016 году она начала разработку собственной цифровой логистической платформы, в которую были интегрированы технологии блокчейн и искусственного интеллекта. Основной задачей платформы стало автоматизированное управление грузоперевозками и отслеживание операций в режиме реального времени. Благодаря использованию блокчейн-технологии Южее обеспечила надежную фиксацию данных о каждом заказе, что позволило при необходимости быстро находить информацию в архиве. В результате срок выполнения заказов сократился с 2–3 дней до 1 дня, повысилась точность данных, а участие диспетчеров удалось свести к минимуму. На сегодняшний день платформа обслуживает более 30 000 транспортных средств в таких странах, как Сингапур, Австралия, Камбоджа и Индонезия [8].

В пищевой промышленности пионером стала компания Cargill из США, которая в 2017 году применила блокчейн для отслеживания поставок индейки. Покупатели получили возможность сканировать QR-коды на упаковке, чтобы узнать подробную информацию о происхождении продукта, в том числе ферму, на которой была выращена птица. Эти нововведения повысили доверие потребителей, поскольку позволили обеспечить прозрачность происхождения продукции и показать соблюдение стандартов безопасности [8].

Еще одной компанией использовавшей блокчейн в своих цепочках поставок была компания BeefLedger из Австралии. Она работала на рынке премиальной говядины и часто сталкивалась с подделкой, особенно при экспорте мяса в Китай. Поэтому она также внедрила блокчейн для борьбы с фальсификацией мяса. Эта технология позволила создать систему, при которой фиксируются все этапы цепочки поставок продукции, включая рождение животных, методов их кормления, условия забоя и перевозки. При этой системе никто извне не мог встроиться в их цепочку поставок с контрафактным мясом. Это помогло сократить случаи подделки продукции и повысить доверие к их бренду со стороны китайцев [9].

Еще одним примером внедрения блокчейн технологии в свои цепочки поставок является компания Walmart из США. В 2006 году в США происходит вспышка сальмонеллы, в результате чего 3 человека погибают, 200 человек заражаются. Источника заражения удалось найти только через 2 недели. Это вскрывает проблему о непрозрачности цепочки поставок. В 2013 году появляются первые цифровые проекты на основе RFID-меток, но эти решения были фрагментарными и не давали полной прозрачности. И только в 2018 году Walmart совместно с IBM, после 2-х летнего эксперимента, запускают платформу IBM Food Trust на основе блокчейн технологии, который позволяет сократить время отслеживания происхождения продукта с двух недель до нескольких секунд. Со временем платформа IBM Food Trust становится коммерчески доступной и к платформе присоединяются другие компании, среди которых есть такие крупные компании как Carrefour, Nestlé [7].

Эти примеры показывают, как блокчейн может эффективно использоваться для обеспечения прозрачности, безопасности и надежности цепей поставок. На следующем рисунке показано, как будет выглядеть цепочка поставок мясной продукции с использованием блокчейн-технологии.

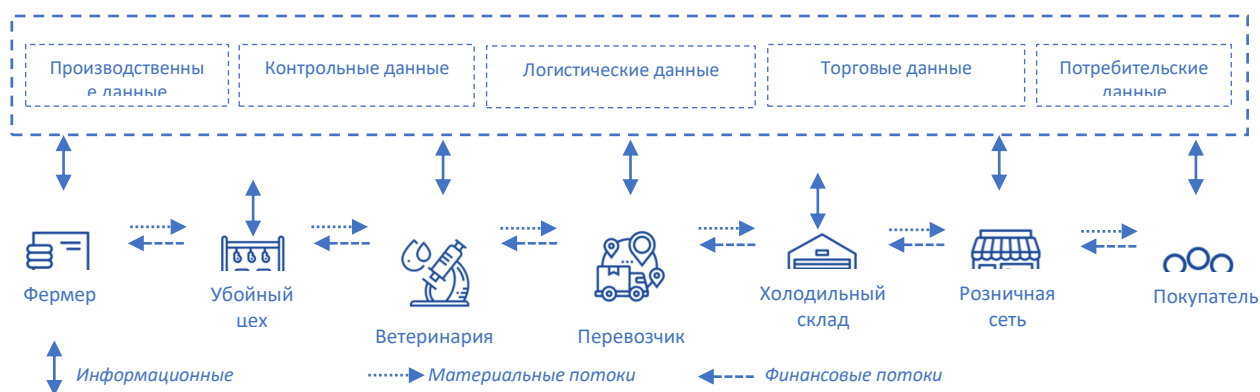

Рисунок –2. Цепочка поставок мясной продукции с использованием блокчейн–технологии
* составлен авторами

Ниже представлена таблица, в котором более подробно расписаны, какие данные записываются в блокчейн на каждом этапе цепочки поставок.

Таблица –1

Запись данных в блокчейн на различных этапах цепочки поставок мясной продукции

Этап цепочки поставок	Типы компаний	Данные, записываемые в блокчейн
Производство и разведение скота	– Фермеры и животноводческие предприятия – Откормочные площадки	– Информация о происхождении скота (порода, год рождения, идентификационный номер) – Данные об условиях кормления – Данные о ветеринарном обслуживании (вакцинации, лечения)
Убой и переработка	– Убойные пункты – Убойные цеха – Мясокомбинаты	– Дата и место убоя – Результаты ветеринарного осмотра перед убоем – Методы убоя и переработки
Проверка качества и сертификация	– Ветеринарные службы	– Результаты ветеринарных проверок (лабораторные анализы, визуальный осмотр) – Сертификаты качества и соответствия стандартам
Транспортировка	– Логистические компании	– Условия транспортировки (температура, влажность) – Дата и время отправки и прибытия – Информация о транспортном средстве (тип транспорта, регистрационный номер)
Хранение и распределение	– Холодильные склады – Распределительные центры – Дистрибьюторы	– Условия хранения (температура, влажность) – Дата и время приема и отправки продукции – Информация о складских помещениях (местоположение, условия хранения)
Розничная торговля	– Супермаркеты – Розничные магазины – Мясные лавки	– Информация о поставщике (название компании, контактные данные) – Дата поступления на полки – Сроки годности и условия хранения на полках
Потребление	– Конечные потребители – Заведения общественного питания	– Отзывы потребителей (качество, удовлетворенность)

*составлена авторами

Из представленной таблицы видно, что блокчейн позволяет фиксировать важные данные от производства и разведения скота до потребления, такие как информация о происхождении скота, ветеринарные проверки, условия транспортировки и хранения, а также отзывы потребителей. Записи в блокчейне не могут быть изменены или сфальсифицированы, а это значит, что каждая партия мяса будет иметь полную историю происхождения и подтвержденные результаты проверок. В таких условиях продажа зараженного или некачественного мяса стала бы почти невозможной, а потребители получили бы гарантии безопасности продукции.

Благодаря этим возможностям блокчейн может не только повысить уровень доверия к мясной продукции внутри страны, но и сыграть ключевую роль в развитии экспортного потенциала Казахстана. Одним из самых перспективных направлений экспорта является Китай – один из крупнейших мировых рынков потребления мяса. Казахстан имеет уникальную возможность выйти на перспективный и быстрорастущий рынок Китая. Китай уже сегодня является одним из крупнейших импортеров мяса, закупая продукцию из Бразилии, Аргентины и Австралии. Однако конкурировать с этими странами по себестоимости производства Казахстану затруднительно – их развитая мясная индустрия и масштабное производство позволяют предлагать более низкие цены. При этом большая часть мяса, импортируемого в Китай из этих стран, поставляется в замороженном виде. С развитием китайской экономики и ростом благосостояния населения формируется значительный сегмент потребителей, готовых платить за более качественную продукцию. Это создает спрос на охлажденное мясо, которое превосходит замороженное по вкусовым и питательным характеристикам. Казахстан, благодаря географической близости и развитому животноводству, мог бы занять эту нишу, предлагая свежую охлажденную продукцию без необходимости в длительном хранении и транспортировке. Китайский рынок готов закупать охлажденную говядину по цене около 11 долларов за килограмм, что делает этот сегмент не только привлекательным, но и экономически выгодным для казахстанских производителей. Основной барьер на пути реализации этого потенциала – недостаток доверия к качеству казахстанского мяса. Китайские регуляторы опасаются фальсификаций, несоответствия стандартам безопасности и проблем с прослеживаемостью происхождения продукции. В этом случае блокчейн-технологии могут стать решением, благодаря которой возможно будет обеспечить прозрачность на всех этапах логистики – от происхождения скота до условий хранения и транспортировки. Это позволило бы устранить сомнения китайской стороны относительно качества мяса и создать потенциал экспорта казахстанской мясной продукции на рынок Китая.

Еще одним перспективным направлением, в котором можно было бы использовать блокчейн-технологий это контроль звеньев в цепочках поставок. В Казахстане при существующей цепочке поставок, мясо доходит от фермера до потребителя через множества посредников, каждый из которых просто перепродает продукцию, не добавляя ей ценности, но добавляя свою маржу, в итоге конечная цена увеличивается. В результате фермеры получают низкие доходы, а потребители сталкиваются с завышенными ценами. Внедрение блокчейн-технологий позволило бы фермеру напрямую взаимодействовать с конечным покупателем, исключая ненужных посредников. Это дало бы производителям получать справедливый доход, а потребителям – качественное мясо по доступной цене.

В то же время в Казахстане уже имеются предпосылки для внедрения блокчейн-технологий в цепочки поставки мясной продукции. В агропромышленном комплексе функционируют цифровые системы, такие как Информационная система животноводства (ИСЖ), Регистр сельскохозяйственных животных (РСЖ), Единая автоматизированная система управления (ЕАСУ), Единая государственная информационная система субсидирования (ЕГИСС) и другие, охватывающие более 35 млн сельхозживотных и обеспечивающие прослеживаемость от рождения до уоя. В 2023 году запущен пилотный проект по внедрению QR-кодов, которые позволяют потребителям получать информацию о происхождении мяса, условиях содержания животных, вакцинациях и ветеринарных осмотрах. Крупные переработчики, такие как Meat Processing and Service и Алтын Казык, **системы планирования ресурсов предприятия (ERP-системы, от англ. Enterprise Resource Planning)**, упрощающие интеграцию новых технологий. Торговые сети и маркетплейсы Magnum, Arbus и Small заинтересованы в гарантированно качественной продукции с цифровым подтверждением. В рамках Международного финансового центра «Астана» (МФЦА) и AIFC Tech Hub существуют регуляторные «песочницы», где можно запускать пилотные блокчейн-решения без рисков [14].

Как и у любой другой технологии, у блокчейна, помимо преимуществ и широких возможностей, есть и определённые ограничения. Основные из них связаны как с техническими аспектами, так и с отсутствием законодательной базы. Во многих странах, особенно на постсоветском пространстве, на сегодняшний день нет четких правил, регулирующих применение блокчейн-технологий в логистике и управлении цепями поставок [7].

Если говорить конкретно о логистике, то здесь можно выделить следующие основные сложности: большой объем данных, которые хранит блокчейн; медленная скорость подтверждения операций; отсутствие правовых норм; возможные ошибки в смарт-контрактах; проблема, связанная с безопасностью сети; а также ограниченность масштабируемости технологии. Эти трудности, конечно, создают барьеры, но не отменяют потенциала технологии. Напротив, они подталкивают к ее развитию и улучшению.

Для эффективной работы блокчейна требуется интеграция с множеством устройств Интернета вещей (IoT), что значительно увеличивает затраты на внедрение. Кроме того, обмен и обработка информации в цепочках поставок включает в себя огромные объемы данных не только от сенсоров и датчиков, но и от приложений, в том числе социальных сетей.

Одна из самых серьезных проблем при внедрении блокчейна в цепочки поставок — это сложность в привязке физического товара к его цифровому представлению. Для этого нужны дополнительные технологии, такие как **радиочастотная идентификация (RFID, Radio-Frequency Identification)** и **ближняя бесконтактная связь (NFC, Near Field Communication)**. Также не стоит забывать, что новизна блокчейна может вызывать настороженность у инвесторов, руководства и сотрудников компаний. А для полноценного функционирования системы необходимо участие всех контрагентов, что требует времени и переговоров, особенно с теми, кто не готов к цифровым изменениям [7].

С технической точки зрения, блокчейн требует большого объема памяти, так как каждый участник сети хранит полную копию базы данных. Кроме того, регистрация транзакций может занимать много времени и зависеть от множества факторов. Также важно понимать, что блокчейн работает с цифровыми данными — он может гарантировать точность информации, но не может предотвратить физическую порчу или кражу товара.

Наконец, ещё одна важная проблема — это нехватка специалистов в области блокчейн. Поскольку технология новая и ещё недостаточно изучена, образовательных учреждений, готовящих специалистов, пока мало. При этом спрос на таких профессионалов растёт очень быстро, и рынок пока не успевает подготовить нужное количество квалифицированных кадров для реализации проектов различной сложности.

Заключение. Проведенное исследование позволило установить, что внедрение блокчейн-технологий в логистику и цепочки поставок мясной продукции в Казахстане представляет собой перспективное направление, способное кардинально изменить существующие подходы к обеспечению прозрачности, прослеживаемости и безопасности продуктов питания. Анализ текущего состояния отрасли выявил серьезные системные проблемы, включая отсутствие достоверной информации о происхождении продукции, высокие риски фальсификации и санитарных нарушений, а также низкий уровень доверия со стороны потребителей и зарубежных партнеров. Примеры международного опыта подтвердили, что блокчейн способен устранить эти недостатки за счет надежной фиксации и верификации данных на каждом этапе цепочки поставок — от фермерского хозяйства до конечного потребителя.

В условиях растущего спроса на качественную продукцию как внутри страны, так и на внешних рынках, особенно в Китае, Казахстан получает уникальный шанс повысить экспортный потенциал своей мясной отрасли за счет внедрения цифровых решений. Однако реализация этих возможностей требует не только технологических усилий со стороны бизнеса, но и создания благоприятной институциональной среды со стороны государства.

В связи с этим представляется необходимым, чтобы **государственные органы, в частности Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан совместно с Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности**, разработать и реализовать следующие меры государственной поддержки:

– **Создание нормативно-правовой базы**, регулирующей применение блокчейн-технологий в агропромышленном комплексе, с четкими требованиями к цифровой прослеживаемости продукции;

- **Интеграция блокчейн-решений с действующими государственными информационными системами** (ИСЖ, ЕГИСС и др.) для обеспечения сквозного контроля данных;
- **Предоставление налоговых и инвестиционных преференций** для компаний, внедряющих технологии прозрачных цепочек поставок;
- **Развитие кадрового потенциала** через открытие образовательных программ и курсов по блокчейн-логистике и агротехнологиям;
- **Создание пилотных проектов на базе государственных закупок и экспортных поставок**, позволяющих обкатать и масштабировать инновационные решения;
- **Обеспечение доступа к цифровой инфраструктуре**, в том числе к Интернету вещей и системам идентификации товаров, включая RFID и QR-коды.

В целом, перспективы применения блокчейна в логистике мясной продукции в Казахстане выглядят многообещающе. Эта технология способна не только повысить эффективность отрасли, но и укрепить доверие к казахстанской продукции как на внутреннем, так и на внешнем рынках.

Данное исследование реализовано за счет грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (Грант АР22686491 - Оценка потенциала и разработка модели использования блокчейн технологии в логистике и цепочках поставок мясной продукции в Казахстане)

ЛИТЕРАТУРА

1. Kshetri N. Blockchain's roles in meeting key supply chain management objectives // *International Journal of Information Management*. – 2018. – №39. – P. 80–89. – <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.12.005>.
2. Tiwari S., Sharma P., Choi T., Lim A. Blockchain and third-party logistics for global supply chain operations: Stakeholders' perspectives and decision roadmap // *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. – 2023. – №170. – 103012 p. – <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.103012>.
3. Choi T., Siqin T. Blockchain in logistics and production from Blockchain 1.0 to Blockchain 5.0: An intra-inter-organizational framework // *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. – 2022. – №160. – 102653 p. – <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.102653>.
4. Cao Y., Yi C., Wan G., Hu H., Li Q., Wang S. An analysis on the role of blockchain-based platforms in agricultural supply chains // *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. – 2022. – №163. – 102731 p. – <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.102731>.
5. Kumar A., Srivastava S., Singh S. How blockchain technology can be a sustainable infrastructure for the agrifood supply chain in developing countries // *Journal of Global Operations and Strategic Sourcing*. – 2022. – №3(15). – P. 380–405. – <http://dx.doi.org/10.1108/JGOSS-08-2021-0058>.
6. Макарова Н.Н., Тимофеева Г.В., Суркова В.В. Концепты деятельности цифровых экосистем транспортно-логистического обслуживания предпринимательских структур АПК: территориальный аспект // *Развитие территорий*. – 2022. – № 3(29). – <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsepty-deyatelnosti-tsifrovyyh-ekosistem-transportno-logisticheskogo-obsluzhivaniya-predprinimatelskih-struktur-apk> (accessed: 07.07.2024).
7. Тайгунов М.Е., Елфимов О.М., Елфимова И.А. Отслеживание движения сельскохозяйственной продукции в цепи поставок на основе блокчейна: децентрализованный способ обеспечения безопасности пищевых продуктов для общественного питания // *Вестник науки*. – 2020. – № 5(26). – <https://cyberleninka.ru/article/n/otslezhivanie-dvizheniya-selskohozyaystvennoy-produktsii-v-tsepi-postavok-na-osnove-blokcheyna-detsentralizovannyy-sposob> (accessed: 08.07.2024).
8. Сергеев В.И., Кокурин Д.И. Применение инновационной технологии «блокчейн» в логистике и управлении цепями поставок // *КЭ*. – 2018. – №2. – <https://cyberleninka.ru/article/n/primeneniye-innovatsionnoy-tehnologii-blokcheyn-v-logistike-i-upravlenii-tsepyami-postavok> (дата обращения: 09.07.2024).
9. Молдабекова А.Т., Филипп Р., Ахметова З.Б., Асанова Т.А. Роль цифровых технологий в развитии логистики в Казахстане в формировании Индустрии 4.0 // *Economy: strategy and practice*. – 2021. – № 2(16). – С. 164–177. – URL: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-164-177>.
10. Султанбек М., Мурзабекова К.А., Ер尼亚з З.М. Предпосылки применения технологии блокчейн в логистической отрасли Казахстана // *Вестник КазАТК*. – 2020. – №3(114). – С. 163–171. – <https://doi.org/10.52167/1609-1817-2020-114-3-163-171>.

11. Raimbekov Z., Syzdykbayeva B., Rakhmetulina A., Ordabayeva M., Doltes L. The Impact of Agri-Food Supply Channels on the Efficiency and Links in Supply Chains // *Economies*. – 2023. – №8(11). – 206 p. – <https://doi.org/10.3390/economies11080206>.
12. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Потребление основных продуктов питания населением. – <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 17.08.2024).
13. Прокуроры выявили нарушения в сфере торговли мясом в Астане // *Kursiv Media*. – 2024. – 13 мая. – <https://kz.kursiv.media/2024-05-13/tksh-myaso-vetkontrol-astana/> (дата обращения: 17.08.2024).
14. Опыт в цифровизации сферы АПК обменялись казахстанские и российские эксперты // Служба центральных коммуникаций при Президенте Республики Казахстан. – 2023. – 9 ноября. – <https://ortcom.kz/ru/novosti/1699522935/> (дата обращения: 18.08.2024).

REFERENCES

1. Kshetri N. Blockchain's roles in meeting key supply chain management objectives // *International Journal of Information Management*. – 2018. – №39. – P. 80–89. – <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.12.005>.
2. Tiwari S., Sharma P., Choi T., Lim A. Blockchain and third-party logistics for global supply chain operations: Stakeholders' perspectives and decision roadmap // *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. – 2023. – №170. – 103012 p. – <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.103012>.
3. Choi T., Siqin T. Blockchain in logistics and production from Blockchain 1.0 to Blockchain 5.0: An intra-inter-organizational framework // *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. – 2022. – №160. – 102653 p. – <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.102653>.
4. Cao Y., Yi C., Wan G., Hu H., Li Q., Wang S. An analysis on the role of blockchain-based platforms in agricultural supply chains // *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. – 2022. – №163. – 102731 p. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.102731>.
5. Kumar A., Srivastava S., Singh S. How blockchain technology can be a sustainable infrastructure for the agrifood supply chain in developing countries // *Journal of Global Operations and Strategic Sourcing*. – 2022. – №3(15). – P. 380–405. – <http://dx.doi.org/10.1108/JGOSS-08-2021-0058>.
6. Makarova N., Timofeeva G., Surkova V. Kontsept deystviy tsifrovyykh ekosistem transportno-logisticheskogo obsluzhivaniya predprinimatelskikh struktur APK: territorial'nyy aspekt. Razvitie territoriy [Concepts of the activities of digital ecosystems of transport and logistics services for entrepreneurial structures of the agro-industrial complex: territorial aspect // *Development of territories*]. – 2022. – №3. – S. 8–13. [In Russian] – <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsepty-deyatelnosti-tsifrovyyh-ekosistem-transportno-logisticheskogo-obsluzhivaniya-predprinimatelskikh-struktur-apk> (дата обращения: 07.07.2024).
7. Taygunov M., Elfimov O., Elfimova I. Otslezhivanie dvizheniya sel'skokhozyaystvennoy produktsii v tsepi postavok na osnove blokcheyna: detsentralizovannyi sposob obespecheniya bezopasnosti pishchevykh produktov dlya obshchestvennogo pitaniya. Vestnik ekonomiki [Tracking the movement of agricultural products in the supply chain based on blockchain: a decentralized way to ensure food safety for public catering // *Science Bulletin*]. – 2020. – №5(26). – S. 121–129. [In Russian] – <https://cyberleninka.ru/article/n/otslezhivanie-dvizheniya-selskohozyaystvennoy-produktsii-v-tsepi-postavok-na-osnove-blokcheyna-detsentralizovannyi-sposob> (дата обращения: 08.07.2024).
8. Sergeev V., Kokurin D. Primenenie innovatsionnoy tekhnologii «Blokcheyn» v logistike i upravlenii tsepyami postavok. Journal of Creative Economy [Application of innovative blockchain technology in logistics and supply chain management]. – 2018. – №2. – S. 125–140. [In Russian] – <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-innovatsionnoy-tehnologii-blokcheyn-v-logistike-i-upravleni-tsepyami-postavok> (accessed: 09.07.2024).
9. Moldabekova A., Philipp R., Akhmetova Z., Asanova T. Rol' cifrovyykh tekhnologiy v razvitii logistiki v Kazahstane v formirovaniy Industriy 4.0 [The role of digital technologies in the development of logistics in Kazakhstan in the formation of Industry 4.0]. *Economy: strategy and practice*. – 2021. – №16(2). – S. 164–177. [In Russian] – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-164-177>

10. Sultanbek M., Murzabekova K., Erniyaz Z. Predposylki primeneniya tekhnologii blokcheyn v logisticheskoy otrasli Kazakhstana [Prerequisites for the application of blockchain technology in the logistics industry of Kazakhstan]. Vestnik KazATK. – 2020. – №3(114). – S. 163–171. [In Russian]

11. Raimbekov Z., Syzdykbayeva B., Rakhmetulina A., Ordabayeva M., Doltes L. The Impact of Agri-Food Supply Channels on the Efficiency and Links in Supply Chains // Economies. – 2023. – №8. – 206 p. – <https://doi.org/10.3390/economies11080206>.

12. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Potreblenie osnovnyh produktov pitaniya naseleniem [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Consumption of Basic Food Products by the Population]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 17.08.2024).

13. Prokurory vyyavili narusheniya v sfere trgovli myasom v Astane [Prosecutors revealed violations in meat trade in Astana] // Kursiv Media. – 2024. – 13 May. – <https://kz.kursiv.media/2024-05-13/tksh-myaso-vetkontrol-astana/> (accessed: 17.08.2024).

14. Opyitom v tsifrovizatsii sfery APK obmenyalis kazakhstanskie i rossiyskie eksperty [Kazakhstani and Russian experts shared experiences in digitalization of the agro-industrial complex] // Sluzhba tsentral'nykh kommunikatsiy pri Prezidente Respubliki Kazakhstan. – 2023. – 9 November. – <https://ortcom.kz/ru/novosti/1699522935/> (accessed: 18.08.2024).

Ергалиев Р.Е., Раимбеков Ж.С., Садыков Ж.А., Мухамедиева Г.М.

ҚАЗАҚСТАНДА ЕТ ӨНІМДЕРІНІҢ ЖЕТКІЗУ ТІЗБЕГІНДЕ БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстандағы ет өнімдерінің жеткізу тізбектерінде блокчейн технологияларын қолданудың мүмкіндіктері мен перспективалары қарастырылған. Бұл саладағы өнімнің шығу тегінің ашық еместігі, алаяқтық тәуекелдері және тұтынушылар сенімінің төмендеуі сияқты өзекті мәселелер талданды. Шетелдік елдерде блокчейн технологияларын сәтті қолдану мысалдары зерттеліп, оның артықшылықтары анықталды: өнім сапасын арттыру, логистикалық процестерді оңтайландыру, өнімдердің ашықтығы мен тұтынушылар сенімін арттыру. Зерттеу әдістемесі жүйелік және логикалық тәсілдерді, салыстыру және синтез әдістерін, практикалық кейстерді талдауды қамтыды, сонымен қатар дәстүрлі және блокчейнге негізделген цифрлық жеткізу тізбектерінің ерекшеліктерін көрсететін кестелер мен сызбалар ұсынылды. Қазақстандағы блокчейн технологияларын интеграциялаудың алғышарттары ретінде мал шаруашылығын бақылаудың цифрлық жүйелерінің болуы және ірі сауда желілері мен кәсіпорындардың қызығушылығы анықталды. Сонымен қатар, нормативтік-құқықтық базаның жеткіліксіздігі, жоғары техникалық шығындар және білікті мамандардың тапшылығы сияқты негізгі кедергілер мен проблемалар көрсетілді. Мемлекеттік қолдау шаралары бойынша нақты ұсыныстар берілді, соның ішінде нормативтік құжаттаманы әзірлеу, салықтық және инвестициялық жеңілдіктер беру, білім беру бағдарламаларын дамыту және пилоттық жобаларды құру, бұл ет өнімдерінің логистикасында блокчейн-шешімдерді тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Yergaliev R., Raimbekov Zh., Sadykov Zh., Mukhamediyeva G.

PROSPECTS FOR USING BLOCKCHAIN IN MEAT PRODUCT SUPPLY CHAINS IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the opportunities and prospects for using blockchain technologies in the supply chains of meat products in Kazakhstan. An analysis was conducted on current issues in this field, including the lack of transparency in product origin, fraud risks, and decreased consumer trust. Examples of successful blockchain applications in foreign countries were studied, revealing advantages such as improved product quality, optimized logistical processes, increased transparency, and consumer trust. The research methodology incorporated systematic and logical approaches, methods of comparison and synthesis, case studies analysis, and illustrative materials, including tables and diagrams demonstrating the characteristics of traditional and blockchain-based digital supply chains. Existing prerequisites for blockchain integration in Kazakhstan were identified, including the presence of digital livestock monitoring systems and interest from major retail networks and enterprises. Additionally, key barriers and challenges were highlighted, such as an insufficient regulatory framework, high technological costs, and a shortage of qualified specialists. Specific recommendations were proposed for governmental support measures,

including the development of regulatory documentation, provision of tax and investment incentives, establishment of educational programs, and creation of pilot projects to effectively implement blockchain solutions in meat product logistics.

Н.С. Нурпенсова*, к.э.н., ассоц. профессор
Э.А. Рузиева, к.э.н., ассоц. профессор
Ж.А. Макишева, к.э.н., ассоц. профессор
М.Қ. Тайлақ, магистр, старший преподаватель
*Алматынський технологический университет,
г. Алматы, Казахстан*
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: naziko16n@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Научная работа посвящена факторной оценке развития управленческого учёта в пищевой промышленности Казахстана. Установлены ключевые экономические направления в пищепроме, их специфические особенности, возможности по применению современных цифровых средств для управления производственными процессами.

Рассмотрены принципы управленческого учета, такие сбор, обработка и передача информации. Выделен оптимальный вариант системы бухгалтерского учета, учтены особенности и специфика пищевого производства.

Проанализирован и показан процесс управленческого учета пищевой промышленности с практической точки зрения. Отраслевые особенности управленческого учёта в пищевой промышленности тесно связаны с анализом структуры производства, учётом сезонных колебаний, использованием среднегодовой мощности и учётом специфических затрат, таких как расходы на контроль качества и соблюдение стандартов.

В рамках существующей экономической ситуации одной из приоритетных задач для субъектов экономики является построение оптимальной системы управления затратами, обеспечившей бы ему платеже-, кредито-, конкурентоспособность и устойчивое финансовое состояние. В данной связи предприятия пищевой промышленности определяет важность и механизм взаимозависимости таких категорий, как «затраты», «издержки», «расходы», с целью подбора инструментария по их учету, анализу и контролю в рамках требований законодательства. При рассмотрении роли затрат в процессе учета, контроля и управления финансово-хозяйственной деятельностью очевидным становится факт их прямолинейной взаимосвязи с основополагающей целью всех предприятий – максимизацией прибыли.

Ключевые слова: бухгалтерский учёт, оптимизация, пищевая промышленность, развитие, руководство, управленческий учёт, эффективность.

Кілт сөздер: бухгалтерлік есеп, оңтайландыру, тамақ өнеркәсібі, даму, көшбасшылық, басқару есебі, тиімділік.

Keywords: accounting, optimization, food industry, development, management, management accounting, efficiency.

JEL: M11

Введение. Бухгалтерский учёт является важным аспектом жизнедеятельности компании, обеспечивая организацию сбора и передачи заинтересованным сторонам информации о собственной финансовой деятельности, а также объёме и структуре активов и обязательств, что в целом делает систему учёта неотъемлемой частью функционирования бизнеса. Существуют различные варианты организации бухгалтерского учёта, каждый из которых имеет свои особенности, преимущества и недостатки. И выбор наиболее оптимального решения обеспечивает оптимизацию налоговой нагрузки и расходов компаний в целях их устойчивого развития [1].

Управленческий учёт является более углублённым методом сбора и передачи показателей деятельности компании, поскольку не ограничивается лишь финансовыми индикаторами, которых в данном случае также может быть больше, чем в базовой бухгалтерской системе учёта. В структуре обрабатывающей промышленности Казахстана пищевая отрасль (включая производство напитков и табачных изделий) находится на 2 месте после металлургии, что делает её одним из самых значимых экономических направлений в Республике. Проводимые задачи по снижению зависимости от импорта отдельных продуктов питания и расширение экспортного потенциала перерабатывающих отраслей требуют повышения эффективности и конкурентоспособности

отечественного пищевого сектора на внутреннем и внешнем рынках, что обуславливает необходимость создания и внедрения современных методов управления и учёта в отрасли [2].

Важным отличием является обязательность ведения бухгалтерского учёта в определённой форме, тогда как управленческий учёт представляет собой более гибкую форму, подстраиваемую под конкретные запросы руководства [3]. При этом бухгалтерский учёт, как правило, формируется под влиянием необходимости представления данных о работе предприятия внешним пользователям. Управленческий учёт формирует массив данных и их анализ для внутреннего пользования или для отчётов публичных компаний [4].

Цель исследования. Оценка текущего уровня расходов организации методов управленческого учёта в пищевой промышленности.

Методы исследования. В ходе работы применены такие методы общенаучного познания как синтез, анализ, статистический. Визуализацию результатов исследования обеспечивает использование графического и табличного методов представления информации.

Ключевым источником статистической информации послужили временные ряды Бюро национальной статистики Казахстана [5].

Обзор литературы. Автор Ogiekhoe O., отмечает, что национальные и глобальные цепочки поставок продовольствия представляют собой сложный производственный механизм, и даже сравнительно невысокие риски на отдельных его этапах приводят к значительным колебаниям продуктовой инфляции, что, в свою очередь, отрицательно сказывается на качестве жизни [6].

Ряд зарубежных авторов, например Nadachek J. [7], Kim K. [8], Безруков Н. В. [9] также разделяют мнение Ogiekhoe O. относительно высокого уровня рисков в пищевой промышленности, которые имеют особенное влияние в силу специфики работы отрасли. В частности, где предъявляются повышенные требования к условиям и срокам переработки, транспортировки, хранения и реализации сырья и готовой продукции. Тем не менее, описанная в работах необходимость снижения уровня рисков путём применения более совершенных методов управленческого учёта является актуальной задачей, как на национальном уровне, так и на уровне холдинга или отдельного предприятия.

Bhat S. A. считает, что будущее системы управленческого учёта за расширенным применением таких инновационных технологий как искусственный интеллект и Интернет вещей, которые позволят автоматизировать выбор управленческих решений путём цифровизации массивов переменных индикаторов и математического анализа входных данных [10]. Здесь будет уместно вспомнить о таких программных решениях как Statistica, SAP, 1С (в т.ч. WA:Финансист и 1С: ERP Управление предприятием), Oracle, которые уже длительное время успешно применяются бизнесом для решения задач бухгалтерского и управленческого учёта [11, 12].

Основная часть. В настоящее время сложилась тенденция постепенного укрупнения бизнеса в пищевой отрасли Республики, сопровождающаяся постепенным курсом на повышение удельного веса выпуска продукции с высокой добавленной стоимостью и глубокой степенью переработки. С точки зрения статистических индикаторов нет возможности рассчитать прямыми методами, как этот процесс сопровождается изменением степени распространённости современных методов управленческого учёта в экономике. Хотя косвенным образом это можно оценить путём анализа динамики расходов предприятий на процессные инновации, частью которых и является внедрение современных учётных моделей.

Опираясь на изложенное выше допущение относительно логичности использования показателя инновационных расходов для нашей работы, отметим, что статистика данного индикатора за последние годы свидетельствует об отсутствии качественных улучшений в управленческих процедурах в промышленности. Как видно из рисунка 1 ниже, затраты на инновационную деятельность в процессном направлении имеют тенденцию к сокращению с 2016 г., хотя динамика продуктовых инноваций за последние годы всегда положительна:

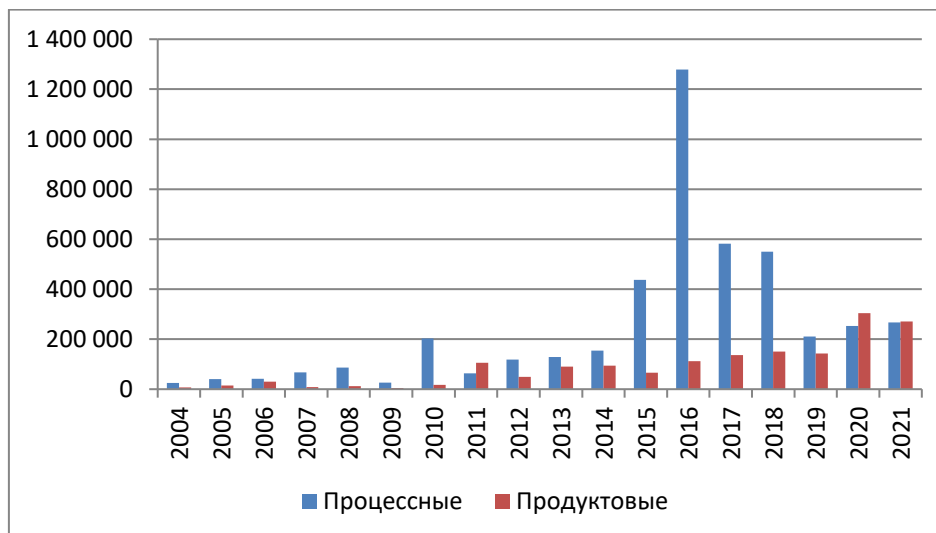

Рисунок – 1. Затраты на продуктовые и процессные инновации в промышленности Казахстана в 2004-2021 гг., млн. тенге.

**составлено на основе источника [5]*

Действительно, рисунок 1 демонстрирует снижение общей величины вложений в процессные инновации, что характеризует, в том числе, и пониженное внимание к применению современных методов и инструментов управленческого учёта в отечественной промышленности. А сокращение инновационных расходов в целом в значительной степени обуславливает сохранение преимущественно ресурсно-экспортной структуры отечественной экономики.

Для решения данной проблемы, в диверсификации структуры производства и повышении конкурентоспособности отечественной продукции на внутреннем и внешнем рынках, мы считаем целесообразным повышение расходов на процессные инновации. Поскольку, очевидно, что в последние годы это направление остаётся значительно недофинансированным по сравнению с более ранним периодом (даже без учёта фактора инфляции). И одним из перспективных процессных направлений мы считаем внедрение эффективных инструментов управленческого учёта. Не исключением является и агропромышленный комплекс, имеющий особое значение для казахской экономики, традиционно являющейся экспортёром продовольствия.

Конечно, в процессе формирования современных процессных инновационных инструментов управления в агропромышленном комплексе первую очередь следует принимать в расчёт производственную специфику. Поэтому внедрение современных управленческих практик должно опираться на ряд отраслевых особенностей. Так, для пищевой промышленности характерны следующие общие отраслевые отличительные черты:

- непрерывность и значительная скорость производственных процессов, обусловленных низкими сроками годности сырья, промежуточных продуктов и готовой продукции, что ставит задачу соблюдения высокой точности планирования закупок и движения материальных средств, при этом сроки списания сырья и материалов чётко нормированы;
- невозможность длительного хранения сырья, промежуточных и готовых продуктов приводит к ограничению возможностей по формированию промежуточных запасов;
- чёткая определённость разбиения производственного процесса на отдельные стадии и этапы в силу специфики организации пищевого производства;
- значительная вариация номенклатуры, классификации и сортировки сырья, промежуточных продуктов и готовых изделий с высокой скоростью её движения в производстве и реализации.

Таким образом, управленческий учёт в пищевой отрасли должен в целом опираться на вышеуказанные производственные особенности. Отметим, что в пищепроме преимущественное развитие получили следующие подотрасли: производства напитков, мясного, молочного и мукомольно-крупяного направлений, на которые в сумме приходится порядка 60% добавленной стоимости продукции за 2022 г. И им присущи в целом все вышеуказанные специфические аспекты промышленного производства (см. рисунок 2 ниже):

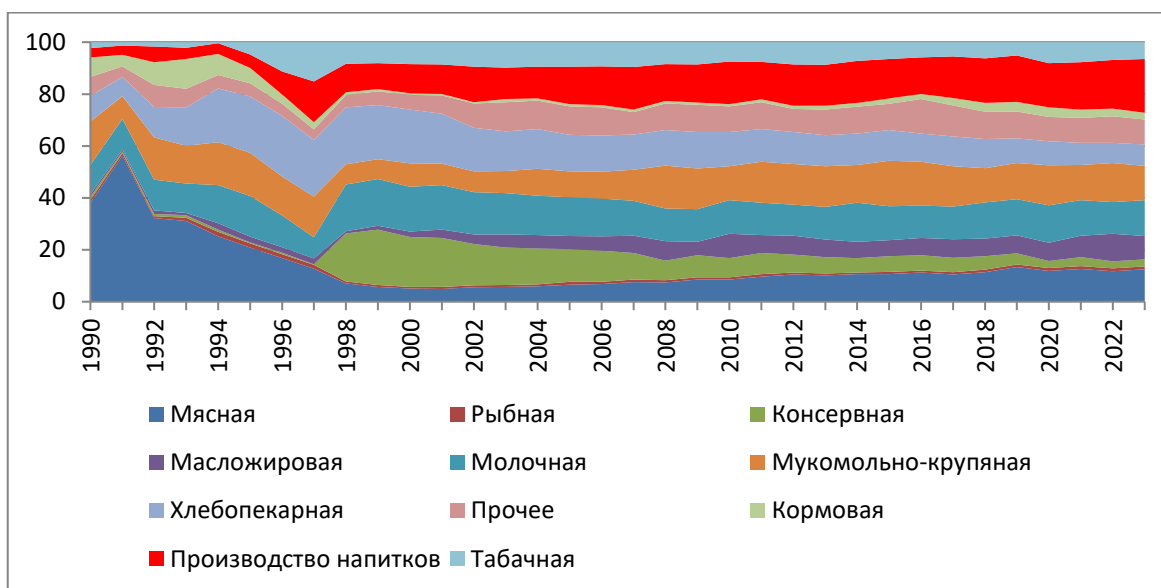

Рисунок – 2. Структура промышленного производства в пищевой отрасли Казахстана за 1990-2022 гг., %.

**составлено на основе источника [5]*

Доля производства напитков и мясной продукции постоянно растёт на фоне сокращения остальных направлений, поэтому со временем производственные особенности данных направлений будут формировать общепромышленный фон.

Исходя из структуры и динамики изменения удельного веса различных направлений в пищевой промышленности Казахстана (рисунок 2), следует отдать предпочтение описанной нами выше схеме отраслевого планирования и учёта. Причём она должна обладать свойствами не только просто информационного массива как такового, но также предоставлять возможности для анализа текущих данных и временных рядов, и на основе этого формировать принятие решений. Разумеется, основой для данных форм управленческого учёта служат различные виды бухгалтерских моделей. И для использования в учётной политике агропромышленного комплекса в целом оптимальны далеко не все их них. Так как для пищевой отрасли характерна значительная непостоянность величины и структуры затрат, то постоянные затраты обычно представляют собой второстепенную величину. В таком случае перспективным вариантом организации бухгалтерского учёта может стать система «директ-костинг», которая имеет в настоящее время весьма невысокую степень распространённости в Казахстане.

Отметим, что одной из особенностей предприятий пищевой промышленности является то, что для них в целом характерна степень загрузки мощностей значительно меньше 100% (см. таблицу 1):

Таблица –1

Использование среднегодовой мощности промышленными предприятиями пищевой промышленности Республики Казахстан в 2023 г., %.

Наименование	%	Наименование	%
Сигареты	88,0	Воды минеральные и газированные	37,9
Шоколад	70,7	Сыр и творог	37,8
Сахар	59,2	Молоко обработанное жидкое и сливки	37,7
Мясо птицы домашней, свежее или охлаждённое	56,4	Корма готовые для животных	37,2
Колбасы и изделия аналогичные	53,0	Масло растительное	35,1
Водка	51,5	Мука	33,8
Продукты молочные	49,9	Рыба и рыбопродукты	31,3

Масло сливочное и спреды	44,6	Овощи переработанные и консервированные	19,9
Масло сливочное и спреды	44,6	Крупа	14,8
Мясо птицы домашней, мороженое	43,0	Соки фруктовые и овощные	14,3
Мясо (кроме мяса птицы), свежее или охлаждённое	40,4	Вино виноградное	12,7
Хлеб	37,9		

**Расчитано автором(ами) на основе источника [5].*

Как видно из таблицы 1, действительно, только для табачной и кондитерской промышленности наблюдается достаточно высокий уровень загрузки производственных мощностей. Для остальных коэффициент использования мощности составляет порядка 50% и менее. Особенно нестабильность загрузки сказывается на производствах, имеющих сезонный характер работы (плодоовощно-консервные, крупяные и т.п.), соответственно, имеющих переменный коэффициент загрузки даже в течение года, и без того невысокий. Соответственно, при нестабильном и достаточно невысоком уровне загрузки будет подходящим применение переменной учётной модели затрат, когда косвенные затраты учитываются в соответствии с уровнем загрузки предприятия.

Конечно, модель «директ-костинг» относительно более сложна по сравнению с традиционным методом калькулирования полной себестоимости, поэтому её низкое распространение в отечественной экономике достаточно обоснованно данным фактором. И применение ограничено скорее кругом отраслей пищевой промышленности с высокой скоростью цикла сырьё-готовая продукция (мясо-молочная), тогда как, например, производство напитков или табачная отрасль не нуждаются в значительном структурном изменении учётной модели.

«Таргет-костинг» является мало применимой системой для пищевой отрасли в силу необходимости предварительной установки стоимости продукции и больших объёмов её выпуска. Этот факт обуславливает успешную применимость такой системы учёта преимущественно для машиностроения и смежных ему отраслей при оценке перспектив выпуска новых моделей. А в пищепроме всё-таки наблюдается значительная волатильность отпускных цен и огромный ассортимент относительно простой конечной продукции. Однако, стоит отметить, что для вывода некоторых новых инновационных продуктов на рынок в отдельных случаях данная модель может быть оправдана (так же как и «кайзен-костинг»). И для продуктовых инноваций это наиболее подходящая система учёта [13].

Что касается информационного инструментария управленческого учёта, то с одной стороны, современные цифровые решения, несомненно, представляют интерес как для крупных компаний, стремящихся автоматизировать и централизовать информационные потоки, так и для относительно небольших форм бизнеса – с целью не выбывать из конкурентного соревнования с более крупными предприятиями. На этом моменте стоит остановиться подробнее.

Использование искусственного интеллекта в текущих обстоятельствах для предприятий пищевой промышленности наиболее целесообразно для сбора и анализа информации по поступлению сырья и комплектующих, а также в схемах управления реализацией готовой продукции, поскольку цифровые решения обеспечивают актуальность передаваемых сведений о движении материальных средств. Упрощается выявление «узких» мест производства и продаж, определение наиболее востребованных товаров. Вследствие этой особенности цифровых продуктов, они оказываются наиболее востребованными в торговой сети. И, соответственно, предприятия пищевой промышленности также могут эффективно использовать искусственный интеллект и Интернет вещей совместно в отделах закупок и реализации готовой продукции.

Как известно, оценка финансовой состоятельности компаний описывается такими математическими расчётными показателями, как модели Альтмана, Бивера, Сайфуллина и Кадыкова, Тишоу, показатель Аргенти и т.д., которые, по сути, оперируют одними и теми же бухгалтерскими показателями из отчётности, которые представлены в МСФО или НСФО. Однако, при составлении разных моделей используется свой набор переменных, поэтому результат экспертной оценки финансовой состоятельности предприятия может кардинально различаться от крайне положительного до крайне отрицательного. И, как правило, составляет затруднение выбор какой-либо из них. Здесь мог бы прийти на помощь машинный интерфейс, который на основании

многомерного анализа произведёт наиболее оптимальный выбор между моделями. Когда ручной подсчёт может быть слишком трудоёмким, а результат человеческого выбора – субъективен, искусственный интеллект поможет выбрать наиболее подходящий метод расчёта для конкретного предприятия или отрасли. Исходя из этого, для более объективного анализа, или как минимум – в поддержку человеческого решения, использование цифровых решений в оценке финансовой состоятельности компаний, в том числе пищевой отрасли, в некоторых случаях оправдано.

Заключение. Укрупнение бизнеса в продовольственной сфере ставит новые задачи улучшения качества управления, планирования и эффективности производства для повышения конкурентоспособности отечественной экономики и повышения уровня продовольственной безопасности страны в целом. Основные выводы по отраслевым особенностям, можно заключить, что, так как для ключевых отраслей пищевой промышленности Республики Казахстан, получивших в последние годы наибольшее развитие, характерно значительное непостоянство величины и структуры затрат в силу фактора сезонности. Постоянные затраты представляют собой второстепенную величину, так как показатель загрузки производства менее 100 %. Это указывает на необходимость применения для пищевой отрасли системы учёта «директ-костинг», которая наилучшим образом отвечает особенностям работы данных производственных направлений, оптимизируя налоговую нагрузку предприятий концентрируя фокус на переменных затратах, которые наиболее существенны в пищевой отрасли. И такой подход, исходя из сформировавшейся структуры национального производства с уклоном в производства напитков, мясного, молочного и мукомольно-крупяного направлений, универсален для пищевой промышленности в целом.

Исходя из этого, необходима стимуляция внедрения современных управленческих инструментов, в особенности в пищевой промышленности - как одном из самых важных направлений в промышленности и экономике страны в целом. Для этого необходимо учитывать отраслевую специфику пищевого направления, которая складывается из влияния ряда факторов, накладывающих определённые ограничения на выбор наиболее оптимальных финансовых моделей бухгалтерского учёта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жоламанова Б.К. Роль бухгалтерского учета в современной деловой среде / Б.К. Жоламанова // Вестник науки и образования. – 2020. – №24(102). – С. 43–46. – doi: 10.24411/2312-8089-2020-12401.
2. Факторы и ключевые направления модернизации агропромышленного комплекса Казахстана / Н.Б. Сыздыкбаева Р.К. Турысбекова, С.Е. Абдыкалык, А.К. Бастаубаев // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – №2(16). – С. 116–133. – doi: 10.51176/1997-9967-2021-2-116-133. – EDN HGSSNL.
3. Басқару есебінің теориялық мәні және оның кәсіпорынды басқаруда алатын орны / Л.В. Трункина, С.С. Шакеев, С. Рейдолда, Н.Е. Аханова // Вестник Карагандинского университета. Серия: Экономика. – 2019. – № 4(96). – С. 369–376.
4. Syrtseva S. and Cheban Y. Accounting compliance: an institutional approach to ensure the quality of accounting information of the enterprise. *Baltic Journal of Economic Studies*, – 2021. – № 7(2). – P. 210–218. – doi: 10.30525/2256-0742/2021-7-2-210-218
5. Отраслевая статистика // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries>
6. Oriekhoe Osato & Addy Wilhelmina & Okoye Chinwe & Oyewole Adedoyin & Ofodile, Onyeka & Ugochukwu Chinonye. The role of accounting in mitigating food supply chain risks and food price volatility. *International Journal of Science and Research Archive*. – 2024. – №11. – P. 2557–2565. – doi url: <https://doi.org/10.30574/ijrsra.2024.11.1.0340>
7. Hadachek J. and Sexton R., Market structure and resilience of food supply chains under extreme events. *American Journal of Agricultural Economics*. – 2024. – № 106(1). – P. 21–44.

8. Kim K. and Bui L. Learning from Hurricane Maria: Island ports and supply chain resilience. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. – 2019. – №39. – 101244 p. – doi:10.1016/j.ijdr.2019.101244

9. Безруков Н.В. Состояние пищевой промышленности Республики Мордовия и организация системы управленческого учета / Н.В. Безруков // *Системное управление*. – 2012. – №1(14). – 14 с.

10. Bhat S., Huang N., Sofi I. and Sultan M. Agriculture-food supply chain management based on blockchain and IoT: a narrative on enterprise blockchain interoperability. *Agriculture*. – 2021. – №12(1). – 40 p.

11. Гузовская П.В. Автоматизация процесса бюджетирования в системе управленческого учета / П.В. Гузовская // *Вестник науки*. – 2022. – Т 4– №8(53). – С. 10–14.

12. Карленко М.А. Цифровая трансформация управленческого учета / М. А. Карленко // *Вестник Академии знаний*. – 2020. – №38(3). – С. 127–136. – doi 10.24411/2304-6139-2020-10339. – EDN SMIMND.

13. Внедрение новейших систем калькулирования себестоимости на казахстанских предприятиях / С.Б. Баймуханова, А.З. Нурмаганбетова, А.Н. Дилдабеков, К.Б. Омар // *Статистика, учет и аудит*. – 2020. – №4(79). – С. 35–40.

REFERENCES

1. Zholamanova B. Rol' buhgalterskogo ucheta v sovremennoj delovoj srede / [Zholamanova B. The role of accounting in the modern business environment] // *Vestnik nauki i obrazovaniya*. – 2020. – №24(102). – S. 43–46. – doi: 10.24411/2312-8089-2020-12401. [In Russian]

2. Faktory i kljuchevye napravlenija modernizacii agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana / N. Syzdykbaeva R. Turysbekova, S. Abdykalyk, A. Bastaubaev [Factors and key directions of modernization of Kazakhstan's agro-industrial complex] // *Jekonomika: strategija i praktika*. – 2021. – №2(16). – S. 116–133. – doi: 10.51176/1997-9967-2021-2-116-133. [In Russian]

3. Basqaru esebinin teorijalyq mani zhane onyn kasiporyndy basqaruda alatyn orny / L. Trunkina, S. Shakeev, S. Rejdolda, N. Ahanova [The theoretical essence of Management Accounting and its place in the management of the enterprise] // *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija: Jekonomika*. – 2019. – № 4(96). – P. 369–376. [In Kazakh]

4. Syrtseva S. and Cheban Y. Accounting compliance: an institutional approach to ensure the quality of accounting information of the enterprise. *Baltic Journal of Economic Studies*, – 2021. – № 7(2). – P. 210–218. – doi: 10.30525/2256-0742/2021-7-2-210-218

5. Otraselevaja statistika // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Industry statistics // Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries>

6. Oriekhoe Osato & Addy Wilhelmina & Okoye Chinwe & Oyewole Adedoyin & Ofodile, Onyeka & Ugochukwu Chinonye. The role of accounting in mitigating food supply chain risks and food price volatility. *International Journal of Science and Research Archive*. – 2024. – №11. – P. 2557–2565. – doi url: <https://doi.org/10.30574/ijrsra.2024.11.1.0340>

7. Hadachek J. and Sexton R., Market structure and resilience of food supply chains under extreme events. *American Journal of Agricultural Economics*, – 2024. – № 106(1). – P. 21–44.

8. Kim K. and Bui L. Learning from Hurricane Maria: Island ports and supply chain resilience. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. – 2019. – №39. – 101244 p. – doi:10.1016/j.ijdr.2019.101244

9. Bezrukov N. Sostojanie pishhevoj promyshlennosti Respubliki Mordovija i organizacija sistemy upravlencheskogo ucheta / N. Bezrukov [The state of the food industry of the Republic of Mordovia and the organization of the management accounting system] // *Sistemnoe upravlenie*. – 2012. – № 1(14). – 14 s. [In Russian]

10. Bhat S., Huang N., Sofi I. and Sultan M. Agriculture-food supply chain management based on blockchain and IoT: a narrative on enterprise blockchain interoperability. *Agriculture*. – 2021. – №12(1). – 40 p.

11. Guzovskaja P. Avtomatizacija processa bjudzhetirovanija v sisteme upravlencheskogo ucheta / P. Guzovskaja [Automation of the budgeting process in the management accounting system] // Vestnik nauki. – 2022. – № 8(53). – S. 10–14. [In Russian]
12. Karlenko M. Cifrovaja transformacija upravlencheskogo ucheta / M. Karlenko [Digital transformation of management accounting] // Vestnik Akademii znaniy. – 2020. – № 38(3). – S. 127–136. – doi: 10.24411/2304-6139-2020-10339. [In Russian]
13. Vnedrenie novejsih sistem kal'kulirovanija sebestoimosti na kazahstanskih predpriyatijah / S. Bajmuhanova, A. Nurmaganbetova, A. Dildabekov, K. Omar [Implementation of the latest cost calculation systems at Kazakhstani enterprises] // Statistika, uchet i audit. – 2020. – № 4(79). – S. 35–40. [In Russian]

Нурпеисова Н.С., Рузиева Э.А., Макишева Ж.А., Тайлак М.Қ.

ТАҒАМ ӨНЕРКӘСІБІНДЕ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аңдатпа

Ғылыми жұмыс Қазақстанның тамақ өнеркәсібіндегі басқарушылық есептің дамуын факторлық бағалауға арналған. Азық-түлік өнеркәсібіндегі негізгі экономикалық бағыттар, олардың ерекшеліктері, өндірістік процестерді басқару үшін заманауи цифрлық құралдарды қолдану мүмкіндіктері белгіленді.

Ақпаратты жинау, өңдеу және беру сияқты басқару есебінің принциптері қарастырылады. Бухгалтерлік есеп жүйесінің оңтайлы нұсқасы анықталды, тамақ өндірісінің ерекшеліктері мен ерекшеліктері ескерілді.

Тамақ өнеркәсібін басқарушылық есепке алу процесі практикалық тұрғыдан талданды және көрсетілді. Тамақ өнеркәсібіндегі басқару есебінің салалық ерекшеліктері өндіріс құрылымын талдаумен, маусымдық ауытқуларды есепке алумен, орташа жылдық қуатты пайдаланумен және сапаны бақылау және стандарттарды сақтау шығындары сияқты нақты шығындарды есепке алумен тығыз байланысты.

Қазіргі экономикалық жағдай шеңберінде экономика субъектілері үшін басым міндеттердің бірі оған төлем, кредит, бәсекеге қабілеттілік және тұрақты қаржылық жағдайды қамтамасыз ететін шығындарды басқарудың оңтайлы жүйесін құру болып табылады. Осыған байланысты тамақ өнеркәсібі кәсіпорындары заңнама талаптары шеңберінде оларды есепке алу, талдау және бақылау жөніндегі құралдарды іріктеу мақсатында "шығындар", "шығындар", "шығыстар" сияқты санаттардың өзара тәуелділігінің маңыздылығы мен тетігін айқындайды. Қаржы-шаруашылық қызметті есепке алу, бақылау және басқару процесінде шығындардың рөлін қарастырған кезде олардың барлық кәсіпорындардың негізгі мақсаты-пайданы ұлғайтумен тікелей байланысы айқын болады.

Nurpeisova N., Ruziyeva E., Makisheva Zh., Tailak M.

ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE FOOD INDUSTRY

Annotation

The scientific work is devoted to the factor assessment of the development of management accounting in the food industry of Kazakhstan. The key economic directions in the food industry, their specific features, and the possibilities for using modern digital tools to manage production processes have been identified.

The principles of management accounting, such as collection, processing and transmission of information, are considered. The optimal version of the accounting system is highlighted, the features and specifics of food production are taken into account.

The process of managerial accounting of the food industry is analyzed and shown from a practical point of view. The industry-specific features of management accounting in the food industry are closely related to the analysis of the production structure, taking into account seasonal fluctuations, the use of average annual capacity and taking into account specific costs such as quality control and compliance with standards.

Within the framework of the current economic situation, one of the priorities for economic entities is to build an optimal cost management system that would ensure its payment, credit, competitiveness and stable financial condition. In this regard, food industry enterprises determine the importance and mechanism of interdependence of such categories as "costs", "costs", "expenses", in order to select tools for their accounting, analysis and control within the framework of legal requirements. When considering the role of costs in the process of accounting, control and management of financial and economic activities, it becomes obvious that they are directly related to the fundamental goal of all enterprises - profit maximization.

O. Misnik*, PhD, acting associate professor¹

R. Mussina, c.e.s., acting associate professor²

G. Turmakhanbetova, PhD, senior lecturer³

A. Alibekova, PhD, acting associate professor³

Esil University, Astana, Kazakhstan¹

*S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University,
Astana, Kazakhstan²*

*L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan³*

*– main author (author for correspondence)

e-mail: olessyamis@mail.ru

FINANCIAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN

The article presents the study of one of the most important and necessary directions of ensuring the development of small and medium-sized businesses in the agrarian sector of the Republic of Kazakhstan - financial support. The authors have considered the role of small and medium business in solving economic and social problems, studied and presented the structure of the current system of financing agricultural producers, including three levels of financial support of business at the expense of state and non-state sources.

The authors analyzed the financing of agribusiness entities at the expense of the state, which made it possible to determine, first, that the main financial instrument is concessional lending, second, based on the analysis of data on the volume of funds allocated by the state to identify a positive trend in increasing the volume of financing, and third, to identify a high dependence of financing of the agricultural industry on the state. Based on the presented analytical data in the context of the main financial instruments for the period 2016-2023, the authors have assessed the financial support of the state. This allowed determining that the main financial support is focused on direct support in the form of lending to agribusiness entities, and such instruments as leasing and guaranteeing are less effective in terms of coverage of measures of state support to entrepreneurs in Kazakhstan. The calculations presented by the authors indicated one of the most important problems - acute insufficiency of financial resources of the state to meet all the financial needs of agribusiness entities. To solve the identified problems, the authors present recommendations on the development of indirect financing and attraction of private investors' funds, which will allow to attract resources from non-state sources into the system of financing.

Keywords: *small and medium-sized businesses, agriculture, financing, government support, lending, leasing, financial support*

Кілт сөздер: *шағын және орта бизнес, ауыл шаруашылығы, қаржыландыру, мемлекеттік қолдау, несиелеу, лизинг, қаржылық қолдау*

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, сельское хозяйство, финансирование, государственная поддержка, кредитование, лизинг, финансовая поддержка*

JEL classifications: G 28

Introduction. One of the strategically important directions of economic policy of Kazakhstan, which is directly related to the economy and contributes to ensuring its growth, is the sustainable development of small and medium-sized businesses. It is small and medium business (hereinafter - SMB) in agriculture that can have a significant impact on market saturation with goods, establish social services, create additional jobs, and increase competition [1]. The development of SMEs in agriculture is especially important for Kazakhstan with a population share of 40% and huge production capacity - 70% of agricultural land. Such resource potential can provide not only food security of the whole country, but also become the main driver in solving economic and social problems (increasing employment, income growth, development of rural areas, etc.).

However, the solution of the assigned tasks requires sufficient financial support of agricultural producers in the form of available borrowed funds, as well as investment in the agricultural industry. However, current indicators of the industry development and studies of international and domestic

organizations [2] indicate the lack of financing as the main problem hindering the development of entrepreneurship in agriculture.

Under the conditions of political and economic instability, the issues of growth of the agricultural sphere become especially relevant for the country despite the fact that agricultural production has a non-systemic contradictory nature and does not provide economic dynamics, in accordance with the available resource capacity [3].

In this regard, as a goal of our research we determined to analyze the system of financing SMEs in agriculture and identify the main trends. The research was based on scientific works of domestic and foreign scientists, the study of which allowed us to formulate conclusions and obtain the results of the study. The research information base is official analytical data of specialized financial development institutions.

The statistical methods were used in the research to analyze the dynamics of the volume of state financial support to SMEs. The graphical methods were used to display data that allow a more detailed and visual study of trends in the indicators presented in the study. The identification of the key problems was based on the method of cause-and-effect relationships.

Literature review. It should be noted that the research topic is quite relevant. This is confirmed by numerous scientific works of authors from different countries, as well as the growing scientific interest aimed at solving problems in the agricultural industry. As sources that formed the scientific base of the study of financial support of small and medium-sized businesses in agriculture, the scientific works of domestic and Russian authors are presented.

Thus, the work of domestic authors Egizbaeva G.K. and others emphasizes the need for financial support of SMEs in agriculture. However, measures of state support in the form of preferential lending or subsidies, according to the authors, are unavailable to most small businesses due to non-compliance with the requirements, the lack of mortgage property, etc. The low level of profitability of small and medium-sized enterprises does not allow providing initial funding for SMEs. In addition, the low level of profitability of small and medium-sized businesses does not allow providing initial capital for business development in rural areas [4].

The article by Tatikova A.U. and others considers the cooperation of small and medium business in agriculture as a solution to production and financial problems by pooling capital and resources. At the same time, the authors point to the need for state support in the form of subsidies, investment subsidies, preferential lending (without collateral) and taxation [5].

The authors Zhumasheva S.T. and others conduct a study of entrepreneurial activity in rural areas of Kazakhstan, key problems, and as a measure to solve the problem of collateral base they suggest further development of land mortgage lending [6].

The scientific works of Aymurzina B.T. and others [3], Z.H. Sultanova [7] study the problems of crediting and financing the activities of agricultural organizations, increasing the availability of financial resources for agricultural producers and improving the efficiency of the use of resources allocated by the state.

The works of Russian and foreign authors note the importance of small and medium-sized businesses as one of the key factors of socio-economic development of the country and its regions, because they provide the formation and emergence of permanent new jobs. Therefore, they serve as a guarantee of income and solvency of the population [8].

The authors Lytneva N.A., Vilokosova V.A. in their study pay great attention to the issues of financing small and medium-sized businesses in agriculture, note the positive impact on the efficiency of small and medium-sized businesses in the agricultural sector of such forms as subsidies, and grant support [9].

In general, the literature review confirms the relevance and complexity of the problem of financial provision of SMEs in agriculture. Despite a significant number of studies, which are based on the solution of a number of conceptual issues, including, the development of directions of forms and methods of financing, increasing the availability of sources of financing SME activities, the issue of the effectiveness of public financial support using various instruments, overcoming the existing systemic problems still requires more in-depth study. Despite different views and approaches to the measures and forms of support, researchers emphasize the need to improve them.

The main part. The modern infrastructure of the system of financing SMEs in agriculture can be presented as the interaction of three main structural elements (Figure 1).

As can be seen from the presented scheme, financing of entrepreneurs in the agricultural sector is carried out by the Ministry of Agriculture of the RK and the Ministry of National Economy of the RK

within the framework of support programs both at the expense of external investor, and at the expense of the state budget. Distribution of financial resources to agricultural producers within the limits of available financing is carried out by specialized organizations (specialized financial development institute JSC “NUH ‘Baiterek’, including JSC ‘Agrarian Credit Corporation’, JSC ‘KazAgroFinance’, JSC “Damu” Entrepreneurship Development Fund” etc.) in the form of preferential lending, microcrediting, subsidizing interest rates on loans and leasing, agro-insurance, provision of guarantees.

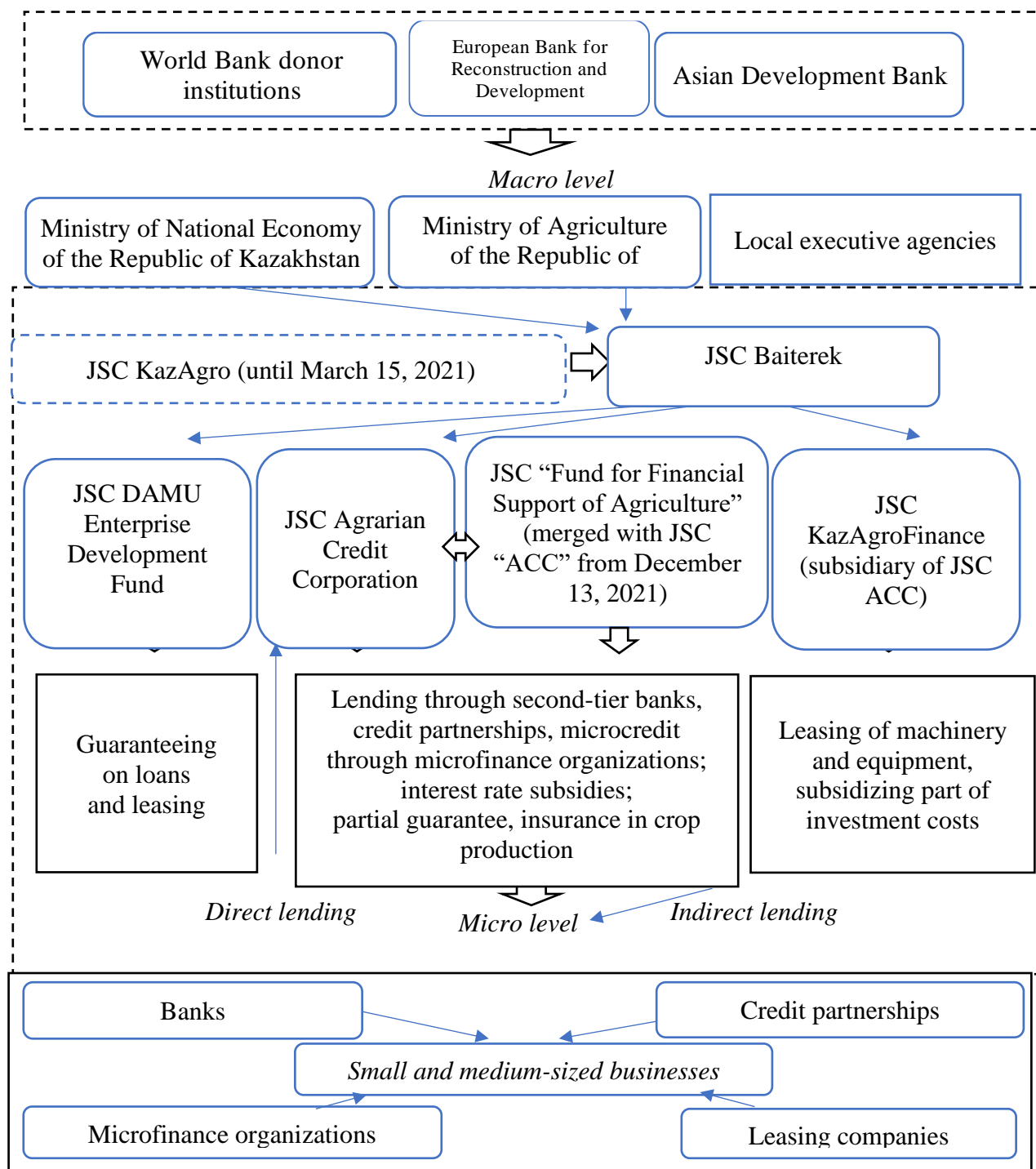

Figure – 1. **Scheme of the infrastructural component of the SME financing system in agriculture in Kazakhstan**

* compiled by the authors

The third level of the current system of financing of agribusiness entities includes financial organizations that have a sufficient amount of financial resources, but their cost is quite high compared to the preferential resources provided by the state (banks, credit partnerships, microfinance organizations, leasing companies). In addition, credit partnerships and microfinance organizations with state participation established based on the National Chamber of Entrepreneurs “Atameken” compete with these financial organizations in the credit market.

It should be noted that the main instrument of financial support for business is preferential or concessional lending, which implies subsidising the interest rate of second-tier banks on loans with a nominal interest rate not exceeding 17%. Loans granted to agribusiness entities for the purposes such as purchase of agricultural machinery (the rate is reduced by 10%), purchase of farm animals, fixed assets, construction (the rate is reduced by 10%), working capital loan required for the technological production cycle (the rate is reduced by 7%), spring sowing campaign and harvesting (the rate is reduced by 9%) are subject to subsidization. This is confirmed by the data of the analysis of the structure of allocated funds of ‘NMH ‘Baiterek’ JSC through its subsidiaries (Table 1).

Table –1

Financing of the agroindustrial complex under the State Programme for 2017-2021*

Funding volume	2017		2018		2019		2020		2021	
	billion tenge	%	billion tenge	%	billion tenge	%	billion tenge	%	billion tenge	%
Including ACC	153,5	62,5	258,7	67,2	289,8	64,6	277,3	62,2	253,9	55,0
Including Kazagrofinance	44,2	18,0	72,7	18,8	90,3	20,1	105,3	23,6	141,7	30,5
Including FFSA	48,0	19,5	53,8	14,0	68,5	15,3	63,1	14,2	68,5	14,5
Total	245,7	100,0	385,2	100,0	448,6	100,0	445,7	100,0	464,2	100,0

* compiled by the authors based on the source [10; 11]

The main part of the resources is distributed in the form of concessional loans (62.0% on average), leasing for the renovation of machinery and equipment, subsidising the interest rate and part of the subject's expenses in investment (22.0% on average); where in crop production microcrediting, loan guarantees, and insurance occupy a small share which is about 15.5% on average.

“Agrarian Credit Corporation” JSC has provided loans to 2611 agricultural producers for the amount of 70 billion tenge under the loan programme ‘Ken dala’ since the beginning of the implementation of the State Programme. Loans were granted in the main agricultural areas. Loans and credit products were also provided under the Igilik, Yntymak, Kasipker, Birlik and Yeginzhai programs. In total, 876 projects worth 762 billion tenge were invested through subsidiaries (813 projects were commissioned totalling 642.9 billion tenge). This enabled the creation of 25,000 workplaces. In 2022, funds in the amount of 351.2 billion tenge were allocated under such programmes as ‘Agribusiness’, ‘İsker’ and ‘Ken dala’ microlending, and this made it possible to provide 18,060 loans. Financing was provided for 43 investment projects in various sectors with a total value of over 100 billion tenge. More than 51 thousand people were employed, including 9 thousand new workplaces [11]. The volume of financial resources will amount to more than 6.8 trillion tenge, which is 2.3 times higher than the volume of financing under the state programme for the development of agro-industrial complex for 2017-2021.

In general, the volume of financing of the agricultural sector from 2016 to 2023 increased almost 2-fold to 927.4 billion tenge (Figure 2).

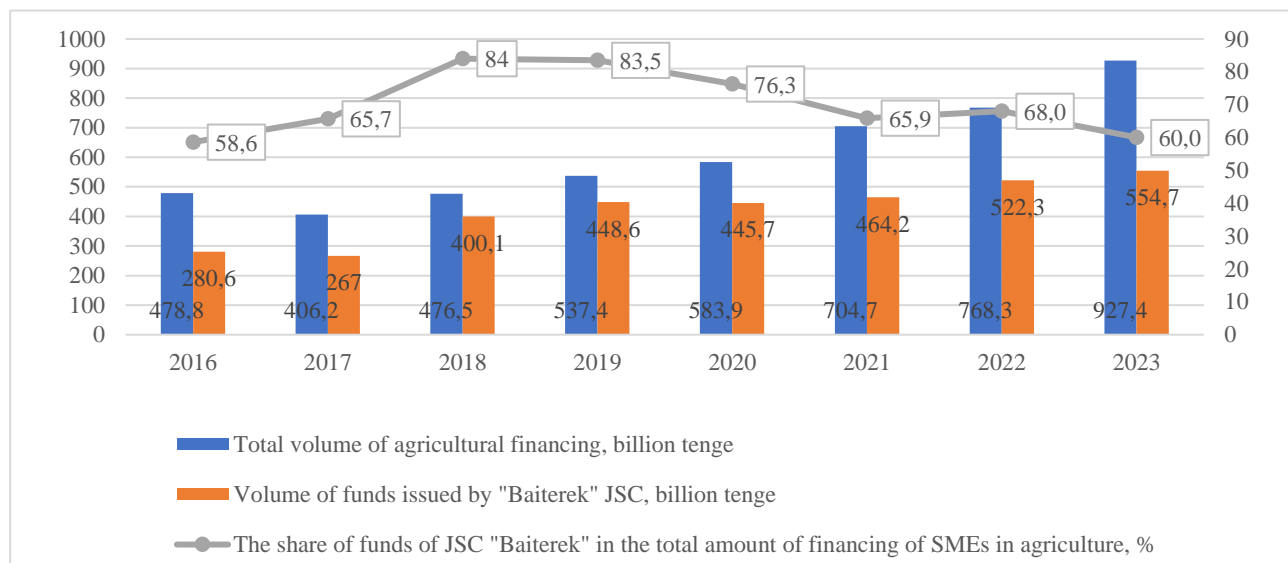

Figure – 2. The volume of SME financing in agriculture by ‘NMH ‘Baiterek’ JSC’
* compiled by the authors based on the source [11; 12]

The data of Figure 2 clearly show that a significant share in the financing of agribusiness entities belongs to state funding- 60.0 % in 2023, which indicates not only a high dependence of business on this source, but also confirms the disinterest of banks in lending to agriculture. In general, the growth of state financing of the industry increased almost 2-fold, and the share of SMEs in the loan portfolio of ‘NMH “Baiterek” JSC reached an indicator of 96.4% in 2022.

The annual dependence of the industry on state financing is caused, firstly, by favourable conditions and terms of crediting farmers, taking into account industry technological processes, and the length of payback period of agricultural projects (80% of the allocated borrowed funds are long-term). At the same time, interest rates vary from 5.5% to 6.0% depending on the lending programme. Secondly, reduced collateral requirements (liquidity ratios were revised for microcredits up to KZT 6 million and SME loans up to KZT 100 million). Thirdly, a simplified application review procedure. In 2022, a platform for online review of applications for microlending under the ‘Isker’ programme was launched, and integration with government databases was carried out, which made it possible to reduce the list of required documents and apply for a loan of up to 6 million tenge for the development of livestock or crop production via the Internet using any device.

Another tool for supporting small and medium-sized businesses is leasing. In general, for the years 2016-2023, the volume of financing in the form of leasing by ‘KazAgroFinance’ JSC increased by 3.1 times compared to the indicator of 2016. The amount of leased equipment for the analyzed period increased by 2.5 times, however, in 2022, its number decreased compared to 2021. It should also be noted that the rate of renovation of agricultural machinery by KazAgroFinance Company is from 1.05 to 2.59%, and the average rate of renovation of the technical equipment and machinery of agriculture makes up 4.1% while the norm is 6-8%. Currently, 76% of the technical equipment and machinery has a service life of more than 10 years [13]. The share of combine harvesters older than 10 years is 66.3%, tractors is 77.3%, sowing combines is 46.2%. Changing the current situation requires an increase in the amount of financing for the purchase of new equipment by 2.5 times [14]. The growing number of clients of ‘KazAgroFinance’ JSC also indicates the demand for leasing. According to the results of 2023, the Company's portfolio has more than 13.0 thousand clients and 99.5% of them are representatives of SMB.

Loan and lease guaranteeing by the state is carried out: credit guaranteeing - ensures fulfillment of borrowers' obligations under loans/microcredits received from microfinance organizations and credit partnerships; guaranteeing fulfillment of obligations - on grain and cotton receipts.

In order to prevent a decrease in the growth rate of agricultural production and increase the investment attractiveness of the industry, a new mechanism for guaranteeing second-tier bank loans for agribusiness entities was introduced in 2020. Under the terms, the guarantee is issued for a loan amount of up to KZT3 billion at a rate not exceeding 17.0% per annum. The term of the loan is not more than 10 years. At the same time, the guarantee is subject to a fee of 30% of the guarantee amount, of which the local executive body and 0.1% by the subject of agro-industrial complex pay 29.9%.

In case of insufficient collateral, the state provides guarantees on loans and leasing for the implementation of investment projects in the agro-industrial complex (since December 12, 2021, guarantees are issued by JSC “Entrepreneurship Development Fund ‘Damu’). Thus, only in 2020, guarantees were issued for 650 million tenge on a loan of 1.3 billion tenge, which was provided by JSC “Halyk Bank of Kazakhstan”. In 2022, in the agro-industrial complex, the number of projects with guarantees was reduced to 2 projects, the amount of guarantee amounted to 230 million tenge [10].

Thus, in 2016-2023, the state provided with credit resources from 20.0 to 29.6% of existing SMEs operating in the agricultural sector. The low percentage of credit coverage confirms that for more than 70.0% of agribusiness entities this source of financing remains inaccessible. It should be noted that the average size of credit resources per entity of agribusiness for the period under review increased by 35.0% and amounted to 5574.8 thousand tenge in 2020. At the same time, the small volume of loans indicates the demand for microloans among borrowers, which makes it necessary to expand the use of this instrument. Leasing was used to renovate machinery and equipment for an average of about 3.4% and to provide guarantees for an average of 0.2% of SMEs engaged in agriculture (Table 2).

Table –2

Indicators of state support for small and medium-sized businesses in agriculture by instruments for 2016-2023

Indicator	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Growth rate 2023 to 2016, %
The number of SMEs in agriculture, thousand units	213,7	222,2	231,3	252,3	260,8	261,1	275,8	290,3	136,0
The number of SMEs that received loans, thousand units	47,2	54,7	62,4	70,9	76,2	75,5	77,0	85,9	182,0
% of SME lending coverage	22,1	24,6	27,0	28,1	29,2	28,9	27,9	29,6	-
Average loan amount, thousand tenge	4404,7	4235,8	5682,7	5820,9	5574,8	-	-	-	-
The number of SMEs that have received financing in the form of leasing, units	5999	6502	6878	7581	8190	9481	10934	13234	2,2
% coverage of SMEs that have received a loan in the form of leasing	2,8	2,9	3,0	3,0	3,1	3,6	4,0	4,5	-
The number of guarantees issued, units	-	248	553	341	391	347	2	7	-
% coverage of SMEs that have received guarantees	-	0,1	0,3	0,1	0,2	-	-	-	-

* compiled by the authors based on the source [10; 11; 15]

According to the forecasts, with the development of entrepreneurship and the growing need for financial resources by 2026, this figure will reach approximately 1.7 trillion tenge, with the deficit of financial resources increasing from 66.0 per cent in 2021 to 75.0 percent by 2026. The planned volume of financing by the state will be able to cover on average about 40.0% of all needs in credit resources of agribusiness entities [11]. The existence of this circumstance requires new approaches to the construction of the financing system and strengthening the role of non-state sources (second-tier banks, microfinance organizations, credit partnerships and leasing companies), the financial capacity of which will be able to provide the missing amount of financing of the industry.

Conclusion. As a result of the conducted research of financial provision of subjects of small and medium business in agriculture of Kazakhstan revealed a number of systemic problems, which can be defined as the novelty of scientific research:

1. Insufficient provision of financial resources to agribusiness entities by the state, despite the annual growth of financing. As shown by calculations in the context of financing instruments, the state on average provides only about 30% of entrepreneurs in the agricultural sector, the remaining 70% still need available financial resources;

2. The existing system of financing the industry has a high dependence on state financial support, which is confirmed by the presented data (60% in 2023 of all financing belongs to the state);

3. State financial support of business is based on granting soft loans, which leads to withdrawal of budget funds, and their limited availability cannot cover the increasing financial needs of entrepreneurs.

In order to overcome the outlined problems and increase the availability of financial resources, the following measures have been proposed:

1. Intensification of business financing from non-state sources (second-tier banks, microfinance organizations, credit societies and leasing companies), whose financial capabilities will be able to provide the missing inflow of financial resources to the industry. To this end, it is necessary to develop a system of indirect support for SMEs in agriculture through the instrument of guaranteeing. The provision of guarantees on loans and leasing by the state contributes not only to solving the problems of access to finance, but also stimulates the attraction of private investment in business development. As the advantages of providing guarantees, we emphasize the following: firstly, the state does not allocate funds directly to business entities, which reduces its financial costs; secondly, the reduction of bank credit risks by sharing them with the state.

2. Attraction of private investors' funds into the industry, for example, by developing an organizational-legal form of business organization in the form of limited partnership. Transformation of individuals' savings directly into the production of agricultural products will allow, firstly, providing the agricultural producer with the necessary amount of money for the organization of the production process; secondly, the cost of attracting such capital will not require the entrepreneur to pay additional costs of interest on the use of funds, unlike loan financing.

Thus, the results of the study emphasize the need to change approaches to the financing system and to develop effective financial instruments that would increase the availability of financial resources and contribute to the growth of productive capacity of entrepreneurship in agriculture.

REFERENCES

1. Егорова Н.Г. Проблемы малого предпринимательства в сельском хозяйстве // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 23. – С. 48–51. – URL: <http://e-koncept.ru/2017/770431.htm> .

2. Национальный доклад о состоянии предпринимательской активности в Республике Казахстан. – URL: <https://atameken.kz/ru/services/58-nacional-nyj-doklad> .

3. Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Казыбаев Б.О., Абилдаханова С.Р. Механизм обеспечения качества экономического роста сельского хозяйства в Казахстане// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №1(50) – С. 39–45. – doi: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).5.

4. Егизбаева Г.К., Егизбаев Б.К., Карибаев М.Б., Жарылқасын Ж.Қ. Қазақстандағы аграрлық серіктестік жағдайы мен кооперацияның теориялық аспектілері // «Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы. – 2022. – №2. – Б. 117–124. – doi: [org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-117-124](https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-117-124) .

5. Татикова А.У., Пягай А.А., Жумашева С.Т. Кооперация малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве Республики Казахстан// Вестник университета «Туран». – 2024. – №1. – С. 142–155. – doi: 10.46914/1562-2959-2024-1-1-142-155 .
6. Жұмашева С.Т., Омарбакиев Л.А., Низамдинова А.К. Қазақстанның ауылдық жерлеріндегі кәсіпкерлік қызмет: мүмкіндіктері мен болашағы// Аграрлық нарық проблемалары. – 2023. – №3. – Б. 70–81. – doi:10.46666/2023-3.2708-9991.07.
7. Султанова З.Х., Абдулова Т.Г., Мукина Г.С. Направления совершенствования системы кредитования агропромышленного комплекса Республики Казахстан// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2020. – №3. – С. 105–113. – doi: 10.52260/2304-7216.2020. 3(40).12.
8. Razumovskaia E., Yuzvovich L., Kniازهva E., Klimentko M., Shelyakin V. The effectiveness of Russian government policy to support SMEs in the COVID-19 pandemic// Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2020. – №6(4). – P. 1–20. – doi: 10.3390/joitmc6040160.
9. Лытнева Н.А., Вилкосов В.А. Концепция развития малого и среднего бизнеса в системе управления сельскохозяйственной отраслью// Вестник аграрной науки. – 2023. – №1. – С. – 137–144. – <https://doi.org/10.17238/issn2587-666x.2023.1.137>
10. Годовой отчет АО «НУХ «Байтерек» 2021–2023 годы. – URL: <https://baiterek.gov.kz/ru/okholdinge/otchetnost-kholdinga/godovye-otchety/> .
11. Годовой отчет АО «Аграрная кредитная корпорация» за 2016–2023 годы. – URL: <https://agroccredit.kz/main/about/annual-report/>.
12. Кредиты банковского сектора экономике (аналитическое представление). – URL: Статистика | Национальный Банк Казахстана.
13. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года №960. Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>.
14. Стратегия развития акционерного общества «КазАгроФинанс» на 2020–2023 годы. – URL: https://www.kaf.kz/upload/iblock/382/wxy8blykkek7bezb13yae9oi93mdefrf/Strategiya-razvitiya-KAF-na-2020_2023-gg..pdf.
15. Годовой отчет АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства за 2016–2020 годы. – URL: https://kase.kz/files/emitters/FAGR/fagr_2020_rus.pdf

REFERENCES

1. Egorova N. Problemy malogo predprinimatel'stva v sel'skom hozyajstve // Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal «Koncept» [Problems of small business in agriculture // Scientific and methodological electronic journal "Concept"]. – 2017. – Т. 23. – С. 48–51. – URL: <http://e-koncept.ru/2017/770431.htm>. [in Russian] .
2. Nacional'nyj doklad o sostoyanii predprinimatel'skoj aktivnosti v Respublike Kazahstan [National report on the state of entrepreneurial activity in the Republic of Kazakhstan]. – URL: <https://atameken.kz/ru/services/58-nacional-nyj-doklad>. [In Russian].
3. Ajmurzina B., Kamenova M., Kazybaev B., Abildahanova S. Mekhanizm obespecheniya kachestva ekonomicheskogo rosta sel'skogo hozyajstva v Kazahstane// Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli [The mechanism of ensuring the quality of economic growth of agriculture in Kazakhstan// Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade]. – 2023. – №1(50) – С. 39 – 45. – doi: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).5. [In Russian].
4. Egizbaeva G., Egizbaev B., Karibaev M., Zharykasy Zh. Qazaqstandagy agrarlyq seriktestik zhagdajy men kooperacijany teoriyalq aspektileri // «Turan» universitetinin habarshysy» gylymi zhurnaly [The state of Agricultural Partnership and theoretical aspects of cooperation in Kazakhstan // scientific journal "Bulletin of Turan University"]. – 2022. – № 2. – В. 117–124. – doi: org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-117-124 . [In Kazakh].
5. Tatikova A., Pyagaj A., ZHumasheva S. Kooperaciya malogo i srednego biznesa v sel'skom hozyajstve Respubliki Kazahstan// Vestnik universiteta «Turan» [Cooperation of small and medium-sized businesses in agriculture of the Republic of Kazakhstan// Bulletin of Turan University]. – 2024. – №1. – С. 142–155. – doi: 10.46914/1562-2959-2024-1-1-142-155. [In Russian].

6. Zhymasheva S., Omarbakiev L., Nizamdinova A. Qazaqstannyn auyldyq zherlerindegi kasipkerlik qyzmet: mumkindikteri men bolashagy// Agrarlyq naryq problemalary [Entrepreneurial activity in rural areas of Kazakhstan: opportunities and prospects/ / problems of the agricultural market]. – 2023. – №3. – B. 70–81. – doi:10.46666/2023-3.2708-9991.07. [In Kazakh].

7. Sultanova Z., Abdulova T., Mukina G. Napravleniya sovershenstvovaniya sistemy kreditovaniya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan// Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli [Directions of improvement of the credit system of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan// Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade]. – 2020. – №3. – S. 105–113. – doi: 10.52260/2304-7216.2020.3(40).12. [In Russian].

8. Razumovskaia E., Yuzvovich L., Kniazeva E., Klimenko M., Shelyakin V. The effectiveness of Russian government policy to support SMEs in the COVID-19 pandemic// Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2020. – №6(4). – P. 1–20. – doi: 10.3390/joitmc6040160.

9. Lytneva N., Vilokosov V. Konceptiya razvitiya malogo i srednego biznesa v sisteme upravleniya sel'skohozyajstvennoj otraslyu// Vestnik agrarnoj nauki [The concept of development of small and medium-sized businesses in the management system of the agricultural sector// Bulletin of Agrarian Science]. – 2023. – №1. – S. – 137–144. – <https://doi.org/10.17238/issn2587-666x.2023.1.137>. [In Russian].

10. Godovoj otchet AO «NUH «Bajterek» 2021–2023 gody [Annual Report of NMH Baiterek JSC 2021–2023]. – URL: <https://baiterek.gov.kz/ru/o-kholdinge/otchetnost-kholdinga/godovye-otchety/>. [In Russian].

11. Godovoj otchet AO «Agrarnaya kreditnaya korporaciya» za 2016–2023 gody [Annual report of JSC "Agrarian Credit Corporation" for 2016–2023]. – URL: <https://agrocredit.kz/main/about/annual-report/>. [In Russian].

12. Kredity bankovskogo sektora ekonomike (analiticheskoe predstavlenie) [Loans from the banking sector to the economy (analytical presentation)]. – Statistika. – URL: Статистика | Национальный Банк Казахстана. [In Russian].

13. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2021 goda №960. Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021–2030 gody [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 No. 960. On approval of the Concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2030]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>. [In Russian].

14. Strategiya razvitiya akcionernogo obshchestva «KazAgroFinans» na 2020–2023 gody [Development strategy of KazAgroFinance Joint Stock Company for 2020–2023]. – URL: https://www.kaf.kz/upload/iblock/382/wxy8blykke7bezb13yae9oi93mdefrf/Strategiya-razvitiya-KAF-na-2020_2023-gg..pdf.

15. Godovoj otchet AO «Fond finansovoj podderzhki sel'skogo hozyajstva za 2016–2020 gody [Annual report of JSC Fund for Financial Support of Agriculture for 2016–2020]. – URL: https://kase.kz/files/emitters/FAGR/fagr_2020_rus.pdf. [In Russian].

Мисник О.В., Мусина Р.С., Турмаханбетова Г.А., Алибекова А.Б.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМУДЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының аграрлық секторында шағын және орта бизнесті дамытуды қамтамасыз етудің маңызды және қажетті бағыттарының бірі - қаржылық қолдауды зерттеу ұсынылған. Авторлар экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешудегі шағын және орта бизнестің рөлін қарастырды, мемлекеттік және мемлекеттік емес көздер есебінен бизнесті қаржылық қолдаудың үш деңгейін қамтитын ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді қаржыландырудың қолданыстағы жүйесінің құрылымын зерттеді және ұсынды. Агробизнес субъектілерін мемлекет қаражаты есебінен қаржыландыруға талдау жүргізілді, бұл біріншіден, негізгі қаржы құралы жеңілдікті кредиттеу болып табылатынын, екіншіден, мемлекет бөлген қаражат көлемі бойынша деректерді талдау негізінде қаржыландыру көлемін ұлғайтудағы оң динамиканы анықтауға, үшіншіден, ауыл шаруашылығы саласын қаржыландырудың мемлекетке жоғары тәуелділігін анықтауға мүмкіндік берді. 2016-2023 жылдар кезеңінде негізгі қаржы құралдары бөлінісінде ұсынылған Талдамалық деректер негізінде авторлар мемлекеттің қаржылық қолдауына бағалау жүргізді. Бұл негізгі

қаржылық қолдау Агробизнес субъектілерін кредиттеу нысанында тікелей қолдауға бағытталғанын, ал лизинг және кепілдік беру сияқты құралдар Қазақстан кәсіпкерлерін мемлекеттік қолдау шараларымен қамту бойынша тиімсіз болып табылатынын айқындауға мүмкіндік берді. Авторлар ұсынған есептеулер ең маңызды мәселелердің бірі - агробизнес субъектілерінің барлық қаржылық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін мемлекеттің қаржылық ресурстарының күрт жеткіліксіздігін көрсетті. Анықталған проблемаларды шешу үшін авторлар жанама қаржыландыруды дамыту және жеке инвесторлардың қаражатын тарту бойынша ұсынымдар ұсынды, бұл қаржыландыру жүйесіне мемлекеттік емес көздер есебінен ресурстарды тартуға мүмкіндік берді.

Мисник О.В., Мусина Р.С., Турмаханбетова Г.А., Алибекова А.Б.

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье представлено исследование одного из важнейших и необходимых направлений обеспечения развития малого и среднего бизнеса в аграрном секторе Республики Казахстан - финансовой поддержки. Авторами рассмотрена роль малого и среднего бизнеса в решении экономических и социальных проблем, изучена и представлена структура действующей системы финансирования сельскохозяйственных товаропроизводителей, включающая три уровня финансовой поддержки бизнеса за счет государственных и негосударственных источников.

Проведен анализ финансирования субъектов агробизнеса за счет средств государства, который позволил определить, во-первых, что основным финансовым инструментом является льготное кредитование, во-вторых, на основе анализа данных по объемам выделенных государством средств выявить положительную динамику в увеличении объемов финансирования, в-третьих, выявить высокую зависимость финансирования сельскохозяйственной отрасли от государства. На основе представленных аналитических данных в разрезе основных финансовых инструментов за период 2016-2023 годы авторами проведена оценка финансовой поддержки государства. Это позволило определить, что основная финансовая поддержка сфокусирована на прямой поддержке в форме кредитования субъектов агробизнеса, а такие инструменты как лизинг и гарантирование являются менее эффективными по охвату мерами государственной поддержки предпринимателей Казахстана. Представленные авторами расчеты указали на одну из важнейших проблем - острую недостаточность финансовых ресурсов государства для удовлетворения всех финансовых потребностей субъектов агробизнеса. Для решения выявленных проблем авторами представлены рекомендации по развитию косвенного финансирования и привлечению средств частных инвесторов, что позволит привлечь в систему финансирования ресурсы за счет негосударственных источников.

D. Turganbayev*, PhD student

B. Isayeva, PhD., acting associate professor

M. Kenzhegul, PhD student

L. Orazbai, PhD student

L.N. Gumilyev Eurasian National University,

Astana, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

e-mail: dos_25.97@mail.ru

DIGITALIZATION OF SCIENCE IN KAZAKHSTAN AS A FACTOR ECONOMIC GROWTH

This research examines the impact of the digitalization of the scientific sector in the Republic of Kazakhstan on the country's economic growth. A comprehensive analysis of academic literature, statistical data, and regression modeling was conducted to quantitatively assess the contribution of digital transformation to economic development. The results show that each billion tenge invested in digital scientific technologies contributes to a 0,035% increase in gross domestic product (GDP), while each implemented research project leads to a 0,012% rise in GDP. A stable positive correlation between digital activity in science and economic growth rates was identified. A comparative analysis with neighboring countries (Russia, Uzbekistan, Kyrgyzstan) revealed both Kazakhstan's achievements and existing challenges, such as underdeveloped digital infrastructure in rural regions, a shortage of qualified specialists, and limited research funding. The study substantiates the need for effective government policies aimed at promoting digital science. It is determined that digitalization enhances innovation capacity, drives economic diversification, and strengthens global competitiveness. The findings confirm the relevance of further research in this field. Strengthening collaboration between science, industry, and government is recommended to ensure sustainable long-term development.

Keywords: digitalization of science, technologies, infrastructure, GDP growth, development, investment, economic growth.

Кілт сөздер: ғылымды цифрландыру, технологиялар, инфрақұрылым, ЖІӨ өсімі, даму, инвестиция, экономикалық өсім.

Ключевые слова: цифровизация науки, технологий, инфраструктура, рост ВВП, развитие, инвестиция, экономический рост.

Introduction. This article examines the analysis of digital science in the Republic of Kazakhstan and its role in the country's economic sector. It uses a methodology that includes both a review of existing scientific literature and statistical modeling to more accurately assess the impact of digital infrastructure and research investment on a country's overall gross domestic product (GDP) growth. The main objective of the study is to quantitatively determine the relationship between investments in digital scientific technologies and GDP growth, as well as to identify the role of scientific research projects in enhancing economic development.

To achieve this goal, the study sets the following research tasks:

- to analyze the current state of digitalization in the scientific sector of Kazakhstan;
- to evaluate the correlation between digital investments and GDP growth; to conduct a comparative analysis with neighboring countries;
- to identify existing problems and propose recommendations for effective development.

The methodological approach of the study includes a combination of quantitative and qualitative methods. Multiple regression analysis was applied to estimate the statistical significance of the influence of independent variables — digital science investments and research project output — on the dependent variable, GDP growth. Statistical data were obtained from official national sources such as the National Statistics Bureau and international organizations including the World Bank and UNESCO.

The results of the study show that the introduction of digital technologies in the scientific sphere contributes not only to the acceleration of the process of innovative development, but also to a significant increase in labor productivity, which in turn supports sustainable development and diversification of the economy. For example, according to the data obtained, every billion tenge invested in digital technologies

contributes to the growth of the country's GDP by 0.035%, which indicates the importance of these investments for economic progress. In turn, each new research project, regardless of its scale, increases Kazakhstan's GDP by 0.012%, which also emphasizes the importance of scientific initiatives for overall economic well-being.

The study also provides a comparative analysis of Kazakhstan's indicators in the context of neighboring countries, which allows us to identify both strengths and existing gaps in infrastructure development. One of the main shortcomings is the lack of highly qualified specialists, which significantly limits the opportunities for further development of digital science and technology. In particular, there is a need to attract specialists with skills in working with the latest digital tools, as well as to create effective educational programs for training such personnel.

Thus, the structure of this article includes an introduction with clearly formulated objectives and methods, a literature review, a detailed analysis based on empirical data, and a conclusion that summarizes the key findings and policy recommendations.

Literature Review. Digital transformation is becoming the backbone of modern economies, fundamentally changing industries and driving innovation around the world. The introduction of digital technologies into scientific research is not just an improvement, but a true paradigm shift, allowing for faster creation of new knowledge, improved collaboration, and more efficient use of resources. According to Romer's endogenous growth theory, technological innovation and knowledge creation play a key role in driving long-term economic growth [1]. The digitalization of science, which includes technologies such as artificial intelligence (AI), machine learning, and blockchain, is helping scientists solve complex problems faster and more efficiently than ever before.

Studies conducted in developed countries highlight the importance of digital technologies for science. For example, Grima et al. (2020) argue that digital tools improve the efficiency of scientific research and reduce its costs, which directly contributes to economic growth [2]. Similarly, Ivanova and Petrovsky (2022) show that investments in digital infrastructure are closely associated with GDP growth, highlighting the importance of having sustainable policies and funding [3]. For example, the European Union's Horizon 2020 programme has had a significant impact on innovation development through targeted digital projects and has become an example for other regions [4].

The main part. Republic of Kazakhstan follows global trends in digital transformation, but its path is determined by specific socio-economic conditions. Since the launch of the Digital Kazakhstan program in 2018, significant integration of digital technologies into scientific research has been achieved. Investments in digital science have led to tangible results in the form of improved research quality, which in turn supports economic diversity and strengthens the economy [10].

According to national statistics, spending on digital science increased by more than 50% between 2018 and 2022, and the number of research projects increased proportionally to this growth. This is in line with global practice, which shows that even small investments in digital infrastructure can yield significant economic results. At the same time, Kazakhstan faces a number of challenges, such as uneven access to technology, a shortage of qualified specialists, and low R&D funding (0,35% of GDP), which lags significantly behind the levels in more developed countries [5-6].

A comparison with neighboring countries highlights both Kazakhstan's strengths and areas for improvement. While Kazakhstan outperforms Kyrgyzstan and Uzbekistan in terms of the impact of digital investment on the economy, it lags behind Russia, which has more investment and a more developed digital ecosystem. Table 2 of this study shows how the level of investment affects economic outcomes, highlighting the importance of increasing funding and skills development in the country [7].

There are several strategies that can accelerate the digital transformation process in Kazakhstan. For example, public-private partnerships, similar to those implemented in South Korea and Singapore, have proven effective in creating innovation ecosystems [8-9]. Another important step is the implementation of programs aimed at improving skills, which will help to eliminate the shortage of specialists and ensure the creation of a workforce capable of working effectively with advanced technologies.

Kazakhstan's work in the field of digitalization of the scientific sector opens up prospects for economic diversification and knowledge-based growth. However, for sustainable progress, it is necessary to follow the best international practices and address current issues. Future research should focus on the long-term effects of digitalization of science on productivity and innovation, thereby providing a sound basis for future policy development. [11].

Table – 1

Digital Science Outputs and Investments in the Republic of Kazakhstan

Years	Investments (billion tenge)	Research projects	Contribution to GDP (%)
2018	45	120	1,2
2019	50,5	140	1,5
2020	55,8	160	1,7
2021	62	180	2
2022	70,3	210	2,3

* compiled by the authors based on the source [5]

The data show a clear relationship between digital investment and GDP growth. Regression analysis allows us to more precisely estimate this relationship:

$GDP\ Growth = B_0 + B_1 \times Investment + Output\ Research + e$
 $GDP\ Growth = B_0 + B_1 \times Investment + B_2 \times Output\ Research + e$

Where:

- $B_1 = 0,035$: Every billion tenge invested in digital technologies increases GDP by 0,035 %;

- $B_2 = 0,012$: Each additional research project increases GDP by 0,012 %;

- $R^2 = 0,85$: The model shows 85 % of the variability in GDP growth.

Comparisons with neighboring countries highlight Kazakhstan's strengths and areas that require improvement.

Table – 2

Comparative analysis of the impacts of digitalization

Countries	Digital investment (GPD's %)	Output research growth (%)	GDP Growth Impact (%)
Republic of Kazakhstan	0,35	5,2	2,3
Republic of Kyrgyzstan	0,25	4	1,6
Russian Federation	0,5	6,1	3,5
Republic of Uzbekistan	0,25	4,8	1,8

* compiled by the authors based on the source [6]

Kazakhstan is compared to Kyrgyzstan and Uzbekistan in terms of impact on GDP growth, but lags behind Russia, which receives higher investment and has a more mature digital ecosystem.

Kazakhstan faces a number of challenges, such as uneven access to digital technologies, a shortage of skilled labor, and insufficient funding for scientific research. However, initiatives such as the National Open Science Platform and the creation of digital laboratories show the country's potential to overcome these challenges and use digital science to stimulate economic growth.

The research methodology is based on theoretical concepts of endogenous growth theory, which emphasizes the role of knowledge and technology as key drivers of economic development. P. Romer's model forms the basis for the analysis, showing how investments in human capital and technology contribute to long-term economic growth. In this context, digital science becomes an important element in increasing productivity and stimulating innovation processes.

The study applies a quantitative method, using data from national statistics, international reports, and scientific publications. Key variables such as investments in digital science and scientific research output were analyzed to assess their impact on GDP growth. To quantify these relationships, a multiple regression model is used, based on the assumption that increased digital investment and scientific activity significantly affect economic development.

The theoretical basis of the analysis is built on the concept of digital transformation as a tool that helps to bridge the gap between scientific achievements and their practical implementation. Advanced technologies such as artificial intelligence and big data create synergies that improve efficiency across all sectors. This is consistent with Schumpeter's theory of innovation, which states that technological breakthroughs disrupt traditional economic structures, opening up opportunities for sustainable growth.

Empirical evidence supports these theoretical ideas, showing a strong relationship between digital science and economic development. Every billion tenge invested in digital science increases GDP growth by 0,035%, and additional research projects further enhance this effect. These results confirm that digitalization contributes to economic diversification and strengthening resilience, especially in natural resource-dependent economies such as Kazakhstan.

The work also includes a comparative analysis that allows assessing the position of Kazakhstan relative to its neighbors in the region. The results highlight the key importance of targeted investments and strategic policy decisions in building a strong digital ecosystem. By leveraging the principles of the knowledge economy, Kazakhstan can become a regional leader in innovation-driven growth.

The information was compiled from the national statistics bureau, the World Bank and UNESCO. Key variables include:

- 1) Independent variables: investments in digitalization of science (in billion tenge) and scientific research results (number of scientific projects and programs);
- 2) Dependent variable: constant growth rate of GDP.

The interrelation between digital science and GDP growth was examined using multiple regression modeling. Diagnostic tests confirmed the reliability of the results, establishing statistical significance for all factors affecting the dependent variable.

In addition, it is important to mention the best ideas:

- Digitalized laboratories: newly developed products that are equipped with new technologies for better scientific and technical research;
- Integration with the industry 4.0 concept: application of digital technologies in industry, agriculture and energy.

Results. The main results of this study show the growth of the economy of Kazakhstan taking into account investments in the field of science, especially in the direction of digitalization. According to the analysis of statistical data, it can be seen that such investments have a positive impact on the GDP indicator, each billion tenge allocated to science provides GDP growth of about 0.035%. In addition, every 50 completed scientific projects and programs increases GDP by about 0.61%, which shows the basis for building a strong scientific environment with investments.

Investments allocated for the development of digital scientific and technical projects increased by 57% from 2019 to 2023, that is, from 45.1 billion tenge in 2018 to 70 billion tenge in 2023. Also, the number of developed projects and programs increased by 73%. This growth corresponds to the implementation of the state program «Digital Kazakhstan». This shows the need for the development of digitalization in the country as a whole.

Regarding the comparative analysis. It shows the positive and negative sides of the country compared to other countries, although the Republic of Kazakhstan surpasses the Kyrgyz Republic and Uzbekistan in the development of investments in the field of digitalization and influence on GDP growth, the country is ahead of Russia, where infrastructures and large investments in science and digitalization are developed.

These results show the importance for our country to increase funding in the field of digitalization of science many countries demonstrate a successful increase in the country's economic growth. This is due to the digitalization of many areas such as energy, agriculture, education and science. Science is the basis of innovation in any country, where not only ideas and developments are born, but also production, which serves to maintain the economic balance of the country.

Conclusion. Kazakhstan's digitalization development policy has great potential for achieving scientific development. Based on the conducted analysis, the study confirms a stable and statistically significant relationship between digitalization of science and the country's economic growth. According to the results, each billion tenge invested in digital science leads to a 0.035% increase in GDP, and every implemented research project contributes an additional 0.012%. These findings empirically confirm that science-based digital investment has a measurable impact on national economic performance.

The scientific novelty of the research lies in the quantitative substantiation of the correlation between digital scientific infrastructure and economic growth, as well as in the development of a regression model

that allows assessing the economic effect of specific scientific investments. In contrast to general policy assessments, this study provides a detailed empirical basis for evaluating how digital science contributes to the macroeconomic indicators of Kazakhstan.

The objectives and tasks of the research, including the evaluation of digitalization impact, comparative regional analysis, and identification of structural barriers, have been fully achieved. The methodological approach using multiple regression analysis has allowed for a rigorous assessment of economic dynamics influenced by digital science.

However, the development of digitalization still requires special attention from the state and strategic direction. In Kazakhstan, these issues are primarily associated with insufficient infrastructure in rural areas, lack of highly qualified personnel, and limited funding mechanisms for long-term digital scientific programs.

In terms of practical recommendations, the following measures are proposed:

- expand targeted state funding programs for digital science, especially in underrepresented regions;
- develop national training platforms focused on digital research skills in cooperation with universities and international partners;
- promote public-private partnerships in scientific infrastructure development, following successful models implemented in countries like Singapore and South Korea;
- integrate digital science tools into industrial sectors under the Industry 4.0 framework to enhance applied research relevance.

The research results can be practically applied by policymakers in the formation of strategies for the digital transformation of science, as well as by educational institutions and research centers aiming to improve research productivity and technological innovation.

Future research should be aimed at the following areas:

- assessment of the long-term macroeconomic effects of digital scientific investment beyond GDP, including productivity, employment, and innovation indices; Analysis of the effectiveness of specific digital platforms and tools (AI, big data, blockchain) in accelerating scientific output;
- exploration of optimal governance models for digital research ecosystems in developing economies.

Overall, this article demonstrates that strategic investment in the digitalization of science not only enhances the innovative capacity of Kazakhstan but also creates a sustainable foundation for diversified, knowledge-based economic growth.

REFERENCES

1. Li X., & Wang Y. Financial Market Integration in the Eurasian Economic Union: Progress and Challenges // *Journal of Eurasian Economic Integration*. – 2023. – № 7(1). – P. 112–130.
2. Romer P. «Endogenous Technological Change» // *Journal of Political Economy*. – 1990. – № 5(98). – P. 71–102. – doi: 10.1086/261725.
3. Katrin E. «Digitalization»: On Approaches to Defining a Definition in Political Science // *Political Science*. – 2022. – № 5(28). – P. 49–54. – doi: 10.21209/2227-9245-2022-28-5-49-54.
4. Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г., Андреева Г.М. Прогнозные сценарии развития наукоемкой экономики в Казахстане // *Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент*. – 2021. – №2. – С. 3–8.
5. Бюро национальной статистики Казахстана. Показатели цифровой экономики 2018–2022 гг. – Астана: Бюро национальной статистики. – 2023. – <https://stat.gov.kz/ru/>.
6. Министерство цифрового развития Казахстана. Отчет о цифровой трансформации в рамках программы «Цифровой Казахстан». – Астана: Министерство цифрового развития. – 2022. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai>.
7. Nazarbayev University. Digital Laboratories as Drivers of Innovation in Kazakhstan // Astana: Nazarbayev University Press. – 2022.
8. Национальный доклад по науке. – Астана – Алматы. – 2024. – 268 с.
9. OECD. Digital Economy Outlook 2023 // Paris: OECD Publishing. – 2023 – P. 78–104. – DOI: 10.1787/9789264276284-en
10. World Bank. Digital Transformation in Emerging Economies: Insights from Kazakhstan // Washington, D.C.: World Bank Publications. – 2023.

11. Mohamed M., Liu P., Nie G. Causality between technological innovation and economic growth: Evidence from the economies of developing countries//Sustainability. – 2022. – №14(6). – 3586 p. – doi: 10.3390/su14063586.

ЛИТЕРАТУРА

1. Li X., & Wang Y. Financial Market Integration in the Eurasian Economic Union: Progress and Challenges // *Journal of Eurasian Economic Integration*. – 2023. – № 7(1). – P. 112–130.
2. Romer P. «Endogenous Technological Change» // *Journal of Political Economy*. – 1990. – № 5(98). – P. 71–102. – DOI: 10.1086/261725.
3. Katrin E. «Digitalization»: On Approaches to Defining a Definition in Political Science // *Political Science*. – 2022. – № 5(28). – P. 49–54. – DOI: 10.21209/2227-9245-2022-28-5-49-54.
4. Dnishev F., Al'zhanova F., Andreeva G. Prognoznye scenarii razvitiya naukoemkoj jekonomiki v Kazahstane [Forecast scenarios for the development of a knowledge-intensive economy in Kazakhstan] // *Nauchnyj zhurnal NIU ITMO. Serija: Jekonomika i jekologicheskij menedzhment*. – 2021. – №2. – S. 3–8 [in Russian]
5. National Statistics Bureau of Kazakhstan. Digital Economy Indicators 2018–2022 // Astana: National Statistics Bureau [The Bureau of National Statistics of Kazakhstan. Indicators of the digital economy 2018-2022 – Astana: Bureau of National Statistics]. – 2023. – <https://stat.gov.kz/ru/>. [in Russian].
6. Ministry of Digital Development, Kazakhstan. Report on Digital Transformation under the Digital Kazakhstan Program // Astana: Ministry of Digital Development [Ministry of Digital Development of Kazakhstan. Report on digital transformation within the framework of the Digital Kazakhstan program. – Astana: Ministry of Digital Development]. – 2022. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai>. [in Russian].
7. Nazarbayev University. Digital Laboratories as Drivers of Innovation in Kazakhstan // Astana: Nazarbayev University Press. – 2022.
8. Nacional'nyj doklad po nauke. [National Science Report] – Astana – Almaty. – 2024. – 268 s. [in Russian].
9. OECD. Digital Economy Outlook 2023 // Paris: OECD Publishing. – 2023 – P. 78–104. – DOI: 10.1787/9789264276284-en
10. World Bank. Digital Transformation in Emerging Economies: Insights from Kazakhstan // Washington, D.C.: World Bank Publications. – 2023.
11. Mohamed M., Liu P., Nie G. Causality between technological innovation and economic growth: Evidence from the economies of developing countries//Sustainability. – 2022. – № 14(6). – 3586 p. – doi: 10.3390/su14063586.

Турғанбаев Д.Ә., Исаева Б.К., Кенжеғұл М.О., Оразбай Л.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМДЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУДІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының ғылыми секторын цифрландырудың ел экономикасының өсуіне әсері қарастырылған. Цифрландырудың экономиканың дамуына қосқан үлесін сандық бағалауға мүмкіндік беретін ғылыми жарияланымдар, статистикалық деректер және регрессиялық модельдеу нәтижелері талданды. Цифрлық ғылыми технологияларға салынған әрбір миллиард теңге жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) 0,035%-ға, ал жүзеге асырылған әрбір ғылыми жобаның 0,012%-ға өсуіне әкелетіні көрсетілген. Ғылымдағы цифрлық белсенділік деңгейі мен экономикалық өсу қарқыны арасында тұрақты оң корреляция табылды. Көрші елдермен (Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан) салыстырмалы талдау жүргізіліп, Қазақстанның жетістіктері де, проблемалық аспектілері де анықталды: өңірлердегі цифрлық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, білікті мамандардың тапшылығы және қаржыландырудың шектеулілігі. Ғылымның цифрлық трансформациясы саласында тиімді мемлекеттік саясатты әзірлеу және іске асыру қажеттілігі негізделеді. Елдің ғылыми

қызметін цифрландыру инновациялық әлеуеттің өсуіне, экономиканы әртараптандыруға және ұзақ мерзімді перспективада оның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететіні анықталды. Нәтижелер осы саладағы кейінгі ғылыми зерттеулердің өзектілігін растайды. Ғылым, бизнес және мемлекет арасындағы өзара әрекетті күшейту ұсынылады.

Турганбаев Д.А., Исаева Б.К., Кенжегул М.О., Оразбай Л.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ НАУКИ В КАЗАХСТАНЕ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Аннотация

В статье рассмотрено влияние цифровизации научного сектора Республики Казахстан на экономический рост страны. Проанализированы научные публикации, статистические данные и результаты регрессионного моделирования, позволяющие количественно оценить вклад цифровизации в экономическое развитие. Показано, что каждый миллиард тенге, инвестированный в цифровые научные технологии, приводит к увеличению валового внутреннего продукта (ВВП) на 0,035%, а каждый реализованный научный проект — на 0,012%. Выявлена устойчивая положительная корреляция между уровнем цифровой активности в науке и темпами роста экономики. Проведён сравнительный анализ с соседними странами (Россия, Узбекистан, Кыргызстан), в рамках которого выявлены как достижения Казахстана, так и проблемные аспекты: недостаточная цифровая инфраструктура в регионах, нехватка квалифицированных специалистов, ограниченный объём финансирования. Обоснована необходимость выработки и реализации эффективной государственной политики в области цифровой трансформации науки. Определено, что цифровизация научной деятельности страны способствует росту инновационного потенциала, диверсификации экономики и повышению её глобальной конкурентоспособности в долгосрочной перспективе. Полученные выводы подтверждают актуальность дальнейших исследований в данной области. Рекомендовано усилить взаимодействие между наукой, бизнесом и государством.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).24
УДК 336.02
ГРНТИ 06.73.15

А.А. Ахметова*, к.э.н., доцент¹
Ж.О. Лукпанова, к.э.н., ассоц.профессор²
Б.Б. Мажитова, магистр, старший преподаватель¹
А.Г. Кожаметова, магистр, старший преподаватель¹
Евразийский гуманитарный институт
имени А.К.Кусаинова, г.Астана, Казахстан¹
Esil University, г. Астана, Казахстан²
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: mbb7777@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ И ВНЕДРЕНИЕ ИХ В СИСТЕМУ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА

Основная идея статьи заключается в использовании математических моделей в решении проблем финансового мониторинга в части сбора и анализа информации, а также выявления подозрительных операций. В статье рассмотрены вопросы и проблемы по противодействию отмывания денег, легализации финансовых активов, а также возможности внедрения современных математических моделей для повышения эффективности финансового мониторинга. В статье проведен анализ существующих подходов к моделированию финансовых потоков, что позволило выявить ключевые недостатки текущих методов. Такой анализ необходим для группировки клиентов согласно риску вовлечения в схемы отмывания денег, а также по данной математической модели можно рассчитать финансовые и репутационные показатели лиц и организаций, по которым финансовые и банковские организации будут определять уровень доверия данным клиентам. Для визуализации и всестороннего понимания функционала данной разработки в статье смоделирована реальная ситуация с применением данной математической модели. Также в статье представлен алгоритм применения математического моделирования, учитывающего специфические риски и особенности финансовых операций. Авторами были разработаны предложения по интеграции данной модели в практику финансового мониторинга, что позволит улучшить качество анализа и повысить уровень защиты финансовых систем.

Ключевые слова: *финансовый мониторинг, отмывание денег, подозрительные операции, системы противодействия легализации доходов, математические модели, легализация доходов, риски.*

Кілт сөздер: *қаржылық мониторинг, ақшаны жылыстату, күдікті транзакциялар, кірістерді заңдастыруға қарсы жүйелер, математикалық модельдер, кірістерді заңдастыру, тәукелдер.*

Keywords: *financial monitoring, money laundering, suspicious transactions, anti-money laundering systems, mathematical model, money laundering, risks.*

Введение. История возникновения и становления системы противодействия легализации доходов имеет относительно недолгую историю. Однако уже за это время данная система приобрела широкое распространение в мировом сообществе, создана мировая сеть сотрудничества для реализации опыта и координации деятельности под руководством группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ). Оценивая масштабы мирового уровня отмывания денег, очевидно, что объединенная борьба против данного феномена является самым эффективным и правильным решением для всех членов мирового сообщества.

Социально-экономическое явление, описываемое как отмывание денег или легализация доходов от преступной деятельности, имеет тенденцию развиваться и усиливаться прямо пропорционально развитию других сфер экономики и жизнедеятельности человечества. Имея относительно богатую историю, хорошую прибыльность и в некоторой части безнаказанность, отмывание денег, требует гибкого подхода и принятия, превентивных мер со стороны государственных органов и общества в лице законопослушных граждан государства.

Математическая модель, направленная на улучшение деятельности отечественной системы финансового мониторинга в целом и на наш взгляд в частности должна усовершенствовать

определенные направления деятельности Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу (АФМ).

Представленная математическая модель должна быть направлена на обнаружение и устранение различных рисков при помощи внедрения непрерывного мониторинга за происходящими операциями. Это условие исходит из постоянно меняющегося набора продуктов, предлагаемых в финансово-банковском секторе, быстро меняющейся тенденций в экономике страны и во всем мире, а также изменчивости потенциальных угроз, создаваемых клиентами в течение короткого времени. Целью исследования является внедрение математических моделей для совершенствования деятельности системы финансового мониторинга в РК.

В данной статье использовались аналитические методы экономической науки, основы математического моделирования и иных методов анализа данных, которые обеспечили достоверность выводов и соответствие результатов анализа, а также обеспечили адекватность используемых механизмов. Методы, использованные для анализа статистических данных: ранжирование, корреляционный анализ и экстраполяция. Информационную базу исследования составили труды зарубежных и отечественных исследователей, законодательные и нормативно-правовые акты, а также официальные издания.

Обзор литературы. Уровень развития и процесс регулирования сферы отмыwania доходов со стороны государственных органов Республики Казахстан, с точки зрения международных стандартов регулирования данной сферы всегда рассматривалась как классическая концепция регулирования с особенностями национальной экономики, финансовой системы и законодательной базы. Данная теория подтверждается в исследовательских публикациях ученых-экономистов: Утебаева М.С., К.С. Алпысбаева, Искаковой З.Д., Нурмагамбетова С.З., Лаумулин М. и др.

В статье Искаковой З.Д. и других авторов рассматривается внедрение математических моделей в систему финансового мониторинга. Системы для мониторинга финансовых операций активно используют алгоритмы для детектирования мошенничества, обнаружения аномальных транзакций, прогнозирования и управления рисками. В этих системах математические модели помогают обработать большие объемы данных и снизить количество ложных срабатываний. Современные подходы включают использование автоматизированных систем, которые могут в реальном времени адаптироваться к изменениям в финансовой среде. Внедрение таких моделей требует высокого уровня интеграции и обеспечивается через использование облачных технологий и специализированных платформ [1].

Коржова Н.А. в своей работе ставит своей целью исследовать возможности совершенствования математических моделей, которые используются в системах финансового мониторинга. В работе акцентируется внимание на улучшении методов анализа данных, повышении точности прогнозов и улучшении функционирования систем обнаружения финансовых аномалий и рисков. Автор рассматривает различные подходы к улучшению математических моделей, применяемых для анализа финансовых рисков. Это включает:

1.Разработку новых методов оценки рисков с использованием более точных математических формул и алгоритмов.

2.Использование методов теории вероятностей, статистики и моделирования временных рядов для повышения точности предсказаний.

3.Внедрение методов машинного обучения и искусственного интеллекта для анализа больших объемов данных и предсказания финансовых кризисов или аномальных ситуаций[2].

Основные проблемы оценки рисков в сфере противодействия отмыwania доходов на национальном и международном уровнях рассматривались в работах: Глотова В.И., Аржанова И.А., Моспаненко И.В., Бондаренко И.И. и др.

Несмотря на степень изученности данного вопроса, остается проблема внедрения актуальной системы противодействия отмыwania денег.

Основная часть. Стоит отметить, что казахстанская система финансового мониторинга является своеобразной в своем роде и имеет лишь схожие очертания с другими системами финансового мониторинга, причиной этому является специфичность финансовой системы, правовой базы и уровня развития цифровизации государства. Изучая имеющуюся систему финансового мониторинга в РК, анализ потока информации между субъектами финансового мониторинга и АФМ, АФМ и государственными органами, заключительный анализ по принятию решения по операциям, нарушившим закон в ходе осуществления деятельности субъектами

экономики можно сделать вывод, что деятельность АФМ демонстрирует свою эффективность. Так, за последние 3 года количество выявленных преступлений выросло почти в два раза, что говорит об улучшении качества работы. Организационная структура изменяется своевременно и это обусловлено современными требованиями обеспечения кадрами и оптимизации деятельности государственного органа. Нормативно-правовая база, материально-техническое обеспечение и внешние коммуникации являются основными рычагами воздействия и инструментами осуществления государственной политики в сфере противодействия отмывания денег и финансированию терроризма (ПОД/ФТ).

Оценивая проведенные мероприятия и принятые меры прошлых лет в виде амнистии капитала, а также внедрения декларирования доходов государственных служащих, а в последующем и всеобщее декларирование граждан РК пока не возымело максимального эффекта в борьбе с коррупцией и отмыванием незаконно полученных доходов. Государство применяет разносторонние подходы к решению проблем: мягкие (амнистия капитала, декларация о доходах, агитация и разъяснительные работы) и жесткие (ужесточение наказания за совершение преступления, ограничительные меры по декларированию доходов, услуг, увеличение камеральных проверок). Данный принцип легко объясним: чем больше давление, тем больше сопротивление. Данный подход можно так же назвать подходом исправления, а не наказания. Однако оценивать на отлично результаты принимаемых мер при имеющейся 23-25 процентном уровне теневого капитала от ВВП еще рано. По данной причине необходимо совершенствовать и усиливать имеющуюся систему противодействия отмывания денег и финансированию терроризма (ПОД/ФТ) в РК [3].

Один из способов усовершенствования существующей системы финансового мониторинга, а частности в области анализа и выявления подозрительных операций предлагается использовать математическую модель для группировки клиентов согласно риску их вовлечения в схемы отмывания денег. Данная группировка осуществляется по параметрам клиентов, где они делятся на публичных и должностных лиц, резидентов и не резидентов государства и т.д. Согласно каждому параметру данных лиц и организаций им присваивается числовое значение. Следующий показатель, вычисляемый по данной математической модели это финансовые и репутационные показатели лиц и организаций, по которым финансовые и банковские организации будут определять уровень доверия данным клиентам [4].

Выполняемые процессы и процедуры работы алгоритма математической модели логично будет разделить на: анализ продуктов, предлагаемых субъектами финансового мониторинга, детальное рассмотрение личной информации о клиенте, анализ информации касательно получателя денег, активов или имущества и изучение структуры непосредственно проводимой самой операции. В целях обнаружения и оценки рискованности участия клиентов в процедурах отмывания денег банки второго уровня и финансово-страховые организации, используют созданные определенные критерии, показывающие оценки продуктов и услуг организаций, с помощью какой формы и способа они будут предоставлены, оценке базы клиентов банка и анализа географического положения проводимых операций. Элементы анализа и этапы представлены на рисунке 1.

Рисунок – 1. Этапы сбора данных, необходимых для применения математической модели оценки причастности к отмыванию денег*

*составлено авторами на основе данных Концепции развития финансового мониторинга РК

Исходя из данной модели, самыми уязвимыми типами финансово-имущественных операций неспособными противостоять угрозам, которые могут быть использованы в противозаконных схемах по легализации доходов, являются:

- индивидуальное банковское обслуживание;
- использование мобильного банковского обслуживания, системы электронных платежей;
- услуги оказания по доверительному управлению;
- сделки с недвижимостью;
- использование страховых организаций для отмывания денег;
- ломбардная деятельность;

По каждому типу операций определяются услуги и продукты, предоставляемые клиентам. Что касается клиентской базы, то данную группу можно разбить на четыре главные категории:

- индивидуальные предприниматели;
- юридические лица;
- физические лица;
- финансовые организации;

По каждому виду субъектов определяются ключевые показатели, на основании которых будет работать данная математическая модель. Предлагаемая математическая модель рекомендуется для деятельности финансовой системы, в частности банков второго уровня. Самым первым и важным процессом является идентификация клиентов, где применяется классификация клиентов [5] (рисунок 1).

Весь состав клиентов каждой категории необходимо разбить на несколько подгрупп:

1. Рыночные клиенты (MC - marketcustomers) – наиболее состоятельные клиенты с высоким уровнем дохода и имеющих хорошую финансовую и законную репутацию, лидеры рынков и бизнес-сфер;
2. Нерыночные клиенты (NMC - non-marketcustomers) – важнейшая подгруппа клиентов, основная масса всех клиентов на операциях от которых зарабатывают СФМ;
3. Клиенты среднего звена (ML – middlelevel) – состоятельные клиенты среднего класса;
4. Прочие клиенты (OT – others).

На первоначальном этапе построения отношений между организациями-субъектами и клиента (для примера при заключении договора страхования) и последующего обслуживания и построения отношений, страховая компания создает информативную базу данных о всех клиентах. В этом моменте немаловажным будет факт использования компаний точной и достоверной информации.

Одновременно с привычным набором данных о проводимой операции, рамках рисковом подходе необходимо рекомендовать изучение и других деталей операции и информации о клиенте и его бизнесе, источниках дохода, происхождение средств, основные цели открытия счета, прогнозируемый объем и характер будущих операций [6].

В данное время воздействие и давление Рыночных клиентов (далее –MC) на решения и заключения, принимаемые субъектами финансового мониторинга в порядке отнесения того или иного финансового и имущественного действия к числу подозрительных и имеющих риски достаточно высоко [7].

На этом этапе введем в изучение показатель MC_{ij} , i - номер клиента, j - номер группы клиентской базы организации, где с помощью баллов оценивается причастность обслуживаемого клиента к каждой группе. Минимальное количество баллов получает не MC клиент, а максимальное количество MC клиент.

Кроме того, будет правильным, если будет введен новый показатель для определения и отнесения к категории публичных и должностных лиц (ПДЛ/DL): высшие лица страны, представители всех ветвей власти, руководители национальных корпораций и т.д. Введенный нами показатель будет $DL_{i,k}$, i –номер клиента, k - параметр оценки указанного в таблице 1.

Таблица –1

Характеристики параметров оценки показателя DL*

Параметр оценки	Значение показателя в баллах
Наличие информации о причастности должностного лица в легализации денег или фактах коррупции	-2
Должностное лицо имеет гражданство в оффшорных территориях либо государства с высоким уровнем коррупции	-1
Клиент не является должностным лицом	0
Должностное лицо гражданин Республики Казахстана	1
Гражданин другого государства, не соответствующего пункту 2	2

*составлено авторами на основе публичного отчета Республики Казахстан «О национальной оценке рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем» [7]

Наименьшая величина показателя $DL_{i,k} = -2$ показывает высокий уровень риска, при котором организация, имеющая деловые взаимоотношения с данным клиентом, берет на себя все риски связанные с возможным участием данного лица в процессы отмывания денег.

Суммарный показатель результирующий данную пару показателей – α , который равен $\alpha = VP + DL$ (1), который показывает стратегическую рациональность наличия деловых отношений и обслуживания i -го клиента. В то время как общность всевозможных вариаций значений показателя – α можно представить в виде матрицы с размерами 5 на 4 (таблица 2).

Таблица – 2

Расчет параметра α на основе описанных данных*

Показатель группы MC, NMC, ML, OT/показатель публичности DL	MC (1)	NMC (2)	ML (3)	OT (4)
$DL_{i,k} = -2$	$\alpha = -1$	$\alpha = 0$	$\alpha = 1$	$\alpha = 2$
$DL_{i,k} = -1$	$\alpha = 0$	$\alpha = 1$	$\alpha = 2$	$\alpha = 3$
$DL_{i,k} = 0$	$\alpha = 1$	$\alpha = 2$	$\alpha = 3$	$\alpha = 4$
$DL_{i,k} = 1$	$\alpha = 2$	$\alpha = 3$	$\alpha = 4$	$\alpha = 5$
$DL_{i,k} = 2$	$\alpha = 3$	$\alpha = 4$	$\alpha = 5$	$\alpha = 6$

*Составлено авторами на основе публичного отчета Республики Казахстан «О национальной оценке рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем» [7]

У тех клиентов, у которых $\delta < 0$, организациям необходимо учитывать рекомендации отклонить предложения об установлении деловых отношений или максимально минимизировать деловые отношения с ними. Лица и организации, обслуживаемые у субъектов финансового мониторинга и обладающие показателем $\sum \delta^{\text{TM}} \int 0 \delta < \delta < 1$, так же относятся к повышенной категории риска участия в отмывании денег.

Кроме того, предлагаем ввести показатель, который будет позволять рассчитывать риск вовлечения лица или организации i -того клиента в процессы по отмыванию денег на основе исследования информации структурного и организационного профиля i -того, на основе данных о наличии фактов сомнительных сделок, операций в работе клиента и имеющейся формальной внешней информации:

$$R_i = (R_{i+p}) * L_i, \quad (1)$$

где R_{i-p} – показатель вероятности причастности i -того клиента в процессы отмывания денег, источником которых является преступная деятельность, которая исходит из следующей формулы:

$$R_{i-p} = \sum_j^n P_{i-pj} * k_{pj}, \quad (2)$$

где r^{pi} – оценка риска отмывания денег согласно баллам, выставленным по j -му критерию структурного и организационного профиля i -го клиента;

k^{pj} – вес j -го показателя организационного портфеля i -го клиента.

P – показатель, определяющий шансы вовлечения клиента в схемы отмывания денег добытых преступным путем с позиций финансово-кредитных организаций на основании информации о пользуемых продуктах вида R^A_i , можно, определять с помощью формулы:

$$P = R^a_i * k_a + \dots + R^{An}_i * k_{An} \quad (3)$$

где, K – это отношение суммарного объема операций клиента за отчетный период на дебетовый оборот по счету за отчетный период [8].

Здесь является важным то, что в зависимости от категории клиента (ФЛ, ЮЛ и т.д.) существуют определенные показатели организационного профиля клиента. Например, при работе с индивидуальными предпринимателями, будут учитываться такие данные как: дата адрес регистрации, дата начала деятельности, вид деятельности в соответствии с общим классификатором видов экономической деятельности и т.д.

Параметр R^a_i необходимо просчитывать для каждой категории клиентов ежегодно, в то время как показатель R^p_i для расчета, которого необходимы текущие данные на момент формирования отчета. Сопоставление заинтересованности службы финансового мониторинга в отношении с клиентом получится вычислить с помощью показателя P при помощи формулы 4:

$$P = \frac{R}{P} \quad (4)$$

В зависимости от значений показателя i r можно предложить следующие степени заинтересованности банка в отношении с i - м клиентом:

-очень высокая – промежутки самых низких значений показателя i r ;

-высокая, средняя и низкая – промежутки самых высоких значений показателя i r .

Низкая заинтересованность банка в отношении с i -м клиентом может послужить поводом для рассмотрения вопроса о прекращении или ограничении сотрудничества с i -м клиентом по инициативе банка. Средняя заинтересованность банка в отношении с i -м клиентом требует повышенного внимания со стороны банка к операциям клиента и осуществления постоянного мониторинга с целью выявления признаков возможной связи проводимых i -м клиентом операций с легализацией преступных доходов.

Для визуализации и всестороннего понимания функционала данной разработки предлагаем смоделировать реальную ситуацию с применением данной математической модели [9].

Пример: действие происходит в одном из небольших городов Казахстана, где глава местного горнодобывающего предприятия, ссылаясь на необходимость отправки денежных средств за рубеж родственникам, решается сделать это через филиал крупного банка. Во-первых, данного клиента согласно перечню клиентов мы будем определять как клиента первой категории, так как данное лицо является главой крупного и прибыльного бизнеса, высоки риски фактов избегания уплаты налогов, фиктивной предпринимательской деятельности т.д. Согласно показателю DL клиент является должностным лицом, тем самым его показатель по этой шкале равен $DL_{i,k} = 1$. После чего рассчитывается показатель α по формуле 5:

$$\alpha = VP + DL \quad (6)$$

В данном случае, исходя из таблицы 2, показатель $\alpha=2$ что является критичным в понимании оценки рисков причастности клиентов к схемам отмывания денег.

Для вычисления следующих показателей нам необходима информация об особенностях организационного профиля данного клиента и информация о последних изменениях дебетового оборота на счетах клиента. Дебетовый оборот клиента на счете банка второго уровня составил 17,5 миллионов тенге за последние 5 месяцев. Данный показатель автоматически проверяется при помощи налоговых платежей компании и личного подоходного налога. После проверки присвоится статус от 1 до 5 в зависимости от итогов проверки налоговых отчислений, где 1 минимальный риск, 5 это высокие риски вовлечения в подозрительные операции. В данном случае при учете всех

факторов наша система присваивает 5 баллов из возможных 5 баллов. Касательно организационного профиля клиента/организации, то здесь учитывается уплата налоговых платежей, штатная численность, дата создания предприятия, банковские выписки по операциям корпоративного счета данной компании[10].

Согласно этим, данным полученных из баз данных государственных органов показатель вероятности определенным системой составляет 2 из 5 возможных, где 1 это минимальная угроза участия в отмывании денег, а 5 очень высока вероятность участия в правонарушениях.

Результирующим показателем является расчет заинтересованности субъектов финансового мониторинга по показанной уже формуле ранее:

$$P = \frac{R}{P} \quad (5)$$

Подставляя наши имеющиеся показатели в формулу, получаем

$$P = \frac{R}{P} = \frac{2}{5} = 0,4$$

Данное значение указывает на уровень заинтересованности организаций в деловых отношениях с клиентом. Самым наилучшим показателем является 0,2, а самым наихудшим 5 баллов. Тем самым, наш клиент имеет относительно низкую заинтересованность от компаний финансово-банковского сектора. Данный пример предназначен лишь для наглядного обзора принципа работы математической модели, ведь в современных реалиях все данные просчеты и анализы будут автоматизированы в программные обеспечения субъектов финансового мониторинга[9].

Проведение данного анализа сведений позволит не только выявить конкретные риски, характерные для страны пребывания, но и выявить региональные особенности функционирования сектора[10].

Заключение. Таким образом, для внедрения в систему финансового мониторинга необходимо: применять прикладную модель идентификации клиентов на базе математической модели, что может стать эффективным инструментом на самом начальном этапе борьбы с отмыванием денег и финансированием терроризма. Эффективность и польза может быть оценена лишь на реальном опыте применения в сфере противодействия отмывания денег и финансированию терроризма (ПОД/ФТ). В ходе исследования были изучены механизмы работы существующей системы финансового мониторинга и наглядно приведен пример анализа подозрительной операции. Стоит отметить, что национальная система финансового мониторинга является уникальной в своем роде и имеет лишь схожие очертания с другими системами финансового мониторинга, причиной этому является уникальность финансовой системы, правовой базы и уровня развития цифровизации государства.

Исходя из вышесказанного, можно сделать выводы:

- Основным преимуществом использования математических моделей в финансовом мониторинге является повышение скорости обработки данных, улучшение точности прогнозов и автоматизацию процессов мониторинга, что позволяет снизить человеческий фактор и повысить оперативность реагирования на риски. Также внедрение математических моделей способствует повышению уровня доверия со стороны инвесторов, клиентов и регуляторов.

- Совершенствование математических моделей и их внедрение в систему финансового мониторинга способствует созданию более устойчивых и безопасных финансовых систем, улучшению процессов контроля и прогнозирования, а также повышению доверия к финансовым институтам.

- Внедрение математических моделей для финансового мониторинга является важным шагом в повышении эффективности работы финансовых институтов и органов контроля и позволяет улучшить процессы анализа и прогнозирования финансовых рисков, повышения прозрачности и предотвращения мошенничества, а также повысить степень автоматизации контроля за финансовыми потоками.

ЛИТЕРАТУРА

1. Финансовый сектор и его возможности в стратегии развития Казахстана // Монография под. рук. Искаковой З.Д. – Астана: ИП «Булатов А.Ж.». – 2018. – 210 с.
2. Особенности национальных систем ПОД/ФТ государств Евразийского региона: учебное пособие /под ред. Н.А. Коржовой. – Нур-Султан: АО «Финансовая Академия» Министерства финансов Республики Казахстан, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Карагандинский государственный университет им. Букетова Е.А.; Москва: МУМЦФМ. – 2020. Том 1.: Республика Казахстан. – 352 с.
3. Закон Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» от 28 августа 2009 года № 191-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2022 г.)
4. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: Монография. – Харьков. – 2002. – 412 с.
5. *Концепция* развития финансового мониторинга на 2022–2026 годы, г. Астана. – 2022. – URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001038>
6. Правила внутреннего контроля в целях противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма для страховых (перестраховочных) организаций и страховых брокеров – URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/article/details/189823>
7. Публичный отчет Республики Казахстан «О национальной оценке рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем», Астана. – 2021. – URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/article/details/61029?directionId=791&lang=ru>
8. Шпак Н.М. Меры по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/meryu-protivodeystviyu-legalizatsii-otmyvaniyu-dohodov-poluchennyh-prestupnym-putem>
9. Customer due diligence: a new level of commitment among bank supervisors //Bank for International Settlements – URL:<https://www.bis.org/press/p020919a.htm>
10. Funds derived from criminal activities (FOPAC)//INTERPOL// Mode of access:<http://www.interpol.int/Public/FinancialCrime/MoneyLaundering/default.asp>. – URL:<http://www.interpol.int/Public/FinancialCrime/MoneyLaundering/default.asp>

REFERENCES

1. Finansovyy sektor i ego vozmozhnosti v strategii razvitiya Kazahstana [The financial sector and its opportunities in the development strategy of Kazakhstan] //Monografiya pod. ruk. Iskakovoj Z. – Astana: IP «Bulatov A.Zh.». – 2018. – 210 s. [in Russian]
2. Osobennosti nacional'nyh sistem POD/FT gosudarstv Evrazijskogo regiona:uchebnoe posobie/ pod red. N. Korzhovoj. – Nur-Sultan: AO «Finansovaya Akademiya» Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan, Akademiya pravoohranitel'nyh organov pri General'noj prokurature Respubliki Kazahstan, Karagandinskij gosudarstvennyj universitet im. Buketova E.; Moskva: MUMCFM. – 2020. – Tom 1.: Respublika Kazahstan. – 352 s. [Features of national AML/CFT systems of the Eurasian states] [in Russian]
3. Zakon Respubliki Kazahstan «O protivodejstvii legalizacii (otmyvaniyu) dohodov, poluchennyh prestupnym putem, i finansirovaniyu terrorizma»[The Law of the Republic of Kazakhstan "On counteracting the legalization (laundering) of proceeds from crime and the financing of terrorism"] ot 28

avgusta 2009 goda № 191-IV (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.07.2022 g.) [in Russian]

4. Korzh V. Teoreticheskie osnovy metodiki rassledovaniya prestuplenij, sovershaemyh organizovannymi prestupnymi obrazovaniyami v sfere ekonomicheskoy deyatelnosti [Theoretical foundations of the methodology for investigating crimes committed by organized criminal entities in the sphere of economic activity]: //Monografiya. Har'kov. – 2002. – 412 s. [in Russian]

5. Konceptiya razvitiya finansovogo monitoringa na 2022–2026 gody [Concept for the development of financial monitoring for 2022-2026],g. Astana. – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001038> [in Russian]

6. Pravila vnutrennego kontrolya v celyah protivodejstviya legalizacii (otmyvaniyu) Dohodov, poluchennyh prestupnym putem, i finansirovaniyu terrorizma dlya strahovyh (perestrahovochnyh) organizacij i strahovyh brokerov. [Internal control rules for the purpose of countering the legalization (laundering) of proceeds from crime and the financing of terrorism for insurance (reinsurance) companies and insurance brokers] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/article/details/189823>[in Russian]

7. Publichnyj otchet Respubliki Kazahstan «O nacional'noj ocenke riskov legalizacii (otmyvaniya) dohodov, poluchennyh prestupnym putem», Astana. – 2021. [Public report of the Republic of Kazakhstan “On the national assessment of the risks of legalization (laundering) proceeds from crime”], Astana. – 2021. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/article/details/61029?directionId=791&lang=ru> [in Russian]

8. Shpak N. Mery po protivodejstviyu legalizacii (otmyvaniyu) dohodov, poluchennyh prestupnym putem [Measures to counteract the legalization (laundering) of proceeds from crime.] // Politematicheskij setevoj elektronnyj nauchnyj zhurnal Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mery-po-protivodeystviyu-legalizatsii-otmyvaniyu-dohodov-poluchennyh-prestupnym-putem>[in Russian]

9. Customer due diligence: a new level of commitment among bank supervisors // Bank for International Settlements. – URL: <https://www.bis.org/press/p020919a.htm>

10. Funds derived from criminal activities (FOPAC)//INTERPOL// Mode of access: URL: <http://www.interpol.int/Public/FinancialCrime/MoneyLaundering/default.asp>

Ахметова А.А., Луқпанова Ж.О., Мажитова Б.Б., Кожаметова А.Г.

ҚАРЖЫЛЫҚ МОНИТОРИНГ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ҮШІН МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕРДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Аңдатпа

Мақаланың негізгі идеясы ақпаратты жинау және талдау, сондай-ақ күдікті операцияларды анықтау бөлігінде қаржылық мониторинг мәселелерін шешуде математикалық модельдерді қолдану болып табылады. Мақалада ақшаны жылыстатуға, қаржы активтерін заңдастыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі мәселелермен проблемалар, сондай-ақ қаржы мониторингінің тиімділігін арттыру үшін қазіргі заманғы математикалық модельдерді енгізу мүмкіндіктері қарастырылған. Мақалада қаржы ағындарын модельдеудің қолданыстағы тәсілдеріне талдау жасалды, бұл қазіргі әдістердің негізгі кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Мұндай талдау клиенттерді ақшаны жылыстату схемаларына тарту қаупіне сәйкес топтастыру үшін қажет, сондай-ақ осы математикалық модель бойынша қаржы және банк ұйымдары осы клиенттерге сенім деңгейін анықтайтын тұлғалармен ұйымдардың қаржылық және беделдік көрсеткіштерін есептеуге болады. Осы дамудың функционалдығын визуализациялау және жан-жақты түсіну үшін мақалада осы математикалық модельді қолдана отырып нақты жағдай модельденген. Сондай-ақ, мақалада қаржылық операциялардың нақты тәуекелдерімен ерекшеліктерін ескеретін математикалық модельдеуді қолдану алгоритмі келтірілген. Авторлар осы модельді Қаржылық мониторинг тәжірибесіне интеграциялау бойынша ұсыныстар әзірледі, бұл талдау сапасын жақсартуға және қаржы жүйелерін қорғау деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Akhmetova A., Lukpanova Zh., Mazhitova B. , Kozhakhmetova A.

IMPLEMENTATION OF MATHEMATICAL MODELS TO IMPROVE THE ACTIVITIES OF THE FINANCIAL MONITORING SYSTEM

Annotation

The main idea of the article is to use mathematical models in solving problems of financial monitoring in terms of collecting and analyzing information, as well as identifying suspicious transactions. The article considers the issues and problems in combating money laundering, legalization of financial assets, as well as the possibilities of introducing modern mathematical models to improve the efficiency of financial monitoring. The article analyzes the existing approaches to modeling financial flows, which allowed to identify the key shortcomings of current methods. Such analysis is necessary for grouping clients according to the risk of their involvement in money laundering schemes, and also according to this mathematical model it is possible to calculate financial and reputational indicators of persons and organizations, by which financial and banking organizations will determine the level of confidence in these clients. To visualize and comprehensively understand the functionality of this development, the article simulates a real situation with the application of this mathematical model. The article also presents an algorithm for applying mathematical modeling that takes into account specific risks and peculiarities of financial operations. The authors have developed proposals for the integration of this model into the practice of financial monitoring, which will improve the quality of analysis and increase the level of protection of financial systems.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).25

УДК 338:33

ГРНТИ 06.52.35

Б.К. Джазыкбаева*, доктор PhD¹**Л.А. Курмангалиева**, старший преподаватель¹**М.Б. Жумабекова**, PhD¹**Г.К. Замбинова**, к.э.н., доцент²*Карагандинский Университет Казпотребсоюза**г. Караганда, Казахстан¹**Esil University, г. Астана, Казахстан²*

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: baldirgan_keu@mail.ru

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В процессе исследования было выявлено, что диверсификация экономики позволяет снизить зависимость от цикличности сырьевого рынка и создать более устойчивую основу для экономического развития, что особенно важно для обеспечения стабильности и устойчивости в периоды изменчивости на мировых рынках. В процессе исследования автором была выдвинута гипотеза о том, что развитие и реализация стратегий по диверсификации экономики Казахстана, направленных на снижение зависимости от сырьевых отраслей и развитие новых высокотехнологичных и инновационных секторов, способствуют устойчивому экономическому росту, увеличению конкурентоспособности на мировом рынке и сокращению рисков, связанных с колебаниями цен на сырье. Выявлено, что активная политика по диверсификации экономики, сосредоточенная на развитии несырьевых секторов, может существенно улучшить экономическое положение страны и сделать ее менее уязвимой к внешним шокам и изменениям в мировой конъюнктуре. Автором была построена трендовая модель для определения прогнозных значений показателя «Потребление основного капитала» на 2024-2026 гг. необходимая для подтверждения значимости диверсификации и преодоления сырьевой направленности экономики Казахстана и их прямое влияние на потребление основного капитала. Выявленные значения подтвердили осознанное использование национальных ресурсов для обновления и обслуживания основного капитала, который становится ключевым фактором для обеспечения устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: диверсификация, основной капитал, устойчивость, экономическое развитие, сырьевая направленность, экономическая среда, конкурентоспособность

Кілт сөздер: әртараптандыру, негізгі капитал, тұрақтылық, экономикалық даму, шикізат бағыты, экономикалық орта, бәсекеге қабілеттілік

Keywords: diversification, fixed capital, sustainability, economic development, raw materials orientation, economic environment, competitiveness

JEL classification: O47; P17

Введение. Диверсификация и преодоление сырьевой направленности становятся ключевыми стратегическими задачами для многих стран, включая Казахстан, который обладает значительным потенциалом для развития других отраслей экономики позволяя стране эффективнее использовать свои ресурсы и создавать новые источники экономического роста и интереса к экологической устойчивости и инновациям, становится все более важной для обеспечения конкурентоспособности и успешного развития страны. Эти процессы напрямую влияют на разнообразие и устойчивость экономического роста, особенно в контексте развивающихся рынков. Вместе с тем потребление основного капитала играет важную роль в формировании производственных возможностей и конкурентоспособности экономики. Оптимальное использование национальных ресурсов для обновления и обслуживания основного капитала становится необходимым условием для устойчивого экономического развития страны. Диверсификация экономики соответствует стратегическим целям развития Казахстана, выраженным в Национальной стратегии развития до 2025 года и Концепции перехода к зеленой экономике, подчеркивая важность и актуальность темы для государственной политики. Исследование подчеркивает значимость диверсификации и преодоления сырьевой направленности экономики Казахстана и их прямое влияние на потребление основного капитала. Результаты показывают, что эти стратегические шаги способствуют не только

созданию и развитию новых секторов экономики, но и расширению производства и повышению продуктивности труда. Учет влияния диверсификации и преодоления сырьевой направленности на потребление основного капитала позволит лучше понять механизмы формирования экономических показателей и прогнозировать их изменения в будущем, способствуя повышению эффективности управления экономикой страны и созданию благоприятной среды для инвестиций, развития предпринимательства и повышения уровня жизни населения.

Целью исследования является создание более устойчивой, разнообразной и конкурентоспособной экономической базы для страны, необходимой для диверсификации и преодоления сырьевой направленности экономики Казахстана. Практическая значимость исследования состоит в его способности прямо влиять на процессы принятия решений и формирования экономической политики с целью обеспечения устойчивого развития, направленной на диверсификацию и преодоление сырьевой направленности экономики РК.

Обзор литературы. Диверсификация в экономике означает стратегию расширения бизнеса или инвестиций за счет включения новых продуктов, услуг, рынков или отраслей, направленная на уменьшение рисков путем распределения активов или деятельности по различным секторам или областям. В контексте экономики РК, диверсификация подразумевает уменьшение зависимости от сырьевых отраслей и развитие других отраслей, способствуя более устойчивому и разнообразному экономическому росту, уменьшая уязвимость к колебаниям цен на сырье и повышая конкурентоспособность на мировых рынках. По мнению García Nicolás (2016) предприятия с передовым опытом способствуют повышению конкурентоспособности территории, а регион способствует повышению конкурентоспособности предприятий, создавая благоприятные условия для их деятельности [1]. Устойчивую конкурентоспособность по мнению Abroon Qazi, M.K.S. Al-Mhdawi, (2024) можно определить как способность создавать и поддерживать всеобщее процветание, не истощая при этом способность поддерживать или повышать текущий уровень благосостояния в будущем [2]. Новый уклад экономики основан на взаимодействии нанотехнологий, биотехнологий, информационных технологий и когнитивной науки (NBIC) [3]. Это свидетельствует о том, что инвестиции в НИОКР считаются важными факторами, определяющими развитие и конкурентоспособность страны, которые уделяют первоочередное внимание расходам на НИОКР, добившись значительного прогресса в научно-техническом прогрессе (dereli and Salgar, 2019) [4], (Ulger and Uçan, 2018) [5], (Yao et al., 2021) [6], (Bayraktar et al., 2022) [7]. В современной экономике диверсификация играет ключевую роль в обеспечении устойчивого и разностороннего экономического роста, означая уменьшение зависимости от сырьевых отраслей.

Основная часть. Диверсификация и преодоление сырьевой направленности экономики РК - это ключевые стратегические задачи для обеспечения устойчивого и устойчивого развития, требующая комплексного подхода и долгосрочных стратегических мероприятий:

- стимулирование инноваций и развитие высокотехнологичных отраслей;
- развитие непромышленных секторов;
- развитие инфраструктуры;
- развитие человеческого капитала;
- стимулирование МСБ;
- стимулирование экспорта товаров с высокой добавленной стоимостью.

Авторами были выделены особенности и возможности преодоления сырьевой направленности экономики Казахстана с помощью диверсификации (таблица 1).

Таблица – 1

Особенности и возможности преодоления сырьевой направленности экономики Казахстана*

№	Ключевые аспекты	Возможность
1	Развитие непромышленных секторов	позволит снизить зависимость от цен на сырьевые товары и создать дополнительные источники дохода и роста
2	Стимулирование инноваций и развитие высокотехнологичных отраслей	может содействовать созданию новых источников экономического роста и диверсификации экономики

3	Развитие человеческого капитала	позволит создать основу для развития знаний новой экономики и повысит конкурентоспособность страны в мировой арене
4	Стимулирование малого и среднего бизнеса	способствует разнообразию экономической структуры, созданию новых рабочих мест и развитию инноваций, сокращению зависимости от сырьевых ресурсов
5	Развитие инфраструктуры	способствует созданию благоприятных условий для привлечения инвестиций и развития различных секторов экономики
6	Стимулирование экспорта товаров с высокой добавленной стоимостью	способствует увеличению доходов от экспорта и уменьшению зависимости от экспорта сырьевых товаров

**составлена авторами*

Это сложная задача, но успешное ее решение будет способствовать улучшению экономического положения и перспектив развития Казахстана.

Новая модель экономического роста в Казахстане направлена на достижение высокой конкурентоспособности национальной экономики, внедрение которой ориентировано на достижение комплексного развития в различных сферах, придавая особое значение качеству человеческого капитала и эффективному использованию новых технологий и цифровизации для повышения конкурентоспособности на мировом рынке, которые проявляются через несколько ключевых направлений (рисунок 1) [8].

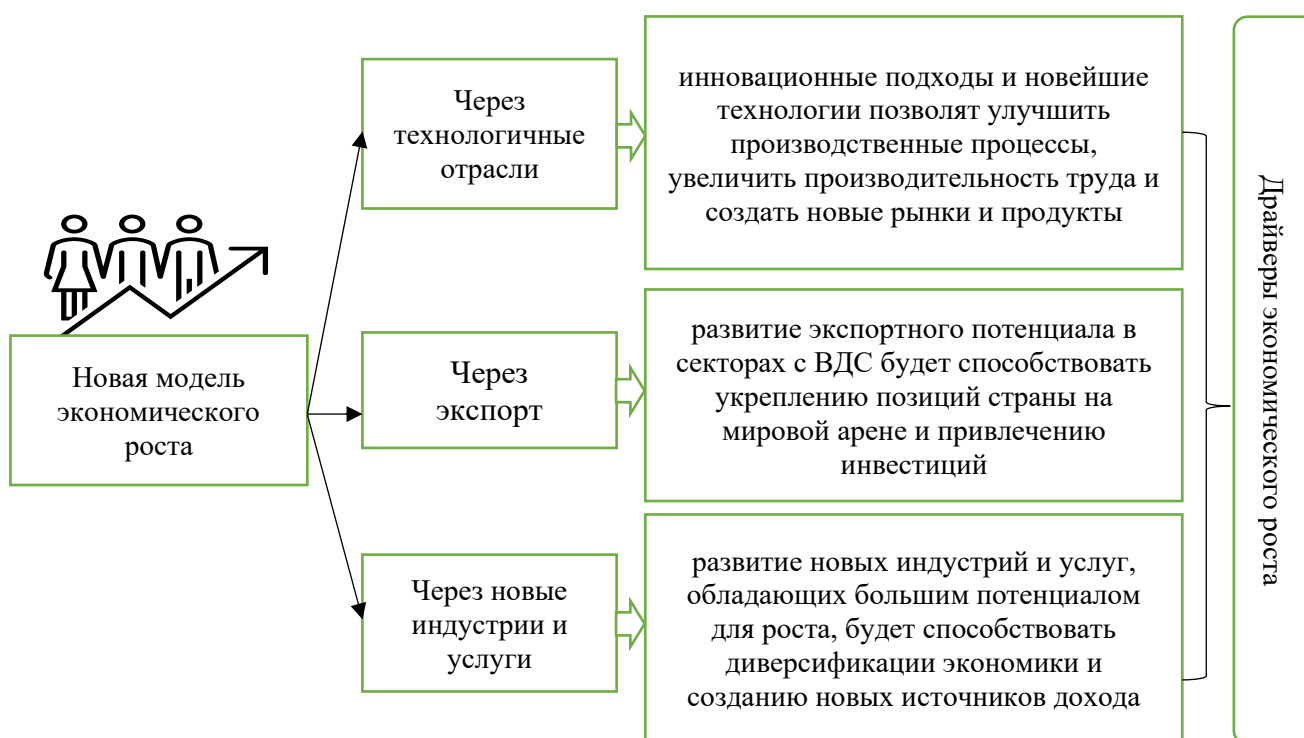

Рисунок – 1. Драйверы экономического роста*

**составлен на основе источника [8]*

Внедрение модели экономического роста, ориентированной на инновации, развитие человеческого капитала и создание новых высокорентабельных секторов, является ключевым фактором в достижении целей диверсификации и преодоления сырьевой направленности экономики Казахстана. Модель способствует созданию условий для устойчивого развития страны в долгосрочной перспективе. На примере зарубежных стран можно увидеть результат развития экономики, достигнутый в силу энергетического кризиса и ситуации с продовольствием [9].

По результатам исследования 2023 года Республика Казахстан заняла 37 место с результатом 66,11 балла, поднявшись на шесть пунктов по сравнению с рейтингом 2022 года. Казахстан опережает такие страны, как Кувейт (38 место), Португалия (39 место) и Индия (40 место). По фактору экономическая деятельность Казахстан занял 57 место, поднявшись на одну позицию (рисунок 2) [10].

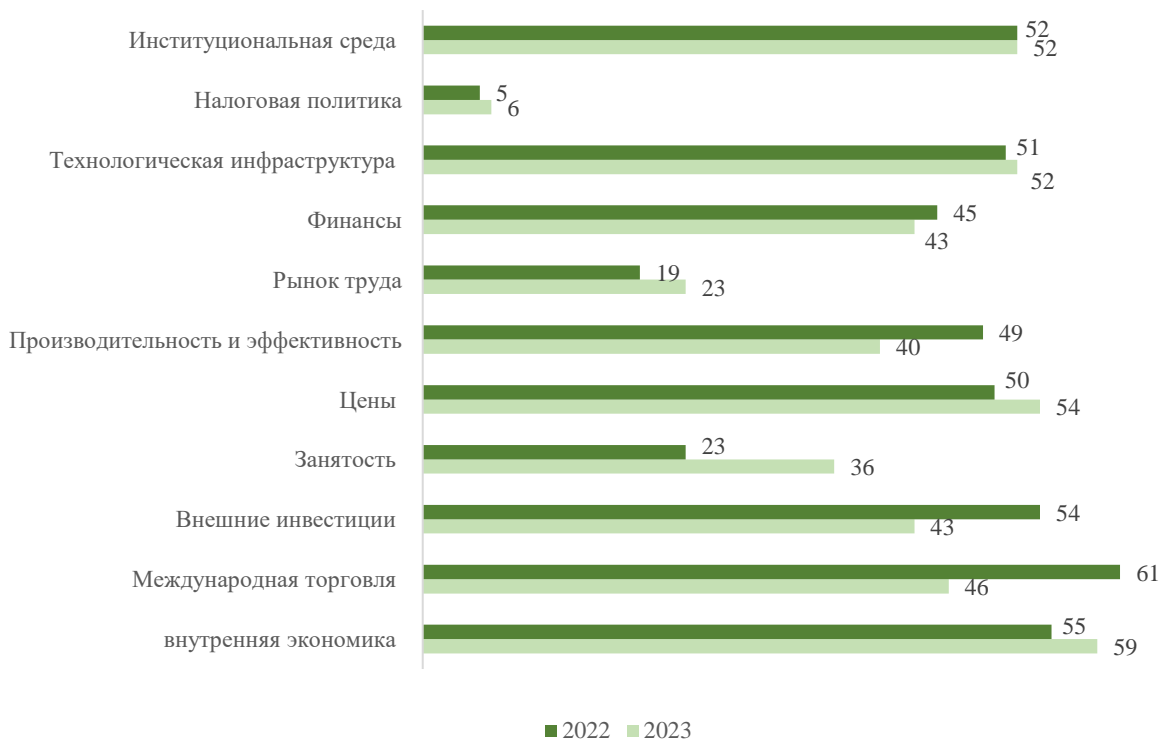

Рисунок – 2. Позиция Казахстана в рейтинге мировой конкурентоспособности за 2022-2023 годы*

*составлен на основе источника [10]

Промышленные компании РК в условиях жестокой конкурентной борьбы и быстро меняющейся ситуации должны не только сосредотачиваться на внутреннем состоянии дел, но и выработать долгосрочную стратегию, которая позволяла бы им успевать за изменениями, происходящими в их окружении и содействовать дальнейшему развитию промышленного производства с целью интеграции в глобальную цепочку добавленной стоимости. Высокая инвестиционная привлекательность является основным фактором, влияющим на достижение высоких и устойчивых темпов социально-экономического роста и способствующим приобретению компаниями конкурентных позиций. Существует тесная связь между диверсификацией и преодолением сырьевой направленности экономики Казахстана и потреблением основного капитала (далее - ОК) (рисунок 3).

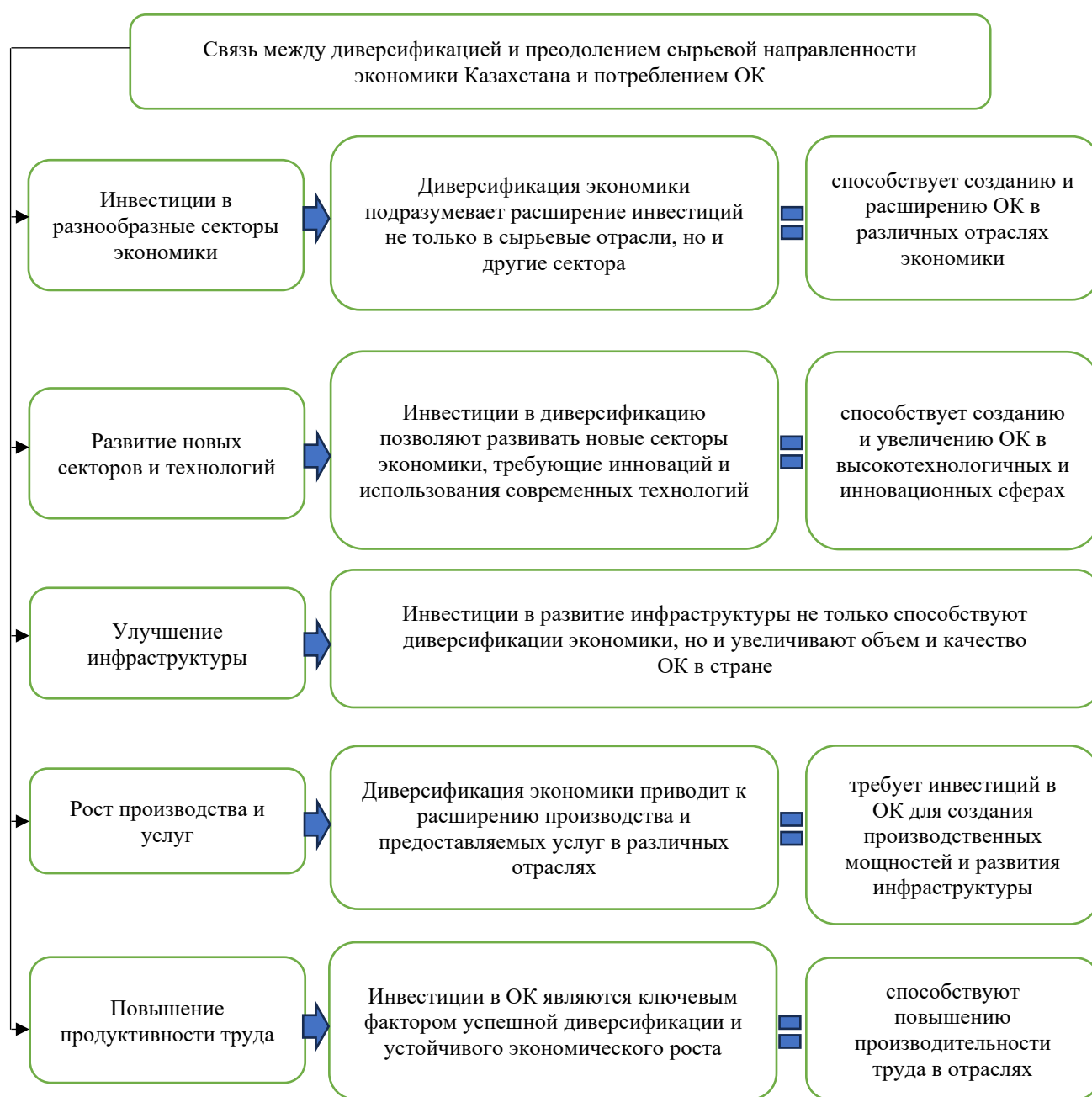

Рисунок – 3. Связь между преодолением сырьевой направленности экономики Казахстана и потреблением ОК*

*составлено авторами

Диверсификация и преодоление сырьевой направленности экономики Казахстана напрямую влияют на потребление ОК, обеспечивая создание и развитие новых секторов экономики, расширение производства и увеличение продуктивности труда. Эффективное использование национальных ресурсов для создания, обновления и обслуживания ОК важно для обеспечения устойчивого экономического развития страны. Потребление ОК напрямую влияет на производственные возможности и конкурентоспособность экономики, поэтому его управление и оптимизация играют ключевую роль в достижении экономических целей и устойчивого роста национального благосостояния. Для определения прогнозных значений показателя «Потребление ОК» на 2024-2026 гг. была построена трендовая модель. Для проверки временного ряда на наличие аномальных наблюдений был использован критерий Ирвина (таблица 2) [11].

Динамика потребления ОК, млн. тенге и наблюдаемое значение критерия Ирвина*

Год	Потребление ОК, млн.тенге	Наблюдаемое значение критерия Ирвина
2012	3 732 517,10	-
2013	4 352 759,90	0,288
2014	4 869 370,70	0,24
2015	5 199 146,50	0,153
2016	5 009 473,70	0,088
2017	5 726 334,40	0,333
2018	6 394 457,40	0,311
2019	7 372 240,60	0,454
2020	7 579 915,90	0,097
2021	8 983 559,30	0,652
2022	10 851 101,70	0,868

*составлена авторами на основе источника [11]

Наблюдаемое значение критерия Ирвина:

$$\lambda_t = \frac{|y_t - y_{t-1}|}{\sigma_y}, \quad t = \overline{2, 11}$$

Критическое значение критерия Ирвина $\lambda_{0,05} = 1,5$.

С вероятностью 95% можно утверждать, что исходный временной ряд не имеет аномальных наблюдений, так как все значения, полученные с использованием критерия Ирвина, находятся ниже критического порога. При использовании критериев восходящих и нисходящих серий было обнаружено, что анализируемый временной ряд обладает трендовой составляющей (таблица 3).

Проверка наличия тренда*

Общий вид критерия «восходящих» и «нисходящих» серий (для выявления тенденции достаточно нарушения хотя бы одного неравенства)	Расчетные значения с вероятностью ошибки $0,05 < \alpha < 0,0975$
$v(n) > \left[\frac{2n-1}{3} - 1,96\sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right]$	3 < 4
$K_{\max} < [K_0(n)]$	6 > 5

*составлена на основе произведенных расчетов

1) Аппроксимация исходных данных была выполнена с помощью полинома первой степени:

$$y_t = a_0 + a_1t + \varepsilon_t,$$

С использованием метода наименьших квадратов были определены параметры выбранной кривой роста, в результате чего была выведена следующая трендовая модель:

$$y_t = 2662138,21 + 617990,26t$$

2) Оценка качества полученной модели была проведена по двум направлениям:

- проверка адекватности - был исследован ряд остатков, т.е. расхождение уровней, рассчитанных по модели и фактических наблюдений. Наиболее важными свойствами остаточной компоненты являются: равенство математического ожидания нулю, случайность остатков и соответствие их нормальному закону распределения.

- оценка точности модели.

Рассмотрим результаты анализа ряда остатков с целью проверки модели на адекватность:

- случайность - критерий «пиков» (поворотных точек) $p > \left[\frac{2}{3}(n-2) - 1,96\sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right]$ при

границе 3 полученное значение $4 > 3$ - модель адекватна;

- нормальность - RS-критерий $RS = \frac{e_{\max} - e_{\min}}{S}$ при границе 2,80-3,91 полученное значение 3,34 - модель адекватна;

- равенство математического ожидания уровней ряда остатков нулю - t -статистика Стьюдента $t_{набл.} = \frac{\bar{e}}{S} \sqrt{n}$ при границе 2,23 полученное значение 0 - модель адекватна.

Для оценки точности модели была рассчитана средняя относительная ошибка аппроксимации:

$$E_{отн.} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|e_t|}{y_t} \cdot 100\% = 8,41\%,$$

значение, которой свидетельствует о хорошем уровне точности модели.

Модель демонстрирует высокое качество и пригодна для прогнозирования. Для вычисления точечного прогноза в модель были внедрены соответствующие переменные. Для формирования интервального прогноза был определен доверительный интервал с заданным уровнем значимости $\alpha = 0,05$ (таблица 4).

Таблица – 4

Прогнозы показателя «Потребление основного капитала» на 2024-2026 гг.*

Год	Точечный прогноз,	Верхняя граница	Нижняя граница
2024	10 078 021,28	8 357 547,26	11 798 495,30
2025	10 696 011,53	8 761 643,24	12 630 379,83
2026	11 314 001,79	9 295 613,47	13 332 390,11

*составлена авторами на основе произведенных расчетов

Увеличение потребления ОК и диверсификации и преодоление сырьевой направленности экономики Казахстана взаимосвязаны:

- увеличение потребления ОК способствует развитию новых секторов экономики, способствуя диверсификации отраслевой структуры. Более эффективное использование ОК в несырьевых отраслях может снизить зависимость от сырьевых ресурсов и способствовать общему экономическому росту;

- увеличение потребления ОК включает инвестиции в развитие инфраструктуры, такие как транспортные сети, энергетика и телекоммуникации, улучшая условия для развития различных секторов экономики и способствуя их диверсификации;

- увеличение потребления ОК в разнообразных отраслях способствует повышению конкурентоспособности экономики Казахстана на мировом рынке. Разнообразные и современные производственные мощности могут привлечь инвестиции и способствовать экспортно-ориентированному развитию;

- увеличение инвестиций в ОК способствует созданию новых рабочих мест и улучшению качества жизни населения за счет расширения возможностей для трудоустройства и повышения доходов.

На основе проведенного анализа и полученных результатов можно предложить следующие конкретные рекомендации:

1. Стимулирование инвестиций в основной капитал в несырьевых секторах:

- разработать механизмы господдержки (гранты, налоговые льготы, субсидии) для предприятий, инвестирующих в основные фонды в сферах машиностроения, IT, агропромышленного комплекса, фармацевтики и других несырьевых отраслей;
- привлекать частные инвестиции и международные фонды через государственно-частное партнерство (ГЧП) для модернизации производственных мощностей и создания новых предприятий;
- развивать институты развития (например, Банк Развития Казахстана) с целью финансирования долгосрочных инфраструктурных и промышленных проектов.

2. Развитие инфраструктуры как основы для диверсификации:

- ускорить развитие транспортной и логистической инфраструктуры (модернизация железных дорог, автодорог, аэропортов, портов) для повышения конкурентоспособности отечественной продукции на международных рынках;
- развивать цифровую инфраструктуру, обеспечивая доступность высокоскоростного интернета и технологий связи в регионах, позволяя развивать высокотехнологичные отрасли;
- внедрять зеленые технологии в инфраструктурные проекты, снижая зависимость от традиционных энергоресурсов и повышая экологическую устойчивость экономики.

3. Поддержка инновационных и технологических секторов:

- стимулировать развитие R&D и венчурного финансирования, создавая условия для роста стартапов и технологических компаний;
- развивать индустриальные и технопарки, инкубаторы и акселераторы для поддержки инновационного предпринимательства;
- повысить уровень цифровизации и автоматизации производственных процессов, способствуя трансформации традиционных отраслей в более технологически продвинутые.

4. Формирование благоприятной бизнес-среды и развитие человеческого капитала:

- облегчить доступ малого и среднего бизнеса (МСБ) к долгосрочному финансированию для расширения производства и модернизации оборудования;
- создавать программы по переподготовке кадров и повышению квалификации, чтобы адаптировать рабочую силу к требованиям новых отраслей;
- внедрять образовательные инициативы и партнерства между университетами, бизнесом и государством для подготовки специалистов, востребованных в несырьевых секторах.

5. Поддержка экспортно-ориентированного производства:

- создать программы продвижения казахстанских товаров и услуг на международных рынках;
- развивать инструменты экспортного кредитования и страхования рисков для отечественных производителей;
- расширять участие Казахстана в глобальных производственных цепочках и международных интеграционных процессах.

Таким образом, увеличение потребления ОК и диверсификация экономики в Казахстане могут взаимодополнять друг друга, способствуя устойчивому и устойчивому экономическому росту страны. Эффективное управление и оптимизация этого процесса играют ключевую роль в достижении экономических целей и обеспечении устойчивого роста национального благосостояния.

Заключение. Увеличение потребления ОК и диверсификация экономики Казахстана играют ключевую роль в обеспечении устойчивого экономического роста и развития страны. Повышение инвестиций в ОК способствует созданию новых производственных мощностей, улучшению инфраструктуры и развитию современных технологий, стимулируя диверсификацию экономики. Разнообразие отраслей и секторов, развитие новых индустрий и услуг, а также снижение зависимости от сырьевых ресурсов способствуют укреплению экономической стабильности и конкурентоспособности Казахстана на мировой арене. Эти стратегические шаги также способствуют улучшению качества жизни населения и содействуют созданию новых рабочих мест, делая увеличение потребления ОК и диверсификацию экономики важными приоритетами для национального развития Казахстана. Кроме того, они способствуют формированию инновационной среды, повышению уровня цифровизации и поддержке устойчивого предпринимательства, являясь основой для долгосрочного и сбалансированного экономического развития страны.

Грантовый проект ИРН AP19680334 "Казахстан в глобальной цепочке добавленной стоимости: экспортный потенциал, стратегия и механизмы интеграции"

ЛИТЕРАТУРА

1. García Nicolás, C. Territorial competitiveness and the European investment plan against regional inequality. // *Journal of Regional Research*. – 2016. – № 35. – P. 177–201.
2. Abroon Qazi, M.K.S. Al-Mhdawi. Exploring the relative importance of sustainable competitiveness pillars. // *Journal of Cleaner Production*. – 2024. – № 443. – 1409 p. – <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.140986>.
3. Erin L.Wolcott. Employment inequality: Why do the low-skilled workless now? // *Journal of Monetary Economics*. – 2021. – №118. – P.161–177. – doi: 10.1016/j.jmoneco.2020.09.004
4. Dereli D. and Salğar U. Relationship between R&D expenditures and economic growth: an evaluation on Turkey // *Journal of Life Economics*. – 2019. – № 6. – P. 345–360. – doi: 10.15637/jlecon.6.021.
5. Ulger O. and Uçan O. R&D expenditures-growth nexus in Turkey. // *MPRA Paper*. – 2019. – № 91060 – P. 1–19. – <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/91060.html>
6. Yao X., Hu Y., Gong H. and Chen D. Characteristics and evolution of China's industry–university–research collaboration to promote the sustainable development: based on policy text analysis // *Sustainability*. – 2021. – №13. – № 23. – 13105 p. – doi: 10.3390/su132313105.
7. Bayraktar Y., Dündar N., Özyilmaz A. The relationship between R&D expenditures and economic growth in BRICS-T countries. // *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. – 2022. – № 3(17). – P. 893–910. – doi: 10.17153/oguiibf.1151022.
8. Страновая стратегии по Казахстану 2022-2027гг., утвержденная Советом директоров 22 июня 2022. – Режим доступа: [kazakhstan-strategy-russian\(1\).pdf](kazakhstan-strategy-russian(1).pdf) (дата обращения 21.03.2024)
9. Мачавариани Г.И. Итоги развития мировой экономики в 2022 году и перспективы на 2023г. - ИМЭМО РАН, 2023. – 14 с. – <https://www.imemo.ru/files/File/ru/seminars/2023/31052023/Machavariani-31052023.pdf>
10. World Competitiveness Rating – Mode of access: <https://www.zakon.kz/>
11. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения 21.03.2024)

REFERENCES

1. García Nicolás, C. Territorial competitiveness and the European investment plan against regional inequality. // *Journal of Regional Research*. – 2016. – № 35. – P. 177–201.
2. Abroon Qazi, M.K.S. Al-Mhdawi. Exploring the relative importance of sustainable competitiveness pillars. // *Journal of Cleaner Production*. – 2024. – № 443. – 1409 p. – <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.140986>.
3. Erin L.Wolcott. Employment inequality: Why do the low-skilled workless now? // *Journal of Monetary Economics*. – 2021. – № 118. – P. 161–177. – doi: 10.1016/j.jmoneco.2020.09.004
4. Dereli D. and Salğar U. Relationship between R&D expenditures and economic growth: an evaluation on Turkey. // *Journal of Life Economics*. – 2019. – № 6. – P. 345–360. – doi: 10.15637/jlecon.6.021.
5. Ulger O. and Uçan O. R&D expenditures-growth nexus in Turkey. // *MPRA Paper*. – 2019. – №91060. – P. 1–19. <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/91060.html>
6. Yao X., Hu Y., Gong H., Chen D. Characteristics and evolution of China's industry–university–research collaboration to promote the sustainable development: based on policy text analysis // *Sustainability*. – 2021. – № 23(13). – 13105 p. – doi: 10.3390/su132313105.
7. Bayraktar Y., Dündar N., Özyilmaz A. The relationship between R&D expenditures and economic growth in BRICS-T countries. // *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. – 2022. – № 3(17). – P. 893–910 – doi: 10.17153/oguiibf.1151022.
8. Stranovaya strategii po Kazahstanu 2022-2027gg., utverzhdennaya Sovetom direktorov 22 iyunya 2022. [Country Strategy for Kazakhstan 2022-2027, approved by the Board of Directors on June 22, 2022]. – Rezhim dostupa: [kazakhstan-strategy-russian\(1\).pdf](kazakhstan-strategy-russian(1).pdf) (data obrashcheniya 21.03.2024) [in Russian].

9. Machavariani G. Itogi razvitiya mirovoj ekonomiki v 2022 godu i perspektivy na 2023g. [Results of the global economic development in 2022 and prospects for 2023]. - IMEMO RAN, 2023. – 14 s. <https://www.imemo.ru/files/File/ru/seminars/2023/31052023/Machavariani-31052023.pdf> [in Russian].

10. World Competitiveness Rating – Mode of access: <https://www.zakon.kz/>

11. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obrashcheniya 21.03.2024) [in Russian].

Джазыкбаева Б.К., Курмангалиева Л.А., Жумабекова М.Б., Замбинова Г.К.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ӘРТАРАПТАНДЫРУ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Андатпа

Зерттеу барысында экономиканы әртараптандыру шикізат нарығының циклділігіне тәуелділікті азайтуға және экономикалық дамудың тұрақты негізін құруға мүмкіндік беретіні анықталды, бұл әсіресе әлемдік нарықтардағы өзгергіштік кезеңдеріндегі тұрақтылық пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Зерттеу барысында автор шикізат салаларына тәуелділікті төмендетуге және жаңа жоғары технологиялық және инновациялық секторларды дамытуға бағытталған Қазақстан экономикасын әртараптандыру жөніндегі стратегияларды дамыту және іске асыру орнықты экономикалық өсуге, әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға және шикізат бағасының ауытқуымен байланысты тәуекелдерді қысқартуға ықпал етеді деген гипотезаны алға тартты. Шикізаттық емес секторларды дамытуға бағытталған экономиканы әртараптандыру жөніндегі белсенді саясат елдің экономикалық жағдайын едәуір жақсартып алатыны және оны сыртқы күйзелістерге және әлемдік конъюнктурадағы өзгерістерге осал етпейтіні анықталды. Автор 2024-2026 жылдарға арналған "Негізгі капиталды тұтыну" көрсеткішінің болжамды мәндерін анықтау үшін тренд моделін жасады. Қазақстан экономикасының шикізаттық бағытын әртараптандырудың және еңсерудің маңыздылығын растау үшін қажетті және олардың негізгі капиталды тұтынуға тікелей әсері анықталған мәндер тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз етудің негізгі факторына айналатын Негізгі капиталды жаңарту және қызмет көрсету үшін Ұлттық ресурстарды саналы түрде пайдалануды растады.

Jazykbayeva B., Kurmangaliyeva L., Zhumabekova M., Zambinova G.

DIVERSIFICATION OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Annotation

In the course of the research, it was revealed that economic diversification makes it possible to reduce dependence on the cyclical commodity market and create a more stable foundation for economic development, which is especially important to ensure stability and sustainability during periods of volatility in global markets. In the course of the research, the author hypothesized that the development and implementation of strategies to diversify the economy of Kazakhstan, aimed at reducing dependence on raw materials industries and the development of new high-tech and innovative sectors, contribute to sustainable economic growth, increase competitiveness in the global market and reduce the risks associated with fluctuations in commodity prices. It has been revealed that an active economic diversification policy focused on the development of non-resource sectors can significantly improve a country's economic situation and make it less vulnerable to external shocks and changes in the global environment. The author has built a trend model to determine the forecast values of the indicator "Fixed capital consumption" for 2024-2026. necessary to confirm the importance of diversifying and overcoming the raw materials orientation of the economy of Kazakhstan and their direct impact on the consumption of fixed assets, the identified values confirmed the conscious use of national resources for the renewal and maintenance of fixed assets, which is becoming a key factor for ensuring sustainable economic development.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).26

УДК 336.2

ГРНТИ 06.73.15

М.Т. Такиев, докторант программы ДВА¹

Г.Б. Увакбаева, к.э.н., доцент²

Р.К. Берстембаева*, к.э.н., ассоц. профессор³

Б.Б. Мажитова, магистр, старший преподаватель⁴

Narxoz University, г. Алматы, Казахстан¹

Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан²

Международный университет «Астана», г. Астана, Казахстан³

Евразийский Гуманитарный институт, г. Астана, Казахстан⁴

*-основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: kcn.alyam@mail.ru

ВЫПАДАЮЩИЕ НАЛОГОВЫЕ ДОХОДЫ ГОСУДАРСТВА КАК РЕЗУЛЬТАТ НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье дана оценка уровня потерь государственного бюджета РК вследствие применения налоговых льгот. Исследование направлено на выявление возможностей государства компенсации потерь доходов на основе оптимизации налоговых льгот. Для этого проведен анализ структуры и динамики выпадающих доходов от основных налогов в Казахстане – НДС, корпоративного подоходного налога, индивидуального подоходного налога и социального налога.

Оценка динамики налоговых потерь за пятилетний период показала рост уровня выпадающих доходов как в целом, так и по каждому налогу. В структуре выпадающих налогов выявлена существенная доля НДС и корпоративного подоходного налога. Авторами проведена оценка динамики и структуры расходов бюджета в виде льгот, предоставленных по основным двум видам налогов в Казахстане.

Анализ показал, что основные потери бюджета по корпоративному налогу связаны с тремя льготами – корректировка СГД, перенос убытков и снижение налогооблагаемого дохода. Выявлены аналогичные потери по НДС. Проведенный анализ позволяет авторам сформулировать конкретные рекомендации, направленные на оптимизацию системы налоговых льгот. Для этого рекомендовано четко обосновать необходимость введения новых налоговых льгот, а также разработать механизм компенсации потерь бюджета от их предоставления. Кроме того, рекомендовано предоставлять льготы на ограниченный период.

Ключевые слова: *налоги, налоговое стимулирование, выпадающие налоговые доходы, налоговые льготы, потери бюджета, правовые нормы, преференции, государственный бюджет.*

Кілт сөздер: *салықтар, салықтық ынталандыру, түсетін салық кірістері, салықтық жеңілдіктер, бюджет шығыны, құқықтық нормалар, преференциялар, мемлекеттік бюджет.*

Keywords: *taxes, tax incentives, shortfall in tax revenues, tax benefits, budget losses, legal norms, preferences, state budget.*

JEL classification: H21, H25, H26

Введение. Действующая практика функционирования налогов в Казахстане характеризуется снижением эффективности вследствие значительного уровня налоговых льгот. Между тем, в мировой практике общепринятым принципом построения налоговых систем является средний уровень налогообложения при минимальном количестве льгот по сравнению с высоким уровнем налоговых ставок для одних субъектов и существенными льготами для других субъектов.

В период пандемии коронавирусной инфекции и связанного с ней снижением деловой активности Правительством РК были предоставлены беспрецедентные льготы для большинства субъектов налогообложения с целью поддержки и стимулирования предпринимательской деятельности. Объявленная после окончания налоговых каникул отмена ряда предоставленных льгот вызвала широкий шквал недовольства у всех субъектов налогообложения в республике.

По данным официальной статистики выпадающие доходы от применения налоговых льгот за период 2018-2021 годы составили 30,4 трлн. тенге. [1]

В период развития рыночных отношений в республике количество, объем, содержание и виды налоговых льгот претерпели значительные изменения. В современных условиях сохраняется ряд проблем налогообложения, требующих научной оценки и решения.

Целью исследования является комплексный анализ действующей практики предоставления налоговых льгот в Казахстане и научное обоснование рекомендаций по их оптимизации.

Как показал проведенный анализ, действующая практика налогообложения характеризуется недостаточной эффективностью. Несмотря на существенные меры государственной поддержки, уровень предпринимательской активности в Казахстане не соответствует требованиям современного этапа рыночных реформ. В стране по-прежнему наблюдаются отраслевые и региональные диспропорции социально-экономического развития. Рост количества банкротств и в целом короткий жизненный цикл субъектов малого предпринимательства свидетельствует об их уязвимости и низкой финансовой устойчивости. Действующий механизм налогообложения не стимулирует укрупнение субъектов предпринимательства. Кроме того, вследствие пробелов системы налогообложения доходов и собственности растёт социальное неравенство и уровень бедности.

Все это вызывает необходимость комплексной научной оценки практики предоставления налоговых льгот в республике в целях выработки рекомендаций по их оптимизации.

Исследование основано на использовании диалектического подхода к изучению экономических процессов, что предусматривает системное выявление закономерностей, взаимосвязь между их составляющими, оценку динамики их развития, изучение факторов, оказывающих влияние на состояние и изменения.

Методика исследования включает системный и логический подход, использование сравнительного, нормативно-логического анализа и экспертной оценки.

Проведенная оценка выпадающих налоговых доходов бюджета вследствие предоставления налоговых льгот, была проведена на основании данных Комитета государственных доходов РК и Высшей аудиторской палаты РК.

Обзор литературы. Вопросы налогообложения исследуются многими зарубежными и отечественными учёными, практиками, экспертами, государственными деятелями республики.

Проблемы оценки эффективности налоговых льгот являются одной из широко обсуждаемых тем в научной литературе. Многие авторы считают, что предоставление государством налоговых льгот носит двойственную экономическую природу. С одной стороны, налоговые льготы являются инструментом стимулирования предпринимательской деятельности, с другой, приводят к увеличению выпадающих налоговых доходов бюджета (налоговые расходы бюджета), которые не компенсируются потребностями общества.

Исследование выпадающих доходов проведено американскими экономистами С. Сюрреем и П. Макдэниелом (Stanley S. Surrey and Paul R. McDaniel, 1979), которыми была разработана концепция налоговых расходов. Они установили, что механизм налогообложения прибыли включает ряд элементов, которые определяют порядок определения налогооблагаемого дохода, который складывается из установления субъектов и объекта налогообложения, который формируется в результате корректировки суммы доходов, получаемых плательщиком и её уменьшения на уровень разрешенных законодательством вычетов и льгот. При этом, по мнению авторов, необходимо чётко определить перечень льгот и порядок их предоставления для каждой отрасли [2].

Российские ученые Медведева Т.М., Пинская М.Р. и Максимова В.И. дают авторское определение выпадающих налоговых доходов, под которым следует понимать потерю налоговых поступлений, в результате применения налоговых льгот и изъятий в течение одного календарного года [3, 4].

Более точным, на наш взгляд является определение профессора Майбурова И.А., который трактует налоговые расходы как недополученные государством поступления налогов в связи и реализацией субъектами налогообложения разрешенных законодательством прав на уменьшение сумм налоговых обязательств [5].

Анализ существующих подходов показал, что в целом авторы подчёркивают, что реализация субъектами тотальных или индивидуальных прав на налоговые льготы приводит к сокращению бюджетных доходов. В частности, это подчёркивает Малинина Т.А., рассматривая данный термин как упущенные или недополученные бюджетом доходы [6].

В казахстанской научной литературе проблемы налоговых льгот практически не исследуется. Налоговое стимулирование предпринимательской деятельности посредством предоставления налоговых льгот неизбежно связано с выпадающими доходами бюджета. Между тем, в законодательной практике Республики Казахстан данный термин отсутствует. Есть некоторые выводы по результатам предоставления налоговых льгот, которые влияют на уровень налоговой нагрузки. Так Кулекеев Ж. и Пак Е. отмечают, что сокращение налоговой базы в Казахстане связано с разработанным Правительством механизмом стимулирования предпринимателей и самозанятого населения [7]. Они подчёркивают, что тем самым государство ставит налогоплательщиков в неравные условия, что снижает конкуренцию между ними.

Профессор Зейнельгабдин А.Б., исследуя влияние взаимосвязи денежно-кредитных и налогово-бюджетных инструментов на формирование и использование государственных финансовых ресурсов в РК, отмечает необходимость оценки эффективности предоставления налоговых и таможенных льгот в Казахстане [8].

Профессор Нурумов А.А. отмечает необходимость налогового администрирования с учётом развития цифровых технологий, подчёркивая при этом его роль в борьбе с теневой экономикой, которая, в свою очередь, также означает потери бюджета [9].

Его поддерживают другие ученые, подчёркивая при этом необходимость реформирования налогообложения доходов с учётом дифференциации отраслей, с целью отхода от сырьевой направленности казахстанской экономики [10].

Профессор Жусупов А.Д. исследует правовые аспекты понятия налоговые льготы, не уточняя их экономический смысл и не давая оценку их необходимости [11].

Обзор научной литературы выявил наличие противоположных суждений по проблемам налоговых льгот, их необходимости и правового регламентирования. Все вышеизложенное, с учётом отсутствия точного определения выпадающих доходов в законодательстве РК, подчёркивает актуальность темы и необходимость её комплексного исследования и решения.

Основная часть. Как показали проведенные исследования, в экономической литературе и законодательной практике Казахстана нет чёткого определения понятию «выпадающие налоговые доходы бюджета». Термины «налоговые льготы», «налоговые преференции» рассматриваются с точки зрения их экономической сущности и механизма предоставления. На наш взгляд, современные реалии требуют оценки эффективности предоставления налоговых льгот, так как сегодня потери бюджета от их предоставления существенны, а экономическая целесообразность не всегда оправданна. Это даёт нам основание предложить следующее определение термину выпадающих налоговых доходов бюджета - это *потенциальные резервы, которые государство оставляет в экономике с целью поддержки приоритетных отраслей или повышения доступа населения к товарам и услугам.*

Для оценки потерь бюджета вследствие предоставления налоговых льгот в мировой практике используется 3 метода:

Зарубежный опыт выделяет три метода количественной оценки налоговых льгот:		
Метод упущенной выгоды позволяет определить потери бюджета в результате реализации субъектами свои прав на льготы	Метод восстановленных доходов основан на расчёте возможного увеличения доходов бюджета в результате отмены льгот	Метод эквивалентных расходов оценивает объем расходов бюджета в случае замены льготы трансфертом

Рисунок – 1. Методы выпадающих доходов в виде налоговых льгот*

*составлен авторами на основе источника [6].

Зарубежная практика демонстрирует наибольшее распространение 1 метода, который нами также был использован. Он основан на расчёте разности между суммой налога, прогнозируемого к уплате в случае отсутствия налоговых льгот и фактически оплачиваемой суммой с учётом применения всех разрешенных законодательством вычетов и льгот.

В Казахстане максимальное поступление в бюджет обеспечивают 4 налога, которые нами были приняты во внимание при оценке уровня выпадающих доходов:

1. налог на добавленную стоимость (далее НДС);
2. корпоративный подоходный налог (далее КПН);
3. индивидуальный подоходный налог (далее ИПН);
4. социальный налог (далее СН).

Трудность анализа заключается в отсутствии в республике законодательных норм и методических подходов к оценке уровня доходов бюджета, теряемых в результате применения налоговых льгот. В этой связи нами апробирован данный метод на основе данных, источником которых являются налоговые декларации по этим налогам.

Анализ динамики выпадающих доходов государственного бюджета за 2019-2023 годы РК, представленных в таблице 1 показал, что их общая сумма составила 38 590 229,1 млн. тенге, в том числе на конец анализируемого периода 10 136 870,4 млн. тенге [12].

Таблица – 1

**Динамика потерь государственного бюджета РК вследствие применения льгот
за 2019-2023 годы**

Вид налога	млн. тенге					2023 в % к 2019 году
	2019	2020	2021	2022	2023	
НДС	4 564 265	4 044 064	5 232 157	7 731 183	7 600 144	166,5%
Корпоративный подоходный налог	1 682 200	1 490 344	1 641 416	1 938 431	2 482 204	147,6%
Индивидуальный подоходный налог	23 512	15 824	19 561	18 975	44 292	188,4%
Социальный налог	5 974	7 970	19 473	18 010	10 230	171,2%
Итого	6 275 951	5 558 201	6 912 607	9 706 599	10 136 870	161,5%

* рассчитано по данным Комитета государственных доходов РК за 2019-2023 гг. [12].

Как видно из представленных данных, общая сумма потерь государственного бюджета вследствие применения налоговых льгот выросла в течение анализируемого периода на 61,5%. При этом потери от предоставления льгот по индивидуальному подоходному налогу выросли за этот период на 88,4%, по НДС – на 66,5%, по КПН – на 47,5% и по социальному налогу – на 61,5%.

Анализ структуры выпадающих доходов (таблица 2) позволяет сделать следующие выводы.

Таблица – 2

**Структура потерь государственного бюджета РК вследствие применения льгот
за 2019-2023 годы**

Вид налога	(в % к итогу)				
	2019	2020	2021	2022	2023
НДС	72,7	72,8	75,7	79,6	75,0
Корпоративный подоходный налог	26,8	26,8	23,7	20,0	24,5
Индивидуальный подоходный налог	0,4	0,3	0,3	0,2	0,4
Социальный налог	0,1	0,1	0,3	0,2	0,1
Итого	100	100	100	100	100

* рассчитано по данным Комитета государственных доходов РК за 2019-2023 гг. [12].

Наибольшую долю составляют выпадающие доходы по КПП и НДС, совокупно на эти два налога в 2019 году составили 99,5 %, в 2020 году – 99,6%, в 2021 году – 99,4%, в 2022 году – 99,6% и в 2023 году – 99,5%. На рисунке 2 отражена динамика выпадающих доходов бюджета в разрезе налогов.

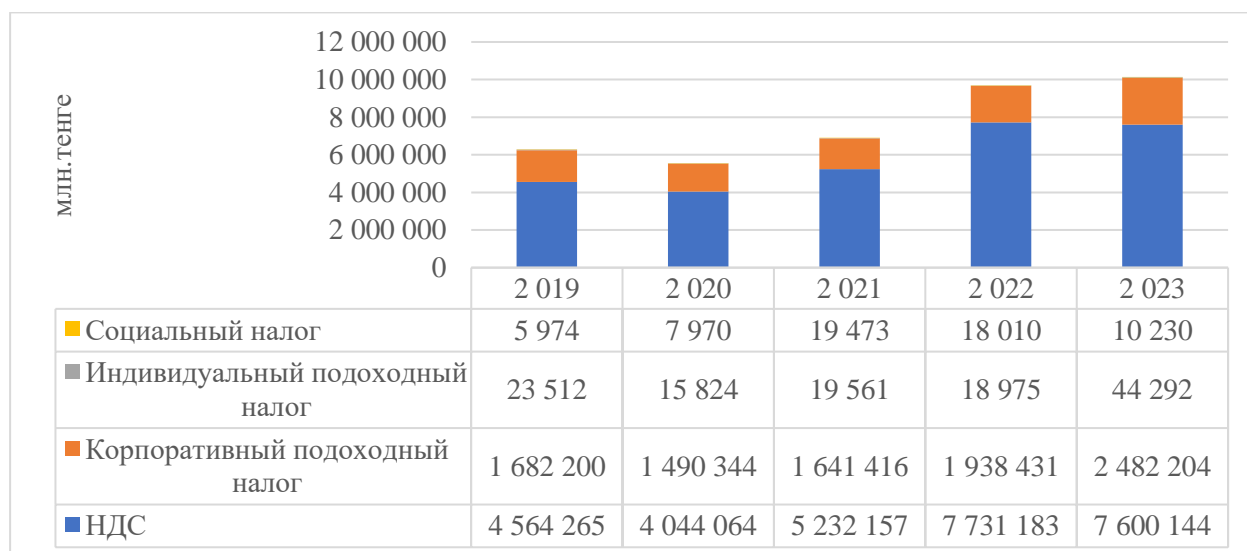

Рисунок – 2. Динамика выпадающих доходов государственного бюджета РК по видам налогов за 2019-2023 годы

* составлена авторами по данным источника [12].

Основными налогами, обеспечивающими максимальное поступление в бюджет, являются НДС и КПП. В этой связи необходим комплексный анализ объема и структуры налоговых льгот по этим двум налогам.

Анализ динамики потерь бюджета вследствие применения налоговых льгот по КПП за 2020-2023 годы показал, что их общая сумма выросла в полтора раза (таблица 3).

Таблица – 3

Структура условных потерь за счет предоставления льгот по корпоративному подоходному налогу

Показатели	2020		2021		2022		2023	
	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %
Корректировка совокупного годового дохода	800 470	53,7	944 872	57,6	1 166 796	60,2	1406 034	56,6
Сумма убытков, перенесённых прошлых периодов в пределах доходов, полученных за год	237 786	16,0	251 144	15,3	212 238	10,9	262 893	10,6
Уменьшение налогооблагаемого дохода	19 301	1,3	242 210	14,8	278 538	14,4	431058	17,4
Инвестиционные налоговые преференции	38 376	2,6	41 044	2,5	53 975	2,8	60183	2,4
Корректировка вычетов	4 745	0,3	5 646	0,3	5 265	0,3	71	0,0
Корректировка доходов	56 591	3,8	16 447	1,0	21 516	1,1	25826	1,0
Соц сфера; автономные орг. образования; и др.	333 076	22,3	139 704	8,5	195 211	10,1	200186	8,1
ВСЕГО по КПП	1 490 344	100	1 641 416	100	1 938 431	100	2 482 204	100

* рассчитано по данным Комитета государственных доходов РК за 2019-2023 гг. [12].

В структуре условных потерь по видам налоговых льгот произошли следующие изменения. Основные потери образуют 3 налоговые льготы – корректировка совокупного годового дохода, уменьшение налогооблагаемого дохода и перенос убытков. В 2023 году совокупно на три вышеуказанные льготы приходится 2 99 985 млн. тенге, что составляет 84,6% всех выпадающих доходов по КПП.

Согласно действующего законодательства, убытки от предпринимательской деятельности, а также убытки от выбытия фиксированных активов I группы и убытки от реализации объектов незавершенного строительства, неустановленного строительства, неустановленного оборудования, переносятся на последующие 10 лет включительно для погашения за счет налогооблагаемого дохода данных налоговых периодов [13].

То есть, чем больше налогоплательщики корректирует СГД в сторону уменьшения, пользуясь налоговыми льготами, и чем более расходов относит на вычеты, тем вероятнее формирование убытков по итогам отчетного периода в налоговом учете для целей налогообложения. Состояние убыточности плательщика становится перманентным при использовании налоговых льгот.

Анализ показал, даже если соответствующая налоговая льгота по корректировке СГД или стимулирующему вычету, которая повлияла на формирование убытка, будет впоследствии упразднена или налогоплательщик утратит статус ее пользователя, за ним остается право уменьшения налогооблагаемого дохода в последующих налоговых периодах в пределах 10-летнего срока на сумму убытков, ранее сформированных, в том числе ввиду применения налоговых льгот, что не отвечает принципам справедливости и определенности налогообложения.

При этом столь значительный срок применяется без учета обстоятельств, при которых образовался убыток: за счет инвестиционной деятельности или других факторов, имеет ли место злоупотребление по уменьшению налогооблагаемой базы за счет искусственного наращивания убытков. Более того, следует отметить, статьей 48 Налогового кодекса установлен 3-летний срок исковой давности по требованиям налоговых органов об уплате пересмотренной суммы налога или ранее начисленной суммы налога, а также на требования налогоплательщиков о возврате или зачете излишне уплаченных сумм налога [13].

Оценка структуры и динамики налоговых льгот по НДС позволяет сделать следующие выводы (таблица 4).

Таблица – 4

Структура льгот по НДС

Показатели	2020		2021		2022		2023	
	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %
Экспорт товаров	2 172 395	53,7	2 963 519	56,6	4 587 029	59,3	4 149 658	54,6
Международные перевозки	253 354	6,3	299 948	5,7	353 952	4,6	400 641	5,3
Обороты по реализации товаров , работ и услуг, освобожденных от НДС	394 529	9,8	472 966	9,0	624 773	8,1	771 367	10,1
Обороты по реализации, связанные с землей и жилыми зданиями	116 956	2,9	169 007	3,2	227 105	2,9	283 609	3,7
Финансовые операции, освобождаемые от НДС	621 035	15,4	715 847	13,7	1 180 961	15,3	1 272 652	16,7
Передача имущества в финансовый лизинг	23 670	0,6	37 128	0,7	37 202	0,5	46 573	0,6
Импорт освобождаемый от НДС	245 546	6,1	313 891	6,0	389 164	5,0	453 639	6,0
ИТОГО по НДС	4 044 064	100	5 232 157	100	7 731 183	100	7 600 144	100

* рассчитано по данным Комитета государственных доходов РК за 2019-2023 гг. [12].

Как показали расчёты, общая сумма потерь бюджета вследствие предоставления льгот по НДС выросла за 2020-2023 годы выросла на 87,9%.

Исследование структуры льгот по НДС показало, что основную долю составляет обложение по нулевой ставке оборотов по реализации товаров на экспорт, данный показатель варьирует от 53,7% в 2020 году до 54,6% в 2023 году. Второе место занимает льгота по финансовым операциям, освобожденным от НДС, удельный вес которой вырос с 15,4% в 2020 году до 16,7% в 2023 году. Третье место занимают освобожденные от НДС обороты отдельных товаров, работ, услуг, доля которых составила 9% в среднем за период.

На конец анализируемого периода на три эти льготы в совокупности приходится 87,5% всех выпадающих доходов по НДС. При этом следует отметить, что в отличие от освобождения от уплаты НДС, налогообложение по ставке 0 процентов предоставляет право плательщику возврата из государственного бюджета, ранее уплаченного НДС. Таким образом, фактически режим налогообложения по нулевой ставке предоставляет больший объем льгот по сравнению с режимом освобождения от уплаты налога.

Оценка отраслевой структуры налоговых льгот позволяет сделать следующие выводы (таблица 5).

Таблица – 5

Отраслевая структура основных потерь бюджета вследствие применения налоговых льгот

Показатели	2019		2020		2021		2022		2023	
	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %	Сумма, млн.тенге	Уд вес в %
Финансовый сектор	1404539	22,4	1433783	25,8	1555604	22,5	2266319	23,3	2553215	25,2
Горно-добывающая промышленность	1550817	24,7	1221476	22,0	1678866	24,3	2665352	27,5	2314184	22,8
Торговля	1131861	18,0	825008	14,8	979176	14,2	1504757	15,5	1641342	16,2
Обрабатывающая промышленность	808262	12,9	794 449	14,3	1172943	17,0	1472911	15,2	1593753	15,7
По 4 отраслям	4895479	78,0	4274715	76,9	5386589	77,9	7909340	81,5	8102494	79,9
По всем отраслям экономики	6275951	100	555 201	100	6912607	100	9706599	100	10136870	100

* рассчитано по данным Комитета государственных доходов РК за 2019-2023 гг. [12].

Расчёты показали, что в отраслевой структуре наибольшая доля приходится на четыре отрасли: финансовая и страховая деятельность, горнодобывающая промышленность, обрабатывающая промышленность и торговля. Основные потери в разрезе отраслей так же образовались по НДС и КПН. Потери по ИПН и СН в данных отраслях составили менее 1%. Отметим, что в горнодобывающей промышленности средневзвешенный процент потерь за 5 лет составил по НДС - 94,3% и КПН-5,7%, в финансовом секторе по НДС - 51,0% и КПН – 49,0%, в торговле по НДС- 91,7% и КПН 7,9% в обрабатывающей промышленности по НДС-86,4% и КПН-13,5%.

Проведенный анализ показал, что отсутствие статистики и утвержденной методики оценки налоговых льгот привели к недооценке масштабов потерь бюджета. Однако даже проведенная нами оценка, которая в полной мере не учитывает всего объёма выпадающих доходов, уже демонстрирует необходимость тщательного и комплексного подхода к вопросам оценки эффективности налоговых льгот и в целом целесообразности их предоставления.

Заключение. Оценка теоретических и практических аспектов данной темы позволяет нам сделать следующие выводы:

- действующее законодательство не даёт определения сущности выпадающих доходов;
- в стране отсутствует разработанная и утвержденная методика оценки налоговых льгот;
- целесообразность их предоставления не подтверждена должными расчётами, что в современных условиях усугубляет кризис государственных финансов в Казахстане;
- не проработан регламент принятия решений относительно целесообразности и форм предоставления тех или иных льгот по всем видам налогов.

Стимулирование предпринимательской активности и поддержки социально уязвимых слоев населения является общепринятой мировой практикой. В то же время, как показывает проведенный

анализ, в ведущих странах предоставление льгот для различных категорий плательщиков носит кратковременный и точечный характер. Порядок полного или частичного освобождения от налогов в развитых странах основан на всестороннем анализе внутренних и внешних факторов и является результатом комплексного мониторинга.

Между тем, казахстанская практика демонстрирует неэффективность предоставления налоговых льгот. Бюджет теряет огромные суммы. Плательщики, реализующие своё право на льготы, не демонстрируют отдачу от их предоставления государством.

Проведенный анализ показал необходимость тщательной оценки и количественного обоснования предоставления налоговых льгот по каждому их виду и категориям плательщиков. Кроме того, рекомендовано предоставлять налоговые льготы для компаний и предпринимателей на ограниченный период времени. Предоставление каждого вида льгот необходимо сопровождать источником компенсации потерь бюджета от их предоставления (например, отмена предоставленных ранее льгот, или ликвидация неэффективных льгот). Данные положения должны быть отражены в официальных документах – Основных направлениях социально-экономической политики, оговорены бюджетным процессом на соответствующий финансовый год.

Практика демонстрирует необходимость разработки специальных целевых индикаторов для оценки эффективности налоговых льгот (социальных, демографических, экономических). Период введения каждой конкретной льготы целесообразно варьировать от цели данной льготы либо коррелировать период их предоставления со сроком исковой давности по налоговому законодательству – 3 года для субъектов малого и среднего предпринимательства и 5 лет – для крупного предпринимательства. Необходимость продления льгот также должна быть обоснована соответствующим расчётом их эффективности

Вместе с тем, в отдельных случаях предоставление налоговых льгот является необходимым, поскольку направлено на решение определенных распределительных задач, стимулирование экономической активности и роста, в том числе отдельных отраслях, социальную поддержку отдельных категорий граждан.

Решение о целесообразности предоставления тех или иных налоговых льгот должно приниматься с учетом таких аспектов, как прямые потери государственных доходов, простота управления налогами, социальные и распределительные эффекты. Его использование должно сопровождаться обоснованием, регулярным мониторингом и анализом необходимости и эффективности, поскольку налоговые льготы аналогичны бюджетным расходам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Краткий отчет об исполнении республиканского бюджета за 2022 год. 18 мая 2023 г. – URL: <https://www.gov.kz/>
2. Surrey S., McDaniel P. Tax Expenditures // Harvard University Press. – 1985. – № 1(112). – P. 10–24.
3. Медведева Т.М. О порядке учета бюджетных средств, направленных на компенсацию выпадающих доходов // Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения. – 2014. – № 9. – С. 19–26.
4. Пинская М.Р., Максимова Е.Н. Выпадающие налоговые доходы: последствия для регионов // Региональная экономика: теория и практика. – 2014. – № 43(370). – С. 20–33.
5. Майбуров И. А. Проблема идентификации и оценки налоговых расходов: методологический подход к решению // Проблемы экономики. – 2012. – № 2(311). – С. 187–193.
6. Малинина Т. Оценка налоговых льгот и освобождений: зарубежный опыт и российская практика. Москва: ИЭПП. – 2010. – 211 с.
7. Кулекеев Ж, Пак Е. Анализ налоговой нагрузки и оценка ее оптимальных значений для экономики Казахстана. - Алматы: Экономика и статистика. – 2020. – 216 с.
8. Зейнелгабдин А.Б. Влияние взаимосвязи денежно-кредитных и налогово-бюджетных инструментов на формирование и использование государственных финансовых ресурсов в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 2(86). – С. 166–170.
9. Нурумов А.А., Аскараров Д.А. Совершенствование налогового администрирования на основании информационной системы электронных счетов-фактур с применением системы управления рисками // Сборник трудов международной научно-практической конференции

«Современные тенденции развития финансово-банковского сектора в условиях экономической неопределенности»/ под общей ред. Насыровой Г.А. - Нур-Султан: Евразийский Национальный университет им. Л. Н. Гумилева. – 2022. – 256 с.

10. Аймурзина Б.Т., Есенгельдин Б.С., Каменова М.Ж. Оценка эффективности современного налогового механизма в Казахстане. // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2020. – № 4. – 203 с. – doi: 10.52260/2304-7216.2020.4(41).23

11. Жусупов А. Д. Правовая характеристика налоговых льгот и преференций по законодательству РК // Экономика и право. – 2016. – № 7. – С. 49–53.

12. Официальный сайт Комитета государственных доходов РК– URL: <https://kgd.gov.kz/ru/content/dinamika-postupleniy-nalogov-i-platezhey-v-gosudarstvennyu-byudzheth-1>

13. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс РК) от 25 декабря 2017 г. №120 -VI ЗРК (по состоянию на 01 января 2024 г.). – URL: <https://online.zakon.kz>

REFERENCES

1. Kratkoe zaklyuchenie k otchetu Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ob ispolnenii respublikanskogo byudzheta za 2022 god. [Summary of the report of the Government of the Republic of Kazakhstan on the implementation of the republican budget for 2022] 18 maya 2023 g. – URL: <https://www.gov.kz/> [in Russian]

2. Surrey S., McDaniel P. Tax Expenditures // Harvard University Press. – 1985. – №1(112). – P. 10–24.

3. Medvedeva T. O poryadke ucheta byudzhetnyh sredstv, napravlennyh na kompensatsiyu vypadayushchih dohodov [On the accounting procedure for budget funds aimed at compensating for lost income] // Aktual'nye voprosy buhgalterskogo ucheta i nalogooblozheniya. – 2014. – №9. – S. 19–26. [in Russian]

4. Pinskaya M., Maksimova E. Vypadayushchie nalogovye dohody: posledstviya dlya regionov [Shortfall in tax revenues: consequences for regions] // Regional'naya ekonomika: teoriya i praktika. – 2014. – № 43(370). – S. 20–33. [in Russian]

5. Majburov I. Problema identifikatsii i ocenki nalogovyh raskhodov: metodologicheskij podhod k resheniyu [The problem of identification and assessment of tax expenditures: a methodological approach to the solution] // Problemy ekonomiki. – 2012. – №2(311). – S. 187–193. [in Russian]

6. Malinina T. Ocenka nalogovyh l'got i osvobozhdenij: zarubezhnyj opyt i rossijskaya praktika. [Assessment of tax benefits and exemptions: foreign experience and Russian practice] - Moskva: IEPP. – 2010. – 211 s. [in Russian]

7. Kulekeev Zh., Pak E. Analiz nalogovoy nagruzki i ocenka ee optimal'nyh znachenij dlya ekonomiki Kazahstana. [Analysis of the tax burden and assessment of its optimal values for the economy of Kazakhstan] - Almaty: Ekonomika i statistika. – 2020. – 216 s. [in Russian]

8. Zejnel'gabdin A. Vliyanie vzaimosvyazi denezhno-kreditnyh i nalogovo-byudzhetnyh instrumentov na formirovanie i ispol'zovanie gosudarstvennyh finansovyh resursov v Respublike Kazahstan [The impact of the relationship between monetary and fiscal instruments on the formation and use of public financial resources in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – №2(86). – S. 166–170. [in Russian]

9. Nurumov A., Askarov D. Sovershenstvovanie nalogovogo administrirovaniya na osnovanii informacionnoj sistemy elektronnyh schetov-faktur s primeneniem sistemy upravleniya riskami [Improving tax administration based on an electronic invoice information system using a risk management system] // Sbornik trudov mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Sovremennye tendencii razvitiya finansovo-bankovskogo sektora v usloviyah ekonomicheskoy neopredelennosti»/ pod obshej red. Nasyrovoy G.A. - Nur-Sultan: Evrazijskij Nacional'nyj universitet im. L. Gumileva. – 2022. – 256 s. [in Russian]

10. Ajmurzina B., Esengel'din B., Kamenova M. Ocenka effektivnosti sovremennogo nalogovogo mekhanizma v Kazahstane [Assessment of the effectiveness of the modern tax mechanism in Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2020. – № 4. – 203 s. – DOI 10.52260/2304-7216.2020.4(41).23 [in Russian]

11. Zhusupov A. Pravovaya harakteristika nalogovyh l'got i preferencij po zakonodatel'stvu RK [Legal characteristics of tax benefits and preferences under the legislation of the Republic of Kazakhstan] // *Ekonomika i pravo.* – 2016. – № 7. – S. 49–53. [in Russian]

12. Oficial'nyj sajt Komiteta gosudarstvennyh dohodov RK– URL: <https://kgd.gov.kz/ru/content/dinamika-postupleniy-nalogov-i-platezhey-v-gosudarstvennyy-byudzhets-1>

13. Kodeks Respubliki Kazahstan «O nalogah i drugih obyazatel'nyh platezhah v byudzhets» (Nalogovyj kodeks RK) ot 25 dekabrya 2017 g. №120 -VI ZRK (po sostoyaniyu na 01 yanvarya 2024 g.). – URL: <https://online.zakon.kz> [in Russian]

Такиев М.Т., Увакбаева Г.Б., Берстембаева Р.К., Мажитова Б.Б.

МЕМЛЕКЕТТІК САЛЫҚ ТҮСІМДЕРІНІҢ ЖОҒАЛУЫ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ САЛЫҚТЫҚ ЫСТЫҚТАУ НӘТИЖЕСІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада салық жеңілдіктерін қолдану салдарынан ҚР Мемлекеттік бюджетінің шығын деңгейіне баға берілген. Зерттеу мемлекеттің салық жеңілдіктерін оңтайландыру негізінде кірістердің жоғалуын өтеу мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған. Ол үшін Қазақстандағы негізгі салықтардан түсетін кірістердің құрылымы мен динамикасына талдау жүргізілді-ҚҚС, корпоративтік табыс салығы, жеке табыс салығы және әлеуметтік салық.

Бес жылдық кезеңдегі салық шығындарының динамикасын бағалау жалпы және әрбір салық бойынша кіріс деңгейінің өсуін көрсетті. Түсетін салықтар құрылымында ҚҚС пен корпоративтік табыс салығының айтарлықтай үлесі анықталды. Мақалада ҚҚС және корпоративтік табыс салығы бойынша салық жеңілдіктерінің түрлері бойынша түсетін кірістердің құрылымын талдау ұсынылған.

Корпоративтік табыс салығы бойынша негізгі шығындар 3 салық жеңілдіктерін қолдану нәтижесінде пайда болатыны анықталды-жылдық жиынтық кірісті түзету, шығындарды ауыстыру және салық салынатын кірісті азайту. ҚҚС бойынша осындай шығындар анықталды. Жүргізілген талдау авторларға салықтық жеңілдіктер жүйесін оңтайландыруға бағытталған нақты ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Ол үшін жаңа салық жеңілдіктерін енгізу кезінде оларды қолданудан түсетін кірістерді салыстырмалы түрде бағалайтын мөлшерде қаржы көзін белгілеу ұсынылады (тиісті мәндер жеңілдіктерді енгізудің экономикалық негіздемесінде келтірілуге тиіс). Сонымен қатар, шектеулі мерзімге жеңілдіктер беру ұсынылады.

Takiyev M., Uvakbayeva G., Berstembayeva R., Mazhitova B.

LOSSING STATE TAX REVENUES AS A RESULT OF TAX INCENTIVES FOR BUSINESS ACTIVITIES

Annotation

The article provides an assessment of the level of losses of the state budget of the Republic of Kazakhstan due to the application of tax incentives. The study is aimed at identifying the state's ability to compensate for income losses based on the optimization of tax benefits. For this purpose, the analysis of the structure and dynamics of the shortfall in income from the main taxes in Kazakhstan – VAT, corporate income tax, individual income tax and social tax.

An assessment of the dynamics of tax losses over a five-year period showed an increase in the level of lost income both in general and for each tax. A significant share of VAT and corporate income tax has been identified in the structure of falling taxes. The article presents an analysis of the structure of the shortfall in income by type of tax benefits for VAT and corporate income tax.

It has been established that the main corporate income tax losses occur as a result of the application of 3 tax benefits – adjustment of total annual income, transfer of losses and reduction of taxable income. Similar VAT losses have been identified. The analysis allows the authors to formulate specific recommendations aimed at optimizing the system of tax benefits. For this purpose, when introducing new tax benefits, it is recommended to establish a financial source in an amount comparable to the estimate of the loss of income from their application (the corresponding values should be given in the economic justification for the introduction of benefits). In addition, it is recommended to provide benefits for a limited period.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).27

ӨЖ 316.77

FTAMP 08.00.00

М.О. Кенжегүл*, PhD

Д.Ә. Турғанбаев, PhD

Д.А. Сейтхожина, э.ғ.к., қауымд.профессор

Исаева Б.К., PhD

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан

* - негізгі автор (хат-хабарламаға арналған автор)

e-mail: manshuk.kenzhegul@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА «SMART NATION» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ

Мақалада «Smart Nation» тұжырымдамасын іске асырудың қажетті шарты ретінде Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық саласын цифрландыру процесі қарастырылған. Осыған байланысты Цифрлық трансформацияның теориялық аспектілері зерделеніп, экономиканың негізгі секторларына озық технологияларды енгізудің қазіргі жағдайына талдау жасалды. Атап айтқанда, көлік, ауыл шаруашылығы, қаржы, білім беру және денсаулық сақтау саласында цифрландыруды жеделдету, электрондық үкімет қызметтерін кеңейту және «ақылды» қаланың бастамаларын ел көлемінде тарату көрсетілді.

Авторлар «Smart Nation» тұжырымдамасы мен экономиканы цифрландырудың өзара байланысын көрсетеді: екеуі де елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін адами капиталды, инновациялар мен технологияларды дамытуға бағытталған. «Smart Nation» тұжырымдамасы тұрақты өсу мен ресурстарды тиімді пайдалану үшін жағдай жасай отырып, білім беруді, денсаулық сақтауды, мемлекеттік басқаруды және кәсіпкерлікті жақсартуға арналған цифрлық құралдарға сүйенеді. Өз кезегінде, экономиканы цифрландыру дәстүрлі салалардың трансформациясын жеделдетеді, «Smart Nation» тұжырымдамасын іске асыру базасын қамтамасыз ете отырып, жаңа нарықтар мен жұмыс орындарын құруға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижесі цифрлық шешімдердің әлеуметтік-экономикалық әсерін түсіну және Қазақстан Республикасында «Smart Nation» тұжырымдамасын табысты іске асырудың басымдықтарын айқындау болып табылады. Авторлар мемлекеттік-жекешелік әріптестікті нығайту, адами капиталды дамыту және цифрлық экономиканы ілгерілетуде инновациялық экосүйені қалыптастыру бойынша кешенді модель ұсынды. Модель қоғамның цифрлық трансформациясын бағалау және басқару құралы ретінде ұсынылады.

Мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми әдістер қолданылады: индукция және дедукция, талдау және синтез, статистикалық және графикалық әдістер.

Кілт сөздер: цифрлық экономика, Smart Nation тұжырымдамасы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, цифрландыру, инновациялар, орнықты даму, мемлекеттік-жекешелік әріптестік, экономиканы жаңғырту.

Ключевые слова: цифровая экономика, концепция Smart Nation, информационно-коммуникационные технологии, цифровизация, инновации, устойчивое развитие, государственно-частное партнерство, модернизация экономики.

Keywords: digital economy, Smart Nation concept, information and communication technologies, digitalization, innovation, sustainable development, public-private partnership, modernization of the economy.

JEL classification: O33, O38

Кіріспе. Цифрлық трансформация қазіргі заманда экономикалық дамудың ажырамас бөлігіне айналып отыр. Соңғы онжылдықта көптеген елдер өмірдің түрлі салаларына жаңа технологияларды белсенді енгізуде, оның ішінде Қазақстан Республикасы да бұл үрдістен қалыс қалмауда. «Smart Nation» тұжырымдамасы – озық цифрлық технологияларды пайдалану арқылы азаматтардың өмір сүру сапасын арттыру және орнықты даму мен экономиканың бәсекеге қабілеттілігін күшейтуге бағытталған стратегиялық бағдар. Қазақстан цифрлық экономиканың өз болашағы үшін маңызды екенін түсініп, мемлекеттік және жеке секторларды технологиялық жаңғырту бойынша стратегиялық қадамдар қабылдады. Бұл қадамдар елдің даму моделін жаңа деңгейге көтеріп, ұлттық экономика мен әлеуметтік инфрақұрылымның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Цифрландыру мен инновациялар арасында тікелей байланыс орнап, технологиялық прогресс экономикалық өсудің драйвері ретінде көрініс табууда.

Сонымен қатар, цифрлық білім беру, электрондық денсаулық сақтау, ауыл шаруашылығын автоматтандыру сынды бағыттар жаңа мүмкіндіктер ашып отыр. Инновациялық экожүйені қалыптастыру арқылы стартаптар мен шағын бизнеске қолайлы жағдай жасалуда, бұл өз кезегінде ұлттық экономикаға серпін береді. Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту, шетелдік инвестицияларды тарту және цифрлық дағдылары бар кадрларды даярлау – цифрлық күн тәртібінің маңызды құрамдас бөліктері. Әрине, цифрлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, деректерді қорғау және цифрлық мәдениетті дамыту мәселелері де басты назарда болуы тиіс. Осындай кешенді тәсіл нәтижесінде «Smart Nation» тұжырымдамасы Қазақстанның әлемдік аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттырып, жаһандық цифрлық экономикамен интеграциялануын жеделдетеді. Жаңа инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыру, азаматтардың цифрлық сауаттылығын жоғарылату және инновациялық бастамаларды қолдау бүгінде мемлекет саясатында маңызды орын алуда.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеті. Қазақстандағы «Smart Nation» тұжырымдамасын іске асыру үдерісінде цифрлық экономиканың рөлін талдау және оған қажетті шарттарды анықтау. Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегідей нақты міндеттер қойылды:

1. Қазақстан Республикасындағы цифрлық экономиканың ағымдағы жағдайын бағалау және негізгі көрсеткіштердің динамикасын талдау;
2. Ақылды технологияларды экономика мен басқаруға енгізу саласындағы отандық және шетелдік сәтті жобалардың мысалдарын қарастыру;
3. Цифрландыру жолында кездесетін негізгі сын-қатерлер мен кедергілерді анықтау (инфрақұрылым, кадрлық, институционалдық және т.б. аспектілер бойынша);

Алынған нәтижелер негізінде Қазақстанда цифрлық шешімдерді тиімді іске асыру бойынша нақты ұсыныстар әзірлеу, соның ішінде жаңа әдістемелік тәсілдер мен модельдер ұсыну.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысында жүйелік талдау және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Бұл әдістер Қазақстандағы цифрлық трансформацияның қазіргі ахуалын жан-жақты зерделеп, түрлі дереккөздерді өзара салыстыруға мүмкіндік береді. Зерттеуге қажетті мәліметтер Қазақстан Республикасының ұлттық статистика бюросы, цифрлық даму министрлігі және Халықаралық телекоммуникация одағы сияқты ресми ұйымдардың деректерінен, сондай-ақ Web of Science және Scopus базаларында жарияланған заманауи ғылыми еңбектерден алынған. Жинақталған мәліметтерді жүйелеу арқылы елдегі цифрландыру көрсеткіштерінің динамикасы талданды және халықаралық тәжірибемен салыстырылады. Сонымен бірге, ғылыми әдебиеттерге шолу жасау әдісі қолданылып, цифрлық экономиканы дамыту мен «Smart Nation» тұжырымдамасын жүзеге асыруға қатысты соңғы зерттеулердің нәтижелері сарапталды. Бұл тәсілдер зерттеу мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізуге, практикалық ұсыныстарды негіздеуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттік шолу. Цифрлық экономика бүгінгі күні әлемдік ғылыми-зерттеу қауымдастығы мен практика үшін өзекті тақырыптардың біріне айналды. Көптеген зерттеулер цифрлық технологиялардың экономика мен қоғамға әсерін қарастырады. Мысалы, К.Локтың еңбегінде (2021) «ақылды қалалар» тұжырымдамасы аясында мемлекеттік қызметтердің тиімділігін арттыруда цифрлық платформаларды пайдаланудың маңызы көрсетілген [1]. Халықаралық тәжірибеде цифрландырудың нәтижелері айтарлықтай көзге түсуде: мысалы, Сингапур әлемдегі жетекші «Smart Nation» елдерінің бірі ретінде 2023 жылы цифрлық экономиканың ЖІӨ-дегі үлесін 17,7%-ға дейін жеткізді (2018 ж. 13,8%-дан) және мемлекеттік қызметтердің 99%-ын онлайн форматқа көшірді. Дегенмен, «ақылды ұлт» құру жолында түрлі кедергілер де бар. Penmetsa және Bruque-Samara (2022) жүргізген жүйелі шолу «Smart Nation» қалыптастырудағы сын-қатерлердің кең ауқымын анықтап, оларды адамдар және қоғам, технологиялық инфрақұрылым, басқару және тұрақтылық сияқты санаттарға бөлген [2]. Бұл зерттеу «Smart City» мен «Smart Nation» ұғымдарының жан-жақты байланысын көрсетіп, цифрландыру саясатында ескеретін маңызды бағыттарды айқындайды.

Қазақстандық ғалымдар да цифрлық трансформация мәселесіне зор көңіл бөлуде. Соңғы жылдары отандық ғылыми еңбектерде цифрлық экономиканың әртүрлі қырлары талданды. Мәселен, Т. Жұмадилова және т.б. (2023) Қазақстандағы банктердің қаржылық қызметтерін цифрландыру үрдістері мен болашағын зерттей отырып, қаржы секторындағы цифрлық шешімдердің дамуын сипаттайды [3]. Н.Ә. Назарбаев (2022) елімізде цифрлық экономика

құрылымын қалыптастырудың негізгі аспектілерін айқындап, мемлекет үшін басым бағыттарды көрсеткен [4]. Бұл еңбектер Қазақстанның цифрлық экономикаға көшудегі стратегиялық ұстанымын және алғашқы жетістіктері мен қиыншылықтарын ашып береді. Сонымен қатар, Е.Ж. Ермеков (2023) цифрлық экономиканың алдында тұрған сын-қатерлер мен даму перспективаларын талдай отырып, инновациялық технологиялардың ұлттық экономикаға ықпалын бағалаған [5].

Қазақстан Республикасында цифрландыру бойынша ауқымды практикалық қадамдар да жүзеге асырылуда. 2018 жылы қабылданған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы цифрлық технологияларды экономиканың барлық салаларына енгізуді жеделдетуге бағытталды. Соның нәтижесінде соңғы жылдары елде көптеген жобалар іске қосылды. Мысалы, экономиканы әртараптандыру және халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру мақсатында бірқатар өңірлерде цифрлық хабтар ашылды, білім беру жүйесіне жаңа IT бағдарламалар енгізілді. Дегенмен, ғылыми әдебиетте цифрландыру бағытында шешімін таппай отырған мәселелер де атап өтіледі. Зерттеушілер экономиканың секторлары арасында үйлестірудің жеткіліксіздігі, халықтың цифрлық мүмкіндіктер туралы ақпараттануының төмендігі сынды факторлар «Smart Nation» тұжырымдамасын табысты жүзеге асыруға тежеу болуы мүмкін екенін ескертеді. Мұндай олқылықтарды жою үшін мемлекет пен жеке сектор тарапынан қосымша шаралар қажет екендігі айқындалған. Сондықтан цифрлық трансформацияның құқықтық-нормативтік базасын жетілдіру, институционалдық үйлестіруді күшейту және тұрғындардың цифрлық мәдениетін қалыптастыру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу қажеттілігі туындап отыр [6]. Жалпы, соңғы бес жылда жарық көрген отандық және шетелдік еңбектерді талдау Қазақстанда «Smart Nation» идеясын тиімді іске асыру үшін цифрлық инфрақұрылымды дамыту, адами капитал сапасын жетілдіру және инновацияларды қолдау шешуші мәнге ие екенін дәлелдейді.

Негізгі бөлім. «Smart Nation» термині азаматтардың өмір сүру сапасын жақсарту және мемлекеттік процестерді тиімді басқару үшін цифрлық технологияларды қолданатын тұжырымдаманы білдіреді. Бұл тұжырымдама елдің әлеуметтік, экономикалық және мәдени өмірін жақсарту, сондай-ақ тұрақты және инновациялық дамуды қамтамасыз ету үшін заманауи технологияларды қолдануға негізделген.

Экономиканы цифрландыру Қазақстанда «Smart Nation» тұжырымдамасын табысты іске асырудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Осы Тұжырымдама шеңберінде мемлекеттік және жеке құрылымдарды басқарудың тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік беретін IoT (IoT) технологиялары, үлкен деректер (Big Data), жасанды интеллект (AI) және блокчейн маңызды орын алады.

Соңғы бес жылда Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық саласында, әсіресе білім беру, денсаулық сақтау және көлік жүйесінде цифрлық технологияларды енгізу мен қолданудың сенімді өсуі байқалады (1-кесте).

1 – кесте

Қазақстан Республикасы экономикасының түрлі секторларында цифрлық технологияларды дамуының көрсеткіштері (2019-2023 жж.)

Экономика секторы	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Көлік	Трафикті басқару жүйелеріне АТ 15% интеграция	25% – ірі қалаларда қозғалысты басқару үшін АТ жүйелерін енгізу	35%- "ақылды" жолдарды дамыту және трафик мониторингі	50% – үлкен деректерді жол қозғалысы жүйесіне біріктіру	65% - жол кептелісін болжау және маршруттарды оңтайландыру үшін ЖИ пайдалану
Ауыл шаруашылығы	Агротехнологияда АТ 10% пайдалану	20% – GPS технологияларын ауыл шаруашылығына енгізу	30% - дақылдарды бақылау үшін дрондарды пайдалану	40% – агрономиялық процестерді автоматтандыру (IoT, Big Data)	55% – суаруға арналған дәл егіншілік технологиялары мен дрондарды енгізу

Қаржылық сектор	5% – банктік қызметтерді цифрландыру	15% – мобильді банкинг пен онлайн-қызметтерді дамыту	25% – цифрлық теңгені іске қосу	40% – қаржылық операцияларға блокчейн-технологияларды енгізу	55% – қаржылық деректерді өңдеуде жасанды интеллектті пайдалану
Білім	10% – оқытуда цифрлық платформаларды пайдалану	30% – жоғары оқу орындары мен мектептерде онлайн-білім беруді жаппай енгізу	45% – қашықтықтан оқыту платформаларын дамыту	60% - АТ-ны білім беру стандарттары мен оқу бағдарламаларына біріктіру	75% - "ақылды" білім беру мекемелері мен виртуалды кампусарды құру
Денсаулық сақтау	20% – электрондық медициналық карталарды пайдалану	35% – шалғай аудандарда телемедицинаны енгізу	45% – медициналық деректерді басқару үшін АТ пайдалану	60% – диагностика мен емдеуге ЖИ интеграциясы	70% - автоматтандырылған басқарылатын "ақылды" ауруханалар жүйесін құру

*[7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

«Ақылды мемлекет» тұжырымдамасы ақылды инфрақұрылымды құру, сапалы мемлекеттік қызметтерді ұсыну және экономикалық белсенділікті ынталандыру үшін технологияларды қолдануға бағытталған көптеген бастамаларды қамтиды. «Smart Nation» тұжырымдамасының негізгі бағыттарының ішінде мыналарды атап өтуге болады:

1. Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру: азаматтарға интернет арқылы қажетті қызметтерді тез және ыңғайлы алуға мүмкіндік беретін қызметтерді ұсыну үшін бірыңғай платформа құру.

2. Менеджмент пен Бизнесітегі инновациялық технологиялар: қабылданатын шешімдердің ашықтығын арттыру және сапасын жақсарту үшін мемлекеттік басқару мен жеке секторға цифрлық шешімдерді енгізу.

3. Ақылды қала инфрақұрылымын дамыту: ақылды және энергияны үнемдейтін қалаларды құру үшін Интернет заттарын (IoT) пайдалану.

4. Цифрлық инклюзивтілік: халықтың барлық топтары, соның ішінде ауылдық жерлер үшін цифрлық технологияларға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету.

Цифрлық экономика өндірістік процестердегі, қызмет көрсету саласындағы, сондай-ақ азаматтардың күнделікті өміріндегі технологиялық және ұйымдастырушылық өзгерістердің кең ауқымын қамтиды. Қазақстан контекстінде экономиканы цифрландыру «Smart Nation» тұжырымдамасын іске асырудың маңызды шарты болып отыр, өйткені ол:

- мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырады: Автоматтандыру және цифрландыру мемлекеттік қызметтердің сапасын жақсартуға, олардың қолжетімділігін арттыруға және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға мүмкіндік береді;

- экономиканың өсуін ынталандырады: цифрлық технологиялардың дамуы жаңа жұмыс орындарын құруға, стартаптар мен инновациялық компанияларды қолдауға, сондай-ақ елдің жалпы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді;

- халықтың өмір сүру сапасын жақсартады: цифрлық шешімдердің арқасында Медициналық және білім беру қызметтері жақсарады, қашықтықтан жұмыс істеу және оқыту үшін мүмкіндіктер жасалады, сондай-ақ қалалардағы қауіпсіздік деңгейі артады.

Еліміздің цифрландыру деңгейін 2-кестеде келтірілген көрсеткіштер бойынша анықтауға болады.

2-кестеде келтірілген деректер Қазақстанда цифрлық көрсеткіштердің тұрақты өскені «Smart Nation» тұжырымдамасын табысты іске асыруға ықпал ететінін дәлелдейді. Цифрлық экономикаға дайындық индексі (IDI) Халықаралық телекоммуникация одағының (ITU) мәліметтері бойынша Қазақстанның цифрландыру саласындағы прогресін сипаттайды. Бұл индекс ақпараттық-

коммуникациялық технологияларға (АКТ) қолжетімділік, олардың қолданылуы және тиісті дағдылардың дамуы сияқты факторларды ескереді.

2020-2024 жылдар аралығында индекс 5.4-тен 6.7-ге дейін көтерілген. Бұл АКТ инфрақұрылымын дамытуға және интернетке қолжетімділікті арттыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін көрсетеді.

Қазақстанның IDI көрсеткіші жыл сайын тұрақты түрде өсіп келеді. Бұл елдің цифрлық трансформацияға халықаралық стандарттармен сәйкес бейімделіп жатқанын білдіреді.

Интернетті пайдаланушылардың үлесі тұрақты түрде артып, 2020 жылғы 85%-дан 2024 жылы 95%-ға жеткен. Бұл өсуге бірнеше факторлар әсер етті:

- Қазақстанның цифрландыруға арналған мемлекеттік бағдарламалары интернетке қолжетімділікті жақсартуға үлкен инвестициялар бөлді;
- ұялы интернеттің кеңеюі мен интернет-провайдерлердің ұсыныстарын арзандату халық арасында интернетке сұранысты арттырды;
- 2024 жылға қарай бұл көрсеткіш дамыған елдердің деңгейіне жақындайды.

EGov платформасын пайдаланушылар саны 2020 жылы 5 млн.-нан 2024 жылы 10 млн.-ға дейін өсті. Бұл сан елдегі мемлекеттік қызметтердің цифрлық форматқа көшірілуімен және олардың қолжетімділігінің артуымен байланысты.

IT-стартаптар санының тұрақты өсуі Қазақстанның инновациялық экожүйесінің дамып жатқанын көрсетеді.

2020-2024 жылдары стартаптар саны 60%-ға артқан.

Блокчейн, жасанды интеллект (ЖИ), және финтех салаларындағы жобалар айтарлықтай белсенділік танытуда.

«Astana Hub» секілді технопарктер мен стартаптарды қолдау бағдарламалары кәсіпкерлер үшін қолайлы жағдай жасады.

2 – кесте

Цифрлық экономиканың 2020-2024 жылдарға арналған негізгі көрсеткіштері бойынша деректер

Көрсеткіштер	2020	2021	2022	2023	2024	Ескертпелер
Цифрлық экономикаға дайындық индексі (IDI)	5.4	5.8	6.1	6.4	6.7	Халықаралық телекоммуникация Одағының мәліметтері бойынша
Интернетті пайдаланатын халықтың пайызы (%)	85%	88%	91%	93%	95%	ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің статистикасы
Цифрлық мемлекеттік қызметтерді пайдаланушылар саны (млн.)	5	6.2	7.5	8.5	10	EGov платформасы
IT-стартаптар саны	250	280	310	350	400	Блокчейн және ЖИ саласындағы жобаларды қоса алғанда

**[8],[9] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған*

3-кестеде Қазақстандағы ақпараттық технологияларға жұмсалатын шығыстар туралы деректер көрсетілген, бұл салаға инвестициялардың өсуін көрсетеді. Бұл мемлекет пен бизнестің экономика мен инфрақұрылымды цифрландыруды күшейтуге деген ұмтылысын растайды.

Ақпараттық технологияларды дамытуға арналған шығындар динамикасы, млн. теңге

Көрсеткіш	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	2023 жыл	2024 жыл
IT-қызметтерге арналған шығындар (млрд тг)	37131.4	52257.5	75042.4	78586.8	105111.7	107510.2	110000	115000	120000
ЖИ бойынша қызметкерлерді оқытуға арналған шығындар (млрд тг)	11603	1276	52257.5	11816	2134	2500	3000	3500	-
Бағдарламалық жасақтаманы сатып алу шығындары (млрд тг)	10931	5177.8	11816	78586.8	2134	2500	3500	4000	-

*[10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

IT-қызметтерге бөлінген шығындар 2016 жылдан 2024 жылға дейін үш есеге жуық өскен. Бұл өсім ақпараттық-коммуникациялық технологияларға сұраныстың артуы мен мемлекеттік сектордың цифрландыруға көңіл бөлуімен түсіндіріледі.

ЖИ саласындағы кадрларды даярлауға шығындар өзгермелі динамика көрсетеді.

2016-2017 жж.: Айтарлықтай жоғары шығындар байқалады. Бұл кезеңде ЖИ саласын дамыту үшін бастапқы инвестициялар жасалған болуы мүмкін.

2018-2021 жж.: Шығындар азайып, орта есеппен 2,500-3,000 млн теңге деңгейінде тұрақталды.

2022-2023 жж.: Шығындардың өсуі байқалады (3,500 млн теңге). Бұл ЖИ технологияларын қолдану ауқымының кеңеюін және осы саладағы қызметкерлерді даярлаудың қажеттілігін көрсетеді.

2024 ж.: Мәліметтер көрсетілмеген, бірақ бұл шығындардың өсуі жалғасуы мүмкін деп болжауға болады.

Бағдарламалық жасақтаманы сатып алуға арналған шығындар белгілі бір тұрақсыздық көрсетеді.

2016-2017 жж.: 10,931 млн теңгеден 5,177.8 млн теңгеге төмендеген. Бұл кезеңде импорттық бағдарламалық жасақтамадан бас тарту немесе лицензиялық шығындарды оңтайландыру мақсатында жаңа саясат қабылданған болуы мүмкін.

2018 ж.: Шығындардың айтарлықтай өсуі (11,816 млн теңге), бұл жаңа бағдарламалық жасақтамаларды енгізу қажеттілігімен байланысты болуы мүмкін.

2022-2023 жж.: Шығындар 3,500-4,000 млн теңге деңгейінде тұрақталған. Бұл ашық бастапқы коды бар бағдарламалық жасақтамаларға көшу немесе лицензиялау шығындарын оңтайландырудың нәтижесі болуы мүмкін.

Бағдарламалық жасақтаманы сатып алу бойынша шығындардың ауытқуы стратегиялық шешімдердің өзгеруімен және бағдарламалық қамтамасыз етудің жаңартылу қажеттілігімен байланысты. Ұзақ мерзімді тұрақтылыққа қол жеткізу үшін осы шығындарды оңтайландыру стратегияларын дамыту маңызды.

Қазақстанда цифрландыру соңғы жылдары айтарлықтай жеделдеді және процесс ірі қалаларды да, өңірлерді де қамтиды (1-сурет). Алайда, Алматы мен Астана сияқты ірі қалаларда айқын ілгерілеуге қарамастан, бүкіл ел бойынша интернет пен цифрлық қызметтердің қолжетімділігінде айтарлықтай айырмашылық бар.

*[10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстанның Алматы және Астана сияқты ірі қалаларында цифрлық инфрақұрылым барынша тиімді дамыған. Интернетке қолжетімділіктің жоғары деңгейі, 5G заманауи технологияларын енгізу, сондай-ақ электрондық мемлекеттік қызметтерді белсенді пайдалану (мысалы, E-gov платформасы арқылы) және бизнесті цифрландыру осы өңірлердің серпінді дамуын қамтамасыз етеді. Бұл қалалар тығыз инфрақұрылымы, көптеген стартаптар мен IT компаниялары, сондай-ақ халықтың цифрлық сауаттылығының жоғары деңгейі арқасында цифрландыру саласында көшбасшылықты жалғастыруда.

Алматы (95%) және Астана (92%) интернетке қолжетімділіктің ең жоғары деңгейін көрсетеді. Бұл негізгі IT компаниялары, стартаптар мен бизнес орталықтары шоғырланған осы қалаларда дамыған инфрақұрылым мен цифрлық технологиялардың жоғары деңгейіне байланысты.

Шымкент (91%) ірі қалалардың, әсіресе сауда және қызмет көрсету саласындағы цифрлық дамуының артуына байланысты жақсы көрсеткіштерді көрсетуде.

Атырау (80%), Қарағанды облысы (80%) және Павлодар облысы (76%) сияқты өңірлер қолжетімділіктің орташа деңгейін көрсетеді. Бұл аудандарда интернетке тұрақты қол жетімділік бар, бірақ цифрлық инфрақұрылым әлі ірі қалалар деңгейіне жетпеген шалғай және ауылдық жерлерде проблемалар туындауы мүмкін.

Батыс Қазақстан облысы (76%) және Маңғыстау облысы (75%) Интернеттің қолжетімділігінде белгілі бір шектеулерге тап болады, бұл аумақтық ерекшеліктермен және аз дамыған цифрлық сервистермен байланысты.

Солтүстік Қазақстан облысы (70%) және Ұлытау (72%) интернетке қолжетімділіктің ең төмен деңгейіне ие. Бұл цифрлық инфрақұрылымның жеткіліксіздігіне байланысты, әсіресе қамту проблемалары өзекті болып қалатын шалғай және ауылдық жерлерде.

Шығыс Қазақстан облысында (78%) және Қызылорда облысында (74%) шалғайдағы кенттерде және халық тығыздығы төмен аумақтарда тұрақты интернетті қамтамасыз етуде қиындықтар бар.

Қазақстанда цифрландыру процесі соңғы жылдары, әсіресе ірі қалаларда айтарлықтай жеделдеді. Алайда, Алматы мен Астанадағы прогреске қарамастан, бүкіл ел бойынша интернет пен цифрлық қызметтердің қолжетімділігінде айқын теңсіздік бар. Бұл тұрғыда қосымшалар маңызды рөл атқарады, мысалы Egov.kz цифрлық технологияларды енгізуді жеделдетуге және азаматтар үшін мемлекеттік қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз етуге көмектесетін Smart Astana.

Egov.kz порталы мемлекеттік секторды цифрландырудың негізгі құралы болып табылады, азаматтарға әртүрлі қызметтерді онлайн алуға мүмкіндік береді, бұл әсіресе мемлекеттік мекемелерге қолжетімділігі шектеулі шалғай өңірлерге қатысты (4-кесте). Бұл қосымша қызметтердің қолжетімділігін арттыру және күту уақытын қысқарту арқылы мемлекет пен азаматтардың өзара әрекеттесуін айтарлықтай жеңілдетуге көмектеседі.

Жалпы, 4- кестеге сәйкес, статистика деректері Қазақстанның Мемлекеттік қызметтерді алу үшін цифрлық платформаларды пайдалануға белсенді көшіп жатқанын көрсетеді. Ең көп сұранысқа ие қызметтер — соттылық, жылжымайтын мүлік және салық берешегі туралы анықтамалар сияқты күнделікті өмір үшін маңызды ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ететін қызметтер. Бұл сонымен қатар азаматтардың Egov.kz порталын мемлекеттік органдармен неғұрлым тиімді және ыңғайлы өзара іс-қимыл жасау үшін белсенді қолдана бастағанын растайды.

4 – кесте

*** Egov.kz порталы арқылы 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында көрсетілген қызметтердің статистикасы**

№	Қызметтер	Көрсетілген қызметтердің саны
1	Соттылығының болуы немесе болмауы туралы анықтама	1 390 060
2	Жеке тұлғаның жылжымайтын мүлікінің жоқ (бар) екендігі туралы анықтама беру	1 561 886
3	Алғашқы медициналық-санитариялық көмек көрсететін медициналық ұйымға тіркелу	1 420 105
4	Дәрігерге жазылу	1 030 200
5	Заңды тұлғалардың бірыңғай мемлекеттік тізілімінен үзінді көшірме алу	780 000
6	Автокөлікке құжаттарды ресімдеу және алу (тіркеу, техникалық байқау)	650 000
7	Шетелге шығуға рұқсат беру	520 000
8	Салық берешегі туралы анықтама алу	480 000

**[11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Өз кезегінде, Smart Astana елордада ақылды технологияларды белсенді дамытып, тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсартып, қалаларды көлікті, тұрақ пен коммуналдық қызметтерді ақылды басқару жүйелері арқылы өмір сүруге ыңғайлы етеді. Бұл платформалар қалалық инфрақұрылымды жақсартуда маңызды рөл атқарады және азаматтарға күнделікті өмірде цифрлық қызметтерді тиімді пайдалануға көмектеседі.

Осылайша, бұл қосымшалардың сәтті жұмыс істеуі елдің барлық аймақтарында цифрлық инфрақұрылымның біркелкі таралуына байланысты, бұл азаматтардың тұрғылықты жеріне қарамастан заманауи мемлекеттік қызметтерге қол жеткізуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Цифрлық трансформация – бұл технологияны енгізу ғана емес, сонымен қатар басқару, экономика және әлеуметтік инфрақұрылым логикасын терең өзгерту. Қазақстан жағдайында аумақтық ұзындығын, өңірлердің біркелкі дамымауын, демографиялық ерекшеліктерін және халықтың цифрлық сауаттылық деңгейін ескеру қажет. Қазақстан Республикасында "Smart Nation" тұжырымдамасын табысты іске асыру үшін өңірлер бөлінісінде шамалы болса да, технологиялық теңгерімсіздіктерді еңсеру бойынша жүйелі жұмыс қажет.

Ұсыныстар ретінде тұрақты, инклюзивті және бәсекеге қабілетті цифрлық экожүйені құруға бағытталған келесі модель ұсынылуы мүмкін (5-кесте).

5 – кесте

Қазақстан Республикасындағы цифрлық трансформацияның кешенді моделі

№	Қолдану аясы	1 кезең	2 кезең	3 кезең	4 кезең
1	Институционалдық және нормативтік негіздер	Жаңа жаһандық сын-қатерлерді, жасанды интеллектті, киберқауіпсіздікті	Барлық министрліктер мен әкімдіктердің іс-қимылдарын	ЕО мен ЭБДҰ елдерінің тәжірибесін ескере отырып, цифрлық	Ұйымдар мен аймақтардың цифрлық түрлендіруге дайындығын

		және ESG-күн тәртібін ескере отырып, "Цифрлық Қазақстан" ұлттық стратегиясын жанарту	үйлестіретін цифрлық трансформация жөніндегі Бірыңғай орган (Digital Council) құру	сәйкестілік, деректер және жасанды интеллект этикасы туралы заңдарды әзірлеу	бағалау үшін цифрлық жетілу стандарттарын енгізу.
2	Цифрлық инфрақұрылымды дамыту	Әмбебап Интернетке қол жетімділік, әсіресе шалғай және ауылдық жерлерде (5G, спутниктер, талшық арқылы).	Мемлекеттік және жеке қажеттіліктер үшін аймақтық деректер орталықтары мен бұлтты платформалар құру	Көлік және энергетикалық инфрақұрылымды цифрландыру (ақылды жолдар, IoT-желілер, ақылды есептегіштер)	Тұрақты даму мен қауіпсіздікке баса назар аударатырып, "Ақылды қалалар" мен цифрлық агломерацияларды қолдау
3	Адами капитал және цифрлық инклюзия	Мектептер мен колледждерге цифрлық сауаттылық, AI және кибер гигиена пәндерін енгізу	Ересектер мен мемлекеттік қызметшілерге арналған қайта даярлау және upskilling бағдарламалары	Әйелдерге, жастарға және осал топтарға арналған цифрлық үдеткіштер мен гранттар	Қазақ және орыс тілдерінде ашық білім беру платформаларын құру (OpenEdu.kz, EDTECH Hub Kazakhstan)
4	Экономика мен салаларды цифрландыру	Субсидиялар, салықтық жеңілдіктер және бұлтты сервистерге қол жеткізу арқылы ШОБ-ты цифрландыру.	Өнімділікті арттыру үшін "ақылды ауыл шаруашылығын" (дрондар, сенсорлар, аналитика) біріктіру.	E-commerce және fintech секторын дамыту, соның ішінде стартаптарды қолдау және тұтынушылардың цифрлық құқықтарын қорғау.	Индустрияландыру 4.0: кәсіпорындарда цифрлық егіздерді, автоматтандыруды және AI енгізу
5	Сандық мемлекет және басқару	Мемлекеттік қызметтерді цифрлық форматқа (бірыңғай портал, мобильді супер-қосымшалар) толық трансформациялау	Цифрлық идентификаторы, электрондық паспорты және қауіпсіз биометриясы бар "цифрлық азамат" платформасын дамыту	Шешім қабылдауда, болжауда және дағдарысты басқаруда үлкен деректер мен AI пайдалану	Ашық деректер және сандық мөлдірлік (сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрал, сенімді арттыру)
6	Киберқауіпсіздік және цифрлық егемендік	Ұлттық киберқауіпсіздік стратегиясы және әр аймақта кибер орталықтар құру	Мемлекеттік сектор мен бизнесте деректерді қорғау стандарттарын міндетті түрде енгізу	Азаматтардың барлық санаттары үшін цифрлық гигиена бойынша білім беру науқандары	Отандық бағдарламалық қамтамасыз етуді дамыту
7	Іске асыру және мониторинг тетіктері	KPI жүйесін және цифрлық даму индекстерін енгізу (өңірлер, салалар,	Мемлекеттік-жекешелік әріптестік, венчурлік қорлар және	ЖОО, ҒЗИ және бизнес-инкубаторлар жанынан "цифрлық	Азаматтық қоғам мен БАҚ қатысуымен цифрландыру

		мекемелер бойынша)	халықаралық ынтымақтастық арқылы цифрлық жобаларды икемді бюджеттеу	болашақ зертханаларын" (Future Labs) құру	барысы туралы тұрақты есептер
--	--	--------------------	---	---	-------------------------------

* авторлармен құрастырылған

Бұл жоба Қазақстанның экономикалық, әлеуметтік және инфрақұрылымдық даму ерекшеліктерін ескеретін цифрлық трансформацияның тұрақты және көп деңгейлі моделін әзірлеуге бағытталған. Өңірлер мен инновациялық өсу орталықтары арасындағы "цифрлық көпірді" іске асыру үшін мемлекет, бизнес және ғылыми қоғамдастық арасындағы тығыз өзара іс-қимылды қамтамасыз ету маңызды. Модель қолайлы нормативтік-құқықтық базаны құруды, стартаптар экожүйесін дамытуды және цифрлық ауысуда шағын және орта кәсіпорындарды қолдауды көздейді. Қазақстанның өңірлік ерекшеліктері де ескеріледі — атап айтқанда, цифрлық қызметтер мен инфрақұрылымға қолжетімділіктің біркелкі доступастігі, цифрлық инклюзия қажеттілігі және ауылдық жерлерде цифрлық сауаттылықты арттыру. Жобаның мақсаты-технологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету, халықтың өмір сүру сапасын арттыру және Қазақстанның Орталық Азиядағы өңірлік цифрлық хаб ретіндегі ұстанымын нығайту.

Қорытынды. Қазақстанда цифрлық экономика ұлттық дамудың стратегиялық басымдығы ретінде қалыптасып, «Smart Nation» тұжырымдамасын іске асырудың шешуші факторына айналууда. Бұл ғылыми жұмыста көлік, ауыл шаруашылығы, қаржы, білім беру және денсаулық сақтау сияқты экономиканың негізгі секторларындағы цифрландыру үдерістері мен мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылды. Зерттеу барысында осы салалардағы цифрлық технологиялардың дамуы басқару тиімділігін арттырып, азаматтардың өмір сапасын жақсартуға және Қазақстанның жаһандық цифрлық процестерге табысты кірігуіне жол ашатыны анықталды. Мысалы, көлік пен логистикада үлкен деректер мен жасанды интеллект негізінде трафикті басқару және жүктерді қадағалау шығындарды қысқартып, қауіпсіздікті арттыруда, ауыл шаруашылығында IoT және дрондар егін өнімділігін арттырып, ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік беруде, қаржы секторында блокчейн және финтех шешімдері төлемдерді жеделдетіп, қолма-қол ақшасыз экономикаға көшуге ықпал етуде. Бұл мысалдардың барлығы цифрлық технологиялар есебінен өндіріс пен қызмет көрсетудің сапалық тұрғыда жаңа деңгейге көтеріліп жатқанын көрсетеді.

Мақалада зерттеу барысында қойылған міндеттер толық орындалды. Біріншіден, Қазақстандағы цифрлық экономиканың қазіргі жағдайына талдау жасалып, негізгі көрсеткіштердің оң серпіні көрсетілді (IDI индексінің өсуі, интернет пайдаланушылар үлесінің артуы, т.б.). Екіншіден, ақылды технологияларды енгізудегі табысты жобалар талданды – электрондық үкімет қызметтері, Smart Astana және Smart Almaty бастамалары, агросектордағы цифрландыру жобалары мысалға алынды. Үшіншіден, цифрландыру жолындағы кедергілер анықталды: өңірлік теңсіздік, кадр тапшылығы, институционалдық үйлестіру проблемалары және киберқауіпсіздік мәселелері нақты сипатталды. Төртіншіден, аталған түйткілдерді шешу үшін ұсыныстар әзірленді – мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті нығайту, адами капиталды дамыту, инфрақұрылымды теңгерімді жетілдіру, инновациялық экожүйені қолдау және прогресті өлшеу моделін енгізу бойынша шаралар ұсынылды. Бұл ұсыныстардың жүзеге асырылуы практикалық тұрғыда мемлекет пен бизнеске цифрлық трансформацияны тиімді басқаруға септігін тигізе алады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – Қазақстан жағдайына бейімделген цифрлық трансформацияның кешенді моделін ұсынуында. Авторлар елдегі цифрландыру процестерін жеделдетудің жүйелі тәсілін қалыптастырды, мұнда инфрақұрылым, кадрлар, инновация және басқару аспектілері біріктірілген. Сонымен қатар, жұмыс барысында әр сектордағы нақты деректерді талдау негізінде цифрлық шешімдердің экономикалық және әлеуметтік әсері сандық түрде көрсетілді (мысалы, агроөндірісте цифрландыру есебінен өнімділіктің 10-15%-ға өсу әлеуеті, интернеттің қолжетімділігі артқан өңірлерде шағын және орта бизнестің белсендігі жоғарылауы, т.б.). Практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелері мен ұсыныстары еліміздің мемлекеттік саясатында және салалық стратегияларында ескеріліп, цифрлық экономика жобаларын жоспарлау мен іске асыруда жол көрсеткіш бола алады. Әсіресе, ұсынылған индекс және көрсеткіштер жүйесі

прогресті бақылауға көмектесе, ұсынылған әріптестік пен кадрлық даму шаралары нақты жобаларға ұласуы мүмкін.

Жалпы алғанда, Қазақстанның «Smart Nation» тұжырымдамасын жүзеге асыруы біркүндік шаруа емес, ұзақ мерзімді эволюциялық процесс. Бұл жолда ел айтарлықтай жетістіктерге жетті, алайда алдыда атқарылар жұмыстар көлемі де аз емес. Болашақ зерттеу бағыттары ретінде цифрлық трансформацияның әлеуметтік әсерін тереңірек зерттеу, тұрғындардың цифрлық қызметтерге қанағаттану деңгейін өлшеу, экономиканың жекелеген секторларында цифрландырудың өнімділікке ықпалын нақты метрикалар арқылы талдау ұсынылады. Мысалы, білім берудегі онлайн-платформалардың оқу нәтижелеріне әсері, денсаулық сақтаудағы телемедицинаның емдеу сапасына ықпалы сияқты тақырыптарда деректі зерттеулер жүргізу маңызды. Сондай-ақ, өңірлер бойынша цифрландыру стратегияларын саралап, әр аймақтың ерекшелігіне сай дамытудың жол карталарын әзірлеу ғылыми тұрғыдан қызықты бағыт болмақ. Қазақстанның алдағы міндеті – қол жеткізген цифрлық прогресті тұрақтандырып, оны жаңа инновациялық серпінмен толықтыра түсу. Осындай кешенді әрі жүйелі қадамдар нәтижесінде еліміз посткеңестік кеңістікте цифрлық экономика саласындағы көшбасшылардың біріне айналып, жаһандық цифрлық трансформация жағдайында өзінің орнықты дамуын қамтамасыз ете алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Locke K. Redefining access in the smart city // In: M. Liddiard & T. Goodley (Eds.). *The Routledge International Handbook of Critical Disability Studies*. – Routledge. – 2021. – P. 209–216.
2. Penmetsa M., Bruque-Cámara S. Building a Super Smart Nation: Scenario Analysis and Framework of Essential Stakeholders, Characteristics, Pillars, and Challenges. *Sustainability*. – 2022. – №14(5). – 2757 p. – DOI: 10.3390/su14052757.
3. Жұмадилова Т., Касенова Г., Супугалиева Г. Қазақстандағы банктердің қаржылық қызметтерін цифрландыру: даму үрдістері мен болашағы // *Экономикалық сериясы*, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. – 2023. – №3. – Б. 328–340. – DOI: 10.32523/2789-4320-2023-3-328-340.
4. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанда цифрлық экономика құрылымын қалыптастырудың негізгі аспектілері // *Экономика және басқару мәселелері*. – 2022. – №4. – Б. 15–28.
5. Ермеков Е.Ж. Инновационные технологии и цифровая экономика Казахстана: вызовы и перспективы развития // *Экономический журнал*. – 2023. – Т. 15, №2. – С. 51–67.
6. Әлімханқызы Э. Цифрлық трансформация жағдайында кадрлар басқару жүйесін жетілдіру // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Экономика» сериясы. – 2024. – №2. – Б. 169–184. – DOI: 10.32523/2789-4320-2024-2-169-184.
7. Қазақстан Республикасы экономикасының түрлі секторларында цифрлық технологияларды дамуының көрсеткіштері (2019–2023 жж.). Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. – <https://stat.gov.kz/> (өтініш берілген күн: 12.12.2024).
8. International Telecommunication Union (ITU). (2020–2024). *Measuring the Information Society Report: Key Indicators of the Digital Economy for 2020–2024*. Geneva: ITU Publications. – <https://www.itu.int> (accessed: 12.12.2024)
9. Цифрлық экономиканың 2020–2024 жылдарға арналған негізгі көрсеткіштері бойынша деректер. Қазақстан Республикасында интернет қолдану деңгейі туралы статистикалық есептер (2020–2024 жж.). – Астана: ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі. – 2024. – <https://egov.kz> (өтініш берілген күн: 12.12.2024).
10. Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі. Қазақстандағы цифрландырудың жай-күйі туралы есеп. Қазақстандағы IT-қызметтер, Жасанды интеллект (ЖИ) және бағдарламалық жасақтама бойынша шығындар статистикасы (2016–2024 жж.) – <https://mdai.gov.kz> (өтініш берілген күн: 12.12.2024).
11. Egov.kz порталы арқылы 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында көрсетілген қызметтердің статистикасы. Egov.kz порталы. – <https://egov.kz/cms/ru> (өтініш берілген күн: 12.12.2024).

12. Шайкин Д.Н., Валиева М.М., Копылова О.В., Нефас С. Инновационные реалии экономики Казахстана: оценка текущей ситуации и перспективы роста // Экономика. – 2021. – №4(45). – 4 с. – DOI: 10.52260/2304-7216.2021.4(45).4.

REFERENCES

1. Locke K. Redefining Access in the Smart City. In: Liddiard, M., & Goodley, T. (Eds.). The Routledge International Handbook of Critical Disability Studies. – Routledge. – 2021. – P. 209–216.
2. Penmetsa M., & Bruque-Cámara S. Building a Super Smart Nation: Scenario Analysis and Framework of Essential Stakeholders, Characteristics, Pillars, and Challenges. Sustainability. – 2022. – №14(5). – 2757 p. – <https://doi.org/10.3390/su14052757>
3. Zhumadilova T., Kasenova G., Supugalieva G. Kazakhstandagy bankterdin karzhylyq kyzmetterin tsifrandyru: damu urdisteri men bolashagy // Ekonomikalyk seriyasy, L. Gumilev atyndagy E.A. Ultyk universitetinin khabarsyzy [Digitalization of financial services of banks in Kazakhstan: development trends and prospects // Economic series, Bulletin of L. Gumilyov Eurasian National University]. – 2023. – №3. – B. 328–340. – DOI: 10.32523/2789-4320-2023-3-328-340. [in Kazakh]
4. Nazarbaev N. Kazakhstanda tsifrlıyq ekonomika qurylgynyn negizgi aspektileri // Ekonomika zhane basqaru maseleleri [The main aspects of the formation of the structure of the digital economy in Kazakhstan // problems of Economics and management]. – 2022. – №4. – B. 15–28. [in Kazakh]
5. Ermekov E. Innovatsionnye tekhnologii i tsifrovaya ekonomika Kazakhstana: vyzovy i perspektivy razvitiya // Ekonomicheskiy zhurnal [Innovative technologies and the digital economy of Kazakhstan: challenges and development prospects // Economic Journal]. – 2023. – T. 15, №2. – S. 51–67. [in Russian]
6. Alimkhanqyzy E. Tsifrlıyq transformatsiya zhagdında kadrlardy basqaru zhuiesin zhetildiru // L. Gumilev atyndagy E.A. Ultyk universitetinin «Ekonomika» seriyasy [Improving the Personnel Management System in the context of digital transformation // L. N. Gumilyov Eurasian National University "economics" series]. – 2024. – №2. – B. 169–184. – DOI: 10.32523/2789-4320-2024-2-169-184. [in Kazakh]
7. Kazakhstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ultyk statistika byurosy. Kazakhstan Respublikasy ekonomikasynyn turli sektorlarynda tsifrlıyq tekhnologiyalary damuy boıynsha korsetkishter (2019–2023 zh.) [Indicators of the development of digital technologies in various sectors of the economy of the Republic of Kazakhstan (2019-2023)]. Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms] – URL: <https://stat.gov.kz/> (otinish bergен kuni: 12.12.2024). [in Kazakh]
8. International Telecommunication Union (ITU). (2020–2024). Measuring the Information Society Report: Key Indicators of the Digital Economy for 2020–2024. Geneva: ITU Publications. – <https://www.itu.int> (accessed: 12.12.2024)
9. Qazaqstan Respublikasy Madeniet zhane aqqarat ministrliги. Kazakhstan Respublikasında internet qoldanu darezhesi turaly statistikalıq esepter (2020–2024 zh.) [Data on the main indicators of the digital economy for 2020–2024. Statistical reports on the level of internet use in the Republic of Kazakhstan (2020-2024).] – Astana, 2024. – URL: <https://egov.kz> (otinish bergен kuni: 12.12.2024). [in Kazakh]
10. Qazaqstan Respublikasynyn Tsifrlıyq damu, innovatsiyalar zhane aerogarysh onerkasibi ministrliги. Kazakhstandagy tsifrandyryudyn zhai-kui turaly esep. IT-kyzmetter, jasandy intellekt (ZhI) zhane bagdarlamalyk zhasaktama boıynsha shıyındar statistikasyn (2016–2024 zh.) [Ministry of digital development, innovation and aerospace industry of the Republic of Kazakhstan. Report on the state of digitalization in Kazakhstan. Cost statistics for IT services, artificial intelligence (AI) and software in Kazakhstan (2016-2024).] – URL: <https://mdai.gov.kz> (otinish bergен kuni: 12.12.2024). [in Kazakh]
11. Egov.kz portaly. 2024 zhylygy birinshi jartysynda korsetilgen qyzmetter statistikasy. – URL: <https://egov.kz/cms/ru> (otinish bergен kuni: 12.12.2024) [Egov.kz statistics of services rendered in the first half of 2024 through the portal. Egov.kz portal]. [in Kazakh]
12. Shaikin D., Valieva M., Kopylova O., Nefas S. Innovatsionnye realii ekonomiki Kazakhstana: otsenka tekushchey situatsii i perspektivy rosta [Innovative realities of Kazakhstan's economy: assessment of the current situation and growth prospects] // Экономика. – 2021. – №4(45). – 4 с. – DOI: 10.52260/2304-7216.2021.4(45).4. [in Russian]

Кенжеғұл М.О., Турғанбаев Д.Ә., Сейтхожина Д.А., Исаева Б.К.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА КАК УСЛОВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ «SMART NATION» В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрен процесс цифровизации социально-экономической сферы Республики Казахстан как необходимого условия реализации концепции «Smart Nation». В этой связи были изучены теоретические аспекты цифровой трансформации, дан анализ современного состояния внедрения передовых технологий в основные сектора экономики. В частности, продемонстрировано ускорение цифровизации в области транспорта, сельского хозяйства, финансов, образования и здравоохранения, расширение услуг электронного правительства и распространение инициатив «умного» города в масштабах страны.

Авторы показывают взаимосвязь концепции «Smart Nation» и цифровизации экономики, направленных на развитие человеческого капитала, инноваций и технологий для повышения конкурентоспособности страны. Концепция «Smart Nation» опирается на цифровые инструменты для улучшения образования, здравоохранения, государственного управления и предпринимательства, создавая условия для устойчивого роста и эффективного использования ресурсов. В свою очередь, цифровизация экономики ускоряет трансформацию традиционных отраслей, способствует созданию новых рынков и рабочих мест, обеспечивая базу реализации концепции «Smart Nation».

Результатом исследования является понимание социально-экономического эффекта цифровых решений и определение приоритетов успешной реализации концепции «Smart Nation» в Республике Казахстан. Авторами предложена комплексная модель по укреплению государственно-частного партнерства, развитию человеческого капитала и формированию инновационной экосистемы в продвижении цифровой экономики. Модель предлагается в качестве инструмента оценки и управления цифровой трансформацией общества.

При написании статьи использованы общенаучные методы: индукция и дедукция, анализ и синтез, статистический и графический методы.

Kenzhegul M., Turganbayev D., Seitkhozina D., Issayeva B.

DIGITAL ECONOMY AS A CONDITION FOR THE IMPLEMENTATION OF THE 'SMART NATION' CONCEPT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article considers the process of digitalization of the socio-economic sphere of the Republic of Kazakhstan as a necessary condition for the implementation of the "Smart Nation" concept. In this regard, the theoretical aspects of digital transformation were studied, and the current state of the introduction of advanced technologies in the main sectors of the economy was analyzed. In particular, the acceleration of digitalization in the fields of transport, agriculture, finance, education, and healthcare, the expansion of e-government services, and the spread of smart city initiatives across the country were demonstrated.

The authors show the relationship between the concept of "Smart Nation" and the digitalization of the economy: both are aimed at developing human capital, innovation, and technology to increase the country's competitiveness. The Smart Nation concept relies on digital tools to improve education, healthcare, public administration, and entrepreneurship, creating conditions for sustainable growth and efficient use of resources. In turn, the digitalization of the economy accelerates the transformation of traditional industries. It promotes the creation of new markets and jobs, providing the basis for the implementation of the "Smart Nation" concept.

The result of the research is an understanding of the socio-economic effect of digital solutions and the identification of priorities for the successful implementation of the "Smart Nation" concept in the Republic of Kazakhstan. The authors propose a comprehensive model to strengthen public-private partnership, develop human capital and form an innovative ecosystem in promoting the digital economy. The model is proposed as a tool for assessing and managing the digital transformation of society.

The article uses general scientific methods: induction and deduction, analysis and synthesis, statistical and graphical methods.

М.М. Сауранова*, к.э.н., ассоц. профессор¹

О.В. Киричок, PhD, ассоц. профессор²

В.С. Кучковская, преподаватель³

Б.М. Асанов, ассистент-профессора¹

Алматинский технологический университет

г. Алматы, Казахстан¹

Каспийский общественный университет,

г. Алматы, Казахстан²

Многопрофильный колледж UIB,

г. Алматы, Казахстан³

* основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: meguert.sauranova@mail.ru;

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье исследуется особенность управленческого учета инновационной деятельности предприятия. Это имеет важное значение в обеспечении эффективного функционирования и повышения конкурентоспособности организации. Проанализирована инновационная деятельность предприятий, внедрение инновационных решений, которые способствуют оптимизации внутренних процессов, улучшению качества принимаемых решений и повышению финансовой прозрачности.

Рассмотрены инструменты управленческого учёта для развития бизнеса. Существующие инструменты учёта далеко не универсальны, и для их применения имеют существенное значение отраслевые особенности, что является важной проблемой, решаемой в рамках текущей статьи применительно к управленческому учёту в пищевой промышленности. Определена система управленческого учета, ориентированная на инновационную деятельность, которая позволит автоматизировать систему учета затрат, инвестиций и доходов, связанных с разработками. Это уменьшит вероятность ошибок, ускорит сбор и обработку данных, а также обеспечит более точный контроль за расходами и доходами, связанными с инновациями. Сделана оценка применения цифровых технологий на предприятиях.

Систематизирован процесс управленческого учета инновационной деятельности, который создает прочную основу для более эффективного и прибыльного управления инновациями на всех этапах — от разработки идей до коммерциализации новых продуктов и технологий.

Ключевые слова: оптимизация, инновационная деятельность, затраты на инновационную деятельность, управленческий учёт, эффективность, стратегические решения, внедрения

Кілт сөздер: оңтайландыру, инновациялық белсенділік, инновация жұмыс қаражаттары, басқарушылық есеп, тиімділік, стратегиялық шешімдер, енгізу

Keywords: optimization, innovation, costs of innovation, management accounting, efficiency, strategic decisions, implementation.

JEL: M11

Введение. Развитие инноваций в пищевой промышленности в первую очередь направлено на решение таких задач, как улучшение качества и обеспечение безопасности пищевых продуктов, включая товары первой необходимости и социально значимые продукты. Кроме того, ключевой приоритет отрасли — это достижение импортозамещения и повышение эффективности использования ресурсов. Достичь этих целей возможно за счет разработки новых рецептов, внедрения современных технологий производства, а также модернизации отдельных этапов технологического процесса. Анализ патентных исследований показывает наличие большого количества перспективных разработок в данной сфере, однако далеко не все из них находят практическое применение. Решить эту проблему поможет комплексный подход к внедрению инноваций, который предусматривает тесное сотрудничество между производственными предприятиями и научными институтами. Использование передовых технологий в пищевой промышленности — это необходимость, продиктованная современными реалиями. В республике

уже предприняты шаги в данном направлении: усовершенствована законодательная база, созданы специализированные структуры, занимающиеся разработкой и внедрением инноваций, а также выделены средства из республиканского и местных бюджетов на модернизацию отрасли.

Управленческий учёт является более углублённым методом сбора и передачи показателей деятельности компании, поскольку не ограничивается лишь финансовыми индикаторами, которых в данном случае также может быть больше, чем в базовой бухгалтерской системе учёта [1]. Основные глобальные задачи управленческого учёта, в том числе применительно для пищевой отрасли, можно условно разделить на семь направлений:

- учёт и информация о наличии у предприятия ресурсов (финансовых, кадровых, материальных, технических и т.д.);
- финансовый учёт доходов и расходов;
- определение различных показателей деятельности предприятия (прежде всего, экономических и финансовых);
- расчёт финансовых результатов за определённый период;
- анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия за определённый период;
- планирование работы в будущие периоды;
- свод и предоставление отчётной документации заинтересованным лицам.

Исходя из основных задач, в целом механизм управленческого учёта представляет собой комплекс методов измерения, анализа и передачи заинтересованным лицам финансовой информации, а также управления организациями, холдингами и отраслями с использованием принципов бухгалтерского учёта [2].

Цель исследования. Поиск рациональных инструментов управленческого учёта деятельности предприятий.

Методы исследования. В ходе работы применены методы общенаучного познания как синтез, анализ, статистический.

Обзор литературы. Понятие «инновационная деятельность» в трудах разных ученых трактуется разными содержаниями. Смысл определения инновационной деятельности это создавать и внедрять нововедения в производстве [3]. В работе [4] проведен анализ на соответствие требованиям бухгалтерского учета. Рассмотрен институциональный подход к обеспечению качества бухгалтерской информации предприятия. Авторы работы [5] описали роль бухгалтерского учета в снижении рисков цепочки поставок продовольствия и волатильности цен на предприятии. Современная организация должна иметь возможность реагировать на изменения внешней среды, для решения основных задач инновационного развития в условиях конкурентной борьбы [6].

В настоящее время на предприятиях наиболее распространена классическая схема бухгалтерского учёта, включая метод исключения затрат на побочную продукцию, тогда как управленческий учёт как вид в целом практически не распространён [7]. Возможности для автоматизированного сбора, передачи и глубокого анализа производственных процессов и прогнозирования операционных результатов, по мнению автора, в отрасли практически отсутствуют.

Для повышения скорости и качества принятия управленческих решений применяют эвристический метод анализа иерархий [8].

Основная часть. В процессе формирования современных процессных инновационных инструментов управления на предприятиях в первую очередь следует принимать в расчёт производственную специфику. Поэтому внедрение современных управленческих практик должно опираться на ряд отраслевых особенностей:

- непрерывность и значительная скорость производственных процессов, обусловленных низкими сроками годности сырья, промежуточных продуктов и готовой продукции, что ставит задачу соблюдения высокой точности планирования закупок и движения материальных средств, при этом сроки списания сырья и материалов чётко нормированы;
- невозможность длительного хранения сырья, промежуточных и готовых продуктов приводит к ограничению возможностей по формированию промежуточных запасов;
- чёткая определённость разбиения производственного процесса на отдельные стадии и этапы в силу специфики организации пищевого производства.

Конкурентоспособность и эффективность новых технологий и разработок для производителей и потребителей тесно связаны с объемом инвестиций, необходимых для их создания и внедрения.

Понимание и эффективный контроль этих затрат являются необходимыми условиями для успешной реализации инновационных проектов. Только сбалансированный подход, учитывающий как внутренние (управленческий учет на предприятии), так и внешние (макрэкономические факторы) аспекты, позволит максимизировать отдачу от инвестиций в инновации.

Успешное внедрение инноваций требует комплексного подхода, охватывающего как микро-, так и макроуровень. На уровне отдельных предприятий эффективный управленческий учет играет ключевую роль в управлении инновационными процессами. Это позволяет отслеживать затраты, анализировать эффективность и принимать обоснованные решения. На более широком, макроэкономическом уровне, специалисты, отвечающие за инновационное развитие, должны постоянно мониторить внешнюю среду. Это включает в себя анализ рыночных трендов (маркетинговых и технологических), оценку конкурентной ситуации и выявление других факторов, способных повлиять на успех внедрения инноваций.

Для развития функционирования инновационной деятельности системы управленческого учета можно в основу взять принципы [9]:

- управленческий учет должен выделять инновации в качестве самостоятельного объекта для анализа и контроля. Необходимо вести отдельный учет инноваций в рамках управленческого учета;
- для учета инноваций следует использовать как количественные (например, объем инвестиций, количество разработанных продуктов), так и структурные (например, доля инновационной продукции в общем объеме продаж) показатели, отражая их на соответствующих счетах бухгалтерского учета;
- затраты на инновации должны быть четко привязаны к конкретным подразделениям и ответственным лицам, чтобы обеспечить контроль и анализ эффективности.
- в целях определения сокращенной себестоимости целесообразно использовать метод «директ-костинг».

Информационный инструментарий управленческого учёта, можно рассматривать с одной стороны, как современные цифровые решения, которые, представляют интерес как для крупных компаний, стремящихся автоматизировать и централизовать информационные потоки, так и для относительно небольших форм бизнеса – с целью не выбывать из конкурентного соревнования с более крупными предприятиями. Технологии искусственного интеллекта помогают предприятиям повышать эффективность, точность и способность принимать решения, что приводит к улучшению процессов финансовой отчетности и аудита. Использование искусственного интеллекта для предприятий пищевой промышленности целесообразно для сбора и анализа информации по поступлению сырья и комплектующих, а также в схемах управления реализацией готовой продукции. Поскольку цифровые решения обеспечивают актуальность передаваемых сведений о движении материальных средств. Вследствие этой особенности цифровых продуктов, они оказываются наиболее востребованными в торговой сети. Соответственно, предприятия могут эффективно использовать искусственный интеллект и Интернет вещей совместно в отделах закупок и реализации готовой продукции. В ходе исследования проводилось анкетирование предприятий пищевой промышленности по Северо-Казахстанскому региону.

Опыт использования цифровых решений на предприятиях, по результатам проведённое в 2023 г., демонстрирует итоги, в таблице 1:

Таблица –1

Ответы предприятий, оценивших применение цифровых технологий в 2023 г., %

Наименование	Положительно	Нет влияния	Отрицательно
Технологии сбора, обработки и анализа больших данных			
Финансовая деятельность	3,3	68,4	28,3
Безопасность труда сотрудников	15,9	75,2	9,0
Производство товаров с новыми характеристиками	3,0	73,7	23,3
Эффективность внутренних процессов	3,1	66,5	30,4
Эффективность процессов взаимодействия с контрагентам	3,2	65,5	31,3
Влияние на окружающую среду	3,4	82,7	13,9

Искусственный интеллект			
Финансовая деятельность	2,7	87,0	10,3
Безопасность труда сотрудников	2,8	88,2	9,0
Производство товаров с новыми характеристиками	2,6	87,7	9,7
Эффективность внутренних процессов	2,5	83,9	13,6
Эффективность процессов взаимодействия с контрагентам	2,8	85,8	11,4
Влияние на окружающую среду	2,7	90,2	7,1
Социальные сети			
Финансовая деятельность	2,7	76,2	21,1
Безопасность труда сотрудников	2,6	79,5	17,9
Производство товаров с новыми характеристиками	2,5	78,3	19,2
Эффективность внутренних процессов	2,5	72,8	24,7
Эффективность процессов взаимодействия с контрагентам	2,6	73,4	24,0
Влияние на окружающую среду	2,4	85,6	12,0
Другие цифровые технологии			
Финансовая деятельность	2,0	65,5	32,5
Безопасность труда сотрудников	1,7	75,4	22,9
Производство товаров с новыми характеристиками	1,5	74,5	24,0
Эффективность внутренних процессов	1,6	61,9	36,6
Эффективность процессов взаимодействия с контрагентам	1,5	60,4	38,1
Влияние на окружающую среду	1,7	84,3	14,0

**составлено авторами по результатам опроса.*

Как видно из таблицы 1, применение цифровых технологий, в том числе искусственного интеллекта и социальных сетей, даёт – не более 15,9 % компаний оценили их эффект положительно. В большинстве случаев ответы «да» составляли 1–3 %, тогда как отрицательные характеристики в ряде случаев достигали 25 %. Самой же распространённой являлась «нет влияния».

Искусственный интеллект может быть полезен при комплексном статистическом анализе финансовых показателей деятельности предприятий, в частности – финансовой состоятельности. Оценка состояния использования искусственного интеллекта в управленческом учете показывает, что большинство предприятий на стадии внедрения. Результаты анализа показывают значительный прогресс в использовании. Основными понятиями в области искусственного интеллекта являются машинное обучение и нейронные сети. Машинное обучение – это сфера искусственного интеллекта, фокусирующаяся на разработке алгоритмов, способных анализировать данные и выявлять в них скрытые зависимости. Эти алгоритмы позволяют создавать модели, которые могут делать прогнозы и принимать решения без явного программирования.

Внедрение цифровых технологий в систему управленческого учета требует комплексного подхода, включающего анализ текущего состояния системы, разработку стратегии цифровизации, выбор подходящих технологий и программных средств, а также обучение персонала. Важно учитывать специфику деятельности предприятия, его размер и организационную структуру. Успешное внедрение цифровых технологий позволяет не только повысить эффективность управленческого учета, но и улучшить взаимодействие между различными подразделениями предприятия, повысить прозрачность бизнеса и укрепить конкурентные позиции. использование цифровых технологий при организации управленческого учета является важным фактором повышения эффективности и конкурентоспособности предприятия. Цифровизация управленческого учета позволяет автоматизировать рутинные процессы, повысить точность и оперативность предоставляемой информации, а также обеспечить ее доступность для всех заинтересованных пользователей. Внедрение цифровых технологий требует комплексного подхода и учета специфики деятельности предприятия. Предприятия, которые успешно внедряют цифровые

технологии в свою систему управленческого учета, получают значительные преимущества, такие как снижение затрат, повышение производительности и улучшение качества принимаемых управленческих решений. Дальнейшее развитие цифровых технологий будет способствовать дальнейшей трансформации управленческого учета и повышению его роли в обеспечении устойчивого развития предприятия.

Нейронная сеть – это вычислительная модель, вдохновленная структурой биологических нейронных сетей. Она состоит из взаимосвязанных нейронов, каждый из которых получает входные данные, выполняет над ними определенную функцию и передает результат другим нейронам. Все нейроны выполняют однотипные операции, но их параметры могут изменяться в процессе обучения. Путем оптимизации весов синапсов (связей между нейронами) можно добиться желаемого преобразования входной информации. Искусственная нейронная сеть состоит из нескольких слоев нейронов, каждый из которых выполняет математическое преобразование входных данных и передает результат на следующий уровень или на выход сети. Схематическое представление алгоритма работы базовой нейронной сети можно увидеть на рисунке 1.

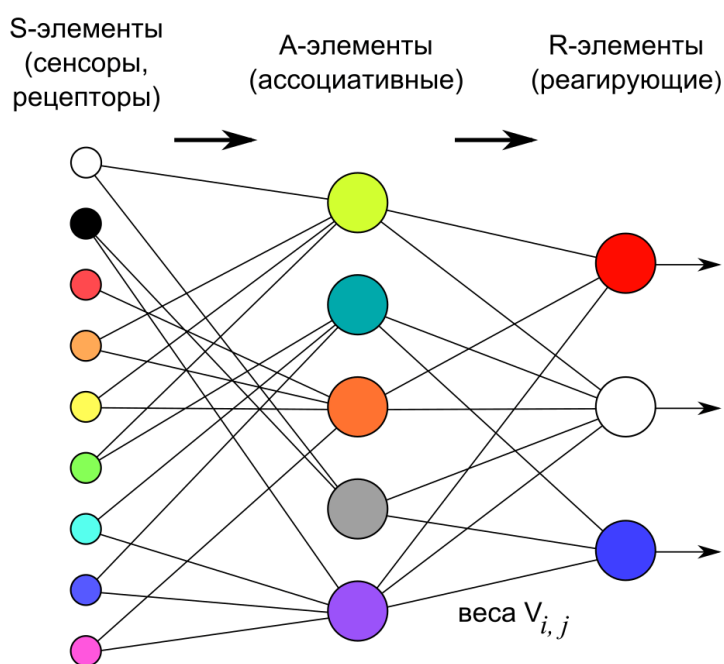

Рисунок – 1. Принцип функционирования нейросети.
*составлен на основе источника [5]

На рисунке 1 представлена схема принципов функционирования нейросети, в которой нейроны входного слоя принимают исходные данные, обрабатывают их и передают сигналы через синаптические связи нейронам следующего уровня. Нейроны второго слоя выполняют математические преобразования полученной информации и передают результаты в выходной слой. Затем выходные значения сравниваются с эталонными, и, если обнаружены расхождения, корректируются весовые коэффициенты. Этот процесс повторяется на множестве входных данных до тех пор, пока нейросеть не научится выдавать значения, максимально приближенные к эталонным.

В контексте разработки систем искусственного интеллекта для финансового анализа и прогнозирования, предлагается использовать архитектуру искусственной нейронной сети, в которой бухгалтерские счета выступают в роли нейронов внутренних слоев. Обоснованием данного подхода является то, что бухгалтерская система, включая план счетов и систему корреспондирующих счетов, представляет собой формализованную математическую модель финансово-экономической деятельности предприятия. Использование этой модели в качестве основы для нейронной сети позволяет эффективно моделировать и анализировать финансовые потоки, используя данные бухгалтерского учёта, представлена на рисунке 2.

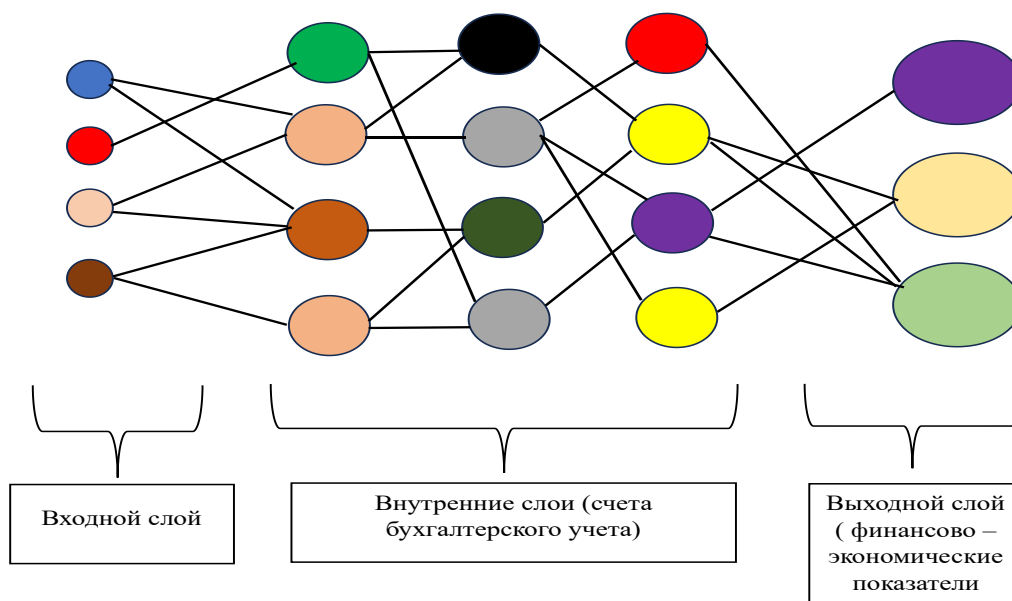

Рисунок – 2. **Обобщенная архитектура нейронной сети**

** составлен на основе источника [5]*

На рисунке 2 представлена схема, демонстрирующая возможность формирования экономических показателей непосредственно на этапе проведения конкретной бухгалтерской проводки. Это позволяет не только получать прогнозные результаты, но и оценивать степень влияния каждой операции на устойчивость и стабильность предприятия. Усиливается функция мониторинга контроллинга, поскольку каждой операции присваивается соответствующая оценка. Внедрение и применение таких технологий способствует эффективно создавать систему учета затрат, обрабатывать и прогнозировать учет на предприятии. Это экономит ресурсы и время, что повышает эффективность функционирования предприятия.

Цифровая трансформация предприятий обуславливает применение современных модели учета, которая оптимизирует различные системы хозяйственного учета. Ключевым элементом этой модели является переосмысление управленческого учета и создание эффективных информационных потоков, обеспечивающих ключевых пользователей релевантными и ценными данными.

Заключение. Совершенствование технологий для любого предприятия требует адаптироваться и совершенствовать систему учета затрат, перераспределения ресурсов и обобщения финансовых данных для обеспечения эффективного управления. Эти цели подводят к необходимости к ускорению процессной составляющей инновационного развития предприятий. Продуктовые инновации по результатам литературного обзора демонстрируют постоянный рост за последние годы. Исходя из этого, необходима стимуляция внедрения современных управленческих инструментов - как одном из самых важных направлений в промышленности и экономике страны в целом.

В связи с активным развитием предприятий и применением искусственного интеллекта в производственных процессах, управленческий учет сталкивается с новыми вызовами. Необходимость обработки больших массивов данных, генерируемых ИИ, требует пересмотра существующих методов. В то же время, использование ИИ в управленческом учете открывает возможности для повышения точности анализа, прогнозирования и управления затратами, что может привести к существенному улучшению финансовых показателей предприятия. Исследования направлены на определение факторов, влияющих на выбор наиболее эффективных методов управленческого учета в этой новой среде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Petrovskaya I., Zaverskiy S., Kiseleva E. Attitude to Entrepreneurship: Three-Dimensional Institutional Approach // *Advances in Systems Science and Applications*. – 2017. – №17. – P. 29–43.
2. Факторы и ключевые направления модернизации агропромышленного комплекса Казахстана / Н.Б. Сыздыкбаева Р. К. Турысбекова, С. Е. Абдыкалык, А. К. Бастаубаев // *Экономика: стратегия и практика*. – 2021. – Т. 16. – №2. – С. 116–133. – doi: 10.51176/1997-9967-2021-2-116-133.
3. Овсянников С.В., Давыдова Е.Ю. Управление инвестиционной и инновационной деятельностью: учеб. пособие / Воронеж.: Издательство ЦНТИ. – 2015. – 140 с.
4. Syrtseva S. and Cheban Y. Accounting compliance: an institutional approach to ensure the quality of accounting information of the enterprise. *Baltic Journal of Economic Studies*. – 2021. – №7(2). – P. 210–218.
5. OriekhoeOsato & Addy Wilhelmina & Okoye Chinwe & Oyewole Adedoyin & Ofodile, Onyeka & Ugochukwu Chinonye. The role of accounting in mitigating food supply chain risks and food price volatility. *International Journal of Science and Research Archive*. – 2024. – №11. – P. 2557–2565.
6. Hadachek J., Ma M. and Sexton R.J., Market structure and resilience of food supply chains under extreme events. *American Journal of Agricultural Economics*. – 2024. – №106(1). – P. 21–44.
7. Kim K. and Bui L. Learning from Hurricane Maria: Island ports and supply chain resilience. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, – 2019. – №39. – 101244 p.
8. Карленко М.А. Цифровая трансформация управленческого учета / М. А. Карленко // *Вестник Академии знаний*. – 2020. – №38(3). – С. 127–136. – DOI 10.24411/2304-6139-2020-10339.
9. Внедрение новейших систем калькулирования себестоимости на казахстанских предприятиях / С.Б. Баймуханова, А.З. Нурмаганбетова, А.Н. Дилдабеков, К.Б. Омар // *Статистика, учет и аудит*. – 2020. – №4(79). – С. 35–40.

REFERENCES

1. Petrovskaya I., Zaverskiy S., Kiseleva E. Attitude to Entrepreneurship: Three-Dimensional Institutional Approach // *Advances in Systems Science and Applications*. – 2017. – № 17. – P. 29–43.
2. Faktory i kljuchevye napravlenija modernizacii agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Factors and key directions of modernization of Kazakhstan's agro-industrial complex] / N. Syzdykbaeva R. Turysbekova, S. Abdykalyk, A. Bastaubaev // *Jekonomika: strategija i praktika*. – 2021. – Т. 16. – № 2. – S. 116–133. – doi: 10.51176/1997-9967-2021-2-116-133. [In Russian]
3. Ovsjannikov S., Davydova E. Upravlenie investicionnoj i innovacionnoj dejatel'nost'ju: ucheb. Posobie [Investment and Innovation management: studies. stipend] / Voronezh: Izdatel'stvo CNTI. – 2015. – 140 s.
4. Syrtseva S. and Cheban Y. Accounting compliance: an institutional approach to ensure the quality of accounting information of the enterprise. *Baltic Journal of Economic Studies*. – 2021. – № 7(2). – P. 210–218.
5. OriekhoeOsato & Addy Wilhelmina & Okoye Chinwe & Oyewole Adedoyin & Ofodile, Onyeka & Ugochukwu Chinonye. The role of accounting in mitigating food supply chain risks and food price volatility. *International Journal of Science and Research Archive*. – 2024. – №11. – P. 2557–2565.
6. Hadachek J., Ma M. and Sexton R., Market structure and resilience of food supply chains under extreme events. *American Journal of Agricultural Economics*. – 2024. – № 106(1). – P. 21–44.
7. Kim K. and Bui L. Learning from Hurricane Maria: Island ports and supply chain resilience. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, – 2019. – №39. – 101244 p.
8. Karlenko M. Cifrovaja transformacija upravlencheskogo ucheta [Digital transformation of management accounting] // *Vestnik Akademii znaniy*. – 2020. – №38(3). – S. 127–136. – doi: 10.24411/2304-6139-2020-10339. [In Russian]
9. Vnedrenie novejših sistem kal'kulirovanija sebestoimosti na kazahstanskih predprijatijah [Implementation of the latest cost calculation systems at Kazakhstani enterprises] / S. Bajmuhanova,

A. Nurmaganbetova, A. Dildabekov, K. Omar // Statistika, uchet i audit. – 2020. – № 4(79). – S. 35–40. [In Russian]

Сауранова М.М., Киричок О.В., Кучковская В.С., Асанов Б.М.

КӘСПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН БАСҚАРУШЫЛЫҚ ЕСЕПКЕ АЛУ ЖҮЙЕСІН ДАМУ

Аннотация

Мақалада Басқару есебі саласындағы кәсіпорындардың инновациялық қызметі зерттеледі. Бұл ұйымның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуде және бәсекеге қабілеттілігін арттыруда маңызды. Кәсіпорындардың инновациялық қызметі, ішкі процестерді оңтайландыруға, қабылданатын шешімдердің сапасын жақсартуға және қаржылық ашықтықты арттыруға ықпал ететін инновациялық шешімдерді енгізу талданды.

Бизнесті дамыту үшін басқару есебінің құралдары қарастырылды. Қолданыстағы есепке алу құралдары әмбебап болып табылмайды және оларды қолдану үшін салалық ерекшеліктер айтарлықтай маңызға ие, бұл тамақ өнеркәсібіндегі басқарушылық есепке қатысты ағымдағы бап шеңберінде шешілетін маңызды мәселе болып табылады. Инновациялық қызметке бағытталған Басқару есебі жүйесі анықталды, ол әзірлемелерге байланысты шығындарды, инвестицияларды және кірістерді есепке алу жүйесін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Бұл қателіктердің ықтималдығын азайтады, деректерді жинауды және өңдеуді жылдамдатады және инновацияға байланысты шығындар мен кірістерді дәлірек бақылауды қамтамасыз етеді. Кәсіпорындарда цифрлық технологиялардың қолданылуын бағалау жасалды.

Инновациялық қызметті басқарушылық есепке алу процесі жүйеленген, ол идеяларды әзірлеуден бастап жаңа өнімдер мен технологияларды коммерцияландыруға дейінгі барлық кезеңдерде инновацияларды тиімдірек және тиімді басқаруға берік негіз жасайды.

Sauranova M., Kirichok O., Kuchkovskaya V., Asanov B.

DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM FOR INNOVATIVE ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Annotation

The article examines the innovative activities of enterprises in the field of management accounting. This is important in ensuring the effective functioning and increasing the competitiveness of the organization. The article analyzes the innovative activities of enterprises, the introduction of innovative solutions that help optimize internal processes, improve the quality of decisions made and increase financial transparency.

Management accounting tools for business development are considered. Existing accounting tools are far from universal, and industry-specific features are essential for their application, which is an important problem to be solved in the current article in relation to management accounting in the food industry. An innovation-oriented management accounting system has been defined, which will automate the accounting system for costs, investments and revenues related to developments. This will reduce the likelihood of errors, speed up data collection and processing, and provide more accurate control over innovation-related costs and revenues. An assessment of the use of digital technologies in enterprises has been made.

The process of managerial accounting of innovation activity has been systematized, which creates a solid foundation for more effective and profitable innovation management at all stages — from the development of ideas to the commercialization of new products and technologies.

А.Ж. Сатбаева, PhD¹

А.Р. Ибраева*, PhD докторант²

А.К. Байдаков, к.э.н., ассоц. профессор³

А.А. Шаметова, к.э.н., ассоц. профессор⁴

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан²

Казахский агротехнический исследовательский университет

имени С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан³

Карагандинский технический университет

имени Абылкаса Сагинова, г. Караганда, Казахстан⁴

* – автор для корреспонденции

e-mail: aika_krg75@mail.ru

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И СТРУКТУРА ЗАНЯТОСТИ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОЦЕНКИ И ВЫВОДЫ

В статье рассмотрено влияние генеративных технологий искусственного интеллекта на производительность труда и структуру занятости в организациях. Проанализированы результаты международных опросов McKinsey & Company, представленные в отчёте AI Index 2025, с акцентом на ожидания работодателей в отношении изменения численности персонала и масштабов переподготовки работников в 2023–2024 годах. Проведено сравнение по отраслям и функциональным направлениям, определены сектора с наибольшей восприимчивостью к автоматизации и вероятностью роста занятости.

Выявлена позитивная динамика в изменении восприятия последствий искусственного интеллекта, выраженная в снижении ожиданий масштабных сокращений и усилении внимания к мерам адаптации персонала. Показано, что уравнивающий эффект генеративного искусственного интеллекта способствует росту производительности у работников с более низким уровнем квалификации. Определена значимость искусственного интеллекта как инструмента снижения цифрового и профессионального неравенства.

Методология исследования основана на вторичном анализе статистических данных, визуализации тенденций, содержательной интерпретации распределений и сопоставлении с результатами актуальных научных публикаций. Обоснована применимость полученных выводов для разработки государственной политики в области занятости и образования, особенно в контексте Казахстана. Предложены рекомендации по созданию программ переподготовки, мониторингу цифровых компетенций и использованию прогнозной аналитики в управлении человеческими ресурсами. Подтверждена необходимость дальнейших исследований, направленных на эмпирическую оценку трансформационных эффектов искусственного интеллекта в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: искусственный интеллект, рынок труда, производительность труда, переподготовка кадров, занятость, автоматизация, цифровая трансформация, ожидания работодателей.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, еңбек нарығы, еңбек өнімділігі, кадрларды қайта даярлау, жұмыспен қамту, автоматтандыру, цифрлық трансформация, жұмыс берушілердің күтулері.

Keywords: artificial intelligence, labor market, labor productivity, staff retraining, employment, automation, digital transformation, employer expectations.

Введение. Стремительное внедрение генеративных технологий искусственного интеллекта в бизнес-практику трансформирует производственные процессы и структуру занятости, вызывая потребность в переосмыслении традиционных подходов к управлению трудовыми ресурсами. На фоне роста технологической зрелости компаний и увеличения доли автоматизированных операций особенно остро встают вопросы, связанные с потенциальным сокращением рабочих мест, изменением функциональной нагрузки персонала, а также необходимостью масштабной переподготовки кадров. Отдельный интерес представляют эмпирические оценки влияния искусственного интеллекта на производительность труда и распределение занятости по уровням квалификации, что позволяет оценить как риски, так и компенсаторные возможности новых технологий.

Целью исследования является анализ глобальных трендов в восприятии работодателями влияния генеративного искусственного интеллекта на численность и структуру занятости, а также выявление особенностей ожидаемых изменений в масштабе переподготовки сотрудников. Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи: систематизация текущих эмпирических данных международных опросов, сравнительная оценка динамики ожиданий работодателей в 2023–2024 годах и выявление приоритетных отраслей по уровню восприимчивости к трансформационному воздействию генеративных технологий искусственного интеллекта.

Методология исследования основана на вторичном анализе данных опросов McKinsey & Company, представленных в отчете AI Index 2025 [1]. Используются методы структурного и сравнительного анализа, а также графическая визуализация зависимостей по отраслям и категориям работников. Практическая значимость результатов заключается в их применимости для разработки политики занятости и образовательных стратегий в условиях цифровизации, в частности - для Казахстана, где вопросы адаптации человеческого капитала к технологическим вызовам приобретают особую актуальность.

Обзор литературы. Развитие исследований в области влияния искусственного интеллекта на занятость в последние годы приобрело системный характер, охватывая как вопросы повышения производительности, так и трансформации структуры рабочих функций. Одним из ключевых направлений является анализ так называемого «уравнивающего эффекта» искусственного интеллекта, заключающегося в снижении разрыва производительности между работниками с различными уровнями квалификации.

Исследование Brynjolfsson et al. (2025) [2], опубликованное в *American Economic Review*, показало, что внедрение генеративных ассистентов искусственного интеллекта в службу поддержки клиентов привело к увеличению производительности низкоквалифицированных работников на 34%, тогда как у высококвалифицированных прирост был минимальным. Подобные выводы подтверждают Dell'Acqua et al. (2023) [3], обнаружившие рост эффективности у младших аналитиков в консалтинге на 42,96% против 16,5% у опытных. В области программирования Cui et al. (2023) [4] и Hoffman et al. (2024) [5] зафиксировали значительный прирост у специалистов начального уровня - до 40% против 7–16% у более опытных коллег. Такие данные отражают потенциал искусственного интеллекта как инструмента для компенсации недостатка опыта и ускоренной адаптации кадров.

Анализ публикаций последних лет [6,7] также указывает на смещение фокуса исследований от автоматизации рутинных операций к вопросам интеграции искусственного интеллекта в когнитивную деятельность. Однако остаются неурегулированными вопросы масштабируемости таких решений, их устойчивости в различных секторах, а также этические и нормативные аспекты применения искусственного интеллекта в управлении трудовыми ресурсами.

Актуальность дальнейших исследований обусловлена необходимостью эмпирической проверки различий в эффекте искусственного интеллекта по регионам, типам занятости и уровням цифровой зрелости. Для Казахстана приоритетным направлением становится изучение влияния искусственного интеллекта на региональные рынки труда и подготовка механизмов для адаптивной политики занятости, учитывающей глобальные тренды и национальные особенности.

Основная часть. Интенсивное внедрение генеративного искусственного интеллекта в бизнес-процессы порождает как новые возможности повышения эффективности, так и риски структурных изменений на рынке труда. Несмотря на наблюдаемый рост производительности в ряде функций (обработка документов, поддержка клиентов, программирование и другие), перспективы сохранения или сокращения рабочих мест остаются предметом активного обсуждения в научной и деловой среде. Анализ ожиданий работодателей позволяет выявить отрасли с наиболее высокой чувствительностью к автоматизации, а также определить направления, где влияние искусственного интеллекта может проявиться в виде роста занятости.

Рисунок 1 демонстрирует распределение прогнозируемых изменений в численности персонала по 10 отраслям и обобщённый средний результат, что позволяет визуализировать масштабы и дифференциацию ожидаемого влияния генеративного искусственного интеллекта на структуру занятости в среднесрочной перспективе.

Рисунок – 1. Прогнозы изменений численности персонала в различных отраслях под воздействием генеративного ИИ*

*составлен авторами по источнику[1]

Согласно результатам опроса McKinsey & Company (2024), в котором приняли участие представители ключевых функциональных направлений в организациях, отмечается высокая степень неоднородности прогнозов по секторам. Так, наиболее вероятное сокращение персонала прогнозируется в сфере операционной поддержки клиентов: 15% респондентов ожидают снижения численности сотрудников более чем на 20%, и ещё 17% - на 11–20%. Сходные тенденции наблюдаются в сфере логистики и управления запасами, где совокупное ожидание сокращений составляет 47% респондентов. С другой стороны, отрасли, связанные с маркетингом, продажами и стратегическим управлением, демонстрируют наибольшую устойчивость, 38% и 29% опрошенных соответственно ожидают сохранения текущего уровня занятости.

Увеличение численности персонала под воздействием искусственного интеллекта предсказывается ограниченным числом компаний. Наибольшие ожидания роста зафиксированы в сфере информационных технологий, где 14% респондентов прогнозируют увеличение численности работников более чем на 20%. Средний уровень неопределённости (затруднения с прогнозом) варьируется от 9% до 15% в зависимости от отрасли, что отражает сохраняющийся дефицит четких сценариев и готовых решений в области адаптации трудовых ресурсов к условиям цифровой трансформации.

Сравнение динамики восприятия влияния искусственного интеллекта на занятость в организациях за два последовательных года (2023 и 2024) позволяет выявить смещение ожиданий работодателей в сторону умеренного оптимизма и уменьшения опасений по поводу масштабных сокращений персонала. Особенно это важно в условиях ускоренной цифровизации бизнес-процессов и нарастающего внедрения генеративных моделей искусственного интеллекта в корпоративные среды.

Рисунок 2 визуализирует динамику изменения ожиданий по семи категориям, обеспечивая наглядное представление о сдвиге баланса между рисками сокращений и возможностями роста численности персонала под воздействием искусственного интеллекта за период 2023–2024 годов.

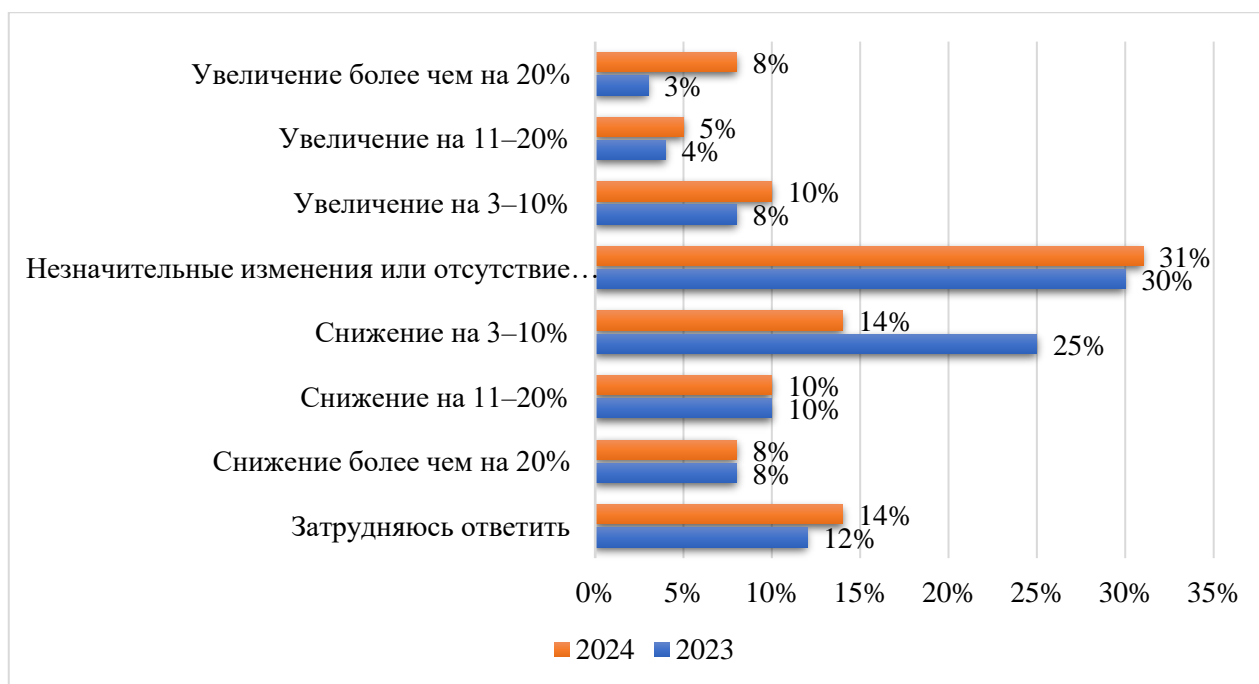

Рисунок – 2. Ожидания относительно влияния ИИ на численность работников в организациях в ближайшие 3 года, сравнение 2023 и 2024 годов

**составлен авторами по источнику [1]*

Из данных рисунка 2 видно, что доля респондентов, предсказывающих незначительные изменения или их отсутствие, возросла с 30% в 2023 году до 31% в 2024 году и остаётся крупнейшей категорией, что указывает на распространённую осторожную позицию. Одновременно на 11 процентных пунктов сократилось число компаний, прогнозирующих умеренное снижение занятости (на 3–10%) - с 25% до 14%.

В то же время фиксируется положительная динамика в блоке ожиданий роста. В 2023 году увеличение численности персонала более чем на 20% прогнозировали только 3% респондентов, тогда как в 2024 году - уже 8%. Увеличение на 3–10% ожидают 10% компаний (против 8% в 2023 году), а рост на 11–20% - 5% против 4%. Данные изменения могут отражать как распространение успешных кейсов интеграции искусственного интеллекта, так и адаптацию стратегий компаний к новым технологическим условиям.

Стоит также отметить рост доли респондентов, затруднившихся с оценкой влияния искусственного интеллекта (с 12% до 14%), что указывает на сохраняющуюся неопределённость в отношении темпов и направлений автоматизации.

Растущая интеграция искусственного интеллекта в повседневную деятельность организаций усиливает потребность в переподготовке персонала и развитии новых компетенций. Перенастройка профессиональных навыков становится необходимым условием адаптации к трансформирующимся требованиям рынка труда и изменениям в функциональной структуре рабочих мест.

Рисунок 3 демонстрирует изменение структуры ожиданий в отношении масштабов переподготовки персонала под воздействием искусственного интеллекта, визуализируя сдвиг

акцента от незначительных к более значительным долям вовлечённых работников в процессе переквалификации за 2023–2024 годы.

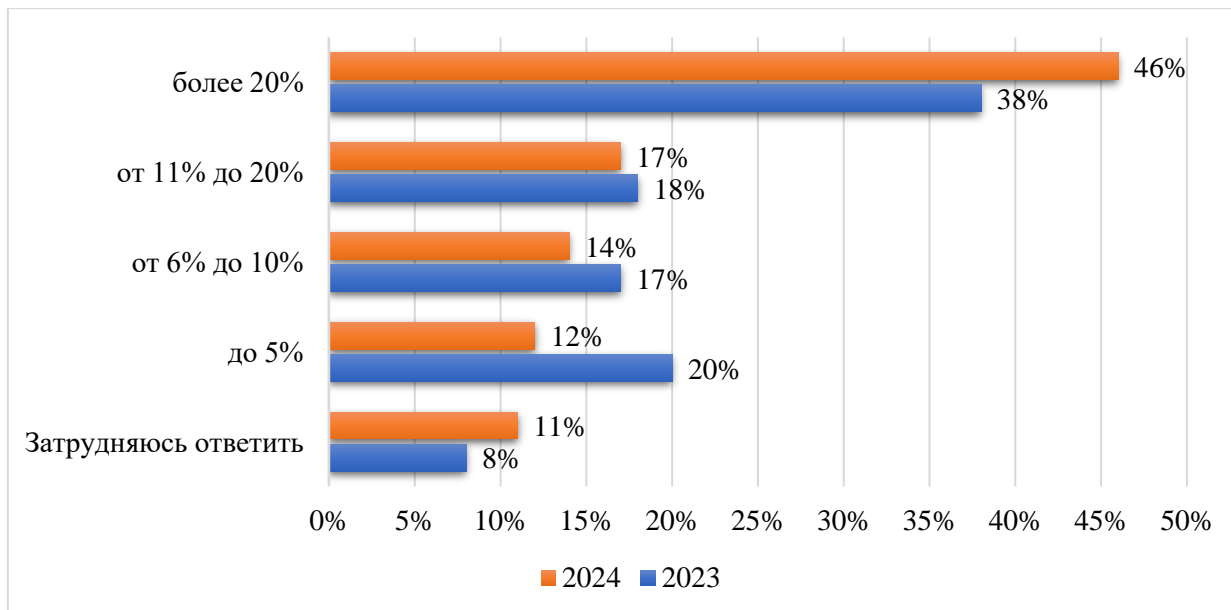

Рисунок – 3. Ожидаемая доля сотрудников, подлежащих переподготовке в связи с внедрением ИИ, сравнение 2023 и 2024 годов

**составлен авторами по источнику [1]*

Согласно данным McKinsey & Company, за период с 2023 по 2024 год наблюдается явная тенденция к увеличению доли сотрудников, которых компании планируют переподготовить. Если в 2023 году 38% респондентов указали, что более 20% персонала потребует переобучение, то в 2024 году эта доля выросла до 46%. Указывает это на рост осознания масштабов влияния искусственного интеллекта и, одновременно, на повышение организационной готовности к трансформации кадрового потенциала.

Доля компаний, ожидающих необходимости переподготовки до 5% персонала, сократилась с 20% до 12%, что может свидетельствовать о снижении доли организаций, предполагающих минимальные изменения. Также сократилась категория 6–10% (с 17% до 14%) и 11–20% (с 18% до 17%), что дополнительно подтверждает перераспределение ожиданий в сторону более высоких значений. Повышение доли затруднившихся с ответом (с 8% до 11%) при этом сохраняет актуальность проблематики неопределённости в отношении форматов, сроков и содержания будущих программ переподготовки.

Заключение. Проведённый анализ позволил обобщить актуальные глобальные данные о влиянии генеративного искусственного интеллекта на численность и структуру занятости в организациях, выявив тенденции, характерные для различных отраслей и функций. Установлено, что наряду с рисками сокращения рабочих мест, особенно в сферах с высокой долей рутинных операций, фиксируются устойчивые ожидания роста занятости и расширения функциональных обязанностей в технологических и стратегических направлениях.

Полученные результаты обладают новизной в части оценки смещения баланса ожиданий работодателей в сторону умеренного оптимизма и признания необходимости масштабной переподготовки кадров.

Практическая значимость исследования заключается в возможности применения выявленных закономерностей при формировании государственной политики занятости и цифровизации труда в Республике Казахстан. Рекомендуется разработка национальных программ переквалификации в приоритетных секторах, адаптация образовательных стандартов к вызовам искусственного интеллекта, а также интеграция прогнозной аналитики в стратегическое планирование трудовых ресурсов. Перспективными направлениями дальнейших исследований являются оценка

эффективности программ переподготовки, разработка индикаторов зрелости цифровых навыков работников и анализ влияния искусственного интеллекта на региональные рынки труда.

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP23489090 «Исследование влияния метавселенных на развитие экономики и общества: концептуальные основы, оценка эффектов и разработка стандартов» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы КН МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Nestor Maslej, Loredana Fattorini, Raymond Perrault, Yolanda Gil, Vanessa Parli, Njenga Kariuki, Emily Capstick, Anka Reuel, Erik Brynjolfsson, John Etchemendy, Katrina Ligett, Terah Lyons, James Manyika, Juan Carlos Niebles, Yoav Shoham, Russell Wald, Tobi Walsh, Armin Hamrah, Lapo Santarlasci, Julia Betts Lotufo, Alexandra Rome, Andrew Shi, Sukrut Oak. //The AI Index 2025 Annual Report, AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University, Stanford, CA, April 2025.

2. Brynjolfsson E., Li D., Raymond L. Generative AI at work //The Quarterly Journal of Economics. – 2025. – № 140(2). – P. 889–942. – doi: 10.1093/qje/qjae044

3 Dell'Acqua F., McFowland III E., Mollick E., Lifshitz-Assaf H., Kellogg K., Rajendran S., Lakhani K. Navigating the jagged technological frontier: Field experimental evidence of the effects of AI on knowledge worker productivity and quality //Harvard Business School Technology & Operations Mgt. Unit Working Paper. – 2023. – № 24(13). – 58 p.

4. Cui Z., Demirel M., Jaffe S., Musolff L., Peng S., Salz T. The effects of generative ai on high skilled work: Evidence from three field experiments with software developers //Available at SSRN 4945566. – 2024. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4945566> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4945566>

5. Hoffmann M., Boysel S., Nagle F., Peng S., Xu K. Generative AI and the Nature of Work. – CESifo Working Paper. – 2024. – №11479.

6. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Seitzhanov S. Digital divide of resource-based (oil and gas) and service-dominated regions //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – №8(4). – 184 p. – doi: 10.3390/joitmc8040184

7. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9(2). – 100037 p. – doi: 10.1016/j.joitmc.2023.100037

REFERENCES

1. Nestor Maslej, Loredana Fattorini, Raymond Perrault, Yolanda Gil, Vanessa Parli, Njenga Kariuki, Emily Capstick, Anka Reuel, Erik Brynjolfsson, John Etchemendy, Katrina Ligett, Terah Lyons, James Manyika, Juan Carlos Niebles, Yoav Shoham, Russell Wald, Tobi Walsh, Armin Hamrah, Lapo Santarlasci, Julia Betts Lotufo, Alexandra Rome, Andrew Shi, Sukrut Oak. //The AI Index 2025 Annual Report, AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University, Stanford, CA, April 2025.

2. Brynjolfsson E., Li D., Raymond L. Generative AI at work //The Quarterly Journal of Economics. – 2025. – №140(2). – P. 889–942. – doi: 10.1093/qje/qjae044

3 Dell'Acqua F., McFowland III E., Mollick E., Lifshitz-Assaf H., Kellogg K., Rajendran S., Lakhani K. Navigating the jagged technological frontier: Field experimental evidence of the effects of AI on knowledge worker productivity and quality //Harvard Business School Technology & Operations Mgt. Unit Working Paper. – 2023. – №24(13). – 58 p.

4. Cui Z., Demirel M., Jaffe S., Musolff L., Peng S., Salz T. The effects of generative ai on high skilled work: Evidence from three field experiments with software developers //Available at SSRN 4945566. – 2024. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4945566> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4945566>

5. Hoffmann M., Boysel S., Nagle F., Peng S., Xu K. Generative AI and the Nature of Work. – CESifo Working Paper. – 2024. – №11479.

6. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Seitzhanov S. Digital divide of resource-based (oil and gas) and service-dominated regions //Journal of

Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – №8(4). – 184 p. – doi: 10.3390/joitmc8040184

7. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9(2). – 100037 p. – doi: 10.1016/j.joitmc.2023.100037

Сатбаева А.Ж., Ибраева А.Р., Байдаков А.К., Шаметова А.А.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ҚҰРЫЛЫМЫ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАҒАЛАУЛАР МЕН ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Аңдатпа

Мақалада жасанды интеллекттің генеративті технологияларының Еңбек өнімділігі мен ұйымдардағы жұмыспен қамту құрылымына әсері қарастырылады. AI Index 2025 есебінде ұсынылған McKinsey & Company халықаралық сауалнамаларының нәтижелері 2023–2024 жылдардағы қызметкерлер санының өзгеруі мен жұмысшыларды қайта даярлау ауқымына қатысты жұмыс берушілердің күтулеріне баса назар аударып талданды. Салалар мен функционалдық бағыттар бойынша салыстыру жүргізілді, автоматтандыруға барынша бейімділігі және жұмыспен қамтудың өсу ықтималдығы бар секторлар анықталды. Жасанды интеллект салдарын қабылдауды өзгертудегі оң динамика анықталды, бұл ауқымды қысқартулар күтулерінің төмендеуінен және персоналды бейімдеу шараларына назар аударудың күшеюінен көрінеді. Генеративті жасанды интеллекттің теңдестіру әсері біліктілігі төмен жұмысшылардың өнімділігінің артуына ықпал ететіні көрсетілген. Сандық және кәсіби теңсіздікті төмендету құралы ретінде жасанды интеллекттің маңыздылығы анықталды. Зерттеу әдістемесі статистикалық деректерді қайталама талдауға, тенденцияларды визуализациялауға, үлестірімдерді мазмұнды түсіндіруге және өзекті ғылыми жарияланымдардың нәтижелерімен салыстыруға негізделген. Алынған тұжырымдардың жұмыспен қамту және білім беру саласында, әсіресе Қазақстан контекстінде мемлекеттік саясатты әзірлеу үшін қолданылуы негізделген. Қайта даярлау бағдарламаларын құру, цифрлық құзыреттіліктерді мониторингілеу және адам ресурстарын басқаруда болжамды аналитиканы пайдалану бойынша ұсынымдар ұсынылды. Цифрлық экономика жағдайында жасанды интеллекттің трансформациялық әсерін эмпирикалық бағалауға бағытталған қосымша зерттеулердің қажеттілігі расталды.

Satbayeva A., Ibrayeva A., Baidakov A., Shametova A.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EMPLOYMENT STRUCTURE: INTERNATIONAL ASSESSMENTS AND FINDINGS

Annotation

This article examines the impact of generative artificial intelligence technologies on labor productivity and the employment structure within organizations. The study analyzes the results of international surveys conducted by McKinsey & Company, as presented in the AI Index 2025 report, with a focus on employer expectations regarding changes in workforce size and the scale of employee reskilling in 2023–2024. A comparative analysis across industries and functional areas is conducted, identifying sectors most susceptible to automation and most likely to experience employment growth.

A positive shift in the perception of AI-related consequences is identified, reflected in reduced expectations of large-scale job cuts and increased attention to workforce adaptation measures. The equalizing effect of generative artificial intelligence is demonstrated to enhance the productivity of lower-skilled workers. The importance of artificial intelligence as a tool for reducing digital and professional inequality is established.

The research methodology is based on secondary analysis of statistical data, visualization of trends, interpretive analysis of distributions, and comparison with the findings of relevant academic publications. The applicability of the results for shaping labor and education policies is substantiated, particularly in the context of Kazakhstan. Recommendations are proposed for the development of reskilling programs, digital skills monitoring, and the use of predictive analytics in human resource management. The need for further empirical studies aimed at evaluating the transformative effects of artificial intelligence in the digital economy is confirmed.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).30

УДК 339.91

ГРНТИ 06.51.02

Н.Д. Кенжебеков*, к.э.н., доцент¹А.К. Кабдыбай, к.э.н., доцент²А.Т. Абдикаримова, к.э.н., доцент¹С.Т. Абеуова, к.э.н., доцент¹

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан¹

Karaganda E.A. Buketov University,

г. Караганда, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: kenzhebekov@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕГРАЦИИ КАЗАХСТАНА В ГЛОБАЛЬНУЮ ЦЕПОЧКУ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ

В статье рассмотрены особенности интеграции экономики Республики Казахстан в глобальные цепочки добавленной стоимости (ГЦДС). Рассмотрены современные теоретические подходы к анализу ГЦДС, включая классификацию типов управления цепочками, распределение рента и уровни власти в глобальной экономике. Казахстан преимущественно вовлечен в ГЦДС через сырьевые поставки и контрактное производство с ограниченными возможностями для повышения локальной добавленной стоимости. Выявлены ключевые вызовы, связанные с доминирующей сырьевой ориентацией экономики и низким уровнем добавленной стоимости в экспортируемой продукции. Определено, что Казахстан сталкивается с риском «ловушки низкой стоимости», что требует стратегического подхода к модернизации участия страны в ГЦДС. Проанализирована Концепция инвестиционной политики Республики Казахстан до 2029 года, выявлены ее основные направления, ориентированные на привлечение инвестиций в перерабатывающую промышленность. Предложенные меры носят преимущественно тактический характер и не обеспечивают системных условий для увеличения доли несырьевого экспорта. Выявлены несоответствия между инвестиционной стратегией и программами других министерств, что ограничивает эффективность государственной политики. Для успешной интеграции в глобальные цепочки добавленной стоимости Казахстану необходимо сосредоточиться на развитии перерабатывающих отраслей и внедрении инноваций, что позволит повысить добавленную стоимость на всех этапах производственного процесса.

Ключевые слова: глобальная цепочка добавленной стоимости, импорт, экспорт, прямые иностранные инвестиции, инвестиционная политика, концепция инвестиционной политики, внешнеторговый оборот, международная торговля.

Кілт сөздер: жаһандық құн тізбегі, импорт, экспорт, тікелей шетелдік инвестициялар, инвестициялық саясат, инвестициялық саясат тұжырымдамасы, сыртқы сауда айналымы, халықаралық сауда.

Keywords: global value chain, import, export, foreign direct investment, investment policy, investment policy concept, foreign trade turnover, international trade.

JEL F00, F20, F6

Введение. Активное развитие глобальных цепочек добавленной стоимости (ГЦДС) радикально изменил традиционные представления о функционировании международного бизнеса. ГЦДС размывают национальные границы производства, фрагментируя производственные процессы и перераспределяя их между странами в зависимости от сравнительных преимуществ. Для Казахстана, обладающего богатыми природными ресурсами и экспортной зависимостью от сырьевых товаров, ключевым научным вопросом становится определение степени включенности в ГЦДС, а также потенциала перехода от сырьевой модели развития к индустриальной и технологически ориентированной. Перед Республикой Казахстан возникает достаточно существенный риск «ловушки низкой стоимости», который обусловлен сырьевым экспортом и низкодоходными операциями по сборке.

Актуальность темы обусловлена необходимостью диверсификации экономики и повышения устойчивости внешней торговли в условиях меняющейся конъюнктуры глобальных рынков,

усиления экологических требований и цифровизации. Казахстан стоит перед выбором стратегии модернизации, позволяющей перейти от базового участия в ГЦДС к более сложным и прибыльным видам деятельности – разработке новых продуктов, управлению интеллектуальной собственностью и выходу на международные рынки под собственными брендами.

Целью настоящего исследования является структурный анализ товарного экспорта Казахстана с позиций степени переработки и включенности в глобальные цепочки добавленной стоимости, а также выявление перспективных ниш для экспорта с более высокой добавленной стоимостью. В рамках поставленной цели решаются следующие задачи: проведение количественной оценки экспортной структуры по основным товарным группам, сопоставление темпов роста казахстанского экспорта с мировыми импортными трендами, определение экспортного потенциала и ограничений.

Методологическая основа исследования включает в себя структурно-сравнительный и статистико-экономический анализ, а также элементы теории управления в ГЦДС, в частности модели координации и распределения добавленной стоимости. В качестве эмпирической базы использованы данные внешней торговли Казахстана и международных торговых баз (ITC Trade Map, UNCTAD).

Обзор литературы. Современные исследования ГЦДС подчеркивают сложность глобальных производственных сетей, распределения добавленной стоимости и прибыли. В ГЦДС стоимость создается не только в конечном производстве, но и на всех этапах – от исследования и разработок до маркетинга, логистики и послепродажного обслуживания. Это смещает акцент с традиционного производства на нематериальные активы – знания, инновации, технологии и брендинг, которые становятся основными источниками конкурентных преимуществ [1, 2]. Здесь хотелось бы отметить некоторые аспекты, актуальные для экономики Казахстана.

Во-первых, транснациональные корпорации играют главную роль в определении структуры управления правил участия в ГЦДС. Это, в первую очередь, касается установление требований к стандартам качества, технологиям контрактного производства. Это создает ситуацию, при которой небольшие компании и страны-поставщики сталкиваются с ограниченными возможностями увеличения своей доли добавленной стоимости [3, 4]. В условиях растущего контроля со стороны крупных ТНК успешное участие в ГЦС требует гибкости, инновационного развития и формирования уникального рыночного предложения.

Во-вторых, методологические подходы к исследованию принципов включения и повышения ступеней в ГЦДС. В частности, в работе [5] обоснованы пять типов управления, основанные на сложности транзакций, возможности стандартизации и компетенциях поставщиков: рыночное (market), модульное (modular), доверительное (relational), подчиненное (captive) и иерархическое (hierarchical) управление. Следует учитывать следующие аспекты: рыночное управление не дает высокой добавленной стоимости, модульное управление требует применение стандартов и технологической совместимости, доверительное управление требует инвестиций в долгосрочные связи и инновации, подчиненное управление несет риски зависимости от ТНК, иерархическое управление требует крупных капиталовложений и контроля над цепочкой. Для Казахстана стратегически важно переходить от подчиненного и рыночного управления к модульному и доверительному, что позволит повысить локальную добавленную стоимость и укрепить позиции в глобальной экономике.

В-третьих, интересна позиция авторов, раскрывающих трехуровневую модель власти в ГЦДС:

- инструментальная (instrumental power) – прямая власть, реализуемая через контрактные отношения, контроль над ресурсами, ценообразование и условия поставок;
- структурная (structural power) – власть, определяемая позицией в цепочке поставок, технологическим лидерством и доступом к критически важным рынкам;
- дискурсивная (discursive power) – влияние через формирование норм, стандартов.

Авторы показывают, что современная глобальная экономика движется от инструментальной власти (классический контрактный контроль) к структурной и дискурсивной власти (влияние через стандартизацию, инновации и институциональные нормы) [6].

Некоторые авторы выделяют типы ренты, определяющие уровень и качество добавленной стоимости [7]:

- природные ресурсы (gifts of nature), как правило, добавленная стоимость определяется конкурентным преимуществом сырьевой специализацией экономики;

- инновационная рента (innovation rents), где добавленная стоимость определяется за счет конкурентных преимуществ инновационных технологий, продуктов или процессов;
- экзогенно определенная рента (exogenously defined rents), где добавленная стоимость определяется за счет конкурентных преимуществ, возникающих за в результате воздействия внешних факторов, таких как государственное регулирование, тарифы, квоты и т.д.;
- рента рыночной власти (market power rents), где добавленная стоимость возникает благодаря доминирующему положению на рынке.

Таким образом, компаниям Казахстана, стремящимся занять более высокие положения в звеньях ГЦДС, необходимо адаптироваться к новым условиям конкуренции, соответствовать более жестким требованиям по стандартам качества продукции, цифровой трансформации и уровню технологий.

Основная часть. Структура экспорта по-прежнему ярко выражена в сторону сырьевых товаров, что указывает на сохраняющуюся ресурсно-сырьевую модель интеграции республики в ГЦДС.

Наиболее весомую долю в экспорте стабильно занимает нефть и нефтепродукты. За четыре года их экспорт увеличился почти вдвое: с 27,3 до 46,3 млрд долларов США. Это подтверждает критическую зависимость внешней торговли от энергетических ресурсов и высокую чувствительность к ценовой конъюнктуре мирового нефтяного рынка (рисунок 1).

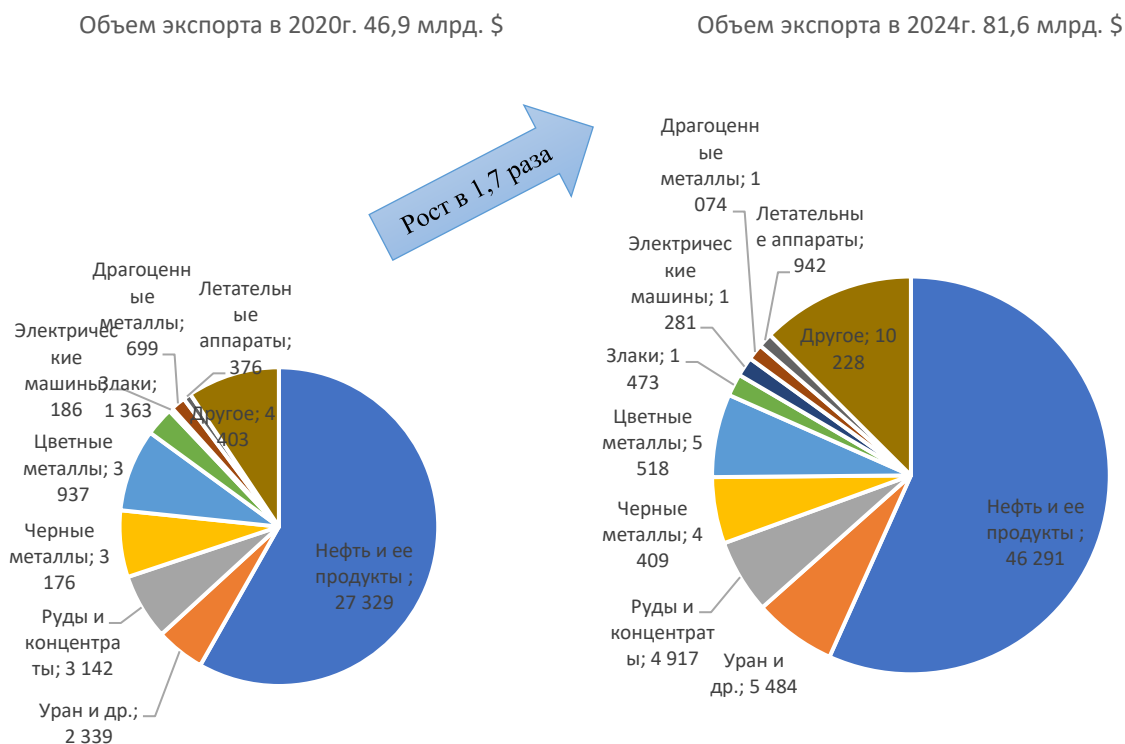

Рисунок –1. Структура экспорта в 2020 и 2024 годах

*составлен на основе источника [11]

Существенно вырос и экспорт урана и других сырьевых материалов: с 2,3 до 5,5 млрд долларов, то есть более чем в 2,3 раза. Стабильный рост наблюдается и по рудным товарам (руды и концентраты, черные и цветные металлы). Их совокупный экспорт в 2024 году составил порядка 13,5 млрд долларов, по сравнению с 10,3 млрд в 2020 году. Эти группы также относятся к продуктам низкой или первичной переработки и дополняют сырьевую доминанту в торговом балансе.

Группа «злаки», в том числе пшеница демонстрирует очень умеренный прирост. Это также указывает на то, что агропромышленный сектор остается в большей степени ориентированным на сырьевой экспорт без значительного увеличения переработки (например, муки, масла, кормов).

Значительно меньшее значение в структуре экспорта занимают товары с высокой добавленной стоимостью. Например, экспорт электрических машин, несмотря на почти семикратный рост за период, достиг только 1,28 млрд долларов, что составляет менее 3% от объема экспорта нефти. Аналогичная ситуация с летательными аппаратами и драгоценными металлами: хотя в процентном выражении рост впечатляющий, в абсолютных цифрах они пока не играют системной роли.

Исходя из сравнительного анализа темпов роста мирового импорта и казахстанского экспорта по ключевым товарным категориям, можно сделать вывод о формирующемся, но пока неустойчивом переходе от традиционной сырьевой модели к более диверсифицированной и индустриальной (рисунок 2).

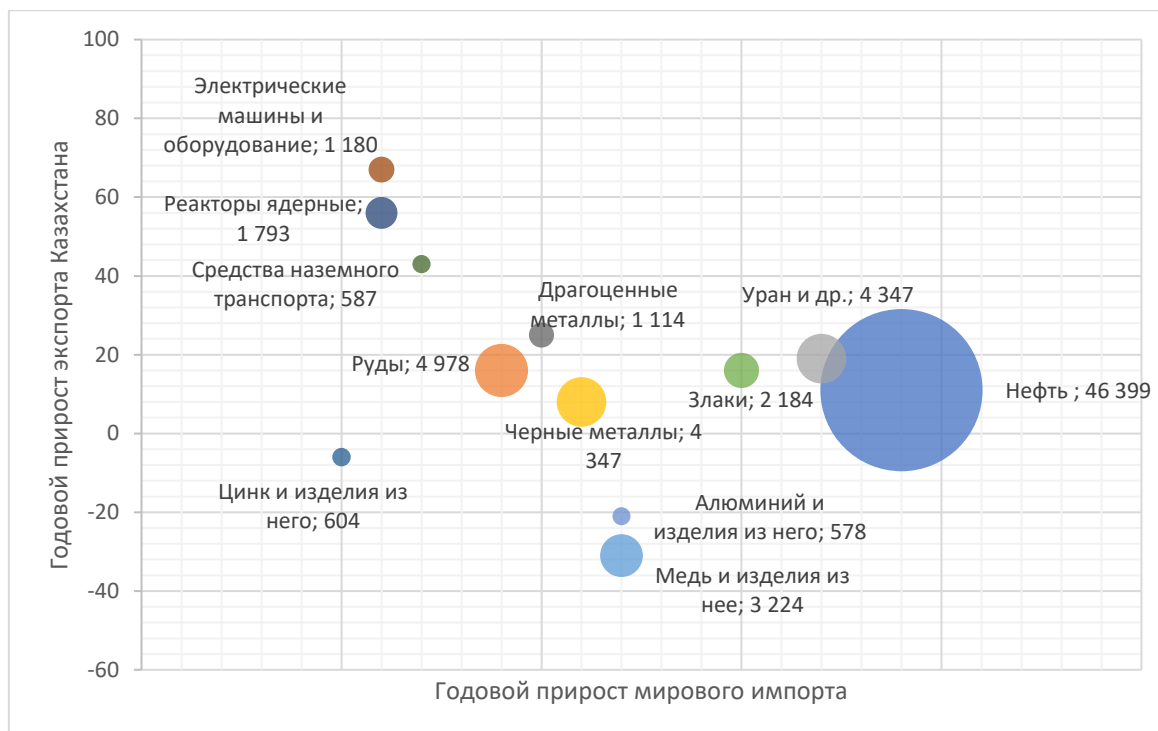

Рисунок – 2. Позиционирование товаров в ГЦС

*составлен на основе источника [11]

Наибольший вклад в экспорт по-прежнему вносит нефть, однако ее годовой прирост уступает темпам роста мирового спроса, что свидетельствует о риске постепенной потери конкурентных позиций на фоне глобального энергетического перехода. Аналогичная ситуация наблюдается и в секторе черной металлургии, где Казахстан сохраняет значительный экспорт, но растет медленнее глобальных трендов. Особую тревогу вызывает экспорт медных и алюминиевых изделий. Казахстан в 2023 году экспортировал медь и изделия на сумму 3,22 млрд долларов, однако при этом среднегодовой темп экспорта снизился на 31%, несмотря на рост мирового спроса на 12% в год. Аналогичная ситуация с алюминием: экспорт на уровне 578 млн долларов при снижении в 21% в год - несмотря на 12-процентный прирост глобального импорта.

В то же время в отдельных направлениях Казахстан демонстрирует опережающую динамику. Экспорт урана и сопутствующей продукции вырос на 19% в год, превысив прирост мирового импорта (17%), и достиг 4,35 млрд долларов, что подтверждает уникальную специализацию страны в этой области. Аналогично, экспорт злаков составил 2,18 млрд долларов при темпах роста в 16% в год, что соответствует мировым тенденциям (15%) и демонстрирует сохранение позиций на глобальном аграрном рынке.

Особо следует отметить положительную динамику по технологически сложным товарам. Казахстан значительно увеличил экспорт электрических машин и оборудования - на 67% в год (до 1,18 млрд долларов), при том что мировой спрос рос всего на 6% в год. Похожая ситуация с экспортом реакторов и сопутствующего оборудования: прирост в 56% в год (объем экспорта - 1,79 млрд долларов) против 6% мирового прироста. Эти данные свидетельствуют о начальном этапе

формирования высокотехнологичных цепочек добавленной стоимости с участием Казахстана, что представляет стратегический интерес для долгосрочной диверсификации экономики.

Отдельного внимания заслуживают технологические позиции (реакторы и электротехническое оборудование) в которых Казахстан значительно опережает мировые темпы роста. Хотя абсолютные значения экспорта здесь пока невелики, их стремительный рост говорит о потенциале формирования новых цепочек добавленной стоимости с участием казахстанских производителей.

Таким образом, встраивание Казахстана в глобальные цепочки добавленной стоимости носит фрагментарный характер. Республика демонстрирует конкурентоспособность в сырьевых и отдельных нишевых отраслях, однако недоиспользует потенциал переработки и технологических экспортных сегментов. Формирование полноценных экспортных кластеров требует системных усилий - от модернизации производственных мощностей до развития экспортной инфраструктуры и стимулирования несырьевого экспорта.

Несмотря на рост экспорта по ряду перерабатывающих отраслей, их вес в общем объеме торговли остается крайне ограниченным. Это свидетельствует о медленном прогрессе в вопросе диверсификации и структурной трансформации экономики, а также подчеркивает необходимость целенаправленной государственной политики по стимулированию несырьевого, высокотехнологичного экспорта [8].

Как показал обзор литературы, переход к развитию производств с высокой добавленной стоимостью, а соответственно, к несырьевому экспорту требует, помимо прочих усилий, встраивания в глобальную цепочку добавленной стоимости. Концепция инвестиционной политики Республики Казахстан до 2029 года [9] напрямую связана с задачей углубления участия страны в глобальных цепочках добавленной стоимости. Она направлена на привлечение инвестиций в перерабатывающие отрасли, что позволит Казахстану перейти от экспорта сырья к производству продукции с более высокой добавленной стоимостью.

В данной концепции для привлечения инвестиций в несырьевой сектор предложены три основных направления:

- дальнейшее развитие экосистемы привлечения инвестиций;
- содействие развитию институционального каркаса и инфраструктуры;
- раскрытие инвестиционного потенциала экономики.

Критический анализ содержания данных направлений и предложенных мер позволяет сделать вывод о том, что в большинстве своем предлагаемые меры носят тактический характер, не обеспечивают условий для повышения добавленной стоимости в экономике, в целом, не соответствуют уровню концептуального государственного документа. Подход к развитию инвестиционной политики остается скорее операционным, чем стратегическим, поскольку не предлагает принципиально новых моделей привлечения и размещения инвестиций.

Уровень поставленной проблемы требует участия в инвестиционной политике всех курирующих министерств, как минимум это:

- Министерство национальной экономики Республики Казахстан (МНЭ РК);
- Министерство промышленности и строительства Республики Казахстан (МПС РК);
- Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан (МЦРИАП РК);
- Министерство торговли и интеграции Республики Казахстан (МТИ РК);
- Министерство транспорта Республики Казахстан (МТ РК);
- Министерство иностранных дел Республики Казахстан (МИД РК).

По поднятой проблематике вопроса перед всеми министерствами и ведомственными им организациям стоит одна задача – уход от сырьевой направленности, однако налицо отсутствие скоординированной единой системы управления.

В частности, в разработанной МНЭ РК концепции инвестиционной политики упоминаются меры по поэтапной локализации производств, но отсутствует четкое понимание, каким образом Казахстан может перейти от поставки полуфабрикатов и сборки продукции к разработке собственных технологий и брендов. В тоже время МЦРИАП РК обосновал 3 основных технологических направления: медицина (MedTech), зеленые технологии (GreenTech) и сельское хозяйство (AgriTech), а Совет по технологической политике их одобрил [10].

Концепция не предлагает системного подхода к созданию механизмов долгосрочного промышленного роста, отсутствует четкая связь между предложенными направлениями и

инициативами других министерств. В частности, в концепции говорится о модернизации инфраструктуры для инвесторов, однако, нет четкой связи с созданием трансграничных хабов МТИ РК, развитие транспортных коридоров и совершенствование логистики МТ РК.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что со своей стороны государство предпринимает усилия, направленные на повышение уровня в ГЦДС, но сталкивается с рядом проблем координации межведомственных организаций и противоречий в деятельности крупных транснациональных корпораций, которые и определяют текущее положение в ГЦДС. В части последних, следует выделить основные:

- Казахстан проводит политику локализации производства, требуя от ТНК увеличения доли местного содержания, но это вступает в противоречие с глобальными стратегиями ТНК, направленными на оптимизацию затрат. Ведущие ТНК контролируют ключевые сырьевые сектора, но их интересы сосредоточены на добыче, а не на локализации производственных мощностей. Инвесторы не заинтересованы в трансфере технологий и развитии локальной цепочки поставок, в силу отсутствия импортных пошлин они ориентируются на традиционные поставки импортных оборудования и запасных частей. Здесь необходимо обратить внимание на то, что по 3 крупным месторождениям Тенгиз, Карачаганак и Кашаган, сроки Соглашения о разделе продукции истекают в 2033, 2037 и 2041 годах соответственно. Причем условием разглашения данных соглашений согласие двух сторон, на что ТНК категорически не согласны.

- ТНК предъявляют жесткие требования к сертификации, экологическим стандартам, управлению качеством и цифровизации, доминирующая роль иностранных подрядчиков снижает шансы казахстанских фирм на конкурентоспособность в глобальном масштабе. Локальные поставщики не могут интегрироваться в цепочки поставок ТНК, что сужает возможности для технологического развития и расширения производства с высокой добавленной стоимостью.

- Технологический апгрейд казахстанских компаний ограничен. Большинство действующих отечественных предприятий используют устаревшее оборудование и технологии. Отсутствие крупных технологических кластеров мешает формированию экосистемы высокотехнологичных стартапов. Отсутствие сильного инновационного сектора ограничивает возможности страны по переходу к более сложным видам экономической деятельности. Существующие НИИ и университеты слабо связаны с промышленностью и глобальными инновационными процессами.

Заключение. Таким образом, можно сделать следующие выводы. Участие Казахстана в глобальных цепочках добавленной стоимости носит преимущественно экстрактивный характер, с доминированием сырьевого экспорта и ограниченной вовлеченностью в процессы переработки и технологического производства. Нефть, металлы и уран продолжают формировать основу внешней торговли, что, с одной стороны, обеспечивает экспортные поступления, а с другой делает экономику уязвимой к внешним шокам и ценовой волатильности. Несмотря на отдельные примеры опережающей динамики в технологичных секторах, таких как экспорт электротехнического оборудования и реакторов, общий вклад продукции с высокой добавленной стоимостью в экспортный профиль остается маргинальным.

Анализ соотношения темпов роста казахстанского экспорта с глобальными тенденциями показал, что по ряду ключевых позиций страна уступает в темпах, теряя относительные конкурентные преимущества. Особенно остро это проявляется в сегментах, где мировая экономика ускоренно движется в сторону технологической трансформации. Казахстан же демонстрирует стагнацию или даже сокращение экспорта, как, например, в случае с медью и алюминием, несмотря на растущий глобальный спрос. Это указывает не только на технологическое отставание, но и на ограниченные институциональные и инфраструктурные возможности для модернизации экспортоориентированных производств.

Обозначившийся рост в нишевых отраслях с потенциалом высокой добавленной стоимости подтверждает наличие направлений, где Казахстан способен сформировать устойчивое присутствие в глобальных производственных сетях. Однако, чтобы такой переход стал системным, необходима координация между ведомствами, более стратегическая и интегрированная инвестиционная политика, выходящая за рамки локализации и включающая меры по трансферу технологий, институциональному доверию, поддержке кластеров и усилению роли НИОКР.

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № АР19680334 «Казахстан в глобальной цепочке добавленной стоимости: экспортный потенциал, стратегия и механизмы интеграции»)

ЛИТЕРАТУРА

1. Coveri A., Zanfei A. Functional division of labour and value capture in global value chains: a new empirical assessment based on FDI data //Review of International Political Economy. – 2023. – №5(30). – P. 1984–2011. – doi: 10.1080/09692290.2022.2152074
2. Мальцев А.А. Оценка добавленной стоимости во внешней торговле: современные подходы //Вопросы теоретической экономики. – 2024. – №1. – С. 48–56. – doi: 10.52342/2587-7666VTE_2024_1_48_64
3. McWilliam S. et al. Global value chain governance: Intersections with international business //Journal of World Business. – 2020. – №55(4). – 101067 p. – doi: 10.1016/j.jwb.2019.101067
4. Кукушкина Ю.М. Глобальные цепочки создания стоимости и корпоративные интересы транснациональных корпораций // Современная конкуренция. – 2016. – №2(56). – С. 107–117.
5. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The Governance of Global Value Chains // Review of International Political Economy. – 2005. – №12. – P. 78–104. – doi: 10.1080/09692290500049805
6. Dallas M., Ponte S., Sturgeon T. Power in global value chains //Review of International Political Economy. – 2019. – №4(26). – P. 666–694. – DOI: 10.1080/09692290.2019.1608284
7. Davis D., Kaplinsky R., Morris M. Rents, power and governance in global value chains //Journal of World-Systems Research. – 2018. – №1(24). – P. 43–71. – doi: 10.5195/jwsr.2018.662
8. Alibekova G. et al. Regional specialization and diversification of industries in Kazakhstan //Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR). – 2023. – №5(10). – P. 898–906. – doi: 10.15549/jeecar.v10i5.1096
9. Постановление Правительства Республики Казахстан от 18 октября 2024 года № 868 «Об утверждении Концепции инвестиционной политики Республики Казахстан до 2029 года». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000868>
10. Совет по технологической политике впервые заседает при Правительстве РК. – URL: https://el.kz/ru/sovets-po-tehnologicheskoy-politike-vpervye-zasedal-pri-pravitelstve-rk_54118/
11. Внешнеторговый оборот. Статистика внешней, взаимной торговли и товарных рынков. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/>
12. Торговая статистика для развития международного бизнеса. – URL: <https://www.trademap.org/>

REFERENCES

1. Coveri A., Zanfei A. Functional division of labour and value capture in global value chains: a new empirical assessment based on FDI data //Review of International Political Economy. – 2023. – №5(30). – P. 1984–2011. – doi: 10.1080/09692290.2022.2152074
2. Mal'cev A. Ocenka dobavlennoj stoimosti vo vneshnej torgovle: sovremennye podhody // Voprosy teoreticheskoy jekonomiki [Assessment of value added in foreign trade: modern approaches //Questions of theoretical economics]. – 2024. – №1. – S. 48–56. – DOI: 10.52342/2587-7666VTE_2024_1_48_64 [in Russian]
3. McWilliam S. et al. Global value chain governance: Intersections with international business //Journal of World Business. – 2020. – №55(4). – 101067 p. – doi: 10.1016/j.jwb.2019.101067
4. Kukushkina Ju. Global'nye cepochki sozdaniya stoimosti i korporativnye interesy transnacional'nyh korporacij // Sovremennaja konkurencija [Global value chains and corporate interests of multinational corporations // Modern Competition]. – 2016. – №2(56). – S. 107–117 [in Russian]
5. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The Governance of Global Value Chains // Review of International Political Economy. – 2005. – №12. – P. 78–104. – doi: 10.1080/09692290500049805
6. Dallas M., Ponte S., Sturgeon T. Power in global value chains //Review of International Political Economy. – 2019. – №4(26). – P. 666–694. – doi: 10.1080/09692290.2019.1608284
7. Davis D., Kaplinsky R., Morris M. Rents, power and governance in global value chains //Journal of World-Systems Research. – 2018. – №1(24). – P. 43–71. – doi: 10.5195/jwsr.2018.662
8. Alibekova G. et al. Regional specialization and diversification of industries in Kazakhstan //Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR). – 2023. – №5(10). – P. 898–906. – DOI: 10.15549/jeecar.v10i5.1096

9. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 18 oktjabrja 2024 goda № 868 «Ob utverzhenii Konceptcii investicionnoj politiki Respubliki Kazahstan do 2029 goda» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 18, 2024 No. 868 "On Approval of the Concept of Investment Policy of the Republic of Kazakhstan until 2029"]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000868> [in Russian]

10. Sovet po tehnologicheskoy politike v pervye zasedal pri Pravitel'stve RK [The Technology Policy Council met for the first time under the Government of the Republic of Kazakhstan]. – URL: https://el.kz/ru/sovet-po-tehnologicheskoy-politike-vpervye-zasedal-pri-pravitelstve-rk_54118/ [in Russian]

11. Vneshnetorgovyy oborot. Statistika vneshnej, vzaimnoj trgovli i tovarnyh rynkov [Foreign trade turnover. Statistics of foreign, mutual trade and commodity markets]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/> [in Russian]

12. Torgovaya statistika dlya razvitiya mezhdunarodnogo biznesa [Trade statistics for international business development]. – URL: <https://www.trademap.org/> [in Russian]

Кенжебеков Н.Д., Кабдыбай А.К., Абдикаримова А.Т., Абеуова С.Т.

ИНВЕСТИЦИЈАЛЫҚ САЯСАТ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҒАНДЫҚ ҚОСЫЛҒАН ҚҰН ТІЗБЕГІНЕ ИНТЕГРАЦИЯЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы экономикасының жаһандық қосылған құн тізбегіне (ҚҚТ) интеграциялану ерекшеліктері қарастырылған. ҚҚТ талдауының заманауи теориялық тәсілдері, соның ішінде тізбекті басқару түрлерін жіктеу, ҚҚТ бөлу және жаһандық экономикадағы билік деңгейлері қарастырылады. Қазақстан негізінен жергілікті қосылған құнды арттыру үшін шикізат жеткізілімдері және мүмкіндіктері шектеулі келісімшарттық өндіріс арқылы ҚҚТ-ға тартылған. Экономиканың басым шикізаттық бағдарлануымен және экспортталатын өнімдегі қосылған құнның төмен деңгейімен байланысты түйінді сын-қатерлер анықталды. Қазақстанның "төмен құнның тұзағына" ұшырау қаупі бар екені анықталды, бұл елдің ҚҚТ-ға қатысуын жаңғыртуға стратегиялық көзқарасты талап етеді. Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі инвестициялық саясатының тұжырымдамасы талданды, оның қайта өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар тартуға бағытталған негізгі бағыттары анықталды. Ұсынылған шаралар негізінен тактикалық сипатта болады және шикізаттық емес экспорттың үлесін ұлғайту үшін жүйелік жағдайларды қамтамасыз етпейді. Инвестициялық стратегия мен басқа министрліктердің бағдарламалары арасындағы сәйкессіздіктер анықталды, бұл мемлекеттік саясаттың тиімділігін шектейді. Қосылған құнның жаһандық тізбегіне табысты кірігу үшін Қазақстан өңдеу салаларын дамытуға және инновацияларды енгізуге назар аударуы қажет, бұл өндіріс процесінің барлық кезеңдерінде қосылған құнды арттыруға мүмкіндік береді.

Kenzhebekov N., Kabdybay A., Abdikarimova A., Abeuova S.

INVESTMENT POLICY AND PROBLEMS OF KAZAKHSTAN'S INTEGRATION INTO THE GLOBAL VALUE CHAIN

Annotation

The article discusses the features of the integration of the economy of the Republic of Kazakhstan into global value chains (GCS). Modern theoretical approaches to the analysis of GCS are considered, including the classification of types of chain management, rent distribution and levels of power in the global economy. Kazakhstan is predominantly involved in GCS through raw materials supplies and contract manufacturing with limited opportunities to increase local added value. The key challenges associated with the dominant commodity orientation of the economy and the low level of added value in exported products are identified. It is determined that Kazakhstan is facing the risk of a "low cost trap", which requires a strategic approach to modernizing the country's participation in the GCC. The Concept of the investment policy of the Republic of Kazakhstan until 2029 is analyzed, its main directions focused on attracting investments in the processing industry are identified. The proposed measures are mainly tactical in nature and do not provide systemic conditions for increasing the share of non-primary exports. Inconsistencies have been identified between the investment strategy and the programs of other ministries, which limits the effectiveness of government policy. For successful integration into global value chains, Kazakhstan needs to focus on the development of processing industries and the introduction of innovations, which will increase added value at all stages of the production process.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).31

ӘОЖ 334.7

FTAMP 06.56.01

А.Б. Имашев*, PhD¹Г.А. Саймагамбетова, э.ғ.к., доцент²Э.М. Ералина, PhD, доцент³А.Д. Абдрахманова, магистр⁴«Люкс Инжиниринг» ЖШС, Астана қ., Қазақстан¹Yessenov University, Ақтау қ., Қазақстан²Тұран Университеті, Алматы қ., Қазақстан³

А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті,

Қостанай қ., Қазақстан⁴

*- негізгі автор (корреспонденция үшін автор)

e-mail: samruk_ast@mail.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА КӘСІПкерлік негіздерін енгізуде бизнес-инкубаторлардың рөлі

Мақала білім алушыларда бизнес кәсіпкерлік негіздері енгізу мақсатында жоғары оқу орындарында бизнес-инкубаторларды дамытудың өзекті жәй-күйән зерттеуге арналған. Авторлар университеттердегі бизнес-инкубаторлар жұмысының ерекшеліктерін, олардың инновациялық жүйелер мен бизнесті дамытудағы қосқан үлесін анықтауға мүмкіндік беретін әдебиеттерге шолу жасады. Зерттеудің мақсаты жоғары оқу орындарының білім алушыларында бизнес дағдылар мен құзыреттерін енгізудегі бизнес-инкубаторлардың ролін анықтау болып табылады. Зерттеудің басты міндеті – отандық жоғары оқу орындарында бизнес-инкубаторлардың жұмыс істеу тәжірибесіне шолу, дамудың ағымдағы кезеңін анықтау және салыстыру. Мақалада 2000 жылдан бастап бүгінгі күнге дейінгі кезеңде жоғары оқу орындары мен кәсіпорындардың өзара іс-қимыл сипаттамаларына салыстырмалы талдау жүргізілді, және де тиімді инновациялық дамуға кедергі келтіретін басты себептер бөлініп көрсетілді. Сондай-ақ, бизнес-инкубаторлардың даму эволюциясы зерттелді, бұл бизнес-инкубаторды аймақтың инновациялық дамуының басты бағыттарының бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік беріп, олардың қызметін жандандыру арқылы шешілетін мәселелер анықталған. Жүргізілген зерттеудің нәтижесі келесі ұорытынды шығаруға мүмкіндік берді: отандық шарттарда ғылыми зерттеулердің айтарлықтай тәжірибесі бар ірі жоғары оқу орындары табысты бизнес-инкубаторлар құруға бейім, сонымен қатар бизнес-инкубаторлар қызметінің сәттілігі кәсіпорындармен тығыз ынтымақтастыққа байланысты болады.

Кілтті сөздер: жоғары оқу орындары, бизнес-инкубатор, кәсіпкерлік, инновация, стартаптар, бәсекеге қабілеттілік, «үштік спираль» үлгісі

Ключевые слова: высшее учебное заведение, бизнес-инкубатор, предпринимательство, инновации, стартапы, конкурентоспособность, модель «тройная спираль»

Keywords: higher education institution, business incubator, entrepreneurship, innovation, start-ups, competitiveness, triple helix model

Кіріспе. Жоғары оқу орындарының алдында коммерциялық ұйымдарда сияқты бірдей міндет туындайды, яғни бәсекеге қабілетті болу, экономикалық тұрғыдан тиімді әрекет ету және қазіргі еңбек нарығының талаптарына жауап беретін сапалы мамандар даярлау. Бұл жоғары оқу орындар тарапынан оқу үрдісіне білім алушыларда бизнеске бағытталған құзыреттерді қалыптастыратын пәндерді қосуды талап етеді.

Бизнес үрдісі – бұл кәсіпорынның жұмысынан нақты түпкілікті нәтиже алуға мүдделі тапсырыс беруші үшін нақты өнімді құруға бағытталған өзара байланысты басқару іс-шараларының, іс-әрекеттердің және персонал жұмысының жиынтығы.

Өңірдің инновациялық дамытудың драйвері жоғары оқу орындары (ЖОО) болып табылады. ЖОО-дар өзінің базасында бизнес-инкубаторлар мен технопарктерді құру арқылы инновациялық инфрақұрылымды дамытуға үлес қосады. ЖОО-дарда бизнес-инкубаторлар арқылы бизнес жобалар іске асырылады. Бизнес-инкубаторлар шағын технологиялық бизнесті, әдетте Start-up жобаларын дамытудың тиімді тетігі.

Берілген мақаланың мақсаты ЖОО-дарда бизнес үрдістерін қалыптастыру машықтарын бизнес-инкубаторлар арқылы іске асыру тәжірибесін зерттеу болып табылады. Осыған орай бизнес-

инкубаторлардың инновациялық жүйелерді дамытудағы үлесі бойынша ғылыми зерттеулерге шолуды жүргізу, әртүрлі кезеңдерде білім мен бизнес ынтымақтастығының жағдайын анықтау, өңір инфрақұрылымын дамуында бизнес-инкубаторлар арқылы шешілетін мәселелерді айқындау, Қазақстанда жоғары білім беру мекемелер жаңындағы бизнес-инкубациялауды жүргізу тәжірибесін қарастыру және де әлсіз дамудың себептерін анықтау міндеттері зерттеу барысында қойылды. Зерттеуде ғылыми абстракциялық, салыстырмалы, синтез бен талдау әдістері қолданылды. Берілген әдістер негізінде ЖОО-мен жүргізілетін ғылыми зерттеулердің бизнестің дамуына, өңірдің инфрақұрылымына қосатын үлесті анықтауға мүмкіндік берді.

Әдебиеттік шолу. Жоғары оқу орындарында бизнес-инкубаторлардың ерекшеліктерін және олардың инновациялық жүйелерді дамытуға қосқан үлесін анықтау үшін Г. Ицковиц пен Л. Лейдесдорфтың «үштік спираль» рөлі өте жоғары.

Г. Ицковиц пен Л. Лейдесдорфтың теориясы [1] ЖОО инновациялық жүйелердің басты компоненттердің бірі болып табылады және олар орналасқан өңірдің экономикалық дамуына тікелей ықпал етеді деп болжайды [2]. Бұл жағдайда олардың қатысуымен үштік спираль бір уақытта емес, бірқатар кезеңдерден өтіп, дәйекті түрде қалыптасады.

Г. Ицковиц басқа авторлармен бірге бизнес-инкубаторды жоғары оқу орындарында білім алуды, ғылыми зерттеулер мен бизнесті жүргізуді өзара біріктіретін жан-жақты қызметтері бар гибриді ұйым деп санайды [3]. Берілген ұйымдардың пайда болуы «үштік спираль»-дің үшінші кезеңге өтуі дәлелі.

Бүгінгі таңда «үштік спираль» элементтерінің толық ынтымақтастығы технопарктердің қызметі аясында болуы мүмкін туралы айтып кету жөн. Бірақ та берілген құрылымдарды құруға қомақты қаражат пен уақытша бос ресурстар, және де жоғары оқу орындары, бизнес пен билік органдары арасында белгілі бір дәрежеде ынтымақтастық қажет. Сондықтан білім мекемелерде бизнес жобаларды іске асыру үшін бизнес-инкубаторлар тандалды.

Бизнес-инкубаторларды ЖОО-дарда әзірленген жобалар мен технологияларды өндіріске беру арнасы ретінде қарастырады [4-5]. Бұл білім мен өндірістің өзара қарым-қатынасын сипаттайды. Кейін бизнес-инкубаторлардың қызметі аймақтың экономикалық дамуын ынталандыру инфрақұрылымы шегіндегі ғылыми әзірмелерді коммерцияландыру тетігі ретінде қарастырыла бастады [6]. Экономикалық әдебиеттерде ЖОО-дары тек ғылым мен біліммен айналысатын ұйым болып қалуы керек деген тұрақты ұстаным болғанымен [7], білім экономикасының қалыптасуы жоғары оқу орындардың экономикалық процесстердің белсенді қатысушы ретіндегі позициясын қайта қарастыруды талап етеді.

Негізгі бөлім. Өңірдің инновациялық дамудың басты драйвердің бірі ретінде жоғары білім мекемелерде құрылған бизнес-инкубаторлар қарастырылады [8]. Олардың оң жұмысы келесі нәтижелер арқылы көрінеді: қосымша жұмыс орындардың пайда болуы және өңірде инфрақұрылымның қарқынды дамуы [9].

ЖОО-дағы бизнес-инкубаторлар жаңа технологиялардың, ғылыми зерттеулердің, білім мен бизнестің арасындағы өзара байланысты көрсетеді [10]. Өңірдің даму инфрақұрылымында бизнес-инкубаторлар инновациялық орталықтар ретінде белгілі орынға ие [11]. Олар өңірдің экономикасына жаңа технологияларды енгізуді қамтамасыз етеді [12].

ЕЭК-ның анықтамасы бойынша «бизнес-инкубаторлар – бұл бастаушы бизнес-жобаларды дамытуды өзіне мақсат қоятын жаңа құрылған компаниялар» [13]. Дәстүрлі нұсқада «бизнес-инкубаторлар – жоғары оқу орындар негізінде жаңа немесе жұмыс істеп тұрған бизнес субъектілердің кәсіби қолдауын пайдалана алатын бірлескен кеіестік, білім беру мен желілік көмек алу орны». Алайда, ақпараттық технологиялардың дамуымен дәстүрлі бизнес-инкубатор үлгісі виртуалды нысандарды қосу үшін дамыды, осыған байланысты жағадан құрылған компаниялар (start-up) бизнес-инкубатор аймағында физикалық түрде болмай-ақ инкубациялық қызметтерді пайдалана алады.

Инновациялық жүйе қай кезеңде екенін спираль элементтері арасындағы өзара іс-әрекеті арқылы анықтауға болады (кесте 1).

«Үштік спираль» үлгісінің кезендері*

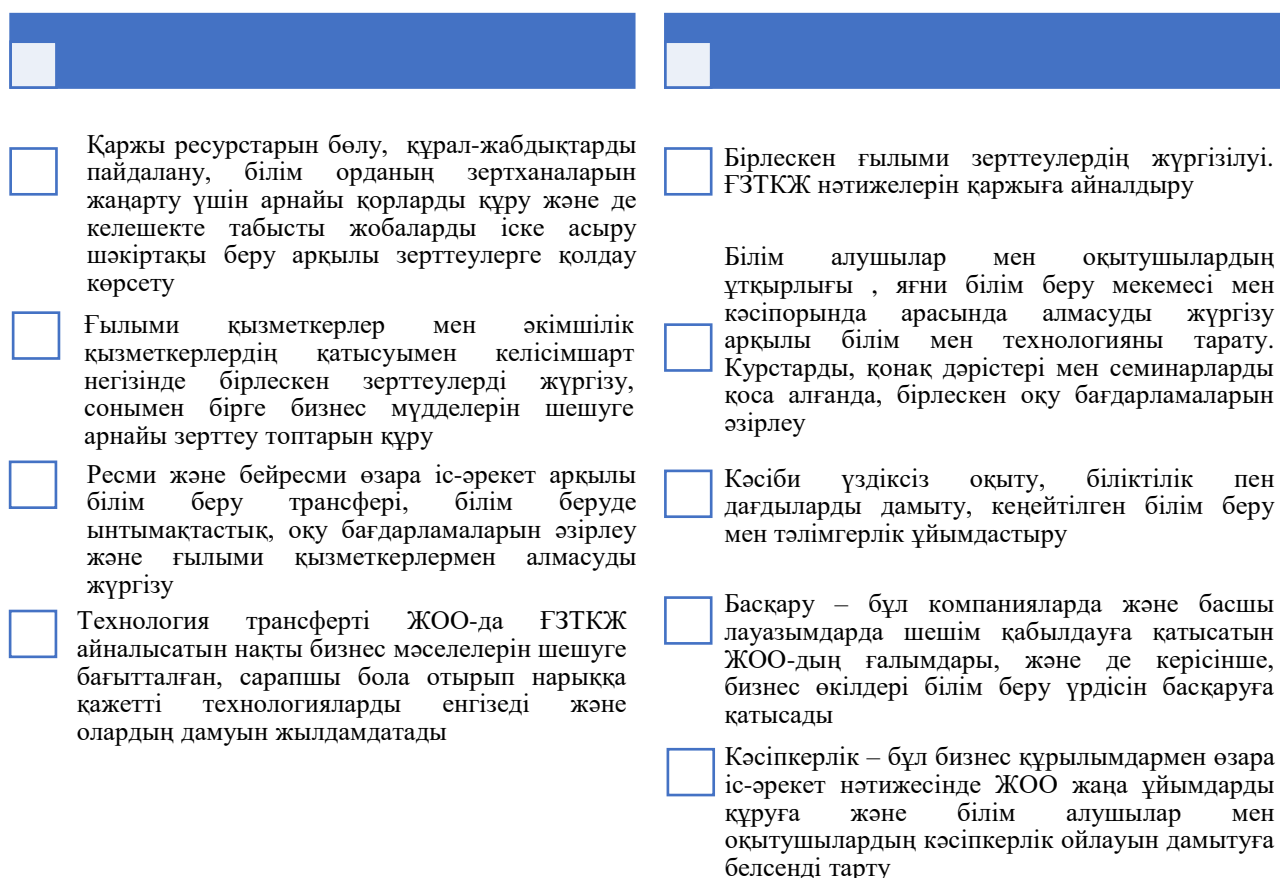
№	Түрі	Айрықша белгісі	Сипаттамасы
1	Triple Helix I	Басты күш - мемлекет	Мемлекет өзіне үстемдікті алады, яғни инновациялық қызметті шектеп, ЖОО мен бизнес арасындағы барлық өзара іс-әрекеттерді бақылайды
2	Triple Helix II	Элементтердің арасында шекаралар белгіленген	Әр элемент анықталған, нақты қызметтерді орындайды. Өзара әрекеттесі шектеулі болады.
3	Triple Helix III	Әрбір элемент қалған екі элементтердің қызметтердің бір бөлігін өзіне алады	Білім экономикасына көшу. Элементтер арасындағы тығыз ынтымақтастық. Білімді тарату және енгізу ұнфрақұрылымы құрылуда. Гибридті ұйымдар пайда болады. Мемлекет өзара іс-қимылды ынталандырады.

* [5] негізінде авторлармен құрастырылған

Көптеген экономикалық зерттеулерде бизнес-инкубаторлардың үлгілері жергілікті билік, білім, бизнес және қоғам арасындағы интерактивті үрдістерді сипаттайды. Егер де осы ғасырдың басында жоғары білім мен бизнес субъектілердің өзара байланысы ғылыми зерттеулердің нәтижелерін қолданудан тұрған болса, 2010 жылдан бастап олардың ынтымақтастығы білім беру мен тәлімгерлік бағдарламаларға, бизнесті дамытуға назар аударады (сурет 1).

2000-2010 жж.

2010 жылдан бастап

Сурет –1. Университеттер мен кәсіпорындардың өзара әрекеттесудің сипаттамасы*

*[14] негізінде авторлармен құрастырылған

Бизнес инкубация студенттерге кәсіпкерлік ортаға белсенді қатысуға мүмкіндік береді, студент ЖОО қабырғасында бола отырып, өз бизнес-ойын өміршендікке сынай алады, бизнес саласында тиісті білім алады, осылайшы талапкерге мансаптық өсуді таңдауға көмектеседі. ЖОО жанындағы бизнес-инкубаторлардың ерекшелігі – университеттің тиісті мамандығы бойынша студенттердің кәсіпкерлік дағдыларын дамыту. Дегенмен, университеттер мамандандыру аясында кәсіпорынның болашақ басшыларын дайындап қана қоймай, өз саласын белсенді түрде кеңейтеді.

Жоғары оқу орындарда бизнес-инкубаторлар міндеттердің бірі - бұл білім алушылар, жас ғалымдар мен оқытушылар құрайтын инновациялық және бизнес идеяларды қаржыға айналдыру белсенділігін арттыру. Елдің басым бағыттарының бірі – мемлекеттік басқаруды цифрландыру аясында цифрлық экожүйені дамыту болып табылады. Университеттік бизнес-инкубаторлары өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуында бірнеше маңызды мәселелерді шешуге септігін тигізеді, олар:

- өңірде жаңа жұмыс орындарын ашу;
- өңірге қосымша инвестициялық қаражатты тарту;
- өңірдің жұмыссыздық деңгейін төмендету;
- инновациялық жобаларға мүдделі тұлғаларды, сонын ішінде туристтерді тарту;
- жаңа ғылыми-зерттеулік жұмыстар бойынша белсенділікті арттыру;
- білім алушылар арасында мотивация мен жаңа идеялар қалыптастыру.

Жаңадан пайда болған кәсіпкерлік құрылымдарды ынталандыру тұрғысынан университеттің бизнес-инкубаторларының міндеті жаңа кәсіпорынға кешенді қолдау көрсету болып табылады. Берілген қолдау кеңсе үй-жәйларын нарықтағы төмен бағамен ұсыну, кәсіби оқытуды ұйымдастыру, кеңес қызметін ұсыну, бизнес қоғамдастық тарапынан менторлық қызмет ұсыну және тағы басқа қызмет түрінде жүзеге асырылады. Демек, жаңа кәсіпорындар үшін қарапайым кеңсе кеңістігі жеткіліксіз, олар өз бизнесін тиімді дамыту үшін жаңа ойлар мен шешімдерді іздеуге ықпал ететін кәсіби желінің болуы қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстанда 120-ға жуық жоғары оқу орны қызмет атқарады. Олардың ішінде екі университетте ірі Start-up бизнес-инкубаторы табысты жұмыс істеуде, олар: «KBTU Start-up Incubator» және «Nazarbayev research and Innovation System» [15].

KBTU өзінің оқу бағдарламасына «Start-ups & technological Entrepreneurship» атты элективті пән енгізді. Сондай-ақ, «KBTU Start-up Incubator» бағдарламасы аясында білім алушылардың кәсіпкерлік дағдыларын дамыту бойынша жұмыс жасайды. 2017-2022 жж. ішінде «KBTU Start-up Incubator» шеңберінде стратап студенттері инновациялық экожүйелердің 1000-нан астам іс-шараларына қатысып, 10-нан астам байқауларда жеңіске жетті, және де жиынтығында 20000 АҚШ доллардан астам ақшалай сыйлықтар жинады. Бизнес-инкубатордың зерттеулері Қазақстан экономикасының басты секторларына – мұнай-газ, ақпараттық, банк және қаржы, менеджмент және телекоммуникацияларға шоғырланған. Бизнес-инкубатордың табысты бизнес-жобалары ішінде «Voca.cc» - әлемнің түкпір-түкпірінен келген іздеушілер мен авнтюристерге арналған сандық кеңістік, «Smart Oil Well» - мұнай кен орындарының тиімді аймақтарын анықтау, «Sunorak» - смартфонды зарядтауға және жылытуға арналған күн панельді бар күртеше жабаларын атауға болады.

Назарбаев Университеті жанындағы Start-up эко-жүйеге қатысты және оның еншілес кәсіпорны «Nazarbayev research and Innovation System» ЖШС инновациялық кластері бизнес жобаларды іске асыруымен айналысады. Бизнес-инкубациялық бағдарламалар бойынша студенттер идеяларды қалыптастыру үдерісінен бастап нарыққа толыққанды технологиялық компания шыққанға дейін экожүйе тартылған еді. Технологиялық бизнес үрдісін қалыптастыруға толық кешенді қызмет ұсынылады. Бизнес-инкубатор инновациялық кластер шоғарланған ғылыми зерттеулерді қажет ететін технологиялық start-up жобаларын біріктіреді. «Fablab», «DC Lab» зертханалары, сондай-ақ бизнеске арналған коворкинг-кеңістіктер негізінде жасалған шарттардан басқа, кластер кәсіпкерлік қызметке ынталандыруды арттыруға, ресми және бейресми байланыстарды құруға, зияткерлік-инновациялық кластер арасында жаңа бизнес-ойларды қалыптастыруға бағытталған түрлі мотивациялық бағдарламаларды ұсынылады екен. Бизнес-инкубатордың мақсаттары:

- Мақсатты аудиторияны технологиялық бизнесті ұйымдастыруға ынталандыру;
- Бизнес-ойларды қалыптастыру;
- Нетворкинг пен жобалау топтарын қалыптастыру;
- Инновациялық шығармашылық пен технологиялық бизнес ойларын насихаттау және т.с.с.

Аталған бизнес-инкубаторлар тәжірибесін басқа отандық ЖОО-да қолдануға болады. Өкінішке орай, көптеген ЖОО бизнес-инкубаторлар «қағаз жүзінде» қалды немесе студенттік стартаптарды қолдау бойынша фрагменттік қызметпен айналысады. Бұл мәселе көп жағдайда өңірлік университеттерде байқалады. Өңірлік университеттердің басшылығы инновациялық кәсіпкерлікті қолдау маңызды екенін түсініп, осы қызметті жандандыруға тырысуда. Бүгінгі таңда көптеген білім беру бағдарламаларда «Start-up әзірлеу» пәндері оқытылады. Алайда, бірқатар себептерге байланысты бизнес-инкубаторлардың қызметі ЖОО-да әлсіз қызмет етуде, оның себептері 2-ші суретте көрсетілген.

Бизнес-инкубатордың әлсіз дамудың себептері	өңірлік ЖОО-дарда қалыптасқан ғылыми мектептер негізінде академиялық білімді көбейтуге және оларды коммерциялауға емес, білім беру үрдісі арқылы таратуға бағытталған
	өңірлік ЖОО-дарда білім беру үрдісі қолданыстағы бизнес қауымдастығымен тәжірибелік байланыс жарияланатындай етіп құрылған, бірақ іс жүзінде жоқ
	академиялық ғылымның соңғы онжылдықтардағы қарқынды дамып келе жатқан бизнес ортасынан бөлінуіне байланысты өңірлік кәсіпорындар, әдетте, өңірлік ЖОО қызметіне жүгінбейді. Өнеркәсіп тарапынан ғылыми зерттеулерге тапсырыстардың жоқтығы, және де кеңестік пен білім беру қызметтеріне сұраныстың жоқтығы да себеп болады. Көптеген кәсіпорындар қызметкерлердің біліктілігін арттыратын және кәсіпорынға жұмысқа орналасатын ЖОО түлектерін оқытатын жеке оқу орталықтарын құрайды.
	өңірлік ЖОО студенттерінің кәсіпкерлік белсенділігі көбінесе осы шеңберден шығуға ұмтылмай, оның ішінде инновациялық өнімдерді жасау жолымен өңірдегі қолданыстағы нарықтар шегінде болады

Сурет – 2. Жоғары оқу орындарда бизнес-инкубатордың әлсіз даму себептері*

**авторлармен құрастырылған*

Сондай-ақ, қазіргі кезде жоғары оқу орындары білімге негізделетін нарыққа өнімдер мен қызметтерді ұсынатынын ұмытпау тиісті. Сол себептен, университеттердің педагогикалық құрамы нарықтағы басымдықтарды жақсы түсінуі қажетті. Сонымен қатар білім алушылардың, ғылым мамандардың, бизнес пен жергілікті биліктің артықшылықтарына қатысты тиісті өнім түрлері мен қызметтерді ұсыну негізінде алуға болатын шығындарын ескере отырып, компаниялар университеттермен бірге бәсекеге қабілетті даму стратегиясын әзірлеу қажет.

Жоғарыда көрсетілген себептердің барлығы объективті болғандықтан академиялық қауымдастықты бизнес орта толығымен қабылдамайды деп айтуға болмайды. Заман талабына сай компаниялар өзінің бәсеке қабілеттілігін арттыру үшін бар білімді жаңартуға, жаңа бизнес идеяларды және шешімдерді іздеуге мұқтаж болып тұр. Осы мәселелерді шешуде жоғары оқу орындардағы заманауи бизнес-инкубаторлары шешуі қажет.

Қорытынды. Қазіргі уақытта технологиялық даму қарқыны мен шешім қабылдаудың жеделдігі ЖОО қызметіне және олардың кәсіпорындармен өзара іс-қимылына мүлдем жаңа талаптарды талап етеді. Университет пен кәсіпорынның өзара іс-әрекетін жоғарыда қарастырылған форматтары тиімді әріптестік шеңберін айқындауға және қазіргі заманның сын-тегеуіріндеріне жауап беретін кооперация қалыптастыруға мүмкіндік береді. Заман талабына сай компаниялар өзінің бәсеке қабілеттілігін арттыру үшін бар білімді жаңартуға, жаңа бизнес идеяларды және шешімдерді іздеуге мұқтаж болып тұр. Бизнес-инкубаторларды құруға ғылыми зерттеулердің айтарлықтай тәжірибесі бар ірі жоғары оқу орындары көбірек бейім. Білім алушылардың, ғылым

мамандардың, бизнес пен жергілікті биліктің артықшылықтарына қатысты тиісті өнім түрлері мен қызметтерді ұсыну негізінде алуға болатын шығындарын ескере отырып, компаниялар университеттермен бірге бәсекеге қабілетті даму стратегиясын әзірлеу қажет. Бизнес-инкубаторлар өңірлер экономикасының дамуына әзірге елеусіз үлес қосуда, бірақ олардың шағын бизнес деңгейіндегі ықпалы айтарлықтай байқалады. Отандық университеттерде бар бизнес-инкубаторлардың қызмет нәтижелілігі мен тиімділігі әртүрлі. ЖОО бизнес-инкубаторларды құру және жұмыс істеу тәжірибесімен алмасудың халықаралық жүйесінің тәжірибесіне сүйіну қажет.

Берілген мақала «Өнім ассортиментін кеңейту бойынша бизнес жоспарды әзірлеу» атты жобасы шегінде әзірленген (жұмыстарды орындау шарты №21/03, 01 наурыз 2024 жыл).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and «Mode 2» to a Triple Helix of university–industry–government relations // *Research Policy*. – 2000. – №29. – P. 109–123.
2. Гибсон Д., Батлер Д. Исследовательские университеты в структуре региональной инновационной системы: опыт Остина, штат Техас // *Форсайт*. – 2013. – Т. 7. – №2. – С. 115–120.
3. Papagiannidis S., Li F., Etzkowitz H., Clouser M.. Entrepreneurial networks: A triple helix approach for brokering human and social capital // *Journal of International Entrepreneurship*. – 2009. – №7(3). – P. 215–235.
4. Лазовский В.Ф. Бизнес-инкубаторы государственных и частных вузов: проблемы и перспективы // *Вестник Академии знаний*. – 2018. – №24(1). – С. 116–124.
5. Voisey P., Gornall L., Jones P., Thomas B. The measurement of success in a business incubation project // *Journal of Small Business and Enterprise Development*. – 2006. – №3(13). – P. 454–468. – <http://dx.doi.org/10.1108/14626000610680307>
6. Deiacio E., Hughes A., McKelvey M. Universities as strategic actors in the knowledge economy // *Cambridge Journal of Economics*. – 2012. – №3(36). – P. 525–541.
7. Santoro M., Chakrabarti A. Firm Size and Technology Centrality in Industry // *University Interaction, MIT IPC Working Paper IPC-01-001*. – 2001. – URL: <http://ipc.mit.edu/sites/default/files/documents/01-001.pdf>
8. McAdam M., Miller K., McAdam R. Situated regional university incubation: A multi-level stakeholder perspective // *Technovation*. – 2016. – №50–51. – P. 69–78.
9. Aaboen L. Explaining incubators using firm analogy. // *Technovation*. – 2009. – №10(29). – P. 657–670.
10. Aerts K., Matthyssens P., Vandenbempt K. Critical role and screening practices of European business incubators // *Technovation*. – 2007. – №5(27). – P. 254–267.
11. Theodorakopoulos N., Kakabadse N., McGowan C. What matters in business incubation? A literature review and a suggestion for situated theorizing // *Journal of Small Business and Enterprise Development*. – 2014. – №4(21). – P. 602–622.
12. Etzkowitz H., Mello J.M.C., Almeida M. Towards “metainnovation” in Brazil: the evolution of the incubator and the emergence of a triple helix // *Research Policy*. – 2005. – №4(34). – P. 411–424.
13. Breznitz S., O’Shea R., Allen T. University commercialization strategies in the development of regional bio clusters // *Journal of Product Innovation Management*. – 2008. – №2(25). – P. 129–142.
14. Ivanova I. Quadruple Helix Systems and Symmetry: a Step Towards Helix Innovation System Classification // *Journal of the Knowledge Economy*. – 2014. – №2(5). – P. 357–369.
15. Баймухамбетов Е.К. Особенности бизнес-инкубаторов в высших учебных заведениях Республики Казахстан // *Smart digital economy*. – 2022. – №4(2). – С. 83–87.

REFERENCES

1. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and «Mode 2» to a Triple Helix of university–industry–government relations // *Research Policy*. – 2000. – №29. – P. 109–123.

2. Gibson D., Batler D. Issledovatel'skie universitety v strukture regional'noj innovacionnoj sistemy: opyt Ostina, shtat Tehas [Research universities in the structure of a regional innovation system: the Experience of Austin, Texas] // Forsite. – 2013. – Т. 7. – №2. – С. 115–120. [in Russian]
3. Papagiannidis S., Li F., Etkowitz H., Clouser M.. Entrepreneurial networks: A triple helix approach for brokering human and social capital // Journal of International Entrepreneurship. – 2009. – №7(3). – P. 215–235.
4. Lazovskij V. Biznes-inkubatory gosudarstvennyh i chastnyh vuzov: problemy i perspektivy [Business incubators of public and private universities: problems and prospects] // Bulletin of the Academy of Knowledge. – 2018. – №24(1). – С. 116-124. [in Russian]
5. Voisey P., Gornall L., Jones P., Thomas B. The measurement of success in a business incubation project // Journal of Small Business and Enterprise Development. – 2006. – №3(13). – P. 454–468. – <http://dx.doi.org/10.1108/14626000610680307>
6. Deiacio E., Hughes A., McKelvey M. Universities as strategic actors in the knowledge economy // Cambridge Journal of Economics. – 2012. – №3(36). – P. 525–541.
7. Santoro M., Chakrabarti A. Firm Size and Technology Centrality in Industry // University Interaction, MIT IPC Working Paper IPC-01-001. – 2001. – URL: <http://ipc.mit.edu/sites/default/files/documents/01-001.pdf>
8. McAdam M., Miller K., McAdam R. Situated regional university incubation: A multi-level stakeholder perspective // Technovation. – 2016. – №50–51. – P. 69–78.
9. Aaboen L. Explaining incubators using firm analogy. // Technovation. – 2009. – №10(29). – P. 657–670.
10. Aerts K., Matthyssens P., Vandenbempt K. Critical role and screening practices of European business incubators // Technovation. – 2007. – №5(27). – P. 254–267.
11. Theodorakopoulos N., Kakabadse N., McGowan C. What matters in business incubation? A literature review and a suggestion for situated theorizing // Journal of Small Business and Enterprise Development. – 2014. – №4(21). – P. 602–622.
12. Etkowitz H., Mello J.M.C., Almeida M. Towards “metainnovation” in Brazil: the evolution of the incubator and the emergence of a triple helix // Research Policy. – 2005. – №4(34). – P. 411–424.
13. Breznitz S., O’Shea R., Allen T. University commercialization strategies in the development of regional bio clusters // Journal of Product Innovation Management. – 2008. – №2(25). – P. 129–142.
14. Ivanova I. Quadruple Helix Systems and Symmetry: a Step Towards Helix Innovation System Classification // Journal of the Knowledge Economy. – 2014. – №2(5). – P. 357–369.
15. Bajmuhambetov E. Osobennosti biznes-inkubatorov v vysshih uchbenykh zavedenijah Respubliki Kazahstan [Features of business incubators in higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan] // Smart digital economy. – 2022. – №4(2). – С. 83–87. [in Russian]

Имашев А.Б., Саймагамбетова Г.А., Ералина Э.М., Абдрахманова А.Д.

РОЛЬ БИЗНЕС-ИНКУБАТОРОВ ВО ВНЕДРЕНИИ ОСНОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

Статья посвящена изучению актуального состояния развития бизнес-инкубаторов в высших учебных заведениях с целью внедрения предпринимательских основ у обучающихся. Авторами был проведен обзор литературы, который позволил определить особенности работы бизнес-инкубаторов в университетах, их вклад в развитие инновационных систем и бизнеса. Целью исследования является определить роль бизнес-инкубаторов во внедрение бизнес навыков и компетенций у обучающихся высших учебных заведений. Основной задачей исследования является обзор, выявление текущей стадии развития и сопоставление практик функционирования бизнес-инкубаторов в отечественных ВУЗах. Проведен сравнительный анализ характеристик взаимодействия университетов и предприятий за период с 2000 года по настоящее время, выделены ключевые причины, препятствующие эффективному инновационному развитию. Изучена эволюция развития бизнес-инкубаторов, что позволило рассматривать бизнес-инкубатор как одно из ключевых направлений инновационного развития территории. Выделены основные проблемы, которые можно решить только с помощью активизации деятельности бизнес-инкубаторов в составе высшего учебного заведения. Проведение данного исследования позволило сделать следующие выводы: в отечественных реалиях создавать бизнес-инкубаторы в большей степени склонны крупные вузы со значительным опытом

научных исследований, а также успех деятельности бизнес-инкубаторов зависит от тесного сотрудничества с предприятиями.

Imashev A., Saimagambetova G., Yeralina E., Abdrakhmanova A.

**THE ROLE OF BUSINESS INCUBATORS IN THE INTRODUCTION OF THE BASICS OF
ENTREPRENEURSHIP IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Annotation

The article is devoted to the study of the current state of development of business incubators in higher education institutions in order to introduce entrepreneurial fundamentals among students. The authors conducted a literature review that allowed them to identify the specifics of business incubators at universities, their contribution to the development of innovative systems and business. The purpose of the study is to determine the role of business incubators in the introduction of business skills and competencies among students of higher education institutions. The main objective of the study is to review, identify the current stage of development and compare the practices of business incubators in domestic universities. A comparative analysis of the characteristics of interaction between universities and enterprises for the period from 2000 to the present has been carried out, and key reasons hindering effective innovative development have been identified. The evolution of the development of business incubators has been studied, which made it possible to consider the business incubator as one of the key areas of innovative development of the territory. The main problems that can be solved only through the activation of business incubators in higher education institutions are highlighted. Conducting this study allowed us to draw the following conclusions: in the domestic reality, large universities with significant research experience are more likely to create business incubators, and the success of business incubators depends on close cooperation with enterprises.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).32

УДК 347.73

ГРНТИ 06.35.51

А.Б. Алибекова*, PhD, и.о.доцента¹
А.Н. Ракаева, к.э.н., ассоц. профессор¹
Д.Д. Керимкулова, PhD, и.о.доцента²
А.Т. Джумабекова, к.э.н., и.о. доцента²
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹
Esil University, г. Астана, Казахстан²
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Alibiekovaiga87@mail.ru

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА В БАНКАХ ВТОРОГО УРОВНЯ

Финансовый мониторинг занимает центральное место в обеспечении стабильности и безопасности финансовой системы, направлен на выявление и предотвращение финансовых преступлений, таких как отмывание денег, мошенничество и финансирование терроризма. Это способствует поддержанию доверия клиентов и инвесторов к банковскому сектору.

В данной научной статье проанализированы основные методы оценки финансового мониторинга, а также предложен механизм его реализации в банковском секторе Республики Казахстан. Разработанный механизм позволяет своевременно реагировать на изменения в преступной среде, обеспечивает гибкость в принятии обоснованных решений по противодействию отмыванию денег и финансированию терроризма. Это создает условия для комплексной оценки рисков, что минимизирует вовлеченность банков в мошеннические схемы и повышает уровень безопасности финансовых операций, укрепляя доверие клиентов к банковским учреждениям.

Для оценки финансового мониторинга предложен «байесовский» подход, основанный на теореме Байеса. Эта теорема элементарной теории вероятностей позволяет определить вероятность наступления события с учетом ранее известных данных и новых сведений. В процессе финансового мониторинга банки второго уровня осуществляют систематический сбор данных о бизнес-процессах с целью их анализа, управления, прогнозирования развития и принятия обоснованных решений для повышения эффективности операций, снижения рисков и соблюдения нормативных требований.

Ключевые слова: *риски, финансовый мониторинг, банковская система, теневая экономика, методы оценки, отмывание доходов, банк.*

Кілт сөздер: *тауекелдер, қаржылық мониторинг, банк жүйесі, көлеңкелі экономика, бағалау әдістері, кірістерді жылыстату, банк.*

Keywords: *risks, financial monitoring, banking system, shadow economy, valuation methods, money laundering, bank.*

Введение. Легализация (отмывание) преступных доходов, согласно мировому сообществу, стала глобальной и актуальной угрозой безопасности, что требует от государств принятия скоординированных мер против социально опасной деятельности. Отмывание доходов через теневую экономику имеет место абсолютно во всех странах мира, и при этом политическая система не столь важна, как и уровень жизни и другие социально-экономические условия.

Основная масса легализованных доходов осуществляется через электронные платежи, изучение и анализ которых представляют цель данного исследования. Целью исследования является определение необходимых методов оценки финансового мониторинга в банках второго уровня для противодействия легализации доходов, полученных преступным путем. Авторами был проведен анализ, который позволил выявить секторы, наиболее извлекающие выгоды посредством электронных платежей. Для этого был проведен сравнительный анализ размера теневой экономики определенного сектора с его потенциалом для представления электронных платежных систем, основываясь на таких факторах, как распространенные в настоящее время платежные системы и удобство их использования. Также были отобраны секторы, в которых имеется факт скрытия сведений, тем самым извлекающих больше выгоды из увеличенных электронных сделок. [1]

В качестве методов исследования авторами применяется системный метод, метод экономическо-статистической обработки данных, сравнительный анализ, а также методологический подход к классификации уровней риска. В соответствии с этим банк классифицирует риски легализации преступных доходов (финансирования терроризма) на четыре уровня: принятый (стандартный), повышенный, высокий и критичный.

Обзор литературы. Актуальные проблемы мировой теневой экономики, в частности анализ особенностей проявлений теневой экономики в Европе и России, нашли отражение в трудах Ендовицкого Д.А., Ломсадзе Г.Е. [2].

Исследования Нурмагамбетова С.З. отражают информацию о рисках участия банков второго уровня в процессах, задействованных в отмывании денег теневой экономики, создание наиболее эффективного механизма финансового мониторинга для минимизации риска участия банков в легализации доходов теневой экономики, а также их влияние на рост социальных и экономических угроз [3].

Ряд исследований Прошунина М.М., Потемкина С.А. посвящены изучению модернизации финансового мониторинга в борьбе с отмыванием денег на основе опыта зарубежных стран [4,5]. В 26 декабря 2018 года была разработана и введена в действие «Политика по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма», разработчиком которой является Национальный Банк Республики Казахстан [6].

Климова С., Жампеис Н., Григорян А. посвятили ряд научных исследований и публикаций изучению риск-ориентированного подхода к борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма, а также современным подходам оценки рисков и методам их автоматизации в коммерческом банке.

Несмотря на значительное количество исследований, остаются нерешенные вопросы и выявленные противоречия. Например, недостаточно изучены аспекты интеграции новых технологий, таких как блокчейн и искусственный интеллект, в процессы финансового мониторинга для повышения его эффективности. Также существует необходимость более глубокого анализа влияния международных стандартов на практику финансового мониторинга в различных странах.

Дополнительно стоит отметить исследования Smith J., Johnson R., которая рассматривает влияние цифровых платежных систем на риски отмывания денег [7], а также исследование Zhang Y., которое анализирует различные подходы к оценке рисков в контексте борьбы с отмыванием денег [8]. Эти публикации подчеркивают необходимость дальнейшего изучения современных методов оценки рисков и их применения в условиях быстро меняющейся финансовой среды.

Таким образом, проведенный обзор свидетельствует о наличии обширного массива исследований, посвященных проблематике легализации преступных доходов и финансового мониторинга. Тем не менее, выявленные пробелы в существующих исследованиях указывают на необходимость дальнейшего изучения современных технологий и методов, направленных на повышение эффективности противодействия данным угрозам. В частности, акцент следует сделать на интеграции инновационных решений, таких как блокчейн и искусственный интеллект, в процессы финансового мониторинга, что может существенно улучшить механизмы выявления и предотвращения отмывания денег.

Основная часть. Профессором Шнайдером было проведено исследование, которое выявило, что ежегодный рост электронных платежей в среднем на 10% минимум 4 года подряд позволит уменьшить размер теневой экономики максимум на 5% [9]. Изменению поведения, в особенности скрывающих сведения продавцов, большое влияние оказывает удобство электронных платежей.

Система финансового мониторинга в деятельности банков второго уровня для противодействия отмыванию доходов преступной экономики имеет стандартные характеристики. В нем в полной мере учтены интересы тех, кто участвует в процессе легализации, которые совпадают с интересами иностранных банков, которые заинтересованы в минимизации следующих рисков: риск вовлечения в процесс легализации, риск потери деловой репутации, операционные риски, связанные с нелегальным поведением клиентов. Тем самым в развитых странах банковские системы на протяжении десятилетий разрабатывали эффективные способы управления такими рисками.

Казахстан, будучи молодым и добросовестным участником мирового сообщества, с начала своего становления разработал и принял свое внутригосударственное законодательство в соответствии с нормами международного права, основываясь на рекомендациях и с учетом требований мирового сообщества. Внутреннее право Казахстана, в том числе уголовно-правовое

законодательство в части общих принципов, а также в части противодействия легализации незаконных доходов в полной мере соответствует мировым стандартам. Как правило, большинство «оффшорных государств» не интересуются источником средств, вложенных в развитие их экономик и составляющих значительную часть их внутреннего валового продукта.

Для оценки финансового мониторинга мы предлагаем использовать байесовский подход, основанный на теореме Байеса. *Теорема Байеса (или формула Байеса) – теорема элементарной теории вероятностей, позволяющая определить вероятность наступления какого-либо события при условии, что произошло иное статистически взаимосвязанное событие. Иными словами, с помощью формулы Байеса можно наиболее точно рассчитать вероятность, учитывая имеющиеся данные по ранее известной информации, наряду с новыми данными.*

С помощью экономико-математических инструментов можно определить скрытые недостатки в деятельности банка, сгруппировать их по надежности и самое главное - выявить количественные характеристики мониторинга банков второго уровня в отличие от традиционных методик.

Используем бинарные показатели и вероятного (байесовского) подхода для создания модели по оценке рисков использования БВУ для отмывания криминальных доходов. Задачей бинарной классификации является определение класса, к которому относится объект. Атрибуты могут быть числовыми или нечисловыми. В этом случае некоторые представители исходного множества знают к какому классу они относятся.

Рассмотрим классификацию рисков легализации криминальных доходов (финансирование терроризма) на основе бинарных показателей (байесовский подход). Согласно методологическому подходу по классификации рисков легализации криминальных доходов делятся на два вида риска, в том числе клиента и использования услуг банка для легализации криминальных доходов представленных на рисунке 1.

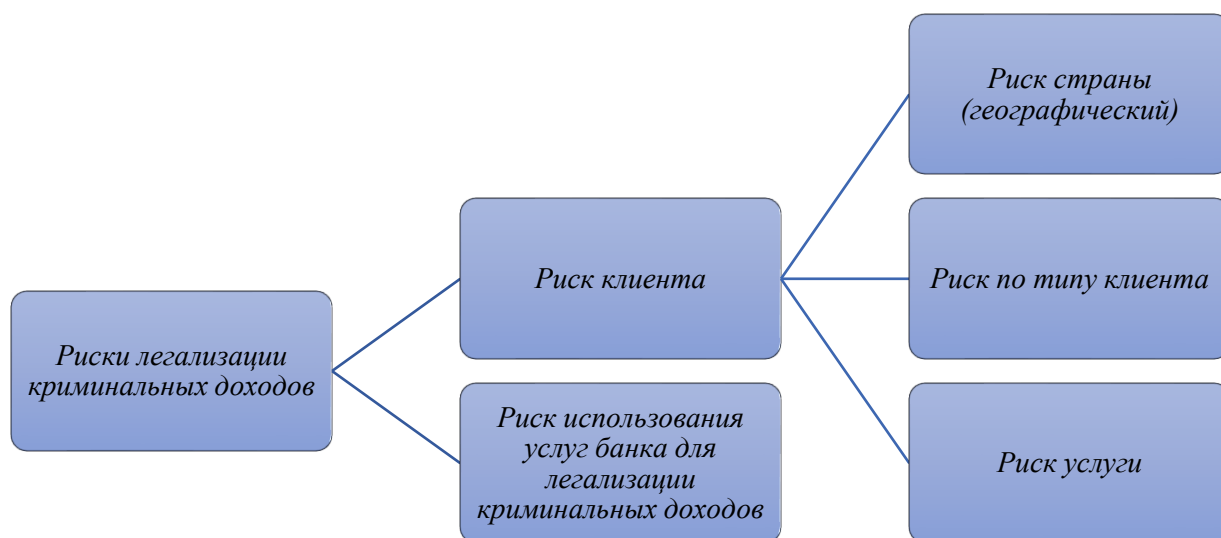

Рисунок – 1. **Классификация рисков легализации криминальных доходов на основе базовых показателей**

**составлен авторами на основе источника [10]*

В свою очередь риски клиента подразделяются на риск страны (географический), риск по виду клиента, а также риск услуги. Для банков второго уровня предлагаем рассмотреть методологический подход к классификации уровней риска, банк классифицирует риски легализации криминальных доходов (финансирования терроризма) на следующие уровни: принятый (стандартный), повышенный, высокий, критичный. Самостоятельное (отдельное) структурное подразделение банка второго уровня классифицирует риск использования банковских услуг для легализации криминальных доходов (финансирования терроризма) на следующие уровни: нормальный, повышенный, высокий. Риски клиента делятся на риски по виду клиента, риски страны (географический), риски услуги и делятся на три уровня низкий, средний, высокий (рисунок 2).

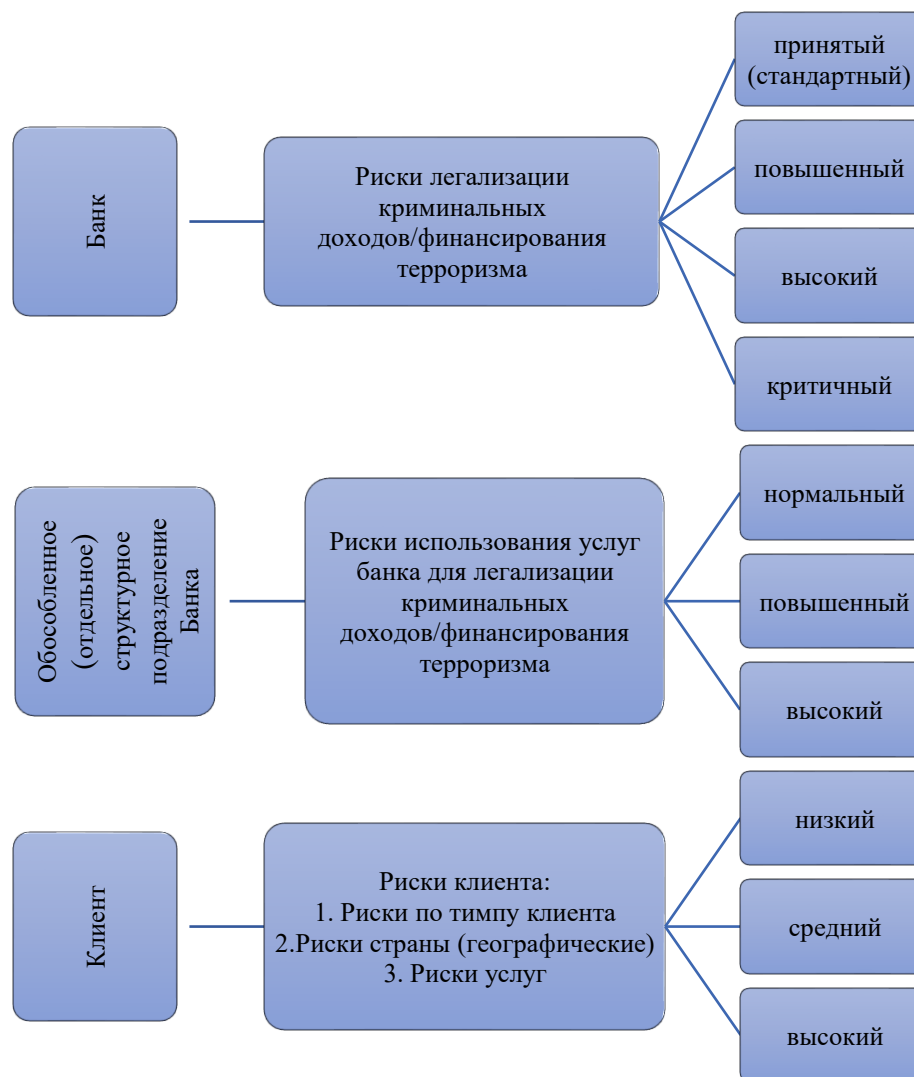

Рисунок –2. **Методологический подход к классификации уровней риска для банков второго уровня**
*составлен авторами на основе источника [3]

Классифицируем двадцать два базовых показателя на виды рисков для банков на основе бинарных показателей и вероятностного (байесовскими) подхода. Данные показатели, согласно методике оценки рисков для банков второго уровня риск по виду клиента относятся следующие показатели, такие как k5, k6, k7, k8, k9.

Риск использования банковских услуг для легализации криминальных доходов относят четыре показателя:

k1 - некоторые финансовые операции, учтенные по признакам внутреннего финансового мониторинга,

k2 - определенные финансовые операции, которые не направляются в Уполномоченный орган,

k3 - соотношение объема комиссионного дохода от кассовых и платежных услуг клиентам к общей клиентской базы банка,

k4 - соотношение количества клиентов, которые в отчетном периоде не осуществляли операций, к общему количеству клиентов [4].

Если рассматривать данные показатели по оценке рисков для банка на основе бинарных показателей и вероятностного (байесовскими) подхода есть показатели оценки рисков легализации, имеющих приоритетное значение представленного в таблице 2.

Риск по типу клиенту, среди пяти показателей, приоритетное значение имеет четыре коэффициента. Среди девяти показателей оценивающие риски услуг приоритетное значение имеют три показателя. Согласно показателям, оценки рисков страны, имеющие приоритетное значение

имеют три показателя из четырех. Из четырех коэффициентов, относящийся к риску использования банковских услуг для легализации криминальных доходов приоритетными являются два показателя.

Оценка финансовых операций, проведенных клиентом, на предмет их соответствия с финансовым положением и деятельностью клиента:

- в соответствии с видом клиента (риск по виду клиента);
- в соответствии с географическим положением страны, в которой зарегистрирован клиент или учреждение, передающее (получающее) активы (страновой (географический) риск);
- в соответствии с видом товаров и услуг (риск услуги).

Таблица – 1

Показатели оценки приоритетных рисков легализации

Риск по виду клиента	Риск услуги	Страновой риск	Риск использования услуг БВУ для легализации криминальных доходов
k5	k10	k12	k3
k6	k11	k13	k4
k8	k18	k15	
k9			

**составлена авторами на основе источника [4]*

Для проведения оценки риска по видам клиента на практике применяются нижеследующие критерии:

- клиент - публичный деятель или имеет к ним причастие;
- сомнительный клиент в части достоверности и подлинности поданных им документов и предоставленных идентификационных сведений;
- клиент, отказывающийся в предоставлении запрашиваемых данных;
- клиент, не соответствующий рейтингам финансовой надежности (устойчивости) страховщиков и перестраховщиков-нерезидентов, установленных Государственной комиссией по регулированию рынков финансовых услуг Республики Казахстан;
- клиент - некоммерческая или благотворительная организация (кроме международных благотворительных организаций);
- клиент, предоставляющий услуги по обмену валют и переводу денежных средств (кроме банков второго уровня);
- клиент, проводящий лотереи и азартные игры, в том числе казино, онлайн (виртуальное) казино;
- клиент со сложной структурой, которая не дает возможность идентифицировать настоящего владельца или выгоду;
- клиент - акционерное общество, выпускающее акции на предъявителя;
- клиент - иностранное предприятие, осуществляющее деятельность по доверенности,
- клиент - предприятие, отсутствующее по месту государственной регистрации, не предоставляющее в соответствии с законодательством отчетность и стоимость его чистых активов не соответствует уставному капиталу;
- клиент, фигурирующий в списке лиц, связанных с осуществлением террористической деятельности, либо же относительно которых применялись международные санкции, формируется Комитетом по финансовому мониторингу, а также вызывающий подозрения в связи с финансированием терроризма.

Оценка риска в соответствии с географическим положением государства, в котором зарегистрирован клиент или организация, проводится по отношению к клиенту, или регистрации контрагента выступает страна, о которой по сведениям официальных источников ненадлежащим образом либо и вовсе не выполняются рекомендации и требования международных,

межправительственных институтов, принимающих участие в борьбе с отмыванием денег, полученных нелегальным путем, а также финансированием терроризма; относится правительством Казахстана к списку оффшорных зон; содействует международной террористической деятельности.

К критериям оценки риска по типу товаров и услуг относятся: большой рост оставшихся на счетах клиентов средств, которые на постоянной основе и регулярно обналичиваются на кассе самим клиентом или его доверенным лицом; стабильное обналичивание с клиентских счетов денежных средств исключительно наличными, которые ранее поступали в безналичной форме от других - третьих лиц при условии, что поступившие в иной форме средства превышают 76% от суммы и т.д. [11].

После оценки по критериям оценки рисков мы проведем консолидацию вышеуказанной информации (таблица 3). Согласно таблице 4 мы рассматриваем уровень риска в диапазоне от x1 до x3, где x1 = низкий уровень риска; x2 = средний уровень риска; x3 = высокий уровень риска.

Согласно консолидации информации по оценке уровня риска клиента банками второго уровня «х». Если сумма «х» равна:

- отметке «3» - клиент автоматически получает низкий уровень риска;
- отметке «4», «5»- клиенту может быть присвоен средний уровень риска;
- отметке «6» - клиент автоматически получает средний уровень риска;
- отметке «7» - клиенту может быть присвоено, как средней, так и высокий уровень риска;
- отметке «8», «9»- клиент автоматически получает высокий уровень риска.

Оценку риска легализации или финансирования терроризма и всех его составляющих компонент целесообразно осуществлять по количественным и качественным показателям на трех уровнях:

- на уровне каждого клиента банка;
- на уровне отдельных подразделений Байеса (отделений и т.п.);
- на уровне банка в целом.

Таблица –2

Консолидация информации по оценке уровня риска клиента банками второго уровня

Уровень Риска	Клиент 1			Клиент 2			Клиент 3		
	Тип	страна	услуга	тип	страна	услуга	тип	страна	услуга
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Низкий	x1		x1			x1			x1
Средний					x2		x2	x2	
Високный		x3		x3					

* составлена авторами на основе источника [6]

Количественная оценка риска на уровне банка в целом может осуществляться на основании системы следующих показателей:

- доля отделений, совокупный риск по которым оценен как высокий, до общего количества отделений;
- доля клиентов, отнесенных: к высокому риску, к общему количеству клиентов банка;
- количество технических сбоев программного обеспечения по банку в целом за отчетный период;
- доля сотрудников, получивших по результатам тестирования оценку «неудовлетворительно» к общему числу сотрудников банка, на которых возложены функции осуществления финансового мониторинга.

Метод управления и устранения рисков в борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма рассматривается, как метод, включающий в себя несколько этапов: первый этап «определение рисков», второй этап «оценка рисков», третий этап «управление рисками» рассмотренных на рисунке.

На первом этапе для определения рисков рассматривается анализ финансовых операции клиентов, оценка технического программного обеспечения для проведения финансового мониторинга, оценка профессиональных качеств банковских сотрудников, анализ клиентов

(контрагентов). Анализируются финансовые операции клиентов, в том числе кредитные и депозитные операции, а также операции с ценными бумагами, расчетные и др. Далее на следующем втором этапе - оценка рисков проводится оценка риска банковского продукта, риска программного обеспечения по вопросам финансового мониторинга, риска персонала, риска клиента, риска стран [10].

По результатам идентификации и проведения оценки рисков, к каждому из рисков применяются меры по их минимизации. Рассмотрим каждый вид риска механизма управления и минимизации рисков, полученных нелегальным способом и финансированию терроризма, начиная с первого по третий этап. Банк начинает определение рисков с анализ финансовых операции в зависимости от вида банковской операции, применив методику оценки рисков банковских операции, состоящую из пяти критериев. В данном контексте риски — это численные оценки каждой финансовой операции, основанные на определенных параметрах операции, таких как сумма операции, тип операции, страна участника, страна банка участника и т. д. Данная методика, характеризующая финансовую операцию с различных сторон, и выявляющая уровень итогового риска, который учитывает рассмотренные критерии. Эти критерии достаточно универсальны и могут быть применимы в большинстве случаев. Дальнейшим шагом в случае выявления риска банковского продукта идентифицировать к какому виду операции можно отнести операции, которые подлежат обязательному финансовому мониторингу, операции, подлежащие внутреннему финансовому мониторингу, операции, связанные с финансированием террористической деятельности.

Мы рассмотрим методику экспресс-оценку рисков в четыре этапа, где на первом этапе определяется набор базовых показателей деятельности банков. Во втором этапе происходит оценка допустимых (предельных) значений для выявленных значимых характеристик. На данном этапе мы формируем «коридор» возможных значений 22 базовых коэффициентов по оценке финансового мониторинга. На третьем этапе осуществляется формирование бинарных показателей на основе предельных значений: если значение базового коэффициента в пределах «коридора» допустимых значений, то бинарный показатель - «0», если значение показателя за пределами «коридора», то бинарный показатель - «1». На четвертом этапе методики оценки рассчитывается сумма бинарных показателей для каждого банка, показатели которых получили значение «1» [12]. В зависимости от полученной суммы бинарных показателей мы проводим экспресс-оценку рисков вовлечения банков второго уровня для отмывания преступных денег, легализации криминальных доходов и финансирования терроризма.

Далее опираясь на полученных данных о суммах бинарных показателей (ЕБП) по каждому банку второго уровня проводится оценка рисков вовлечения банков для отмывания преступных доходов, указанного на рисунке 3.

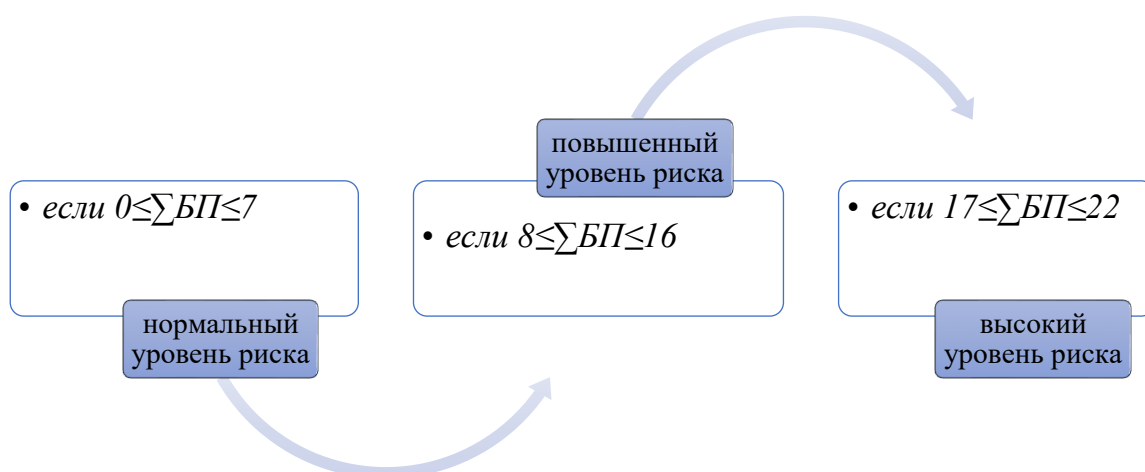

Рисунок – 3. Оценка рисков вовлечения банков для отмывания преступных доходов на основе сумм бинарных показателей

*составлен авторами на основе источника [11]

Сущность предлагаемой методики оценки рисков нарушения банками требований законодательства по вопросам финансового мониторинга подразумевает получение информации соответствия деятельности конкретного банка нормативам, адекватно соответствующим текущему экономическому положению, также расчет на основе такого рода информации о возможности возникновения риска, служит самым информативным общим показателем оценки соответствующих рисков [13].

Заклучение. На сегодняшний день методы Байеса пользуются большой популярностью и активно применяются в самых различных сферах знаний. Вероятность Байеса – это интерпретация понятия вероятности, используемая в одноименной байесовской теории. Вероятность определяется как степень уверенности в правдивости суждения, для определения которой используется теорема Байеса. Теорема Байеса в свою очередь рассчитывает вероятность того, что гипотеза имеет место в условиях, когда о событии имеется лишь некоторая неполная информация. Иными словами, с помощью формулы Байеса можно наиболее точно рассчитать вероятность, учитывая имеющиеся данные по ранее известной информации, наряду с новыми данными.

Преимущества применения вероятностного подхода к оценке рисков:

- предложена методика предоставляет объективную и многопараметрическую оценку рисков, даже когда оценка традиционными описательными методами неэффективна;
- дает количественную оценку неявных стратегических возможностей использования банков для отмывания криминальных доходов на основе комплексной системы финансовых показателей; позволяет принимать гибкие управленческие решения в процессе надзора за соблюдением коммерческими банками требований соответствующего законодательства;
- предоставляет возможность качественной оценки рисков на основе полученной вероятностной характеристики;
- предоставляет возможность качественной оценки рисков на основе полученной вероятностной характеристики.

Высокая эффективность модели обусловлена тем, что она основана на статистической отчетности банка.

Мировые экономические и геополитические процессы, расширение экономического вектора развития Республики Казахстан, организация новых экономических альянсов, расширение географии и освоение новых рынков, региональные и экономические преобразования в стране - все перечисленные факторы требуют интеграции капитала и его защиты от «криминальных денег». Беря во внимание усиливающуюся роль финансового мониторинга в банках второго уровня, а также возрастание роли государства в данном процессе, можно констатировать, что сегодня нужны совместные усилия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-IV «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30466908
2. Ендовицкий Д.А., Ломсадзе Г.Е., Теневая экономика России и Европы: проблемы и пути решения: монография. – Издательство ООО «РИТМ». – 2019. – 178 с.
3. Нурмагамбетов С.З. Сущность и формы финансового мониторинга по отмыванию незаконных доходов и их проникновение в легальную экономику // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – №1(101). – 2014. – С. 106–110.
4. Прошунин М.М. «Финансовый мониторинг (противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма): Учебное пособие/Под ред. проф. С.В. Запольского. – М.: РАП; Статут. – 2009. – 190 с.
5. Потемкин С.А. Формирование системы финансового мониторинга в кредитных организациях: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2010. – 264 с.
6. Политика Национального Банка Республики Казахстан по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма от «26» декабря 2018 года № 176 (с изменениями ПСД №15 от 29.03.2022г., ПСД №68 от 12.09.2022г.)

7. Smith L. Digital Bank Monzo Denies Unfairly Freezing Customer Accounts. – MoneyExpert. – 2019 – URL: <https://www.moneyexpert.com/news/digital-bank-monzo-denies-unfairly-freezing-customer-accounts/>
8. Zhang Y., & Trubey P. Machine Learning and Sampling Scheme: An Empirical Study of Money Laundering Detection. Computational Economics. – 2019 – №54(3). – P. 1043–1063. – URL: <https://doi.org/10.1007/s10614-018-9864-z>
9. Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов, и финансированию терроризма. – URL: www.eurasiangroup.org.ru
10. Сайт Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ). – URL: www.fatf-gafi.org
11. Klimova S., Zhampeis N., Grigoryan A. Contemporary approaches to money laundering/terrorism financing risk assessment and methods of its automation in commercial banks // Procedia Computer Science. – 2020. – №169. – P. 380–387.
12. Алибекова А.Б., Сембиева Л.М. Международная практика организации финансового мониторинга в сфере противодействия легализации доходов полученных преступным путем // Материалы Международной научно-практической конференции «Сейткасимовские чтения-2023». Астана: Учреждение Esil University. – 2023. – С. 335–341.
13. Шатен П.Л. Предотвращение отмывания денег и финансирования терроризма: Практическое руководство для банковских специалистов / Пьер-Лоран Шатен; пер. с англ. – М.: Альпина Паблишерз (Библиотека Всемирного банка). – 2001. – 264 с.
14. Klimova S., Grigoryan A., IT-Solutions in Money Laundering/Counter Terrorism Financing Risk Assessment in Commercial Banks // Advances in Intelligent Systems and Computing. – 2021. – №1310. – P. 156–164

REFERENCES

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 28 avgusta 2009 goda № 191-IV «O protivodejstvii legalizacii (otmyvaniyu) dohodov, poluchennyh prestupnym putem, i finansirovaniyu terrorizma» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 12.09.2023 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan from 28 August 2009 № 191-IV ‘On counteraction to legalisation (laundering) of proceeds of crime and financing of terrorism’] - URL: <https://online.zakon.kz/Document/> [In Russian].
2. Yendovitsky D., Lomsadze G., Tenevaya ekonomika Rossii i Evropy: problemy i puti resheniya: monografiya. – Izdatel'stvo OOO «RITM» [Shadow economy of Russia and Europe: problems and ways of solution: monograph]. – 2019. – 178 s. [In Russian].
3. Nurmagambetov S. Sushchnost' i formy finansovogo monitoringa po otmyvaniyu nezakonnnyh dohodov i ih proniknovenie v legal'nuyu ekonomiku // Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya [Essence and forms of financial monitoring on laundering of illegal proceeds and their penetration into the legal economy]. – 2014. – №1(101). – S. 106–110. [In Russian].
4. Proshunin M. «Finansovyy monitoring (protivodejstvie legalizacii (otmyvaniyu) dohodov, poluchennyh prestupnym putem, i finansirovaniyu terrorizma): Uchebnoe posobie/Pod red. prof. S.V. Zapol'skogo. – М.: RAP; Statut [“Financial monitoring (anti-money laundering and terrorism financing): Training manual / Edited by Prof. S. Zapolsky. - Moscow: RAP; Statute]. – 2009. – 190 s. [In Russian].
5. Potemkin S. Formirovanie sistemy finansovogo monitoringa v kreditnyh organizacijah: uchebnoe posobie. – М.: KNORUS [Formation of the system of financial monitoring in credit organisations]. – 2010. – 264 s. [In Russian].
6. Politika Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan po protivodejstviyu legalizacii (otmyvaniyu) dohodov, poluchennyh prestupnym putem, i finansirovaniyu terrorizma ot «26» dekabrya 2018 goda № 176 (s izmeneniyami PSD №15 ot 29.03.2022g., PSD №68 ot 12.09.2022g.) [Policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan on counteraction to legalisation (laundering) of proceeds of crime and financing of terrorism of ‘26’ December 2018 No. 176]. [In Russian].
7. Smith L. Digital Bank Monzo Denies Unfairly Freezing Customer Accounts. – MoneyExpert. – 2019. – URL: <https://www.moneyexpert.com/news/digital-bank-monzo-denies-unfairly-freezing-customer-accounts/>

8. Zhang Y., & Trubey P. Machine Learning and Sampling Scheme: An Empirical Study of Money Laundering Detection. *Computational Economics*. – 2019. – №54(3). – P. 1043–1063. – URL: <https://doi.org/10.1007/s10614-018-9864-z>
9. Evrazijskaya gruppya po protivodejstviyu legalizacii prestupnyh dohodov, i finansirovaniyu terrorizma [Eurasian Group on Combating Money Laundering and Terrorist Financing]. – URL: www.eurasiangroup.org.ru [In Russian].
10. Sajt Gruppy razrabotki finansovyh mer bor'by s otmyvaniem deneg (FATF) [Website of the Financial Action Task Force (FATF)]. – URL: www.fatf-gafi.org [In Russian].
11. Klimova S., Zhampeiis N., Grigoryan A. Contemporary approaches to money laundering/terrorism financing risk assessment and methods of its automation in commercial banks // *Procedia Computer Science*. – 2020. – №169. – P. 380–387.
12. Alibekova A., Sembieva L. Mezhdunarodnaya praktika organizacii finansovogo monitoringa v sfere protivodejstviya legalizacii dohodov poluchennyh prestupnym putem // *Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Sejtkasimovskie chteniya-2023»*. Astana: Uchrezhdenie Esil University [International practice of financial monitoring organisation in the sphere of combating money laundering // *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference 'Seitkasimov Readings-2023'*. Astana: Esil University Institution]. – 2023. – S. 335–341. [In Russian].
13. Shaten P. Predotvrashchenie otmyvaniya deneg i finansirovaniya terrorizma: Prakticheskoe rukovodstvo dlya bankovskih specialistov / P'er-Loran SHaten; per. s angl. – M.: Al'pina Pablisherz (Biblioteka Vsemirnogo banka) [Prevention of Money Laundering and Terrorist Financing: A Practical Guide for Bank Specialists / Pierre-Laurent Shaten; per. from Engl. – M.: Alpina Publishers (World Bank Library)]. – 2001. – 264 s. [In Russian].
14. Klimova S., Grigoryan A., IT-Solutions in Money Laundering/Counter Terrorism Financing Risk Assessment in Commercial Banks // *Advances in Intelligent Systems and Computing*. – 2021. – №1310. – P. 156–164.

Алибекова А.Б., Ракаева А.Н., Керимкулова Д.Д., Джумабекова А.Т.

ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БАНКТЕРДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ МОНИТОРИНГТІ БАҒАЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕРІ

Андатпа

Қаржы жүйесінің тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуде қаржылық мониторинг негізгі рөл атқарады. Ол ақшаны жылыстату, алаяқтық және терроризмді қаржыландыру сияқты қаржылық қылмыстарды анықтауға және алдын алуға, осылайша клиенттер мен инвесторлардың банк секторына деген сенімін сақтауға бағытталған.

Бұл ғылыми мақалада қаржылық мониторингті бағалаудың негізгі әдістері қарастырылып, Қазақстан Республикасының банк секторында қаржылық мониторингті жүзеге асыру механизмі ұсынылған. Авторлар ұсынып отырған механизм қылмыстық ортадағы әртүрлі өзгерістерге дер кезінде ден қоюға мүмкіндік береді, АЖ/ТҚҚ саласында ең дұрыс шешімдерді қабылдауда икемділікті қамтамасыз етеді, жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді және банктердің алаяқтық схемаларға тартылу тәуекелдерін азайтады, сондай-ақ сыртқы ортадан келетін ірілі-ұсақты қатерлерді жою арқылы банктердің алаяқтық схемаларына тартылу тәуекелдерін азайтады, сондай-ақ банктік операциялардың қауіпсіздігін және сыртқы ортадан банктік операциялардың қауіпсіздігін күшейтеді.

Қаржылық мониторингті бағалау үшін авторлар Байес теоремасы негізінде «Байес» әдісін қолдануды ұсынады. Байес теоремасы (немесе Байес формуласы) – статистикалық байланысты басқа оқиға болған жағдайда кез келген оқиғаның пайда болу ықтималдығын анықтауға мүмкіндік беретін элементар ықтималдықтар теориясының іргелі теоремаларының бірі. Басқаша айтқанда, Байес ережесі жаңа деректермен бірге бұрын белгілі ақпарат бойынша бар деректерді ескере отырып, ықтималдықты ең дәл есептеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Екінші деңгейдегі банктерде қаржылық мониторинг процесінде мониторинг, оларды басқару, олардың дамуын болжау және операциялардың тиімділігін арттыру, тәуекелдерді азайту және нормативтік талаптарды сақтау бойынша негізделген шешімдер қабылдау мақсатында ағымдағы бизнес-процестер туралы мәліметтерді үздіксіз және жүйелі жинау жүзеге асырылады.

Alibekova A., Rakayeva A., Kerimkulova D., Dzhumabekova A.

THE MAIN METHODS OF ASSESSING FINANCIAL MONITORING IN SECOND-TIER BANKS

Annotation

Financial monitoring plays a key role in ensuring the stability and security of the financial system. It is aimed at identifying and preventing financial crimes such as money laundering, fraud and terrorist financing, which helps maintain customer and investor confidence in the banking sector.

This scientific article examines the main methods for assessing financial monitoring and proposes a mechanism for implementing financial monitoring in the banking sector of the Republic of Kazakhstan. The mechanism proposed by the authors makes it possible to respond in a timely manner to various changes in the criminal environment, ensures flexibility in making the most appropriate decisions in the field of AML/CFT, allows for a comprehensive assessment and minimizes the risks of banks being involved in fraudulent schemes by eliminating large and small threats from the external environment, and also increases the level of security of financial transactions and strengthens customer confidence in banking institutions.

To assess financial monitoring, the authors propose using the "Bayesian" approach based on Bayes' theorem. Bayes' theorem (or Bayes' formula) is one of the main theorems of elementary probability theory, which makes it possible to determine the probability of an event occurring, provided that another statistically interrelated event has occurred. In other words, using the Bayes formula, one can most accurately calculate the probability, taking into account the available data on previously known information, along with new data.

In the process of financial monitoring in second-tier banks, continuous and systematic collection of data on ongoing business processes is carried out for the purpose of monitoring, managing them, forecasting their development and making informed decisions to improve the efficiency of operations, reduce risks and comply with regulatory requirements.

Д.М. Хамитова*, э.ғ.к., қауымд. профессор¹

Ж.А. Бабажанова, э.ғ.к., профессор¹

Г.И. Айтходжаева, магистр, аға оқытушы²

М.Т. Баймолдаева, э.ғ.к., қауымд. профессор³

Қазақ ұлттық хореография академиясы,

Астана қ., Қазақстан¹

Алматы технологиялық университеті

Алматы қ., Қазақстан²

Қазақ Ұлттық Аграрлық Зерттеу Университеті

Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: dariga1979@mail.ru

АСТЫҚ САЛАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада астық саласы кәсіпорындарының даму барысындағы стратегияны қалыптастыру жолдары қарастырылды. Экономикалық кеңістіктің дамыған сегменттерінің бірі ретінде астық саласы кәсіпорындарының жұмыс істеу бағыттары көрсетілді. Аграрлық экономиканың астық секторын реттеудің стратегиялық мақсаты анықталды. Серпінді дамуы мен әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында кәсіпорындардың астық өндірісінің қазіргі жағдайы мен проблемалары талқыланды. Астық өндірісін стратегиялық дамуы мемлекеттің аграрлық саясатының басым бағыттарын жетілдіру жұмысы әрдайым жаңартылуда, алайда өңірлік деңгейде бұл мәселенің пысықталуының әлсіздігінің көрінісі бар. Зерттеу жұмысы астық саласындағы кәсіпорындардың технологиялық тізбегінің негізгі қатысушыларының жұмыс істеу тиімділігін арттыру негізінде даму стратегиясын қалыптастыру жолдарын қарастырылды. Ауылшаруашылық кешенін жетілдіру бойынша ғылыми ізденістер зерттеу барысында теориялық, әдіснамалық және қолданбалы аспектілері жағынан негізделді. Олар астық саласы кәсіпорындарының құрылымын талдау мен салыстыру арқылы өзекті мәселелерін өз еңбектерінде баяндалды.

Мақалада зерттеу мәні астық саласы кәсіпорындарының даму стратегиясын қалыптастырудағы тұрақты өсуі, бәсекеге қабілеттілікті және сыртқы ортаның өзгеруіне бейімделуді қамтамасыз етудің негізгі элементтері сипатталды.

Жұмыс барысында синтез, талдау, статистикалық сияқты жалпы ғылыми таным әдістері қолданылды.

Талданылған деректерді ауыл шаруашылығы ұйымдарында болжау және жоспарлау, сондай-ақ АӨК кәсіпорындарының стратегиялық перспективаларына қол жеткізу үшін басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде қолданылуы мүмкін.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, тұрақтылық, тиімділік, индикатор, өнім, астық нарығы, басымдықтар

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, стабильность, эффективность, индикатор, продукт, рынок зерна, приоритет

Keywords: agro-industrial complex, sustainability, efficiency, indicator, product, grain market, priority.

JEL Classification Q18

Кіріспе Аграрлық экономиканың астық секторын реттеудің стратегиялық мақсаты оның орнықты серпінді дамуы және әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Астық нарығы мен астық өңдеу өнімдерінің орнықты даму стратегиясы шикізат сегментінің нарықтық конъюктурасын мемлекеттік реттеу арқылы жүзеге асырылатын шаралар жүйесі болып табылады. Астыққа сұраныс көлемін түзетудің нарықтық құралдарын, оның көтерме сатып алушылар мен сатушылар тарапынан ұсынысын, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада қатысушылардың экономикалық әлеуетін елеулі жоғалтуға жол бермейтін, уақыттың әр сәтінде қалыптасып отырған экономикалық жағдайдағы тепе-теңдік жағдайын сақтауға мүмкіндік беретін баға деңгейін қолдану маңызды.

Астық саласының тұрақтылығы - астықты өндіру мен тұтынудың оңтайлы пропорционалдығын үздіксіздігі, ішкі және сыртқы жағымсыз әсерлерге қарсы тұру, сондай-ақ сәйкесінше өзгертін табиғи және экономикалық жағдайларға бейімделу қабілеті. Қазіргі уақытта астыққа деген ішкі сұраныстың артуы және соның салдарынан ішкі және сыртқы қажеттіліктерді толық қанағаттандыру мақсатында оны өндіру көлемін кеңейту мәселесі ерекше өзектілікке ие болды. Біріншіден, ол астықты сатуды тиімді өткізу арналары арқылы жедел бағытта алатын ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің белсенділігін ынталандырады. Екіншіден, бұл астықты одан әрі өңдеу үшін негізгі компонент ретінде қолдана отырып, үлкен пайдаға ие өнімдер шығаруға мүмкіндік береді. Бұл астықты тиімдірек пайдалану және оны қосылған құны жоғары өнімдерге қайта өңдеу арқылы ауыл шаруашылығы өндірісінің кірістілігін арттыруға мүмкіндік береді [1].

Астық шаруашылығының дамуы экономикалық, заңнамалық, ұйымдастырушылық, техникалық жүйенің өзара байланысымен анықталады. Астықтың барлық негізгі параметрлеріне тікелей немесе жанама әсер ететін технологиялық және басқа ішкі және сыртқы факторлар оның жұмысын жеделдетеді немесе баяулатады.

Зерттеу жұмысының мақсаты – астық өндірісінің стратегиялық дамуын зерттеу әдістемесін айқындау болып табылады.

Мақаланың теориялық және әдіснамалық негізін астық нарығы мен астық өңдеу өнімдерін өндіру кәсіпорындарының жұмыс істеуіндегі ерекшеліктері мен тұрақты даму стратегиялары бойынша ғылыми зерттеу еңбектері құрайды.

Зерттеу нысаны ретінде елдің агроөнеркәсіп құрылымдарының шаруашылық субъектілері болып табылады. Зерттеу пәні ретінде отандық агро кәсіпорындарының даму динамикасы мен үрдістері болды.

Зерттеу барысында Қазақстанның аграрлық секторы бойынша мәліметтерді жинау және талдау процедураларын қолдана отырып, мақаланың негізі ретінде авторлар сипаттау әдісін пайдаланды; зерттелетін мәселе бойынша ғылыми мақалалар материалдарын зерделеу кезінде салыстырмалы талдау және жинақтау әдісі; зерттеу объектісінің дамуын болжау кезінде авторлар сараптамалық-логикалық әдісті пайдаланды; зерттеу нәтижелерін қорытындылау және қорытынды жасау үшін абстрактілі логикалық тәсіл қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Көптеген отандық және шетелдік зерттеушілер астық нарығын зерттеу барысында дамуын теориялық, әдіснамалық және қолданбалы аспектілері жағынан қарастырды. Олар астық нарығының құрылымын талдау мен салыстыру арқылы өзекті мәселелерін өз еңбектерінде баяндады.

Астықты өткізу арналарының көлемі мен құрылымының өзгеруі абсолютті көрсеткіштердің төмендеуі және оны мемлекетке сатудың салыстырмалы үлесі және еркін нарықта сатудың артуын [2] жұмыста негізделген. Астық саласының жоғары көрсеткіштеріне қол жеткізуге егіншілік мәдениетін арттыру, өңірлік мамандандыру негізінде өсімдік шаруашылығын әртараптандыру, астық нарығын мемлекеттік реттеудің жаңа нысандарын жүргізу мемлекеттік қолдау бағыттарын кеңейту жұмыстары ықпал етті [3]. Нурғалиева А.А., [4] зерттеу жұмысында, агроөнеркәсіптік кешенді басқарудың негізгі тетіктері мен проблемалары қарастырылып, агроөнеркәсіптік кешеннің аймақ деңгейіндегі қаржылық тұрақтылығына талдау жасалды. Джолдасбаева Г.К., [5] мақаласында экспорт елдің бәсекеге қабілеттілігінің, мемлекеттің қаржылық тұрақтылығының негізі, валюталық түсімдердің негізгі көзі болып табылатыны атап өтілді. [6,7] мақалада авторлар шетелдік инвестицияларды тарта отырып, елдің ауыл шаруашылығын дамытуға кооперациялар құру жолымен қол жеткізілетінін атап өткен.

Алайда, әлемдік астық нарығының даму ерекшеліктеріне, оның қалыптасуы мен жұмыс істеуіне қатысты кейбір маңызды теориялық және практикалық мәселелері қарастыруды талап етеді. Атап айтқанда, инфрақұрылыммен және астық өнімдерін өткізу арналарымен байланысты проблемалар жеткілікті зерттелмеген.

Негізгі бөлім. Астық нарығының даму стратегиясының негізгі элементі қатысушылардың даму жағдайларын бағыттау жүргізілген зерттеулер елдің астық нарығын дамытудың негізгі кезеңдерін оның трансформациясының мақсатты қондырғыларының біртектілігі критерийі бойынша белгілеуге мүмкіндік берді.

Даму статисында астық нарығы стратегиялық мақсаттарға жетуге бағытталған:

I – II кезең: ұлттық нарықты азық-түлік және жем-шөп мақсатындағы астықпен толтыру;

III кезең: астық нарығының экспорттық басымдықтарын жетілдіру негізінде тауар

өндірушілердің дамуын тұрақтандыру;

IV-V кезең: қосылған құны жоғары астық пен астық өңдеу өнімдерінің экспорттық әлеуетін арттыру арқылы астық нарығының барлық қатысушыларының даму тұрақтылығын арттырумен максималды нәтижелерге қол жеткізуге бағытталуы болып табылады.

Аграрлық экономиканың астық секторын реттеудің стратегиялық мақсаты оның орнықты серпінді дамуы және әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Ол үшін бірінші кезектегі міндеттерді шешу көзделеді:

- машина-трактор паркін жаңғырту және жеделдетіп жаңарту, тыңайтқыштар енгізу көлемін (дозаларын) ұлғайту, астық дақылдарын өсірудің қарқынды технологияларын игеру, астық шаруашылығы инфрақұрылымының барлық элементтерін дамыту жолымен астық өндірісінің материалдық-техникалық базасын нығайту, астықты тасымалдауды, сақтауды, ауыстырып тиеуді, пысықтауды және өңдеуді қоса алғанда;

– астық шығынын қысқарту, оны қайта өңдеуді тереңдету, ел ішінде және жақын және алыс шет мемлекеттерде өткізудің жаңа нарықтарын игеру, астық шығынын азайтудың жаңа тәсілдерін қолдану арқылы астық шаруашылығының тиімділігін арттыру.

Астық өндірісінің қазіргі жағдайы мен проблемалары. Еліміздің агроөнеркәсіп кешеніндегі астық өнімдерінің дәнді дақылдардың егіс алқаптарының 2021-2024 жылдар арасындағы көлемі мен серпінін талдау жүргізілді. 2023 жылы Қазақстанда барлық дәнді дақылдардың егіс алқаптарының көлемі 15 737 мың га құрады, оның ішінде бидай 12 810,6 мың га (81,4%), арпа – 2 175,6 мың га (13,8%), қарақұмық – 119,9 мың га (0,8%) астыққа жүгері – 188,4 мың га (1,2%) қара бидай – 34,3 мың га (0,2 %), сұлы – 197,9 мың га (1,3%), тары – 37,4 мың га (0,2%), құмай (жоғара) - 17,4 мың га (0,1%), масақ қоспасы – 61,3 мың га (0,4%), тритикале – 6,3 мың га (0,04%), сурет – 87,9 мың га (0,6%) (1-кесте).

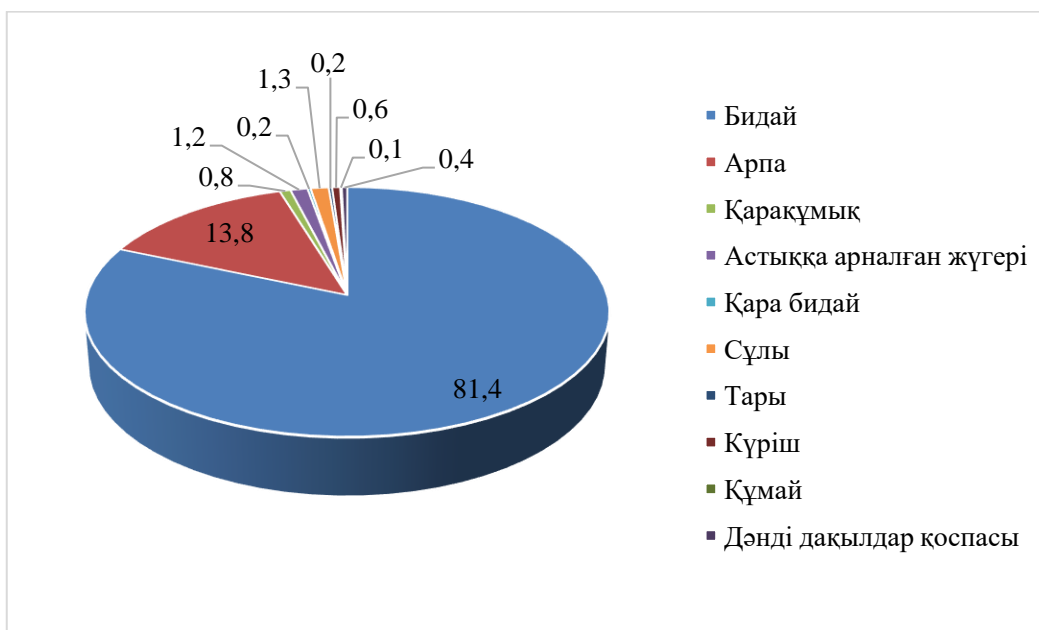
1 – кесте

2021-2024 ж.ж. Қазақстан Республикасының дәнді дақылдарының егіс алқаптарының серпіні, мың га

Дақыл атауы	2021ж.	2022ж.	2023ж.	үлес салмағы, 2022ж., %
Бидай	12 057,1	12 719,4	12 810,6	81,4
Арпа	2 728,8	2 157,5	2 175,6	13,8
Қарақұмық	55,1	87,1	119,9	0,8
Дәнді жүгері	162,8	188,7	188,4	1,2
Қара бидай	23,9	43,9	34,3	0,2
Сұлы	228,9	202	197,9	1,3
Тары	50,5	38,2	37,4	0,2
Құмай (джугара)	7,8	9	17,4	0,1
Масақ қоспасы	85,9	69,6	61,3	0,4
Тритикале	1,6	5,6	6,3	0,04
Күріш	102,3	99,6	87,9	0,6
Барлық дәнді дақылдар	15 504,7	15 620,6	15 737	100

Республика бойынша дәнді дақылдардың егіс алқаптарының динамикасының 1-кестесін талдай отырып, бидай 2021 жылы 15 504,7 мың гектарды құрады, ал 2023 жылы 15 737 мың гектарға дейін өсті, бұл үлес салмағының 81,4% - құрайды.

2023 жылы республика шаруашылықтарының барлық санаттарындағы дәнді дақылдардың егіс алқаптарының ең көп үлес салмағын бидай (81,4%), екінші орынды арпа (13,8%) алады, бұдан әрі қалған дақылдар 0,1% - дан 1,3% - ға дейін өзгереді (1-сурет).

1 – сурет. 2023 жылғы Қазақстан Республикасы шаруашылықтарының барлық санаттарындағы дәнді дақылдардың егіс алаңдарының үлес салмағы, %

**автор Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасаған.*

Әрі қарай республика бойынша дәнді дақылдар өндірісі қарастырылды (2-кесте).

2-кесте-Қазақстан Республикасының дәнді дақылдар өндірісінің динамикасы, 2018-2022жж.,

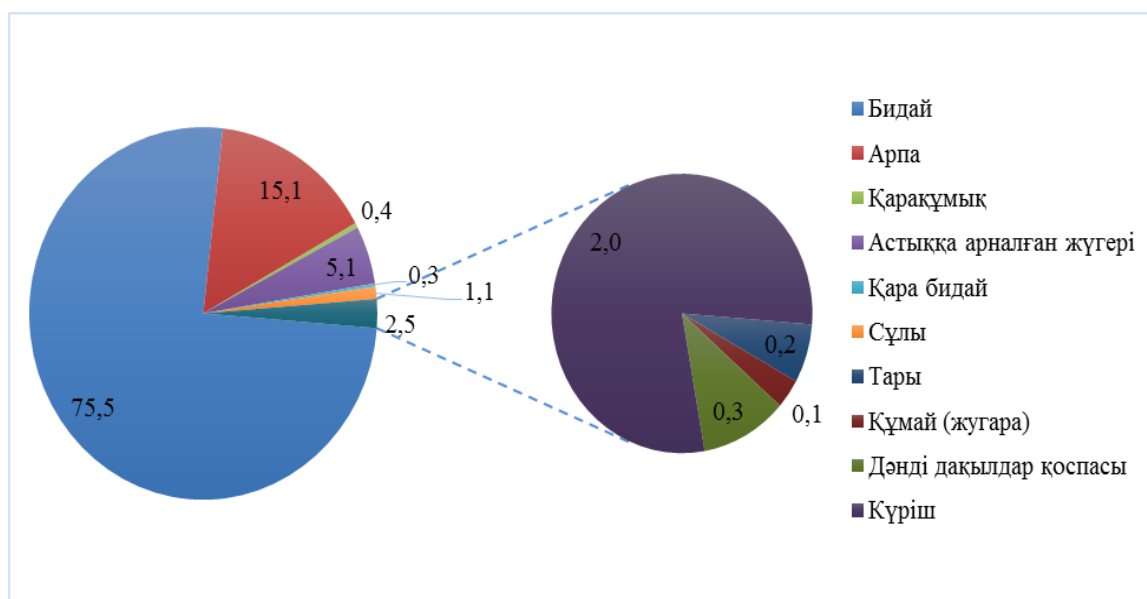
мың тонна

Дақыл атауы	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2022ж/ 2021ж.,%	2022ж үлес салмағы., %
Бидай	13 944,1	11 451,7	14 258,0	11 814,1	16 404,5	138,9	75,5
Арпа	3 971,2	3 830,1	3 659,3	2 366,8	3 287,2	138,9	15,1
Қарақұмық	82,7	45,0	40,1	78,0	89,8	115,1	0,4
Дәнді жүгері	862,1	896	958,1	1 129,5	1 098	97,2	5,1
Қара бидай	22,5	23,2	29,8	39,8	59,8	150,3	0,3
Сұлу	336,1	267,0	240,2	182,3	229,1	125,7	1,1
Тары	40,2	42,6	39,9	35,8	37,2	103,9	0,2
Құмай (джугара)	2,3	6,6	4,2	4,5	18,6	413,3	0,1
Масақ қоспасы	117,1	107,6	96,0	57,6	58,5	101,6	0,3
Тритикале	2,0	1,6	2,7	3,9	8,2	210,3	0,0
Күріш	482,9	560,7	556,8	503,8	431,4	85,6	2,0
Барлығы	15 892,0	13 402,0	16 225,8	12 719,8	21 722,3	134,0	100

**автор Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасаған.*

2-кестеде Қазақстандағы дәнді дақылдар өндірісінің динамикасы жалпы алымды көрсетеді. 2023 жылы дәнді дақылдардың жалпы жинағы 2022 жылмен салыстырғанда 34% - ға ұлғайды және 21 722,3 мың тоннаны құрады,

Дәнді дақылдар өндірісінің серпіні көрсетіп тұрғандай, дәнді дақылдар өндірісіндегі ең үлкен үлес салмағын бидай, дәнді дақылдардың жалпы көлемінің 75,5%, содан кейін арпа - 15,1%, дәнге жүгері - 5,1%, қалған дәнді дақылдар 0,1-ден 2% - ға дейін өзгеруін байқауға болады (2-сурет)

2 – сурет. Қазақстан Республикасының 2023 жылғы дәнді дақылдар өндірісінің үлес салмағы, %

**автор Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасаған.*

Жалпы жинауды талдау және оның мөлшеріне факторлардың әсерін анықтау кезінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері ресми сайттың статистикасы пайдаланылды. Зерттеу жалпы егінге әсер ететін негізгі фактор дәнді дақылдардың өнімділігі екенін көрсетті.

Астық өндірісінің стратегиялық дамуын зерттеу әдістемесін қалыптастыру өндірістің стратегиялық даму категориясының мәні мен мазмұнын, оған әсер ететін факторларды, стратегиялық дамудың тұжырымдамалық негіздерін қоса алғанда, теориялық негіздерді дамытуды қамтиды.

Астық өндірісінің стратегиялық дамуын зерттеу әдістемесі іске асырылуы келесі бағыттарды қамтиды:

- астық өндірісінің стратегиялық дамуын зерттеу мәселесі бойынша теориялық ережелерден және астық өндірісі туралы эмпирикалық деректерден астық өндірісінің стратегиялық даму тұжырымдамасын қалыптастыруға мүмкіндік береді;
- бастапқыда зерттеу астық өндірісінің стратегиялық дамуы нормативтік құқықтық базаны зерделеуден басталады, бұдан әрі саланың даму заңдылықтары зерттеледі, жүйеленеді, соның негізінде сценарийлік болжамдар қалыптасады;
- астық өндірісін стратегиялық дамытудың әдіснамалық қағидаттары зерттеу қызметі барысында әдіснамалық тәсілдерді қолдану үшін императив болып табылады;
- зерттеудің әдістемелік құралдары эмпирикалық деректерді қажетті аналитикалық ақпаратқа айналдыруға мүмкіндік береді.

Астық өндірісінің стратегиялық дамуының теориялық негіздерін зерттеу барысында анықталған стратегиялық даму және стратегиялық жоспарлау категорияларының экономикалық мәні арасындағы байланыс матрицалық талдау әдістерін әзірлеу мен қолданудың перспективалары туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зерттеу тақырыбына қатысты талдау мен синтездің ерекшеліктері мен мазмұнын ескере отырып астық өндірісінің стратегиялық дамуын зерттеудің келесі кезеңдерін тұжырымдауға болады:

1. Ұзақ уақыт бойы астық өндірісін дамытудағы заңдылықтарды анықтауға бағытталған ретроспективті талдау.
2. Астық кешенін дамытудың 2028 жылға дейінгі және 2030 жылға дейінгі перспективаға арналған ұзақ мерзімді стратегиясын іске асыруды талдау, ол нақты көрсеткіштердің

жоспарланғаннан ауытқуын зерттеуден тұрады.

3. Астық өндірісінің кеңістіктік дамуын талдау кеңістіктік модельдеу және аймақтағы астық өндірісінің стратегиялық жағдайын бағалау үшін қажет.

4. Өндірістік-экономикалық көрсеткіштерді болжау мыналарға бағытталған.

5. Астық өндірісінің (оның ішінде сабақтас салалардың) болашақ жағдайын айқындау.

6. Астық өндірісін оңтайлы жоспарлау жекелеген аумақтарда астық өндірісін дамытудың стратегиялық бағдарлары мен индикаторлары болатын астық өндірісінің стратегиялық параметрлерін негіздеу үшін негіз болады.

7. Астық өндірісін стратегиялық дамыту бағыттарының синтезі іс-шаралар тізбесін әзірлеуге және оларды іске асыру тиімділігінің индикаторларын негіздеуге арналған.

Кәсіпорынның даму стратегияларын іске асырудың нәтижесі ұйымның негізгі құрылымдары мен басқару функцияларына сәйкес келетін механизмдер жүйесін қалыптастыру болып табылады. Төменде келтірілген механизм жүйесі ұйымдастырушылық, экономикалық және мотивациялық белгілер негізінде біртектілік принципі бойынша құрастырылған. (3-кесте).

3 – кесте

Біртектілік принципі негізінде құрастырылған механизм жүйесі

Механизм түрі	Құрылымдық құрастырушылар
Ұйымдастырушылық	Жоспарлау мен басқаруды ұйымдастыру
	Бақылау механизмі
	Құрылымдық механизмі
	Техника-технологиялық басқаруды ұйымдастыру
Экономикалық	Кәсіпорындардың стратегиялық бағдарламаларын іске асыруды қамтамасыз ету үшін қарыз қаражатының тетігі
	Кәсіпорындарды дамытуды мемлекеттік реттеу тетігі
	Өндіріске инвестицияларды өзін-өзі қаржыландыру тетігі
	Бәсекелестік және баға механизмі
Ынталандыру	Өндірісті ғылыми-техникалық дамытуды ынталандыру тетігі
	Қызметкерлерді ынталандыру механизмі
	Шаруашылықты ынталандыру механизмі
	Кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру тетігі

**[8] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған*

3-кестеде көрсетілген іске асыру тетіктерінің бұл жүйесі кәсіпорынның әртүрлі жағдайларында стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз ете алады. Мұнда ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің икемді экономикалық шешімдерді таңдау арқылы олар үшін максималды әсермен қолайсыз және нашар басқарылатын факторларды жеңу мүмкіндіктерін тікелей пайдалану қабілетіне байланысты. Экономикалық реттеушілер арқылы мемлекет өзінің республикалық және жергілікті басқару органдары арқылы тауар өндірушілердің өндірістік процесті жүргізу мүмкіндігін қамтамасыз ететін табыс деңгейін ұстап тұруға, өткізуді ынталандыруға тиіс. Өндірушіден түпкілікті тұтынушыға дейін өтудің барлық кезеңдерінде өнімнің сапасын бақылау, отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қолдау, астықтың белгілі бір түрлерін өндіруде жекелеген аймақтарды өңіраралық айырбастау және мамандандыруды тереңдету мүмкіндігін қамтамасыз ету, халықтың барлық топтары үшін азық-түлік тұтынудың қолжетімділігіне кепілдік береді. Тиісті экономикалық жағдайлар жасалған жағдайда қолда бар табиғи әлеует аграрлық сектордың жандануына ықпал етуі мүмкін.

Қорытынды. Зерттеу барысында астық саласының қазіргі жағдайы талданды. Астық нарығандығы даму сатысының V кезіңі бойынша бағытталған іс-шаралардың іске асырылуы ұзақ мерзімді перспективада астық өндіру саласындағы стратегиялық құжаттарды (соның ішінде астық өндірісін дамытудың салалық стратегияларын) әзірлеуге мүмкіндік береді. Астық өндірісін стратегиялық дамыту әдіснамасында зерттеу тақырыбына қатысты әдіснамалық жалпы ғылыми қағидаттардың (детерминация; комплементарлық; инварианттылық; объективтілік; өзін-өзі ұйымдастыру; жүйелілік; кешенділік; сәйкестік; белгісіздік арақатынасы; бейімделу) мазмұны нақтыланған, соның негізінде құқықтық, жүйелік және нысаналы тәсілдерді қолдану ерекшеліктері де бейімделген.

Астық өндірісінің стратегиялық дамуын зерттеу әдістемесі астық өндірісін стратегиялық талдаудың кешенділігін қамтамасыз етті. Алынған деректерді ауыл шаруашылығы ұйымдары болжау және жоспарлау, сондай-ақ АӨК кәсіпорындарының стратегиялық перспективаларына қол жеткізу үшін басқарушылық шешімдер қабылдауды негіздеу үшін қолдануы мүмкін. Стратегиялық талдау нәтижелерін астық саласының барлық кезеңдердегі өндірістік процестерді оңтайландыру үшін пайдалануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Камысбаев М.К., Молдашев А.Б., Бердыкулова Г.М. Агропромышленное производство Казахстана: вопросы диверсификации как приоритетного направления развития // Проблемы агрорынка. – 2022. – №3. – С. 13–20. – <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.01>
2. Мизанбекова С.К., Калыкова Б.Б., Турашбеков Н.А. Система сбыта зерна как условие стабильности продовольственного рынка. // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 4. – С. 128–135. – <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.14>
3. Tireuov K., Mizanbekova S., Kalykova B., Nurmanbekova G. Towards food security and sustainable development through enhancing efficiency of grain industry. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2018. – № 6. – P. 446–455. – <http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1>
4. Нурғалиева А.А., Сартова Р.Б., Сарсенбаева А.А., Шафеева Л.А. Анализ современного состояния экономики агропромышленного комплекса. *Вестник университета «Туран»*. – 2022. – № 2. – С. 125–135. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-125-135>
5. Джолдасбаева Г.К., Есахметова Л.М. Экспорт продукции зерноперерабатывающих предприятий // Проблемы агрорынка. – 2020. – №2. – С. 126–133. – <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.14>
6. Айтжанова Г.О., Садыкова А.К., Касымова Б.Т. Финансовые стимулы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан. *Вестник КазУЭФимТ*. – 2022. – №1. – С. 277–282. – [https://doi.org/10.522602304-7216.2022.1\(46\).36](https://doi.org/10.522602304-7216.2022.1(46).36)
7. Дабылтаева Н.Е., Нуртаева А. Состояние и перспективы развития сельскохозяйственной кооперации Казахстана. *Вестник университета «Туран»*. – 2022. – №1. – С. 36–41. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41>
8. Смагулова Ш.А., Кожаметова Д.Ш., Жакупова С.Т. Зерновой рынок Казахстана: анализ конъюнктуры, конкурентные преимущества. *Проблемы агрорынка*. – 2022. – №3. – С. 98–106. – <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.11>
9. Рустембаев Б.Е., Шуленбаева Ф.А., Тлеубаев А.Б. Технический парк зернового подкомплекса Казахстана: состояние и перспективы. *Проблемы агрорынка*. – 2022. – №2. – С. 13–25. – <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.01>
10. Бейсекова П.Д., Болаткызы С., Абуталипова Ж.А. Особенности зернопродуктового кластера: рыночная переориентация. *Проблемы агрорынка*. – 2022. – №1. – С. 120–127. – <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.14>
11. Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Еремекбаева Д.Д. Аграрный сектор экономики как основа продовольственной безопасности страны. *Вестник университета «Туран»*. – 2022. – №4. – С. 11–25. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-11-25>
12. Dzholdasbaeva G., Beisekova P. Cluster method and interaction mechanisms in the organization of grain production. *Scientific journal "Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan"*. – 2021 – №1. – P. 119–124. – <https://journals.nauka-nanrk.kz/reports-science/article/view/309>

REFERENCES

1. Kamysbaev M., Moldashev A., Berdykulova G. Agropromyshlennoe proizvodstvo Kazakhstan: voprosy diversifikacii kak prioritetnogo napravlenija razvitija. [Agro-industrial production in Kazakhstan: issues of diversification as a priority area of development.] *Problemy agrorynka*. – 2022. – №3. – S. 13–20. – <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.01> [In Russian].

2. Mizanbekova S., Kalykova B., Turashbekov N. Sistema sbyta zerna kak uslovie stabil'nosti prodovol'stvennogo rynka. [Grain sales system as a condition for food market stability] Problemy agrorynka. 2021. – №4. – S. 128–135. – <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.14> [In Russian].
3. Tireuov K., Mizanbekova S., Kalykova B., Nurmanbekova G. Towards food security and sustainable development through enhancing efficiency of grain industry. Entrepreneurship and Sustainability Issues. – 2018. – №6. – P. 446–455. – <http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1>
4. Nurgaliev A., Sartova R., Sarsenbaeva A., Shafeeva L. Analiz sovremennogo sostojanija jekonomiki agropromyshlennogo kompleksa. [Analysis of the current state of the economy of the agro-industrial complex.] Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – № 2. – S. 125–135. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-125-135> [In Russian].
5. Dzholdasbaeva G., Esahmetova L. Jekspport produkcii zernopererabatyvajushhih predpriyatij. [Export of products of grain processing enterprises] Problemy agrorynka. – 2020. – №2. – S. 126–133. – <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.14> [In Russian].
6. Ajtzhanova G., Sadykova A., Kasymova B. Finansovye stimuly razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan. [Financial incentives for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan.] Vestnik KazUJeFiMT – 2022. – № 1. – S. 277–282. – [https://doi.org/10.522602304-7216.2022.1\(46\).36](https://doi.org/10.522602304-7216.2022.1(46).36) [In Russian].
7. Dabytjaeva N., Nurtaeva A. Sostojanie i perspektivy razvitija sel'skohozjajstvennoj kooperacii Kazahstana. [The state and prospects of development of agricultural cooperation in Kazakhstan] Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – № 1. – S. 36–41. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41> [In Russian].
8. Smagulova Sh., Kozhahmetova D., Zhakupova S. Zernovoj rynek Kazahstana: analiz konjunktury, konkurentnye preimushhestva. [Grain market of Kazakhstan: market conditions analysis, competitive advantages] Problemy agrorynka. – 2022. – № 3. – S. 98–106. – <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.11> [In Russian].
9. Rustembaev B., Shulenbaeva F., Tleubaev A. Tehnicheskij park zernovogo podkompleksa Kazahstana: sostojanie i perspektivy. [Technical park of the grain subcomplex of Kazakhstan: status and prospects] Problemy agrorynka. – 2022. – № 2. – S. 13–25. – <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.01> [In Russian].
10. Beisekova P., Bolatkyzy S., Abutalipova Zh. Osobennosti zernoproduktovogo klastera: rynochnaja pereorientacija. [Features of the grain production cluster: market reorientation] Problemy agrorynka. 2022. – №1. – S. 120–127. – <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.14> [In Russian].
11. Bajdybekova S., Sauranbaj S., Ermekbaeva D. Agrarnyj sektor jekonomiki kak osnova prodovol'stvennoj bezopasnosti strany. [The agricultural sector of the economy as the basis of the country's food security] Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – № 4. – S. 11–25. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-11-25> [In Russian].
12. Dzholdasbaeva G., Beisekova P. Cluster metod and interaction mechanisms in the organization of grain production. Scientific journal "Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan". – 2021. – № 1. – P. 119–124. – <https://journals.nauka-nanrk.kz/reports-science/article/view/309>

Хамитова Д.М., Бабажанова Ж.А., Айтходжаева Г.И., Баймолдаева М.Т.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЗЕРНОВОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация

В статье рассмотрены пути формирования стратегии развития предприятий зерновой отрасли. В качестве одного из развитых сегментов экономического пространства были обозначены направления функционирования предприятий зерновой отрасли. Определена стратегическая цель регулирования зернового сектора аграрной экономики. В целях динамичного развития и повышения конкурентоспособности на мировом рынке обсуждались современное состояние и проблемы зернового производства предприятий. Стратегическое развитие зернового производства работа по совершенствованию приоритетных направлений аграрной политики государства постоянно обновляется, однако на региональном уровне есть проявление слабости проработки этого вопроса. В исследовательской работе рассмотрены пути формирования стратегии развития на основе повышения эффективности функционирования основных участников технологической

цепочки предприятий зерновой отрасли. Научные изыскания по совершенствованию сельскохозяйственного комплекса были обоснованы в ходе исследования в теоретическом, методологическом и прикладном аспектах. Они изложили в своих работах актуальные проблемы предприятий зерновой отрасли путем анализа и сопоставления их структуры.

Предметом исследования в статье был описан устойчивый рост предприятий зерновой отрасли в формировании стратегии развития, основные элементы обеспечения конкурентоспособности и адаптации к изменениям внешней среды.

В ходе работы использовались такие общенаучные методы познания, как синтез, анализ, статистика.

Проанализированные данные могут быть использованы при прогнозировании и планировании в сельскохозяйственных организациях, а также при принятии управленческих решений для достижения стратегических перспектив предприятий АПК.

Khamitova D., Babazhanova Zh., Aitkhodzhayeva G., Baymoldaeva M.

FORMATION OF A STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF GRAIN INDUSTRY ENTERPRISES

Annotation

The article discusses ways to form a strategy in the development of grain industry enterprises. The directions of functioning of grain industry enterprises as one of the most developed segments of the economic space were indicated. The strategic goal of regulating the grain sector of the agricultural economy has been determined. The current state and problems of grain production of enterprises were discussed in order to increase their dynamic development and competitiveness in the world market. Strategic development of grain production work on improving the priority areas of the state's agricultural policy is constantly being updated, but at the regional level there is a weakness in the elaboration of this issue. The research work examined ways to form a development strategy based on improving the efficiency of the functioning of the main participants in the technological chain of enterprises in the grain industry. Scientific searches for the improvement of the agricultural complex were substantiated in the course of the study in terms of theoretical, methodological and applied aspects. They set out their actual problems in their works by analyzing and comparing the structure of grain industry enterprises.

The article describes the main elements of ensuring sustainable growth of grain industry enterprises in the formation of development strategies, competitiveness and adaptation to changes in the external environment.

In the course of the work, such methods of general scientific knowledge as synthesis, analysis, statistics were used.

The analyzed data can be used in forecasting and planning in agricultural organizations, as well as in making managerial decisions to achieve strategic prospects for agribusiness enterprises.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).34

ӨЖЖ 33.338.48

FTAMP 06.52.45

Ж.А. Дулатбекова*, э.ғ.к., қауымд. профессор¹Д.М. Хамитова, э.ғ.к., қауымд. профессор²Ж.А. Бабажанова, э.ғ.к., профессор²М.М. Нурпенсова, э.ғ.к., қауымд. профессор³

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан¹

Қазақ ұлттық хореография академиясы,

Астана қ., Қазақстан²

Еуразиялық Технологиялық Университет,

Астана қ., Қазақстан³

– негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: d_jann@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРЛЕРІНДЕ ТУРИЗМДІ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ ЖОЛДАРЫ

Зерттеудің өзектілігі Қазақстанның бай тарихы мен оның бірегей географиялық орналасуы туризмнің көптеген түрлерін, соның ішінде экологиялық, іскерлік және этнографиялық, спорттық түрлерін өңірлерде дамытуға жағдай жасауда және еліміздегі ең танымал туристік бағыттар бойынша туризмді дамытуға мүмкіндіктер беріп отыр. Мақаладағы өңірлердегі бай туристік ресурстардың әлеуетін кеңінен қолдануды, саланың дамуына тежеуші және кездейсоқ факторларды зерттеу тұрақты дамуды зерттеуі маңызды. Себебі, туризм сыртқы және ішкі факторларға өте тәуелді және саланың сұранысының икемділігі де жоғары сала. Зерттеудің міндеттері ретінде: өңірлердегі туризмнің тұрақты дамуы жағдайын талдау және дамуға әсер ететін факторларды анықтап, оңтайландырудың жолдарын ұсына отырып, еліміздегі туристер ағынын құру және арттыруды қарастырған. Қазақстан туризмінің дамуына, сонымен қатар климаттық жағдайы мен геосаяси орналасуы мен көпұлтты мәдениетімен қатар, тұрақты экономикалық дамуы да әсерін тигізуде. Авторлармен аталған мақаланың зерттеу мақсатына сай туризмнің өңірлердегі дамуына әсер етіп отырған факторларын анықтауда факторлық талдау әдістерімен тұрақты дамытудың маңызы мен тежеуші факторлары анықталып, өңірлердегі тұрақты дамытудың қажетті іс-шаралардың бағыттары ұсынылды. Өңірлердегі туризмнің тұрақты дамуына әсер етіп отырған факторлар экономикалық, статистикалық, факторлық талдау әдістері арқылы негізделіп, оңтайландыру жолдары ұсынылған. Тұрақты даму басқа салалардың дамуына да түрткі болады, оның ішінде ауыл шаруашылығы, қызмет көрсететін салалар мен сауда және тағы басқада салалардың дамуына және өңірлердегі жұмыссыздық мәселесін шешуге және халықтың тіршілігін ұзартуға, салауатты өмір салтын қамтамасыз етуге және жан-жақты дамуына, әл-ауқатын арттыруға оң әсерін тигізеді.

Кілт сөздер: экономика, туризм, тұрақты даму, инновация, инвестиция, сұраныс, ұсыныс, жұмыссыздық, стратегия.

Ключевые слова: экономика, туризм, устойчивое развитие, инновации, инвестиции, спрос, предложение, безработица, стратегия.

Keywords: economics, tourism, sustainable development, innovation, investment, demand, supply, strategy, unemployment.

JEL Classification: O1, O2, O21, P11, P21

Кіріспе. Тұрақтылық әртүрлі типтегі жүйелердің әмбебап қасиеті бола отырып, экзогендік және эндогендік факторлардың теріс әсеріне қарамастан ішкі және сыртқы функцияларды тиімді орындау қабілетінде жатыр. Жүйенің даму тұрақтылығы нәтиженің рұқсат етілген минимумнан төмен емес және объективті түрде анықталған максимумнан жоғары емес жүйелі өсуімен сипатталады. Осыған байланысты «тұрақты өсу» және «тұрақты даму» ұғымдарын ажырату қажет. Тұрақты даму екі негізгі ұғымды қамтиды:

1) халықтың аса кедей топтарының өмір сүруі үшін қажетті қажеттіліктер, басымдықтың нысанасы болуға тиіс;

2) қоршаған ортаның қазіргі және болашақ қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетіне салынатын технология мен қоғамды ұйымдастырудың жай-күйіне байланысты шектеулер ұғымы» [1].

Тұрақты даму параметрлері өңірлердің дамуының сандық және сапалық өзгеруінің оң векторын білдіреді. Ол аталған көрсеткіштердің тұтастай алғандағы бағытының оң бағытқа ие болуына әсер етеді.

Туризм әлемдік деңгейде қарқынмен дамып келе жатқан салалардың бірі. Оның әлемдік деңгейдегі жылдық айналымы қазіргі таңда 3,8 трлн. Долларды құраса, оған салынған күрделі салымдар 700 млрд. долларды құрап отыр [2]. Яғни, туризм тұрақты сұранысқа ие сала екендігін айқындап отыр. Туризмнің қызметінен түскен түсім өңірлердің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне ғана әсер етпейді, жалпы туристік сала қызметі өңір халқының мәдениетіне, өмір салтына, халық денсаулығына, табиғи ортасына және тағы басқада даму жағдайларына әсер етеді. Сонымен қатар, өңірлердегі көлік, байланыс, инфрақұрылымының, әсіресе ауыл шаруашылығы мен құрылыстың, халықтың тұтынатын тауарлар өндірісінің, сауданың дамуына әсер ете отырып, экономикалық дамуының катализаторы ретінде әрекет етеді.

Мақаланың мақсаты. Еліміздің өңірлеріндегі туризмнің даму жағдайын және оларға әсер ететін факторларды анықтап, дамыту жолдарын айқындап, маңызын негіздеу болып табылады.

Зерттеу әдістері: экономикалық-статистикалық, факторлық талдау мен маркетингтік зерттеу әдістері қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Туризмнің тұрақты дамуының маңызын айқындай отырып, оның негізгі қызметтері басқа сала қызметтерін жұмылдыратынын А.А. Романов зерттеген [3]. Leiper N аймақтың туристік индустриясының дамуы басқа салалардың дамуының қозғаушы күші екендігін зерттеген [4]. Jafari J. туризмнің тұрақты дамуына әсер ететін тежеуші факторлардың әсерін айқындаған. Олардың зерттеулері өңірлердегі туристік сала қызметінің маңызын айқындай отырып, кезек күттірмейтін мәселелерді оңтайландырумен қатар, туризмді дамыту арқылы өңірлердің дамыту жолдарын негіздеуге мүмкіндік берді [5]. Отандық ғалымдардың қатарында Б.Р. Жаркенова, А.Х. Муканов, Г.К. Замбинова, Н.Е. Абдильдинованың зерттеулерінде жалпы туризм – өсу әлеуеті зор және болашақта дамуға елеулі мүмкіндіктері бар әлемнің көптеген елдері экономикасының стратегиялық салаларының бірі екендігін негіздеуі, өңірлердің тұтастай туризмді дамытудағы қосқан үлесінің әлемдік деңгейдегі беделін арттыратынын негіздейді [6].

М.Б. Молдажанов, К.Е. Хасенова, Л.М. Шаяхметова туризм индустриясындағы туекелдерді зерттеуде туризмнің сыртқы және ішкі себептерін зерттей отырып, инвестициялық тартымдылықтың маңызын айқындаған. Ол өңірлердегі туристік сала субъектілерінің дамуындағы туристік жобаларды іске асыруда маңызды және қаржылық мәселелерді оңтайландыруға септігін тигізеді [7].

А.А. Жунусова, Н.Ж. Құрманқұлова, Н. Терджан және Д.С. Кадырбекованың еліміздің аймақтарындағы әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешу үшін ішкі туризмді дамыту және оны кешенді шаруашылықпен басқару шешуші мәнге ие екендігін негіздеуі, өңірлердегі салаларды тұтастай дамыту және туризмнің дамуына әсер етіп отырған факторлардың маңызын айқындайды [8]. Ішкі туризмді дамытуда өңірлердің, тұтастай алғанда ел туризмінің дамуын тежейтін факторлар дағдарыстар, қылмыс, саяси тұрақсыздық, инфляциямен қатар, кәсіби мамандану, инфрақұрылымдық, басқа салалардың, әсіресе қызмет көрсететін, қызметінің толыққанды жүзеге асыруына мүмкіндік беретін салалардың мәселелері де факторлар қатарына жатады. Отандық және шетелдік авторлардың зерттеу әдістерін және тұжырымдарын негізге ала отырып, үздіксіз зерттеуді қажет ететін өңірлердің туризмінің жете көрсеткіштері негізінде тежеуші факторлар қатарын анықтау, өңірлердегі туризмнің тұрақты дамуы тұтастай алғанда ішкі туризмнің дамуына әсер ететіндіктен, туризмнің сыртқы және ішкі факторларға икемділігін ескере отырып, ғылыми тұрғыда зерттеу тұрақты дамудың тетіктерін қамтамасыз етеді.

Негізгі бөлім. Туризм қазіргі уақытта әлемдік экономиканың басты орнында, сонымен қатар әлем бойынша пайданы ең көп түсіретін бизнестің қатарында. Әлемдік экономикада туризмнің болашағы өте маңызды. Туристік нарықта бұл сала өзара үлкен, орта және кіші кәсіпорындардың дамуына, әрекет етуіне мүмкіндік береді. Жалпы еліміздің өңірлеріндегі туристік кәсіпорындар қызметінің дамуы тұтастай алғанда ішкі туризмнің дамуына алып келеді. Өңірлердің ішінде туристерге орналастыру орындарымен қызмет көрсетуде жоғары үлесті Алматы қаласы алып отыр. Алматы қаласы 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 12,4 пайызға артқан. Жалпы Қазақтан

бойынша қызмет көрсетілгендер саны 2022 жылмен салыстырғанда 2023 жылы 804108 адамға артық орындалған, яғни 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 10,9 пайызға қызмет көрсетудегі тұтынған туристер саны артып отыр. Сонымен қатар, Батыс Қазақстан облысының туристік қызметтегі белсенділігін ерекше атап өтуге болады. Қызмет көрсетілген турист саны 2022 жылмен салыстырғанда 64,5 пайызға артқан.

Кесте – 1

Қазақстан өңірлеріндегі туристік қызметтің жағдайы

	Туристік қызметті тұтынушылар				Туристік қызметтен түскен түсім			Ауытқуы 2023/2022 ж.ж.	
	саны, адам	үлесі, %	саны, адам	үлесі, %	түсім, мың теңге	үлесі, %	түсім, мың теңге	саны	түсім
Қазақстан Республикасы	7335162	100	8139270	100	644281718,6	100	868893347,5	111,0	134,9
Абай	269360	4	333 966	4	7 999 278,7	1	16 793 745,7	124,0	209,9
Ақмола	443184	6	504 542	6	26 078 150,0	4	25 187 061,2	113,8	96,6
Ақтөбе	186637	3	185 326	2	23 051 662,1	4	30 664 235,3	99,3	133,0
Алматы	354842	5	408 129	5	37 041 454,0	6	46 945 594,7	115,0	126,7
Атырау	160149	2	171 775	2	10 056 868,9	2	12 078 621,9	107,3	120,1
Батыс Қазақстан	101276	1	166 560	2	19 250 038,5	3	32 440 064,5	164,5	168,5
Жамбыл	135712	2	156 631	2	31 023 511,1	5	45 208 501,8	115,4	145,7
Жетісу	325723	4	269 071	3	14 921 559,1	2	20 961 218,9	82,6	140,5
Қарағанды	305199	4	362 344	4	66 525 095,8	10	89 597 744,2	118,7	134,7
Қостанай	228496	3	221 107	3	26 539 423,3	4	31 737 851,0	96,8	119,6
Қызылорда	100492	1	116 809	1	21 133 879,7	3	22 553 544,0	116,2	106,7
Маңғыстау	310217	4	390 332	5	16 987 763,5	3	38 640 223,4	125,8	227,5
Павлодар	191712	3	213 092	3	19 361 218,5	3	29 612 818,9	111,2	152,9
Солтүстік Қазақстан	146163	2	153 986	2	46 159 169,9	7	17 777 246,7	105,4	38,5
Түркістан	253454	3	272 937	3	10 416 759,9	2	46 159 622,1	107,7	443,1
Ұлытау	25658	0,3	31 047	0,4	30 711 298,2	5	12 317 484,2	121,0	40,1
Шығыс Қазақстан	360319	5	370054	5	30711 298,2	5	33 816 946,5	102,7	110,1
Астана қ.	1178404	16	1324047	16	71 879 990,6	11	113688657,2	112,4	158,2
Алматы қ.	1809368	25	2038417	25	112783009,2	18	162437813,4	112,7	144,0
Шымкент қ.	448797	6	449 098	6	25 176 267,6	4	40 274 351,9	100,1	160,0

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

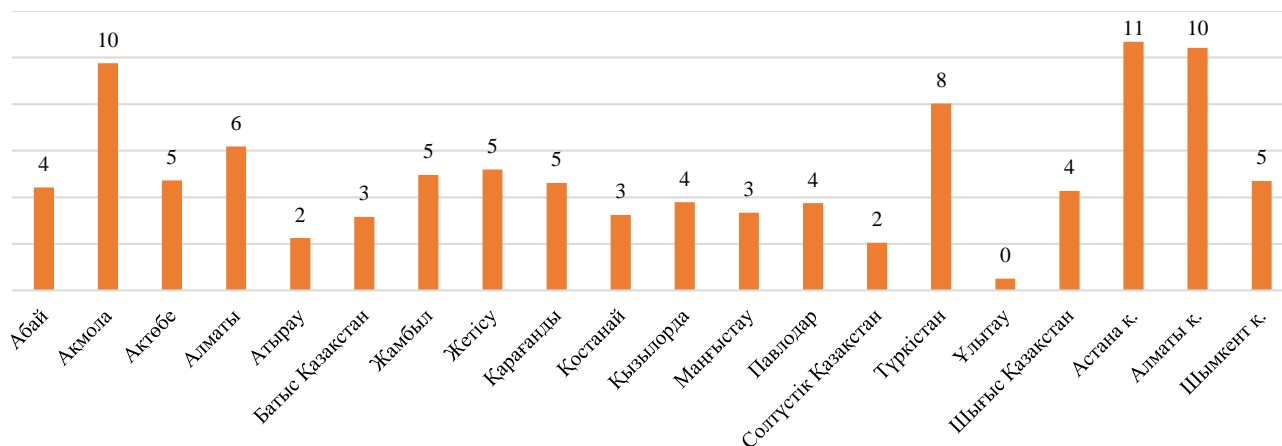
Өңірлердің ішінде ең төменгі көрсеткішке ие болған Ұлытау, Қызылорда, Жамбыл және Солтүстік Қазақстан облыстарын атап өтуге болады. Туристер санын қабылдауда алдыңғы қатарлы үштікті атап өтетін болсақ, онда: Алматы қаласы, Астана қаласы мен Ақмола облысы жоғарғы көрсеткішке ие болып отыр.

Сурет – 1. Қазақстан өңірлеріндегі туристерді қабылдаудағы ең жоғары және төменгі көрсеткіштеріне ие өңірлер, %

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Алматы қаласы жалпы Қазақстанда қызмет көрсетілген туристердің 25 пайызын иемденсе, ал ең төменгі көрсеткіш Ұлытау облысына тиесілі болып отыр. Шетелдік туристердің көпшілігі іскерлік кездесулерге - іскерлік туризмге көп келеді. Іскерлік мақсаттағы туристердің санын арттыруда Қазақстан өңірлерінен бірінші кезекте Маңғыстауда орын алды. Алматыны қаласымен қатар, бұл өңірлер ресейлік туристер қызықтыра бастаған. Сондай-ақ, 2024 жылдың маусым айының басынан бастап туристер Баянауыл, Бурабай және Имантау-Шалқар Солтүстік курорттарына баруды арттырған. Пандемияға дейін бұл жерге бір уақытта 500 000 турист келген. 2024 жылы 2-3 есеге артқан. Егер алыс жақын шетелдерден араб туристері туралы айтатын болсақ, онда олар бірінші кезекте Алматыдағы тауларды көруге қызығушылық танытуда. Алматының олар үшін жұмсақ климаты мен таудың салқын климаты, ландшафттың сұлулығы қызықтыруда. Сондай-ақ, Алматыда жайлы бес жұлдызды қонақ үйлер, жақсы мейрамханалар және туристердің осы тобы үшін маңызды автокөліктерді жалға алу мүмкіндіктері жоғары. Кейбір араб туристері қысқы ауа-райында саяхаттауда қызығушылық танытқан. Елімізде танымал туристік ішкі бағытты арттырып отырған ұлттық саябақтар, сонымен қатар тау шаңғысы курорттары, санаторийлер мен сауықтыру орталықтары тартымдылықты арттыру мақсатында белсенділіктерін арттырып, ресурстарын жаңғыртуда. Ұлттық саябақтарға келушілер саны 2019 жылмен салыстырғанда үш есе артқан, яғни 2023 жылы 698 мың адамнан 2,4 миллионға дейін өскен. Экологиялық туризмнің қызметтеріне сұраныс, атқа мініп серуендеумен қатар, балық шаруашылығының қызметін тұтытуда Қарағанды облысы, агротуризмнің өнімдеріне сұраныстың артуына Түркістан мен Алматы облысының үлесі жоғары болған. Сонымен қатар, табиғи қорықтар мен парктерге және жеке тұруға мүмкіндік беретін үйлердің қызметін тұтынуға сұраныс та артқан.

Сурет – 2. Елімізге келген туристердің өңірлерге болу үлесі, %

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Еліміздегі өңірлердегі сапар шеккен туристердің басым бөлігі жеке мақсатпен келуде. Сонымен қатар, туристердің жалпы елімізге келген санының 65 пайызы туыстарының үйінде орналасқан. Сонымен қатар, туристер кейбір өңірлерді транзиттік мақсатта пайдалануда. Қарағанды облысы осы мақсатта саяхаттаушылардың үлесін ерекше иеленіп отыр. Қарағандыдағы халықаралық деңгейдегі әуежай туристердің басқа өңірлерге бағыттауына мүмкіндік бергіп отыр. Қарағанды облысында туристердің түнеуі бойынша басқа өңірлермен салыстырғандағы үлесі жоғары. Бір жағынан бұл жағдай Қарағанды облысына туристердің тартымдылығының артуына, мүмкіндіктердің ашылуына әсер етер еді. Қарағанды облысының географиялық орналасуы туристердің ішінде транзиттік мақсаттағы автокөлікпен тасымалданатын туристердің мақсатын да іске асырып отыр. Туристердің ағынының артуы түсімнің артуына әсер етеді.

Сурет – 4. 2022-2023 жылдар аралығындағы туристік қызметтің салыстырмалы даму және кему деңгейі, %

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2022 жылды 2023 жылдармен салыстырғандағы көрсеткіші Түркістан облысының басқа өңірлермен салыстырғанда туристерді қабылдауы және түсімінің 4 есеге артып отырғанын ерекше атап өтуге болады. Оған әсер етіп отырған Түркістандағы туристік рекреациялық ресурстың жаңғыруы, оның ішінде «Керуен-сарай» көпфункционалды кешеннің рөлі жоғары болды. Еліміздің халқы әр өңірлерден кешенді көруге ұмтылып, сұраныс артты. Түркістан облысының туристік инфрақұрылымының мәселелерінің де оңтайлануы, халықаралық әуежайдың қолданысқа берілуі туристердің ыңғайлы сапарына оң әсерін тигізді.

Қазақстандағы туризмді дамытудың тежеуші факторларының бірі жолаушылардың тасымалы мәселелері. Туристтік сапардың шығынының құрамының 50 және одан да көп пайыздық бөлігін тасымалдауға кеткен шығын құрайды [10]. Сондықтан, туристердің әсерлі демалысын ұйымдастыруда тасымалдау құралдарымен қатар, тасымалдауды ұйымдастырудағы инфрақұрылымдық нысандарға қол жетімділікті, сондай-ақ әуежайларды, теміржол вокзалдарын және автовокзалдарды, туристік маршруттағы жайлылықты қамтамасыз ету қажет. Өңірлердің ішінде инфрақұрылым мәселелерін қолға алумен қатар, Түркістан облысы ең арзан әуе көлігінің қызметін ұсынуда көшбасшылыққа ие болды.

Сонымен қатар, әртүрлі іс-шаралардың ұйымдастырылуы туристер ағынын арттыруда туристік ресурстардың тартымдылығымен қатар жүретіні белгілі. Қазіргі таңда елімізде жалпы туристердің тұтыну деңгейін арттыру мақсатында әлемнің түкпір-түкпірінен әкелінген ең әдемі 25 шар, жүздеген түрлі-түсті батпырауықтар, ерекше фотоаймақтар, балалар мен жастар алаңдары, шеберлер жәрмеңкесі, музыкалық орындаушылардың, театр, цирк әртістерінің қойылымдары, конкурстар, арт – спектакльдер және жүлделер, ұтыс ойындары, фестивальдердің ұйымдастырылуы тартымдылықты арттыруға ерекше әсерін тигізуде.

Қорытынды. Аталған шаралардың ұйымдастырылуы және саланың дамуына жасалынған іс-шаралар жалпы өңірлердің туризмінің дамуына нақты әсер еткен. Оған мысал ретінде туристік сала қызметін тұтынудың төрт есе артуы Түркістан облысында байқалып отыр. Талдау нәтижесінде анықталған ең төменгі даму көрсеткішке ие болған Ұлытау, Жамбыл, Солтүстік Қазақстан облыстарына келесідей іс-шараларды қолға алуды ұсыну қажет:

- туристік инфрақұрылымды дамыту;
- туризм саласындағы туристік ресурстардың тартымдылығын арттыруда оң инвестициялық ахуал қалыптастыру;
- туристік өнімді жылжытудың маркетингтік стратегияларын әзірлеу;
- туристік өнімдердің жаңа түрлерін қалыптастыру;
- туристік қызметті ұсынуда білікті мамандарды қайта даярлау мен біліктілігін арттыру;
- жаңа анимациялық бағдарламалар жасау;
- туризмді дамытуға және оның ішінде нысандарын қайта жаңғыртуға бюджет қаражатын арттыру мен мақсатты пайдалануды реттеуді күшейту;

- туристік іс-шаралар қатарын арттыру: фестивальдер, байқаулар, конференциялар, мерекелік іс-шаралар мен көрмелер және т.б.;
- жарнамалар мен сандық жүйеде саталым шараларын арттыру, туристерге ақпараттардың жеткізілуін күшейту және т.б.

Туристік қызметті қолдау арқылы жетілдіруге кейбір өңірлер аса басымдылық алғаны зерттеу нәтижесінде анықталды, оның ішінде Түркістан облысының туристік рекреациялық ресурстарын жаңғырту мен инфрақұрылымның мәселелерін оңтайландыруы туристер санының артуына бірден-бір септігін тигізіп, түсімнің артуына алып келген. Сонымен қатар, аталған ұсыныстардың қаржы көзі мен инвестициялық тартымдылығын арттыруға «Бурабай» арнайы экономикалық аймағының тәжірибиесі негіз бола алады. Зерттеу нәтижесінде анықталған өңірлердің қатарындағы туристік ресурстарға бай Ұлытау және Абай облыстарына мемлекеттік қолдауларды қолға ала отырып, инвестиция тартуға мүмкіндік болар еді. Ұлытау облысы халықаралық деңгейде этнографиялық туризмнің дамуына, ал Абай облысы экологиялық туризмнің дамуына қолайлы өңірлер болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Веселова Н.Ю. Организация туристской деятельности: учебное пособие. – Москва: Дашков и К. – 2021. – 254 с.
2. Шимова О.С. Устойчивый туризм: учебно-методическое пособие. – Минск: РИПО. – 2014. – 258 с.
3. Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма: учебное пособие. – М.: Советский спорт. – 2002. – 464 с.
4. Leiper N. The Framework of Tourism; Towards a Definition of Tourism, Tourist, and the Tourist Industry // Annals of Tourism Research. – 1979. – №4(6). – P. 392–395.
5. Jafari J. Editor's Page // Annals of Tourism Research. – Special Number. – October/December. – 1977. – 8 p.
6. Жаркенова Б.Р., Муканов А.Х., Замбинова Г.К., Абдильдинова Н.Е. Туристік өңірдің экономикалық белсенділігін арттырудағы брендингтің рөлі. Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2023. – №1(50). – doi 10.52260/2304-7216.2023.1(50).22
7. Молдажанов М.Б., Хасенова К.Е., Шаяхметова Л.М. Туризм индустриясындағы тәуекел факторын ескере отырып, инвестициялық жобаның экономикалық тиімділігін бағалау. Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2022. – №2(47). – doi 10.52260/2304-7216.2022.2(47).40
8. Жунусова А.А., Құрманқұлова Н.Ж., Терджан Н., Кадырбекова Д.С. Қазақстандағы туризм инфрақұрылымының даму ерекшеліктері. Туризм индустриясындағы тәуекел факторын ескере отырып, инвестициялық жобаның экономикалық тиімділігін бағалау. Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2024. – №2(55). – doi 10.52260/2304-7216.2024.2(55).32
9. Қазақстан туризмі. – URL:<https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16286&period=>.
10. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262>
11. Мир событийного туризма в Казахстане. Какие интересные фестивали ждут туристов в июле. – URL: <https://tengrinews.kz/news/mir-sobyitiynogo-turizma-kazahstane-kakie-interesnyie-505372/?ysclid=m96iepye1o825923046>

REFERENCES

1. Veselova N. Organizaciya turistskoj deyatel'nosti: uchebnoe posobie. – Moskva: Dashkov i K. – 2021. – 254 s. [in Russian]
2. Shimova O. Ustojchivyj turizm: uchebno-metodicheskoe posobie. – Minsk: RIPO. – 2014. – 258 s. [in Russian]

3. Romanov A., Saakyanc R.G. Geografiya turizma: uchebnoe posobie. – M.: Sovetskij sport. – 2002. – 464 s. [in Russian]
4. Leiper N. The Framework of Tourism; Towards a Definition of Tourism, Tourist, and the Tourist Industry // Annals of Tourism Research. – 1979. – №4(6). – P. 392–395.
5. Jafari J. Editor's Page // Annals of Tourism Research. – Special Number. – October/December. – 1977. – 8 p.
6. Zharkenova B., Mukanov A., Zambinova G., Abdil'dinova N. Turistik onirdin ekonomikalıq belsendiligin arttyrudagy brendingtin roli. Qazaq ekonomika, qarzhy zhane halyqaralyq sauda universitetinin zharshysy. – 2023. – №1(50). – doi 10.52260/2304-7216.2023.1(50).22 [In Kazakh]
7. Moldazhanov M., Hasenova K., Shayahmetova L. Turizm industriyasındagy tauekel faktoryn eskere otyryp, investiciyalıq zhubanyn ekonomikalıq tiimdiligin bagalau. Qazaq ekonomika, qarzhy zhane halyqaralyq sauda universitetinin zharshysy. – 2022. – №2(47). – doi 10.52260/2304-7216.2022.2(47).40 [In Kazakh]
8. Zhunusova A., Qurmanqulova N., Terdzhan N., Kadyrbekova D. Qazaqstandagy turizm infraqurylymynyn damu erekshelikteri. Turizm industriyasındagy tauekel faktoryn eskere otyryp, investiciyalıq zhubanyn ekonomikalyn tiimdiligin bagalau. Qazaq ekonomika, qarzhy zhane halyqaralyq sauda universitetinin zharshysy. – 2024. – №2(55). – doi 10.52260/2304-7216.2024.2(55).32 [In Kazakh].
9. Qazaqstan turizmi. – URL:<https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16286&period=> [In Kazakh]
10. Qazaqstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2023–2029 zhyldarga arналган tuzhyrymdamasyn bekıtu turaly. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> [In Kazakh].
11. Mir sobyitiynogo turizma v Kazahstane. Kakie interesnye festivali zhdut turistov v iyule. – URL: <https://tengrinews.kz/news/mir-sobyitiynogo-turizma-kazahstane-kakie-interesnye-505372/?ysclid=m96iepye1o825923046> [in Russian]

Дулатбекова Ж.А., Хамитова Д.М., Бабажанова Ж.А., Нурпеисова М.М.

ПУТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Актуальность исследования заключается в том, что богатая история Казахстана и его уникальное географическое положение создают условия для развития в регионах многих видов туризма, в том числе экологического, делового и этнографического, спортивного, и предоставляют возможности для развития туризма по самым популярным туристским направлениям страны. Изучение широкого использования потенциала богатых туристских ресурсов в регионах, сдерживающих и случайных факторов развития отрасли в статье важно изучение устойчивого развития. Это связано с тем, что туристическая отрасль сильно зависит от внешних и внутренних факторов, а эластичность спроса отрасли также высока. В качестве задач исследования предусмотрены: анализ состояния устойчивого развития туристской отрасли в регионах и создание и увеличение потока туристов в стране с выявлением и предложением путей оптимизации факторов, влияющих на развитие. Развитие туристской отрасли Казахстана, наряду с климатическими условиями, геополитическим расположением и многонациональной культурой, оказывает влияние на устойчивое экономическое развитие. В соответствии с целью исследования данной статьи авторами методами факторного анализа выявлены значение устойчивого развития и сдерживающие факторы в определении факторов, влияющих на развитие туристской отрасли в регионах, предложены направления необходимых мероприятий устойчивого развития в регионах. Факторы, влияющие на устойчивое развитие туризма в регионах, обоснованы методами экономического, статистического, факторного анализа, предложены пути оптимизации. Устойчивое развитие также стимулирует развитие других отраслей, в том числе сельского хозяйства, сферы услуг и торговли и других, и положительно влияет на решение проблемы безработицы в регионах и продление жизни населения, обеспечение и всестороннее развитие здорового образа жизни, повышение благосостояния.

Dulatbekova Zh., Khamitova D., Babazhanova Zh., Nurpeisova M.

WAYS OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Annotation

The relevance of the research lies in the fact that the rich history of Kazakhstan and its unique geographical location create conditions for the development of many types of tourism in the regions, including environmental, business, ethnographic, sports, and provide opportunities for the development of tourism in the most popular tourist destinations of the country. The study of the widespread use of the potential of rich tourist resources in the regions, constraining and accidental factors of the development of the industry in the article it is important to study sustainable development. This is due to the fact that the tourism industry is highly dependent on external and internal factors, and the elasticity of demand of the industry is also high. The objectives of the study include: analyzing the state of sustainable development of the tourism industry in the regions and creating and increasing the flow of tourists in the country, identifying and suggesting ways to optimize the factors influencing development. The development of Kazakhstan's tourism industry, along with climatic conditions, geopolitical location and multinational culture, has an impact on the sustainable economic development of the Sayai. In accordance with the purpose of the study of this article, the authors used factor analysis methods to identify the importance of sustainable development and constraints in determining factors affecting the development of the tourism industry in the regions, and proposed the directions of necessary measures for sustainable development in the regions. The factors influencing the sustainable development of tourism in the regions are substantiated by methods of economic, statistical, and factor analysis, and optimization methods are proposed. Sustainable development also stimulates the development of other industries, including agriculture, services and trade, and others, and has a positive impact on solving the problem of unemployment in the regions and prolonging the life of the population, ensuring and comprehensively developing a healthy lifestyle, and improving well-being.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).35

UDC 338.482

SRSTI 06.71.57

B. Taipakova*, PhD student¹
K. Mussina, c.e.s., assoc. professor¹
Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan¹

* – main author (author for correspondence)
e-mail: bayana81@mail.ru

EFFICIENCY OF INNOVATIONS IN MICE TOURISM DEVELOPMENT

Tourism development has a number of important consequences: from the growth of entrepreneurial activity and the transformation of the labor market to the redistribution of public resources. It also stimulates innovation, changes investment strategies and management practices, and forms new consumer preferences.

This article explores how the effectiveness of innovations in global tourism can be assessed using various theoretical and methodological approaches. It analyzes how innovations can help countries become more competitive in the tourism sector and examines examples of innovation strategies used in European countries.

The purpose of the study is to assess the effectiveness of innovations in world tourism, identify the integral index of the effectiveness of the national innovation strategy in the field of tourism.

The main research methods are theoretical methods such as research analysis, statistical processing, and synthesis of the data obtained. Of the empirical methods, observation, measurement and comparison were used.

As a result, the formula for the final index of the effectiveness of the national innovation strategy in world tourism was calculated. and a rating of the effectiveness of innovations in the field of tourism of the main tourist destinations of Europe was compiled, which is the scientific significance of this study.

Keywords: innovations in tourism, performance index, innovation management, global tourism market, EXPO exhibitions, development of MICE tourism, visitors, destination.

Кілт сөздер: туризмдегі инновациялар, өнімділік индексі, инновацияларды басқару, әлемдік туристік нарық, EXPO көрмелері, MICE туризмін дамыту, келушілер, дестинация.

Ключевые слова: инновации в туризме, индекс эффективности, управление инновациями, мировой туристский рынок, выставки ЭКСПО, развитие MICE туризма, посетители, дестинация.

JEL classification: L 83

Introduction. Innovations are a key factor in the development of economies with a high level of market relations. Activity in the innovation sphere largely determines the pace of socio-economic progress. Developed economies place innovation at the forefront of their public policy, viewing it as a key tool for increasing competitiveness and strengthening the country's role in the international division of labor.

The main objective of the study is to assess the effectiveness of innovations in global tourism, which is reflected in the task of identifying the integral index of the effectiveness of the national innovation strategy in the field of tourism by calculating a formula that uses the index of the implementation of innovation potential (for example, investments, personnel, infrastructure); as well as the index of the effectiveness of innovation activities (for example, the introduction of technologies, participation in EXPO, the number of new tourism products).

To calculate each index, certain statistical indicators are used to assess the state and dynamics of specific areas of development of innovative tourism. These indicators are selected in such a way as to most accurately reflect the specifics of the aspect under consideration and ensure the possibility of conducting a correct comparative analysis between countries or regions.

To assess the effectiveness of national strategies for innovative development in the field of tourism, an index is used, calculated on the basis of official UNWTO statistics and a set of economic indicators. These indicators allow a comprehensive assessment of the innovative potential and the real level of innovation in the tourism industry of the analyzed country [1].

Based on the results of the study, the authors compiled a rating of the effectiveness of innovations in the field of tourism of the main tourist destinations in Europe.

Literature review. Key factors for the development of MICE tourism are of great importance, which need to be studied both separately and in dependence on each other [2]. MICE means meetings, incentives,

conferences or congresses, as well as conventions and exhibitions. Business tourism includes all aspects of the experience of travelers staying at least one night away from their permanent residence.

The smart and innovative era has come about due to the accumulation of information technology (IT). The tourism industry has quickly followed the new era, which has evolved into “smart tourism” using various intelligent IT and has started to build a “smart tourism ecosystem” providing an intelligent tourism community that interacts with organizations and tourists from the tourism business world.

Thus, a group of authors such as Fesenmaier and Gretzel in tourism research show that smart technology and innovation play a decisive role in shaping the tourism decision [3].

The acceptance of IT users by intelligent technologies is shaped by cognitive and affective reactions, as discussed in the works of foreign author Li [4].

Recently, the MICE (meetings, incentives, conferences, exhibitions) industry has paid much attention to Smart MICE, such as the exhibition guide system (EGS), to maximize the effect of exhibition activities - this topic was studied by Chung [5].

The motivational issues of exhibition visitors: building relationships, collecting information, purchasing and learning about the latest trends are discussed in the works of authors such as Rittichainuwat and Mair [6].

To meet these motivations, innovative recommendation systems have been developed that allow tourists to simplify the decision-making process by providing personalized information and suggesting alternatives, as discussed in the studies of Fesenmaier [7]

The work also uses scientific works of the following Russian authors: N. I. Kabushkin, D. G. Reshetnikov, etc. researchers [8].

The main part. The main factors influencing the development of the tourism industry: The natural potential of the country: unique landscapes, climate and other natural features. Cultural and historical heritage: historical, architectural and artistic monuments, as well as local traditions and customs. Transport accessibility: a developed transport network that ensures ease of travel for tourists. Socio-economic and legal conditions: a stable economy, an attractive investment climate and a legislative framework regulating tourism activities.

The state in the tourism sector always strives to: Guarantee the rights of citizens on vacation and during travel. Environmental protection and rational use of natural resources. Create favorable conditions for the development of educational, health and cultural tourism. Develop the tourism industry, create jobs and increase income. Preserve tourist attractions and effectively use tourism resources. The main functions of state policy in the field of tourism: Coordination: coordinate actions between government agencies and participants in the tourism market. Planning: development of strategies and programs for tourism development. Regulation: establishment of norms and standards in the tourism sector. Marketing: promotion of the national tourism product. Stimulation: support of priority areas of tourism development. Social function: development of accessible tourism for all segments of the population. Protective function: ensuring the rights and interests of participants in the tourism market. Instruments of influence of state policy in the field of tourism: Provision of financial incentives and subsidies to tourism enterprises. Support for scientific research and implementation of innovations in the tourism industry. Active use of marketing tools to attract tourists in the international market.

Three main models of tourism management have developed in world practice: 1. Model with minimal government regulation. Example: America, where: Government spending on tourism at the federal level is reduced. Tourism is developing thanks to the country's strong economy. Large private companies are actively working, providing a high level of service and competitiveness.

1. Centralized model: In some countries where tourism is a priority area of state policy (for example, in Greece, Egypt, Tunisia and Turkey), tourism management is concentrated in the hands of a powerful ministry. These countries annually allocate significant funds for the promotion of tourism brands, large-scale advertising campaigns and the development of tourism infrastructure. 2. Mixed model: In countries with a moderate degree of centralization, such as Spain, Italy, Poland, France a mixed model is used. Within this model, there is a national tourism agency, which is part of a broader ministry dealing with various areas. The agency performs the functions of coordination, marketing and analysis of the industry, acting within the framework of the general economic or cultural policy of the country.

Event tourism as a promotion tool: One of the effective and modern ways of promoting national tourism destinations on the international market is event tourism.

Event tourism is a combination of entertainment and active participation in vibrant and significant cultural events. It covers many formats, including: Auctions and fairs, Theatrical productions and festivals, Film and theater forums, Gastronomic festivals, exhibitions, Fashion weeks and designer shows, Music festivals and competitions international sports competitions, World EXPO exhibitions and other large-scale events. International EXPO exhibitions occupy a special place in event tourism. They serve as global platforms for demonstrating innovations, establishing international cooperation and promoting tourism. EXPO is an event aimed at education, progress and international cooperation in the field of innovation. There are two main types of EXPO exhibitions, differing in scale and theme: universal, which are held every five years and cover a wide range of topics, and specialized, which are held between universal and focus on a narrower topic. Universal exhibitions are larger in scale (up to 6 months, without restrictions on area), while specialized ones are more compact (up to 3 months, up to 20 hectares) [9].

The Bureau International des Expositions (BIE), founded in 1932 and based in Paris, is the key organisation regulating the holding of international Expos. Its main task is to ensure that the provisions of the 1929 Paris Convention concerning these non-commercial events lasting more than three weeks are observed, as well as to deal with various organizational issues [9].

Table – 1

Financial costs associated with holding EXPO since 2000

Expo	Expo 2000	Expo 2005	Expo 2008	Expo 2010	Expo 2012	Expo 2015	Expo 2017	Expo 2020
Destination	Hannover Germany	Nagoya Japan	Zaragoza Spain	Shanghai China	Yeosu South Korea	Milan Italy	Astana Kazakhstan	Dubai OAE
Financial Costs of implementation (US\$ billion)	1,8	3,4	1,08	4,3	8,95	1,49	3	35
Quantity of visitors (million people)	19	23	7	72	9	26	5	25

** compiled by authors based on [10].*

As a result of a comparative analysis of the data according to Table 1, the authors came to the conclusion that every year the financial costs associated with holding the EXPO increase, as does the number of visitors and tourists. If in 2000 about 2 billion dollars were spent on holding this exhibition, then in 2020 this amount was 35 billion dollars. At the same time, we also see that the number of visitors does not depend on the financial costs incurred by the state to organize the Expo.

International EXPOs, held under the auspices of the International Exhibitions Bureau (BIE), play an important role in this area. These universal platforms serve to showcase innovations, establish international cooperation and promote tourism. Their main objective is to inform the public, stimulate progress and facilitate the exchange of advanced solutions between countries. There are two types of EXPOs: universal and specialized.

EXPO-2017 in Astana (Kazakhstan), dedicated to "Energy of the Future", successfully demonstrated the potential of EXPO as a tool for promoting the country's tourism image, which allowed demonstrating the potential in the field of sustainable technologies and ecotourism. The cost of entrance tickets ranged from 12.5 to 25 US dollars, which ensured the availability of the event to a wide audience. Along with the main exhibition, a diverse cultural program was presented, including concerts, theater productions, musicals and other forms of performing arts. Ticket prices for cultural events ranged from 1.5 to 150 US dollars. More than 33 thousand artists from different countries performed at EXPO-2017, which made the event not only an exhibition, but also a world-class cultural center, attracting the attention of millions of tourists and participants from all over the world.

Thus, EXPO exhibitions demonstrate significant potential as a catalyst for event tourism and are a powerful tool for geo-economic promotion of a destination in the global tourism market.

Thanks to the Expo-2017 exhibition, which took place in the capital of Kazakhstan Republic. Astana became a place of attraction for the whole world. This event gave a powerful impetus to the economic development of the country, especially in the tourism sector, where the demand for the services of travel companies almost doubled. As a result, Astana and Almaty entered the top 5 most popular cities for tourists from the CIS country for the first time [10].

The competitiveness of national tourism at the international level directly depends on the effective implementation of innovations. Evaluation of the innovation strategy in tourism allows us to determine how effectively the country uses its resources (organizational, human and financial) to achieve this goal. Analysis of these resources is the basis for further innovative development.

Realization of the innovative potential in tourism is impossible without innovative activities, including the creation of new knowledge, technology transfer and development financing. It is this that ensures the competitiveness of the country's tourism product at the international level. The effectiveness of an innovation strategy is determined by the relationship between investments, innovative activity and the competitive advantages achieved [2,5].

Assessing the international competitiveness of national tourism is a standard, albeit incomplete, way of measuring the effectiveness of innovation policy. The problem is that this method does not show how innovations actually affect a country's competitiveness in global tourism. Unfortunately, there are no reliable and universal indicators that could directly measure this effect.

In order to conduct a comparative analysis of innovative strategies in the field of tourism implemented by various destinations, it is proposed to use the index of effectiveness of the national innovation strategy in world tourism. This index, which is an economic and statistical tool, provides the ability to assess the dynamics of the main quantitative indicators in a comparable form over a given time interval.

The choice of the most suitable option depends on the context and purpose of the paraphrase. It is important to preserve the meaning of the original text, but to make it more understandable and/or to focus on certain aspects.

The final index is formed by combining two components: an index reflecting how successfully the innovative potential in national tourism is realized, and an index assessing the effectiveness of innovative efforts in this area. The index formula uses:

Let:

I_1 — Index of implementation of innovation potential (e.g. investments, personnel, infrastructure);

I_2 — Index of efficiency of innovation activity (e.g. implementation of technologies, participation in EXPO, number of new tourism products).

Then the generalized index can be expressed as:

$$IENIST = \alpha \cdot I_1 + \beta \cdot I_2$$

where,

- α and β are weighting coefficients reflecting the relative importance of each indicator (for example, $\alpha = 0.5$, $\beta = 0.5$, if they are equivalent).

The key categories of indicators: a) International tourism: total number of foreign tourist and income from their visits; b) Innovation potential: share of researchers, expenditure on scientific research and percentage of organizations engaged in tourism; c) Innovation activity: number of patents in the field of tourism per 100 thousand employees.

At the same time the main evaluation indicator is the integral index of the effectiveness of the national innovation strategy in tourism. It is calculated based on the share of implemented innovations in the tourism industry and the share of costs for technological innovations in total costs. The index ranges from 0 to 1.

Table 2 contains the results of the index calculation and shows what place each country occupies in the ranking of the effectiveness of innovative strategies in world tourism.

Indicators of the effectiveness of innovations in tourism of European countries in the world market (2016-2020)

Country, year	2016	2017	2018	2019	2020
AUSTRIA	0,82	0,88	0,85	0,88	0,83
BELGIUM	0,72	0,76	0,65	0,75	0,85
UNITED KINGDOM	0,75	0,77	0,73	-	-
GERMANY	0,76	0,80	0,85	0,81	0,83
GREECE	0,68	0,78	0,75	0,56	-
DENMARK	0,94	0,96	0,98	0,82	0,91
SPAIN	0,75	0,76	0,72	0,65	0,67
ITALY	0,62	0,66	0,73	0,56	-
CYPRUS	0,54	0,62	0,68	0,53	0,54
LUXEMBOURG	0,87	0,75	0,76	0,84	0,98
NETHERLANDS	0,74	0,74	0,86	0,88	0,83
PORTUGAL	0,27	0,33	0,47	0,25	0,33
CROATIA	0,34	0,45	0,32	0,36	0,41
MONTENEGRO	0,26	0,39	0,47	0,25	0,35
SWITZERLAND	0,91	0,99	0,97	0,94	0,96

* compiled by the authors based on [12].

Based on the data in Table 2, we see that the success of a national innovation strategy in tourism is determined by how effectively a country uses its innovations to gain competitive positions in the global tourism market. To assess this, an integral index (from 0 to 1) is used, based on the share of implemented innovations and the costs of technological developments, which reflect the degree of implementation of the country's innovative potential.

The remaining countries occupy intermediate positions, which allows visualizing and interpreting the level of effectiveness of innovation strategies in a comparative context. The distribution of countries by index value reflects the level of correspondence between the resources and results of innovation activities in the tourism sector.

Conclusion. Processing and interpreting a vast array of statistical data allows not only to assess the innovative potential and effectiveness of innovative activities in tourism, but also to determine the level of competitiveness of the national tourism product in the countries of the European tourism macroregion [12].

The diversity of innovation strategies applied in the countries of the region indicates a significant heterogeneity of their innovative development. This heterogeneity is manifested in differences both in the structure of innovation potential and in the range of implemented innovative initiatives. These differences have a direct impact on the effectiveness of national strategies in the competitive environment of global tourism.

The analysis of research allows to calculate the final index, which is formed by combining two components: an index reflecting the success of the implementation of innovative potential in national tourism, and an index assessing the effectiveness of innovative efforts in this area.

It is calculated based on the share of implemented innovations in the tourism sector and the share of costs for technological innovations in total costs.

Thus, the use of an integrated approach to assessing the innovation strategy allows for a comprehensive analysis of its impact on the international competitiveness of tourism and the development of effective directions for further development, which is also of practical importance in planning the budget for the next international EXPO exhibitions.

It is expected that the future researcher will be able to study the factors influencing the development of an innovative strategy for MICE tourism, in order to subsequently expand and detail other indicators.

REFERENCES

1. Tourism Statistics Database – URL:<https://www.unwto.org/tourism-statistics/tourism-statistics-database>
2. Taipakova B. Analysis of the interaction of MICE tourism development factors (the case of Astana city in Kazakhstan) // *GeoJournal of Tourism & Geosites*. – 2023. – №3(51). – P. 1600–1609. – doi: 10.30892/gtg.514 spl01-1156.
3. Gretzel U., Hwang Y., and Fesenmaier D. Informing destination recommender systems design and evaluation through quantitative research// *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*. – 2020. – № 6(4). – P. 297–315. – doi: 10.1300/J073v23n02_12
4. Li C. Persuasive messages on information system acceptance: A theoretical extension of elaboration likelihood model and social influence theory // *Computers in Human Behavior*. – 2023. – № 29(1). – P. 264–275. – doi:10.1016/j.chb.2012.09.003
5. Chung N., Koo C., and Kim J. Extrinsic and intrinsic motivation for using a booth recommender system service on exhibition attendees' unplanned visit behaviour//*Computers in Human Behavior*. – 2024. – №30. – P. 59–68. – doi:10.1016/j.chb.2013.07.035
6. Rittichainuwat B., and Mair J. Visitor attendance motivations at consumer travel exhibitions//*Tourism Management*. – 2022. – № 33(5). – P. 1236–1244. – doi:10.1016/j.tourman.2011.11.002
7. Fesenmaier D., Werthner H., and Wöber K. *Destination Recommendation Systems: Behavioural Foundations and Applications*. – CABI, Cambridge, MA. – 2016.
8. Kabushkin N., Reshetnikov D. *Innovative instruments for promoting tourist services of the Republic of Belarus*. – Minsk: BGEU. – 2011.
9. International Exhibitions Bureau. – URL: https://www.expo2017astana.com/ru/page_id=580.
10. Results of EXPO–2017: green future versus hydrocarbon present// Business portal "Capital". – 2017. – №3. – URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/63195/itogi-ekspo-2017-zelenoe-buducshee-protiv-uglevodorodnogo-nastoyacshego.html>.
11. *Compendium of Tourism Statistics* WTO. – Madrid. – 2016.
12. Davydenko L. Methodology of innovation development in the global tourism industry// *Journal of International Law and International Relations*. – 2017. – № 3–4 (78–79). – P. 60–65. – doi: 10.1016/j.jmig.2007.07.001.

REFERENCES

1. Tourism Statistics Database – URL:<https://www.unwto.org/tourism-statistics/tourism-statistics-database>
2. Taipakova B. Analysis of the interaction of MICE tourism development factors (the case of Astana city in Kazakhstan) // *GeoJournal of Tourism & Geosites*. – 2023. – №3(51). – P. 1600–1609. – doi: 10.30892/gtg.514 spl01-1156.
3. Gretzel U., Hwang Y., and Fesenmaier D. Informing destination recommender systems design and evaluation through quantitative research// *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*. – 2020. – № 6(4). – P. 297–315. – doi: 10.1300/J073v23n02_12
4. Li C. Persuasive messages on information system acceptance: A theoretical extension of elaboration likelihood model and social influence theory // *Computers in Human Behavior*. – 2023. – № 29(1). – P. 264–275. – doi:10.1016/j.chb.2012.09.003
5. Chung N., Koo C., and Kim J. Extrinsic and intrinsic motivation for using a booth recommender system service on exhibition attendees' unplanned visit behaviour//*Computers in Human Behavior*. – 2024. – №30. – P. 59–68. – doi:10.1016/j.chb.2013.07.035
6. Rittichainuwat B., and Mair J. Visitor attendance motivations at consumer travel exhibitions//*Tourism Management*. – 2022. – № 33(5). – P. 1236–1244. – doi:10.1016/j.tourman.2011.11.002
7. Fesenmaier D., Werthner H., and Wöber K. *Destination Recommendation Systems: Behavioural Foundations and Applications*. – CABI, Cambridge, MA. – 2016.
8. Kabushkin N., Reshetnikov D. *Innovative instruments for promoting tourist services of the Republic of Belarus*. – Minsk: BGEU. – 2011.

9. International Exhibitions Bureau. – URL: https://www.expo2017astana.com/ru/page_id=580.
10. Results of EXPO–2017: green future versus hydrocarbon present// Business portal "Capital". – 2017. – №3. – URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/63195/itogi-ekspo-2017-zelenoe-buducshee-protiv-uglevodorodnogo-nastoyacshego.html>.
11. Compendium of Tourism Statistics WTO. – Madrid. – 2016.
12. Davydenko L. Methodology of innovation development in the global tourism industry// Journal of International Law and International Relations. – 2017. – № 3–4 (78–79). – P. 60–65. – doi: 10.1016/j.jmig.2007.07.001.

Тайпакова Б.М., Мусина К.П.

МІСЕ ТУРИЗМІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа

Туризмнің дамуының бірқатар маңызды салдары бар: кәсіпкерлік белсенділіктің өсуінен және еңбек нарығының трансформациясынан мемлекеттік ресурстарды қайта бөлуге дейін. Ол сондай-ақ инновацияларды ынталандырады, инвестициялық стратегияларды және тәжірибелерді басқарады, жаңа мүмкіндіктерді ұсынады.

Бұл мақалада жаһандық туризмдегі инновацияның тиімділігі әртүрлі теориялық және әдістемелік тәсілдер арқылы қалай бағалануы мүмкін екендігі қарастырылады. Ол инновация елдердің туризмдегі бәсекеге қабілетті болуына қалай көмектесетінін және Еуропа елдерінде қолданылатын инновациялық стратегиялардың мысалдарын қарастырады.

Зерттеудің мақсаты – әлемдік туризмдегі инновациялардың тиімділігін бағалау, туризм саласындағы ұлттық инновациялық стратегияның тиімділігінің интегралды индексын анықтау.

Негізгі зерттеу әдістеріне зерттеу, статистикалық өңдеу және алынған мәліметтерді синтездеу сияқты теориялық әдістер жатады. Қолданылған эмпирикалық әдістерге бақылау, өлшеу және салыстыру кіреді.

Жақында әлемдік туризмдегі ұлттық инновациялық стратегия тиімділігінің қорытынды индексінің формуласы есептелді. және Еуропаның негізгі туристік бағыттарындағы туризм саласындағы инновациялардың тиімділігінің рейтингі жасалды, бұл осы зерттеудің ғылыми маңыздылығын құрайды.

Тайпакова Б.М. Мусина К.П.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИННОВАЦИЙ В РАЗВИТИИ МІСЕ-ТУРИЗМА

Аннотация

Развитие туризма имеет ряд важных последствий: от роста предпринимательской активности и трансформации рынка труда до перераспределения общественных ресурсов. Оно также стимулирует инновации, изменяет инвестиционные стратегии и практики управления, формирует новые потребительские предпочтения.

В данной статье рассматривается, как можно оценить эффективность инноваций в мировом туризме с использованием различных теоретических и методологических подходов. Анализируется, как инновации могут помочь странам стать более конкурентоспособными в сфере туризма, и рассматриваются примеры инновационных стратегий, используемых в европейских странах.

Целью исследования является оценка эффективности инноваций в мировом туризме, выявление интегрального индекса эффективности национальной инновационной стратегии в сфере туризма.

Основными методами исследования являются такие теоретические методы, как исследовательский анализ, статистическая обработка и синтез полученных данных. Из эмпирических методов использовались наблюдение, измерение и сравнение.

В результате исследования была рассчитана формула итогового индекса эффективности национальной инновационной стратегии в мировом туризме, и составлен рейтинг эффективности инноваций в сфере туризма основных туристических направлений Европы, что составляет научную значимость данного исследования.

Р.Д. Берназарова, PhD докторанты¹

Ж.З. Байгиреева, PhD¹

А.С. Байдалинова*, PhD¹

А.А. Аманбаева, PhD²

Esil University, Астана қ., Қазақстан¹

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті,

Семей қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабар үшін автор)

e-mail: aynur.sultanovna@mail.ru

УНИВЕРСИТЕТТІҢ КІРІС ҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ БЕНЧМАРКИНГІ: ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МОДЕЛДЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТҮРДЕ ТАЛДАУ

Мақалада әлем бойынша жетекші университеттердің (Кембридж, Оксфорд, Лондон университеті, ETH Zurich және М.В. Ломоносов атындағы ММУ) кіріс құрылымдарының жан-жақты салыстырмалы талдауы бенчмаркинг әдіснамасын қолдана отырып жасалған. Зерттеу жоғары оқу орындарын қаржыландырудың үш негізгі моделін анықтады: зерттеу жұмыстарына бағытталған (мемлекеттік қаржыландыру мен ғылыми гранттардың үстемдігі сәйкесінше 69,8 % және 19,6-25,5%), коммерциялық – білім беру (ақылы білім беру қызметтерінің негізгі кірісі 43,7-53,6%) және теңдестірілген (білім беру, зерттеу және коммерциялық қызмет арасында біркелкі бөлу). Кіріс көздерін әртараптандыруды, ғылыми әзірлемелерді тиімді коммерцияландыруды және мүлктік кешенді пайдалануды оңтайландыруды қоса алғанда, қаржылық тұрақтылық факторларын талдауға ерекше назар аударылды. Жүргізілген талдау негізінде Қазақстандық жоғары оқу орындары үшін халықаралық тәжірибені бейімдеу бойынша практикалық ұсынымдар әзірленді, атап айтқанда: эндаумент-қорларды дамыту, қаржыландыру құрыдымындағы ғылыми-зерттеу құрамдас бөлігін күшейту, мемлекеттік- жекеменшік әріптестік тетіктерін енгізу. Зерттеу объектісіне әдістемелік салыстырмалы талдау, статистикалық деректерді өңдеу әдістері және case-study жатады. Алынған нәтижелер дамушы экономика жағдайында жоғары білім беруді қаржыландырудың тиімді стратегияларын қалыптастыру үшін айтарлықтай құндылыққа ие.

Кілт сөздер: университеттерді қаржыландыру, табыс құрылымы, бенчмаркинг, зерттеу гранттары, ақылы білім беру қызметі, эндаумент-қорлар, халықаралық тәжірибе

Ключевые слова: финансирование университетов, структура доходов, бенчмаркинг, исследовательские гранты, платные образовательные услуги, эндаумент-фонды, международный опыт

Keywords: university funding, revenue structure, benchmarking, research grants, tuition fees, endowment funds, international best practices

JEL classification: I22, I23, H52, G23

Кіріспе. Қазіргі университеттер бәсекелестікті күшейту және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету қажеттілігі жағдайында жұмыс істейді. Осыған байланысты жоғары оқу орындарының кірістерінің құрылымын және олардың қызметін қаржыландыру тетіктерін талдау өзекті мәселе болып отыр. Соңғы онжылдықтарда мемлекеттік қаржыландыру үлесінің қысқаруымен және ақылы білім беру қызметтерін, ғылыми гранттарды, эндаумент қорларын және зияткерлік меншікті коммерцияландырудан түсетін кірістерді қоса алғанда, баламалы табыс көздерінің маңыздылығының артуымен сипатталатын жоғары оқу орындарын қаржыландыру модельдерінде жаһандық қайта құрулар болды. Ең жақсы тәжірибелерді анықтауға және оларды нақты институционалдық жағдайларға бейімдеуге мүмкіндік беретін университеттердің қаржылық үлгілерін салыстырмалы талдау (бенчмаркинг) ерекше қызығушылық тудырады. Жоғары оқу орындарын қаржыландырудың халықаралық тәжірибесін зерттеу ұлттық білім беру жүйесінің ерекшеліктеріне, экономикалық жағдайларға және жоғары білім саласындағы мемлекеттік саясатқа байланысты әр елдер арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді.

Берілген зерттеудің өзектілігі қазіргі заманғы жоғары білім берудің негізгі мәселесі- мемлекеттік қолдауды қысқарту және жаһандық бәсекелестікті күшейту жағдайында университеттердің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін қаржыландырудың оңтайлы модельдерін іздеу қажеттілігімен байланысты. Бұл мәселе дамушы елдер үшін, соның ішінде жоғары оқу

орындары екі жақты сынаққа тап болған Қазақстан үшін ерекше маңызға ие: бюджет ресурстары шектеулі болған кезде білім беру сапасын арттыру қажеттілігі. Халқаралақ тәжірибені талдау кірістерді әртараптандырудың, ғылыми әзірлемелерді коммерцияландырудың және бюджеттен тыс қаржыландыруды тартудың тиімді тетіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе ұлттық жоғары білім беру жүйесінің қаржылық тұрақты моделін қалыптастыру контекстінде маңызды болып табылады. Зерттеу университеттердің академиялық міндеттері мен олардың жұмыс істеуінің экономикалық жағдайы арасындағы теңгерімсіздікті жеңудің практикалық шешімдерін ұсынады.

Бұл мақаланың мақсаты жетекші, әлемдік жоғары оқу орындарының кіріс құрылымдарын салыстырмалы талдау негізінде университеттерді қаржыландыру модельдерінің типологиясын әзірлеу және дамушы экономикалық жағдайында бейімделу үшін олардың қаржылық тұрақтылығының негізгі факторларын (Қазақстан мысалында) анықтау болып табылады.

Зерттеудің бірінші міндет – әлемдік контексте жоғары білімді қаржыландырудың қазіргі тенденцияларына кешенді талдау жүргізу. Бұл міндет мемлекеттік қаржыландырудың қысқаруы әсерінен университеттердің қаржылық үлгілерінің трансформациясын зерттеуді және қазіргі заманғы университеттердің кірістерінің негізгі құрылымдарын, оның ішінде бюджеттік бөлуді, білім беру қызметінен түсетін кірістерді, ғылыми гранттарды және эндаумент қорларынан түсетін кірістерді анықтауды қамтиды. Жаһандық бәсекелестікті арттыру және академиялық саланы коммерцияландыру жағдайында университеттердің қаржылық тұрақтылығын анықтайтын факторларды талдауға ерекше назар аударылатын болады.

Екінші міндет әлемнің жетекші университеттерінің қаржылық үлгілеріне салыстырмалы талдау жүргізуге бағытталған. Зерттеу бес өкілді университеттің (Кембридж университеті, Оксфорд университеті, Лондон университеті, ЕТН Цюрих және Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті) кірістерінің құрылымы мен динамикасының егжей-тегжейлі салыстыруын қамтамасыз етеді. Осы тапсырма аясында басым кіріс көздеріне негізделген қаржыландыру үлгілерінің типологиясын әзірлеу, сондай-ақ академиялық жетістіктер мен институционалдық тұрақтылықты қамтамасыз ету тұрғысынан әртүрлі қаржылық модельдердің тиімділігін бағалау жоспарлануда.

Зерттеудің үшінші міндет – дамушы елдердің жағдайларына жоғары білімді қаржыландырудың халықаралық тәжірибесін бейімдеу бойынша дәлелді ұсыныстарды әзірлеу. Бұл мәселені шешу контекстінде университеттердің қаржысын басқарудағы озық тәжірибелерді трансферттеу мүмкіндіктерін талдау, университеттердің әртүрлі типтері үшін сараланған ұсыныстарды әзірлеу, сондай-ақ халықаралық тәжірибеде тиімділігін дәлелдеген ғылыми әзірлемелер мен білім беру қызметтерін коммерцияландырудың нақты тетіктерін ұсыну ұсынылады.

Зерттеудің төртінші міндет – экономикасы дамушы елдердегі университеттердің қаржылық тұрақтылығын жақсарту бойынша практикалық шараларды әзірлеу. Кірістерді әртараптандыру стратегияларын негіздеуге, мүліктік кешенді пайдалануды оңтайландыру үлгілерін әзірлеуге, жоғары білім саласындағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің кешенді тетіктерін жасауға ерекше назар аударылатын болады. Осы тапсырма аясында ЖОО-лардың мемлекеттік бюджетке тәуелділігін төмендету бойынша ұсыныстар әзірлеу де жоспарлануда.

Зерттеудің бесінші міндет – жоғары білім беруді қаржыландыру саласындағы одан әрі ғылыми зерттеулердің перспективалық бағыттарын анықтау. Атап айтқанда, экономикасы дамушы елдерде қаржыландырудың әртүрлі үлгілерінің тиімділігіне зерттеулер жүргізу, университеттердің қаржылық тұрақтылығын бағалаудың әдістемелік аппаратын әзірлеу, ұлттық білім беру саясаты контекстінде ЖОО активтерін монетизациялаудың өңірлік ерекшеліктерін зерделеу қажеттілігін негіздеу ұсынылады.

Жұмыста салыстырмалы аналитикалық әдістер, университеттердің қаржылық есептілігіне статистикалық талдау және табысты қаржыландыру тәжірибесінің мысалдары қолданылады.

Зерттеу әдістемесі 2022-2024 жылдар аралығындағы әлемдегі бес жетекші университеттердің (Кембридж, Оксфорд, Лондон университеті, ЕТН Zurich және ММУ) қаржылық модельдерін салыстырмалы талдауды (бенчмаркинг) қамтитын кешенді тәсілге негізделген. Талдау оқу орындарының ресми қаржылық есептілігінің деректерін пайдалана отырып, кейіннен кіріс көздерін келесі критерийлер бойынша жіктей отырып жүргізілді: мемлекеттік қаржыландыру үлесі, бюджеттен тыс түсімдердің құрылымы (білім беру қызметтері, зерттеу және коммерциялық қызмет), сондай-ақ кірістерді әртараптандыру деңгейі. Case-study шеңберінде коммерцияландыру тетіктеріне (Cambridge University Press баспа қызметінің мысалында), эндаумент-қорларды

басқаруға (Oxford University моделі бойынша) және мемлекеттік-жекешелік әріптестік тәжірибесіне (ETH Zurich тәжірибесі) ерекше назар аудара отырып, әрбір университеттің қаржылық стратегияларына егжей-тегжейлі талдау жүргізілді. Зерттеудің әдіснамалық базасы жоғары оқу орындарының қаржылық модельдерін салыстырмалы талдау стандарттарына сәйкес келеді, ал нәтижелердің қайталануы тек университеттердің жария деректері мен жалпы қабылданған талдау әдістемелерін қолдану арқылы қамтамасыз етіледі.

Нәтижелер жоғары білім беруді қаржыландырудағы өзгерістер динамикасын анықтауға көмектеседі және университеттердің қаржылық тұрақтылығын арттыру бойынша ұсыныстар береді.

Әдебиеттік шолу. ЖОО-ларды қаржыландыру оқу үдерісінің сапасын, ғылыми қызмет ауқымын және оқу орындарының жалпы дамуын анықтайтын негізгі фактор болып табылады. Қазіргі жағдайда қаржыландыру көздерінің әртүрлілігін және олардың өзгеру динамикасын түсіну маңызды.

Университеттерді қаржыландырудың негізгі көздеріне мемлекеттік қаржыландыру, оқу ақысы, ғылыми гранттар, сонымен қатар жеке қайырымдылықтар жатады. Бюджеттік қаржыландыру дәстүрлі түрде маңызды ресурс болып қала береді, алайда көптеген елдерде оның көлемі азайып келеді, бұл университеттерді балама көздерді іздеуге мәжбүр етеді. Оқу ақысы кірістің едәуір бөлігін құрайды, дегенмен олардың рөлі оқу орнының түріне және білім беру бағдарламаларына байланысты өзгереді. Мемлекеттік және коммерциялық ұйымдар бөлетін ғылыми гранттар инновациялық жобаларды дамытуға ықпал етеді. Қосымша қаржыландыру көзі стипендияларды, зерттеулерді және инфрақұрылымды жаңартуды қолдайтын түлектер мен корпоративтік серіктестерден келеді.

Жоғары білімді қаржыландырудың қазіргі заманғы үрдістері мемлекеттік қолдаудың төмендеуімен сипатталады, бұл ЖОО-лардың ақылы қызметтерге және жеке инвестицияларға тәуелділігін арттырады. Бұл білім алудың қолжетімділігіне, әсіресе әлеуметтік жағынан осал топтардағы студенттер үшін, қауіп төндіреді. Сонымен қатар, халықаралық ынтымақтастық пен ғылыми әзірлемелерді коммерцияландырудың маңызы артып келеді.

Қаржы ағымдарын тиімді басқару университеттерге білім берудің жоғары стандарттарын сақтауға, білікті оқытушыларды тартуға және олардың материалдық-техникалық базасын дамытуға мүмкіндік береді. Бұл тетіктерді түсіну ұзақ мерзімді перспективада жоғары білімді қаржыландырудың тұрақты моделін әзірлеу үшін қажет.

Е.Г. Чернова, Т.Д.Ахобадзенің және т.б. зерттеулері бойынша, жоғары оқу орындарын қаржыландыру модельдерін талдай отырып, қаражатты бөлу тәсілдері оқу нәтижелеріне айтарлықтай әсер ететіні анықталды. Еуропаның 27 елінен 107 университетті зерттеу нәтижесінде қаржыландырудың үш негізгі үлгісі анықталды: формулалық (тұрақты алгоритмдер бойынша бөлу), performance-based (тиімділік көрсеткіштерімен байланысты) және negotiation-based (жеке келісімдер). Халықаралық рейтингтердегі ең жоғары орындарды келіссөздер негізінде қаржыландыру моделін пайдаланатын университеттер алады. Бұл тұжырымдар қаржыландыруды бөлудің жекешелендірілген схемалары қатаң, ресми тәсілдерге қарағанда жоғары академиялық жетістіктерге жетуде тиімдірек болуы мүмкін екенін көрсетеді. Алынған нәтижелердің университеттерді қаржыландырудың оңтайлы тетіктерін әзірлеуде практикалық маңызы бар [1].

De Martino және т.б. авторлар жоғары білімді қаржыландыру жүйелерін салыстырмалы талдау барысында қаражатты бөлудің үш негізгі механизмін анықтайды: блоктық гранттар, жобаларды қаржыландыру және мақсатты қаржыландыру. Германия, Испания, Италия, Франция және Қытай жүйелерін қамтыған зерттеу нақты қаржыландыру үлгісін таңдау, авторлар атап өткендей, ұлттық дәстүрлер мен елдің қазіргі экономикалық жағдайына айтарлықтай тәуелді екенін көрсетеді. Де Мартино және т.б. авторлар қаржылық тұрақсыздық жағдайында блоктық қаржыландырудан қаражатты бөлудің неғұрлым мақсатты нысандарына көшу тенденциясы бар екенін атап көрсетеді. Зерттеу авторлары жоғары білім беруді қаржыландырудың тиімді жүйесі тарихи қалыптасқан ұлттық ерекшеліктерді де, қазіргі экономикалық жағдайды да ескеруі керек деген қорытындыға келеді. Бұл тұжырымдар, мақалада атап өтілгендей, өзгеретін экономикалық шындық жағдайында икемді қаржыландыру үлгілерін әзірлеу үшін маңызды ақпарат [2].

Г.А. Краснова, Э.Р. Бурангулов қаражатты бөлудің үш негізгі моделі бар екенін айтады, олар базалық қаржыландыру, бәсекелестік қаржыландыру және мемлекеттік тапсырмалар. Авторлар атап өткендей, университеттердегі ғылыми белсенділіктің өсуі көбінесе мемлекеттік қолдаудың арқасында дамиды, бірақ ресурстарды бөлу біркелкі емес. Олар қаржыландырудың негізгі бөлігі

жетекші университеттерде шоғырланғанын, бұл әртүрлі оқу орындары арасындағы ғылыми әлеуетті дамытуда теңгерімсіздік тудыратынын атап көрсетеді. Зерттеу нәтижелері флагмандық университеттерге қолдау көрсетуді де, өңірлік ЖОО-ның ғылыми әлеуетін дамытуды да ескере отырып, қаражатты бөлуде теңгерімді көзқарас қажеттігін көрсетеді. Бұл тұжырымдардың Ресейдегі университеттік ғылымды қаржыландырудың тиімді жүйесін қалыптастыру үшін үлкен маңызы бар [3].

Өзінің зерттеулерінде М.Г. Успаева және А.М. Гачаев Ресей тәжірибесіне ерекше назар аударып, ICSTI-ға мүше 22 елдің университеттеріндегі ғылыми-зерттеу қызметін қаржыландырудың ағымдағы үрдістерін зерттейді. Авторлар қаржыландырудың үш негізгі көзін анықтайды, олар мемлекеттік қаржыландыру, корпоративтік инвестициялар және халықаралық гранттар, сонымен бірге соңғысының айтарлықтай қысқаруын атап өтеді. Әсіресе, ресейлік жоғары оқу орындарын шетелден қаржыландырудың қысқаруының салдарын талдауға және балама шешімдерді іздеуге, соның ішінде мемлекеттік қолдауды арттыруға, отандық бизнеспен ынтымақтастықты дамытуға және жеке инвестицияларды тарту үшін жағдай жасауға ерекше назар аударылады. Зерттеу нәтижелері өзгермелі жаһандық ғылыми және саяси орта жағдайында тұрақты зерттеулердің дамуын қамтамасыз ете алатын университет ғылымын қаржыландырудың теңгерімді үлгісін әзірлеу қажеттілігін көрсетеді [4].

А.А. Лебедев және Е.В. Угринович зерттеуінде (2020) ресейлік университеттердің қаржылық тұрақтылығын зерттейді. Авторлар мемлекеттік қаржыландыру мен бюджеттен тыс көздерді (ақылы білім беру қызметтері, ғылыми гранттар, келісімшарттық зерттеулер) бөліп көрсете отырып, университет кірістерінің құрылымын талдайды. Зерттеу нәтижелері бюджеттік қаржыландыру көлемі мен университеттердің оқу жетістіктері арасындағы тікелей байланысты көрсетеді. Еліміздің жетекші жоғары оқу орындары мемлекеттік қолдауды коммерциялық қызметтен түсетін кіріспен тиімді үйлестіретіні, бұл олардың қаржылық тұрақтылығы мен бәсекелестік артықшылықтарын қамтамасыз ететіні атап өтілген. Бюджеттен тыс қаражаттарды тарту тәжірибесін талдауға және олардың білім беру және ғылыми қызметті дамытуға ықпалына ерекше назар аударылады. Авторлар Ресейдегі жоғары білімнің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін бюджеттік қаржыландыру мен нарықтық экономикалық тетіктер арасындағы теңгерімді сақтау қажеттілігін атап көрсетеді [5].

Қазақстан үшін де өзекті болып табылатын жоғары оқу орындарының қызметін қаржыландыру мәселесі университеттердің стратегиялық дамуына және олардың әлемдік білім беру нарығына интеграциялануына ықпал ететін тұрақты қаржылық механизмдерді қалыптастыру контекстінде қарастырылады. Авторлар Г.Ж. Нұрмұханова және Д.А. Аширбекова эндаумент қорларын университеттердің кірістерін әртараптандыру құралы ретінде, олардың жұмыс істеуінің қазақстандық және шетелдік тәжірибесін талдауды зерттейді. Зерттеу нәтижелері эндаумент қорларының табыстылығын анықтайтын негізгі факторларды және оларды жергілікті жағдайларға бейімдеу жолдарын көрсетеді [6].

А.Е. Ан мақаласында мемлекеттік-жекеменшік әріптестік Қазақстандағы жоғары оқу орындарының инфрақұрылымын қаржыландыру тетігі ретінде қарастырылады. Автор мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетіктерін дамыту шектеулі бюджеттік қаржыландыру жағдайында университет инфрақұрылымын жаңғыртудың тиімді шешімі бола алатынын атап көрсетеді [7].

Талдау жоғары білім беруді дамытудың заманауи жаһандық және ұлттық ерекшеліктерін көрсететін университеттерді қаржыландырудың бес негізгі тенденциясын анықтады:

1. Қаржыландыру көздерін әртараптандыру университеттер үшін стратегиялық бағытқа айналу. Мысал ретінде ресейлік жоғары оқу орындарына жүгінсек, бюджеттен тыс түсімдердің (ақылы қызметтер, гранттар) үлесі 35%-дан 60%-ға дейін өсті, бұл баламалы табыс көздеріне тәуелділіктің артып келе жатқанын көрсетеді.

2. Нәтижеге бағытталған қаржыландыру үлгілері (мысалы, келіссөздерге негізделген тәсіл) тиімділікті көрсетеді. Мұндай механизмдерді қолданатын университеттер (Франциядағы Сан-Ремо үлгісі сияқты) рейтингте жақсы нәтиже көрсетеді.

3. Селективті мемлекеттік қолдау ресурстардың жетекші ЖОО-да шоғырлануына әкеледі. Ресейде бұл федералды және ғылыми университеттерді басым қаржыландыруда көрінді, бұл академиялық ортада дифференциацияны күшейтеді.

4. Сыртқы факторлардың әсері (геосаяси өзгерістер, санкциялар) қаржылық ағындарды айтарлықтай реттейді. Ресейдің жоғары оқу орындарында шетелдік қаржыландырудың үлесі 12%-дан 2,6%-ға дейін төмендеді, бұл қаржылық стратегияларды жылдам бейімдеуді талап етті.

5. Қаржыландыру көздерінің балансы маңызды күйінде қалып отыр. Деректер аралас үлгілер (мемлекеттік + бюджеттен тыс қаржыландыру) мен университеттердің академиялық нәтижелері арасындағы оң корреляцияны растайды.

Анықталған тенденциялар жаһандық сын-қатерлерді де, ұлттық басымдықтарды да ескеретін университет қаржысын басқаруға икемді тәсілдердің қажеттілігін көрсетеді. Табысты кейстер (ақылы қызметтер, гранттық қолдау, аралас үлгілер) жоғары білім берудегі тұрақты қаржылық стратегияларды әзірлеу үшін нұсқаулық бола алады.

Негізгі бөлім. Қазіргі жоғары білім беру жүйелері білім беру қызметтерінің сапасын да, ғылыми әлеуеттің тұрақты дамуын да қамтамасыз ететін оңтайлы қаржыландыру үлгілерін табу қажеттілігімен бетпе-бет келіп отыр. Осы тұрғыда университеттерді қаржыландырудың халықаралық тәжірибесін салыстырмалы талдау (бенчмаркинг) ресурстарды бөлудің ең тиімді тетіктерін анықтауға мүмкіндік беретін ерекше құндылыққа ие. ЮНЕСКО-ның жаһандық статистикасы көрсеткендей, білімге инвестиция деңгейі дамушы елдердегі ЖІӨ-нің 1-2%-дан, білім беруді дамудың негізгі басымдықтарына айналдырған елдерде 14-15%-ға дейін ауытқиды. Бұл айырмашылықтар елдердің экономикалық мүмкіндіктерін ғана емес, сонымен қатар жоғары білім беруді қаржыландыруды ұйымдастырудың түбегейлі әртүрлі тәсілдерін көрсетеді.

Көптеген елдерде жоғары білімге мемлекеттік және жеке инвестициялардың деңгейі ұлттық даму стратегиясында осы саланың басымдылығының негізгі көрсеткіші болып табылады. ЮНЕСКО-ның 2024 жылға арналған білімге жұмсалған шығындардың жаһандық рейтингінде ұсынылған деректеріне сәйкес, бұл салаға жалпы инвестициялар дамушы елдердегі ЖІӨ-нің 2,5%-дан экономикасы дамыған елдерде 6-7%-ға дейін өзгереді, абсолютті көшбасшылар Шығыс Самоа (ЖІӨ-нің 14,7%) және Кирибати (14,2%) болып табылады. Бұл көрсеткіштер ЖОО-ны бюджеттік қаржыландыру көлемін ғана емес, сонымен қатар жеке сектордың қатысуын, оның ішінде эндаумент қорларын, корпоративтік гранттарды және ақылы оқу ақысын көрсетеді.

Рейтингте анық көрсетілген қаржыландыру үлгілерін салыстыру ерекше қызығушылық тудырады:

- Мемлекеттік-бюджеттік модель (Франция – ЖІӨ-нің 5,4%-ы, Германия – ЖІӨ-нің 4,5%-ы) бюджеттік қаржыландырудың басым болуымен сипатталады;
- Аралас модель (АҚШ – ЖІӨ-нің 5,4%-ы, Ұлыбритания – ЖІӨ-нің 5,0%-ы) мемлекеттік шығындарды жеке инвестициялардың айтарлықтай үлесімен біріктіреді;
- Нарыққа бағдарланған модель (Оңтүстік Корея – ЖІӨ-нің 4,9%-ы, Жапония – ЖІӨ-нің 3,2%-ы) ақылы білім беру мен корпоративтік қаржыландыруға ерекше мән береді.

Дүниежүзілік банк деректері мен ЮНЕСКО рейтингтерін талдау көрсеткендей, әрбір модельдің тиімділігі экономикалық контекстке және білім беру саясатының дәстүрлеріне байланысты [8]. Бір қызығы, Қазақстан ЖІӨ-нің 4,5% көрсеткішімен (84-орын) инвестиция көлемі бойынша көшбасшылардан қалып қойғанымен, мемлекеттік бюджеттен аралас модельге көшуді көрсетіп отыр. Дегенмен, кешенді бағалау үшін қаржыландырудың абсолютті көлемдерін ғана емес, сонымен бірге оның құрылымын, сондай-ақ ресурстарды пайдалану тиімділігін де ескеру қажет – бұл білім беру жүйесінің жоғары тиімділігіне қаражатты оңтайлы бөлу және жеке инвестицияларды белсенді тарту арқылы қол жеткізілетін Сингапур (ЖІӨ 2,2%). сияқты елдердің парадоксальды төмен көрсеткіштерін түсіндіреді.

Кембридж университеті, Оксфорд университеті, University of London, Мәскеу мемлекеттік университеті және ETH Zurich жоғары білімді қаржыландырудың әртүрлі тәсілдерінің ең өкілді мысалдары ретінде қаржылық үлгілерді салыстыру үшін таңдалды. Бұл университеттер зерттеулер үшін ерекше қызығушылық тудырады, себебі: 1) олар тұрақты, уақытпен тексерілген қаржыландыру үлгілерін көрсетеді (Кембридж және Оксфорд көп ғасырлық тарихы бар); 2) әртүрлі білім беру жүйелерінің ерекшеліктерін көрсету (британдық, ресейлік және швейцариялық); 3) академиялық жетістіктерді қаржылық тиімділікпен үйлестіру (бәрі де әлемдік рейтингтер қатарында); 4) қаражат тартудың әртүрлі стратегияларын – классикалық қорлардан ғылыми зерттеулерді коммерцияландырудың заманауи тетіктеріне дейін іске асыру; 5) оқу орындарының әртүрлі типтерін (классикалық университеттер мен техникалық университеттер) көрсетеді. Мұндай алуан түрлі таңдау қаржылық табысты басқарудың әмбебап принциптерін де, ұлттық жағдайларға бейімделген нақты шешімдерді де анықтауға мүмкіндік береді.

1209 жылы негізі қаланған Кембридж университеті жоғары білім беру саласындағы әлемдік көшбасшылардың бірі болып табылады. Университет 31 автономды колледжден және 100-ден астам

академиялық бөлімнен тұрады, 24 000 студент, оның ішінде 8 000 халықаралық студенттер оқиды. 2023 жылғы дерек бойынша бакалавриаттың бірінші курс студенттерінің 72,6%-ы мемлекеттік мектептерден, ал 25%-дан астамы аз қамтылған отбасылардан шыққан [9].

Университет нақты ғылымдардан бастап гуманитарлық ғылымдарға дейінгі барлық негізгі ғылыми салаларда зерттеулер жүргізеді. Times Higher Education (2021) деректері бойынша Кембридж Ұлыбритания университеттері арасында ең жоғары зерттеу көрсеткіштеріне ие. Университеттің экономикалық әсері жыл сайын 30 миллиард фунт стерлингке бағаланады, бұл елде 86 000 жұмыс орнын құруға мүмкіндік береді. Салынған әрбір фунт 11,70 фунт экономикалық пайда әкеледі.

Университеттің 73 000 қызметкері және жылдық айналымы 24 миллиард фунт стерлингті құрайтын 5000-нан астам жоғары технологиялық компанияларды біріктіретін инновациялық хаб – «Кембридж кластерінің» орталығында орналасуы ерекше маңызды. Бұл көрсеткіштер университеттің аймақтық және ұлттық экономиканың драйвері ретіндегі шешуші рөлін растайды.

Кембридж университеті жыл сайын мыңдаған ғылыми басылымдарды шығаратын және 170 елдегі 11 миллионнан астам оқушыға баға беретін Кембридж университетінің Баспа және бағалау бөлімі арқылы негізгі баспа және білім беру саласына ие. Салықтан босатылған қайырымдылық ұйымы ретінде университет білім беру, зерттеу және білім тарату саласындағы қызметі туралы жүйелі түрде есеп беру арқылы заң талаптарын қатаң сақтайды. Университеттің Бақылау кеңесі жұмыстың барлық бағыттары қоғамдық пайдалылық критерийлеріне сәйкес келетінін растайды, соның ішінде жобаларды және халықаралық білім беру бағдарламаларын жариялау, бұл университеттің әлемдік академиялық қоғамдастықтың дамуына қосқан үлесін атап көрсетеді.

Кесте – 1

Cambridge University кіріс құрылымы, миллион фунт стерлинг

Көрсеткіштер	2024 жыл	% үлесі
Кіріс		
Оқу ақысы және білім келісім-шарттары	415,3	15,8
Қаржыландырушы ұйымдардың гранты	202,5	7,7
Зерттеу гранттары мен келісім-шарттар	583,3	22,2
Емтихан, бағалау және жарияланымдар бойынша қызметтер	1016,8	38,7
Сыйақылар мен мақсатты қорлар	150,2	5,7
Басқа да кірістер	188,5	7,2
Инвестициялық кірістер	74,1	2,8
Жалпы кіріс	2630,7	100

**[9] негізінде авторлармен құрастырылған.*

Кембридж университетінің 2024 жылға арналған кіріс құрылымын талдау үш негізгі кіріс көзі бар теңгерімді қаржылық модельді көрсетеді, олар білім беру қызметтері (емтихандар мен баспадан 38,7%), ғылыми-зерттеу қызметі (гранттар мен келісім-шарттардан 22,2%) және дәстүрлі академиялық кіріс (оқу ақысынан 15,8%). Қаржылық модельдің айрықша белгісі инвестициялық кірістің (2,8%) және қайырымдылықтың (5,7%) салыстырмалы түрде қарапайым үлесімен зияткерлік әлеуетті коммерцияландырудың басым рөлі (емтихан қызметтері мен зерттеу келісімшарттарының жалпы саны 60,9%). Бұл құрылым әлемдік беделі бар жетекші британдық университеттерге тән академиялық автономияны сақтай отырып, білім беру технологиялары мен ғылыми эзірлемелерді монетизациялауға университеттің стратегиялық бағдарын көрсетеді.

Оксфорд университеті тоғызыншы рет қатарынан Times Higher Education рейтингінде бірінші орынды иеленіп, әлемдік білім кеңістігіндегі көшбасшы позициясын растады. 2023/24 жылы университет рекордтық деңгейге жетті, 18 қызметкер Королеваның марапаттарын алды, 30 қызметкер Ұлттық академияларға сайланды және жалпы сомасы 778,9 миллион фунт стерлингті құрайтын ғылыми гранттар алды. Қайырымдылық табысы 263 миллион фунт стерлингке жетті, бұл

аз қамтылған отбасылардан шыққан студенттерге қолдау көрсету бағдарламаларын кеңейтуге мүмкіндік берді (182 Oxford бағдарламасының алушысы, 1,321 UNIQ студенті, 1,642 Crankstart стипендиясының алушысы). Университеттің инновациялық жұмысы 15 стартап құрып, 872 миллион фунт стерлинг инвестицияны жинады, жалпы кіріс 3%-ға артып, 119,5 миллион фунт стерлинг профицитке жетті. Климаттың өзгеруі бойынша коллоквиум және әлеуметтік жобаларды, соның ішінде жергілікті мектеп оқушыларына арналған «Спорт көшбасшылары» бағдарламасын әзірлеу сияқты пәнаралық бастамаларға ерекше назар аударылды. Жоғары білім беру секторындағы қиындықтарға қарамастан, Оксфорд әртараптандырылған кіріс көздері мен ғылыми-зерттеу әлеуеті мен инфрақұрылымына стратегиялық инвестициялау арқылы қаржылық тұрақтылығын сақтайды [10].

Кесте – 2

Oxford University кіріс құрылымы, миллион фунт стерлинг

Көрсеткіштер	2024 жыл	% үлесі
Кіріс		
Оқу ақысы және білім келісім-шарттары	551,0	18,04
Қаржыландырушы ұйымдардың гранты	224,7	7,36
Зерттеу гранттары мен келісім-шарттар	778,9	25,50
Баспа қызметтері	746,8	24,45
Инвестициялық кірістер	197,2	6,46
Басқа кіріс көзі	317,7	10,40
Қайырымдылық бойынша жалпы кіріс	2816,3	92,21
Сыйақылар мен эндаумент	227,3	7,44
Активтер сыйы	10,7	0,35
Жалпы кіріс	3054,3	100

* [10] негізінде авторлармен құрастырылған.

Оксфорд университетінің 2024 жылға арналған кіріс құрылымын талдау үш негізгі көзден басым болатын теңгерімді қаржылық модельді көрсетеді: ғылыми гранттар мен келісімшарттар (25,5%), баспа (24,45%) және оқу ақысы (18,04%). Университеттің ғылыми-зерттеу мәртебесін растайтын ғылыми қаржыландырудың жоғары үлесі, сондай-ақ коммерциялық қызметтің (баспа қызметі) қомақты үлесі ерекше назар аудартады. Қаржылық тұрақтылық кіріс көздерін әртараптандыру арқылы қамтамасыз етіледі – 92,21% операциялық қызмет есебінен қалыптасады, ал эндаументтік қорлар мен қайырымдылықтар 7,79% құрайды. Инвестициялық кірістің салыстырмалы түрде жоғары үлесі (6,46%) университет активтерін тиімді басқаруды көрсетеді. Бұл құрылым әлемнің жетекші университеттеріне тән академиялық және коммерциялық қызметтің оңтайлы үйлесімін көрсетеді.

Лондон университеті өз тарихын 1836 жылдан, бастапқыда екі колледж үшін емтихан тапсыратын орган ретінде құрылған кезден бастайды. 1900 жылдан бастап ол сапалы британдық білім берудің негізгі миссиясын сақтай отырып, тәуелсіз оқу орындарының федерациясына айналды. Бүгінгі таңда федерация құрамына 190 елден 250 мың студенті бар әлемдегі ең ірі академиялық қауымдастықтың бірін құрайтын әртүрлі мамандықтар мен көлемдегі университеттер кіреді. Лондонның әртүрлі бөліктерінде орналасқан университеттік колледждер қала өміріне белсенді түрде қатысып, оның экономикалық және әлеуметтік дамуына өз үлесін қосады [11].

Лондон университеті 190 елден 40 000-ға жуық студентті оқытатын, халықаралық цифрлық және аралас оқытудың Ұлыбританиядағы ең ірі орталығы болып табылады. Британ астанасында терең тарихи тамыры бар университет соған қарамастан Біріккен Корольдіктің географиялық шекараларынан тысқары жерлерге тарайтын шын мәнінде жаһандық білім беру моделін жүзеге асырады. Инновациялық білім беру технологиялары мен икемді оқыту форматтары британдық жоғары білімнің жоғары стандарттарын сақтай отырып, университетке іс жүзінде әлемнің кез келген бұрышында академиялық қатысуын сақтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл Лондон

университетін классикалық университеттік білім беру дәстүрлерін озық цифрлық шешімдермен біріктіретін бірегей білім беру орталығына айналдырды.

Кесте – 3

University of London кіріс құрылымы, миллион фунт стерлинг

Көрсеткіштер	2024 жыл	% үлесі
Кіріс		
Оқу ақысы және білім келісім-шарттары	85748	43,7
Қаржыландырушы ұйымдардың гранты	10347	5,3
Зерттеу гранттары мен келісім-шарттар	2004	1,0
Меншік кірістер	52557	26,8
Инвестициялық кірістер	12094	6,2
Басқа кіріс көзі	31517	0,9
Сыйақылар мен мақсатты қорлар	1750	0,9
Жалпы кіріс	196019	100

*[11] негізінде авторлармен құрастырылған.

Лондон университетінің 2024 жылға арналған кіріс құрылымын талдау қаржыландырудың үш негізгі көзінің басымдылығын көрсетеді: оқу ақысы (43,7%), мүліктік кіріс (26,8%) және басқа операциялық кірістер (16,1%). Бір қызығы, ғылыми-зерттеу қызметі кірістің тек 1% құрайды, бұл білім беру қызметтері мен активтерді басқаруға баса назар аударатын федералды университеттің ерекшелігін көрсетеді. Меншіктен түсетін табыстың айтарлықтай үлесі (26,8%) университеттің Лондонның орталығындағы стратегиялық орналасуына байланысты. Қаржылық модель әртараптандыру есебінен тұрақтылықты көрсетеді: 6,2% инвестициялық кіріс және қайырымдылық көмектеріне (0,9%) және мемлекеттік қаржыландыруға (5,3%) ең төменгі тәуелділік. Бұл құрылым дамыған инфрақұрылымы және ресурстарды басқаруға коммерциялық көзқарасы бар ірі оқу орындарына тән.

1855 жылы «Политехникум» ретінде негізі қаланған ETH Zurich академиялық жетістіктер мен практикалық бағыттылықтың сәтті синтезінің бірегей үлгісі болып табылады. Бір жарым ғасырдан астам уақыт бойы университет әлемдік ғылыми беделді ұлттық экономикаға тығыз интеграциямен үйлестіре отырып, Швейцарияның инновациялық дамуының қозғаушы күші болып қала берді. Бастапқыда инженерлік таланттарды дайындау және елдің өнеркәсіптік әлеуетін дамыту үшін құрылған ETH Zurich өзінің бастапқы миссиясын сақтай отырып, өзін жетекші халықаралық зерттеу орталығына айналдырды. Университет нарықты білікті мамандармен, серпінді технологиялармен және ел ішінде де, шетелде де сұранысқа ие инфрақұрылымдық шешімдермен қамтамасыз ету арқылы Швейцарияның инновациялық экожүйесін құруда шешуші рөл атқаруды жалғастыруда. Жаһандық амбиция мен ұлттық фокустың бұл балансы ETH Zurich-ке Швейцарияның ғылыми-техникалық прогресінің негізгі элементі болып қалуға мүмкіндік береді [12].

Кесте 4

ETH Zurich University, млн.швейцария франкі

Көрсеткіштер	2023 жыл	% үлесі
Федералды қаржылық салым	1252	64,0
Орналастыру үшін федералды жарна	113	5,8
Оқу ақысы, үздіксіз оқу	37	1,9
Швейцариялық ұлттық ғылыми қор (SNSF)	144	7,4
Швейцариялық инновациялық агенттік (Innosuisse)	22	1,1
Қолданбалы ғылымды арнайы федералдық қаржыландыру	40	2,0
	74	3,8

ЕК зерттеулер мен инновациялар шеңберлік бағдарламалары (EU-FPs)		
Өндіріске бағытталған зерттеулер (жеке сектор)	61	3,1
Жобаға бағытталған басқа да тараптардың қаржысы (кантондар, муниципалитет, халықаралық ұйымдар)	42	2,1
Зерттеу салымдары, мандат және ғылыми қызметтер	383	19,6
Соның ішінде Конфедерация шаралары	27	1,4
Қайырымдылық пен мұралар	132	6,7
Басқа кіріс көзі	39	2,0
Операциялық кіріс	1956	100

*[12] негізінде авторлармен құрастырылған.

2023 жылға арналған ETH Zurich кіріс құрылымын талдау күшті мемлекеттік қолдауға ие ұлттық зерттеу университетін қаржыландырудың классикалық моделін көрсетеді - бюджеттің 69,8%-ын федералдық жарналар есебінен қалыптастырылады. Бұл ретте университет ғылыми қызмет арқылы (жалпы табыстың 33,9%), оның ішінде ұлттық қорлардың гранттары (8,5%), ЕО бағдарламалары (3,8%) және өндірістік зерттеулер (3,1%) арқылы белсенді түрде қосымша қаражат тартады, бұл оның жетекші ғылыми орталық мәртебесін растайды. Ақылы білім берудің (1,9%) және қайырымдылықтың (6,7%) ең төменгі мәні сипатталады, бұл коммерциялық құрамға қарағанда іргелі зерттеулердің басымдылығын көрсетеді. Бұл қаржыландыру құрылымы ETH Zurich-ке тұрақтылық пен ұлттық маңызы бар ұзақ мерзімді зерттеу жобаларына назар аудару мүмкіндігін қамтамасыз етеді, сонымен бірге белгілі бір халықаралық ынтымақтастық пен өнеркәсіппен өзара әрекеттестік деңгейін сақтайды.

М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті 1755 жылы ұлы орыс ғалымы, энциклопедист Михаил Ломоносовтың бастамасымен құрылған Ресейдегі ең көне және ең беделді жоғары оқу орны болып табылады. Университет халықаралық рейтингтерде жетекші орындарды иеленген, атап айтқанда 2023 жылы QS World University Rankings нұсқасы бойынша әлемнің үздік 200 университетінің және физика, математика және жаратылыстану ғылымдары саласындағы пәндік рейтингтер бойынша үздік 100 университеттің қатарына енді. Мәскеу мемлекеттік университетінің бірегейлігі оның ресейлік академиялық білім берудің іргелі дәстүрлерін озық ғылыми әзірлемелермен біріктіретін ұлттық ғылыми орталық ретіндегі ерекше мәртебесінде. Воробьев тауларындағы басты кампус өзінің әйгілі ғимаратымен ерекшеленеді, сталиндік биік ғимараттардың бірі – елдің тек білім беру емес, сонымен қатар сәулет өнерінің символына айналды. Университет халықаралық академиялық ынтымақтастықтың маңызды орталығы болып қала отырып, Ресей үшін ғылыми кадрларды дайындауда жетекші позицияны сақтайды [13].

Кесте – 5

М.В. Ломоносов атындағы федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі, рубль

Көрсеткіштер	2022 жыл	% үлесі
Кіріс	36995756291,51	100
Меншік кірістер	445310956,76	1,2
Қызмет, жұмыс, шығындарды өтеу бойынша кірістер, барлығы	28945299248,52	78,2
Білім беруден	19824250589,18	53,6
Ғылыми зерттеуден	6969347655,88	18,8
Медициналық қызметтерден	616143675,19	1,7
Ауыл шаруашылық қызметтен	13294695,96	0,0
Басқа да кірістер	1522262632,31	4,1

Айыппұл, борыш айыбы, тұрақсыздық айыбынан түскен кірістер	15103000,0	0,0
Қайтарылмайтын ақша түсімдері	7589869764,23	20,5
Басқа да кірістер	173322,0	0,0

* [13] негізінде авторлармен құрастырылған.

М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің 2022 жылға арналған кірістерінің құрылымын талдау ақылы қызмет көрсетуден түсетін кірістердің басым рөл атқаратынын көрсетеді (бюджеттің 78,2%), оның ішінде білім беру қызметі 53,6%, ғылыми-зерттеу қызметі 18,8% құрайды. Кірістің айтарлықтай бөлігі (20,5%) өтеусіз түсімдерден келеді, мүмкін, оған мемлекеттік қаржыландыру кіреді. Мүліктік кірістің үлесі ең аз (1,2%), ал басқа көздер (медициналық, ауылшаруашылық қызметтері және айыппұлдар) елеусіз рөл атқарады (барлығы 2%-дан аз). Бұл құрылым жетекші ресейлік университеттерге тән бюджеттік қолдаудың айтарлықтай үлесін сақтай отырып, ең алдымен білім беру және ғылыми қызметтерді коммерцияландыруға негізделген қаржыландыру моделін көрсетеді. Айтарлықтай ерекшелігі - университет мүлкі мен активтерін басқарудан түсетін табыстың өте төмен үлесі.

Жүргізілген (ETH Zurich University, кейбір кезде Oxford University, Cambridge University) бес көшбасшы университеттерге салыстырмалы талдау бірнеше негізгі қаржыландыру моделін анықтады:

1. Зерттеу- бағыттық модель (ETH Zurich University, кейбір кезде Oxford University, Cambridge University):

- Мемлекеттік қаржыландыру басымдығы (69,8 % ETH Zurich University);
- Зерттеу гранттарның көп үлесі;
- Оқуға минималды төлеу (1,9-7,4%):

2. Коммерциялық-білім моделі (University of London, М.В. Ломоносов атындағы федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі):

- Негізгі кіріс ақылы оқудан (43,7-53,6 %);
- Біраз қаржы меншік пен қызмет көрсетуден түседі (26,8 %);
- Зерттеулер үлесі аз (1-1,8%):

3. Баластық модель (Oxford University, Cambridge University):

- Үш негізгі көздер: зерттеу (22-25,5 %), білім беру қызметі (15,8-18,04 %), коммерциялық қызмет (38-7-емтихандар/ Cambridge жарияланымдар):

Негізгі айырмашылықтары:

- Мемлекеттік қолдау: 69,8 % (ETH Zurich University) -20,5 М.В. Ломоносов атындағы федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі;

- Оқу ақысы: 1,9% (ETH Zurich University) -53,6 % 20,5 М.В. Ломоносов атындағы федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі;

- Зерттеулер: 1 % University of London-25,5 Oxford University

- Коммерциялық қызметтер: 0 % (ETH Zurich University)- 38,7 % Cambridge University):

Оңтайландыру бойынша ұсыныстар:

1. Зерттеу университеттері үшін: грант көздерін әртараптандыру

2. Коммерциялық модельдер үшін: қосымша қызметтерді дамыту (баспа, консалтинг)

3. Барлық түрлер бойынша: эндаумент пен инвестициялық кірісті арттыру Бұл бенчмаркинг әмбебап оңтайлы үлгінің жоқтығын көрсетеді – табыс құрылымы университеттің миссиясы мен позициясына сәйкес келуі керек.

Қорытынды. Әлемнің бес жетекші университетінің кіріс құрылымдарының салыстырмалы талдауы қазақстандық жоғары білім беру жүйесі үшін практикалық қызығушылық тудыратын заманауи жоғары білім беруді қаржыландырудың негізгі үлгілерін анықтады. Зерттеудің негізгі тұжырымдары университеттердің миссиясы мен мамандануына байланысты қаржылық стратегияларын қалыптастыруға сараланған тәсілдің қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстандық университеттер үшін халықаралық тәжірибені бейімдеудің келесі бағыттарын ұсынуға болады:

1. Ұлттық зерттеу университеттері үшін мақсатты:

• Ғылыми зерттеулерді көп арналы қаржыландыру жүйесін дамыту (гранттар, іскерлік келісімшарттар, салалық серіктестіктер)

- Технологиялар трансферті арқылы ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыруды күшейту
- Оксфорд және Кембридж моделдері негізінде эндаументтік қорларды құру.

2. Классикалық университеттер үшін ұсынылады:

Білім беру қызметтерін диверсификациялау: (кәсіби білім беру бағдарламалары, корпоративтік оқыту)

- Тұрақты табыс көзі ретінде баспа қызметін дамыту
- Мүліктік кешенді пайдалануды оңтайландыру

3. Университеттердің барлық түрлері үшін маңызды:

- Мемлекеттік қаржыландыруға тәуелділікті кезең-кезеңмен азайту
- Білім беру инфрақұрылымында МЖӨ тетіктерін дамыту
- Қаржылық тұрақтылықты бақылау жүйесін құру
- Қазақстандық білім беру жүйесінде ETH Zurich университетінің ғылыми салада мемлекеттік-жеке серіктестіктің тиімді моделін құру тәжірибесі, сондай-ақ Мәскеу мемлекеттік университетінің білім беру әлеуетін коммерцияландыру тәжірибесі ерекше маңызға ие. Бұл ретте ұлттық ерекшеліктерді ескеру қажет:

• білім берудегі қайырымдылық дәстүрлерінің шектеулілігі

• ғылыми гранттар нарығының нашар дамуы

• эндаументтер үшін құқықтық базаның жеткіліксіздігі

Одан әрі зерттеудің перспективалық бағыттары мыналарды қамтуы мүмкін:

- дамушы елдердегі қаржыландырудың әртүрлі үлгілерінің тиімділігін талдау
- ЖОО-ның қаржылық тұрақтылығын бағалау әдістемесін әзірлеу
- университет активтерін монетизациялаудың аймақтық ерекшеліктерін зерттеу.

Ұсынылған шараларды іске асыру академиялық автономияны сақтай отырып және ұлттық жоғары білім беру жүйесін дамытудың стратегиялық міндеттерін орындай отырып, қазақстандық университеттерге қаржылық тұрақтылықты арттыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Chernova E., Akhobadze T., Malova A., Saltan A. Higher Education Funding Models and Institutional Effectiveness: Empirical Research of European Experience and Russian Trends // *Voprosy obrazovaniya / Educational Studies Moscow*. – 2017. – №3. – P. 37–82. – <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2017-3-37-82>

2. De Martino M., Tkach G., Kovalenko S. Modern Trends in State Funding of Higher Education // *Vysshee obrazovanie v Rossii*. – 2020. – №3. – P. 45–53. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tendentsii-gosudarstvennogo-finansirovaniya-vysshego-obrazovaniya>

3. Krasnova G., Burangulov E. Analysis of the Principles, Models and Mechanisms of Financing of University Science in Russia // *Science Governance and Scientometrics Journal*. – 2022. – №17(1). – P. 108–135.

4. Uspaeva M., Gachaev A. Analysis of the Impact of Macroeconomic Factors on Budgeting and the Financial System of the Country // *International Journal of Applied Sciences and Technologies "Integral"*. – 2023. – №3. – P. 12–25. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-vliyaniya-makroekonomicheskikh-faktorov-na-byudzhetrovanie-i-finansovuyu-sistemu-strany>

5. Lebedev A., Ugrinovich E. On the State and Prospects of Financial Support for Research Activities of Higher Educational Institutions of the Ministry of Science and Higher Education of Russia within the Framework of Cooperation with the International Center for Scientific and Technical Information// *Informatsiya i innovatsii*. – 2020. – № 15(4). – P. 7–24. – <https://doi.org/10.31432/1994-2443-2020-15-4-7-24>

6. Nurmukhanova G., Ashirbekova D. Endowment Funds as a Component of the Financial Mechanism of Higher Education Institutions in the World and Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2021. – № 137(3). – P. 3–14.

7. An A. Public-Private Partnership as a Mechanism for Financing the Infrastructure of Higher Education Institutions in Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2014. – № 102(2). – P. 234–238.

8. Рейтинг стран мира по уровню расходов на образование. Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) / United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO). – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-education-expenditure>
9. University of Cambridge. Financial information. URL: <https://www.cam.ac.uk/>
10. University of Oxford. Financial statements. –URL: <https://www.ox.ac.uk/>
11. University of London. Financial reports. –URL: <https://www.london.ac.uk/>
12. ETH Zurich. Financial data. – URL: <https://ethz.ch/en.html/>
13. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Финансовая отчетность. – URL: <https://msu.ru/>

REFERENCES

1. Chernova E., Akhobadze T., Malova A., Saltan A. Higher Education Funding Models and Institutional Effectiveness: Empirical Research of European Experience and Russian Trends // *Voprosy obrazovaniya / Educational Studies Moscow*. – 2017. – №3. – P. 37–82. –<https://doi.org/10.17323/1814-9545-2017-3-37-82>
2. De Martino M., Tkach G., Kovalenko S. Modern Trends in State Funding of Higher Education // *Vysshee obrazovanie v Rossii*. – 2020. – №3. – P. 45–53. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tendentsii-gosudarstvennogo-finansirovaniya-vysshego-obrazovaniya>
3. Krasnova G., Burangulov E. Analysis of the Principles, Models and Mechanisms of Financing of University Science in Russia // *Science Governance and Scientometrics Journal*. – 2022. – №17(1). – P. 108–135.
4. Uspaeva M., Gachaev A. Analysis of the Impact of Macroeconomic Factors on Budgeting and the Financial System of the Country // *International Journal of Applied Sciences and Technologies "Integral"*. – 2023. – №3. – P. 12–25. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-vliyaniya-makroekonomicheskikh-faktorov-na-byudzhetrovanie-i-finansovuyu-sistemu-strany>
5. Lebedev A., Ugrinovich E. On the State and Prospects of Financial Support for Research Activities of Higher Educational Institutions of the Ministry of Science and Higher Education of Russia within the Framework of Cooperation with the International Center for Scientific and Technical Information // *Informatsiya i innovatsii*. – 2020. – №15(4). – P. 7–24. – <https://doi.org/10.31432/1994-2443-2020-15-4-7-24>
6. Nurmukhanova G., Ashirbekova D. Endowment Funds as a Component of the Financial Mechanism of Higher Education Institutions in the World and Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2021. – №137(3). – P. 3–14. [in Russian]
7. An A. Public-Private Partnership as a Mechanism for Financing the Infrastructure of Higher Education Institutions in Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2014. – №102(2). – P. 234–238. [in Russian]
8. Rejting stran mira po urovnyu raskhodov na obrazovanie. Organizaciya Ob"edinyonnyh Nacij po voprosam obrazovaniya, nauki i kul'tury (YUNESKO) / United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) [Ranking of countries by level of expenditure on education. United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO)]. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-education-expenditure>
9. University of Cambridge. Financial information. URL: <https://www.cam.ac.uk/>
10. University of Oxford. Financial statements. – URL: <https://www.ox.ac.uk/>
11. University of London. Financial reports. – URL: <https://www.london.ac.uk/>
12. ETH Zurich. Financial data. – URL: <https://ethz.ch/en.html/>
13. Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M. Lomonosova. Finansovaya otchetnost' [Lomonosov Moscow State University. Financial statements]. – URL: <https://msu.ru/>

Берназарова Р.Д., Байгиреева Ж.З., Байдалинова А.С., Аманбаева А.А.

**БЕНЧМАРКИНГ СТРУКТУР ДОХОДОВ УНИВЕРСИТЕТОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
МЕЖДУНАРОДНЫХ МОДЕЛЕЙ ФИНАНСИРОВАНИЯ**

Аннотация

В статье представлен комплексный сравнительный анализ структур доходов ведущих мировых университетов (Кембриджский, Оксфордский, Лондонский университеты, ETH Zurich и МГУ им. М.В. Ломоносова) с применением методологии бенчмаркинга. Исследование выявило три ключевые модели финансирования высших учебных заведений: исследовательско-ориентированную (доминирование государственного финансирования и научных грантов - 69,8% и 19,6-25,5% соответственно), коммерческо-образовательную (основной доход от платных образовательных услуг - 43,7-53,6%) и сбалансированную (равномерное распределение между образовательной, исследовательской и коммерческой деятельностью). Особое внимание уделено анализу факторов финансовой устойчивости, включая диверсификацию доходных источников, эффективную коммерциализацию научных разработок и оптимизацию использования имущественного комплекса. На основании проведенного анализа разработаны практические рекомендации по адаптации международного опыта для казахстанских вузов, в частности: развитие эндаумент-фондов, усиление научно-исследовательской составляющей в структуре финансирования, внедрение механизмов государственно-частного партнерства. Методологическая база исследования включает сравнительный анализ, статистические методы обработки данных и case-study. Полученные результаты имеют значительную практическую ценность для формирования эффективных стратегий финансирования высшего образования в условиях развивающихся экономик.

Bernazarova R., Baigireeva J., Baidalinova A., Amanbayeva A.

**BENCHMARKING STRUCTURES OF UNIVERSITY INCOME: A CONVERSATIONAL ANALYSIS OF
INTERNATIONAL FINANCING MODELS**

Annotation

The article presents a comprehensive comparative analysis of the revenue structures of the world's leading universities (Cambridge, Oxford, University of London, ETH Zurich and Lomonosov Moscow State University) using benchmarking methodology. The study revealed three key models of financing higher education institutions: research-oriented (dominance of state funding and research grants - 69.8% and 19.6-25.5% respectively), commercial-educational (the main income from paid educational services - 43.7-53.6%) and balanced (equal distribution between educational, research and commercial activities). Special attention is paid to the analysis of financial sustainability factors, including diversification of income sources, effective commercialization of scientific developments and optimization of property complex use. Based on the analysis, practical recommendations for adapting international experience for Kazakhstani universities are developed, in particular: the development of endowment funds, strengthening the research component in the structure of funding, the introduction of public-private partnership mechanisms. The methodological basis of the study includes comparative analysis, statistical methods of data processing and case-study. The results obtained are of significant practical value for the formation of effective strategies for financing higher education in developing economies.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).37

УДК 351.81

ГРНТИ 73.43.75

М.Т. Есенова*, докторант PhD¹

Р.О. Бугубаева, к.э.н., профессор¹

Р.Е. Жапарова, PhD²

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан¹

Карагандинский Университет имени Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан²

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: emt_2005@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ГОРОДСКИМ ТРАНСПОРТНЫМ КОМПЛЕКСОМ

В статье рассмотрены современные вызовы и проблемы, связанные с обеспечением эффективности системы государственного управления городским транспортным комплексом в условиях ускоренной урбанизации и роста численности населения в Казахстане. Проведён статистический анализ динамики пассажирооборота на примере Казахстана в целом и Карагандинской области. С использованием методов сравнительного и количественного анализа рассчитаны абсолютные изменения, темпы роста и среднегодовые темпы роста (CAGR), что позволило выявить устойчивую негативную динамику показателей, особенно в постпандемийный период. Показано, что основной спад пассажирооборота наблюдается в 2020 году, что обусловлено влиянием пандемии COVID-19, с последующим медленным восстановлением.

Определены ключевые факторы, сдерживающие развитие городской транспортной системы: недостаточная институциональная координация, ограниченные финансовые ресурсы, слабая интеграция различных видов транспорта, низкий уровень цифровизации, а также отсутствие стратегического планирования на региональном уровне. На основе анализа международного опыта развития транспортных систем выявлены лучшие практики, адаптируемые для условий казахстанских городов.

Проведён сопоставительный институционально-функциональный анализ, на основе которого разработаны рекомендации по совершенствованию государственной политики в данной сфере. В качестве приоритетных направлений предложены: развитие цифровой инфраструктуры, внедрение интегрированных систем управления, усиление роли стратегического планирования, расширение практики государственно-частного партнёрства и повышение финансовой устойчивости транспортных проектов.

Полученные результаты имеют практическое значение для разработки программ устойчивого развития городского транспорта, повышения качества жизни населения и обеспечения экономической активности в городах Казахстана.

Ключевые слова: городской транспортный комплекс, транспортная инфраструктура, государственное управление, транспортная политика, пассажирооборот, транспортная система, оптимизация.

Кілт сөздер: қалалық көлік кешені, көлік инфрақұрылымы, мемлекеттік басқару, көлік саясаты, жолаушылар айналымы, көлік жүйесі, оңтайландыру.

Keywords: urban transport complex, transport infrastructure, public administration, transport policy, passenger turnover, transport system, optimization.

Введение. В современных условиях развития урбанизации и роста численности городского населения система управления городским транспортным комплексом становится одним из ключевых элементов государственной политики. Оптимизация транспортной системы и эффективное ее управление являются ключевыми факторами повышения качества жизни населения, снижения экологической нагрузки и сбалансированного развития городской инфраструктуры.

В настоящее время в Казахстане остаются актуальными проблемы транспортной отрасли, включая снижение объемов пассажирских перевозок в региональных центрах, низкий уровень цифровизации управленческих процессов, а также техническое устаревание инфраструктуры общественного транспорта. Указанные проблемы усугубились в условиях ковидной пандемии в 2020 году, спровоцировав резкое снижение пассажирооборота и ухудшение экономических показателей транспортных операторов. Данная ситуация продемонстрировала уязвимость

транспортных систем к экзогенным шокам, актуализировав потребность во внедрении цифровых технологий и устойчивых моделей управления.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью анализа текущих тенденций транспортного комплекса и разработки обоснованных рекомендаций по повышению эффективности управления городской транспортной системой в условиях новых вызовов, в том числе цифровой трансформации, изменения потребительского поведения и экосистемного подхода к городской инфраструктуре с учетом современных вызовов и внедрения цифровых технологий.

Целью исследования является выявление и анализ динамики пассажирооборота автобусного транспорта в Казахстане и Карагандинской области, а также определение ключевых факторов, влияющих на снижение объемов перевозок. Задачами исследования являются описание и оценка текущих тенденций в пассажирообороте, определение факторов, влияющих на снижение пассажиропотока, выработка предложений по повышению устойчивости и цифровизации управления транспортным комплексом.

В качестве информационной базы использованы официальные статистические данные Бюро национальной статистики. Методология исследования основывается на математическом анализе статистических данных о пассажирообороте в Казахстане и Карагандинской области путем расчета абсолютных изменений, анализа темпов роста, среднегодовых темпов роста (CAGR), анализа внешних и внутренних факторов влияния. В аналитическом инструментарии также применялся сравнительный метод и метод факторного анализа, позволившие выявить ключевые факторы, влияющие на эффективность государственного управления транспортным комплексом РК.

Таким образом, в условиях активной цифровизации и глобальных изменений климатической повестки управление городским транспортом становится не только вопросом удобства передвижения, но и важным аспектом устойчивого развития и экологической ответственности.

Обзор литературы. Проводимые научные исследования акцентируют внимание на анализе текущего состояния транспортной инфраструктуры Казахстана с акцентом на городские транспортные системы, рассматривая проблемы планирования и финансирования, а также предлагая рекомендации по повышению эффективности управления [1]. Ряд исследований посвящен влиянию цифровых технологий на развитие транспортного сектора, анализу примеров внедрения информационных систем в управление городским транспортом и их влияния на пассажиропоток [2].

Особое внимание уделяется анализу социальных и экономических факторов, влияющих на развитие транспортной инфраструктуры, а также стратегиям повышения эффективности управления пассажирским транспортом [3]. Ряд научных исследований направлен на изучение взаимосвязи между качеством управления городским транспортом и уровнем жизни населения в городах Казахстана со сравнительным анализом регионов [4].

Все большее внимание уделяется вопросам интеграции устойчивых технологий в транспортный комплекс Казахстана, анализируются примеры успешных внедрений цифровых решений [5].

Значимость системы государственного управления городским транспортным комплексом определена в ряде законодательных инициатив и Посланиях Президента народу Казахстана [6], [7], [8].

Ряд международных исследований подчеркивает важность управления умной мобильностью, акцентируя внимание на цифровых технологиях и инновационных решениях для городского транспорта [9]. Глобальные тренды в управлении городским транспортом охватывают внедрение цифровых платформ, электрических транспортных средств и системы умного города [10].

Данное исследование позволяет предложить научно-обоснованные подходы к совершенствованию управления городским транспортным комплексом, адаптированные к условиям Казахстана, включая внедрение цифровых технологий, развитие транспортной инфраструктуры, снижение экологической нагрузки и повышение качества транспортных услуг, способствуя устойчивому развитию и улучшению качества жизни граждан.

Основная часть. Современные условия урбанизации и динамичного роста численности городского населения предъявляют повышенные требования к эффективности работы транспортных систем. Городской транспортный комплекс играет ключевую роль в обеспечении мобильности граждан, экономического развития и повышения качества жизни населения. Страны

активно обмениваются опытом и лучшими практиками в области развития транспортной инфраструктуры, позволяющим внедрять передовые подходы и решения.

Внедрение передовых подходов и цифровых технологий требует опоры на точные и систематизированные данные. Для этого необходимо проанализировать статистические показатели, характеризующие пассажирооборот в Казахстане и Карагандинской области, и провести расчет:

- абсолютных изменений, как разницы пассажирооборота между годами;
- темпов роста, как отношения изменения к предыдущему году в процентах;
- среднегодовых темпов роста (CAGR), как усредненного значения ежегодного прироста (рисунок 1, 2).

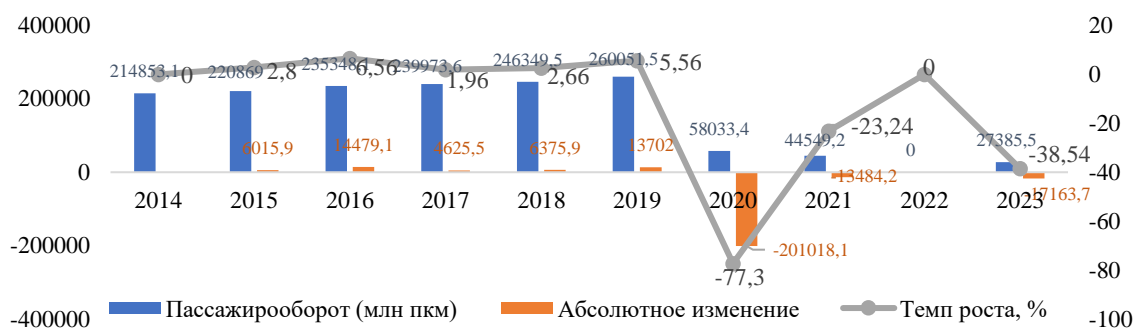

Рисунок – 1. Динамика пассажирооборота Казахстана, млн пкм / %

* составлено автором по источнику [11].

Как видно из рисунка 1, пассажирооборот в Казахстане демонстрирует устойчивый рост до 2019 года. Однако в 2020 году наблюдается значительный спад (-77,3%) из-за влияния пандемии COVID-19. В дальнейшие годы восстановление идет медленными темпами.

По Карагандинской области темпы роста пассажирооборота также сокращаются в ковидном 2020 году (-71,21%) на фоне постепенного сокращения годами ранее, начиная с 2016 года (-9,3%) (рисунок 2).

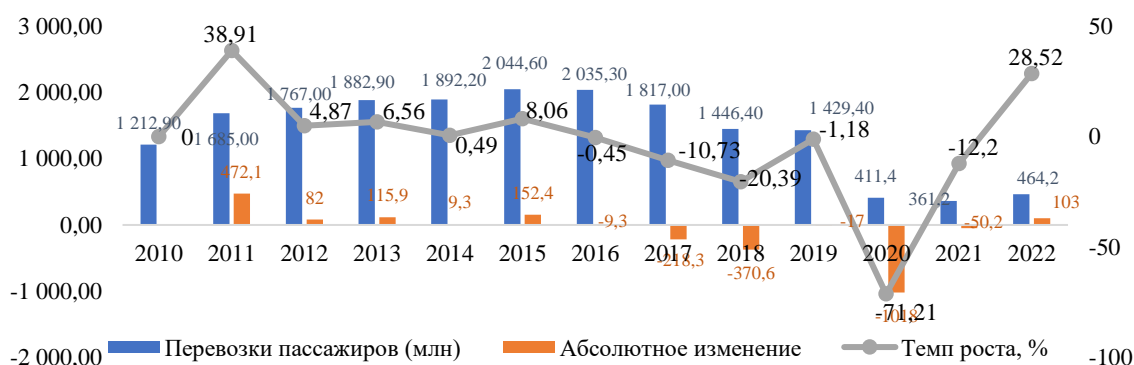

Рисунок – 2. Динамика пассажирооборота Карагандинской области, млн / %

* составлено автором по источнику [11].

Далее определим среднегодовой темп роста (CAGR) для Казахстана в целом по формуле (1):

$$CAGR = \left(\frac{\text{пассажирооборот в 2023}}{\text{пассажирооборот в 2014}} \right)^{1/\text{количество лет} - 1}, \quad (1)$$

Среднегодовой темп роста для Казахстана (CAGR) за период 2014 – 2023 гг. составил:

$$CAGR = \left(\frac{27385,5}{214853,1} \right)^{1/9} - 1 = -18,7\%.$$

Расчет показал, что за указанный период показатель сократился в среднем на **18,7% в год**. Данный результат указывает на **устойчивую негативную динамику** в развитии пассажирских

перевозок на национальном уровне, что может свидетельствовать о недостаточной эффективности транспортной политики, а также последствиях внешних шоков, включая пандемию COVID-19. Это свидетельствует о необходимости адаптации системы государственного управления транспортом к кризисным ситуациям.

Теперь определим среднегодовой темп роста (CAGR) для Карагандинской области по формуле (2):

$$CAGR = \left(\frac{\text{перевозки в 2022 году}}{\text{перевозки в 2010 году}} \right)^{1/\text{количество лет}} - 1, \quad (2)$$

Среднегодовой темп роста (CAGR) для Карагандинской области за исследуемый период составил:

$$CAGR = \left(\frac{464,2}{1212,9} \right)^{1/12} - 1 = -8,6\%.$$

Расчет по Карагандинской области показал среднегодовое снижение объема пассажирских перевозок в регионе на 8,6%, что в целом показывает **более мягкое сокращение,** чем в целом по стране. Тем не менее это может быть связано с уменьшением количества маршрутов или неэффективностью их планирования.

Полученные результаты анализа пассажирооборота городского транспорта в Казахстане и Карагандинской области демонстрируют значительное снижение показателей, особенно в период 2020-2023 годов. Это напрямую связано с рядом факторов, затрагивающих управление транспортным комплексом в РК, и дает основу для анализа текущего состояния и возможностей оптимизации государственной политики в этой сфере.

Ключевыми факторами, влияющими на эффективность государственного управления транспортным комплексом в РК, являются как внешние, так и внутренние системные проблемы, требующие комплексного подхода к их решению.

Во-первых, значительное воздействие на транспортную систему оказала пандемия COVID-19. Этот кризис выявил уязвимость отрасли и необходимость внедрения более гибких стратегий управления. В условиях резкого снижения пассажиропотока особенно актуальными стали меры поддержки перевозчиков, стимулирование спроса на общественный транспорт и ускоренное развитие соответствующей инфраструктуры.

Во-вторых, на состояние транспортной системы влияет недостаточная эффективность в планировании и регулировании. Существует потребность в более глубоком анализе потребностей пассажиров и обеспечении равного доступа к транспортным услугам, особенно в отдалённых и слабообеспеченных районах страны.

В-третьих, наблюдаются трудности в интеграции различных видов городского транспорта. Отсутствие единой маршрутной системы и универсального билета снижает удобство пользования общественным транспортом. Решением данной проблемы может стать создание интегрированной транспортной сети, объединяющей автобусы, трамваи и другие виды транспорта в рамках единого цифрового решения.

Кроме того, важным барьером остается недостаточная цифровизация управления транспортной системой. Для повышения эффективности необходима разработка и внедрение цифровых инструментов управления пассажиропотоком, включая мобильные приложения для отслеживания маршрутов, электронные билеты, а также интеграция этих решений с государственными сервисами.

Наконец, существенным фактором является ограниченность финансовых ресурсов. Для устойчивого развития транспортного комплекса требуется пересмотр действующих механизмов финансирования и субсидирования, в том числе с акцентом на привлечение частных инвестиций через инструменты государственно-частного партнёрства.

Комплексное решение указанных проблем позволит повысить устойчивость, доступность и эффективность городского транспорта, что, в свою очередь, положительно скажется на уровне жизни населения и социально-экономическом развитии страны.

В этом контексте особенно важно обратить внимание на ключевые направления, требующие первоочередного вмешательства. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости пересмотра государственной политики в сфере управления транспортным комплексом. Для

повышения его эффективности следует сосредоточиться на цифровизации, интеграции транспортных систем, стратегическом планировании и устойчивом финансировании. Успешная реализация этих мер позволит не только стабилизировать пассажиропоток, но и улучшить качество жизни граждан (рисунок 3).

Рисунок –3. Рекомендации для совершенствования системы государственного управления транспортным комплексом

**составлено авторами.*

Изучение международного опыта развития транспортных систем позволило провести сопоставительный анализ развития транспортной системы Казахстана и ее регионов с зарубежными примерами. В результате были сформулированы ключевые выводы, касающиеся институциональных и функциональных задач, что, в свою очередь, дало возможность определить приоритетные направления для совершенствования транспортной инфраструктуры, расширения консультационной поддержки и привлечения инвестиций (таблица 1).

Таблица – 1.

Результаты сопоставительного анализа развития транспортных систем в городах Казахстана и за рубежом

№	Направление деятельности	Мировая практика городов	Проблемы казахстанских городов	Необходимые меры
Институциональные задачи				
1	Стратегическое планирование и развитие транспортных систем	Наличие документов стратегического планирования развития	Не разрабатывается практически во всех городах – кроме крупных	- разработка стратегии развития транспортных систем – для всех городов; - при разработке стратегического планирования развития транспортной системы необходим охват всей территории городской агломерации;

		транспортных систем		<ul style="list-style-type: none"> - консультирование в процессе подготовки документации по стратегии развития городского транспорта. - консультирование по альтернативным подходам к организации работы на уровне городской агломерации; - консультирование по составу функций и возможным организационным схемам на местном уровне; - внесение изменений в законодательство по территориальному планированию в целях обеспечения их соответствия со стратегией развития городского транспорта.
2	Институциональная и организационная структура	Структурированная координация проводимой транспортной политики	Чрезмерная Раздробленность стратегических и институциональных полномочий	<ul style="list-style-type: none"> - упорядочивание и рационализация административно-правовых основ.
3	Финансирование	Предсказуемые финансовые ресурсы	Дискреционное распределение ресурсов, непредсказуемость	<ul style="list-style-type: none"> - повышение долгосрочной устойчивости бюджета; - переход на планирование выделяемых финансовых ресурсов; - финансирование первоначальных затрат на создание современных центров организации дорожного движения; - содействие в финансировании капитальных затрат на планирование развития транспортного комплекса, а также на новую систему закупок; - адресная поддержка внедрения электронных систем продажи билетов; - содействие в финансировании первоначальных затрат на формирование информационно-аналитического центра развития транспортных систем.
4	Скоростной внеуличный транспорт	Высокое качество и комфорт перевозок, обеспечение имеющегося спроса в целях повышения конкурентоспособности с легковым автомобилем	Низкое качество обслуживания	<ul style="list-style-type: none"> - оптимизация существующих перевозок, которые потенциально могут быть финансово жизнеспособными; - развитие скоростного пассажирского транспорта и системная интеграция всех видов транспорта.
5	Наземный общественный пассажирский транспорт	Практика проведения стратегических конкурсных торгов и обеспечение коммерческой ответственности и оператора	Низкое качество услуг, предоставляемых традиционными видами транспорта. Недостаточный уровень конкуренции и неправильные	<ul style="list-style-type: none"> - целевые пилотные программы развития скоростного автобусного сообщения; - коммерциализация местных транспортных предприятий и консолидация частных перевозчиков в условиях роста конкуренции; - консультирование по структуре тарифов; - консультирование по процедурам планирования маршрутной сети; - консультирование по вопросам организации альтернативных систем конкурсных торгов;

			<p>стимулы. Неэффективное законодательство.</p>	<p>- внесение поправок в законы о конкурсных торгах (на региональном уровне); - подготовка предварительных вариантов контрактной документации; - изменение правового статуса местных предприятий наземного общественного транспорта.</p>
--	--	--	---	--

* составлено авторами

Развитие транспортной системы предполагает, прежде всего, совершенствование транспортной инфраструктуры с разграничением по институциональным и функциональным задачам. С точки зрения **институционального блока**, особое внимание следует уделить следующим направлениям:

- **совершенствование нормативной базы и механизмов регулирования**, включая повышение эффективности регулирующих органов, что обеспечит более скоординированное и прозрачное управление транспортной системой;
- **развитие механизмов государственно-частного партнёрства** с созданием благоприятных условий для частных инвесторов, что позволит привлечь дополнительные ресурсы в развитие транспортной инфраструктуры;
- **подготовка и повышение квалификации кадров**, особенно в части владения цифровыми и инновационными технологиями, необходимых для современного управления транспортным комплексом;
- **оптимизация моделей финансирования**, направленных на устойчивое развитие транспортных проектов и повышение их инвестиционной привлекательности.

Функциональная составляющая направлена на практическую оптимизацию условий мобильности и обеспечение устойчивости городской среды, реализуемые через модернизацию общественного транспорта с повышением его доступности и минимизацией дорожных перегрузок; создание инфраструктурных объектов для пешеходного и велосипедного перемещения, способствующих экологизации и повышению гибкости транспортной системы; внедрение интеллектуальных систем управления дорожным движением для сокращения заторов и усиления безопасности; экологизацию транспорта за счет использования возобновляемых энергоисточников и низкоэмиссионных транспортных средств; интеграцию цифровых инноваций, включая smart-системы и мобильные приложения для планирования поездок.

Заключение. Для эффективного государственного управления городским транспортным комплексом необходимо обеспечить тесное и скоординированное взаимодействие между государственными органами, частным сектором и местными сообществами. Только в условиях согласованной работы всех заинтересованных сторон возможно создание устойчивой и современной транспортной системы, способной эффективно поддерживать экономический рост, повышать качество жизни населения и обеспечивать комфортную мобильность в условиях активной урбанизации.

Одним из ключевых инструментов в этом направлении может стать модель государственно-частного партнерства, которая позволяет эффективно привлекать ресурсы и управленческие компетенции частного сектора для реализации крупных инфраструктурных проектов, обладающей рядом значительных преимуществ.

Во-первых, это привлечение инвестиций. Государственно-частное партнерство создаёт условия для притока частного капитала, что особенно важно в условиях ограниченности бюджетных ресурсов и высоких инвестиционных потребностей транспортного сектора. Во-вторых, такой подход способствует сокращению нагрузки на государственный бюджет, позволяя распределить финансовую ответственность между государством и бизнесом. Это, в свою очередь, высвобождает государственные средства для финансирования других приоритетных направлений социально-экономического развития.

В-третьих, участие частного сектора способствует повышению качества и эффективности предоставляемых транспортных услуг за счёт внедрения инновационных решений, современных подходов к управлению и эксплуатации объектов. В-четвертых, реализация инфраструктурных проектов через механизмы государственно-частного партнерства, как правило, происходит в более сжатые сроки благодаря оперативности и гибкости частных операторов.

Дополнительно, развитие транспортной инфраструктуры на основе государственно-частного партнерства может способствовать созданию новых экономических зон и улучшению инвестиционного климата, тем самым способствуя общему экономическому росту. Важно также отметить потенциал технической модернизации: частные партнёры приносят с собой новейшие технологии, обеспечивая повышение эффективности и устойчивости транспортных объектов.

Особое значение имеет соблюдение международных стандартов в процессе реализации проектов государственно-частного партнерства. Это особенно актуально в условиях интеграции Казахстана в международные торгово-экономические процессы. Кроме того, внедрение государственно-частного партнерства способствует повышению безопасности перевозок и экологической устойчивости транспорта, что соответствует современным требованиям устойчивого развития.

Казахстану важно адаптировать лучшие международные практики, формируя собственную эффективную модель ГЧП с учетом этих факторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Садыкова Г., Абжапбарова А., Жатқанбаева Э., Урсарова А. Сравнительный анализ инфраструктуры международных транспортных систем // Вестник КазАТК. – 2024. – 134(5). – С. 102–114. – <https://doi.org/10.52167/1609-1817-2024-134-5-102-114>
2. Самиева Г.Т., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С. Комплексный анализ состояния транспортной инфраструктуры Республики Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2022. – №4. – С. 262–274. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-262-274>
3. Зохилов А.А. Центрально-Азиатская транспортная система: инициативы по совместной координации, проблемы и решения / А. А. Зохилов // Экономика Центральной Азии. – 2020. – Т. 4. – №3. – С. 185–196. – <https://doi.org/10.18334/asia.4.3.110886>
4. Смагулова Ш.А., Абдулина Б.А., Саржанов Т.С., Жакупова С.Т. Развитие государственно-частного партнерства в создании транспортной инфраструктуры Казахстана // Качество жизни и управление. – 2023. – №2(59). – С. 82–92. – <https://doi.org/https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-82-92>
5. Тайсаринова А., Гармаш О., Умирзакова Д. Цифровизация транспортной инфраструктуры Республики Казахстан // Вестник КазАТК. – 2023. – №127(4). – С. 24–32. – <https://doi.org/10.52167/1609-1817-2023-127-4-24-32>
6. Послание Президента Республики Казахстан от 17 января 2014 года Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400002014>
7. Послание Президента Республики Казахстан от 11 ноября 2014 года Нұрлы Жол - путь в будущее. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K14002014_2
8. Послание Президента Республики Казахстан от 31 января 2017 года Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017>
9. Docherty I., Marsden G., Anable J. The governance of smart mobility // Transportation Research Part A: Policy and Practice. – 2018. – №115. – P. 114–125. – <https://doi.org/10.1016/j.tra.2017.09.012>
10. Lerner W. The future of urban mobility. Towards networked, multimodal cities of 2050. – 2021. – URL: https://www.adlittle.com/sites/default/files/viewpoints/adl_the_future_of_urban_mobility_report.pdf
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Отраслевая статистика. Транспорт. Динамические ряды. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-transport/>

REFERENCES

1. Sadykova G., Abzhapbarova A., Zhatkanbaeva E., Ursarova A. Sravnitel'nyj analiz infrastruktury mezhdunarodnyh transportnyh sistem. [Comparative analysis of the infrastructure of international transport systems] // Vestnik KazATK. – 2024. – №134(5). – S. 102–114. – <https://doi.org/10.52167/1609-1817-2024-134-5-102-114> [in Russian].

2. Samieva G., Moldakenova E., Utegenova Z. Kompleksnyj analiz sostoyaniya transportnoj infrastruktury Respubliki Kazahstan [Comprehensive analysis of the state of the transport infrastructure of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – №4. – S. 262–274 – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-262-274> [in Russian].
3. Zohidov A. Central'no-Aziatskaya transportnaya sistema: iniciativy po sovmestnoj koordinacii, problemy i resheniya [Central Asian transport system: initiatives for joint coordination, challenges and solutions] / A. Zohidov // Ekonomika Central'noj Azii. – 2020. – T.4. – №3. – S. 185–196. – <https://doi.org/10.18334/asia.4.3.110886> [in Russian].
4. Smagulova S., Abdulina B., Sarzhanov T., Zhakupova S. Razvitie gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v sozdanii transportnoj infrastruktury Kazahstana [Development of public-private partnership in the creation of Kazakhstan's transport infrastructure] // Kachestvo zhizni i upravlenie. – 2023. – №2(59). – S. 82–92. – <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-82-92> [in Russian].
5. Tajsarinova A. Garmash O., Umirzakova D. Cifrovizaciya transportnoj infrastruktury Respubliki Kazahstan [Digitalization of the transport infrastructure of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik KazATK. – 2023. – №127(4). – S. 24–32. – <https://doi.org/10.52167/1609-1817-2023-127-4-24-32> [in Russian].
6. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 17 janvarja 2014 goda Kazahstanskij put'-2050: Edinaja cel', edinye interesy, edinoe budushhee [Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 17, 2014 Kazakhstan's Way-2050: Common goal, common interests, common future.] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400002014> [in Russian].
7. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 11 nojabrja 2014 goda Nырly Zhol - put' v budushhee [Address of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 11, 2014 Nurly Zhol - the way to the future]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K14002014_2 [in Russian].
8. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 31 janvarja 2017 goda Tret'ja modernizacija Kazahstana: global'naja konkurentosposobnost' [Address of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2017 The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017> [in Russian].
9. Docherty I., Marsden G., Anable J. The governance of smart mobility // Transportation Research Part A: Policy and Practice. – 2018. – №115. – P. 114–125. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2017.09.012>
10. Lerner W. The future of urban mobility. Towards networked, multimodal cities of 2050. – 2021. – URL: https://www.adlittle.com/sites/default/files/viewpoints/adl_thefuture_of_urban_mobility_report.pdf
11. Bjuro nacional'noj statistiki po strategicheskemu planirovaniju i reformam RK za 2010-2022gg. [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Industry statistics. Transport. Dynamic series]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-transport/> [in Russian].

Есенова М.Т., Бугубаева Р.О., Жапарова Р.Е.

ҚАЛАЛЫҚ КӨЛІК КЕШЕНІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанда жедел урбанизация мен халық санының өсуі жағдайында қалалық көлік кешенін мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін қамтамасыз етуге байланысты заманауи сын-қатерлер мен мәселелер қарастырылған. Қазақстан және Қарағанды облысы мысалында жолаушылар айналымы динамикасына статистикалық талдау жүргізілді. Салыстырмалы және сандық талдау әдістерін қолдану арқылы абсолюттік өзгерістер, өсу қарқыны және жылдық орташа өсім қарқыны (CAGR) есептеліп, әсіресе пандемиядан кейінгі кезеңде көрсеткіштердің тұрақты теріс серпіні анықталды. Негізгі құлдырау 2020 жылы COVID-19 пандемиясының әсерінен болғаны және одан кейін қалпына келу үдерісі баяу жүріп жатқаны көрсетілді.

Қалалық көлік жүйесінің дамуын тежейтін негізгі факторлар анықталды: институционалдық үйлестірудің жеткіліксіздігі, қаржылық ресурстардың шектеулілігі, көлік түрлерінің әлсіз интеграциясы, цифрландыру деңгейінің төмендігі, сондай-ақ өңірлік деңгейде стратегиялық жоспарлаудың болмауы. Халықаралық көлік жүйелерін дамыту тәжірибесіне талдау жасау арқылы қазақстандық қалалар жағдайына бейімдеуге болатын озық тәжірибелер анықталды.

Институционалдық-функционалдық салыстырмалы талдау жүргізіліп, оның негізінде осы саладағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді. Басым бағыттар ретінде: цифрлық

инфрақұрылымды дамыту, басқарудың біріктірілген жүйелерін енгізу, стратегиялық жоспарлаудың рөлін арттыру, мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті кеңейту және көлік жобаларының қаржылық тұрақтылығын күшейту ұсынылды.

Алынған нәтижелер Қазақстан қалаларында қалалық көлікті тұрақты дамыту бағдарламаларын әзірлеу, халықтың өмір сүру сапасын арттыру және экономикалық белсенділікті қамтамасыз ету үшін практикалық маңызға ие.

Yessenova M., Bugubayeva R., Zhaparova R.

CHALLENGES IN PUBLIC URBAN TRANSPORT GOVERNANCE SYSTEM

Annotation

The article examines contemporary challenges and issues related to ensuring the effectiveness of public administration in the urban transport system under the conditions of rapid urbanization and population growth in Kazakhstan. A statistical analysis of passenger turnover dynamics is conducted, using Kazakhstan as a whole and the Karaganda region as case studies. Based on comparative and quantitative methods, absolute changes, growth rates, and compound annual growth rates (CAGR) were calculated, which revealed a persistent negative trend in indicators, particularly during the post-pandemic period. The analysis shows that the most significant decline in passenger turnover occurred in 2020, due to the impact of the COVID-19 pandemic, followed by a slow recovery.

Key factors constraining the development of the urban transport system were identified: insufficient institutional coordination, limited financial resources, weak integration of different transport modes, a low level of digitalization, and the absence of strategic planning at the regional level. Based on an analysis of international experiences in transport system development, best practices adaptable to the context of Kazakhstani cities were identified.

A comparative institutional and functional analysis was carried out, leading to the development of policy recommendations aimed at improving the public governance of urban transport. Priority areas include the development of digital infrastructure, the implementation of integrated management systems, strengthening the role of strategic planning, expanding the use of public-private partnerships, and enhancing the financial sustainability of transport projects.

The findings have practical relevance for designing sustainable urban transport development programs, improving the quality of life for citizens, and supporting economic activity in Kazakhstan's urban areas.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).38

ӘОЖ 338.1

FTAMP 06.56.21

К.К. Абдикаликов, PhD докторанты¹Б.М. Искаков*, э.ғ.к., доцент¹Г.М. Абауова, к.э.н., доцент²Ә.А. Әлданай, PhD докторанты²

«Тұран-Астана» университеті,

Астана қ., Қазақстан¹Esil University, Astana қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: kulmuhammed@inbox.ru

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС САНАТЫН АНЫҚТАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДАҒЫ РӨЛІ

Мемлекеттің нарықтық инфрақұрылымының нәтижелі қызмет етуі шағын және орта кәсіпкерліктің дамуымен тығыз байланысты. Шағын және орта бизнес нарықтық экономиканың өндірістік қозғаушы күші ретінде ел экономикасының тұрақты әрі үйлесімді дамуына ықпал етеді. Бұл мақалада шағын және орта бизнестің ұлттық экономикадағы маңызы мен рөлі, оларды жіктеудің негізгі критерийлері және мемлекеттік қолдау жүйесіндегі орны жан-жақты талданады.

Тақырыпты зерттеу шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау үдерісінде кәсіпкерлік субъектілерін санаттарға бөлудің өзектілігі айқындалып, Еуропалық Одақ, Америка Құрама Штаттары, Ресей Федерациясы және Қазақстан Республикасында қолданылатын жіктеу тәсілдері мен критерийлері салыстырмалы талдау негізінде қарастырылды. Кәсіпкерлік субъектісі санатын анықтайтын және реттейтін нормативтік құқықтық актілерге талдау жасалынған. Статистикалық мәліметтер негізінде Қазақстандағы кәсіпкерлік субъектілерінің санына, ЖІӨ-гі үлесіне экономикалық статистикалық талдау жүргізілді. «Даму» қоры, «Қазақстанның даму банкі», «Өнеркәсіпті дамыту қоры», «Аграрлық несие корпорациясы», «KazakhExport» сынды ұлттық даму институттарының кәсіпкерлікті қолдаудағы рөлі мен функционалдық қызметі жазылған. Сондай-ақ, мемлекеттік бағдарламалар арқылы кәсіпкерлікті ынталандыру тетіктері жан-жақты талданады.

Тақырыпты зерттеу нәтижесінде келтірілген ұсыныстар ШОБ-ты қолдаудың халықаралық тәжірибесін ескере отырып, Қазақстанда бұл саланы дамытуға бағытталған тиімді шешімдер қабылдауға негіз бола алады. ШОБ субъектілерін дамытуда кездесетін негізгі проблемалар мен оларды шешу жолдары көрсетілген.

Кілт сөздер: шағын және орта бизнес, кәсіпкерлікті қолдау, кәсіпкерлік субъектісі, ЖІӨ, мемлекеттік бағдарлама, қаржылық құралдар, кәсіпорын табысы, жұмыскерлер саны, экономикадағы рөлі

Ключевые слова: малый и средний бизнес, поддержка предпринимательства, субъект предпринимательства, ВВП, государственная программа, финансовые инструменты, доход предприятия, количество работников, роль в экономике.

Keywords: small and medium business, support for entrepreneurship, entrepreneurial entity, GDP, government program, enterprise income, number of employees, role in the economy

Кіріспе. Шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы – кез келген мемлекеттің экономикалық тұрақтылығы мен өркендеуінің басты шарттарының бірі. Бұл секторсыз елдің макроэкономикалық тұрақтылығы туралы сөз қозғау қиын. Сондықтан шағын және орта бизнесті кешенді түрде қолдау үнемі мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының қатарында болады.

Жалпы шағын және орта бизнесті зерттеуді бастамас бұрын кәсіпкерлік сөзінің мағынасын ашып алу қажет.

«Кәсіпкерлік» сөзі француз тілінен алынған және бұл сөз алғаш рет 1723 жылы Жак де Брюслон құрастырған «Dictionnaire Universel de Commerce» атты француз сөздігінде пайда болды. Ұлыбританияда осы мағынада жиі «авантюрист» (англ. adventurer) сөзі қолданылған. Кәсіпкерлікті зерттеу XVII ғасырдың аяғы мен XVIII ғасырдың басындағы классикалық экономиканың негізін қалаушы ирландия-француз экономисті Р. Кантильонның еңбектеріне кездеседі. Р. Кантильон алғаш рет бұл түсінікті «Сауда табиғаты туралы» (Essai sur la Nature du Commerce en Général) атты ғылыми еңбегінде анықтаған. Кантильон кәсіпкерді тауар үшін нақты баға төлеп, оны белгісіз бағаға қайта сататын адам ретінде анықтады және ол сонымен қатар, кәсіпорынның тәуекелін

мойындай отырып, ресурстарды алу және пайдалану бойынша шешімдер қабылдайды деп есептеген. Кантильон кәсіпкерді қаржылық табысты арттыру үшін ресурстарды саналы түрде пайланатын тәуекелшіл адам ретінде қарастырды [1].

Кантильон кәсіпкердің тәуекелді қабылдауға дайын екендігін атап өтіп, кәсіпкер мен қаржы ұсынушы иесінің функцияларын ажыратты.

Шағын және орта бизнестің экономикалық маңыздылығы оның кез келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының басым бағыттарының бірі ретінде танылуына негіз болады. Қазақстан Республикасында бұл сектордың рөлі ел тәуелсіздігін алған кезеңнен бастап экономиканың маңызды құрамдас бөлігі ретінде айқындалды.

Батыс және отандық экономикалық әдебиеттерде «шағын және орта бизнес» түсінігінің түсіндірмесі біршама өзгеріп отырады, дегенмен кейбір ұқсастықтарды анықтауға болады. Жалпы, әр елде шағын және орта бизнес түсінігі қызметі пайда табумен байланысты белгілі бір критерийлер негізінде заңмен жіктелген экономикалық субъектілердің жиынтығы (коммерциялық ұйымдар – заңды тұлғалар және жеке кәсіпкерлер – жеке тұлғалар) ретінде түсіндіріледі [2].

Мақсаты: Мемлекеттік қолдау механизмдерін тиімді іске асыру мақсатында кәсіпкерлік субъектілерін санаттау өлшемдеріне теориялық және салыстырмалы талдау жүргізу арқылы Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнес субъектілерін айқындау критерийлерін жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу.

Міндеті: Еуропалық Одақ, АҚШ, Ресей Федерациясы және Қазақстандағы шағын және орта бизнес субъектілерін санаттау тәжірибесін зерделеу арқылы кәсіпкерлердің мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатысу мүмкіндіктерін саралау және Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік субъектілерін айқындау әдістемесіне өзгерістер енгізу жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Әдебиеттік шолу. ШОБ-тың экономикадағы рөлі әлемнің барлық дерлік елдерінде мойындалған, бірақ оларды мемлекеттік қолдау, кәсіпкерлік санаттарға жіктеу критерийлері әр елдің экономикалық жағдайына және мемлекеттік құрылымына байланысты әр түрлі. Ғылыми әдебиеттерде ШОБ және оларды мемлекеттік қолдаудың теориялық және практикалық аспектілерін қамтитын көптеген зерттеулер бар.

Мақаланы дайындау барысында кәсіпкерлік, оның ішінде ШОБ аясында зерттеулер жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, ғылыми көзқарастары мен пікірлері зерделенді. Мақаланың **теориялық-әдістемелік негізі** кәсіпкерлік субъектілерінің санатын айқындауға арналған нормативтік-құқықтық актілер, сондай-ақ осы тақырып бойынша ғылыми журналдарда жарияланған мақалалар мен зерттеулерден тұрады. Бұл көзқарастар мен дереккөздер шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға қатысты ғылыми тұжырымдарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Одан бөлек, ҚР Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде экономикалық-статистикалық талдаулар жүргізілген.

ШОБ мемлекеттік реттеу мен қолдаудың рөлін зерттеу экономика ғылымының маңызды тақырыбы болып табылады. Көптеген атақты ғалымдар мен зерттеушілер мемлекет саясатының шағын және орта бизнесті дамытуға әсерін, әсіресе осы сектордың өсуі, инновациялары мен тұрақтылығы үшін жағдай жасау контекстінде талдай отырып, осы кәсіпкерлік мәселесін қарастырған. Олардың қатарында У. Баумоль, Х. Варнеке, А. Маршалл, М. Мескон, Ф. Найт, Д.Дж. Речмен, Р. Рютгингер, Ф. Хайек, А. Хоскинг, Й. Шумпетер ғалымдар бар. Кәсіпкерліктің теориялық және тәжірибелік мәселелерін зерттегендер арасында Есилов А., Ильясов К., Кантарбаева А., Мухамеджанов Б., Садикова Э., Сулейменова Г., Токсанова А., Тянь М., Хамитов Н., Сэбден О., Кусайынов М сияқты отандық ғалымдар да аз емес.

Кәсіпкерлік саласын зерттеуші ғалымдар арасында кәсіпкерлікті дамытудағы мемлекеттің рөліне қатысты түрлі көзқарастар қалыптасқан. Мәселен, еуропалық зерттеушілер Дэвид Смолбоун (David Smallbone) мен Фридерике Вельтердің (Friederike Welter) пікірінше, кәсіпкерлікті тікелей қолдау шаралары үкіметтің басты міндеттерінің қатарына кірмейді және мұндай қолдау кәсіпкерлік белсенділікке мемлекеттің сыртқы ортаға ықпалы сияқты деңгейде әсер ете алмайды деп есептейді [3].

Дегенмен, кәсіпкерліктің тұрақты әрі тиімді дамуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекет оның дамуына қолайлы жағдайлар мен негізгі алғышарттарды қалыптастыруы тиіс.

А.Ш.М.М. Ноқе кейбір жағдайларда кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау саясаты оның дамуына кедергі келтіретін тосқауыл ретінде әрекет етуі мүмкін екенін атап көрсетеді. [4].

AnhTuan Doan Icon, Aila Khan Icon, Scott Holmes және Thao Tran мемлекеттік қаржылық қолдаудың шағын және орта бизнес үшін тиімділігі шектеулі екенін және оның қызмет тиімділігін айтарлықтай арттыра алмайтынын атап өтеді [5].

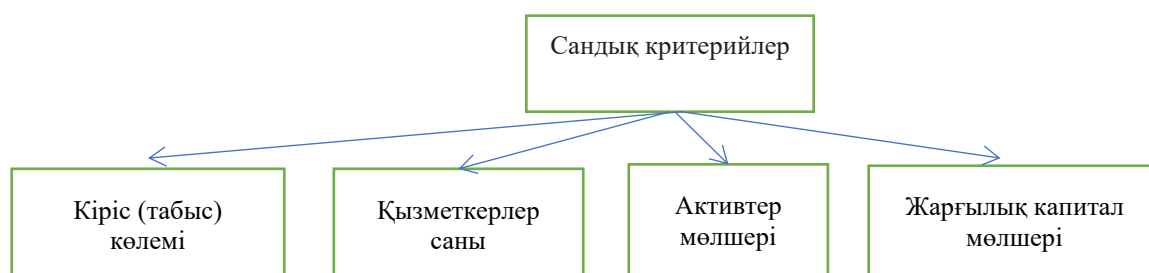
Сонымен қатар, Norin Arshed, Sara Carter және Colin Mason кәсіпкерлік саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімділігінің төмен болуын, ең алдымен, оны қалыптастыру кезеңіндегі мәселелермен, сондай-ақ әзірлеу сатысында өз мүдделерін көздейтін ықпалды қатысушылардың үстемдік етуімен байланыстырады [6]. Алайда, Roymon Panjaitan-ның пікірінше, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау саясаты ШОБ өндірісін ұлғайтуда маңызды рөл ойнайды, алайда кәсіпкерліктің өмір сүруіне қажетті ресурстарды тікелей ынталандыру тиімді емес болып табылады.

Жоғарыда аталған отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу тақырыбы бойынша алуан түрлі пікірлерінің маңыздылығы мен өзектілігі күмән тудырмайды, бірақ ғылыми тұрғыдан одан әрі тереңірек зерттеуді қажет етеді. Бұл өз кезегінде, зерттеу тақырыбының ғылыми маңыздылығын көрсетіп қана қоймай, осы бағытта ұсыныстар жасай отырып, оларды тәжірибеге енгізу бойынша жүйелі жұмыстарды талап етеді.

Зерттеу жұмысы аясында сыни талдау, жіктеу, жүйкелеу, салыстырмалы бағалау, экономика-статистикалық талдаулар жасалынған.

Негізгі бөлім. Кәсіпорындарды ШОБ санатына жатқызу критерийлері үлкен маңызға ие, өйткені компаниялардың қаржыландыру бағдарламаларына және мемлекеттік қолдаудың басқа түрлеріне қолжетімділігі осыған байланысты.

Шағын және орта бизнеске жатқызылатын шаруашылық жүргізуші субъектілерді анықтауда бірыңғай халықаралық стандарттар жоқ. Әр мемлекет өзіне тән критерийлер жиынтығын қолданып, соларға сүйенеді. Мысалы, Германия, Бельгия, Ұлыбритания, Нидерланды және Португалия сияқты елдерде негізгі өлшем ретінде компанияның жылдық айналымы алынса, Италия мен Ирландияда жылжымайтын мүлік көлемі есепке алынады. Дүниежүзілік банктің деректеріне сүйенсек, мұндай критерийлердің жалпы саны елуге жуық [2]. Олардың ішінде жиі қолданылатындарын бөліп көрсетуге болады (1-сурет).

1 – сурет. Шағын және орта бизнесті анықтаудың негізгі сандық критерийлері*

**авторлармен құрастырылған*

Еуроодақ

Қазіргі уақытта ЕО-дағы барлық бизнестің 99%-ын шағын және орта бизнес субъектілері құрайды. ШОБ статусын анықтау Еуропалық Одақтағы кәсіпорындарға қаржылық қолдау мен түрлі бағдарламаларға қатысу мүмкіндігін ашатын маңызды шарт болып табылады.

Еуропалық Одақта ШОБ анықтау критерийлері Еуропалық Комиссияның 2003 жылғы 6 мамырдағы микро, шағын және орта кәсіпорындарды анықтау жөніндегі ұсынымына негізделген және қазіргі уақытқа дейін қолданыста. Құжатқа сәйкес шаруашылық жүргізуші субъектінің көлемін анықтауда біріктірілген тәсіл (комбинированный) қолданылады, онда қызметкерлердің санынан басқа, компанияның жылдық айналымының мөлшері немесе баланс валютасының құны ескеріледі.

Сонымен, біріктірілген тәсіл экономиканың әртүрлі салаларында жұмыс істейтін компаниялардың көлемін объективті бағалауға мүмкіндік береді. Әдетте, өндірістік кәсіпорындарда сауда компанияларына қарағанда қызметкерлер саны көптеу болады, ал айналымы салыстырмалы түрде шағын сауда компаниялары жетекші өнеркәсіптік өндірістік кәсіпорындары айналымынан бірнеше есе жоғары болуы мүмкін [7].

Фирмалардың ШОБ санатына жатқызу критерийлері 1-кестеде көрсетілген.

ЕуроОдақ елдерінде фирмалардың шағын және орта санатына жатқызу критерийлері*

Кәсіпорын санаты	Қызметкерлер саны	Айналым	немесе	Баланс валютасы
		млн.€		
Микро	1-9	2-ге дейін		2-ге дейін
Шағын	10-49	10-ға дейін		10-ға дейін
Орта	50-250	50-ге дейін		43-ке дейін

*[7] негізінде авторлармен жасалынған

Алайда 2020 жылы қолданыстағы критерийлер қайта қаралды. Комиссия компанияның көлемі ШОБ мәртебесін анықтаушы жалғыз фактор емес деген қорытындыға келді (қызметкерлердің санын айналымы және балансы ескере отырып). Шын мәнінде, кейбір жеке компаниялар қолданыстағы критерийлер шеңберінде шағын деп есептелуі мүмкін және олар айтарлықтай қосымша ресурстарға қол жеткізе алады. Яғни, жеке кәсіпорындар ынтымақтас және олармен байланысу арқылы (еншілес кәсіпорын, филиал, бірлескен кәсіпорлік) үлкен кәсіпорындар қатарына жатқызылуы мүмкін.

Комиссияның пікірінше мұндай компаниялар ШОБ мәртебесіне құқықтары жоқ. Сондықтан кейбір күрделі құрылымы бар фирмалар жеке талдауды қажет етеді.

Аталмыш критерийлерге сәйкес келген жағдайда, ЕО-ның бизнес субъектілері үшін 2 негізгі артылықшылықтары бар:

- арнайы шағын және орта бизнеске бағытталған ЕО-ның көптеген бизнесті қолдау бағдарламалары бойынша қолдау алуға құқылы: зерттеулерді қаржыландыру, бәсекеге қабілеттілікті және инновацияларды қаржыландыру

- ЕО-ның әкімшілік талаптарын сақтау үшін төмендетілген алымдар/баж немесе жеңілдетілген талаптар [8].

Кәсіпорын жұмысшылар саны немесе қаржылық көрсеткіштердің жоғарғы шегінен бір рет асып кеткен жағдайда ШОБ мәртебесін бірден жоғалтпайды. Бұл мәртебенің жоғалуы шектеулерлерден екі рет асып кеткен жағдайда ғана орын алады. Бұл шағын және микрокәсіпорындардың мәртебесіне де қатысты.

Кәсіпорын қызметкерлеріне кәсіпорында жыл бойы толық жұмыс істеген қызметкерлер жатады. Сонымен қоса, қызметкерлер санына менеджерлер, серіктестер ретінде тұрақты түрде әрекет ететін иелері жатады. Толық емес немесе маусымдық жұмыс істеген қызметкерлердің салымы жұмыс бірлігінің бір бөлігі (дробь) ретінде есептеледі.

Сонымен қатар, кәсіпорын екі қаржылық критерийдің біреуіне ғана сәйкес келуі керек екенін ескерген жөн. Яғни, фирманың жылдық айналымы 50 миллион еуродан (60 миллион доллар) аспай, ал баланс валютасы 43 миллион еуродан (53 миллион доллар) асқан жағдайда да кәсіпорын ШОБ секторына жатады.

АҚШ

Америка Құрама Штаттарындағы (одан әрі – АҚШ) бизнес көлемін анықтаудың қазіргі жүйесін әлемдегі ең күрделі жүйенің бірі деп санауға болады. АҚШ-та әрбір сала үшін Салалық жіктеудің Солтүстікамерикалық жүйесіне (NAICS) сәйкес жеке критерийлер белгіленеді.

АҚШ-да бизнес субъектілерін шағын және орта кәсіпкерлікке жатқызу критерийлері АҚШ-тың шағын бизнес ісі жөніндегі басқармасымен (Small Business Administration, SBA) анықталады.

Бұл департамент әр штатта кеңселері бар қуатты федералды агенттік болып табылады. АҚШ-да бизнесті ШОБ секторына жатқызу критерийлері тұрақты емес. Елдің экономикасы үнемі өзгеріп отыратындықтан, бұл стандарттар әр 5 жыл сайын қайта қаралады. Қайта қарау барысында АҚШ-тың шағын бизнес ісі жөніндегі басқармасы қоғамдық пікірлерді ескереді. Айта кететін жағдай, АҚШ-та «орта бизнес» түсінігі жоқ.

АҚШ-та шаруашылық субъектісі жұмыс істейтін әрбір сала кәсіпорындары үшін ШОБ-тың нақты анықтамасы бар. Мысалы, егер кәсіпорын өңдеуші өнеркәсіптің (кейбір салалар) бөлігі болып табылса және жұмыс істейтін адамдар саны 500 адамнан аспаған жағдайда ондай субъекті ШОБ болып жіктелуі мүмкін, ал сауда көтерме сауда кәсіпорындары үшін жұмыскерлер саны 100 адамнан аспауы қажет.

Осындай айырмашылықтар әртүрлі өнеркәсіп салаларында да кездеседі. Мысалы, тау-кен өнеркәсібінде алтын, никель немесе мыс кендерін өндіретін кәсіпорындарда қызметкерлер саны 1

500 адамнан аспауы керек, бірақ күміс өндіруші кәсіпорындарда қызметкерлер саны 250 адамнан, ал темір өндіруші кәсіпорындарда 750 адамнан көп болмауы тиіс, осы жағдайда олар ШОБ субъектілері ретінде саналады [9].

АҚШ шағын бизнесті дамытудың ең үлкен мүмкіндіктері бар ел. Бұны статистика дәлелдейді: АҚШ шағын және орта бизнес жағдайын сипаттайтын негізгі көрсеткіштер бойынша көшбасшы (2-кесте).

2 – кесте

АҚШ, Ұлыбритания, Жапония, Германия, ЕО және Ресей елдеріндегі шағын және орта бизнестің негізгі көрсеткіштері, 2022 жыл*

Көрсеткіш	АҚШ	Ұлыбритания	Жапония	Германия	ЕО	Ресей
ШОБ саны, млн	33,4	5,5	3,6	2,6	22,8	6,2
ШОБ-тің кәсіпорындардағы үлесі, %	99,9	99,9	99,7	99,5	99,8	99,8
ЖІӨ-дегі ШОБ-ның үлесі, %	44	51	50	52	50	20
ШОБ сала-сында жұмыс-пен қамтылғандар, млн.адам	58,7	16,4	32,2	18,4	84,6	15,1
Жалпы жұмыс-пен қамтылғандардағы ШОБ үлесі, %	48,8	60,7	68,8	54,4	64	26

*[10] негізінде авторлармен құрастырылған

Ұсынылған деректер жалпы экономиканың даму деңгейі, сондай-ақ, мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық және саяси тұрақтылығы көбінесе шағын және орта кәсіпкерліктің даму дәрежесіне байланыстылығын көрсетеді.

Көптеген басқа елдердегі сияқты, АҚШ-да белгілі бір федералды бағдарламаларға қатысу және федералды келісім-шарттар мен қосалқы мердігерлерді (субконтракт) алу үшін компания шағын бизнес секторына тиесілі болуы керек. АҚШ заңына сәйкес мемлекеттік келісім-шарттар, мысалы кем дегенде 23%-ға шағын кәсіпкерлік субъектілері қызмет көрсетуі тиіс [11].

Шағын бизнес субъектілері келесі мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатыса алады:

– Үкіметтік сатып алуларда шағын кәсіпорындарға арналған квота жүйесі (Small Business Set-Asides) – мемлекеттік келісімшарттардың белгілі бір бөлігі тек шағын кәсіпорындар үшін сақталады;

– **Экономикалық белсенділігі төмен аймақтардағы шағын бизнесті қолдау бағдарламасы (HUBZone)** – бұл бастама арқылы мұндай аймақтарда орналасқан кәсіпорындар мемлекеттік келісімшарттарға қол жеткізуде басымдық алады;

– **Шағын кәсіпорындардың біліктілігін бағалау және растау жүйесі (Certificate of Competency)** – бұл бағдарлама кәсіпкердің мемлекеттік тапсырысты орындауға қажетті ресурстары мен мүмкіндіктері бар екенін анықтауға көмектеседі;

– **Шағын бизнес пен ғылыми мекемелер арасындағы технологиялық әріптестікті қолдау бағдарламасы (STTR)** – зерттеу нәтижелерін бизнес-практикаға енгізуге арналған бастама;

– **Шағын кәсіпорындардың ғылыми-инновациялық жобаларын қаржыландыру бағдарламасы (SBIR)** – бұл бастама шағын бизнеске ғылыми зерттеулер мен жаңа технологиялар әзірлеуге мүмкіндік береді;

– Бизнесі дамыту бағдарламасы Мүмкіндігі шектеулі (мүгедек) әскери қызметкерлерге арналған шағын кәсіпкерлікті қолдау бағдарламасы;

– **Әйелдерге тиесілі шағын бизнес бағдарламасы WOSB (Women-Owned Small Business Program) және табысы төмен әйелдерге бағытталған бағдарламалар (EDWOSB)** – бұл АҚШ-та әйелдердің иелігіндегі және басқаратын кәсіпорындарға арналған арнайы мемлекеттік бағдарлама. Оның мақсаты – әйел кәсіпкерлердің мемлекеттік келісімшарттар нарығына қол жеткізуін кеңейту және гендерлік теңсіздікті азайту;

- Шағын бизнесті қосалқы мердігер ретінде тартуды қолдау бағдарламасы;
- Техникалық және басқарушылық көмек бағдарламасы.

АҚШ-тағы шағын және орта бизнес ретінде қарастырылатын компаниялар мынадай талаптарға сәйкес болуы керек:

- тәуелсіз иелену және басқару құқығына ие болу;
- ұлттық нарықта өз саласында басты орын алмау;
- кез келген құқықтық құрылымдағы коммерциялық қызмет көрсету ұйымы;
- АҚШ-та немесе оның аумақтарында орналасып, әрекет ету. Сондай-ақ, АҚШ аумағында жұмыс істеп, салық төлейтін немесе америкалық өнімдерді, жұмыс күшін пайдаланатын, тіпті АҚШ-тан тыс жерлерде орналасқан компаниялар да ШОБ ретінде саналуы мүмкін.

Сонымен қатар, АҚШ-да компанияны шағын бизнес секторына жіктеудің сандық критерийлері бар. Бұл қызметкерлердің саны мен жылдық кірісі және бұл критерийлер әрқашан бір уақытта жұмыс істемейді. Қызметкерлердің саны соңғы 12 күнтізбелік айдағы кәсіпорында жұмыс істейтін қызметкерлердің орташа санын білдіреді. Жалақы ведомосіндегі әрбір адам қанша сағат жұмыс істегеніне және жұмыс істегеніне қарамастан (уақытша жұмысқа орналасқан жағдай болса да) бір қызметкер ретінде есептелуі керек.

Компанияның жылдық табысы жалпы кіріс ретінде есептеледі, соның ішінде өнімді немесе қызметтерді сатудан түскен кіріс, дивидендтер, пайыздық кірістер, роялти, комиссиялар және т.б., кірістер жатады.

Ресей Федерациясы

Ресей Федерациясында кәсіпкерлік субъектілерін шағын және орта бизнес санатына жатқызу «Ресей Федерациясындағы Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту туралы» 2007 жылғы 24 шілдедегі №209-ФЗ Федералдық заңымен реттеледі. Осы заңға сәйкес ШОБ-ті анықтау үшін төмендегі сандық критерийлер қолданылуда:

- өткен күнтізбелік жылдағы қызметкерлердің орташа саны;
- өткен күнтізбелік жылдағы кәсіпкерлік қызметтен түскен кірістердің көлемі;
- жарғылық капиталдың құрылымы (ұйымдар үшін) [12].

Шағын, орта және микрокәсіпкерлік субъектілері үшін қызметкерлердің орташа саны мен кіріс көлеміне қойылатын талаптар әртүрлі.

Әрбір бизнес түріне критерийлерге сәйкес келу үшін арнайы шарттар анықталған және мына 3-кестеде көрсетілген:

3 – кесте

Шағын және орта бизнес субъектілерінің санатына жатқызу критерийлері*

Көрсеткіштер	Микробизнес	Шағын бизнес	Орта бизнес
Ұйымдар мен жеке кәсіпкерлер үшін өткен күнтізбелік жылдағы қызметкерлердің орташа санының шекті мәні, адам	15	16-100	101-250
Жеңіл өнеркәсіп ұйымдарының өткен күнтізбелік жылдағы қызметкерлердің орташа санының шекті мәні	15	16-100	101-1000
Қоғамдық тамақтандыру ұйымдары мен жеке кәсіпкерлер үшін өткен күнтізбелік жылдағы қызметкерлердің орташа санының шекті мәні	15	16-100	101-1500
Жылдық табыс, млн.рубль	120	800	2 000
Жауапкершілігі шектеулі қоғамдарының (одан әрі – ЖШҚ) және шаруашылық серіктестіктер үшін қосымша критерийлер			
Ұйымның жарғылық (жарғылық) капиталына қатысудың жалпы үлесі	25%-дан аспайтын мөлшерде мыналарға жатады:		
	<ul style="list-style-type: none"> – мемлекет, РФ-ның субъектілері; – қайырымдылық және басқа қорлар; – қоғамдық және діни ұйымдар (бірлестіктер); – муниципалитеттер; 		
	49%-дан аспайтын үлес шетелдік ұйымдарға және (немесе) шағын және орта бизнес (ШОБ) болып табылмайтын компанияларға тиесілі. Шетелдік компаниялардың ЖШҚ-ның жарғылық капиталындағы		

	жалпы қатысу үлесінің мөлшеріне шектеу қойылмайды, егер бұл компаниялар оффшорлық емес болса және қызметкерлердің орташа саны мен кірісі бойынша орта бизнес субъектісі критерийлеріне сәйкес келсе.
Акционерлік қоғамдар үшін қосымша критерийлер	
Капиталдағы жалпы үлесі	<p>Дауыс беретін акциялардың 25%-дан аспауы мыналарға тиесілі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – мемлекет, РФ-ның субъектілері; – қайырымдылық және басқа қорлар; – қоғамдық және діни ұйымдар (бірлестіктер); – муниципалитеттер. <p>49%-дан аспайтын үлес шетелдік ұйымдарға және (немесе) шағын және орта бизнес (ШОБ) болып табылмайтын компанияларға тиесілі. Шетелдік компаниялардың ЖШҚ-ның жарғылық капиталындағы жалпы қатысу үлесіне ешқандай шектеу қойылмайды, егер бұл компаниялар оффшорлық емес болса және қызметкерлердің орташа саны пен кірісі бойынша орта бизнес субъектісі критерийлеріне сәйкес келсе.</p>

**[12] дереккөзі негізінде авторлармен жасалынған*

Бизнес көлемін айқындайтын бірыңғай өлшем критерийлерін заңнамалық деңгейде бекіту, ең алдымен, мемлекеттік қолдау шараларын және жеке қаржыландыру бағдарламаларын тиімді іске асыру үшін қажет. Осы мақсатта 2016 жылдың тамыз айынан бастап Федералдық салық қызметінің ресми сайтында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің бірыңғай тізілімі жұмыс істей бастады. Бұған дейін мұндай ақпаратты Федералдық мемлекеттік статистика қызметі ұсынатын.

Аталған бірыңғай тізілімге деректер тұрақты түрде Заңды тұлғалардың бірыңғай мемлекеттік тізілімінен, жеке тұлғалардың мемлекеттік тізілімінен, Ресей Федерациясының Экономикалық даму министрлігі мен Федералдық салық қызметі және басқа да ресми дереккөздерден алынып енгізіледі.

Қазақстан Республикасы

Қазақстанның жаңа даму моделін қалыптастыру жағдайында негізгі басымдықтардың бірі ашық және өзін-өзі қамтамасыз ететін нарықтық экономиканы құру болып табылады. Осы ретте, ШОБ-ты дамыту экономиканың негізгі драйверлерінің бірі болуы тиіс.

Қазақстан Республика Президентінің жыл сайынғы Жолдауларында шағын және орта бизнестің тұрақты дамуының маңыздылығын атап өтеді. Қазақстан Республикасының Президентінің «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» экономикалық өсудің драйвері ретінде ШОБ-ты дамыту жөніндегі жұмысты жалғастыру қажеттігін, сонымен қатар 2050 жылға қарай ЖІӨ-гі ШОБ үлесін 50%-ға дейін арттырудың маңыздылығын атап өтті.

Еліміздегі шағын және орта бизнес субъектілерінің санаттары мен оларға қатысты критерийлер Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексінде (одан әрі – Кәсіпкерлік кодексі) белгіленген.

Кәсіпкерлік Кодекстің 24 бабына сәйкес кәсіпкерлік субъектілері мынадай санаттарға жатқызылады:

- шағын кәсіпкерлік субъектілері, оның ішінде микрокәсіпкерлік субъектілері;
- орта кәсіпкерлік субъектілері;
- ірі кәсіпкерлік субъектілері.

Кәсіпкерлік субъектілерін санаттарға жатқызу келесідей мақсаттар үшін пайдаланылады:

- мемлекеттік статистика;
- мемлекеттік қолдау көрсету;
- Қазақстан Республикасы заңнамасының өзге де нормаларын қолдану.

Қазақстан Республикасы заңнамасының түрлі нормаларын қолдану және мемлекеттік қолдау көрсету мақсатында 2 негізгі көрсеткіш қызметкерлердің орташа жылдық саны мен орташа жылдық табысы (кірісі) қолданылады.

Жоғарыда аталған критерийлер «Кәсіпкерлік субъектілері жұмыскерлерінің жылдық орташа санын және жылдық орташа табысын есептеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2023 жылғы 29 маусымдағы №125 бұйрығына сәйкес есептеледі.

Кәсіпкерлік субъектілерін санаттарға бөлу тәртібі 4-кестеде ұсынылған.

ҚР-да кәсіпкерлік субъектілерінің санаттары*

Кәсіпкерлік субъектісінің санаттары	Қызметкерлердің орташа жылдық саны, адам	Жылдық орташа кірісі	
		АЕК-пен есептегенде	2025 жылғы көрсеткіш, млн.тг
Шағын бизнес, оның ішінде, микробизнес	100-ге дейін 15-ке дейін	300 000-ға дейін 30 000-ға дейін	1 179,6 117,96
Орта бизнес	101-250	300 000 – 3 000 000	1 179,6 – 11 796
Ірі бизнес	250-ден жоғары	3 000 000-нан аса	11 796-ден жоғары

[13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Ірі кәсіпкерлік субъектісі ретінде екі өлшемнің кемінде біріне немесе екеуіне қатар сәйкес келетін дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар танылады.

Кәсіпкерлік субъектісінің жұмыскерлерінің орташа жылдық саны барлық құрылымдық бөлімшелердегі (соның ішінде филиалдар мен өкілдіктер) қызметкерлерді және жеке кәсіпкердің өзін қамти отырып есептеледі.

Кәсіпкерлік субъектісінің жылдық орташа табысы ретінде соңғы үш жыл ішіндегі жиынтық табыстың немесе ҚР салық заңнамасына сәйкес арнаулы салық режимдерін (патент, оңайлатылған декларация, арнайы мобильді қосымша) қолдану жағдайында алынған кірістердің үш жылға бөлінген сомасы есепке алынады.

Кәсіпкерлік субъектілері жұмыскерлерінің жылдық орташа санын және жылдық орташа табысын есептеу үшін Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің дерекқорында қамтылған ақпарат пайдаланылады.

Кәсіпкерлік субъектісінің жұмыскерлерінің жылдық орташа санын және олардың жылдық орташа табысын айқындау барысында Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігіне қарасты Мемлекеттік кірістер комитетінің ақпараттық деректер базасы негізге алынады.

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік субъектілерінің тізілімін жүргізу, кәсіпкерлік жөніндегі уәкілетті орган – Ұлттық министрліктің міндеті болып табылады. Бұл тізілім кәсіпкерлік субъектілерінің мәртебесін, олардың түрлері мен қызметін электронды түрде бақылауға мүмкіндік береді.

«Е-лицензиялау» порталы арқылы кәсіпкерлік субъектілерінің тізілімін алу процесі толықтай автоматтандырылған және мемлекеттік қызметтерді онлайн алу жүйесіне кіреді. Бұл жүйе кәсіпкерлерге жеңіл әрі жылдам қол жеткізу үшін ыңғайлы құрал болып табылады.

Сонымен қатар, Кәсіпкерлік Кодекстің 24-бабы 4-тармағында мемлекет тарапынан қолдау көрсету және басқа да заңнамалық нормаларды пайдалану үшін кейбір кәсіпкерлік қызмет түрлері арнайы айқындалған. Бұл тізімдегі бизнес субъектілер қызметкерлердің орташа саны мен жылдық орташа кірісіне қарамай, орта кәсіпкерлікке жатады. Олардың қатарына мыналар кіреді:

- 1) есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың прекурсорларының айналымымен байланысты кәсіпкерлік қызмет;
- 2) акцизге жататын тауарларды өндірумен және (немесе) көтерме саудада өткізумен байланысты кәсіпкерлік қызмет;
- 3) астық қабылдау орындарында астықты сақтау қызметі;
- 4) лотерея ұйымдастыру және өткізу қызметі;
- 5) ойын бизнесі саласындағы қызмет;
- 6) радиоактивті материалдардың айналымына байланысты қызмет;
- 7) банк қызметін (не банк операцияларының жекелеген түрлерін) және сақтандыру нарығындағы қызмет (сақтандыру агенті қызметінен басқа);
- 8) аудиторлық қызмет;
- 9) бағалы қағаздар нарығындағы кәсіби қызмет;
- 10) кредиттік бюролар қызметі;
- 11) күзет қызметін көрсету;
- 12) қару мен патрондардың (азаматтық және қызметтік) айналымы саласындағы қызмет [13].

Жоғарыда аталған кәсіпкерлік субъектілері мемлекеттік қаржылық қолдау бағдарламаларына қатыса алмайды.

Соңғы статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, 2025 жылдың 1 қаңтарында елімізде 2 262 392 ШОБ субъектілері тіркелген, оны ішінде шағын бизнес – 2 259 185, орта бизнес – 3 207.

Соңғы он жыл ішінде (2015–2024 жж.) тіркелген заңды тұлғалар саны жыл сайын орта есеппен 4,5%-ға өсіп, 360 287-ден 536 241-ге дейін жетті. Бұл 175 954 бірлікке немесе 48,8%-ға ұлғайғанын көрсетеді. Бұл өсімнің негізгі үлесі шағын заңды тұлғаларға тиесілі, олардың саны жыл сайын шамамен 4,6%-ға тұрақты түрде артып отыр. Ал орта және ірі заңды тұлғалар бойынша мұндай тұрақтылық байқалмайды. Мысалы, жалпы өсім үрдісіне қарамастан, 2016, 2017 және 2019 жылдары аталған санаттағы заңды тұлғалар саны тиісінше 1,3%, 1,4% және 3,1%-ға қысқарған [14].

2015–2024 жылдар аралығындағы ҚР кәсіпкерлік субъектілерінің өзгеру динамикасы 5-кестеде берілген.

5 – кесте.

ҚР-дағы кәсіпкерлік субъектілерінің 2015-2024ж динамикасы*

Бизнес субъектісі	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Шағын	351 229	374 912	403 862	424 796	437 988	453 343	472 777	497 995	517 123	526 826
Орта	6 572	6 502	6 432	6 490	6 297	6 235	6 494	6 685	6 689	6 919
Ірі	2 486	2 436	2 383	2 488	2 402	2 405	2 461	2 558	2 478	2 496
Барлығы	360 287	383 850	412 677	433 774	446 687	461 983	481 732	507 238	526 290	536 241

*[14] негізінде авторлармен құрастырылған

ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметіне сүйенетін болсақ, елімізде 2024 жылдың 9 айында ШОБ-тің ЖІӨ-гі үлесі рекордтық көрсеткішке 39,3%-ға жетті (2023 жылдың 9 айында 36,5%-ды құраған). Оның ішінде шағын бизнестің үлесі 32,2%, орта бизнестің үлесі 7,1%. 2024 жылдың қорытындысы бойынша ШОБ субъектілерінің өнім шығарылымы 81,9 трлн теңгеден асты, ШОБ аясында жұмыспен қамтылғандар саны 4,4 млн адамды құрайды [14].

Елімізде шағын және орта бизнесті қолдау «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі» АҚ-на қарасты ұлттық даму институттары арқылы жүргізіледі. Олардың қатарына мына ұйымдар жатады:

«Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ (одан әрі – «Даму» ҚДҚ)

«Даму» ҚДҚ шағын және орта бизнес субъектілері үшін қаржылық қолдаудың үш құралын ұсынады. Кәсіпкерлікті қолдаудың Бірыңғай кешенді бағдарлама аясында сыйақы мөлшерлемесін субсидиялау, кредиттерге кепілдік беру құралын жүзеге асырады. Сонымен қатар, «Даму» Қоры шағын және орта бизнес субъектілерін қаржыландыру мақсатында екінші деңгейлі банктерге шартты түрде қаржыландыру қызметімен айналысады.

«Қазақстанның Даму Банкі» АҚ (одан әрі – Даму Банкі)

Айтарлықтай оң әлеуметтік-экономикалық әсері бар өндірістік және инфрақұрылымдық инвестициялық жобалардың және экспорттық операциялардың ұзақ мерзімді несиесін ұсынады. Даму Банкінің қаржыландырудағы негізгі басымдығы – қайта өңдеу өнеркәсібі зауыттары, ауыл шаруашылығы өндірісі, азық-түлік пен сусын өндіретін кәсіпорындар, сондай-ақ, қызмет көрсету саласындағы нысандар және басқа да бағыттар.

«Өнеркәсіпті дамыту қоры» АҚ

«Өнеркәсіпті дамыту қоры» АҚ (бұрынғы атауы – БРК Лизинг) Даму Банкінің еншілес ұйымы болып табылады. Негізгі мақсаты – лизингі, өңдеуші өнеркәсіп пен өндірістік инфрақұрылымды дамыту арқылы мемлекеттік инвестициялық саясатты жүзеге асыру, оны жетілдіру мен тиімділігін арттыру, сондай-ақ Қазақстан экономикасына ішкі және сыртқы инвестицияларды тартуға ықпал ету.

«KazakhExport» экспорттық сақтандыру компаниясы» АҚ (одан әрі – KazakhExport)

KazakhExport – Қазақстанның экспорттық кредиттік агенттігі болып табылады және Қазақстан Ұлттық банкі тарапынан реттелетін сақтандыру мен қайта сақтандыру қызметтерін ұсынады. Компанияның миссиясы – шикізаттық емес өнімдер өндірушілері мен қызмет көрсетуші қазақстандық компанияларды шетелдік нарықтарға ілгерілету және экспортты қолдау үшін тиімді қаржылық құралдар ұсыну арқылы олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға жәрдемдесу.

«Qazaqstan Investment Corporation» АҚ

Qazaqstan Investment Corporation-ның басты мақсаты – Қазақстанға шоғырлана отырып, Орталық Азия аймағындағы экономиканың шикізаттық емес салаларында жүзеге асырылатын

жобаларға отандық және шетелдік инвесторларды тарту арқылы оларды бірлесіп қаржыландыру. Қаржыландыру тікелей инвестициялық қорлар арқылы іске асады.

«Аграрлық несие корпорациясы» АҚ

Ауылдағы ірі, орта және шағын кәсіпкерлікті қаржылай қолдау арқылы елдің агроөнеркәсіптік кешенінің (АӨК) тұрақты дамуына және техникалық жаратандырылуына жәрдемдеседі.

Шағын және орта бизнесті қолдаудың қаржылық қолдаудан басқа кәсіпкерлікті қолдаудың Бірыңғай кешенді бағдарлама аясында кәсіпкерлерге мемлекеттік қаржылық емес қолдауды құралдары жүзгере асырылады. Бағдарламаға сәйкес қаржылық емес қолдау операторы болып «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы.

Қаржылық емес қолдау құралдарына кәсіпкерлерге сервистік қызмет мен консультациялық қызметтер көрсету, «Іскерлік байланыстар» құралы, «Мен – кәсіпкер» құралы, ҚР Шағын және орта бизнесті қолдау жөніндегі Еуропалық Қайта Құру және Даму Банкінің (ЕКҚДМ) іскерлік консультациялық қызметтері жатады.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Қазақстан Республикасында қолданылып жүрген ШОБ жіктеу әдістемесі негізінен екі сандық көрсеткішке жылдық табыс көлемі мен жұмыскерлер санына сүйенеді. Бұл тәсіл статистикалық және әкімшілік тұрғыдан қарапайым болғанымен, кәсіпкерлік субъектілерінің шынайы экономикалық әлеуетін, нарықтағы орнын және ұзақ мерзімді даму мүмкіндіктерін толық сипаттай алмайды.

Халықаралық тәжірибе, әсіресе Еуропалық Одақ елдері мен дамыған мемлекеттердің моделдері, сапалық көрсеткіштердің маңызын айқын дәлелдейді. Мұндай көрсеткіштерге капитал құрылымы, инновациялық белсенділік, экспорт үлесі, экологиялық және әлеуметтік жауапкершілік, жергілікті қамту деңгейі сияқты факторлар жатады. Олар кәсіпкерлік қызметтің күрделілігін, тұрақтылығын және ұлттық экономикадағы орны мен маңызын тереңірек ашуға мүмкіндік береді.

Жаһандық экономикалық жағдайлар аясында кәсіпкерлік субъектілерін бағалаудың классикалық өлшемдерін қайта қарау қажеттілігі туындап отыр. Бұл ел ішінде экономикалық саясаттың сапасын арттырып, мемлекеттік қолдауды тиімді бағыттауға жол ашады.

Қорыта айтқанда, елімізде ШОБ-ті тиімді мемлекеттік қолдауды жүзеге асыру мақсатында кәсіпкерлік субъектілері санатын анықтауда **сандық көрсеткіштермен қатар, сапалық көрсеткіштерді енгізу** ұсынылады. Атап айтқанда:

- **Капитал құрылымы** – меншікті және қарыз қаражаттарының арақатынасы;
- **Бюджетке төленетін салық көлемі** – кәсіпкерліктің фискалдық тиімділігі;
- **Жергілікті қамту үлесі** – отандық шикізат пен еңбек ресурстарын пайдалану деңгейі;
- **Экологиялық және әлеуметтік стандарттарға сәйкестік** – өндіріс мәдениеті мен жауапкершілік көрсеткіші;
- **Экспорт үлесі** – кәсіпорынның халықаралық нарыққа шығу деңгейі мен бәсекеге қабілеттілігі.

Осы көрсеткіштерді қолданыстағы әдістемеге енгізу кәсіпкерлік субъектілерінің даму деңгейін неғұрлым нақты және кешенді бағалауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде, **мемлекеттік қолдау шараларын нақты әлеуеті жоғары, стратегиялық маңызды жобаларға бағыттауға жағдай жасайды.**

Аталмыш ұсыныстар Кәсіпкерлік Кодекс пен «Кәсіпкерлік субъектілері жұмыскерлерінің жылдық орташа санын және жылдық орташа табысын есептеу қағидаларын бекіту туралы» ҚР Ұлттық экономика министрлігінің бұйрығына өзгертулер енгізу арқылы жүзеге асырылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Барсук И.А. Предпринимательство как социокультурный феномен: историко-философская реконструкция // Журнал Белорусского государственного университета. Философия. Психология. – 2019. – №3. – 23 с.

2. Передера Ж.С., Гриценко Т.С., Теряева А.С. Малый и средний бизнес: критерии определения и роль в экономике // Вестник Евразийской науки. – 2018. – № 6. – 2 с. – URL: <https://esj.today/PDF/38ECVN618.pdf>

3. Smallbone D., Welter F. The Role of Government in SME Development in Transition Economies // International Small Business Journal. – 2001. – №4(19). – P. 63–77.

4. Hoque A. Does Government Support Policy Moderate the Relationship Between Entrepreneurial Orientation and Bangladeshi SME Performance? A SEM Approach // *International Journal of Business Economics and Management Studies*. – 2018. – № 3(6). – P. 37–59.
5. Doan A., Khan A., Holmes S. SMEs' efficiency in a transitional economy: does innovation and public support schemes matter? // <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13547860.2021.1940693>. 25.07.2021.
6. Arshed N., Carter S., Mason C. The ineffectiveness of entrepreneurship policy: is policy formulation to blame? // *Small Bus Econ*. – 2014. – № 43. – P. 639–659.
7. European Commission. SME Definition – user guide 2020. – URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42921>
8. Single Market Economy – European Commission. – URL: http://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-definition_en
9. Плетнев Д.А., Бархатов В.И., Наумова К.А. Критерии малого и среднего бизнеса в разных странах и его масштабы: сравнительное исследование. Вестник Челябинского государственного университета. – 2021. – № 6. Экономические науки. Выпуск 73. – 153 с.
10. Франке Н. Роль малого бизнеса в экономике США // *Cifra. Экономика*. — 2023. — № 2(2). — URL: <https://cifra-economics.ru/archive/2-2-2023-august/10.23670/ECNMS.2023.2.6>. — doi: 10.23670/ECNMS.2023.2.6
11. Тулепбергенова А.А. Государственная поддержка малого и среднего бизнеса и его роль в развитии регионов РК. Молодежный сборник научных статей «Научные стремления». – 2015. – Выпуск №15. – 61 с. – doi: <https://doi.org/10.31882/2311-4711.2015.15>
12. Федеральный закон «О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации» от 24.07.2007г №209-ФЗ (ред. от 22.07.2024г)
13. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ Заңы
14. Ұлттық статистика бюросы Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Кәсіпорын статистикасы. Қазақстан Республикасындағы субъектілер санының негізгі көрсеткіштері. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-org/publications/279822/>

REFERENCES

1. Barsuk I. Predprinimatel'stvo kak sotsiokul'turnyi fenomen: istoriko-filosofskaia rekonstruktsiia [Entrepreneurship as a sociocultural phenomenon: a historical and philosophical reconstruction] // *Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofii. Psikhologii*. – 2019. – №3. – 23 s. [In Russian]
2. Peredera Zh., Gritsenko T., Teryaeva A. Malyy i sredniy biznes: kriterii opredeleniia i rol' v ekonomike [Small and medium-sized businesses: criteria for definition and role in the economy] // *Vestnik Evraziiskoi nauki*, – 2018. – № 6. – 2 s. – URL: <https://esj.today/PDF/38ECVN618.pdf> [In Russian].
3. Smallbone D., Welter F. The Role of Government in SME Development in Transition Economies // *International Small Business Journal*. – 2001. – № 4(19) – P. 63–77.
4. Hoque A. Does Government Support Policy Moderate the Relationship Between Entrepreneurial Orientation and Bangladeshi SME Performance? A SEM Approach // *International Journal of Business Economics and Management Studies*. – 2018. – №3(6). – P. 37–59.
5. Doan A., Khan A., Holmes S. SMEs' efficiency in a transitional economy: does innovation and public support schemes matter? // <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13547860.2021.1940693>. 25.07.2021.
6. Arshed N., Carter S., Mason C. The ineffectiveness of entrepreneurship policy: is policy formulation to blame? // *Small Bus Econ*. – 2014. – № 43. – P. 639–659.
7. European Commission. SME Definition – user guide 2020. – URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42921>
8. Single Market Economy – European Commission. – URL: http://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-definition_en
9. Pletnev D., Barkhatov V., Naumova K. Kriterii malogo i srednego biznesa v raznykh stranakh i ego masshtaby: sravnitel'noe issledovanie [Criteria for small and medium-sized businesses in different countries

and their scale: a comparative study] // Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2021. – № 6. Ekonomicheskie nauki. Vypusk 73. – 153 s [In Russian].

10. Franke N. Rol' malogo biznesa v ekonomike SSA [The role of small business in the U.S.A economy] // Cifra. Ekonomika. – 2023. – №2(2). – URL: doi: 10.23670/ECNMS.2023.2.6 [In Russian]

11. Tulepbergenova A. Gosudarstvennaia podderzhka malogo i srednego biznesa i ego rol' v razvitiі regionov RK [State support for small and medium-sized businesses and its role in the development of regions in the Republic of Kazakhstan] // Molodezhnyi sbornik nauchnykh statei «Nauchnye stremleniia». – 2015. – Vypusk №15. – 61 s. – doi: <https://doi.org/10.31882/2311-4711.2015.15> [In Russian]

12. Federal'nyi zakon «O razvitiі malogo i srednego predprinimatel'stva v Rossiiskoi Federatsii» ot 24.07.2007g №209-FZ [Federal Law «On the development of small and medium-sized entrepreneurship in the Russian Federation» dated 24.07.2007 No. 209-FZ] (red. ot 22.07.2024g) [In Russian]

13. Qazaqstan Respublicasynyń Kásipkerlik Kodeksi. Qazaqstan Respublicasynyń Kodeksi 2015 jylǵy 29 qazan tagy № 375-V QRZ Zańy [The Entrepreneurship code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan law No. 375-V QRZ dated October 29, 2015]

14. Últtyq statistika byurosy Qazaqstan Respublicasy Strategiyalyq jauparlaw jáne reformalar ájgenttigi. Kásiporyn statistikasy. Qazaqstan Respublicasyndagy sub'ektiler sanynyń negizgi kórsetkishteri. [National Statistics Bureau of the Republic of Kazakhstan, Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Business Statistics. Key Indicators of Entities in the Republic of Kazakhstan.] – URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-org/publications/279822/> [In Kazakh]

Абдикаликов К.К., Искаков Б.М., Абауова Г.М., Әлданай Ә.А.

КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАТЕГОРИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА И ЕГО РОЛЬ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКЕ

Аннотация

Эффективное функционирование рыночной инфраструктуры государства тесно связано с развитием малого и среднего предпринимательства. Малый и средний бизнес, являясь производственной движущей силой рыночной экономики, способствует устойчивому и сбалансированному развитию национальной экономики. В данной статье всесторонне рассматриваются значение и роль малого и среднего бизнеса в национальной экономике, основные критерии их классификации, а также место в системе государственной поддержки.

В ходе исследования темы была выявлена актуальность категоризации субъектов предпринимательства в процессе государственной поддержки малого и среднего бизнеса. На основе сравнительного анализа были рассмотрены подходы и критерии классификации, применяемые в Европейском Союзе, Соединённых Штатах Америки, Российской Федерации и Республике Казахстан. Проведен анализ нормативных правовых актов, определяющих и регулирующих категории предпринимательских субъектов.

На основе статистических данных проведён экономико-статистический анализ количества предпринимательских субъектов в Казахстане и их доли в ВВП. Описана роль и функциональная деятельность национальных институтов развития, таких как фонд «Даму», Банк развития Казахстана, Фонд развития промышленности, Аграрная кредитная корпорация, «KazakhExport» в поддержке предпринимательства. Также подробно рассматриваются механизмы стимулирования предпринимательства через государственные программы.

В результате исследования были сформулированы предложения, которые, с учётом международного опыта поддержки МСП, могут стать основой для принятия эффективных решений, направленных на развитие данной сферы в Казахстане. Обозначены основные проблемы, с которыми сталкиваются субъекты МСП, и предложены пути их решения.

Abdikalikov K., Iskakov B., Abauova G., Aldanay A.

CRITERIA FOR DETERMINING THE CATEGORY OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS AND ITS ROLE IN STAT SUPPORT

Annotation

The effective functioning of a state's market infrastructure is closely linked to the development of small and medium-sized enterprises (SMEs). As a driving force of the market economy, SMEs contribute to the stable and balanced development of the national economy. This article provides a comprehensive analysis of the importance and

role of SMEs in the national economy, the main criteria for their classification, and their place within the system of state support.

The study highlights the relevance of categorizing business entities in the process of state support for SMEs. Through a comparative analysis, the classification approaches and criteria used in the European Union, the United States, the Russian Federation, and the Republic of Kazakhstan are examined. An analysis of regulatory legal acts that define and regulate the categories of business entities is also conducted.

Based on statistical data, an economic and statistical analysis is carried out on the number of business entities in Kazakhstan and their share in the gross domestic product (GDP). The role and functional activities of national development institutions such as the "Damu" Fund, the Development Bank of Kazakhstan, the Industrial Development Fund, the Agrarian Credit Corporation, and "KazakhExport" in supporting entrepreneurship are described. Additionally, the mechanisms for promoting entrepreneurship through government programs are analyzed in detail.

The study presents recommendations that, taking into account international experience in supporting SMEs, may serve as a basis for making effective decisions aimed at developing this sector in Kazakhstan. The main challenges faced by SME entities are identified, along with potential solutions for overcoming them.

Ә.Ә. Әбішева*, докторант PhD¹

В.В. Герасименко, д.э.н., ассоц. профессор²

Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан¹

Московский государственный

университет имени М.В. Ломоносова, г. Москва, Россия²

* - основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: akulik2002@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА НА УСТОЙЧИВОСТЬ ПРОДАЖ: РАЗРАБОТКА КОМПЛЕКСНОЙ МОДЕЛИ

В условиях стремительного роста цифровизации экономики, цифровой маркетинг стал неотъемлемой частью стратегий продвижения товаров и услуг. Особенно важную роль он играет на рынке малого и среднего бизнеса (МСБ), где ограниченные ресурсы требуют максимальной отдачи от маркетинговых инструментов. В данной работе исследуется влияние цифрового маркетинга на устойчивость продаж в сегменте МСБ. Разработана комплексная модель, объединяющая ключевые аспекты цифрового продвижения, включая SEO, контент-маркетинг, социальные медиа и аналитику данных, с целью повышения долгосрочной стабильности продаж. Результаты исследования демонстрируют, что интеграция цифровых каналов с традиционными подходами способствует улучшению клиентской лояльности и росту доходов. Выводы и рекомендации исследования предоставляют практическую ценность для предпринимателей заинтересованных в повышении конкурентоспособности и адаптации к цифровой среде. В последние десятилетия развитие цифровых технологий оказало значительное влияние на все аспекты экономической деятельности, в том числе включая маркетинг. Традиционные подходы к продвижению товаров и услуг уступают место цифровым инструментам, которые предлагают более персонализированные, измеримые и оперативные решения для взаимодействия с целевой аудиторией (ЦА). Одной из наиболее уязвимых и одновременно динамичных групп на рынке являются представители малого и среднего бизнеса (МСБ). Их успех и устойчивость продаж зависят от способности адаптироваться к изменяющимся условиям рынка, а также от эффективного использования ограниченных ресурсов, что делает цифровой маркетинг незаменимым элементом их бизнес стратегии.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, устойчивость продаж, МСБ, SEO, социальные медиа, аналитика данных, клиентская лояльность, интеграция каналов.

Кілт сөздер: цифрлық маркетинг, сату тұрақтылығы, шағын және орта бизнес, SEO, әлеуметтік медиа, деректерді талдау, клиент адалдығы, арналарды интеграциялау.

Keywords: digital marketing, sales sustainability, small and medium-sized business, SEO, social media, data analytics, customer loyalty, channel integration.

Введение. Цифровой маркетинг включает в себя широкий спектр инструментов и методов, таких как: поисковая оптимизация (SEO), маркетинг в социальных сетях (SMM), контент-маркетинг, электронная почта, реклама с оплатой за клик (PPC), аналитика данных и т.д. Эти технологии позволяют компаниям выстраивать более тесные отношения с клиентами и увеличивать охват целевой аудитории, снижая затраты на привлечение новых клиентов. Однако, несмотря на многочисленные преимущества, малый и средний бизнес часто сталкиваются с трудностями при внедрении цифровых инструментов. Ограниченные бюджеты, нехватка квалифицированного персонала и низкий уровень цифровой грамотности становятся серьезными барьерами на пути к использованию потенциала цифрового маркетинга.

Особую актуальность приобретает проблема устойчивости продаж, то есть способности бизнеса сохранять стабильный доход даже в условиях высокой рыночной конкуренции и макроэкономической нестабильности. Использование цифрового маркетинга для повышения устойчивости продаж требует системного подхода, который учитывает как краткосрочные, так и долгосрочные перспективы. Например, создание стратегии цифрового присутствия, ориентированной не только на привлечение клиентов, но и на их удержание, способствует формированию лояльной клиентской базы, что, в свою очередь, обеспечивает устойчивый доход.

Целью данной работы является разработка комплексной модели использования цифрового маркетинга для повышения устойчивости продаж в секторе МСБ. Особое внимание уделяется

интеграции различных цифровых каналов, их взаимосвязям и влиянию на ключевые показатели продаж. Разработка модели базируется на анализе существующих исследований, а также на практическом опыте компаний, успешно внедривших цифровые технологии в свои процессы. Работа охватывает несколько ключевых вопросов. Во-первых, какие элементы цифрового маркетинга оказывают наибольшее влияние на устойчивость продаж? Во-вторых, как можно интегрировать эти элементы в стратегию МСБ для достижения максимальной эффективности? И, наконец, какие практические рекомендации можно предложить предпринимателям для успешного внедрения цифрового маркетинга в условиях ограниченных ресурсов? Настоящее исследование имеет как теоретическое, так и прикладное значение. С одной стороны, оно вносит вклад в развитие научных представлений о взаимосвязи цифрового маркетинга и устойчивости продаж. С другой стороны, его результаты предоставляют конкретные инструменты и рекомендации, которые могут быть использованы предпринимателями для повышения их конкурентоспособности в условиях цифровой экономики.

Обзор литературы. В рамках изучения влияния цифрового маркетинга на устойчивость продаж малого и среднего бизнеса (МСБ) была проанализирована современная научная литература, отражающая как теоретические, так и прикладные аспекты данной темы. Фундаментальные основы маркетинга изложены в работе Ф. Котлера, где рассматриваются ключевые принципы продвижения и формирования спроса в условиях меняющейся рыночной среды [1]. Конкретные стратегии цифрового маркетинга представлены в издании Чаффи Д. и Эллис-Чадвик Ф., где акцент сделан на интеграции онлайн-каналов и измерении их эффективности [2].

Цифровая трансформация МСБ как предпосылка повышения устойчивости продаж рассмотрена в работе Попова Е.В. и Грачева А.Е. [3], а Соколова М.Е. анализирует влияние цифровизации экономики на стабильность выручки предприятий [4]. Иностранные источники, такие как работы Смит П.Р. и Зук З. [5], а также Батр Р. и Келлер К. [7], подчеркивают значимость интеграции офлайн- и онлайн-коммуникаций. Исследования OECD [6] предоставляют макроэкономическую картину трансформации предпринимательства, в то время как Каплан А.М. и Хаенлин М. анализируют возможности и риски применения социальных медиа [8]. Отдельного внимания заслуживает труд Иванова А.А., где детализированы методы маркетинговой аналитики в цифровом пространстве [9], а также отчет Forbes, в котором отражены барьеры и драйверы цифровизации МСБ [10].

Таким образом, совокупность источников подтверждает необходимость комплексного подхода к цифровому маркетингу как инструменту повышения устойчивости продаж в условиях цифровой экономики.

Основная часть. Настоящее исследование основывается на использовании комплекса научных методов, которые обеспечивают систематическое изучение влияния цифрового маркетинга на устойчивость продаж малого и среднего бизнеса (МСБ). Основой исследования стали аналитические данные, полученные из открытых источников, таких как отчеты аналитических агентств, публикации в рецензируемых журналах, а также статистические данные Казахстана. При проведении работы особое внимание уделялось идентификации ключевых факторов, которые способствуют улучшению устойчивости продаж при внедрении цифровых технологий. Системный анализ применялся для выявления взаимосвязей между элементами маркетинговой деятельности и их влияния на продажи. Контент-анализ литературы позволил выделить основные подходы к использованию цифрового маркетинга, которые доказали свою эффективность в условиях МСБ. Для более глубокого понимания изменений в поведении потребителей и бизнес-процессов был использован сравнительный метод который позволил изучить различия между традиционными и цифровыми методами продвижения. Использование экономико-статистического моделирования обеспечило количественную оценку воздействия внедрения цифрового маркетинга на финансовую устойчивость и рост рынка. Ограничения исследования включали региональный контекст и недостаточную репрезентативность данных для некоторых отраслей, тем не менее, результаты могут быть адаптированы для международного применения с учетом различий в культурных и экономических условиях.

Исследование проводилось в несколько этапов включающих, анализ литературы, определение ключевых метрик устойчивости, разработку модели и ее апробацию. На начальном этапе был

проведен обзор научных трудов, описывающих успешные практики внедрения цифровых инструментов в маркетинговые процессы. Особое внимание уделялось моделям интеграции цифровых каналов, таким как SEO, контент-маркетинг, социальные медиа, e-mail маркетинг и аналитические системы.

На следующем этапе был проведен опрос предпринимателей сектора МСБ для выявления наиболее часто используемых инструментов цифрового маркетинга и их влияния на ключевые показатели устойчивости продаж. Опрос включал 50 респондентов из различных отраслей экономики, включая розничную торговлю, услуги и производство. Респонденты оценивали эффективность пяти ключевых инструментов цифрового маркетинга (SEO, социальные медиа, e-mail маркетинг, контекстная реклама и CRM-системы) по десятибалльной шкале, где 10 означает максимальное влияние на устойчивость продаж.

Результаты анализа показали наибольшую популярность среди предпринимателей, поисковую оптимизацию (SEO) которая применяется в 75% компании. Данный инструмент был оценен как наиболее результативный с точки зрения устойчивости продаж получив среднюю экспертную оценку в 8,5 баллов из 10. Это объясняется тем что SEO способствует долгосрочному увеличению органического трафика и формирует стабильный поток потенциальных клиентов. Следом по частоте использования идут социальные медиа которые задействованы в маркетинговых стратегиях 68% опрошенных предприятия. Эффективность данного канала была оценена в 8,2 баллов что свидетельствует о его высокой значимости для повышения клиентской вовлеченности, формирования доверия и оперативного взаимодействия с целевой аудиторией. E-mail маркетинг несмотря на более низкий уровень использования (60%) также продемонстрировал высокий уровень влияния на устойчивость продаж с оценкой в 7,5 баллов. Участники исследования отметили что данный инструмент особенно эффективен при работе с существующей базой клиентов обеспечивая персонализированное общение и стимулирование повторных покупок. Контекстная реклама используется в 55% компаний и получила среднюю оценку эффективности в 7,2 балла. Она рассматривается как действенный инструмент для быстрого привлечения клиентов, особенно при запуске акций или выходе на новый рынок. Однако респонденты также отметили что этот канал требует значительных затрат и детальной настройки для достижения высокой рентабельности. Наименее распространенным но тем не менее значимым инструментом оказались CRM-системы задействованные в 45% компаний. Несмотря на более низкую частоту использования уровень влияния на устойчивость продаж был оценен в 6,8 баллов, что указывает на важность управления взаимоотношениями с клиентами и построения лояльной клиентской базы в условиях растущей конкуренции. Полученные данные использовали для статистического анализа для выделения наиболее значимых факторов, влияющих на устойчивость продаж. Основными метриками анализа стали: рост выручки, удержание клиентов, увеличение среднего чека и снижение затрат на привлечение клиентов.

Полученные оценки были организованы в таблицу и использованы для расчета корреляций между инструментами (показывает взаимосвязь между инструментами цифрового маркетинга и устойчивостью продаж). Методика расчета корреляций основана на коэффициенте Пирсона, который измеряет степень линейной зависимости между двумя переменными. Коэффициенты варьируются от -1 до 1 (таблица 1):

Таблица – 1.

Корреляционная матрица

	SEO	Социальные медиа	Email-маркетинг	Контекстная реклама	CRM-системы
SEO	1	0,94	0,57	0,46	0,86
Социальные медиа	0,94	1	0,71	0,66	0,97
Email-маркетинг	0,57	0,71	1	0,98	0,86
Контекстная реклама	0,46	0,66	0,98	1	0,82
CRM-системы	0,86	0,97	0,86	0,82	1

*составлена авторами

- Значения ближе к 1 указывают на сильную положительную корреляцию.
- Значения ближе к -1 свидетельствуют о сильной отрицательной корреляции.
- Значения около 0 показывают отсутствие линейной взаимосвязи.

На основании оценок респондентов была рассчитана корреляция между каждым инструментом цифрового маркетинга и устойчивостью продаж:

- Высокая корреляция между SEO и социальными медиа указывает на синергетический эффект, который возникает при их совместном использовании.

- Низкая корреляция между CRM-системами и контекстной рекламой может свидетельствовать о том, что эти инструменты используются в разных стратегических целях. Результаты матрицы показывают, что интеграция инструментов цифрового маркетинга играет ключевую роль в повышении устойчивости продаж. Например, компании, эффективно сочетающие SEO и социальные медиа, добиваются большей стабильности продаж за счет охвата широкой аудитории и построения лояльности.

"Матрица корреляций указывает на наиболее значимые инструменты цифрового маркетинга — SEO, социальные сети и e-mail маркетинг — оказывающие существенное влияние на устойчивость продаж за счёт высокой взаимосвязи между ними. Для повышения стабильности доходов компаниям следует сосредоточиться на эффективной интеграции этих инструментов и рациональном распределении ресурсов.

Таблица – 2.

Распределение расходов по инструментам

Инструменты	Средний процент от общего бюджета	Эффективность (ROI)	Пример отрасли
Социальные сети	30%	Высокая	Розничная торговля
Контекстная реклама	25%	Средняя	Технологические стартапы
SEO	20%	Высокая	Электронная коммерция
E-mail маркетинг	15%	Средняя	Услуги B2B
Аналитика данных	10%	Очень высокая	Любая отрасль

** составлен авторами*

В современных условиях интенсивной конкуренции и стремительных изменений на рынке цифровой маркетинг выполняет важнейшую функцию в обеспечении стабильности продаж. Применение таких инструментов, как SEO, контекстная реклама, e-mail рассылки и социальные медиа, позволяет точнее сегментировать целевую аудиторию и значительно повысить эффективность коммуникации с клиентами (таблица 2).

Цифровые технологии нового поколения открывают компаниям не только возможность выхода на новые рынки, но и формируют основу для построения долгосрочных отношений с клиентской аудиторией, что особенно актуально для сектора малого и среднего бизнеса. Одним из важнейших аспектов является способность цифрового маркетинга минимизировать рыночные риски. Системы аналитики позволяют компаниям своевременно прогнозировать изменения в потребительском спросе, выявлять поведенческие паттерны и вносить корректировки в маркетинговые стратегии практически в режиме онлайн. Это обеспечивает гибкость бизнеса и устойчивость перед внешнеэкономическими вызовами. Дополнительно, использование цифровых решений способствует более прозрачному управлению маркетинговыми бюджетами, что имеет особую значимость для МСБ с ограниченными ресурсами. Высокая результативность цифрового маркетинга также выражается в усилении конкурентных позиций: применение персонализированного подхода и таргетированной рекламы способствует привлечению лояльной аудитории, что в итоге способствует росту прибыли и устойчивому положению компании на рынке.

Ряд научных исследований подтверждает значимость цифрового маркетинга как одного из ключевых механизмов обеспечения устойчивости продаж в секторе малого и среднего предпринимательства. Согласно различным публикациям, представители МСБ всё активнее прибегают к использованию цифровых каналов для налаживания коммуникации с клиентами и продвижения своей продукции. Выводы исследований свидетельствуют о том, что стратегии, основанные на анализе данных, способствуют повышению уровня вовлеченности целевой аудитории и росту показателей конверсии. Особое внимание в научной литературе уделяется роли социальных сетей, предоставляющих эффективные инструменты для детального сегментирования потребителей и персонализации маркетинговых предложений.

Применение технологий обработки больших данных (big data) предоставляет бизнесу возможность предугадывать поведенческие модели потребителей и значительно повышать точность реализации маркетинговых стратегий. Наряду с этим, исследовательские данные демонстрируют, что организации, активно внедряющие цифровые решения, добиваются более высокой операционной эффективности и демонстрируют устойчивость в условиях экономической турбулентности.

Полученные в ходе исследования данные подтверждают существенное влияние цифрового маркетинга на обеспечение стабильности продаж. Организации, внедряющие аналитические инструменты и цифровые платформы для управления клиентскими отношениями, демонстрируют более высокие показатели удержания потребителей и рост среднего чека. Анализ показал, что использование таких цифровых инструментов, как поисковая оптимизация и контекстная реклама, напрямую способствует увеличению трафика на корпоративные интернет-ресурсы, что положительно влияет на рост объёмов продаж.

Среди значимых эффектов внедрения цифровых каналов взаимодействия с клиентами особенно выделяется рост их удовлетворённости, обусловленный персонализированным подходом в коммуникациях. Это приобретает ключевое значение для представителей малого и среднего предпринимательства, стремящихся повысить свою конкурентоспособность в условиях доминирования крупных игроков. В то же время, несмотря на эффективность подобных решений, многие компании сталкиваются с рядом затруднений — среди которых можно выделить ограниченность финансовых ресурсов и нехватку специалистов, обладающих необходимыми цифровыми компетенциями. Решение этих проблем требует системного подхода: внедрения программ целевого обучения персонала и разработки мер институциональной поддержки цифровизации бизнес-процессов.

Опираясь на результаты теоретического анализа и эмпирических наблюдений, была сформирована целостная модель устойчивости продаж, ориентированная на объединение ключевых элементов цифрового маркетинга. Структура модели включает четыре взаимосвязанных компонента, каждый из которых выполняет значимую функцию в обеспечении стабильности доходов предприятий, относящихся к сегменту малого и среднего бизнеса.

1. Каналы привлечения клиентов. Первый компонент модели охватывает стратегии и инструментарий, ориентированные на расширение клиентской базы. Важнейшими элементами этого блока выступают поисковая оптимизация (SEO), контекстная реклама, таргетинг и продвижение через социальные платформы. Эти цифровые механизмы способствуют увеличению узнаваемости бренда, расширению охвата целевой аудитории и формированию интереса к продуктам или услугам. Так, применение SEO позволяет повысить видимость корпоративного сайта в поисковых системах, что имеет особое значение для предприятий малого и среднего бизнеса с ограниченными ресурсами на продвижение. В свою очередь, таргетированная реклама в социальных сетях обеспечивает точное попадание в интересы потенциальных клиентов, повышая эффективность коммуникации. Комплексное использование этих инструментов создает синергетический эффект, позволяющий МСБ привлекать новых клиентов при минимальных затратах, что критически важно в условиях ограниченных бюджетов.

2. Управление взаимодействием с клиентами. Второй блок модели посвящен созданию и поддержанию долгосрочных отношений с клиентами. Центральными элементами этого блока являются CRM системы и e-mail маркетинг. CRM системы позволяют компаниям автоматизировать управление взаимодействиями с клиентами, персонализировать их опыт и повысить общую удовлетворенность. Инструментом поддержания постоянной связи с клиентской аудиторией выступает e-mail маркетинг, позволяющий своевременно информировать пользователей о новинках ассортимента, проводимых акциях и специальных предложениях, тем самым стимулируя их к совершению повторных покупок. Применение персонализированных рассылок в рамках данного направления способствует формированию устойчивой потребительской привязанности, росту среднего чека и увеличению вероятности возврата клиента.

3. Аналитика и корректировка. Третий компонент модели сосредоточен на внедрении систем аналитики, предназначенных для отслеживания результатов маркетинговых мероприятий и проведения их комплексного анализа. В этом разделе особое внимание уделяется таким показателям, как коэффициент конверсии, эффективность вложений (ROI) и затраты на привлечение одного покупателя (CAC). Использование цифровых инструментов анализа позволяет

бизнесу своевременно фиксировать изменения в модели поведения клиентов и оперативно адаптировать свои маркетинговые действия. Так, например, отслеживание изменений в конверсии помогает обнаружить «слабые звенья» в процессе продаж и своевременно устранять их. Анализ рентабельности инвестиций, в свою очередь, даёт возможность более эффективно планировать расходы, перераспределяя бюджет в пользу наиболее результативных каналов коммуникации.

4. Интеграция каналов. Ключевым компонентом предложенной модели выступает скоординированное использование различных маркетинговых каналов. Такой подход позволяет формировать многослойные коммуникационные стратегии, в которых каждый канал применяется с учётом его сильных сторон для достижения единой цели. Интеграция выражается, к примеру, в следующем: успешное продвижение в социальных сетях способствует привлечению пользователей на официальный сайт компании, где предусмотрена возможность подписки на информационную рассылку. Далее посредством e-mail маркетинга клиенты получают индивидуализированные предложения, что способствует повышению вероятности совершения повторных покупок. Таким образом, взаимодействие каналов создаёт кумулятивный эффект, обеспечивая более высокую эффективность использования маркетинговых ресурсов и рост отдачи от вложений.

Эффективность модели была протестирована на основе данных собранных в ходе эмпирического исследования. Результаты показали что компании использующие комплексный подход к цифровому маркетингу демонстрируют значительно более высокую устойчивость продаж по сравнению с теми кто применяет разрозненные инструменты. В частности интеграция SEO и социальных медиа способствовала увеличению клиентского потока на 20%, а использование аналитики и CRM систем позволило увеличить коэффициент удержания клиентов на 15%. Это подчеркивает важность синергетического подхода к использованию цифровых инструментов и значимость их координации в рамках единой модели. Разработанная модель устойчивости продаж в сегменте МСБ демонстрирует как цифровой маркетинг может быть интегрирован в единую систему для достижения стабильного роста. Компании следуя данной модели могут эффективно привлекать и удерживать клиентов, адаптироваться к изменениям рыночных условий и обеспечивать долгосрочную устойчивость своего бизнеса (рисунок 1) анализируя ключевые блоки модели и их взаимосвязь.

Рисунок –1. Модель устойчивости рынка

**составлен авторами*

Модель устойчивости продаж не является линейной конструкцией, а представляет собой динамическую систему, в которой блоки взаимосвязаны и оказывают влияние друг на друга через механизмы обратной связи. Например блок аналитики и оптимизации обеспечивает постоянное улучшение работы всех других блоков. Аналитические данные, такие как коэффициент конверсии или возврат инвестиций (ROI) позволяют корректировать стратегию привлечения клиентов делая SEO или таргетированную рекламу более эффективной.

Другая взаимосвязь проявляется между управлением взаимодействием с клиентами и интеграцией каналов. Например CRM системы собирают данные о предпочтениях клиентов что позволяет улучшить содержание e-mail кампаний и рекламу в социальных сетях. Это создает

циклическую зависимость где качественная работа одного блока усиливает эффективность других. Таким образом модель функционирует как единый организм: данные поступающие из аналитики влияют на корректировку каналов привлечения, а персонализация взаимодействия с клиентами повышает их вовлеченность что в свою очередь улучшает данные для аналитики (таблица 3).

Таблица – 3.

Взаимосвязь блоков модели и их эффект

Исходный блок	Взаимосвязанный блок	Результат взаимодействия
Аналитика и оптимизация	Каналы привлечения клиентов	Корректировка SEO и рекламы для улучшения ROI и снижения стоимости привлечения клиента
Управление взаимодействием	Интеграция каналов	Использование данных CRM для персонализации e-mail и таргетированной рекламы
Интеграция каналов	Каналы привлечения клиентов	Усиления влияния социальных медиа через кампании с мульти-канальной поддержкой

*составлен авторами

Данная модель подчеркивает важность стратегической координации инструментов цифрового маркетинга. Ее структура позволяет компаниям эффективно распределять ресурсы фокусируясь как на привлечении, так и на удержании клиентов что способствует долгосрочной устойчивости продаж. Интеграция аналитики и каналов привлечения клиентов способствует выявлению ключевых показателей эффективности (KPI) и их дальнейшей оптимизации обеспечивая измеримые результаты.

В рамках проведенного исследования были рассмотрены ключевые направления воздействия цифрового маркетинга на устойчивость продаж в сегменте малого и среднего предпринимательства. Полученные результаты свидетельствуют о том, что внедрение цифровых решений способствует укреплению конкурентных позиций, улучшению качества коммуникации с клиентами, а также росту потребительской лояльности.

Разработанная модель обладает высокой степенью адаптивности, что позволяет эффективно реагировать на изменения, происходящие в цифровой среде. Так, изменение предпочтений целевой аудитории или рост популярности новых социальных платформ может потребовать пересмотра стратегии и перераспределения ресурсов между маркетинговыми каналами. К примеру, в случае смещения интереса пользователей от таких платформ, как Facebook и Instagram, в сторону TikTok, компания может оперативно скорректировать блок привлечения, интегрируя новые форматы. Аналогично, внедрение передовых технологий — таких как искусственный интеллект или голосовой поиск — способно трансформировать подходы к поисковой оптимизации и таргетированной рекламе. Гибкость модели обеспечивает компаниям возможность сохранять актуальность и конкурентоспособность в условиях стремительных цифровых трансформаций. Такая динамичность делает модель особенно актуальной для малого и среднего бизнеса, который сталкивается с ограниченными ресурсами. Возможность быстрого реагирования на изменения позволяет не только сохранять устойчивость продаж но и извлекать выгоду из новых рыночных возможностей (таблица 4).

Таблица – 4.

Динамичность модели в условиях изменения

Изменения в цифровой среде	Реакция модели	Пример адаптации
Появление новых социальных платформ	Перераспределение бюджета между каналами	Добавление Tik-tok в стратегию привлечения клиентов
Развитие технологий искусственного интеллекта	Внедрение AI-решений для автоматизации аналитики	Использование AI для прогнозирования спроса
Смена предпочтений аудитории	Изменение контента и каналов коммуникации	Увеличение числа видео-кампаний в социальных медиа

*составлен авторами

Заключение. Практическая ценность модели подтверждается реальными кейсами. Один из примеров компания занимающаяся онлайн-розничной торговлей смогла увеличить удержание клиентов на 20% за счет использования аналитики для оптимизации e-mail рассылок. Данные о предпочтениях клиентов собранные через CRM систему позволили персонализировать предложения что привели к росту повторных покупок. Еще один пример связан с использованием интеграции каналов. Примером успешной цифровой стратегии может служить организация, предоставляющая образовательные услуги, которая осуществляла привлечение целевой аудитории посредством социальных сетей с последующим перенаправлением пользователей на SEO-оптимизированный веб-ресурс. На сайте посетителям предлагалась возможность подписки на e-mail рассылку, в рамках которой распространялись персонализированные предложения. Такая модель взаимодействия способствовала увеличению коэффициента конверсии на 15%.

Применение ключевых цифровых инструментов — таких как поисковая оптимизация, контекстная реклама, социальные платформы и персонализированные коммуникации — предоставляет малым и средним компаниям возможность адаптироваться к колебаниям рыночной среды и более рационально управлять своими ресурсами. Установлено, что внедрение аналитических систем и прогнозных алгоритмов способствует снижению степени неопределённости и ускоряет процесс принятия управленческих решений, что приобретает особую актуальность в условиях усиливающейся конкуренции и нестабильной экономической обстановки.

Тем не менее цифровая трансформация сопровождается рядом серьёзных вызовов, среди которых — ограниченность финансовых возможностей, дефицит квалифицированных кадров, а также необходимость инвестиций в повышение компетенций персонала. Решение данных проблем требует усиления государственной поддержки и развития специализированных программ обучения, ориентированных на цифровизацию бизнеса.

Одним из ключевых преимуществ представленной модели является её высокая степень гибкости позволяющая адаптироваться к динамике рыночной среды включая появление новых цифровых платформ технологические сдвиги и трансформацию предпочтений целевой аудитории. Гибкость в управлении ресурсами и возможность оперативного их перераспределения между различными каналами привлечения клиентов, а также внедрение современных технологий, включая искусственный интеллект, обеспечивают широкую адаптивность модели и её пригодность к использованию в разных сферах и рыночных условиях.

Особое значение в данной модели отводится блоку, связанному с аналитикой и оптимизацией, поскольку именно он обеспечивает постоянную обратную связь и позволяет принимать управленческие решения на основе актуальных данных. Использование аналитических инструментов предоставляет компаниям возможность выявлять наиболее результативные механизмы продвижения, сокращать лишние затраты и повышать рентабельность вложений. Такой системный подход укрепляет стабильность продаж и способствует формированию гибкой бизнес-структуры, что особенно актуально для субъектов малого и среднего бизнеса в условиях нестабильной экономической среды и меняющихся потребительских предпочтений.

Практическая значимость данного исследования заключается в его прикладной ценности для разработки результативных маркетинговых подходов, способствующих укреплению стабильности продаж и усилению позиций предприятий в конкурентной среде. Перспективы для дальнейших научных изысканий связаны с детальным исследованием современных технологических решений — таких как алгоритмы искусственного интеллекта и системы обработки больших массивов данных, которые открывают новые возможности для совершенствования цифрового маркетинга.

Эффективность предложенной модели находит подтверждение в реальной практике: примеры из бизнес-среды демонстрируют, что интеграция разнообразных каналов продвижения позволяет компаниям достигать ощутимых результатов — увеличивать средний чек, удерживать клиентов и повышать общую доходность. Взаимодействие ключевых компонентов модели — от механизмов привлечения до аналитических и интеграционных блоков — обеспечивает системность подхода, в основе которого лежит не разрозненное применение инструментов, а их стратегически выстроенное сочетание. Это доказывает, что стабильность продаж достигается за счёт комплексного, технологически подкреплённого маркетингового управления.

Результаты исследования акцентируют внимание на значимости цифровой трансформации маркетинговых процессов как одного из ключевых факторов обеспечения устойчивого развития и стабильности малого и среднего предпринимательства. В современных реалиях цифровой

маркетинг перестаёт быть лишь инструментом продвижения и становится неотъемлемой частью стратегического управления, оказывая непосредственное влияние на конкурентоспособность организаций.

Предложенная модель демонстрирует высокий уровень адаптивности, что делает её применимой к различным отраслям и условиям функционирования бизнеса. Её использование предоставляет дополнительные возможности для предприятий, стремящихся внедрять инновации и быстро реагировать на вызовы, сопряжённые с процессами цифровизации экономики и изменением поведенческих сценариев потребителей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, В. Вонг, Д. Сондерс. – 6-е изд. – Москва: Питер. – 2022. – 800 с.
2. Чаффи Д. Цифровой маркетинг: стратегия, реализация и практика / Д. Чаффи, Ф. Эллис-Чадвик. — Москва: Вильямс. – 2021. – 672 с.
3. Попов Е. В. Цифровая трансформация малого и среднего бизнеса: теоретические и практические аспекты / Е. В. Попов, А. В. Грачев. – Москва: Наука. – 2020. – 256 с.
4. Соколова М.Е. Анализ устойчивости продаж в условиях цифровизации экономики // Маркетинг и маркетинговые исследования. – 2021. – №3. – С. 45–57.
5. Smith P. Marketing Communications: Offline and Online Integration, Engagement and Analytics / P. Smith, Z. Zook. – 7th ed. – London: Kogan Page. – 2019. – 488 p.
6. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2021. — Paris: OECD Publishing. – 2021. – 280 p.
7. Batra R. Integrating Marketing Communications: New Findings, New Lessons, and New Ideas / R. Batra, K. Keller // Journal of Marketing. – 2020. – №1(84). – P. 16–19.
8. Kaplan A. Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media / A. Kaplan, M. Haenlein // Business Horizons. – 2019. – №1(64). – P. 59–68.
9. Маркетинговая аналитика в цифровом пространстве / под ред. А.А. Иванова. – Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2021. – 320 с.
10. Forbes Insights. The Digital Transformation of Small and Medium-Sized Enterprises. – New York: Forbes Media LLC. – 2020. – 40 p.

REFERENCES

1. Kotler P., Armstrong G., Wong V., Saunders D. Osnovy marketinga [Principles of Marketing]. – 6-ye izd. Moscwa: Piter. – 2022. – 800 s. [In Russian].
2. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Cifrovoy marketing: strategiya, realizaciya i praktika [Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice]. – Moscwa: Williams. – 2021. – 672 s. [In Russian].
3. Popov E., Grachev A. Cifrovaya transformaciya malogo i srednego biznesa: teoreticheskie i prakticheskie aspekty [Digital Transformation of Small and Medium Enterprises: Theoretical and Practical Aspects]. – Moscow: Nauka. – 2020. – 256 s. [In Russian].
4. Sokolova M. Analiz ustojchivosti prodazh v usloviyah cifrovizacii ekonomiki // Marketing i marketingovye issledovaniya [Analysis of Sales Sustainability in the Context of Economic Digitalization]. // Marketing i marketingovye issledovaniya. – 2021. – №3. – S. 45–57. [In Russian].
5. Smith P., Zook Z. Marketing Communications: Offline and Online Integration, Engagement and Analytics. 7th ed. London: Kogan Page. – 2019. – 488 p.
6. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2021. Paris: OECD Publishing. – 2021. – 280 p.
7. Batra R., Keller K. Integrating Marketing Communications: New Findings, New Lessons, and New Ideas. // Journal of Marketing. – 2020. – №1(84). – P. 16–19.
8. Kaplan A., Haenlein M. Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. // Business Horizons. – 2019. – №1(64). – P. 59–68.
9. Marketingovaya analitika v cifrovom prostranstve [Marketing Analytics in the Digital Environment] / pod red. A.A. Ivanova. – Sankt-Peterburg: Izd-vo SPbGU. – 2021. – 320 s. [In Russian].
10. Forbes Insights. The Digital Transformation of Small and Medium-Sized Enterprises. New York: Forbes Media LLC. – 2020. – 40 p.

Әбішева Ә.Ә., Герасименко В.В.

САНДЫҚ МАРКЕТИНГ ЖӘНЕ САТЫЛЫМ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ: МОДЕЛЬДІК ТӘСІЛ

Аңдатпа

Цифрлық экономика қарқынды дамып келе жатқан заманда цифрлық маркетинг тауарлар мен қызметтерді жылжыту стратегияларының ажырамас бөлігіне айналды. Әсіресе, ол ресурстары шектеулі шағын және орта бизнес (ШОБ) нарығында маңызды рөл атқарады, мұнда маркетингтік құралдардан барынша қайтарым қажет. Осы жұмыста ШОБ сегментіндегі цифрлық маркетингтің сату тұрақтылығына әсері зерттелді. SEO, контент-маркетинг, әлеуметтік медиа және деректерді талдау сияқты цифрлық жылжыту аспектілерін біріктіретін кешенді модель әзірленді, оның мақсаты – ұзақ мерзімді сату тұрақтылығын арттыру. Зерттеу нәтижелері цифрлық арналарды дәстүрлі әдістермен біріктіру клиенттердің адалдығын арттырып, кірісті көбейтетінін көрсетті. Зерттеудің тұжырымдары мен ұсыныстары цифрлық ортаға бейімделіп, бәсекеге қабілеттілікті арттыруға мүдделі кәсіпкерлер үшін практикалық құндылыққа ие.

Abisheva A., Gerasimenko V.

THE IMPACT OF DIGITAL MARKETING ON SALES SUSTAINABILITY: DEVELOPMENT OF AN INTEGRATED MODEL

Annotation

In the context of the rapid growth of the digital economy, digital marketing has become an integral part of strategies for promoting goods and services. It plays a particularly important role in the market of small and medium-sized businesses (SMEs), where limited resources require maximum efficiency from marketing tools. This study examines the impact of digital marketing on sales sustainability in the SME sector. A comprehensive model was developed that integrates key aspects of digital promotion, including SEO, content marketing, social media, and data analytics, aimed at enhancing long-term sales stability. The results of the study demonstrate that the integration of digital channels with traditional approaches improves customer loyalty and increases revenue. The conclusions and recommendations of the study provide practical value for entrepreneurs interested in improving their competitiveness and adapting to the digital environment.

A. Kidirmaganbetova*, PhD student¹

Yu. Kogut, PhD¹

N. Syrlybayeva, c.e.s professor¹

K. Baygabulova, c.e.s professor²

Al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan¹

Eurasian National University named after

L.N. Gumilyov Astana, Kazakhstan²

* - main author (author for correspondence)

e-mail: adilet-75@mail.ru

THE RESULTS OF MANIPULATING THE COMPANY'S FINANCIAL STATEMENTS

In this article, the results of manipulation of financial reporting indicators have been considered, and serious consequences for businesses and investors have been revealed when financial indicators become the object of manipulation that contradicts legislation and accounting standards. The motivations and justifications cited for manipulation by companies have been identified as a separate aspect of business management. The causes, mechanisms, and consequences of the manipulation of financial reporting indicators have been analyzed, and the importance of preventing such practices through auditing and other accounting methods has been shown. The methodology of the study has been determined as based on the theoretical foundations of the conceptual apparatus on the falsification of financial statements, a literature review, and the collection of data from official sources of audit firms. The relevance of the article has been shown through the opportunity it provides for investors and managers to timely assess the literacy of employees involved in financial statement preparation and to apply expanded methods for detecting manipulations. The results of the study emphasize the critical importance of transparency and reliability in financial reporting.

Keywords: manipulation, financial statement, distortion, misstatement, fraud, investor, audit, stakeholders, IFRS

Кілт сөздер: манипуляция, қаржылық есептілік, бұрмалау, алаяқтық, инвестор, аудит, мүдделі тараптар, ҚЕХС

Ключевые слова: манипулирование, финансовая отчетность, искажение, мошенничество, инвестор, аудит, заинтересованные стороны, МСФО

JEL classification: M41, M42, P45

Introduction. Companies are required to prepare financial statements and disclose information to inform the public about their profitability and growth potential. However, some unscrupulous businesses may falsify their financial statements to hide losses or other violations. Corporate fraud can sometimes be preceded by greed and short-sightedness.

Accelerating expenses before a merger, deferring expenses, increasing income, and using off-balance sheet assets are some examples of accounting manipulation [1].

Preventing manipulation of financial statements is key to ensuring the integrity and reliability of information provided to investors and stakeholders in the form of financial statements. This contributes to the stability of financial markets and business confidence, which is especially important in the context of the efficient functioning of the economy. The purpose of the study is to reveal the relevance of high-quality preparation of financial statements of the company, by identifying presuppositions and negative consequences from the deliberate manipulation of financial reporting indicators. Considering this, the study's goal is to identify the strategies that may be used to stop financial report fraud and to emphasize the importance of auditing through the analysis of feedback from organizations and investors. To date, the prospects of companies' work as an economic entity depend on the literacy of financial statements. The results of manipulating financial indicators can have profound and far-reaching consequences for various parties associated with the company and the market.

This problem is relevant for several reasons:

1. Trust of investors and stakeholders: Manipulation creates a false perception about the financial health of the company, undermining the trust of investors, shareholders, and other stakeholders. This can lead to a loss of capitalization, deterioration of creditworthiness and a negative impact on reputation.

2. Inefficiency of the market due to incorrect decisions: Distorted data may lead to a wrong decision on the part of investors. In turn, inefficient solutions can lead to inefficiency of the economic market and even financial crises.

3. Problems with the reliability of risk assessment: Manipulating reporting indicators may not accurately reflect the true assessment of financial risks. This makes it difficult to effectively manage a business and make informed strategic decisions.

4. Consequences of violations of regulations: Detection of manipulation can lead to fines imposed on the company by regulatory authorities, legal consequences and even the closure of the company.

5. Systemic risk: Manipulation of financial statements leads to suspicion of systemic risks affecting overall financial stability. The latter, in turn, affects market confidence and causes concern among the firm's investors [2].

Thus, the importance of manipulating financial indicators lies in the potentially significant impact on the financial stability of companies in the general market.

Investors should also be aware that there's a good chance the independent auditors who provided the audited financial data have a major conflict of interest that is skewing the company's genuine financial picture [3].

Auditors play an important role in checking financial statements. For instance, the risk of the auditor providing an incorrect opinion on the financial statements due to data manipulation is addressed in ISA 240 "Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements". Both the individuals accountable for corporate governance and the management of the audited entity are primarily responsible for preventing and identifying fraudulent activities. The probability that the auditor failing to uncover a significant misstatement resulting from management's unjust actions is greater compared to that of an employee's unjust actions. This is because in numerous instances, management possesses the capability to manipulate accounting data, present false financial information, or bypass control procedures intended to deter similar unfair actions by other employees, either directly or indirectly [4].

To conduct this study, a review of the literature was conducted, which concerns the relevance of the reliability of the report data and the problems associated with the deliberate manipulation of financial statements of companies operating in the market.

The applied methods allow to create a comprehensive overview of the problem of manipulating financial indicators and suggest more effective strategies for solving it.

Literature review. In the context of a literary review concerning the article on the outcomes of manipulating financial reporting indicators, we reference several academic papers and practical materials that were instrumental in shaping our research.

Recent research has significantly expanded the understanding of financial statement manipulation in the modern business environment. Eilifsen, Knechel, and Wallage examined the evolving role of auditors in fraud detection, emphasizing the challenges and necessary innovations in audit practices. Christensen, Hail, and Leuz (2021) reviewed the impact of mandatory IFRS adoption on improving accounting quality across countries, finding mixed results depending on enforcement mechanisms. Amiram, Bozanic, and Cox provided a multidisciplinary perspective on financial reporting fraud, linking it to broader misconduct trends in corporate governance. Furthermore, Aobdia demonstrated that higher audit quality significantly increases the likelihood of early fraud detection. Incorporating these contemporary studies enhances the article's academic depth and aligns it with the current research landscape in the fields of accounting, auditing, and corporate governance.

All the above-mentioned sources of literature consider the issues of manipulation of financial reporting indicators from different sides. The most important thing was highlighted, which environment is necessary for honest work, which subjects are interested in a high-quality report and what influences the formation of financial statements. Also, only a small part of the tools and ways to minimize adverse manipulation of financial statements were mentioned above. The literature review incorporates publications from both international and local authors to offer a thorough examination of the issue of manipulation in financial statements. The collected scientific materials form the foundation of our research, enhancing comprehension of the phenomenon and supplying a framework for further analysis of manipulation results.

Despite the wealth of information presented in the works of these authors, certain aspects of the study may necessitate further consideration:

1. Regional variation: While many studies focus on the North American or

European markets, incorporating data from Kazakhstan and other countries could offer a more comprehensive global perspective on the issue of manipulation. Even within the comprehensive work of a local author featured in our table, the application of the experiences of Russian companies is examined.

2. Kazakhstan market specifics: A thorough analysis of the peculiarities of the Kazakh market and their impact on manipulation possibilities could yield valuable practical recommendations for companies and regulatory authorities.

3. The impact of technological innovations: The examination of modern technologies and their influence on the potential for manipulating financial statements, such as through the utilization of blockchain or artificial intelligence, presents additional opportunities for analysis.

4. Cross-country comparative analysis of reporting standards: Assessing reporting standards across different countries and evaluating their impact on the potential for manipulation will make a valuable contribution within the global market context [5].

5. Exploring ethical considerations: We mentioned corporate culture, but it is worth taking a deeper look at the ethical side of business. Delving into the ethical dimensions of financial statement manipulation can enhance the understanding of the reasons why companies may choose to engage in such practices [6].

6. Company reputation restoration analysis: Analysis of strategies for companies to rebuild their reputation and regain investor confidence following the discovery of manipulation is a crucial element of a comprehensive approach.

Including these considerations can enhance the comprehension of financial statement manipulation issues and broaden the relevance of the findings to different contexts, including the Kazakhstan market.

The main part. As an illustration of the urgency of addressing fraudulent practices, we present a graph comparing Global and Kazakhstani indicators, demonstrating the adverse effects of economic crimes in 2020 (Figure 1).

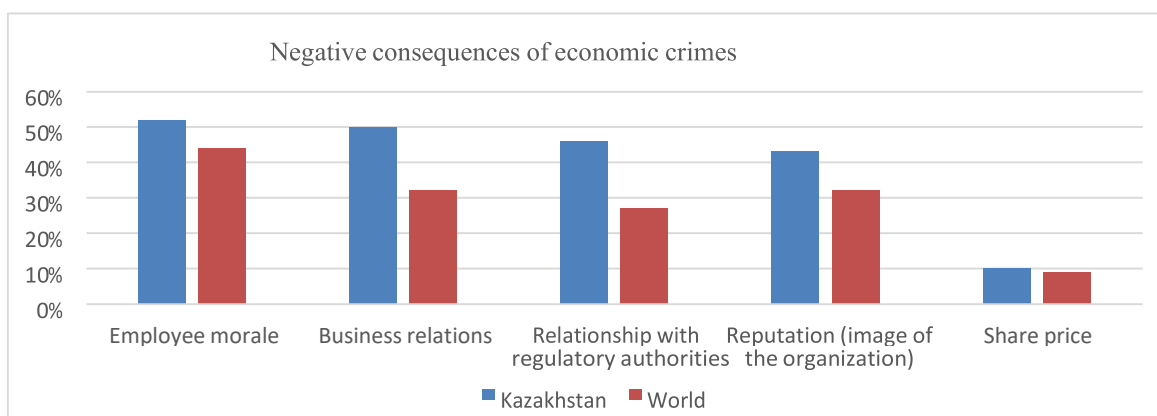

Figure – 1. **Negative consequences of economic crimes**

**compiled by the authors based on the source [7]*

According to the graph above, it is important to consider indirect factors of damage from fraudulent actions, such as a significant decrease in employee morale (exceeding 50%), business relationship termination (mid-range), and deterioration of relations with regulatory authorities (46%). Any form of economic misconduct can have a detrimental impact on a company by presenting false information and engaging in deceptive actions. Such behavior can also have serious repercussions when inaccurate data is included in financial statements.

In the continuation of the first schedule, we will reveal in more detail the problems that global companies faced in 2020 according to the results of a survey by the PwC audit company. According to the report, 47% of respondents stated that they had encountered fraud. The main forms of fraud faced by companies are shown in Graph 2 [7].

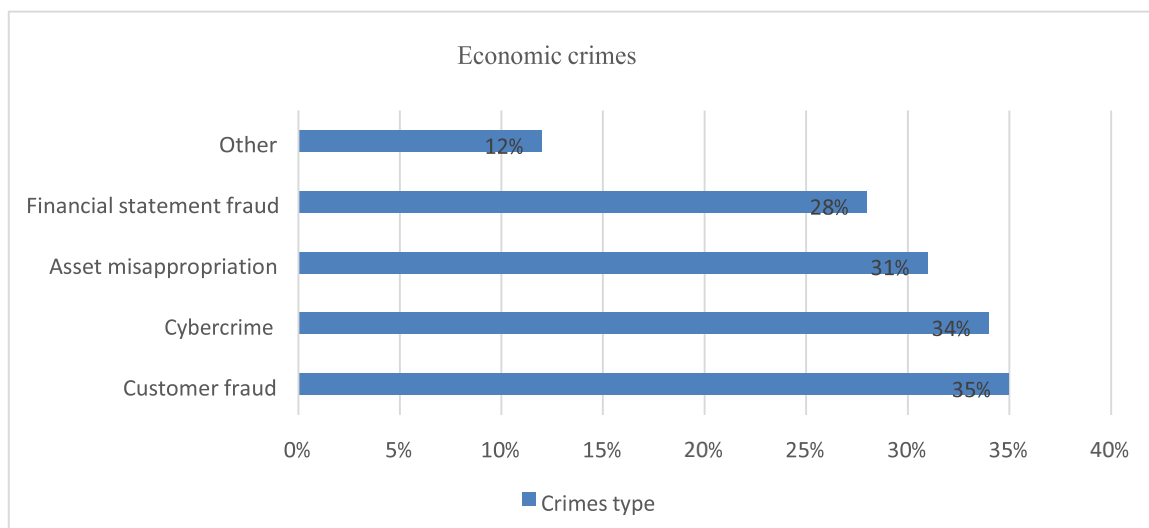

Figure – 2. **Negative consequences of economic crimes**

**compiled by the authors based on the source [7]*

The results of the graph above show that one of the most frequent forms of fraud is the distortion of financial statements. This fact was confirmed by the cases of the company in the amount of 28%. The presence of false information in the accounting statements entails various types of damages for all groups of stakeholders of the company, namely for investors, creditors, shareholders, counterparties, senior management, personnel, and the state. An example of the first problem was the case of the British confectionery company Cadbury. Prior to 2009, the company reported an IFRS-based profit of US\$ 690 million. According to GAAP, these profits amounted to only \$594 million, which is almost 14% lower. Similarly, Cadbury's GAAP return on equity was 9% - five percentage points lower than in accordance with IFRS (14%). Such differences are large enough to change the acquisition decision. Let's look at an example of the third problem on the example of Twitter. In 2014, the company reported GAAP losses per share in the amount of \$0.96, according to an alternative indicator, the amount was \$0.34 per share. The latest example, according to a survey of 400 executives by the Journal of Accounting and Economics, reveals that 80% of respondents said that if they do not meet profit targets, they will reduce fixed costs (for example, R&D, advertising, maintenance, hiring and training of employees). More than 55% said they would delay the start of a new project, even if it would entail a small loss in cost.

In 2015, there was a financial scandal in Kazakhstan around BTA Bank. This bank was one of the largest in the country and faced financial difficulties. During the analysis of the financial statements, it was found that the bank systematically overstated its assets and income, hiding real financial problems.

Manipulation of financial reporting indicators, in general, often entails serious negative consequences:

a. Investor and market confidence: Manipulations can undermine the confidence of investors and the market as a whole. When misstatements in the financial statements are revealed, investors lose confidence in the reliability of the information provided.

b. Legal risks and penalties: many jurisdictions provide for legal consequences for companies resorting to manipulation. Fines, lawsuits and other legal consequences can seriously affect the financial position and reputation of the company.

c. Loss of reputation: The reputation of the company may be significantly affected due to the detection of manipulation. This can lead to the loss of customers, business partners and employees.

d. Short-term gains, but negative consequences: Although manipulation can create a short-term impression of prosperity, in the long run it often poses a threat to the stability and sustainability of the company.

e. Harm to the long-term plan: Concentration on manipulation can divert attention from the development and implementation of a long-term business strategy of the firm. This fact can lead to a loss of chances for expansion and improvement.

f. Loss of value for investors: When manipulations in the indicators of reports are detected, the value of the company's shares often drops sharply, which reduces the value for investors.

g. Criminal liability: This is also relevant, since criminal charges may be brought against the subjects of the company resorting to illegal manipulation of business.

The drawbacks of financial statement manipulation often highlight how crucial morality and openness in business practices are to the long-term viability and prosperity of the enterprise.

Graph 3 shows the frequency of fraud risk assessment on financial statements in the global and Kazakhstan context.

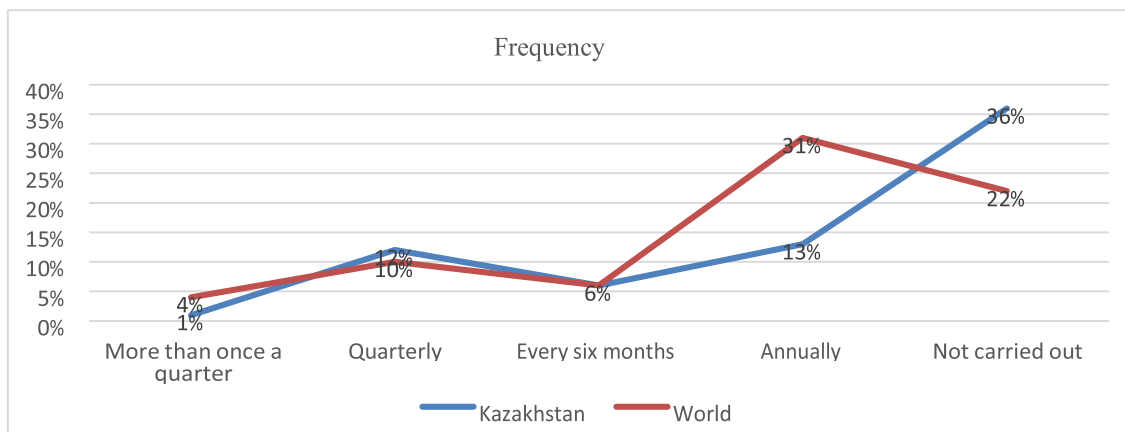

Figure – 3. **Frequency of assessment of the risk of misstatement of financial statements**
**compiled by the authors based on the source [7]*

According to the graph above, Kazakhstan has a sign for the lack of risk assessment verification that is 14% greater than findings from other countries. Foreign enterprises have superior performance in terms of annual inspection frequency, in contrast to Kazakhstan, where this opportunity has been reduced by 18%. This implies that businesses should conduct more inspections and set stricter requirements for them.

The following techniques for detecting fraud are employed by the same international and Kazakhstani businesses as of 2020, according to PwC. In graph 4, the statistics are displayed.

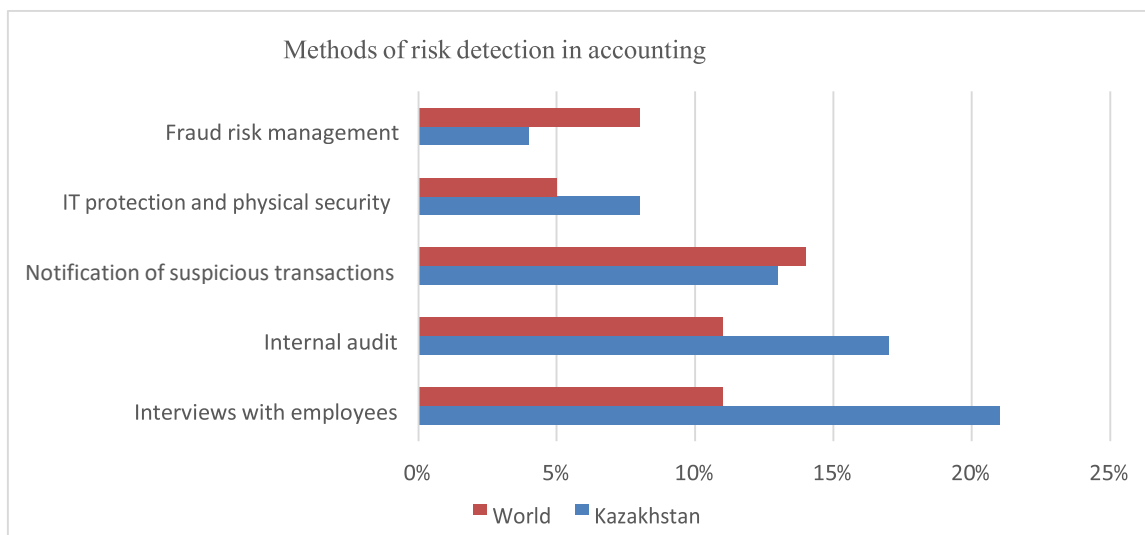

Figure – 4. **Methods of risk detection in accounting**
**compiled by the authors based on the source [7]*

The majority of economic crimes in Kazakhstan were detected by receiving information from employees (21%), as well as by the specialists of the internal audit service (17%). In the world, 11% and 11% of respondents' responses correspond to these methods of detecting criminal acts, respectively. Among the participants of the international survey, the most popular method of detecting economic crimes is to inform about suspicious transactions (14%), which corresponds to the share of respondents in Kazakhstan (13%).

Conclusion. The study of the problems of distortions of financial statements indicators requires a systematic methodology and approach to identify potential manipulations and analyze financial data. In the article we tried to touch upon the consequence, causes and consequences because of manipulation of financial statements indicators. In conclusion, we can emphasize the importance of studying the manipulation of financial indicators in the context of the modern business environment. The results of our research represent a major contribution to the field of corporate transparency and risk management. This analysis revealed not only potential threats associated with manipulation, but also possible strategies to prevent them. Our work shows that Kazakhstan, by many indicators, is lagging the world market in terms of the possibilities of identifying inaccuracies in the work of enterprises, leading to false ideas about the reputation of the company and even serious fraud in the future. Companies try to disguise accounting figures that will seem profitable in the short term to preserve prestige or personal gain. However, the risks of manipulating the report can be critical for reporting users and the company. The study's findings highlight that, despite the challenges in identifying manipulation, businesses, regulators, and auditors working together and applying best practices may provide a more transparent and stable investment environment. Future study on technology advancements and enhanced analytical techniques will contribute to the development of more potent defenses against manipulation.

REFERENCES

1. Aobdia D. The impact of audit quality on financial statement fraud detection // Journal of Accounting Research. – 2021.
2. Amiram D., Bozanic Z., Cox J. Financial reporting fraud and other forms of misconduct: A multidisciplinary review // Review of Accounting Studies. – 2022.
3. Christensen H., Hail L., Leuz C. Mandatory IFRS reporting and accounting quality: A review // European Accounting Review. – 2021.
4. Eilifsen A., Knechel W., Wallage P. Auditing and fraud: A review and research agenda // Auditing: A Journal of Practice & Theory. – 2020.
5. PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey 2020. – URL: <https://www.pwc.com/ua/en/survey/2020/economic-crime-survey.html> PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey.
6. Audrius Masiulevičius, Vaclovas Lakis. Application of Qualitative Characteristics to Evaluate Misstatements in Financial Statements // Ekonomika. – 2022. – №101(2). – P. 6–21.
7. Experiences from the regional corporate governance roundtables. – URL: <https://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/>

REFERENCES

1. Aobdia D. The impact of audit quality on financial statement fraud detection // Journal of Accounting Research. – 2021.
2. Amiram D., Bozanic Z., Cox J. Financial reporting fraud and other forms of misconduct: A multidisciplinary review // Review of Accounting Studies. – 2022.
3. Christensen H., Hail L., Leuz C. Mandatory IFRS reporting and accounting quality: A review // European Accounting Review. – 2021.
4. Eilifsen A., Knechel W., Wallage P. Auditing and fraud: A review and research agenda // Auditing: A Journal of Practice & Theory. – 2020.
5. PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey 2020. – URL: <https://www.pwc.com/ua/en/survey/2020/economic-crime-survey.html> PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey.
6. Audrius Masiulevičius, Vaclovas Lakis. Application of Qualitative Characteristics to Evaluate Misstatements in Financial Statements // Ekonomika. – 2022. – №101(2). – P. 6–21.
7. Experiences from the regional corporate governance roundtables. – URL: <https://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/>

Кидирмағанбетова А.И., Когут О.Ю., Сырлыбаева Н.Ш., Байгабулова К.К.

КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІГІН МАНИПУЛЯЦИЯЛАУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Андатпа

Бұл мақалада біз қаржылық есептілік көрсеткіштерін манипуляциялау нәтижелері қарастырамыз және қаржылық көрсеткіштер заңнама мен бухгалтерлік есеп стандарттарына қарама - қайшы келетін айла-шарғы жасау объектісіне айналған кезде бизнес пен инвесторлар үшін ауыр зардаптар көрсеткіштері нақты анықталды. Компаниялардың манипуляциясы үшін келтірілген уәждер мен негіздемелер бизнесті басқарудың жеке аспектісі ретінде анықталды. Қаржылық есептілік көрсеткіштерін манипуляциялаудың себептері, тетіктері, салдары талданып, аудит және басқа да есепке алу әдістері арқылы мұндай тәжірибенің алдын алудың маңыздылығы екені көрсетілді.

Зерттеу әдістемесінде нақты қаржылық есептілікті бұрмалау, әдебиеттерге шолу жасау, аудиторлық фирмалардың ресми көздерінен керекті құжаттар мен мәліметтер жинау бойынша тұжырымдамалық аппараттың теориялық негіздеріне сүйене отырып анықталды. Бұл мақаланың өзектілігіне келетін болсақ, инвесторлар мен қатар менеджерлерге қаржылық есептілікті дайындауға қатысатын қызметкерлердің сауаттылығын нақты уақытта бағалауға сонымен қатар, манипуляцияларды анықтаудың кеңейтілген бер неше маңызды әдістерін қолдануға мүмкіндік бере алатын іс-шаралар арқасында көрсетілді. Мақаланың зерттеу нәтижелеріне келетін болсақ қорытынды бөлімінде көрсетілгендей ол, қаржылық есептіліктегі нақтылық, ашықтық пен сенімділіктің маңызды болатынын нық көрсетеді.

Кидирмағанбетова А.И., Когут О.Ю., Сырлыбаева Н.Ш., Байгабулова К.К.

РЕЗУЛЬТАТЫ МАНИПУЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТЬЮ КОМПАНИИ

Annotation

В данной статье авторами были рассмотрены результаты манипулирования показателями финансовой отчетности и выявлены серьезные последствия для бизнеса и инвесторов, когда финансовые показатели становятся объектом манипулирования, противоречащего законодательству и стандартам бухгалтерского учета. Мотивы и обоснования, приводимые компаниями для манипулирования, были выделены в отдельный аспект управления бизнесом. Были проанализированы причины, механизмы и последствия манипулирования показателями финансовой отчетности, а также показана важность предотвращения подобной практики с помощью аудита и других методов бухгалтерского учета. Методология исследования была определена как основанная на теоретических основах понятийного аппарата по фальсификации финансовой отчетности, обзоре литературы и сборе данных из официальных источников аудиторских фирм. Актуальность статьи была продемонстрирована благодаря возможности, которую она предоставляет инвесторам и менеджерам своевременно оценивать грамотность сотрудников, участвующих в подготовке финансовой отчетности, и применять расширенные методы выявления манипуляций. Результаты исследования подчеркивают критическую важность прозрачности и надежности финансовой отчетности.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).41

ӘОЖ 330.33.015

FTAMP 06.56.21

Б.Д. Смаилова, магистрант¹М.А. Алтынбеков, PhD, қауымд. профессор¹М.Я. Имрамзиева, PhD, қауымд. профессор²Н.Т. Бектемирова, э.ғ.м., аға оқытушы³Esil University, Астана қ., Қазақстан¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., Қазақстан²Еуразиялық Технологиялық Университет,
Алматы қ., Қазақстан³

* - негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: bopezan19@gmail.com

ШАҒЫН КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРЫНЫҢ ТӘЖІРИБЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ

Ұйымның қаржылық әлеуетін оның ішкі, пайдаланылмаған мүмкіндіктерінің бірі ретінде қарастыруға болады. Қаржы қорлары – бұл кәсіпорында қаржы жүйесі арқылы қалыптасып, оның тұрақты дамуы мен тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды ресурстардың бірі.

Бұл зерттеу кәсіпорынның тиімділік деңгейін айқындайтын қаржылық көрсеткіштердің экономикалық қызметтегі орнын анықтау мақсатында арнайы әдебиеттер мен ғылыми жарияланымдарға шолу жасау арқылы жүзеге асырылады.

Компанияның қаржылық тұрақтылығы оның қаржылық ағымдарының тұрақтылығымен және белгілі бір уақыт кезеңінде кәсіпорынды тиімді қолдау үшін, сондай-ақ өнімдер мен қызметтерді өндіруге қажетті шығындар мен несиелерді өтеу үшін жеткілікті қаржылық ресурстардың болуының көрсеткіші болып табылады. Қаржылық тұрақтылық компанияның қаржылық капиталының жағдайын бағалауда маңызды көрсеткіш болып табылады. Сонымен қатар, компанияның тиімді қызметі мен төлем қабілеттілігі де оның жалпы қаржылық тұрақтылығын айқындайтын негізгі факторлар қатарына жатады.

Аталған процессті зерттеу барысында әртүрлі әдістер қолданылды. Оның ішінде қаржылық әлеуетті бағалау әдістері, сонымен қатар қаржылық көрсеткіштер мен олардың өзгеру динамикасын талдау тәсілдері қолданылды. Қаржылық бағалауда дәстүрлі және математикалық әдістер, мысалы, салыстыру, кластерлеу, сондай-ақ абсолютті, орташа және салыстырмалы көрсеткіштерді қолдану әдістері пайдаланылады. Сонымен қатар, аналитикалық кестелер негізінде қаржылық көрсеткіштерді жинақтап, кластерлеу арқылы компанияның қаржылық жағдайына кешенді баға берілді.

Зерттеу нәтижелері компанияның қаржылық жағдайын бағалауға арналған көмекші құрал ретінде бизнес өкілдері мен талдаушыларға ұсынылады. Бұл нәтижелер бәсекеге қабілеттілікті арттыруға және мақсатты салалық позицияларға жетуге бағытталған тиімді басқарушылық шешімдер қабылдауға ықпал етеді.

Кілт сөздер: әдіс, талдау, бағалау тәсілдері, қаржы, қаржылық қуат, ұйым, кәсіпорын, басқарушылық шешімдер, тиімділік, қаржылық тұрақтылық, қаржылық индикаторлар.

Ключевые слова: метод, анализ, методы оценки, финансы, финансовый потенциал, организация, предприятие, управленческие решения, эффективность, финансовая стабильность, финансовые показатели.

Keywords: method, analysis, evaluation methods, finance, financial potential, organization, enterprise, management decisions, efficiency, financial stability, financial indicators.

Кіріспе. Қазіргі таңда Қазақстанда өзекті мәселелердің бірі – шағын кәсіпкерлікті дамыту. Бұл сала әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуге бағытталған даму бағдарламалары аясында маңызды рөл атқарады. Шағын кәсіпкерлік әлемнің көптеген елдерінің экономикалық жүйесінде болашағы зор және маңызы айтарлықтай сала ретінде танылып отыр.

Қазақстанның нақты секторы мен сауда кәсіпорындары ел экономикасының дамуына, жалпы ішкі өнімнің, ұлттық табыстың және жұмыспен қамту деңгейінің өсуіне тікелей ықпал етеді. Соңғы жылдары мемлекет шағын кәсіпкерлікті қолдауға ерекше назар аудара бастады. Бұл кәсіпкерлік түрі әлеуметтік мәселелерді шешуде маңызды рөл ойнайды.

Елбасының жолдауларында атап көрсетілгендей, тәуелсіздік жылдарында жүзеге асырылған реформалардың басым бөлігі әлеуметтік проблемаларды шешуге бағытталған. Қазіргі жаһандық экономикалық дағдарыс жағдайында Қазақстанның экономикалық тұрақтылығын шағын

кәсіпкерлікті қолдау арқылы қамтамасыз ету мүмкіндігі мемлекеттік деңгейде айқындалды. Бұл мақсат елдің стратегиялық даму жоспарларына сәйкес жүзеге асырылуда.

Шағын кәсіпкерліктің дамуы үшін маңызды алғышарттардың бірі – кәсіпорындарда бухгалтерлік есептің дұрыс және нақты ұйымдастырылуы. Шағын кәсіпорындар мен сауда фирмаларының бухгалтерлік есеп жүйесін халықаралық қаржылық есеп стандарттарына сай жүргізу арқылы еліміздегі бірқатар экономикалық түйткілдерді шешуге, экономиканы тұрақтандыруға және дағдарыстан шығуға мүмкіндік пайда болады. Бұл өз кезегінде ұлттық экономиканың өсуіне оң ықпалын тигізеді.

Осыған байланысты шағын кәсіпорындардың дамуы мемлекеттің, сондай-ақ экономикалық агенттердің шаруашылық өмірі үшін тиімді және маңызды фактор болып табылады.

Қазіргі таңда шағын кәсіпорындарда бухгалтерлік есепті тиімді ұйымдастырудың нақты жолдары қалыптаса бастағаны байқалады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасында табыс табу мақсатында қызметін жүзеге асыратын шағын кәсіпорындар үшін бухгалтерлік есеп жүргізуге арналған нормативтік негіздер қабылданды.

Осы мақсатта Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі №1 және №2 "Қаржылық есептіліктің ұлттық стандарттарын" бекітті. Бұл стандарттар шағын кәсіпорындардың бухгалтерлік есеп жүйесін халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына (IFRS) сәйкестендіруге бағытталған және оларды қиындықсыз қабылдауға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда шағын кәсіпорындарда бухгалтерлік есепті дұрыс әрі нақты жүргізу үшін, ең алдымен, есеп саясатын құру қажет. Алайда, көптеген кәсіпорындарда есеп саясаты қажетті нормативтік талаптарға сай әзірленбеген немесе мүлде жоқ. Бұл есептің сапасын төмендетіп, қаржылық есептілік пен салық салу үдерістерінде елеулі қиындықтар туғызады.

Сонымен қатар, шағын кәсіпорындар үшін маңызды мәселелердің бірі – салық есебінің дұрыс ұйымдастырылмауы. Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі 2012 жылы қабылдаған Салық кодексіне сәйкес, шағын кәсіпорындар салық саясатын әзірлеуге міндетті. Алайда, бұл талаптар кәсіпорындарда бухгалтерлік мамандардың жеткілікті біліктілікке ие болмауына байланысты дұрыс орындалмай келеді.

Шағын кәсіпорындар Қазақстан Республикасы экономикасының дамушы және әлеуетті секторы болып табылады. Бүгінгі таңда мемлекет тарапынан шағын бизнесті дамытуға бағытталған жаңа бастамалар мен қолдау шаралары жүзеге асырылуда. Бұл бизнестің тиімді жұмыс істеуі үшін конструктивті бизнес-идеялардың болуы, кәсіби басқару жүйесі және жеткілікті қаржыландыру маңызды шарттар ретінде қарастырылады.

Алайда, көптеген кәсіпкерлер өз бизнесін бастау үшін қажетті бастапқы капиталдың тапшылығына тап болып отыр. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, мұндай мәселелерді шешудің түрлі жолдары бар. Осы тұрғыда, инвестициялық қорлар, банктер және мемлекет тарапынан қаржылық қолдау көрсету – өзекті шешімдердің бірі болып табылады. Мемлекет пен жекелеген инвесторлардың ынтымақтастығы арқылы жаңа кәсіпкерлік жобаларды қаржыландыру нәтижесінде, бір жағынан инвесторлар үшін жоғары табыс табу мүмкіндігі ашылса, екінші жағынан мемлекет үшін жұмыссыздықты төмендету және әлеуметтік маңызы бар жобаларды қолдау мүмкіндігі туады.

Бұл тұрғыда, халық шаруашылығының әртүрлі салаларындағы шағын кәсіпорындардың мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етудегі маңызы ерекше.

Мақаланың мақсаты. Зерттеудің негізгі мақсаты – кәсіпорындарда бухгалтерлік есепті Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына (ХҚЕС) сәйкес ұйымдастыру мәселелерін қарастыру және осы стандарттарды тиімді қолдану жолдарын анықтау болып табылады.

Зерттеу барысында шағын бизнес субъектілерінің есебін ХҚЕС талаптарына сай жүргізу мәселелеріне арналған отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері талданды. Сонымен қатар зерттеудің нормативтік-құқықтық базасы ретінде Қазақстан Республикасының заңдары, салық және несие саласындағы нормативтік актілер, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі бекіткен ережелер мен нұсқаулықтар пайдаланылды.

Зерттеу әдістері. Зерттеудің объектісі – Қазақстандағы шағын бизнес субъектілерінің бухгалтерлік есебін Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына (ХҚЕС) сай жүргізу процесі.

Әдебиеттерге шолу. Қазіргі жағдайда Басқару есебі мен ішкі бақылау басқарудың барлық деңгейлерінде болатын негіз сипатына ие болады. Басқарушылық жүйеде есеп, бақылау, талдау, жоспарлау және реттеу қызметтері ұйымдастырылған. Осылайша, басқару есебі мен бақылау

жоғарыда аталған барлық басқарушылық қызметтерді іске асыруда маңызды құрал ретінде қызмет атқарады. Басқарушылық есеп пен бақылаудың рөлін зерттеу осы ұғымдардың экономикалық мәнін анықтаудан басталуы керек.

Дрынова И.А. еңбектерінде кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаудың әдістері мен тәсілдері кеңінен қарастырылады. Бұл тақырып бойынша бірнеше маңызды тұжырымдамалар мен әдістерді атауға болады. Бұл әдістер кәсіпорынның қаржылық жағдайын жан-жақты талдауға мүмкіндік береді, оның қаржылық әлеуетін толық түсінуге және болашақтағы дамуын болжауға көмектеседі. [1].

Зыкина О.М. мен Костромин В.Е. еңбектерінде сақтандыру компанияларының қаржылық жағдайы мен тиімділігін бағалаудың әдістері мен тәсілдері талқыланады. Компанияның қаржылық әлеуетін бағалау экономикалық талдау мен стратегиялық басқару үшін маңызды болып табылады. [2].

И.А. Бондиннің зерттеулерінде ұйымдардың қаржылық жағдайын талдау, бағалау әдістері және қаржылық жағдайды жақсартудың тәсілдері қарастырылған. Автор ұйымның қаржылық әлеуетін кешенді бағалау және оны тиімді басқару принциптерін ұсынады. [6].

А.А. Немчиновтың зерттеулерінде сауда кәсіпорындарының қаржылық жағдайын талдау және бағалау үшін пайдаланылатын әдістер мен тәсілдер жан-жақты қарастырылған. Оның пікірі бойынша сауда кәсіпорының қаржылық әлеуетін бағалау – бұл кәсіпорынның табыстылығын, өтімділігін, қаржылық тұрақтылығын, инвестициялық мүмкіндіктерін және даму әлеуетін анықтауға бағытталған күрделі процесс. [7].

Негізгі бөлім. Шағын бизнес субъектілерін дамыту және олардың бухгалтерлік есебін дұрыс ұйымдастыру мәселелерін зерттеу барысында Батыс елдері ғалымдарының, сондай-ақ отандық зерттеушілердің еңбектері кеңінен пайдаланылды. Атап айтқанда, Алиев М.К., Айтжанова Ж.Н., Миржақыпова С.Т., Түлешова Г.К. сынды ғалымдардың ғылыми еңбектері осы бағытта әдістемелік негіз ретінде қолданылды.

Алайда, отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде шағын бизнес субъектілеріндегі бухгалтерлік есепті Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына (ХҚЕС) бейімдеу мәселесі әлі де жеткілікті деңгейде кешенді зерттелмеген. Осыған орай, аталған зерттеудің басты мақсаты – Қазақстандағы шағын және орта бизнес құрылымдарында бухгалтерлік есепті ХҚЕС талаптарына сай ұйымдастыру жолдарын зерделеу, сондай-ақ экономикалық субъектілердің қаржылық-шаруашылық қызметін толық әрі сапалы сипаттайтын есептік ақпаратты қалыптастыруға бағытталған оңтайландырылған есеп жүйесінің моделін ұсыну болып табылады.

Зерттеу мақсатына жету үшін төмендегідей ғылыми міндеттер алға қойылады:

- бухгалтерлік есеп тұрғысынан шағын кәсіпорын ұғымының мазмұнын нақтылау;
- шағын бизнес субъектілері үшін бухгалтерлік есептің жеңілдетілген жүйесінің құрылымдық-логикалық үлгісін жасау;
- жеңілдетілген есеп жүйесінде есеп саясатын қалыптастырудың негізгі қағидаларын және оны жүзеге асыру кезеңдерін теориялық тұрғыда негіздеу;
- салалық ерекшеліктерді ескере отырып, шағын кәсіпорындардың әртүрлі түрлеріне арналған бейімделген есеп нұсқаларын ұсыну;
- бухгалтерлік есеп жүйесінің құрамдас элементтері мен олардың өзара байланысын ғылыми тұрғыда ашып көрсету;
- шағын кәсіпорындарда бухгалтерлік есепті ХҚЕС талаптарына сәйкес жүргізу мәселелерін жан-жақты және кешенді түрде қарастыру.

Қазіргі жағдайда бухгалтерлік есеп жүйесі – оның мақсаттары мен қолданылу салаларына қарай (қаржылық, салықтық, басқарушылық есеп) көптүрлілікпен сипатталады. Бұл бухгалтер алдында бірнеше түрлі есеп саясатын қалыптастыру міндетін тудырады. Осыған орай басқарушылық есепті ұйымдастыру әдістері мен тәсілдері де әртүрлі көзқарастар мен ғылыми ұстанымдарға негізделеді. Зерттеу барысында түрлі авторлардың басқарушылық есеп жүйесін құруға байланысты көзқарастары салыстырмалы түрде талданып, әдістемелік тәсілдері жүйеленді (кесте 1).

Қаржылық көрсеткіштер бойынша компанияның қаржылық әлеуетін бағалау

№	Коэффициенттер	Қаржылық әлеуеттің жоғары деңгейі	Қаржылық әлеуеттің орташа деңгейі	Қаржылық әлеуеттің төмен деңгейі
1.	Ағымдағы өтімділік коэффициенті	> 2,1	1,3-2,1	< 1,20
2.	Тез (жылдам) өтімділік коэффициенті	0,81-0,73	0,72-0,42	< 0,42
3.	Абсолютті өтімділік коэффициенті	> 0,21	0,12-0,21	< 0,13
4.	Тәуелсіздік коэффициенті	0,72-0,51	0,31-0,52	<0,32
5.	Инвестицияларды жабу коэффициенті	>0,72	0,32-0,71	<0,32
6.	Дебиторлық және кредиторлық қарыздардың арақатынасы коэффициенті	>0,81	0,43-0,82	<0,43
7.	Активтердің рентабельділігі	>0,12	0,04-0,12	<0,042
8.	Сатудың рентабельділігі	0,32-0,23	0,04-0,23	<0,042

*авторлармен құрастырылған

Кесте арқылы әр компания үшін әрбір көрсеткіш бойынша қаржылық әлеуеттің деңгейін анықтаймыз.

2021 жылғы деректерге негізделген қаржылық көрсеткіштерді саралай отырып, үш компания – Баян Сұлу, АҚМЗ және Kcell арасындағы қаржылық жағдайдың деңгейін салыстырып талдау

№	Коэффициенттер	Баян Сұлу	АҚМЗ	Kcell
1	Ағымдағы өтімділік коэффициенті	1,72	1,05	0,72
2	Тез (жылдам) өтімділік коэффициенті	1,20	0,35	0,41
3	Абсолютті өтімділік коэффициенті	3,11	0,35	0,72
4	Тәуелсіздік коэффициенті	0,21	0,22	0,51
5	Қаржы левереджінің коэффициенті	0,25	0,68	0,051
6	Активтердің рентабельділігі	0,16	0,95	0,22
7	Сатудың рентабельділігі	0,16	4,02	0,016
8	Қаржылық әлеуеттің жиынтық рейтингтік бағасы бойынша	0,9	1,08	0,54

*авторлармен құрастырылған

Жоғарыда жүргізілген талдау нәтижесінде, АҚМЗ компаниясының қаржылық әлеуеті ең жоғары деңгейде екені анықталды. Ол негізгі көрсеткіштердің басым бөлігінде жетекші позицияда. Баян Сұлу орташа деңгейдегі қаржылық тұрақтылықты сақтап отыр, ал Kcell кейбір көрсеткіштер бойынша әлсіз көрініс беріп, қаржылық мүмкіндіктерінің шектеулі екенін байқатады.

Қорғауға шығарылған негізгі ережелер.

1. Шағын кәсіпкерлікті өркендету – ел экономикасының негізгі басым бағыттарының бірі болып саналады. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі – шағын бизнесті дамыту мәселесін шешу. Бұл сала әлеуметтік-экономикалық даму стратегияларын іске асыруда маңызды құрал ретінде қарастырылады. Шағын кәсіпкерлік –

нарықтық экономиканың бөлінбес құрамдас бөлігі және ол елдің жан-жақты өркендеуіне, экономикалық өсімнің қарқынына, жалпы ішкі өнімнің құрылымы мен сапасына тікелей әсер етеді.

Шағын кәсіпорын ұғымын нақтылап, оның мәнін ашу маңызды. Шағын кәсіпорын – табыс табуды көздейтін, тіркелген мүліктік кешенге негізделген, жеке меншік нысанында жұмыс істейтін, өзін-өзі басқаратын экономикалық құрылым. Мұндай субъектілер бухгалтерлік есептің оңтайландырылған жүйесі арқылы ақпаратпен қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, олар активтердің баланстық құны, өнім өткізуден түскен табыс көлемі, қызметкерлердің орташа саны және құрылтайшылар саны бойынша белгіленген шектеулермен ерекшеленеді.

Шағын кәсіпорындар үшін бухгалтерлік есептің жеңілдетілген жүйесінің рөлі. Мұндай жүйе шағын кәсіпорындарды Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына біртіндеп бейімдеуге жағдай жасайды. Ол қаржылық есептіліктің қарапайым әрі түсінікті құрылымын ұсыну арқылы кәсіпорындардың ішкі басқару процесін оңтайландырады, сондай-ақ сыртқы пайдаланушылар үшін де ашық әрі сапалы ақпарат ұсынуға мүмкіндік береді.

2. Шағын кәсіпорындарда бухгалтерлік есептің жеңілдетілген жүйесі олардың қызмет түріне және ұйымдастырушылық-құқықтық нысанына байланысты икемделеді және жүйе ішіндегі ақпараттық бірлік ретінде қаржылық әрі салықтық есептің интеграцияланған нұсқасы ретінде қарастырылады. Бұл жүйенің басты мақсаты — шағын кәсіпорындардың қаржылық-шаруашылық қызметі туралы сапалы есептік ақпаратты қалыптастыру және ұсыну болып табылады. Мұндай ақпарат екі өзара байланысты кезеңнің негізінде құрылады: жоспарлау (есеп саясатын қалыптастыру) және тәжірибелік жүзеге асыру (есептік ақпараттың өмірлік циклі).

Жеңілдетілген жүйенің сапалық сипаттамаларына сәйкес, оның құрылымдық элементтері ретінде отандық зерттеушілер ұсынған есеп жүйесінің төрт негізгі компоненті анықталады: әдістеме, әдіс, ұйымдастыру және технология. Бұл элементтер жүйенің реттелу деңгейін және оның есептік ақпаратпен қамтамасыз ету сапасын айқындайды.

Сонымен қатар, шағын кәсіпорындардың есептік ақпараттарының өмірлік циклі бухгалтерлік есептің жеңілдетілген жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылып, оның әр кезеңі жүйенің тиімділігіне тікелей әсер ететіні дәлелденді және ғылыми негізде қарастырылды.

3. Қазіргі нарықтық экономика жағдайында шағын кәсіпорындар үшін есеп саясатын дұрыс қалыптастыру аса маңызды мәнге ие. Есеп саясаты – басқарушылық шешімдер қабылдау, кәсіпорынның нарықтағы орнын айқындау және оның даму стратегиясын анықтауда негіз болатын маңызды құрал болып табылады.

Есеп саясатына негізделген ережелер мен тұжырымдамаларға сүйене отырып қалыптастырылған қаржылық есеп беру деректері кәсіпорынның мүліктік және қаржылық ахуалын бағалауға негіз болады, төлем қабілеттілігі, шаруашылық қызметінің негізгі қағидаттары мен даму үрдістері анықталады. Бұл көрсеткіштер кәсіпорынның ішкі ресурстарын тиімді басқаруға және оның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Сонымен қатар, заңды тұлға ретінде тіркелген кәсіпорын өзінің құрамындағы филиалдар, өкілдіктер, бөлімдер және дербес балансқа ие басқа да құрылымдық бөлімшелердің өндірістік және шаруашылық қызметін ескере отырып, мүліктердің және олардың қалыптасу көздерінің құрылымын сипаттайтын қаржылық есептілікті есеп саясатының талаптарына сәйкес қалыптастырады.

4. Шағын кәсіпорындардың қызмет ету салаларының әртүрлілігі есеп саясатын қалыптастыру кезінде бухгалтерлік есеп үлгілерін жетілдіру қажеттілігін алға тартады. Осыған байланысты жүргізілген диссертациялық жұмыста түрлі типтегі шағын кәсіпорындарға арналған бухгалтерлік есептің құрылымы мен нысандарына қатысты ғылыми тұрғыда негізделген ұсыныстар берілген.

Зерттеу аясында шағын кәсіпорындардың екі негізгі санаты – жеке кәсіпкерлер және заңды тұлға мәртебесіне ие шағын кәсіпорындар – бөлек қарастырылып, олардың әрқайсысына тән есеп жүйесінің ерекшеліктері мен құрылымдық элементтері талданды. Бұл элементтер жеңілдетілген бухгалтерлік есеп жүйесінің сапалық сипаттамаларын анықтап, есеп саясатының нақты, тиімді құрылуын қамтамасыз етуге бағытталған.

5. Шағын кәсіпорындарда қаржылық есептілік пен бухгалтерлік есеп жүйесінің одан әрі дамуы Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына (ХКЕС) сәйкес жүргізілуде. Бұл даму процесі есептік ақпараттардың салыстырмалылығы, шынайылығы және сапасын арттыруға бағытталған.

Қазіргі кезеңде шағын кәсіпкерлік субъектілерінің саласында бухгалтерлік есепті тәжірибелік қызметте қолдану мен оны өндеудің концептуалдық негіздерін жетілдіру – өзекті ғылыми-

тәжірибелік мәселе ретінде қарастырылады. Осы саладағы бухгалтерлік есеп жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіру, сондай-ақ ХҚЕС негізінде ұйымдастыру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Әр санаттағы шағын кәсіпорындарға арналған бухгалтерлік есептің оңтайландырылған жүйесін қалыптастыру бойынша ұсыныстар, пайдаланушыларға тиімді басқарушылық шешімдер қабылдау үшін қажетті сапалы есептік ақпаратты ұсынуға жол ашады.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасындағы шағын кәсіпорындар қызметінде, сондай-ақ қаржы-несие саласындағы институттарда, экономикалық зерттеу орталықтарында, кадрларды қайта даярлау және біліктілікті арттыру бағытында қызмет ететін білім беру мекемелерінің оқу үдерісінде қолдануға болады.

Қорытынды. Зерттеуде кәсіпорындардың қаржылық әлеуетін бағалауға арналған заманауи әдістер қарастырылып, бұл үшін мамандандырылған ғылыми әдебиеттер мен дереккөздерге талдау жасалып, олар жүйелендірілді. Сонымен қатар, жұмыста кәсіпорындардың іскерлік белсенділігі мен негізгі қаржылық көрсеткіштері зерттеліп, олардың жалпы бизнес тиімділігіне тигізетін әсері жан-жақты қарастырылды.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдауда оның қаржылық әлеуетін бағалау маңызды кезеңдердің бірі ретінде қарастырылады. Осы зерттеу шеңберінде қаржылық әлеует рейтингтік әдіс арқылы бағаланды. Талдау нәтижелері бойынша қарастырылған бес кәсіпорынның үшеуінің жоғары қаржылық әлеуетке ие екендігі анықталды.

Рейтингтік талдау қаржылық әлеуетті бағалаудың тиімді әрі қолайлы әдісі ретінде қолданылды. Бұл әдіс негізгі қаржылық көрсеткіштерге сүйене отырып, компанияның тұрақтылығы мен даму мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Қаржылық көрсеткіштердің сенімділігі мен нақтылығы компанияның болашақ даму стратегиясын жасауға негіз болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Дрынова И.А. Кәсіпорынның қаржылық әлеуетін бағалау әдістері // XXI ғасырдың ғылыми қауымдастығы. VIII Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары бойынша ғылыми еңбектер жинағы (Анапа қаласы, 14 наурыз 2020 ж.). – Анапа: UFO-дағы Nic ESP баспасы. – 2020. – 52 б.

2. Зыкина О.М., Костромин В.Е. Сақтандыру компаниясының қаржылық әлеуетін бағалау («ВСК» САО мысалында) // Қазіргі экономика: өзекті мәселелер, жетістіктер мен инновациялар. – 2020. – Б. 48-51.

3. Гребенникова В.А., Киракосян М.А., Мартиросян А.А. Кәсіпорынның қаржылық әлеуетін бағалау әдістері // Экономиканы қайта құрудың аймақтық мәселелері. – 2019. – №7. – Б. 98-105.

4. Сухова Л.Ф., Крючкова И.В., Боцон И.Б. Кәсіпорындардың қаржылық әлеуетін талдау және бағалау: инновациялық тәсіл // Белгород ынтымақтастық, экономика және құқық университетінің хабаршысы. – 2018. – №2. – Б. 106–116.

5. Локтионова М.А. Стратегиялық қаржылық менеджмент жүйесіндегі экономикалық қосылған құн негізінде коммерциялық корпоративтік ұйымдардың қаржылық әлеуетін бағалау // Экономика және заң практикасы мәселелері. – 2017. – №5. – Б. 28–34.

6. Бондин И.А. Ұйымның қаржылық әлеуетін талдау және бағалау // қазіргі жағдайдағы бухгалтерлік есеп, аудит және талдаудың өзекті мәселелері. – 2018. – Б. 111–131.

7. Немчинов А.А. Сауда кәсіпорының қаржылық әлеуетін бағалау // Сібір қаржы мектебі. – 2019. – №1. – Б. 93–96.

8. Коломийцева А.Р. Корпоративтік бизнестің қаржылық әлеуетін бағалау («Дорспецстрой» ААҚ және «ДСУ-7» ААҚ мысалында) // Ғылым санмен. – 2018. – № 2. – Б. 18–24.

REFERENCES

1. Drynova I. Kasiporynnyn karzhylyk aleuetin bagalau adisteri // XXI gasyrdyn gylym kauymdastygy. VIII Halykaralyk gylym-practicalyk conference materialdary boynsha gylym yenbeker zhinagi [Methods for assessing the financial potential of an enterprise // Scientific Association of the XXI Century. Collection of scientific papers on the materials of the VIII International Scientific and Practical

Conference] (Anapa kalasy, 14 Nauryz 2020). – Anapa: UFO-dagy Nic ESP baspasy. – 2020. – 52 b. [in Kazakh].

2. Zykina O., Kostromin V. Saktandyru kompaniyasyn karzhylyk aleuetin bagalau («VSK» SAO mysalynda) // Kazirgi ekonomika: ozekti maseleler, zhetikter men innovativalar [Assessment of the financial potential of an insurance company (on the example of SAO "VSK") // Modern economy: current issues, achievements and innovations]. – 2020. – B. 48–51 [in Kazakh].

3. Grebennikova V., Kirakosyan M., Martirosyan A. Kasiporynnyn karzhylyk aleuetin bagalau adisteri // Ekonomikany kaita kurudyn aimaktyk maseleri [Methods of assessing the financial potential of an enterprise // Regional problems of economic restructuring]. – 2019. – №7. – B. 98–105 [in Kazakh].

4. Sukhova L., Kryuchkova I., Botsyun I. Kasiporyndardyn karzhylyk aleuetin taldaу zhane bagalau: innovativalyk tasil // Belgorod yntymaktastyk, economics zhane kuckyk universitetin khabarshysy [Analysis and assessment of the financial potential of enterprises: an innovative approach // Bulletin of the Belgorod University of Cooperation, Economics and Law]. – 2018. – № 2. – B. 106–116 [in Kazakh].

5. Loktionova M. Strategiialyk karzhylyk management zhuyesindegi ekonomikalık kosylgan kun negizinde commerciialyk korporatik uyymdardyn karzhylyk aleuetin bagalau // Economics zhane zan praktikasy maseleri [Assessment of the financial potential of commercial corporate organizations based on economic added value in the strategic financial management system // Problems of Economics and Legal Practice]. – 2017. – № 5. – B. 28–34 [in Kazakh].

6. Bondin I. Uyymnyn karzhylyk aleuetin taldaу zhane bagalau // kazirgi zhagdaydagy bookkeeping esep, audit zhane taldaudyn ozekti maseleri [Analysis and assessment of the financial potential of the organization // current issues of accounting, auditing and analysis in the current situation]. – 2018. – B. 111–131 [in Kazakh].

7. Nemchinov A. Sauda kasipornyn karzhylyk aleuetin bagalau // Sibir karzy mektebi [Assessment of the financial potential of a trading enterprise // Siberian School of Finance]. – 2019. – № 1. – B. 93–96 [in Kazakh].

8. Kolomiytseva A. Korporatik biznestin karzhylyk aleuetin bagalau («Dorspetsstroy» AAK zhane «DSU-7» AAK mysalynda) // Gylym sanmen [Assessment of the financial potential of corporate business (on the example of Dorspetsstroy OJSC and DSU-7 OJSC) // Science in numbers]. – 2018. – №2. – B. 18–24 [in Kazakh].

Смаилова Б.Д., Алтынбеков М.А., Имрамзиева М.Я., Бектемирова Н.Т.

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ УЧЕТА КОМПАНИИ

Аннотация

Под стандартизацией учетных процедур понимается разработка унифицированного набора стандартов, применимых в любой стране, в результате чего отпадает необходимость создания национальных стандартов. Концептуальные основы бухгалтерского учета в рыночной экономике Казахстана сегодня близки требованиям международных стандартов, но на практике все еще остаются факторы, не позволяющие считать бухгалтерский учет в РК полностью удовлетворяющим МСФО.

Определение финансового потенциала предприятия необходимо для определения его финансовой устойчивости и уровня риска других компаний, работающих с ним. В статье показано, что финансовая устойчивость компании равна равновесию финансовых потоков компании. Для определения платежеспособности использовались различные методы. Необходимо определить, насколько своевременно он способен реагировать на изменения во внешней среде и обеспечить достижение высоких финансовых результатов как в текущем периоде, так и в будущем.

В данном исследовании была использована рейтинговая оценка уровня финансового потенциала компании. В результате исследования было установлено, что два из 3 рассматриваемых компаний обладают высоким уровнем финансового потенциала. Полученные выводы представляются бизнесу и аналитикам для оценки финансового состояния компании, способствующего принятию эффективных управленческих решений, направленных на повышение конкурентоспособности и достижение целевых отраслевых позиций.

Smailova B., Altynbekov M., Imramziyeva M., Bektemirova N.

**PRACTICAL ASPECTS OF INTERNATIONAL FINANCIAL ACCOUNTING STANDARDS IN A
MODERN COMPANY ACCOUNTING SYSTEM**

Annotation

Standardization of accounting procedures refers to the development of a unified set of standards applicable in any country, as a result of which there is no need to create national standards. The conceptual foundations of accounting in the market economy of Kazakhstan today are close to the requirements of international standards, but in practice there are still factors that do not allow accounting in the Republic of Kazakhstan to be considered fully compliant with IFRS.

Determining the financial potential of an enterprise is necessary to determine its financial stability and the level of risk of other companies cooperating with it. The article reflects that the financial stability of the company is equivalent to the balance of the company's financial flows. Various methods were used to determine solvency. It is necessary to determine how timely it can respond to changes in the external environment and ensure the achievement of high financial performance both in the current period and in the future.

In this study, a rating assessment of the level of the financial potential of the company was applied. As a result of the study, it was determined that two of the 3 companies under consideration have a high level of financial potential. The findings are recommended to business and analysts to assess the financial situation of the company, contributing to the adoption of effective management decisions aimed at improving competitiveness and achieving targeted industry positions.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).42

ӨЖ 338.24 (574.3)

FTAMP 06.61.53:

А.А. Маймурунова*, PhD, аға оқытушы¹
З.Т. Ауезова, г.ғ.к, профессор¹
М.Т. Даниярова, э.ғ.к., доцент²
М.Я. Имрамзиева, PhD, қауымд. профессор³
Esil University, Астана қ., Қазақстан¹
Қарағанды университеті Қазтұтынуодағы
Қарағанды қ., Қазақстан²
Каспий қоғамдық университеті,
Алматы қ., Қазақстан³
*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: akkma@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МОНОҚАЛАЛАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ СЦЕНАРИЙІН АНЫҚТАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы моноқалалардың инновациялық даму әлеуеті мен мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылды. Зерттеу барысында моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау арқылы олардың болашақтағы даму бағыттарына болжам жасалды және даму сценарийлері айқындалды. Моноқалалардың даму әлеуетіне сәйкес оларды мемлекеттік қолдаудың тиімді шаралары мен тетіктері ұсынылды. Ұсынылған әдістемеге сүйене отырып, моноқалалардың даму басымдықтары мен әлеуеті бағаланды және олардың ұзақ мерзімді инновациялық даму сценарийлері құрылды. Зерттеу әдістеріне логикалық және салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық әдістер, форсайт-зерттеу тәсілі, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау, сондай-ақ сараптамалық бағалау әдісі қолданылды.

Нәтижесінде, 2025 жылға дейінгі ҚР аумақтық даму жоспары мен өңірлерді дамыту бағдарламалары талданды. Аталған құжаттарда моноқалаларды дамытудың макродеңгейдегі бағыттары белгіленгенімен, олардың инновациялық құрамдас бөлігі жеткіліксіз екені анықталды. Осыған байланысты әрбір моноқала үшін бәсекеге қабілетті артықшылықтарға негізделген, жергілікті ерекшеліктерді ескеретін жеке даму стратегиясын әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Инновациялық даму сценарийлері әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің оң динамикасын қамтамасыз етіп, адам капиталының дамуын және өмір сүру сапасының артуын көздейді. Осылайша, жүргізілген индикативтік және сараптамалық бағалау нәтижелері моноқалалардың даму мәселелері мен мүмкіндіктерін анықтауға және олар үшін оңтайлы инновациялық даму бағыттарын ұсынуға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: моноқала, инновациялық даму, инновациялық даму сценарийі, экономиканы әртараптандыру, инновациялық стратегия, моноқаланы басқару

Ключевые слова: моногород, инновационное развитие, сценарий инновационного развития, диверсификация экономики, инновационная стратегия, управление моногородов

Keywords: single-industry town, innovative development, scenario of innovative development, economic diversification, innovative strategy, management of a single-industry town

Кіріспе. Қазіргі кезеңде қалалардың, әсіресе моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық тұрақты дамуын қамтамасыз ету – ұзақ мерзімді перспективада олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың, инвестициялар тартудың және халықтың өмір сүру сапасын жақсартудың маңызды факторы болып табылады. Моноқалаларда экономикалық белсенділіктің бір салаға тәуелділігі, инфрақұрылымның әлсіздігі және демографиялық проблемалар сияқты мәселелер олардың тұрақты дамуына қауіп төндіреді. Бұл жағдай мемлекеттік және өңірлік даму бағдарламалары шеңберінде тиімді стратегиялық шешімдерді талап етеді.

Зерттеудің өзектілігі – моноқалалардың тұрақты дамуына кедергі келтіретін әлеуметтік-экономикалық факторларды ғылыми тұрғыда анықтау, олардың даму әлеуетін бағалау және болашаққа арналған оңтайлы сценарийлерді ұсыну қажеттілігінде. Қазіргі таңда моноқалалардың даму бағытын болжау және олардың әлеуетін бағалау үшін бірыңғай және тәжірибеде қолдануға ыңғайлы әдістеме жоқ. Бұл басқарушылық шешімдердің тиімділігін төмендетіп, ресурстардың тиімсіз бөлінуіне әкеледі.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық тұрақты даму әлеуетін бағалау және сол негізде инновациялық даму сценарийлерін ұсыну.

Зерттеу міндеттері:

1. Моноқалалардың тұрақты даму көрсеткіштері мен индикаторларын анықтау;
2. Әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін бағалау әдістемесін ұсыну;
3. Болашақ даму сценарийлерін анықтау арқылы басқару шешімдерін негіздеу;
4. Мемлекеттік қолдау тетіктерінің тиімділігін бағалау.

Зерттеу әдістері – логикалық және салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық әдістер, сараптамалық бағалау, форсайт-зерттеу, сондай-ақ себеп-салдарлық байланыстарды модельдеу қолданылды. Дереккөз ретінде ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері, моноқалалар бойынша өңірлік даму бағдарламалары, шетелдік тәжірибелер мен ғылыми жарияланымдар пайдаланылды.

Ғылыми жаңалық – моноқалалар үшін әлеуметтік-экономикалық тұрақты дамуды бағалауға арналған индикаторлар жүйесі анықталып, олардың негізінде даму әлеуетін сипаттайтын әдістемелік тәсіл ұсынылды. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибелерге сүйене отырып, моноқалалар үшін инновациялық даму сценарийлері жасалды. Теориялық негіз ретінде тұрақты даму тұжырымдамалары, аймақтық даму теориялары және агломерациялық экономика қағидалары пайдаланылды.

Осылайша, зерттеу моноқалалардың даму әлеуетін бағалауда ғылыми негізделген тәсілді қалыптастырып, олардың әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешуге бағытталған ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттік шолу. Моноқалалардың инновациялық дамуын бағалау және олардың болашақ даму сценарийлерін анықтау – қазіргі экономикалық зерттеулердің өзекті бағытына айналды. Бұл бағытта әлемдік және отандық ғалымдардың зерттеулерінде инновацияның мәні мен рөлі, даму факторлары, аймақтық теңгерімсіздіктер және салалық тәуелділік мәселелері талдануда.

Web of Science пен Scopus базаларында соңғы бес жылда жарияланған зерттеулерде инновация аймақтық бәсекеге қабілеттіліктің негізгі факторы ретінде көрсетіледі. Мысалы, Баксултанов Д., Курманов Н., Сырлыбаева Н. (2022) Қазақстан өңірлерінің инновациялық даму жағдайын бағалап, аймақаралық айырмашылықтарды сипаттады [1]. Zhubanova В. (2024) өз зерттеуінде Қазақстан қалаларының даму әлеуетін кластерлік әдіспен бағалап, инфрақұрылым мен цифрлық трансформация рөлін көрсеткен [2].

Отандық ғалымдар ішінде Қазыбаев Б.О., Әбілдаханова С.Р., Тузубекова М.К. – моноқалалар экономикасының құрылымдық тәуелділігі мен оны әртараптандыру қажеттілігін негіздеген [3]. Олар стратегиялық жоспарлау мен мемлекеттік қолдаудың аймақтық даму үшін маңызын атап көрсетеді. Сонымен бірге, форсайт-зерттеу әдісін қолдану моноқалалардың болашақ даму сценарийлерін құруда перспективалы тәсіл ретінде танылып отыр [4].

Дегенмен, зерттелген еңбектерде бірнеше проблемалық мәселелер байқалады: біріншіден, моноқалаларға арнайы бейімделген инновациялық даму әдістемелерінің жеткіліксіздігі; екіншіден, қолданылатын көрсеткіштердің бірыңғай стандарттарының жоқтығы; үшіншіден, сценарийлік модельдеу тәсілдерінің нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайға сәйкестендірілмеуі. Бұл қайшылықтар аймақтық саясат тиімділігін төмендетіп, ғылыми негізделген шешім қабылдауға кедергі келтіреді.

Осыған байланысты, Қазақстан моноқалалары үшін әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге негізделген инновациялық даму сценарийлерін анықтайтын әдістемелік база құру – ғылыми және практикалық тұрғыда маңызды. Бұл мақала осындай оққылықтарды жоюға бағытталған.

Негізгі бөлім. Инновациялық даму сценарийін таңдау үшін авторлық әдістеме бойынша моноқалалардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау. Ең алдымен моноқаланың даму сценарийін таңдау мақсатында тұрақты дамуын бағалауға және өлшеуге мүмкіндік беретін маңызды және сенімді индикаторлар жиынтығын қалыптастыру қажет.

Бағалау көрсеткіштерін таңдаудың негізгі шарты ҚР өңірлерін дамытудың 2025 жылға дейінгі қолданыстағы бағдарламасы мен елдің аумақтық-кеңістікте дамытудың 2030 жылға дейінгі болжамды сызбасында айқындалған моноқалалардың даму болашағын бағалаудың базалық критерийлерін есепке алу болып табылады [5,6].

Моноқаланың даму сценарийі – оның ерекшеліктері мен ресурстарын, даму әлеуетін ескере отырып, әлді және әлсіз жақтарын талдау нәтижесінде одан әрі қызмет етуінің пысықталған

нұсқасы. Шетелдік тәжірибеге сәйкес, моноқалалардың экономикасын талдау шикізаттың индустриалды немесе постиндустриалды секторларының болу дәрежесінде ерекшеленетін құрылымдардың 4 түрін бөлуге мүмкіндік береді. Белгілі секторлардың басым болуы шикізат, индустриялық немесе постиндустриалдық (инновациялық) мамандануы туралы айтуға мүмкіндік береді. Бірақ тәжірибеде, бұл секторлар шамамен бірдей мәнге ие болған жағдайда, экономикалық дамудың теңестірілген түрі де кездесуі мүмкін.

Кесте –1

Инновациялық даму сценарийін таңдау үшін авторлық әдістеме бойынша моноқалалардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау индикаторларының құрылымы

Индикаторлар	Құрылымы
Монобейінділік дәрежесі	1. Қала құраушы кәсіпорында жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2. Жалпы қалалық өндіріс көлеміндегі қала құраушы кәсіпорынның үлесі
Экономиканың ауқымы мен тиімділігі	1. Өнеркәсіп өндірісінің көлемі 2. Табысты кәсіпорындардың үлесі 3. Негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 4. Кірістер (жергілікті бюджет)
Халықтың өмір сүру сапасы	1. Жұмыссыздық 2. Мәдени-демалыс мекемелерінің саны 3. Білім беру және медициналық мекемелер саны 4. Орташа жалақы
Демографиялық әлеуеті	1. Халықтың табиғи өсімі 2. Экономикалық белсенді халықтың үлесі (адами ресурстармен қамтамасыз етілуі) 3. Экономиканың нақты секторы салаларында жұмыспен қамтылғандардың үлесі (қала құраушы кәсіпорыннан басқа)
Жеке инвестициялық әлеуеті	1. Іске асырылатын инвестициялық жобалар саны 2. Іске асыруға жоспарланған инвестициялық жобалардың саны 3. Қалада жүзеге асырылған инвестициялық жобалар шеңберінде құрылған жұмыс орындарының саны 4. Қалада іске асырылатын инвестициялық жобалар шеңберінде құрылатын жұмыс орындарының саны
Агломерациялық әлеует	1. АҚА құрамына кіруі (атқарымдық қалалық аудан) 2. Облыстық немесе республикалық маңызы бар ірі қалаға тікелей жақын орналасуы 3. Қаланың ірі көлік дәліздерінің қиылысында орналасуы
Ерекше әлеуеттің болуы	1. Шикізат ресурстық қорының болуы 2. Туристік ресурсының болуы

* [3,4] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған

Сонымен, моноқалалардың тұрақты дамуының төрт сценарийін ұсынамыз. Сонымен сценарий әдісі моноқалалардың дамуының бірнеше нұсқаларын ұсынады: пессимистік, нақты (шынайы) және оптимистік.

Монобейінділікті бағалау әдістемесі қала экономикасының әртараптандыру деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Моноқаланың бейінділік дәрежесін бағалауда келесі әдістемені қолдану ұсынылады:

$$TDm = 100 - \sqrt{TDm^1 - TDm^2}, \%$$

мұнда TDm^1 – жалпы қалалық өндіріс көлеміндегі қала құраушы кәсіпорынның үлесі, %;
 TDm^2 – қала құраушы кәсіпорында жұмыспен қамтылғандардың үлесі, %.

Тұрақты даму деңгейін бағалауда монобейінділік дәрежесін бағалау маңызды болып табылады. Монобейінділік дәрежесін бағалау қаланың қала құраушы кәсіпорынға тәуелділігін анықтауды қажет етеді. Біріншіден, ондағы жұмыспен қамтылғандардың саны айқындау керек. [8]. Екінші маңызды көрсеткіш ретінде қала экономикасы қаншалықты қала құраушы кәсіпорынға тәуелділігін анықтау үшін жалпы қалалық өндіріс көлеміндегі қала құраушы кәсіпорынның үлесін есептеу қажет.

Моноқаланың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау үшін 20-кестеде көрсетілген

көрсеткіштер жиынтығы қалыптастырылды. Әлеуметтік-экономикалық индикатор 2 индекстен тұрады, олардың әрқайсысы оның құрамына кіретін стандартталған көрсеткіштердің арифметикалық орташа мәнін табу арқылы есептеледі:

$$TDea = \sqrt{TDe * TDa}$$

Деректердің бір бөлігі ресми статистикадан алынса, қалғандары олардың негізінде есептелген. Келесі кезеңде әдістемелік мәселені шешу қажет: әр түрлі көрсеткіштерді салыстыру мүмкіндігі үшін заттай көрсеткіштерді өлшемсіз нысанға ауыстыру. Мұнда ең көп тараған әдісті қолдану ұсынылады, оған сәйкес жеке көрсеткіштер бойынша - экономикасының ауқымы және әлеуметтік тиімділігі коэффициенттері келесідей есептеледі.

$$TDe = (TDe^1 + TDe^2 + TDe^3 + TDe^4)/4$$

мұнда TDe – экономикалық көрсеткіштер;
 TDe¹ – өнеркәсіп өндірісінің көлемі;
 TDe² – шығынсыз кәсіпорындардың үлесі;
 TDe³ – негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі;
 TDe⁴ – кірістер (жергілікті бюджет).

$$TDe = (TDe^1 + TDe^2 + TDe^3 + TDe^4)/4$$

мұнда TDa – әлеуметтік көрсеткіштер;
 TDa¹ – жұмыссыздық деңгейі;
 TDa² – мәдени-демалыс мекемелерінің саны;
 TDa³ – білім беру және медициналық мекемелер саны;
 TDa⁴ – орташа жалақы.

Осылайша, моноқаланың ерекшеліктерін статистикалық есепке алудың қалыптасқан жүйесі моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің деңгейін объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Келесі бағалу индикаторы моноқалалардың демографиялық әлеуетін бағалау болып табылады:

$$TDda = \sqrt{TDda^1 + TDda^2}$$

мұнда TDda – демографиялық әлеуеті;
 TDda¹ – халықтың табиғи өсуі;
 TDda² – экономикалық белсенді халықтың үлесі (адами ресурстармен қамтамасыз етілуі).
 Моноқалалардың жеке инвестициялық әлеуетін бағалау үшін төмендегідей деп есептейміз:

$$TDzhia = \sqrt{TDzhia^1 + TDzhia^2 + TDzhia^3 + TDzhia^4}$$

мұнда Tdzhia – жеке инвестициялық әлеуеті;
 TDzhia¹ – жүзеге асырылған инвестициялық жобалардың саны;
 TDzhia² – жүзеге асыру жоспарланған инвестициялық жобалардың саны;
 TDzhia³ – жүзеге асырылған инвестициялық жобалардың нәтижесінде құрылған жұмыс орындарының саны;
 TDzhia⁴ – жүзеге асырылатын инвестициялық жобалардың нәтижесінде құрылатын жұмыс орындарының саны.

Моноқалалардың агломерациялық әлеуетін бағалау үшін келесі формула бойынша қарастырамыз:

$$TDaa = \sqrt{TDaa^1 + TDaa^2 + TDaa^3}$$

мұнда TD_{aa} – агломерациялық әлеуеті;
 TD_{aa}^1 – АҚА құрамына кіреді (атқарымды қалалық аудан);
 TD_{aa}^2 – қаланың облыстық немесе республикалық маңызы бар ірі қалаға тікелей жақын орналасуы;
 TD_{aa}^3 – қаланың ірі көлік дәліздерінің қиылысында орналасуы.
 Моноқалалардың ерекше әлеуетін бағалау үшін төмендегідей формула бойынша есептейміз:

$$TDea = \sqrt{TDea^2 + TDea^2}$$

мұнда $TDea$ – қаланың ерекше әлеуетінің болуы;
 $TDea^1$ – қаланың шикізат қорының болуы;
 $TDea^2$ – қаланың туристік ресурстарының болуы.

ҚР 27 моноқала орналасқан, бір мемлекеттің аумағында орналасқанына қарамастан, мұндағы моноқалаларындағы әлеуметтік-экономикалық жағдай әртүрлі екені анықталды. Моноқалалар әртүрлі көрсеткіштер бойынша айтарлықтай дифференциацияға ие, бұл осы қалалардың дамуының әртектілігін көрсетіп қана қоймай, оларды басқаруда ерекше тәсілді талап етеді. Жоғарыда көрсетілген әдістедегі индикаторларға сәйкес ҚР моноқалаларының даму сценарийін таңдау үшін олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына салыстырмалы бағалау жүргіземіз. Құрастырылған әдістемені апробациялау үшін ҚР 3 моноқаласын бағалау нысаны ретінде ұсынылады. Моноқалалардың таңдалу себебі, ҚР өңірлік даму бағдарламасына сәйкес түрлі экономикалық әлеуеті бар (жоғары, орташа, төменгі) үш моноқала таңдалынып алынды: Теміртау, Балқаш, Қаражал.

ҚР моноқалаларының монобейінділік дәрежесін бағалау нәтижесі. Бірінші индикатор бойынша ҚР моноқалаларының монобейінділік дәрежесін бағалау нәтижесі келесі 2-кестеде көрсетілген.

Кесте – 2

ҚР моноқалаларының монобейінділік дәрежесі

Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Жалпы қалалық өндіріс көлеміндегі қала құраушы кәсіпорынның үлесі, %	80	71	82
Қала құраушы кәсіпорында жұмыспен қамтылғандардың үлесі, %	27,3	50	12
$TDm = 100\% - \sqrt{(TDm^1 * TDm^2)}$	53	59,5	31
	орташа	орташа	төмен

* [9] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған

Бұл индикатор аумақтың монобейінділік дәрежесін анықтауға көмектеседі: 0-35 – төмен; 35-70 – орташа, 70-100-жоғары. ҚР зерттелетін моноқалаларының монобейінділік дәрежесі 3-кестеде көрсетілгендей 31-60 диапазонын аралығында ауытқиды.

Кесте – 3

ҚР моноқалаларының экономикасының ауқымы және әлеуметтік тиімділігін, демографиялық әлеуетін, инвестициялық әлеуетін бағалау

<i>ҚР моноқалаларының экономикасының ауқымы және әлеуметтік тиімділігін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Экономикалық көрсеткіштер			
Өнеркәсіп өндірісінің көлемі, %	15	0,8	25
Шығынсыз кәсіпорындардың үлесі, %	41	46	36
Негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі, %	5	8,6	8,6
Кірістер (жергілікті бюджет), %	2,3	0,5	5,2
$TDe = (TDe^1 + TDe^2 + TDe^3 + TDe^4) / 4$	63,3/4	56/4	74,8/4
	15%	14%	18,7%
Әлеуметтік көрсеткіштер			

Орташа жалақы деңгейі	95	96	95,4
Білім беру және медициналық мекемелер саны	1,4	0,7	0,7
Мәдени-демалыс мекемелерінің саны	4,2	1,6	7,2
Жұмыссыздық деңгейі	111	115	93
$TDa=(TDa_1+ TDa^2+ TDa^3+ TDa^4)/4;$	211,6	213,3	196,3
	/4	/4	/4
	53	53	50
$TDea =TDe* TDa$	28	27	31
	орташадан жоғары	орташадан жоғары	орташадан жоғары
<i>ҚР моноқалаларының демографиялық әлеуетін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Халықтың табиғи өсуі	10	4	3,5
Экономикалық белсенді халықтың үлесі (адами ресурстармен қамтамасыз етілуі)	49	49	53
$TDda=TDda^1+ TDda^2$	59	53	56,5
	7,6	7,2	7,5
	орташа	орташадан төмен	орташа
<i>ҚР моноқалаларының инвестициялық әлеуетін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Жүзеге асырылған инвестициялық жобалардың саны	9/94	3/94	14/94
Жоспарланған инвестициялық жобалардың саны	9/96	11/96	15/96
Жүзеге асырылған инвестициялық жобалардың нәтижесінде құрылған жұмыс орындарының саны	298/12300	652/12300	741/12300
Жүзеге асырылатын инвестициялық жобалардың нәтижесінде құрылатын жұмыс орындарының саны	557/11 159	652/11 159	1288/11 159
$TDZhia=TDZhia^1+ TDZhia^2+TDZhia^3+TDZhia^4$	9,5+9,3+0,2+5	3,1+11,4+0,5+5,8	14+15+6+11
	5	4	6,8
	орташа	орташа	орташадан жоғары

* [9] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған

Екінші индикатор бойынша ҚР моноқалаларының экономикасының ауқымы және әлеуметтік тиімділігін бағалау нәтижесі төменгі 3-кестеде көрсетілген.

Алынған нәтижелерді ескере отырып, моноқалаларды әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне қарай топтастырамыз: 0-5 – өте төмен; 0-15 –төмен;15-20 – орташадан төмен; 20-25 – орташа, 25-30 – орташадан жоғары, 20-30 – жоғары. Үшінші индикатор бойынша ҚР моноқалаларының демографиялық әлеуетінің деңгейін бағалайтын боламыз.

Алынған нәтижелерді ескере отырып моноқалаларды демографиялық әлеуеті деңгейі бойынша топтастырамыз: 0-2,5 – өте төмен; 2,5-5-төмен; 5-7, 5-орташадан төмен; 7,5-9-орташа; 9-11,5-орташадан жоғары; 11,5-13-жоғары.

ҚР моноқалалардың өзіндік инвестициялық әлеуетін бағалау нәтижесі төменгі кестеде көрсетілген. Алынған нәтижелерді ескере отырып, моноқалаларды жеке инвестициялық әлеуетінің деңгейі бойынша топтастырамыз: 0-2, 5-төмен; 2,5-5-орташа; 5-7,5-ортадан жоғары; 7,5-10-жоғары. ҚР моноқалалардың өзіндік инвестициялық әлеуетін бағалау нәтижесі 6-кестеде көрсетілген.

Кесте – 4

ҚР моноқалаларының агломерациялық және ерекше әлеуетін бағалау

<i>ҚР моноқалаларының агломерациялық әлеуетін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
АҚА құрамына кіруі (атқарымдық қалалық аудан)	0	0	100
Қаланың облыстық немесе Республикалық маңызы бар ірі қалаға тікелей жақын орналасуы	100	0	100

Қаланың ірі көлік дәліздерінің қиылысында орналасуы	100	100	100
TDaa= TDaa ¹ + TDaa ² + TDaa ³	14	10	17
	орташадан жоғары	орташа	жоғары
<i>ҚР моноқалаларының ерекше әлеуетін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Шикізат-ресурстық әлеуеттің болуы	100	100	100
Туристік әлеуеттің болуы	100	0	0
TDea=TDea ¹ + TDea ²	14	10	10
	жоғары	орташа	орташа

**[9] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған*

Алынған нәтижелерді ескере отырып, моноқалаларды агломерациялық әлеует деңгейі бойынша топтастырамыз: 0-5–төмен; 5-10 – орташа; 10-15–ортадан жоғары, 15-20 – жоғары. ҚР моноқалалардың ерекше әлеуетін бағалау нәтижесі кестеде көрсетілген.

Алынған нәтижелерді ескере отырып, моноқалаларды ерекше әлеуетінің болуына қарай топтастырамыз: 0-5 – төмен; 5-10 – орташа, 10-15 – жоғары.

ҚР шоғырланған көптеген моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы тұрақсыздық ондағы инновациялық қызметті жандандыру қажеттілігін тудырады. Моноқалалардың экономикасын жаңғырту және әртараптандыру инновациялық қызметті дамытпай жүзеге асыру мүмкін емес.

Ғылыми жаңалығы. Моноқаланың инновациялық даму мүмкіндіктерін бағалау маңызды болып табылады. Атап айтқанда, инновациялық тартымдылыққа көптеген факторлар әсер етеді: өндірістік, ресурстық-шикізат, инвестициялық, әлеуметтік, кадрлық, қаржылық, инфрақұрылымдық және т.б. Дегенмен қаланың инновациялық дамуына әсер ететін (кері, жағымды) факторларды ескерсек, барлық дерлік моноқалалардың инновациялық даму сценарийін жүзеге асыру мүмкіндігі жоқ.

Сонымен 5-кестеде берілген моноқаланың тұрақты дамуын бағалау әдістемесіне сәйкес индикаторлар бойынша даму сценарийін таңдау жүйесі негізінде ҚР таңдалған моноқалалары бойынша нәтиже көрсетілген.

Кесте – 5

ҚР моноқалаларының даму сценарийін анықтау үшін индикаторлар бойынша есептеу нәтижелерін салыстыру

Индикаторлар	Балқаш	Қаражал	Теміртау
1	2	3	4
Монобейінділік дәрежесі	Орташа	Орташа	Төмен
Экономиканың ауқымы және экономиканың тиімділігі (экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштер)	Орташадан жоғары	Орташадан жоғары	Орташадан жоғары
Демографиялық әлеуеті	Орташа	Орташадан жоғары	Орташа
Жеке инвестициялық әлеуеті	Орташа	Орташа	Орташадан жоғары
Агломерациялық әлеуеті	Орташадан жоғары	Орташа	Жоғары
Қала ерекше әлеуетінің болуы	Жоғары	Орташа	Орташа
<i>Даму сценарийі</i>			
Инерциялық даму		+	
Теңдестірілген даму	+++	++++	++
Инновациялық даму (өсу)	++++	++	+++++
Әртараптану (негізі мамандануынан басқа)	++++	+	+++++

**авторлармен құрастырылған*

ҚР моноқалалар үшін инновацияға бағдарланған экономикаға ауысу (көшу), инновациялық даму сценарийі ең тиімді екеніне қарамастан, оның қазіргі даму жағдайы мен ресурстары оны таңдауға мүмкіндік бермейді. Зерттеу барысында анықталған тұжырымдамаларға сүйене келе, моноқалаларды ұсынылған әдістемедегі индикаторлар бойынша есептеу қорытындысы анықталды.

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасындағы моноқалалардың келешек даму сценарийлері айқындалды. Моноқалалардың экономикасын жаңғырту және тұрақты дамуы үшін әртүрлі даму сценарийлерін қолдануға болады. Біріншіден, жеке бір сценарийді, сондай-ақ екі сценарийдің өзара үйлесімін де қолдану мүмкіндігі қарастырылды.

Зерттеу барысында Теміртау мен Балқаш моноқалалары үшін инновациялық даму жолы мен негізгі маманданумен байланысты емес экономика салаларын әртараптандыру қажеттілігі айқындалды. Осы моноқалалар үшін теңдестірілген даму сценарийлерін таңдау маңызды болып табылады. Қаражал қаласы үшін экономиканы әртараптандыру мен теңдестірілген даму сценарийі ең тиімді шешім ретінде ұсынылады.

Сонымен қатар, моноқалалардың ішкі және сыртқы ресурстары әртүрлі болғандықтан, олардың даму сценарийлері мен тетіктері аймақтың ерекшеліктеріне қарай таңдалуы керек. Моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық құрылымының алуан түрлілігі мен шаруашылық кеңістігін ескере отырып, олардың тұрақты дамуын қолдаудың кешенді шаралары мен тетіктері даму сценарийлеріне байланысты жеке анықталуы тиіс.

Алынған нәтижелердің жаңалығы инновациялық даму сценарийін таңдау және оны іске асыру кезінде моноқалалардың экономикасын әртараптандырудың маңыздылығын атап өтуде. Инновациялық даму моноқалалардың экономикалық көрсеткіштерін жақсартуға мүмкіндік береді және оларды жаңа деңгейге шығаруға мүмкіндік береді.

Жоғарыда келтірілген нәтижелерге сүйене отырып, моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын қалыптастыруда бірнеше ұсыныстар жасалады. Моноқалаларға арналған теңдестірілген даму сценарийлерін енгізу, әр қала үшін оның ерекшеліктерін ескере отырып, инновациялық даму бағыттарын басымдыққа қою. Моноқалалардың экономикасын әртараптандыру, оның ішінде жаңа индустриялар мен технологиялық салаларды дамыту.

Мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіру, аймақтық даму бағдарламаларының тиімділігін арттыру. Бұл ұсыныстар моноқалалардың даму үрдісін жеделдетуге және олардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін жақсартуға бағытталған.

Келешекте осы зерттеулерді одан әрі жалғастыру қажет, атап айтқанда моноқалалардың экономикалық дамуында инновациялық әлеуетті арттыруға арналған нақты ұсыныстар мен стратегиялар әзірлеу қажет. Сонымен қатар, моноқалалардың даму деңгейін көрсететін жаңа индикаторларды енгізу және даму сценарийлерін нақтылау қажет.

Бұл бөлімде зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізілгенін, алынған нәтижелердің жаңалығын және практикалық маңыздылығын анық көрсетіп, болашақта қандай ғылыми зерттеулер жүргізуге болатынын да атап өттік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Baksultanov D., Kurmanov N., Syrlybayeva N. Analysis and assessment of the innovation development state of Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2022. – №3(141). – <https://doi.org/10.26577/be.2022.v141.i3.13>
2. Zhubanova B., Mustafina A., Yessengeldin B. Discovering smart cities' potential in Kazakhstan: A cluster analysis // *PLOS ONE*. – 2024. – №19(2). – e0296765 p. – <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0296765>
3. Қазыбаев Б.О., Әбілдаханова С.Р., Тұзұбекова М.К. Моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері // *Қаржы-қаражат журналы*. – 2021. – №3. – Б. 45–59.
4. Lee S., Degtereva E. Foresight methodology in regional innovation development // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2020. – №158. – P. 120–124. – <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120124>.
5. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2030 года. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000625>.
6. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020-2025 годы. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs.27.12.2019>.

7. Maimurunova A. Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2022. – №3(59). – P. 707–721.

8. Маймурунова А.А. Цифровая городская среда: оценка ее развития в моногородах // *Финансовые технологии в цифровой экономике: проблемы и перспективы развития в мире и России: матер. междунар. круг. стола.* – М.: РУДН. – 2019. – С. 83–93.

9. Өңірлер бойынша статистикалық деректер / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі Ұлттық статистика бюросы // <https://stat.gov.kz>. 28.05.2019.

REFERENCES

1. Baksultanov D., Kurmanov N., Syrlybayeva N. Analysis and assessment of the innovation development state of Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2022. – №3(141). – <https://doi.org/10.26577/be.2022.v141.i3.13>

2. Zhubanova B., Mustafina A., Yessengeldin B. Discovering smart cities' potential in Kazakhstan: A cluster analysis // *PLOS ONE*. – 2024. – №19(2). – e0296765 p. – <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0296765>

3. Kazybaev B., Abildakhanova S., Tuzubekova M. Monokalalardyn aleumettik-ekonomikalyk damu erekshelikteri [Features of socio-economic development of mono-cities] // *Financial journal*. – 2021. – №3. – В. 45–59. [in Kazakh]

4. Lee S., Degtereva E. Foresight methodology in regional innovation development // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2020. – №158. – P. 120–124. – <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120124>.

5. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan. Ob utverjdenii Prognoznoi shemy teritorialno prostranstvennogo razvitiya strany do 2030 goda [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the Forecast scheme of territorial and spatial development of the country until 2030] // – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000625> [in Russian].

6. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan. Ob utverjdenii Gosudarstvennoi programmy razvitiya regionov na 2020-2025 gody [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. On the approval of the State Program of Regional Development for 2020-2025// – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs> [in Russian].

7. Maimurunova A. Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2022. – №3(59). – P. 707–721. – [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3\(59\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3(59).11)

8. Maimurunova A. Sifrovaia gorodskaja sreda: osenka i razvitiya v monogorodah [Digital urban environment: assessment of uu development in single-industry towns] // *Financial technologies in the digital economy: problems and prospects of development in the world and Russia: materials of the international round table.* – 2019. – S. 83–93 [in Russian]

9. Onirler boiynsa statistikalyq derekter / Kazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jane reformalau agenttiǵı Ұлттық статистика бюросы [Statistical data by Region / National Bureau of statistics of the agency for Strategic Planning and reform of the Republic of Kazakhstan] – URL: / <https://stat.gov.kz>. 28.05.2019. [in Kazakh]

Маймурунова А.А., Ауезова З.Т., Даниярова М.Т., Имрамзиева М.Я.

МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО СЦЕНАРИЯ РАЗВИТИЯ МОНОГОРОДОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье всесторонне рассматривается инновационный потенциал и возможности развития моноурбанизаций Республики Казахстан. В ходе исследования было проведено анализ социально-экономического развития моноурбанизаций, с целью прогноза их будущих направлений развития и определения сценариев развития. В соответствии с потенциалом развития моноурбанизаций были предложены эффективные меры и механизмы государственной поддержки. На основе предложенной методологии были оценены приоритеты и потенциал развития моноурбанизаций, а также разработаны долгосрочные сценарии инновационного развития.

Методами исследования стали логический и сравнительный анализ, экономико-статистические методы, метод форсайт-исследования, выявление причинно-следственных связей, а также экспертная оценка.

В результате был проанализирован план территориального развития Казахстана до 2025 года и программы развития регионов. Несмотря на то, что в этих документах определены макроуровневые направления развития моноурбанизаций, их инновационный компонент оказался недостаточным. В связи с этим возникает необходимость разработки индивидуальной стратегии развития для каждого моноурбанизационного города, с учетом местных особенностей, основанной на конкурентных преимуществах.

Инновационные сценарии развития направлены на обеспечение позитивной динамики социально-экономических показателей, развитие человеческого капитала и улучшение качества жизни. Таким образом, результаты индикативной и экспертной оценки позволили выявить проблемы и возможности развития моноурбанизаций и предложить оптимальные инновационные направления развития для них.

Maimurunova A., Auezova Z., Daniyarova M., Imramziyeva M.

METHODOLOGY FOR DETERMINING THE INNOVATIVE SCENARIO FOR THE DEVELOPMENT OF SINGLE-INDUSTRY TOWNS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

This article comprehensively examines the innovative potential and development opportunities of mono-cities in the Republic of Kazakhstan. The study analyzes the socio-economic development of mono-cities, forecasts their future development directions, and defines development scenarios. Based on the development potential of mono-cities, effective measures and mechanisms of state support were proposed. Using the proposed methodology, the priorities and potential for the development of mono-cities were evaluated, and long-term innovation development scenarios were developed.

The research methods include logical and comparative analysis, economic-statistical methods, foresight research methods, identifying cause-and-effect relationships, and expert evaluation.

As a result, the Territorial Development Plan of Kazakhstan until 2025 and regional development programs were analyzed. Although these documents outline macro-level directions for the development of mono-cities, their innovative component was found to be insufficient. Therefore, there is a need to develop individual development strategies for each mono-city, taking into account local specifics and based on competitive advantages.

The innovation development scenarios aim to ensure positive dynamics in socio-economic indicators, human capital development, and improved quality of life. Thus, the results of the indicative and expert evaluation allowed for the identification of issues and opportunities for the development of mono-cities and the proposal of optimal innovation development directions for them

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).43

ӨЖ 332.143

FTAMP 06.61.33

К.Б. Шалдарбеков, PhD, қауымд. профессор¹**З.С. Нурмухамбетова**, магистр, аға оқытушы¹**А.А. Джолдасов**, PhD докторанты²**Д.О. Сатыбалдиева**, PhD, қауымд. профессор²*М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті,
Тараз қ., Қазақстан¹**Қ.И. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық
зерттеу университеті, Алматы қ., Қазақстан²*

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e.mail: d.satybaldiyeva@satbayev.university

АЙМАҚТЫҚ ИНДУСТРИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада аймақтық индустриялық жобаларды басқару механизмін жетілдіру мәселелері қарастырылған. Зерттеу барысында аймақтық деңгейдегі инвестициялық саясаттың теориялық аспектілері және негізгі ұғымдары талқыланды. Авторлар аймақтық жобалардың жіктелуін көрсетті және аймақтық жобаларды басқару үдерісін сипаттады. Мақалада «Жоба» және «Жобаларды басқару» ұғымдарына қатысты теориялық ұстанымдар жүйеленіп, отандық және шетелдік авторлардың көзқарастарына негізделген әдеби шолу жүргізілді. Зерттеу нәтижесінде авторлар аймақтық индустриялық жобаларды іріктеу үдерісін жетілдіруге бағытталған жобаларды басқару механизмнің құрылымдық схемасын ұсынды. Бұл ұсынылған схема аймақтық деңгейдегі жобаларды көпкритерийлі бағалау негізінде сұрыптап, аймақтың стратегиялық даму басымдықтары мен экономикалық әлеуетіне сәйкес келетін тиімді жобалар портфелін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Авторлар ұсынған схемада инвестициялық жобаларды басқарудың арнайы аймақтық органы құрылуы тиіс. Ол орган әр жоба бойынша жобаларды басқару командасын анықтайды және олар аймақтың басым бағыттары бойынша жобаларды алдын – ала іріктеуі тиіс. Арнайы аймақтық органмен бірігіп жұмыс істейтін негізгі тұлғалар - сарапшылар болуы тиіс. Сарапшылар жобаларға алдын ала талдау жүргізеді, әр жобаның мүмкін болатын тәуекелдерін анықтайды және портфельге жобаларды қосу үшін жобаларды іріктейді. Осы зерттеудің нәтижелері осы бағытта зерттеу жүргізетін ғалымдарға және аймақтық мемлекеттік органдардың қызметкерлері үшін қызығушылық тудыруы мүмкін.

Кілт сөздер: инвестициялық жоба, аймақтық индустриялық жоба, инвестициялық саясат, жобаларды іріктеу, аймақтық жобалар портфелі, жобаларды басқару механизмі, сарапшылар.

Ключевые слова: инвестиционный проект, региональный индустриальный проект, инвестиционная политика, отбор проектов, портфель региональных проектов, механизм управления проектами, эксперты.

Keywords: investment project, regional industrial project, investment policy, project selection, regional project portfolio, project management mechanism, Experts

JEL classification: R1

Кіріспе. Қазақстан экономикасын модернизациялау жағдайында аймақтық факторлар ерекше орын алады. Аймақтық факторлар өз кезегінде экономикадағы құрылымдық өзгерістердің нәтижесін, динамикасын және қарқынын анықтайды.

Кез келген мемлекет үшін аймақтық дамудың дұрыс моделін таңдау өте маңызды болып табылады, өйткені оның негізінде аймақтық саясатты жүзеге асырудың әдістері, формалары таңдап алынады.

Қазақстан Республикасында 2018 жылы «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары» бекітіліп, қабылданды. Бұл жоспардағы көзделіп отырған реформаның бірі – ҚР қуатты аймақтарды қалыптастыру. Қуатты аймақтарды қалыптастыру сол аймақтардағы бар жергілікті әлеуетті тиімді пайдалану арқылы көзделіп отыр.

Қазақстан Республикасының әр аймағы ерекше болып келеді. Аймақтағы табиғи ресурстардың болуы немесе аймақтың тиімді географиялық орналасуы сол аймақтың дамуының негізі бола алады. Осыған байланысты, аймақтық деңгейде іске асырылатын инвестициялық сипаттағы индустриялық

жобалар, ең алдымен, сол аумақтың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясымен, өндірістік мамандануымен және қолда бар ресурстық-экономикалық әлеуетімен өзара үйлесімді болуы тиіс.

Өнеркәсіптік даму көптеген аймақтар үшін стратегиялық бағыт бола отырып, капиталды көп қажет ететін жобаларды іске асыруды ғана емес, сонымен қатар жергілікті ресурстарды — материалдық және адами ресурстарды сауатты тартуды да көздейді. Сондықтан, аймақтық индустриялық бастамаларды басқарудың қолданыстағы модельдерін қайта қарастырудың объективті қажеттілігі туындайды. Бұл ретте басқару механизмін жетілдірудің негізгі бағыты аймақтық әлеуеттің барлық элементтерін неғұрлым толық және жүйелі пайдалануға бағытталуы тиіс.

Зерттеу мақсаты - аймақтық индустриялық жобаларды тиімді басқаруға бағытталған механизмді жетілдіру жолдарын ұсыну.

Мақсатқа жету үшін мына міндеттерді шешу көзделіп отыр:

- аймақтық жобаларды басқару процессін теориялық тұрғыда зерттеу;
- қазіргі басқару механизмінің негізгі проблемаларын анықтау;
- аймақтық индустриялық жобаларды басқару механизмінің схемасын ұсыну.

Зерттеу әдістері ретінде - абстракциялау және жалпылау, құрылымдау және жүйелеу сияқты экономиканы зерттеудің теориялық әдістері қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Аймақтық саясат теориясын қарастыру үшін ең алдымен «Аймақ», «Өңір» сияқты түсініктерді анықтап алуымыз керек.

Н.А.Ундрицовтің пікірінше, аймақ – белгіленген шекаралары бар, белгілі бір дәрежедегі автономияға ие территориялық бірлік [1]. Аймақ автономияға ие болғанымен, біртұтас жүйенің (мемлекеттің) бөлігі ретінде қарастырылады.

«Аймақ» сөзі латынның «Regio» деген сөзінен шыққан және «облыс, өңір, аумақ» ретінде түсіндіреді [2]. Осы тұрғыдан түсіндіруді дұрыс деп тұжырымдауға болады. Мысалы, Қазақстан Республикасы жеке аймақтарға бөлінген және әр облысты өңір, аймақ, аумақ деп те атауға негіз бар. Ол бір жағынан ҚР-ның құрылымы бойынша унитарлы мемлекет болуымен түсіндіріледі. Сондықтан, біздің елімізде «Өңір» және «Аймақ» сөздерін синоним ретінде қарастыруымызға болады.

Федеративтік мемлекеттерде бұл екі сөз әр түрлі мағынада қарастырылуы мүмкін. Мысалы, Ресей Федерациясында өңір ретінде бірнеше жеке облыстардың бірігуін қарастырып айтады. Кейбір мемлекеттерде өңір өзінің масштабы бойынша аймақтан көбірек болуы мүмкін. Еуропа елдерінде «Аймақ» ретінде географиялық жағынан көршілес бірнеше дербес мемлекеттердің бірігуін айтады (орталық еуропалық аймақ, батыс еуропалық аймақ).

Әр аймақты үлкен әлеуметтік - экономикалық жүйенің бір бөлігі ретінде қарастыруға болады. Әлеуметтік - экономикалық жүйе өзінің күрделілігімен және салалық сипатының әр - түрлі болуымен сипатталады [3].

Жоғарыда қарастырылған авторлардың ойларын синтездеп, тұжырымдайтын болсақ, онда аймақ ретінде – жеке облыс, республикалық маңызы бар қала сияқты белгілі бір территорияны қарастыруымызға болады. Ол территориялардың мемлекет ішіндегі нақты географиялық орны, басқарушылық құрылымы, белгілі бір мамандануы бар экономикасының құрылымы, ресурстары болады.

Әр аймақтың территориясында ресурстардың бар болуына байланысты, өзінше жеке мамандануы пайда болады. Аймақтың мамандануына сәйкес сол аймақтағы әлеуметтік – экономикалық саясат жүргізілуі тиіс. Өйткені аймақ өте күрделі жүйе болып табылады және ол үнемі дамып, өзгеріп және күрделеніп отырады. Осыған сәйкес, аймақтық саясат әр аймақтың ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілуі керек.

«Аймақтық саясат» түсінігінің анықтамасы әр қандай болып келеді. Кейбір зерттеушілер «Аймақтық мемлекеттік саясат» - ол халықтың өмір сүру жағдайлары мен экономиканы кеңістіктік ұйымдастыру деп түсіндіреді. Мемлекеттің кеңістіктік дамуының негізінде ресурстық әлеуетті неғұрлым тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін өндіргіш күштердің орналасуы қарастырылады [4,5].

Кейбір ғылыми еңбектерде – «Аймақтық саясат - бұл мемлекеттік билік құрылымдарының заңнамалық негізде жүзеге асыратын мақсатты қызметі. Ол аймақтық деңгейдегі ұйымдық, әлеуметтік және экономикалық құрылымдарда теріс үрдістердің алдын алуға, сонымен қатар институционалдық негізде тұрақты әрі оң өзгерістерге қол жеткізуге бағытталған. Мұндай саясат

аймақтардың теңгерімді дамуын қамтамасыз ету мен олардың әлеуетін тиімді іске асыруды көздейді» деп көрсетіледі [6].

Жалпы көріп отырғанымыздай, аймақтық саясаттың басты мақсаты - сол аймақтың мамандануына, ресурстық әлеуетін және бәсекелік артықшылықтарын тиімді пайдалануына қарай оны дамыту және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады.

Индустрия терминіне келетін болсақ – ол техника көмегімен жүзеге асырылатын өндірісті білдіреді. Барлық өнім өндіретін өндіріс түрлерін индустриалдық өндіріс деп атауға болады. Яғни, индустрия сөзін өнеркәсіп, өнеркәсіптік кәсіпорын, өнеркәсіптік өндіріс, өндіріс деген синонимдермен ауыстыруға болатын сияқты.

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде «Аймақтық жоба», «Аймақтық индустриалдық жоба» деген ұғымдардың нақты түсінігі жоқ, бірақ «Жоба», «Жобаларды басқару» ұғымдарының анықтамалары өте көп кездеседі.

«Жоба» ретінде - бірегей нәтиже беретін іс-шаралардың дәйекті кешенін атайды [7]. Кейбір авторлардың ойынша, «Жоба – бұл алдын ала тыңғылықты тексерілген, жоспарланған туынды немесе физикалық объектілердің, технологиялық үдерістердің және ұйымдастырушылық құжаттардың туындысы» [8].

Аймақтық деңгейде жүзеге асырылатын жобаларға келетін болсақ, олар өздерінің сипаты бойынша біршама күрделі болып келеді және сәйкесінше оның түсініктемелері де өте ауқымды.

Зерттеуші Д.П. Малышев бұл түсінікке төмендегідей анықтама береді – «Аймақтық инвестициялық жобалар – аймақтың әлеуметтік экономикалық мақсаттарына сай келетін, аймақ үшін маңызы бар және аймақтың бизнес, инфрақұрылым, әлеуметтік саладағы объектілерін дамытуға бағытталған өзара байланысты іс шаралардың жүйесі» [9].

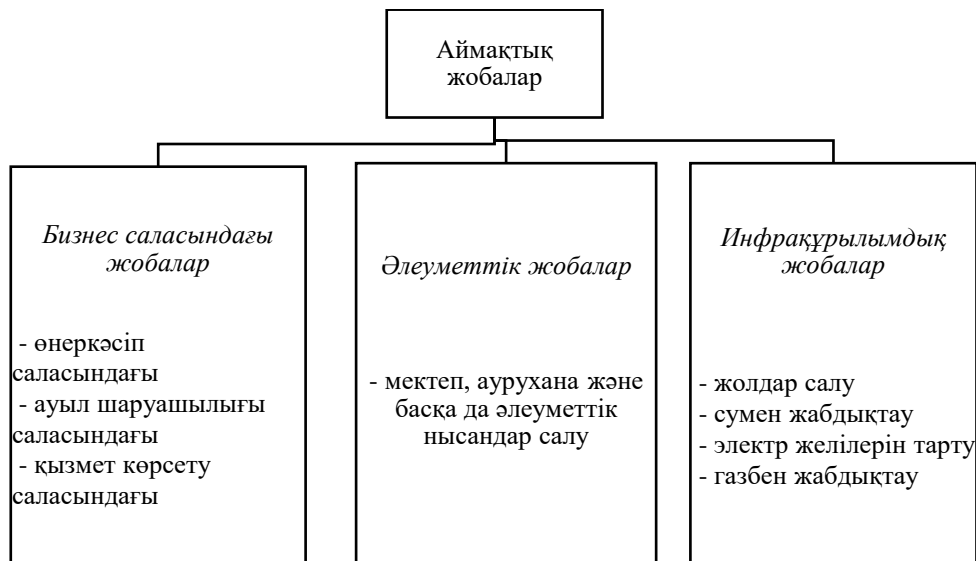
Зерттеу барысында талданған анықтамалар негізінде аймақтық индустриялық жобалардың мазмұндық жағынан басқа жобаларға қарағанда анағұрлым күрделірек екендігі анықталды. Әдетте, жекелеген жобалар салыстырмалы түрде қарапайым құрылымға ие болып, оларды басқару барысында алдын ала қалыптасқан стандартты құралдар мен әдістерді тиімді қолдануға мүмкіндік береді. Ал аймақтық индустриялық жобалар әртүрлі мүдделі тараптардың қатысуымен және кең ауқымды ресурстық талаптармен ерекшеленетін кешенді жүйелер ретінде сипатталады. Аймақтық жобаларды басқару өте күрделі болып келеді, себебі оларды жүзеге асыруда сол аймақтың әлеуеті, даму бағыттары, стратегиясы өзінің әсерін тигізеді. Бұл тұрғыдан алып қарағанда, аймақтық индустриалдық жобаларды басқару кешенді түрде жүргізілуі керек. Көптеген заманауи зерттеушілер аймақтық жобаларды аймақтық билік органдары тарапынан кешенді қолдаудың қажеттілігін ерекше атап көрсетуде. Жергілікті билік органдары аймақтың даму стратегиясына аймақтық жобаларды сәйкестендіруі керек [10].

Ғылыми әдебиеттерді талдаудың нәтижелері көрсеткендей, аймақтық индустриялық жоба деп белгілі бір аймақтың аумағында жүзеге асырылатын, оның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін арттыруға бағытталған және жалпы аймақтық даму стратегиясының басымдықтарына сәйкес келетін жобаны түсінуге болады.

Осыған сәйкес, аймақтық индустриалдық жобаларды басқару үдерісіндегі ең маңызды мәселе – белгісіздік жағдайында аймақ үшін ең тиімді және басым жобаларды іріктеп алу және оларды нәтижелі жүзеге асыру. Аймақтық индустриалдық жобаларды басқару белгілі бір тәсілдердің көмегімен кешенді түрде жүргізілуі керек екендігі белгілі болды. Сол үшін, аймақтық индустриалдық жобаларды басқару механизмінің схемасын ұсынуымыз керек.

Негізгі бөлім. Әдебиеттік шолу бөлімінде көрсетілгендей, барлық аймақтық жобалар 3 топқа бөлінеді. Бизнес саласындағы жобаларға пайда табуды көздейтін барлық жобалар (өнеркәсіп, қызмет көрсету, ауыл шаруашылығы) жатады. Әлеуметтік жобалар пайда табуды көздемейді, бірақ сол аймақтың әлеуметтік мәселелерін шешуге қажет жобалар (мектеп салу, ауруханалар құрылысы және т.б.). Инфрақұрылымдық жобалар – сол аймақта жолдар салу, сумен жабдықтау, электр желілерін тарту, газбен жабдықтау.

Аймақта жүзеге асырылатын басқа жобалар, мысалы ғылыми жобалар сол бизнес саласындағы кәсіпорындардың ықпалымен және қолдауымен жүзеге асырылады. Аймақтық индустриалдық жобалар сол бизнес саласындағы жобалар құрамына кіреді.

Сурет – 1. Аймақтық жобалардың жіктелуі
* [9] дереккөз бойынша құрастырылған

Жобаларды басқару - шектеулі ресурстар жағдайында (уақыт, қаржы және адами капитал) нақты мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған жүйелі және жоспарлы басқару қызметі ретінде сипатталады. Ол белгіленген жоспарлар мен бағдарламаларды тиімді іске асыру үшін басқару процестерін үйлестіруді, ресурстарды оңтайлы бөлуді және нәтижеге бағдарланған тәсілді қажет етеді. Аймақтық жобаларды басқару процесі келесі суретте көрсетілген.

Сурет – 2. Аймақтық жобаларды басқару және жүзеге асыру процесі*
* [9,10] дереккөз бойынша құрастырылған

Аймақтық жобаларды басқару процесі – сол аймақтың дамуының басым бағыттарын анықтау, инвестициялық жобаларды іріктеу және оларды бағалауды қамтиды.

Қазіргі кезеңде Қазақстандағы аймақтық индустриялық жобаларды басқару саласында жергілікті атқарушы органдар бірқатар маңызды қызметтерді жүзеге асырады. Атап айтқанда, олар қаржылық, ақпараттық және инфрақұрылымдық қолдау көрсету, сондай-ақ жобалардың орындалу барысын бақылау сынды міндеттерді атқарады. Жобаларды индустрияландыру картасына енгізу туралы шешім аймақтық үйлестіру Кеңесінің ұсынысына негізделіп қабылданады.

Қазіргі таңда жергілікті билік өкілдері жобаларды бағалау мен мемлекеттік қолдау шараларын іске асыру барысында белгілі бір критерийлерді басшылыққа алады. Бұл критерийлерге - жобаның инновациялық болуы, нарықтағы бәсекеге қабілеттілік деңгейі мен ауқымдылығы жатады. Дегенмен, әрбір аймақтың өзіндік өндірістік мамандану ерекшеліктері мен даму әлеуеті бар екенін ескеру қажет. Осыған байланысты, жобаларды дұрыс іріктеу үшін нақты және дәйекті критерийлер жүйесін қалыптастырудың өзектілігі артып келеді.

Ресми деңгейде Қазақстан Республикасының Үкіметі жобаларды іріктеу критерийлерін бекіткенімен, барлық аймақтардың бір-бірінен әлеуметтік-экономикалық, географиялық және өндірістік ерекшеліктер бойынша айырмашылығы бар екенін ұмытпаған жөн. Осы орайда, жобаларды іріктеу кезінде қолданылатын критерийлердің тізбесін кеңейту қажеттігі туындайды.

Индустриялық жобаларды әртүрлі аймақтарда жүзеге асырған көптеген инвесторлар өз тәжірибесіне сүйенгенімен, олар жиі әртүрлі кедергілерге тап болуда. Бұл қиындықтар, әдетте, жобаның бастапқы кезеңінде – оның экономикалық тиімділігін бағалау мен қаржылық құрылымын қалыптастыру сәтінде туындайды. Жобалар қаржы ұйымдары тарапынан зерттелгеніне қарамастан, іске асыру барысында өнімді өткізу нарығының жеткілікті деңгейде зерттелмеуі, аймақтың нақты әлеуетінің есепке алынбауы секілді елеулі олқылықтар орын алуда.

Жамбыл облысында индустриалды-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасының бірінші және екінші бес жылдығы аясында барлығы 46 инвестициялық жоба жүзеге асырылған болатын. Алайда, бүгінгі таңда бұл жобалардың барлығы бірдей сәтті жұмыс істеп тұрған жоқ (10 жоба өзінің қызметін тоқтатты). Мысалы, мұнай-химия саласында жағдай нашар сипатқа ие — мұнда тек бір жоба (барлығы төртеу) ғана қазіргі уақытта белсенді жұмыс істеуде, яғни 75% тоқтап қалған.

Біздің ойымызша, мұндай кемшіліктер жобаларды талдау және іріктеу кезеңінде толыққанды сараптаманың жүргізілмеуімен тікелей байланысты. Бұл, өз кезегінде, жобаларды басқарудың тиімді жүйесінің болмауын көрсетеді. Қазіргі уақытта қолданылып отырған басқару механизмі өзара байланысы әлсіз элементтер жиынтығы ретінде көрініс табады және тек үдерістік сипатқа ие. Мұндай механизм жобалардың сапалы орындалуына кепіл бола алмайды және оны түбегейлі жетілдіру қажеттілігі айқын байқалады.

Аймақтық индустриялық жобаларды басқару механизмін жетілдіру үшін, біз ең алдымен аймақтық саясаттың негізгі бағыттарын анықтауымыз керек.

Аймақтық деңгейдегі индустриялық жобаларды тиімді іске асыру қазіргі заманғы экономикалық дамудың маңызды алғышарттарының бірі болып табылады. Бұл үдерісте мемлекеттің белсенді қатысуы шешуші рөл атқарады. Мемлекеттік басқару механизмінің мақсатты түрде қолданылуы әрбір аймақтың экономикалық әлеуетін кешенді игеруге және жобалардың өзара тиімді ықпалдастығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Аймақтық жобаларды тиімді басқару үшін, ең алдымен аймақтық деңгейде арнайы уәкілетті құрылымның жұмыс істеуі қажет. Мұндай органның негізгі функцияларының қатарына: инвестициялық жобалар бойынша ақпараттық-сараптамалық қолдау көрсету, жоспарланған бастамаларға кешенді бағалау жүргізу, даму басымдықтарына сәйкес келетін жобаларды іріктеу және ғылыми сарапшылардың қатысуымен жобаларды талдау жатады.

Сонымен қатар, жобаларды іске асыру кезінде аймақтық ерекшеліктерді ескеру аса маңызды. Бұл, өз кезегінде, аймақтың ұзақ мерзімді даму стратегиясын жүзеге асыруға ықпал ететін бағыттарды нақтылауға және нақты аймақтың өндірістік мамандануына, инновациялық әлеуетіне сәйкес келетін жобаларды таңдауға мүмкіндік береді.

Жобаларды жоспарлау және жүзеге асыру кезеңдерінде аймақтың қолда бар ресурстары - өндірістік қуаттар, кадрлық база, ғылыми-зерттеу орталықтары мен табиғи ресурстар - толық әрі ұтымды пайдаланылуы тиіс. Мұндай тәсіл жобалардың тиімділігін арттырып қана қоймай, аймақтың экономикалық дербестігін күшейтеді. Салааралық және салаішілік ықпалдастық жобалар арасындағы кооперацияны арттырып, олардың жалпы аймақ экономикасына мультипликативтік әсерін қамтамасыз етеді.

Жоғарыда баяндалған қағидаларды іске асыру нәтижесінде, аймақтық жобаларды басқаруға жауапты органның үйлестіруімен белгілі бір аймақтың даму басымдықтарына, өндірістік құрылымына және экономикалық әлеуетіне сәйкес келетін жобалар портфелі қалыптастырылады. Мұндай портфель аймақтың кешенді және тұрақты дамуына бағытталған мақсатты бастамалардан тұруы қажет.

Жалпы, аймақтық деңгейде индустриялық жобаларды басқару механизмінің схемасына келетін болсақ, ең алдымен кез – келген аймақта инвестициялық жобаларды басқарудың аймақтық органы құрылуы тиіс.

Сурет –3. Аймақтық индустриялық жобаларды басқару механизмінің схемасы*

* авторлармен жасалынған

Инвестициялық жобаларды басқарудың аймақтық органы әр жоба бойынша жобаларды басқару командасын анықтайды және олар аймақтың басым бағыттары бойынша жобаларды алдын – ала іріктеуі тиіс.

Арнайы аймақтық органмен бірігіп жұмыс істейтін негізгі тұлғалар – сарапшылар болуы тиіс. Сарапшылар жобаларға алдын ала талдау жүргізеді, әр жобаның мүмкін болатын тәуекелдерін анықтайды және портфельге жобаларды қосу үшін жобаларды іріктейді. Жоба сарапшылары ретінде – инвестициялық жобаларды сәтті жүзеге асырған кәсіпкерлер, ғылыми қызметкерлер, қаржы ұйымдарының мамандары және жобаларға мониторинг жүргізетін мемлекеттік орган мамандары алынуы тиіс. Сонымен бірге, аймақтық индустриялық жобаларды іріктеу кезінде көп критерийлі бағалау арқылы іріктеу жүргізген жөн болып табылады.

Аймақта жүзеге асырылатын жобаларды іріктеу барысында аймақтың әлеуеті (шикізат базасының болуы, ғылыми әлеует, сол жобаға сәйкес еңбек ресурстарының болуы), жұмыс орындарын құру мүмкіндігі, жобаны басқару жүйесінің болуы, сондай-ақ жобаның басқа жобалармен өзара байланыстың болуы сияқты критерийлерді қолдану қажет. Бұдан бөлек, жобаның аймақтық даму стратегияларымен үйлесімділігі, салық түсімдерінің көлемі мен экономикалық тиімділігін сипаттайтын қаржылық көрсеткіштер де маңызды іріктеу критерийлері ретінде қарастырылуы тиіс.

Индустриялық жобаларды іріктеу процесінде бастапқы басымдық ретінде аймақтың ресурстық, экономикалық және өндірістік әлеуетімен үйлесетін жобаларды анықтап, сұрыптау қажеттілігі туындайды.

Қорытынды. Зерттеу барысында аймақтық деңгейде жүзеге асырылатын индустриялық жобаларды басқару механизмінің құрылымы жан-жақты қарастырылып, аймақтық жобаларды басқару саясатының басым бағыттары анықталды. Сонымен қатар, индустриялық жобаларды басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында аймақтық басқару механизмінің үлгілік схемасы ұсынылды.

Ұсынылған басқару схемасы нақты аймақ үшін өзекті болып табылатын инвестициялық бастамаларды жүйелеуге және мақсатты жобалар портфелін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл схема арқылы жобаларды басқаруға жауапты құрылымдардың қызметін оңтайландыру, сондай-ақ аймақтық ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған жобаларды үйлестіру механизмдері негізделеді.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағыттары айқындалғаннан кейін, жергілікті атқарушы органдардың міндеті – индустриялық жобаларды үйлестіріп отыратын арнайы уәкілетті органды қалыптастыру болып табылады. Мұндай органның құрылуы инвестициялық жобаларды мақсатты басқарудың сапасын арттыруға және олардың аймақтың даму стратегиясымен үйлесімділігін қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Ол орган ең бірінші кезекте аймақтың даму мақсаттарына және аймақтың әлеуетіне сай келетін жобаларды сарапшылар көмегімен іріктеп алуы керек. Жобаларды іріктеу барысында мына төмендегі критерийлер көмегімен іріктеу жүргізу керек:

- жобаның аймақтағы ғылыми әлеуетке сай келуі;
- аймақта сол жобаға қатысты шикізат базасының болуы;
- жобаның инновациялық инфрақұрылымға сай келуі;
- жобаның аймақтағы жүзеге асырылып отырған басқа жобалармен байланысының болуы;
- жобаның аймақтың даму мақсаттарына сай келуі.

Осы аталған критерийлердің көмегімен жобаларды іріктеу кезінде сол жобалардың тоқтап қалуы немесе толық қуатына шыға алмауы сияқты тәуекелдер азая түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ундритов Н.А. Понятие региональной экономики // Московский экономический журнал. – 2021. – №5.
2. Агабекова Г.Н. Қазақстанның аймақтарын тұрақты дамуын қамтамасыз ету мәселелері. // Тұран университетінің хабаршысы. Ғылыми журнал. – 2017. – 46 б.
3. Турысбекова А.Б., Омирзакова А.К. Выявление тенденций социально-экономического развития регионов Казахстана. Economy: strategy and practice. – 2021. – №16(2). – С. 98–106. – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-98-106>
4. Маршалова А.С., Новоселов А.С., Ковалева Г.Д. Региональная политика: приоритеты и принципы реализации // Вестник КузГТУ. – 2016. – №3(115).
5. Новоселов А.С., Маршалова А.С. Региональная политика как основа стратегического управления пространственным развитием // Интерэкспо Гео-Сибирь. – 2017. – №2.
6. Елсуков М.Ю., Москаленко В.Н. Развитие подходов к реализации региональной политики в России // Управленческое консультирование. – 2024. – №3. – С. 86–96. – doi.org/10.22394/1726-1139-2024-3-86-96
7. Ручкин А.В., Трофимова О.М. Управление проектами: Основные определения и подходы // Вопросы управления. – 2017. – №3(46).
8. Сихов Р.Р., Чиназирова С.К., Костенко Р.В. Развитие проектного управления экономикой региона. Новые технологии. – 2021. – №17(6). – С. 96–105. – doi.org/10.47370/2072-0920-2021-17-6-96-105
9. Малышев Д.П. Теоретико-методические аспекты управления региональными инвестиционными проектами // Вестник Псковского государственного университета. Серия: Экономика. Право. Управление. – 2012. – №1. – 15 с.

10. Sedova N., Filatov A., Improving the Efficiency of Managing Regional Investment Projects // Regional Economy. South of Russia. – 2020. – №8(3). – P. 130–138. – doi.org/10.15688/re.volsu.2020.3.12

REFERENCES

1. Undricov N. Ponyatie regional'noj ekonomiki // Moskovskij ekonomicheskij zhurnal [The concept of regional economy // Moscow Economic Journal]. – 2021. – №5.

2. Agabekova G. Qazaqstannyn ajmaqtaryn turaqty damuyn qamtamasyz etu maseleleri // Turan universitetinin habarsy. Gylimi jurnal [Problems of ensuring sustainable development of regions of Kazakhstan // Turan University Bulletin. Scientific Journal]. – 2017. – 46 b. [In Kazakh].

3. Turysbekova A., Omirzakova A. Vyyavlenie tendencij social'no-ekonomicheskogo razvitiya regionov Kazahstana. Economy: strategy and practice [Identification of trends in socio-economic development of regions of Kazakhstan. Economy: strategy and practice.]. – 2021. – №16(2). – S. 98-106. – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-98-106> [In Russian].

4. Marshalova A., Novoselov A., Kovaleva G. Regional'naya politika: priority i principy realizacii // Vestnik KuzGTU [Regional policy: priorities and principles of implementation // Bulletin of KuzSTU]. – 2016. – №3(115). [In Russian].

5. Novoselov A., Marshalova A. Regional'naya politika kak osnova strategicheskogo upravleniya prostranstvennym razvitiem // Interekspo Geo-Sibir' [Regional policy as a basis for strategic management of spatial development // Interexpo Geo-Siberia]. – 2017. – №2. [In Russian].

6. Elsukov M., Moskalenko V. Razvitie podhodov k realizacii regional'noj politiki v Rossii // Upravlencheskoe konsultirovanie [Development of approaches to the implementation of regional policy in Russia // Management consulting]. – 2024. – №3. – S. 86–96. – doi.org/10.22394/1726-1139-2024-3-86-96 [In Russian].

7. Ruchkin A., Trofimova O. Upravlenie proektami: Osnovnye opredeleniya i podhody // Voprosy upravleniya [Project Management: Basic Definitions and Approaches // Management Issues]. – 2017. – №3(46). [In Russian].

8. Siyuhov R., Chinazirova S., Kostenko R. Razvitie proektnogo upravleniya ekonomikoj regiona. Novye tekhnologii [Development of project management of the regional economy. New technologies]. – 2021. – №17(6). – S. 96–105. – doi.org/10.47370/2072-0920-2021-17-6-96-105 [In Russian].

9. Malyshev D. Teoretiko-metodicheskie aspekty upravleniya regional'nymi investicionnymi proektami // Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Ekonomika. Pravo. Upravlenie [Theoretical and methodological aspects of regional investment projects management // Bulletin of Pskov State University. Series: Economics. Law. Management]. – 2012. – №1. – 15 s. [In Russian].

10. Sedova N., Filatov A., Improving the Efficiency of Managing Regional Investment Projects // Regional Economy. South of Russia. – 2020. – №8(3). – P. 130–138. – doi.org/10.15688/re.volsu.2020.3.12

Шалдарбеков К.Б., Нурмухамбетова З.С., Джолдасов А.А., Сатыбалдиева Д.О.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫМИ ИНДУСТРИАЛЬНЫМИ ПРОЕКТАМИ

Аннотация

В данной статье рассмотрены вопросы совершенствования механизма управления региональными индустриальными проектами. В ходе исследования были обсуждены теоретические аспекты и основные понятия инвестиционной политики на региональном уровне. Авторами предложена классификация региональных проектов и рассмотрен процесс управления региональными проектами. В статье проведен теоретический литературный обзор понятий «Проект» и «Управление проектами» и приведены взгляды авторов. По результатам исследования авторами предложена схема механизма управления проектами, направленная на совершенствование отбора региональных индустриальных проектов. Предложенная схема механизма позволит сформировать портфель проектов, отвечающих целям развития и экономическому потенциалу региона, посредством многокритериального отбора индустриальных проектов. В предложенной авторами схеме должен быть создан специальный региональный орган управления инвестиционными проектами. Этот орган определяет команду по управлению проектами по каждому проекту и должен

предварительно отобрать проекты по приоритетным направлениям региона. Основными лицами, работающими совместно со специальным региональным органом, должны быть эксперты. Эксперты проводят предварительный анализ проектов, определяют возможные риски каждого проекта и отбирают проекты для включения проектов в портфель. Результаты данного исследования могут представлять интерес как для ученых, проводящих исследования в этом направлении, так и для сотрудников региональных государственных органов.

Shaldarbekov K., Nurmukhambetova Z., Joldassov A., Satybaldiyeva D.

WAYS TO IMPROVE THE REGIONAL INDUSTRIAL PROJECT MANAGEMENT MECHANISM

Annotation

The article discusses the issues of improving the mechanism for managing regional industrial projects. In the course of the study, theoretical aspects and basic concepts of investment policy at the regional level were discussed. The authors showed the classification of regional projects and described the process of managing regional projects. The article provides a theoretical literary review of the concepts of «Project» and «Project Management» and presents the views of the authors.

Based on the results of the study, the authors proposed a scheme of a project management mechanism aimed at improving the selection of regional industrial projects. The proposed mechanism scheme allows you to form a portfolio of projects that meet the development goals and economic potential of the region through a multi-criterion selection of industrial projects in the region. In the scheme proposed by the authors, a special regional body for managing investment projects should be created. This body determines the project management team for each project, and they must select projects in priority areas of the region in advance. The main persons working together with a special regional body should be experts. Experts conduct a preliminary analysis of projects, identify the possible risks of each project, and select projects to include in the portfolio. The results of this study may be of interest to scientists conducting research in this direction and employees of regional government agencies.

F. Yerdavletova*, c.e.s., assoc. professor¹

O. Zhadigerova, c.e.s.¹

A. Kurbanbaeva, PhD student¹,

G. Saimagambetova, c.e.s., assoc. professor²

Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan¹

Yessenov University Almaty, Kazakhstan²

*- main author (correspondence author)

Email: Vip.erdavletova@mail.ru

THE ROLE OF STATE AUDIT IN THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL ACCOUNTING: THE EXPERIENCE OF CHINA

State auditing and environmental accounting have shown a synergistic trend in recent years. There is growing interest in the role of State auditing, as an important component of public management, in enhancing the practice of environmental accounting in enterprises, which helps them to achieve sustainable development by measuring and disclosing environmental costs and performance. In this paper, China Railway Construction Corporation (CRCC) is selected as the subject of analysis to explore the impact of state audits on corporate environmental accounting practices. Within the framework of this research general scientific research methods have been employed such as analysis and synthesis, case study method in examining when considering the practical examples of China National Corporation, content analysis method of scientific publications, SWOT analysis to evaluate strengths (e.g., low-carbon transition, ESG investments), weaknesses (e.g., high data collection costs), opportunities (e.g., Balanced Scorecard (BSC), and threats (e.g., market volatility). The study finds that state audits world over have strengthened the binding force of enterprises in resource management and environmental responsibility fulfillment and significantly enhanced the standardization and transparency of corporate environmental accounting through policy recommendations, improved environmental information disclosure mechanisms, and strengthened supervision and feedback mechanisms. In addition, the audit recommendations have promoted sustained investment in the field of green building, and facilitated the achievement of certain results by enterprises in the field of sustainable development, identify issues and weaknesses in corporate environmental accounting; and provide standardized policy recommendations to strengthen disclosure requirements for corporate environmental performance, thereby enhancing transparency and public acceptance.

Keywords: state audit, environmental accounting, environmental costs, construction industry of China, national resources, sustainable development.

Кілт сөздер: мемлекеттік аудит, экологиялық есеп, экологиялық шығындар, ҚХР құрылыс өнеркәсібі, ұлттық ресурстар, тұрақты даму.

Ключевые слова: государственный аудит, экологический учет, экологические затраты, строительная промышленность КНР, национальные ресурсы, устойчивое развитие.

JEL M420, M490, Q01, Q5, B56

Introduction. Globally, the problems of unsustainable resource utilization and environmental pollution pose a serious threat to ecosystems and economic development. To achieve sustainable management of resources, Governments and institutions have progressively strengthened the monitoring and management of natural resource utilization.

As a key governance tool, national audits provide a scientific basis for optimizing resource management by assessing the efficiency of resource use, the effectiveness of policy implementation and the implementation of environmental governance measures. In recent years, the scope of State auditing has been expanding, gradually expanding from the traditional assessment of economic efficiency to the areas of environmental protection and social responsibility, and its role in promoting corporate environmental responsibility has become increasingly prominent.

Meanwhile, environmental accounting has become an increasingly important tool in business management, helping companies to identify environmental risks and opportunities, assess environmental liabilities and incorporate them into their management decision-making frameworks by quantifying and

disclosing environment-related costs and performance. In the construction industry, a key area of natural resource depletion and environmental pollution, leading companies such as China Railway Construction Corporation (CRCC) are not only making a significant impact on resource utilization but also setting a benchmark for the industry through their green building and sustainability practices. However, there are still many issues worth studying on how enterprises in the construction industry can integrate environmental accounting into their daily management through the policy recommendations and monitoring mechanisms of the national audit.

Taking CRCC as a case study, this study focuses on the following key issues: how state auditing promotes corporate environmental accounting practices; and how state auditing enhances the transparency of environmental information disclosure. By examining these issues, this paper aims to reveal the synergistic effect between national resource auditing and environmental accounting, and to provide theoretical support for enterprises' environmental accounting practices.

The study employs a SWOT analysis to evaluate strengths (e.g., low-carbon transition, ESG investments), weaknesses (e.g., high data collection costs), opportunities (e.g., Balanced Scorecard (BSC)), and threats (e.g., market volatility). The research method includes literature review and case analysis.

Literature review. The theoretical framework of environmental accounting is mainly derived from accounting, sustainable development theory and environmental economics, and its core lies in embedding environmental responsibility into corporate decision-making system through information disclosure and cost management.

With the deepening of environmental accounting research, scholars have expanded their research dimensions, building on the original foundation and emphasizing the importance of sustainability, externalities, and costing in its practice, especially corporate environmental disclosure choices. The value impact of climate change and carbon emissions, and the study of environmental management control systems. The importance of standardized guidelines and integration of environmental costs in financial decision-making, as well as the introduction of modern information technology to improve the efficiency and accuracy of accounting were also emphasized.

Environmental accounting plays an important role in today's social development, and in the study of Tang Guoping and Sun Hongfeng, environmental accounting can effectively help enterprises to manage and control environmental costs, as well as enhance corporate transparency and social responsibility by improving the level of information disclosure [1]. In addition, the application of environmental accounting in the public sector is equally important [2].

Kazakhstan researchers have actively explored the role of the role of environmental accounting and auditing in corporate sustainability. Taygashinova, Azretbergenova et al. analyzed the impact of ESG compliance on financial performance in Kazakhstani enterprises, emphasizing the significance of Environmental Management Accounting (EMA) in optimizing resource efficiency. Their findings suggest that companies implementing carbon accounting and digital reporting tools achieve better sustainability compliance and financial stability [3 - 5].

The table below summarizes key findings from Kazakhstani researchers and compares them with other international studies. (table 1).

In international research, environmental accounting research has achieved research results in the design and practice of industry norms, regulations and policies and accounting frameworks [9]. However, it is still in the initial stage in some countries, where there are problems such as non-uniformity of accounting standards and imperfections in related subsystems, and future research needs to further improve laws and regulations in order to promote the systematic application of environmental accounting in enterprise management.

State auditing, as an important part of public administration, has developed into a systematic and independent oversight mechanism.

Many studies have emphasized the importance of state audits in promoting government transparency and accountability and explored how audits can be used to enhance government governance [10]. Firstly, state audits help to reveal and correct problems in government operations, thereby improving the efficiency and effectiveness of government operations, especially in modeling, government regulatory complexity, and quality of governance, and provide a theoretical and practical basis for sustainable development of the public sector [11]. And it enhances public trust in government through increased transparency and accountability [12].

In recent years, state auditing and environmental accounting have shown a synergistic trend in recent years, expanding into the field of state environmental auditing. The theoretical framework and practical application of national environmental auditing have been gradually improved, and a comprehensive framework centered on financial auditing, compliance auditing and performance auditing has been formed, and has been widely applied in the fields of natural resource management, biodiversity conservation and pollution management [13].

Table – 1

Comparison of Kazakhstan and International Studies on Management Accounting and Sustainability

Author(s)	Country	Focus Area	Key Findings
Taygashinova (2022)	Kazakhstan	Current issues of theory and methodology of environmental accounting and audit in the Republic of Kazakhstan	BSC effectively measures corporate sustainability performance.
Azretbergenova et al.(2023)	Kazakhstan	ESG compliance and Environmental Accounting	EMA improves financial performance and sustainability Compliance in Kazakhstan enterprises.
Yerdavletova (2016)	Kazakhstan	Environmental Accounting and Controlling	The introduction of environmental accounting will allow nature users to strengthen environmental activities and implement information support for environmental control.
Alawattage Wickramasinghe (2019)	Uk	Strategic Cost Management & Sustainability	Management accounting supports sustainability through cost optimization and risk mitigation.
Drury (2017)	Global	Life Cycle Costing	LCC helps in evaluating long term environmental and financial impacts.
Vakhrushina (2023)	Russia	Performance Monitoring ESG Integration	ESG and management accounting integration enhance corporate competitiveness

** compiled by the authors: based on sources [3 - 8]*

To summarize, the synergy between national auditing and environmental accounting is mainly reflected in the following: national auditing promotes the disclosure of transparent environmental information by enterprises through the information disclosure mechanism, puts forward policy suggestions and guidance on the insufficiency of their environmental information disclosure, and provides a theoretical basis for the government to formulate scientific environmental protection policies. Finally, through the supervision and feedback mechanism, it can grasp the results of the practice of environmental accounting.

Most existing studies currently focus on a single dimension of national auditing or environmental accounting, and lack a systematic analysis of the mechanisms for combining the two. This paper combines the case of China Railway Construction Corporation (CRCC) to analyze how national resource auditing promotes the improvement and optimization of corporate environmental accounting through policy recommendations, disclosure requirements and supervisory feedback.

Main part. The concepts and roles of the core functions of **state auditing** are to promote transparency and sustainable development of resource management through monitoring, evaluation and feedback mechanisms:

-Monitoring functions are designed to oversee the efficiency of resource utilization and the effectiveness of environmental governance to ensure transparency and compliance in policy implementation;

-The assessment function provides a basis for policy optimization and management improvement by revealing resource wastage and environmental governance deficiencies;

-The feedback function further facilitates businesses and governments to optimize their environmental accounting practices by providing targeted suggestions for improvement.

This paper specifies the impact mechanism, including five parts: problem identification, policy recommendation, information disclosure, supervision and rectification, and social supervision.

Spot the problem: State audits reveal deficiencies in corporate environmental accounting through audits and provide directions for improvement.

Policy recommendations: National audits have indirectly contributed to the standardization of environmental accounting through policy recommendations.

Information disclosure: Enhance the information disclosure mechanism in accordance with the policy recommendations, requiring companies to disclose more environmental performance data and increasing the transparency of environmental accounting

Monitoring corrective actions: State audits ensure that audit recommendations are actually implemented by following up on corrective actions.

Social monitoring Pressure: Under social and investor pressure, companies comply with audit recommendations and proactively disclose better environmental accounting data, raising public and stakeholder awareness of corporate environmental responsibility.

The study showed that environmental accounting plays an important role in promoting the Sustainable Development Goals, but its application is influenced by many factors such as the global economic environment, policy changes, technological developments, etc. A review of the above studies allows us to SWOT analysis and combined with the international economic situation to discuss the prospects and problems of environmental accounting in sustainable development (Table 2).

This paper examines the case of China Railway Construction Corporation (CRCC) to illustrate how state audits affect environmental accounting practices. China Railway Construction Corporation (CRCC) is one of the leading companies in the global construction industry, and its environmental accounting practices represent the direction of efforts to fulfill environmental responsibility in high resource-consuming industries. In recent years, CRCC's environmental disclosure level has been gradually improved with the increasing emphasis on environmental governance by national resource audits. Taking 2018-2023 as the time span, this paper explores how state audits have contributed to the improvement of CRCC's environmental accounting practices, especially in green buildings, carbon emissions, and energy-saving investments.

Table – 2

SWOT analysis of environmental accounting

S (Strengths)	W (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> - Enhancing enterprises' sustainable competitiveness. Under the global sustainable development agenda, the core strength of environmental accounting lies in providing efficient decision support to help enterprises balance economic growth, environmental responsibility, and social contribution. - Promote low-carbon transition: Carbon accounting and Environmental management accounting help optimize energy consumption and improve carbon emission management. - Reduce long-term operating costs: Life cycle cost analysis helps companies reduce energy, raw material, and waste costs over the long term. - Drive ESG investment: As investors increasingly focus on environmental, social and governance (ESG) metrics, management accounting can provide reliable data support to enhance the investment attractiveness of enterprises. 	<ul style="list-style-type: none"> - High cost of data collection and analysis: Methods such as carbon accounting and LCC require accurate data modeling, and enterprises need to invest a lot of money to build data systems. CRCC, for example, has invested more than \$50m in a global carbon accounting system, with high initial costs despite significant long-term benefits. - Global standard issues: Different countries have different standards in carbon accounting, ESG disclosure, etc., which makes it difficult for multinational companies to form a unified reporting framework. For example, the European Union's Sustainable Financial Disclosure Regulation (SFDR) requires investment institutions to disclose ESG risks, while the SEC in the United States only recommends the disclosure of some climate-related financial information, creating uncertainty about compliance.
O (Opportunities)	T (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> - Balanced Scorecard (BSC): Multi-dimensional assessment of sustainable development of enterprises. 	<ul style="list-style-type: none"> - Policy uncertainties and market fluctuations Although sustainable development has become an international consensus, policy uncertainties and market fluctuations

<ul style="list-style-type: none"> - Financial dimension: green investment rate of return, cost saving benefits (CRCC case: economic benefits of carbon trading policy). - Customer dimension: consumer demand for sustainable products (data support for IKEA's circular economy model). - Internal process dimension: Optimizing supply chain and reducing energy consumption. - Learning and growth dimensions: employee training, sustainable culture building. 	<p>may still affect the promotion of management accounting.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Risks caused by policy changes: Some countries may adjust carbon tax or carbon trading policies due to economic pressure, which will affect enterprises' return on investment in carbon accounting. - Unstable international trade environment: trade frictions may affect the global harmonization of ESG and sustainable accounting policies and increase the compliance costs of enterprises.
---	---

**compiled by the authors*

This study collects the core indicators of CRCC's environmental accounting in 2018-2023, including the share of green buildings, carbon emissions, investment in energy-saving projects, green bond financing, etc., as detailed in Table 3 and Figure 1 below.

Significant increase in the proportion of green buildings: from 35% in 2018 to 65% in 2023, demonstrating continued corporate investment in green buildings and reflecting the synergy between policy-driven and market demand.

Carbon emissions are decreasing year by year: since the first disclosure of carbon emissions in 2020, total carbon emissions have decreased from 5 million tons to 3.7 million tons in 2023, with a cumulative decrease of 26%. This achievement is due to the application of energy-saving technologies and the optimization of the energy mix.

Table – 3

Trends in environmental accounting indicator data

particular year	Percentage of green buildings (%)	Carbon emissions (tons)	Investment in energy efficiency projects (\$ billion)	Green bond financing (billions of dollars)
2018	35	undisclosed	undisclosed	Undisclosed
2019	40	undisclosed	undisclosed	Undisclosed
2020	45	500	60	20
2021	50	450	70	30
2022	60	400	80	40
2023	65	370	90	50

**compiled by the authors: based on CRCC's annual report, environmental responsibility report [14].*

Synchronized growth of energy-saving project investment and green bond financing: energy-saving project investment grows from 6 billion yuan in 2020 to 9 billion yuan in 2023; green bond financing grows from 2 billion yuan in 2020 to 5 billion yuan, providing important financial support for low-carbon transformation of enterprises.

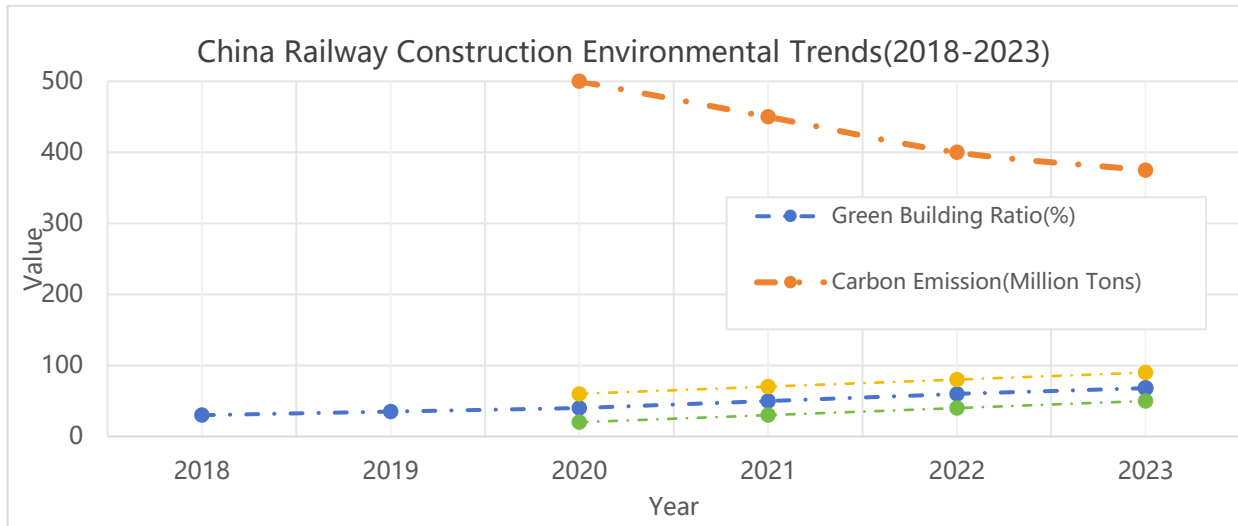

Figure - 1. Trends in environmental accounting indicator data
 *compiled by the authors: based on CRCC's annual report, environmental responsibility [14].

How state audits contribute to the continuous improvement of CRCC's environmental accounting practices is analyzed in the context of the five mechanisms of influence of state audits:

1) **Spot the problem: identifying weaknesses in environmental accounting.**

Carbon accounting promotes the development of low-carbon economy. Carbon accounting measures and manages corporate carbon emissions, and optimizes carbon trading and carbon tax management. Shell uses carbon accounting tools to tackle the EU Emissions Trading Scheme (ETS), optimise its carbon management strategy, reduce the cost of carbon credits and open up profit opportunities by investing in renewable energy.

Taken together, environmental accounting tools (EMA, LCC, carbon accounting) can help companies reduce costs, improve environmental performance and promote long-term sustainability.

Audit results: In 2019, the National Audit Office conducted a resource audit of the construction industry, revealing deficiencies in carbon emission accounting and disclosure of energy-saving projects by enterprises. For example, CRCC did not disclose carbon emission data, pollution control inputs were not specifically quantified, and indicators of the energy-saving effect of green buildings were missing.

Corporate practice: Since 2020, CRCC has disclosed its carbon emissions (5 million tons) for the first time and added data on "energy-saving effects of green building projects" to its annual report.

Effectiveness: Carbon emissions reduced to 3.7 million tons by 2023, a cumulative reduction of 26%, and the green building program also resulted in significant energy savings (figure 2).

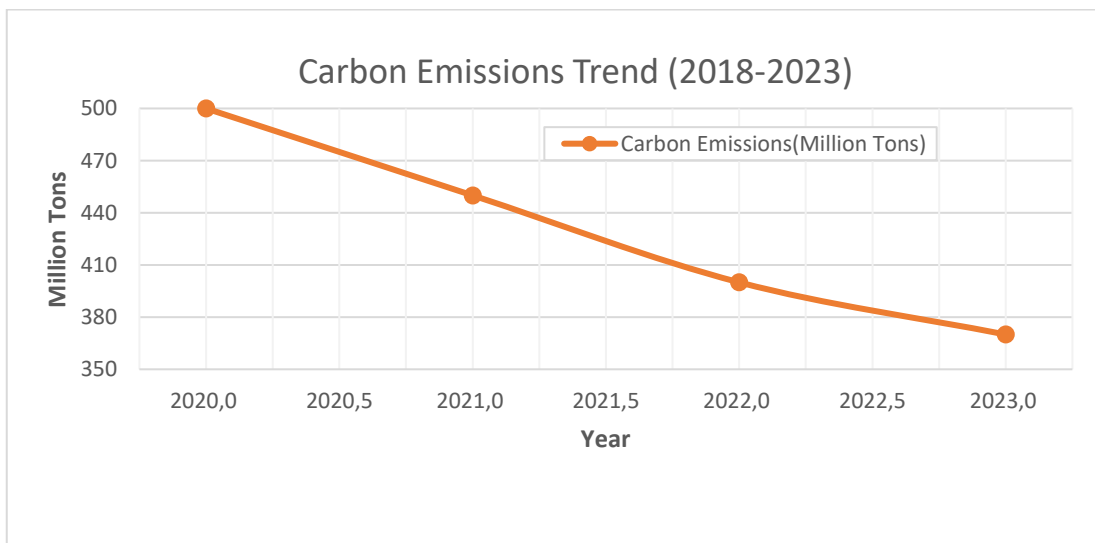

Figure – 2. Trends in Carbon Emissions Trend
 *compiled by the authors: based on CRCC's annual report, environmental responsibility [14].

2) Policy recommendations: promoting the standardization of environmental accounting.

The international community is accelerating the implementation of sustainable development policies, and environmental accounting has ushered in unprecedented development opportunities. Global carbon neutral policies promote the development of carbon accounting: Policies such as China's "dual carbon" target (peaking carbon by 2030 and carbon neutrality by 2060) and the EU's Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) have accelerated the development of carbon accounting. Growth in ESG investment and increased demand for corporate sustainability reporting: Global ESG investment has exceeded \$40 trillion (2022 data) [15], driving companies to strengthen sustainable accounting systems. For example, global asset managers such as BlackRock require portfolio companies to provide ESG data and promote standardization of ESG accounting systems.

Audit recommendation: In 2021, the Office of the Auditor General explicitly requested that the construction industry harmonize its environmental accounting framework, particularly the methodology for accounting for carbon emissions and energy efficiency projects, to improve the comparability and consistency of data.

Corporate practice: CRCC added the indicator of "green building ratio" in 2021 and improved the accounting and disclosure of "investment in energy-saving projects" in 2022.

Effectiveness: The introduction of standardized indicators has enhanced the role of environmental accounting information in internal decision-making and external communication. For example, CRCCC's investment in energy efficiency programs increased from \$6 billion in 2020 to \$9 billion in 2023 (figure 3).

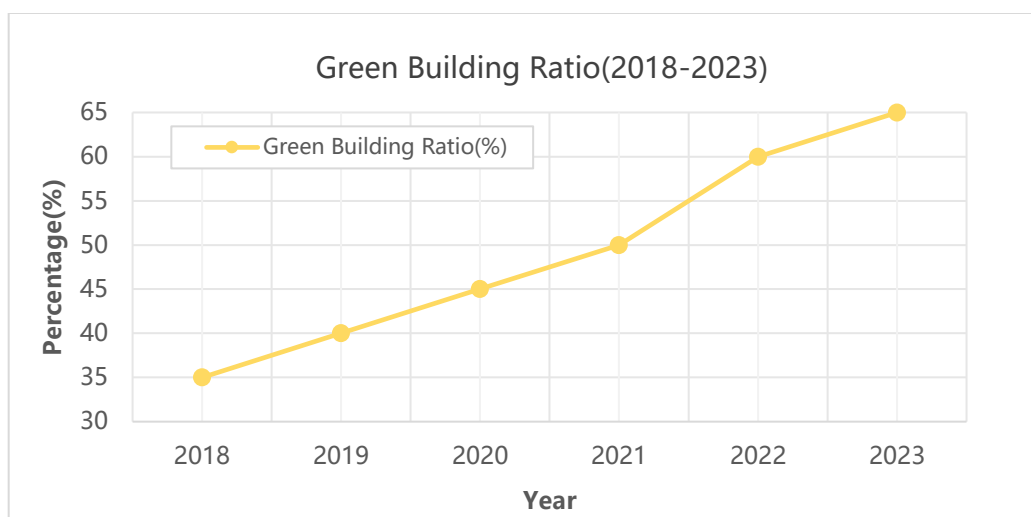

Figure – 3. Trends in Green Building Ratio

**compiled by the authors: based on CRCC's annual report, environmental responsibility [14].*

3) Information disclosure: enhancing transparency in environmental accounting.

As one of the world's largest construction companies, CRCC faces challenges such as tightening global carbon emission policies and rising prices in the EU ETS. In 2022, the EU ETS carbon price once exceeded 100 euros/ton CO₂, creating huge financial pressure on high-carbon companies. At the same time, the US Inflation Reduction Act (IRA) provides green building subsidies, prompting CRCC to adjust theirs in the construction industry investment structure. CRCC developed a carbon accounting application and environmental accounting strategy. Internal carbon pricing: CRCC adopts the carbon accounting method and sets an internal carbon price of \$40-50/ ton CO₂ in the company to evaluate the environmental cost of investment projects. Low carbon investments, such as wind, solar and hydrogen projects, are evaluated through a cost-benefit analysis (CBA). Carbon credit trading and tax management: Due to the EU carbon tax and carbon credit price increase, CRCC increased the purchase of carbon credits to avoid high emission penalties. Low carbon investment strategy: In 2023, CRCC reduce its investment in oil exploration by 10%, while increasing its investment in renewable energy projects by \$3 billion. And use life cycle cost analysis

(LCC) to calculate the return on new energy investment and improve the profitability of green energy. (see Figure 4).

Audit requirements: In 2022, audit reports will require companies to disclose more comprehensive environmental performance data, including total carbon emissions, pollution control investments, and green bond financing amounts.

Corporate practice: From 2022 onwards, CRCC discloses detailed carbon emissions, investment in pollution control (5 billion yuan in 2023) and total green bond financing (5 billion yuan in 2023) in its annual reports (figure 4).

Effectiveness: The transparency of environmental information disclosure has increased significantly, providing society and investors with more comprehensive information on corporate environmental performance.

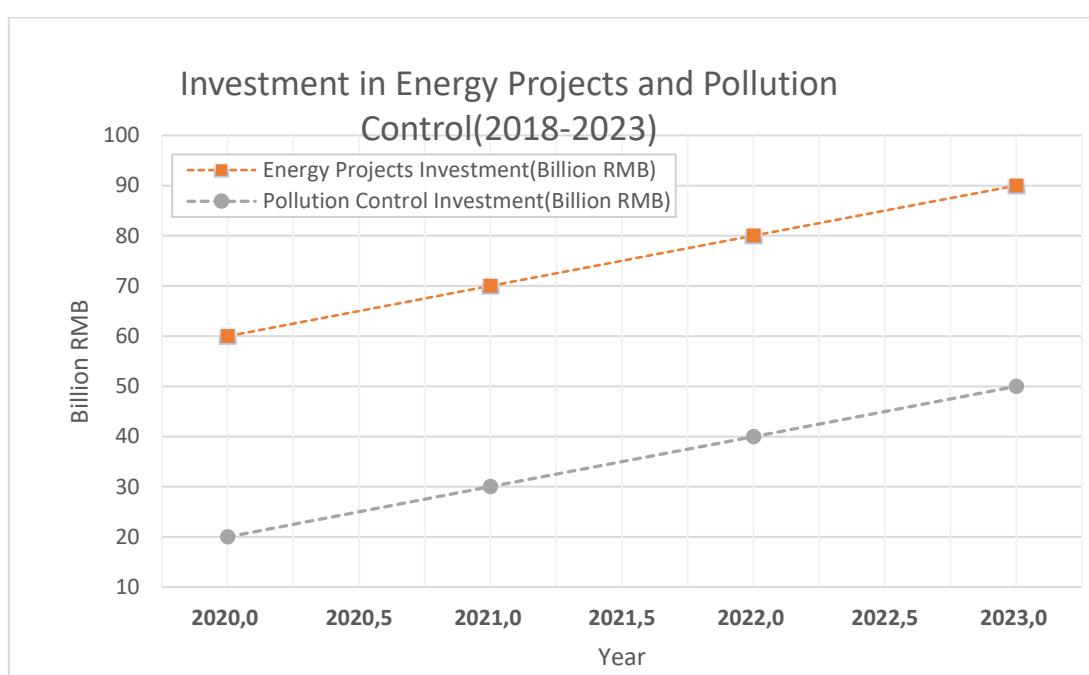

Figure – 4. Trends in investment in Energy Projects and Pollution Control

**compiled by the authors: based on CRCC's annual report, environmental responsibility [14].*

4) Oversight of corrective actions: strengthening the integration of environmental accounting and management.

Audit oversight: The Audit Bureau ensures that recommendations for improvements in environmental accounting are implemented through regular follow-up on corrective measures. For example, companies are required to report regularly on the progress of their green investments and submit plans for financial support.

Corporate practice: CRCC raised a total of 5 billion through green bond financing to support energy efficiency projects. The return on investment for these projects increased from 5% in 2020 to 8% in 2023.

Effectiveness: closer integration of environmental accounting and enterprise financial management, synchronization of economic and environmental benefits of energy-saving projects.

5) Social monitoring pressure: raising awareness of environmental responsibility.

Audit Reports: In 2020, after the National Audit Office made public the results of a resource audit of the construction industry, the CRCC came under widespread public scrutiny for failing to disclose carbon emissions data.

Corporate practice: Facing the pressure from society and investors, CRCC has strengthened the disclosure of environmental information, improved the annual report and social responsibility report, and enhanced the verifiability and credibility of environmental performance data.

Effectiveness: Under the supervision of the public, the awareness of environmental responsibility of CRCC has been significantly enhanced, providing social consensus support for realizing the goal of green development.

Conclusion. State audits have a profound impact on corporate environmental accounting practices through systematic monitoring mechanisms, mainly in the following areas:

- It identifies issues and weaknesses in corporate environmental accounting creating room for improvements;

- It provides harmonized policy recommendations to strengthen disclosure requirements for corporate environmental performance, thereby enhancing transparency and public acceptance.

First, state audits reveal problems, identify weaknesses in corporate environmental accounting, and promote improvements. Second, audits have made unified policy recommendations to strengthen the disclosure requirements for corporate environmental performance data, thereby improving transparency and social recognition. In addition, audits also ensure the implementation of corporate corrective measures through monitoring and tracking mechanisms. At the same time, the public disclosure of audit results has also strengthened social supervision and enhanced corporate awareness of environmental responsibility.

From 2018 to 2023, the state audit has greatly promoted the green transformation of CRCC: the proportion of green buildings has increased to 65%, carbon emissions have been reduced by 26%, investment in energy-saving projects and green financing has increased significantly, and the transparency of information disclosure has been continuously improved, enhancing the trust of society and investors.

In short, through supervision and guidance, the state audit has promoted the standardization and transparency of CRCC's environmental accounting, reflecting the important role of the national audit in promoting the sustainable development of enterprises and fulfilling their environmental protection responsibilities.

Environmental accounting plays a key role in sustainable development by facilitating corporate low-carbon transitions, reducing life cycle costs, and driving ESG investments. However, high data costs, lack of standardization, and policy uncertainty remain major challenges. With the advancement of global carbon neutrality policies, the growth of ESG investments the application prospects of environmental accounting are broad. By incorporating insights from Kazakhstan research, this study enhances the global understanding of environmental accounting's role in sustainable development and highlights important regional variations. In the future, enterprises should disclose in their annual reports detailed information on carbon emissions, investments in pollution control for ESG reporting, while governments should expand the role of public audit. Together, environmental accounting and government auditing not only enhance corporate competitiveness, but also provide critical support for achieving the global Sustainable Development Goals.

REFERENCES

1. Tang Guoping, Sun Hongfeng. Research and Development of Environmental Issues in Accounting // *New Liberal Arts Education Research*. – 2024. – №2. – P. 16– 40.
2. Agus Kurniawan, Heni Verawati. Building a Green Future: The Role of Environmental Accounting in the Public Sector. // *KnE Social Sciences*. – 2024. – №1. – P. 47–56.
3. Тайгашинова К.Т. Проблемы формирования и развития экологического учета и аудита. Теория и практика: монография. Алматы: ТОО «Жания-Полиграф». – 2022. – 379 с.
4. Azretbergenova G., Yessymkhanova Z., Yessenali A. Development of esg-transparency in the financial market of Kazakhstan. – 2023. – №2(59). – P. 43–52. – URL:<https://gov-audit.kz/index.php/ma/article/view/87/115>.
5. Yerdavletova F. Environmental Accounting as Information Support for Ecological Controlling. // *Entrepreneurship, Business and Economics*. – 2016. – №2 – <https://link.springer.com/search?new-search=true&query=Yerdavletova>
6. Alawattage C., Wickramasinghe D. Strategizing Management Accounting: Liberal Origins and Neoliberal Trends. London: Routledge. – 2019. – 404 p.
7. Drury C. Management and Cost Accounting. London: Cengage Learning. – 2017. – 866 p.
8. Вахрушина М.А., Ивашкевич В.Б., Брюханов М.Ю. Управленческий учет в контексте устойчивого развития. Возможности и перспективы. Монография. Алматы: ТОО «Жания-Полиграф». – 2023. – 250 с.

9. Xu Subo, Zhang Shan, Jian Xinyuan et al. Environmental accounting: Theory review and research outlook. // *Finance and Accounting Monthly*. – 2019. – №3 – P. 78–85.
10. Wijayanti Y., Suryandari D. The Effect of Regional Characteristics, Leverage, Government Complexity, BPK Audit Findings and Opinions on Local Government Financial Performance // *Accounting Analysis Journal*. – 2020. – №1. – P. 30–37.
11. Esposito, Spiridione Lucio Dicorato. Sustainable Development, Governance and Performance Measurement in Public Private Partnerships (PPPs): A Methodological Proposal // *Sustainability*. – 2020. – №14. – P. 56–96.
12. Muhammad Usman. Evaluation of the citizen participatory audit by the department of the auditor general of Pakistan. – 2023. – №129. – P. 201–233.
13. Wu Xun, Guo Juanjuan. Development Status and Insights of Foreign Government Environmental Audit – Based on WGEA Global Environmental Audit Survey. // *Auditing Research*. – 2019. – №1. – P. 31–40.
14. CRCC's annual report. – URL: <https://www.crcc.cn/col/col11564/index.html>.
15. ESG Investing. – URL: <https://www.esginvesting.co.uk/2024/02/esg-aum-to-hit-40tn-by-2030-says-bloomberg>

REFERENCES

1. Tang Guoping, Sun Hongfeng. Research and Development of Environmental Issues in Accounting // *New Liberal Arts Education Research*. – 2024. – №2. – P. 16– 40.
2. Agus Kurniawan, Heni Verawati. Building a Green Future: The Role of Environmental Accounting in the Public Sector. // *KnE Social Sciences*. – 2024. – №1. – P. 47–56.
3. Tajgashinova K. Problemy formirovaniya i razvitiya jekologicheskogo ucheta i audita. Teoriya i praktika: monografiya [Problems of formation and development of environmental accounting and auditing]. Almaty: TOO «Zhanija-Poligraf», – 2022. – 379 s. [in Russian]
4. Azretbergenova G., Yessymkhanova Z., Yessenali A. Development of esg-transparency in the financial market of Kazakhstan. – 2023. – №2(59). – P. 43–52. – URL:<https://gov-audit.kz/index.php/ma/article/view/87/115>.
5. Yerdavletova F. Environmental Accounting as Information Support for Ecological Controlling. // *Entrepreneurship, Business and Economics*. – 2016. – №2 – <https://link.springer.com/search?new-search=true&query=Yerdavletova>
6. Alawattage C., Wickramasinghe D. Strategizing Management Accounting: Liberal Origins and Neoliberal Trends. London: Routledge. – 2019. – 404 p.
7. Drury C. Management and Cost Accounting. London: Cengage Learning. – 2017. – 866 p.
8. Vahrushina M., Ivashkevich V., Brjuhanov M. Ju. Upravlencheskij uchet v kontekste ustojchivogo razvitiya. Vozmozhnosti i perspektivy [Management Accounting in the Context of Sustainable Development. Opportunities and Prospects]. Monografiya. Almaty: TOO «Zhanija-Poligraf». – 2023. – 250 s. [in Russian]
9. Xu Subo, Zhang Shan, Jian Xinyuan et al. Environmental accounting: Theory review and research outlook. // *Finance and Accounting Monthly*. – 2019. – №3 – P. 78–85.
10. Wijayanti Y., Suryandari D. The Effect of Regional Characteristics, Leverage, Government Complexity, BPK Audit Findings and Opinions on Local Government Financial Performance // *Accounting Analysis Journal*. – 2020. – №1. – P. 30–37.
11. Esposito, Spiridione Lucio Dicorato. Sustainable Development, Governance and Performance Measurement in Public Private Partnerships (PPPs): A Methodological Proposal // *Sustainability*. – 2020. – №14. – P. 56–96.
12. Muhammad Usman. Evaluation of the citizen participatory audit by the department of the auditor general of Pakistan. – 2023. – №129. – P. 201–233.
13. Wu Xun, Guo Juanjuan. Development Status and Insights of Foreign Government Environmental Audit – Based on WGEA Global Environmental Audit Survey. // *Auditing Research*. – 2019. – №1. – P. 31–40.
14. CRCC's annual report. – URL: <https://www.crcc.cn/col/col11564/index.html>.
15. ESG Investing. – URL: <https://www.esginvesting.co.uk/2024/02/esg-aum-to-hit-40tn-by-2030-says-bloomberg>

Ердаулетова Ф., Жадигерова О., Құрбанбаева А., Саймағамбетова Г.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕСЕПТІ ДАМУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТТІҢ РӨЛІ: ҚЫТАЙ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Соңғы жылдары мемлекеттік аудит пен экологиялық есептің маңыздылығы күн сайын артып келеді, бұл компанияларға, соның ішінде ұлттық компанияларға елдің табиғи ресурстарын бағалау және тұрақты даму көрсеткіштерін ашу арқылы тұрақты дамуды жүзеге асыруға көмектеседі. Мақалада зерттеу пәні ҚХР-дағы ұлттық ресурстарға мемлекеттік аудит жүргізу тәжірибесі болды. Талдау нысаны - Қытай Ұлттық теміржол құрылыс корпорациясы (CRC). Зерттеу барысында жалпығылыми зерттеу әдістері, атап айтқанда талдау және синтез әдістері, Қытайдың ұлттық корпорациясының практикалық мысалдарын қарастыруда кейс-стади әдісі, сондай-ақ мықты тұстарды (төмен көміртекті экономикаға көшу, ESG инвестициялары), әлсіз тұстарды (деректерді жинауға кететін жоғары шығындар), мүмкіндіктерді (сбалансталған көрсеткіштер жүйесі – BSC) және қауіптерді (нарықтағы құбылмалылық) бағалау үшін SWOT-талдау қолданылды. Зерттеу ұлттық ресурстардың тиімді мемлекеттік аудиті экологиялық ақпаратты ашу механизмін жетілдіру және табиғи ресурстарды басқаруды қадағалау жауапкершілігін күшейту арқылы корпоративтік экологиялық есептің стандартталуы мен ашықтығын айтарлықтай арттыратынын көрсетті. Сонымен қатар, аудит нәтижелері бойынша ұсыныстар жасыл құрылыс саласына инвестиция тартуға ықпал етеді, экологиялық есептіліктің мәселелері мен әлсіз тұстарын анықтауға мүмкіндік береді, сондай-ақ корпорациялардың экологиялық көрсеткіштері туралы ақпаратты ашуға қатысты ұсынымдар беруге жағдай жасайды. Бұл өз кезегінде тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге септігін тигізеді.

Ердаулетова Ф., Жадигерова О., Курбанбаева А., Саймағамбетова Г.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УЧЕТА: ОПЫТ КНР

Аннотация

В последние годы важность государственного аудита и экологического учета растет с каждым днем, помогаю компаниям, в том числе и национальным, реализовывать устойчивое развитие путем оценки природных ресурсов страны и раскрытию показателей устойчивого развития. В статье предметом исследования явилась практика государственного аудита национальных ресурсов в КНР. Объектом анализа представлена Китайская национальная железнодорожная строительная корпорация (CRCC). В рамках исследования использовались такие общенаучные методы исследования, как метод анализа и синтеза, метод кейс-стади при рассмотрении практических примеров Китайской национальной корпорации, а также SWOT-анализ для оценки сильных сторон (переход к низкоуглеродной экономике, инвестиции в ESG), слабых сторон (высокие затраты на сбор данных), возможностей (сбалансированная система показателей (BSC) и угроз (волатильность рынка). Исследование показало, что эффективный государственный аудит национальных ресурсов значительно повышает стандартизацию и прозрачность корпоративного экологического учета, совершенствуя механизм раскрытия экологической информации и усиливая ответственность надзора за управлением природными ресурсами. Кроме того, рекомендации по результатам аудита способствуют привлечению инвестиций в область зеленого строительства, позволяет выявлять проблемы и слабые стороны экологического учета, а также предоставлять рекомендации по раскрытию информации об экологических показателях деятельности корпораций, что способствует целям устойчивого развития.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).45

УДК 678.5:504.06:330.3

ГРНТИ 52.01.75, 67.29.29, 03.91.53, 06.71.09

Н.М. Жунусбекова, к.х.н., доцент¹**Д.О. Сатыбалдиева***, Ph.D. асоц. профессор¹**К.Б. Шалдарбекова**, магистр, старший преподаватель²**Т.К. Искакова**, д.х.н., профессор¹*Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И.Сатпаева, г. Алматы, Казахстан¹**Таразский университет имени М.Х.Дулати г. Тараз, Казахстан²*

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: d.satybaldiyeva@satbayev.university

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА МОДЕЛЬНОГО ХИМИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В условиях глобального перехода к устойчивому развитию вопросы экономической эффективности химических производств выходят на первый план, приобретая не только финансовую, но и экологическую значимость. В статье представлена комплексная экономическая оценка модельного химического процесса с позиций устойчивого развития, направленная на выявление точек оптимизации производственного цикла и минимизацию негативного воздействия на окружающую среду. Модельные процессы, как инструмент анализа, позволяют учитывать полные затраты на всех этапах жизненного цикла продукции, включая сырьё, энергию, переработку и утилизацию отходов. В качестве примера рассмотрен синтез биополимеров как инновационное и экологически ориентированное направление современной химической промышленности. Результаты исследования показывают, что использование биополимеров позволяет снизить затраты на утилизацию отходов на 20–30%, а также уменьшить углеродные платежи на 150–200 у.е. за тонну продукции, тем самым повышая общую рентабельность и снижая экологические издержки. Кроме того, рассмотрены методы интеграции экономических моделей с экологическими показателями для обоснования инвестиционных решений. Представленный подход может быть использован для разработки стратегий устойчивого развития предприятий, ориентированных на экологическую безопасность, инновационность и долгосрочную экономическую устойчивость в условиях современных вызовов глобального рынка.

Ключевые слова: экономическая эффективность, возобновляемые ресурсы, устойчивое развитие, переработка отходов, экологические материалы, зеленые технологии, экономическое моделирование, субсидии.

Кілт сөздер: экономикалық тиімділік, жаңартылатын ресурстар, тұрақты даму, қалдықтарды қайта өңдеу, экологиялық материалдар, жасыл технологиялар, экономикалық модельдеу, субсидиялар.

Keywords: economic efficiency, renewable resources, sustainable development, waste recycling, ecological materials, green technologies, economic modeling, subsidies.

JEL classification: Q56, Q42, L65

Введение. Экономическая оценка синтеза и использования биополимеров охватывает полный жизненный цикл материала – от производства до утилизации. В рамках национальных инициатив по снижению углеродного следа и развитию «зеленой экономики», обозначенных в послании президента Касым-Жомарта Токаева, биополимеры представляют собой перспективное решение для достижения целей устойчивого развития. Эти материалы соответствуют целям ООН, включая ЦУР 12 («Ответственное потребление и производство»), ЦУР 13 («Борьба с изменением климата») и ЦУР 9 («Промышленность, инновации и инфраструктура») [1-3].

Цель данной статьи – провести всесторонний анализ экономической эффективности внедрения биополимеров как устойчивой альтернативы традиционным материалам, с акцентом на снижение затрат на утилизацию, уменьшение углеродных налогов и повышение рентабельности производства. Исследование направлено на выявление долгосрочных экономических преимуществ использования биополимеров, а также на обоснование их роли в обеспечении конкурентоспособности предприятий за счет интеграции экономических подходов с передовыми химическими технологиями.

Современные вызовы, стоящие перед химической промышленностью, усиливают необходимость перехода к более устойчивым и экологически безопасным материалам. Традиционные полимеры, как полиэтилен, полипропилен и полистирол, являются широко используемыми при этом их устойчивость к разложению создают значительные экологические проблемы.

Модельные химические процессы в экономической оценке позволяют рассчитать себестоимость, а также учесть долгосрочные выгоды: снижение затрат на утилизацию, уменьшение углеродных налогов и повышение экологической ответственности. Экологические проблемы традиционных полимеров на основе нефти, таких как полиэтилен и полипропилен, делают внедрение биополимеров всё более актуальным [4-6].

Обзор литературы. Современные исследования в области устойчивого развития химических процессов акцентируют внимание на необходимости перехода от традиционных нефтехимических полимеров к экологически безопасным и экономически эффективным биополимерам. В литературе подчёркивается, что такие материалы способны существенно снизить нагрузку на окружающую среду и сократить совокупные издержки на всех этапах жизненного цикла продукции.

В частности, Schroeder, Anggraeni и Weber [1] рассматривают практики циркулярной экономики как ключевой механизм достижения Целей устойчивого развития. Их выводы подтверждают актуальность внедрения модельных подходов в химической промышленности. Jamshidian и соавт. [2] дают комплексный обзор по PLA (полимолочной кислоте), раскрывая особенности его производства, применения и деградации. Они подчёркивают, что PLA обладает высокими экологическими преимуществами, включая возможность компостирования и снижения выбросов углерода. Reddy и др. [3] подробно анализируют текущее состояние биобазированных пластиков и бионанокompозитов, подчёркивая важность инвестиций в технологии ферментации и масштабирование производства. Они указывают на экономический потенциал биополимеров в контексте глобального спроса на устойчивые материалы. Исследование, опубликованное в Waste Management [4], демонстрирует, что компостируемые альтернативы традиционным пластикам, применяемые, например, в тепличных хозяйствах, снижают затраты на утилизацию на 20–30%, что подтверждает расчёты, приведённые в рассматриваемой статье. Patel и Blumerga [5] в работе по биоэкономике предлагают систему оценки биополимеров на основе критериев устойчивости, включая углеродный след, биоразлагаемость и экономические издержки. Их подход коррелирует с моделью экономического анализа жизненного цикла биополимеров, представленной в статье. Aeschelmann и Carus [6] проводят оценку глобальных мощностей по производству биополимеров, подчёркивая растущую доступность и инвестиционную привлекательность материалов на биологической основе. Эти данные подтверждаются в отчёте European Bioplastics [10], где указано, что рынок биополимеров демонстрирует устойчивый рост 10–12% в год. Yates [7] акцентирует внимание на важности комплексной оценки жизненного цикла биополимеров с точки зрения их экологической устойчивости. Анализ автора подтверждает, что PLA и PHA обладают меньшим углеродным следом и существенно снижают затраты на утилизацию, особенно при наличии инфраструктуры компостирования. Экономические аспекты применения биополимеров также анализируются Pérez-Amaral и соавт. [8], которые делают акцент на макроэкономических последствиях их внедрения, включая рост занятости, снижение зависимости от нефти и поддержку государственной экологической политики. Их выводы созвучны результатам, представленным в данной статье, где подчёркивается значение государственной поддержки и субсидирования для развития биополимерной промышленности.

Таким образом, приведённый в статье анализ органично вписывается в актуальный научный дискурс, подтверждая выводы широким спектром современных исследований. Он вносит значимый вклад в развитие подходов к экономическому моделированию химических процессов в контексте устойчивого развития.

Основная часть. Современные технологические достижения, инвестиции и государственная поддержка снижают издержки производства биополимеров, расширяя их доступность. Использование таких материалов способствует диверсификации экономики, снижению зависимости от ископаемых ресурсов и поддержке глобальных инициатив по декарбонизации. Биополимеры становятся не только экологически безопасной, но и экономически эффективной альтернативой, способствуя устойчивому промышленному развитию и повышению конкурентоспособности [7,8].

Затраты на сырье для производства биополимеров зависят от доступности сельскохозяйственных культур и их обработки. PLA, например, производится из кукурузного крахмала, стоимость которого зависит от урожайности кукурузы и рыночных условий. Несмотря на более высокие стартовые затраты по сравнению с нефтеосновными полимерами, такие биополимеры часто имеют более стабильные цены на сырье.

Производственные затраты на биополимеры могут быть выше, особенно на начальных этапах внедрения. Однако в последние годы технологии производства биополимеров значительно улучшились. По данным отчёта [2], за последние 10 лет производство PLA стало на 25% дешевле благодаря внедрению более эффективных ферментационных процессов и уменьшению энергозатрат. Одним из основных преимуществ биополимеров является их способность к биодеградации и компостированию. По сравнению с традиционными пластиками, которые требуют сложных и дорогостоящих процессов переработки, такие биополимеры, как PHA и PLA, могут разлагаться естественным образом при наличии соответствующих условий. Это снижает затраты на утилизацию. В исследовании [3] показано, что биополимеры могут снижать расходы на утилизацию отходов на 20-30% в странах с развитыми системами компостирования.

Снижение углеродного следа. Биополимеры, такие как PLA и PHA, производятся из возобновляемого сырья и обладают значительно меньшим углеродным следом, чем традиционные полимеры. В исследовании [3] говорится, что производство PLA на 60% снижает выбросы парниковых газов по сравнению с полиэтиленом, что делает его экономически выгодным при учете долгосрочных экологических последствий.

Жизненный цикл и переработка. Сравнительный анализ жизненного цикла традиционных пластиков и биополимеров показывает, что, хотя начальные затраты на биополимеры могут быть выше, экономия на утилизации и снижение выбросов углерода делают их более выгодными в долгосрочной перспективе [9]. Компостируемые биополимеры, такие как PLA и PHA, требуют меньших затрат на утилизацию, так как они разлагаются естественным образом в условиях компостирования.

Приведем примеры применения биополимеров в промышленности: Автомобильная промышленность: Биокompозиты на основе целлюлозы и PHA используются в производстве внутренних и внешних компонентов автомобилей. В исследовании [2] показано, что такие материалы снижают вес автомобилей, что приводит к экономии топлива. Упаковочная индустрия: PLA и PHA широко используются в производстве упаковки для продуктов питания, а также в одноразовой посуде. Компании, такие как Coca-Cola, внедряют использование биопластиков для упаковки своей продукции, снижая углеродный след и затраты на переработку. Медицина: Биополимеры, такие как PLA, находят применение в медицине для производства рассасывающихся шовных материалов, имплантов и биосовместимых упаковок для лекарств. Эти материалы не только уменьшают экологическую нагрузку, но и снижают затраты на утилизацию медицинских отходов, как это показано [8].

Экономическое моделирование внедрения биополимеров. Согласно исследованию European Bioplastics Report [10], мировой рынок биополимеров ожидает устойчивый рост на уровне 10-12% в год в течение следующего десятилетия, что обусловлено ростом интереса к устойчивым материалам и усилением экологического регулирования. Страны ЕС и США активно субсидируют внедрение биополимеров в промышленность, что снижает барьеры для их массового производства.

Многие страны предоставляют субсидии на разработку и внедрение биополимеров. Например, в рамках программы Horizon 2020 Евросоюз выделяет гранты для развития биокompозитных материалов, что стимулирует компании переходить на устойчивые решения. Это создает предпосылки для экономической эффективности биополимеров по сравнению с традиционными пластиками.

Методология. Для оценки экономической эффективности традиционных полимеров и биополимеров был использован последовательный алгоритм расчётов, основанный на разделении затрат на несколько ключевых этапов. Описание алгоритма и этапов расчётов приведено ниже:

1. Сбор исходных данных. Собираются данные о стоимости сырья, энергоёмкости процесса, затратах на переработку и утилизацию, выбросах CO₂, а также ставках углеродных налогов для каждого типа полимера (традиционные полимеры и биополимеры).

2. Расчёт затрат на производство. На этом этапе вычисляются общие затраты на производство как для традиционных полимеров, так и для биополимеров. Для этого используется формула [11]:

$$C_{\text{prod}} = C_{\text{raw}} + C_{\text{energy}} + C_{\text{process}} \quad (1)$$

где:

C_{prod} – общие затраты на производство (USD/тонна);

C_{raw} – стоимость сырья (USD/тонна);

C_{energy} – затраты на энергию (USD/тонна);

C_{process} – технологические затраты (USD/тонна).

3. Расчёт затрат на утилизацию. Учитываются затраты на переработку отходов, захоронение или переработку отходов и дополнительные затраты на обработку:

$$C_{\text{util}} = C_{\text{disposal}} + C_{\text{treatment}} \quad (2)$$

где:

C_{util} – общие затраты на утилизацию (USD/тонна);

C_{disposal} – затраты на захоронение или переработку отходов (USD/тонна);

$C_{\text{treatment}}$ – дополнительные затраты на обработку (USD/тонна).

4. Расчёт углеродных налогов. Для учета налоговой нагрузки, связанной с выбросами углекислого газа, используется следующая формула 3.

$$C_{\text{carbon}} = E_{\text{CO}_2} + T_{\text{carbon}} \quad (3)$$

где:

C_{carbon} – углеродные налоги (USD/тонна);

E_{CO_2} – выбросы CO_2 (тонн CO_2 /тонна полимера);

T_{carbon} – налог на выбросы углекислого газа (USD/тонна CO_2).

5. Расчёт общих затрат. Итоговые совокупные затраты по жизненному циклу материала рассчитываются как сумма всех вышеуказанных компонент (формула 4).

$$C_{\text{total}} = C_{\text{prod}} + C_{\text{util}} + C_{\text{carbon}} \quad (4)$$

6. Оценка экономии за счёт снижения углеродного следа. Для количественной оценки выгод от применения биополимеров рассчитывается экономия на углеродных налогах

$$S_{\text{carbon}} = (E_{\text{CO}_2\text{traditional}} - E_{\text{CO}_2\text{bio}}) * T_{\text{carbon}} \quad (5)$$

где,

S_{carbon} – экономия за счёт снижения углеродных налогов (USD/тонна).

7. Прогноз затрат на 2030 год. С учетом прогнозируемого снижения себестоимости биополимеров на 20–30% за счёт масштабирования и технологических инноваций, производится экстраполяция затрат на горизонт 2030 года. Для расчетов используется модель линейного снижения

$$C_{\text{prod bio2030}} = C_{\text{prod bio}} * (1 - r) \quad (6)$$

где:

r – предполагаемое снижение себестоимости (в данном случае 25%).

8. Сравнительный анализ

На заключительном этапе проводится сопоставление совокупных затрат по типам материалов в текущих условиях и по прогнозу на 2030 год.

В результате применения разработанного алгоритма экономической оценки жизненного цикла полимерных материалов были получены обобщённые данные, представленные в таблице 1. На заключительном этапе анализа было выполнено сопоставление совокупных затрат по каждому типу материала – традиционных полимеров и биополимеров – как в текущих условиях, так и с учётом прогнозных сценариев на 2030 год.

Сравнение совокупных затрат по видам полимеров (в условных единицах)

Параметр	Традиционные полимеры	Биополимеры (сегодня)	Биополимеры (2030)
Затраты на производство	1,200	2,200	1,650
Затраты на утилизацию	150	60	60
Углеродные налоги	600	100	100
Общие затраты	1,950	2,360	1,810
Экономия от CO ₂	-	500	500

* составлена авторами на основе расчетов

На основе проведённых расчётов оценена сравнительная экономическая эффективность традиционных полимеров и биополимеров с учётом затрат на производство, утилизацию и уплату углеродных налогов. Полученные данные позволяют сделать следующие обобщения:

1. Высокие стартовые затраты на производство биополимеров. На текущем этапе стоимость производства биополимеров значительно превышает аналогичный показатель для традиционных полимеров: в среднем 2 200 у.е./т против 1 200 у.е./т. Основными причинами являются высокая стоимость сырья, затраты на ферментацию, очистку и технологии переработки возобновляемых ресурсов [13]. Несмотря на это, биополимеры компенсируют данные издержки за счёт более низких затрат на утилизацию и снижение фискальной нагрузки за выбросы парниковых газов.

2. Сокращение расходов на утилизацию. Благодаря способности к биоразложению и компостированию, биополимеры требуют меньших затрат на утилизацию – в среднем 60 у.е./т против 150 у.е./т у традиционных пластиков. Это связано с тем, что биополимеры не нуждаются в сложной переработке и могут быть эффективно включены в биологические циклы утилизации [14]. Также внедрение биополимеров позволяет снизить общие затраты на утилизацию отходов на 20–30%.

3. Снижение углеродной нагрузки и налогов. Углеродные выбросы при производстве традиционных полимеров составляют в среднем 3 т CO₂/т, тогда как для биополимеров (например, PLA) – около 0,5 т CO₂/т. При текущих ставках налога на выбросы углерода, это даёт разницу в налоговых обязательствах: 600 у.е./т для традиционных полимеров и 100 у.е./т для биополимеров. Таким образом, экономия на углеродных налогах может составлять до 500 у.е./т продукции [10].

4. Сближение общих затрат к 2030 году. Совокупные затраты с учётом всех факторов (производство, утилизация, налоги) в текущих условиях составляют 1 950 у.е./т для традиционных полимеров и 2 360 у.е./т для биополимеров. Однако с прогнозируемым снижением себестоимости производства биополимеров на 20–30% к 2030 году (до 1 650 у.е./т) общие затраты могут уменьшиться до 1 810 у.е./т, что делает биополимеры экономически конкурентоспособными [13].

5. Адаптация к ужесточению экологического регулирования. С повышением требований к экологической ответственности, устойчивость к углеродному налогообложению и экологически безопасная утилизация отходов становятся стратегическими преимуществами биополимеров. Их внедрение в промышленность обеспечивает соответствие глобальным климатическим инициативам, особенно в рамках европейского регулирования [8].

6. Перспективы долгосрочной экономии и роста. В отраслях с высоким экологическим приоритетом (упаковка, автомобилестроение, медицина) биополимеры могут снижать совокупные издержки. Например, применение РНА-композитов позволяет уменьшить массу транспортных средств, что приводит к снижению расхода топлива на 5–7%, эквивалентно экономии до 300 у.е. за единицу продукции в течение срока службы [10]. При массовом внедрении биополимеров прогнозируется также снижение зависимости от ископаемого сырья и формирование новых рабочих мест – до 100 000 в ЕС к 2030 году [16].

Заключение. Сравнительный анализ подтверждает, что, несмотря на высокие стартовые затраты, биополимеры обладают значительными долгосрочными преимуществами: снижение расходов на утилизацию, уменьшение углеродных налогов и устойчивость к рыночным колебаниям делают их перспективным решением для бизнеса. Увеличение спроса на биоразлагаемые материалы стимулирует развитие технологий, что постепенно снижает себестоимость их производства. Для

успешного внедрения биополимеров необходимы скоординированные меры: увеличение инвестиций в исследования, государственные субсидии для стимулирования перехода, просвещение потребителей и производителей о преимуществах использования биополимеров, а также создание эффективной инфраструктуры для их переработки. Системная поддержка биополимеров позволит ускорить переход к более устойчивой экономике, минимизировать экологические риски и повысить конкурентоспособность предприятий. При должном развитии технологий и активной государственной поддержке биополимеры займут важное место в мировой индустрии, способствуя экологической и экономической стабильности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Patrick S., Kartika A., Uwe W. The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals // *Journal of Industrial Ecology*. – 2018. – №23(1). – P. 77–95. – doi:10.1111/jiec.12732
- 2 Jamshidian M., Tehrani E., Imran M., Jacquot M., & Desobry S. Poly-Lactic Acid: Production, Applications, Nanocomposites, and Release Studies // *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*. – 2010. – №9(5). – P.552-571. – doi: 10.1111/j.1541-4337.2010.00126.x
- 3 Reddy M., Vivekanandhan S., Misra M., Bhatia S., & Mohanty A. Biobased Plastics and Bionanocomposites: Current Status and Future Opportunities // *Progress in Polymer Science*. – 2013. – №38(10–11). – P. 1653–1689. – doi.org/10.1016/j.progpolymsci.2013.05.006
- 4 Environmental and economic assessment of biodegradable and compostable alternatives for plastic materials in greenhouses // *Waste Management*. – 2024. – №175. – P. 92–100. – doi:10.1016/j.wasman.2023.12.049
- 5 Nidhiben Patel, Dagnija Blumerga. Insights of Bioeconomy: Biopolymer Evaluation Based on Sustainability Criteria // *Environmental and Climate Technologies*. – 2023. – №27(1). – P. 323–338. – doi.org/10.2478/rtuect-2023-0025
- 6 Aeschelmann F., & Carus M. Biobased Building Blocks and Polymers in the World: Capacities, Production, and Applications – Status Quo and Trends towards 2020 // *Industrial Biotechnology*. – 2015. – №11(3). – P. 154–159. – doi:10.1089/ind.2015.28999.fae
- 7 Yates M. Life cycle assessments of biodegradable, commercial biopolymers – A critical review // *Resources conservation and recycling*. – 2013. – №78. – P. 54–66. – Doi:10.1016/j.resconrec.2013.06.010
- 8 Pérez-Amaral T., Angulo I., & Torres M. Economic Impacts of Biodegradable Plastics Adoption: Global and Regional Assessments // *Journal of Cleaner Production*. – 2016. – №134. – P. 353–361.
- 9 Hottle T., Bilec M., & Landis A. Sustainability Assessments of Bio-Based Polymers // *Polymers*. – 2015. – №5(2). – P. 431–460. – doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07918
- 10 European Bioplastics Report. Bioplastics Market Growth and Economic Forecast. European Bioplastics. – 2021. – URL: https://docs.european-bioplastics.org/publications/market_data/Report_Bioplastics_Market_Data_2021_short_version.pdf
- 11 Крайнов М.С. Экономика производств по переработке пластмасс. Техничко-экономический анализ и калькулирование себестоимости продукции практическое руководство. – ЦОП Профессия. – 2018. – 288 с.

REFERENCES

- 1 Patrick Schroeder, Kartika Anggraeni, Uwe Weber. The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals // *Journal of Industrial Ecology*. – 2018. – №23(1). – P. 77–95. – doi:10.1111/jiec.12732
- 2 Jamshidian M., Tehrani E., Imran M., Jacquot M., & Desobry S. Poly-Lactic Acid: Production, Applications, Nanocomposites, and Release Studies // *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*. – 2010. – №9(5). – R.552-571. – doi: 10.1111/j.1541-4337.2010.00126.x
- 3 Reddy M., Vivekanandhan S., Misra M., Bhatia S., & Mohanty A. Biobased Plastics and Bionanocomposites: Current Status and Future Opportunities // *Progress in Polymer Science*. – 2013. – №38(10–11). – P. 1653–1689. – doi.org/10.1016/j.progpolymsci.2013.05.006

4 Environmental and economic assessment of biodegradable and compostable alternatives for plastic materials in greenhouses // *Waste Management*. – 2024. – №175. – P. 92–100. – doi:10.1016/j.wasman.2023.12.049

5 Nidhiben P., Dagnija B. Insights of Bioeconomy: Biopolymer Evaluation Based on Sustainability Criteria // *Environmental and Climate Technologies*. – 2023. – №27(1). – P. 323–338. – doi.org/10.2478/rtuct-2023-0025

6 Aeschelmann F., & Carus M. Biobased Building Blocks and Polymers in the World: Capacities, Production, and Applications – Status Quo and Trends towards 2020 // *Industrial Biotechnology*. – 2015. – №11(3). – P. 154–159. – doi:10.1089/ind.2015.28999.fae

7 Yates M. Life cycle assessments of biodegradable, commercial biopolymers – A critical review // *Resources conservation and recycling*. – 2013. – №78. – P. 54–66. – Doi:10.1016/j.resconrec.2013.06.010

8 Pérez-Amaral T., Angulo I., & Torres M. Economic Impacts of Biodegradable Plastics Adoption: Global and Regional Assessments // *Journal of Cleaner Production*. – 2016. – №134. – P. 353–361.

9 Hottle T., Bilec M., & Landis A. Sustainability Assessments of Bio-Based Polymers // *Polymers*. – 2015. – №5(2). – P. 431–460. – doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07918

10 European Bioplastics Report. Bioplastics Market Growth and Economic Forecast. European Bioplastics. – 2021. – URL: https://docs.european-bioplastics.org/publications/market_data/Report_Bioplastics_Market_Data_2021_short_version.pdf

11 Krajnov M. Jekonomika proizvodstv po pererabotke plastmass. Tehniko-jekonomicheskij analiz i kal'kulirovanie sebestoimosti produkcii prakticheskoe rukovodstvo [The Economy of Plastic Processing Industries. Technical and Economic Analysis and Cost Calculation of Products: A Practical Guide] // *COP Professija*, 2018. – 288 s. [in Russian]

Жунусбекова Н.М., Сатыбалдиева Д.О., Шалдарбекова К.Б., Исакова Т.К.

ТҰРАҚТЫ ДАМУ КОНТЕКСТІНДЕ МОДЕЛЬДІ ХИМИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАҒАЛАУЫ

Андатпа

Тұрақты даму тұжырымдамасына жаһандық көшу жағдайында химиялық өндірістердің экономикалық тиімділігі мәселесі алдыңғы қатарға шығып, тек қаржылық қана емес, сонымен қатар экологиялық мәнге ие болуда. Бұл мақалада тұрақты даму тұрғысынан модельдік химиялық процестің кешенді экономикалық бағасы ұсынылып, өндірістік циклді оңтайландыру нүктелерін анықтау және қоршаған ортаға теріс әсерді азайту мақсаты көзделген. Талдау құралы ретінде модельдік процестер өнімнің өмірлік циклінің барлық кезеңдеріндегі шығындарды – шикізаттан бастап энергияға, қайта өңдеу мен қалдықтарды кәдеге жаратуға дейін – ескеруге мүмкіндік береді.

Мысал ретінде биополимерлердің синтезі қарастырылады, бұл заманауи химия өнеркәсібіндегі инновациялық әрі экологиялық бағыт болып табылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, биополимерлерді пайдалану қалдықтарды кәдеге жарату шығындарын 20–30%-ға дейін қысқартуға, сондай-ақ өнімнің әр тоннасы бойынша көміртегік төлемдерін 150–200 шартты бірлікке дейін азайтуға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде жалпы рентабельділікті арттырып, экологиялық шығындарды төмендетуге ықпал етеді.

Сонымен қатар, инвестициялық шешімдерді негіздеу үшін экономикалық модельдерді экологиялық көрсеткіштермен біріктіру әдістері қарастырылған. Ұсынылған тәсіл кәсіпорындардың экологиялық қауіпсіздікке, инновацияға және жаһандық нарықтың заманауи сын-қатерлері жағдайында ұзақ мерзімді экономикалық тұрақтылыққа бағытталған тұрақты даму стратегияларын әзірлеуде пайдалануға болады

Zhunosbekova N., Satybaldiyeva D., Shaldarbekova K., Isakova T.

ECONOMIC EVALUATION OF A MODEL CHEMICAL PROCESS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Annotation

In the context of the global transition to sustainable development, the issue of economic efficiency in chemical production has become a priority, gaining not only financial but also environmental significance. This article presents a comprehensive economic assessment of a model chemical process from the perspective of sustainable development,

aimed at identifying optimization points in the production cycle and minimizing negative environmental impacts. Model processes, as an analytical tool, allow for the consideration of total costs at all stages of the product lifecycle, including raw materials, energy, recycling, and waste disposal.

As an example, the synthesis of biopolymers is discussed as an innovative and environmentally-oriented direction in modern chemical industry. The study results show that the use of biopolymers allows for a 20–30% reduction in waste disposal costs, as well as a decrease in carbon taxes by 150–200 units per ton of product, thereby improving overall profitability and reducing environmental costs.

Furthermore, methods for integrating economic models with environmental indicators for justifying investment decisions are discussed. The proposed approach can be used for developing sustainable development strategies for enterprises focused on environmental safety, innovation, and long-term economic sustainability in the face of the current challenges of the global market.

Журнал Вестнике КазУЭФМТ включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан и предназначен для публикации результатов научных исследований по актуальным вопросам экономической теории и практики, менеджмента, маркетинга, финансов, учета и аудита, других сфер экономической науки..

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала. Содержание статьи отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности. Статья должна содержать авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной, обзоры ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой.

Статья включает заголовок, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются только через систему онлайн-подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле, в первую очередь, адреса электронной почты и номера телефонов.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- быть тщательно вычитана и отредактирована.

Общие технические требования к оформлению статьи:

- формат – MS Word, редактор формул Microsoft Equation;
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gur.kz>. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации JEL (**JEL Classification**). Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. Коды по классификации **JEL** можно найти на сайте: <http://nfmte.com/assets/docs/jel.doc>. *Коды JEL указываются после ключевых слов.*

DOI к каждой статье присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел ДОИ Фаундэйшен) по запросу редакции журнала.

Ключевые слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки: кілт сөздер, ключевые слова, keywords*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант – в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание.

Здесь следует указать основного автора (автора для корреспонденции) и адрес его электронной почты.

Количество авторов статьи – не более 4 человек.

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.), здесь излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость. Объем аннотации – 22-25 строчек или 150-300 слов.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (в начале статьи). В конце статьи, после списка литературы, должны быть еще 2 аннотации на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять 7-10 ед. Здесь не должно быть предложений, а только слова или устойчивые словосочетания. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования.

А) Цель описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи.

Б) Методы исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Если

в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

В) Автор при написании введения должен избегать использования таблиц и, по возможности, количественных показателей.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и результаты обобщения соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т.д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из баз данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

В разделе описываются эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Раздел должен иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Әдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательно книги, брошюры, научные статьи казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй список литературы (References) с переводом названий и полной транслитерацией источников. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Примеры оформления источников:

Книги

1. Рыбаков Ф.Ф. Промышленная политика России: история и современность. – С-Пб.: Наука, 2011. – 189 с.
2. Улыбышев Д.Н. и др. Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.
3. Мэскон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: учебник. – М.: Дело, 1997. – 492 с.

Журнальные статьи

1. Татаркин А.И., Романова О.А. Промышленная политика: генезис, региональные особенности и законодательное обеспечение // Региональная экономика. – 2014. – №2. – С. 9-22.

2. Ho S.P. Model for Financial Renegotiation in Public-Private Partnership Projects and Its Policy Implications: Game Theoretic View // Journal of Construction Engineering and Management. – 2006. – №7(132). – P. 678-688. – doi:10.1061/(asce)0733-9364(2006)132:7(678).

Газетные статьи

1. Петров В.Г. Богато то общество, в котором дороги люди: монолог о главном // Липецкая газета. – 07.04.2004. – С. 4.

Интернет-источники

1. Industrial policy. Provisions of European Commission. – URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy_en.

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Малое и среднее предпринимательство. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/8>.

3. Кархунен П., Олимпиева И. Социальные «портреты» технологических предпринимателей на фоне инновационной экосистемы региона. Случай Финляндии. – URL: https://eusp.org/sites/default/files/archive/sts/%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82_%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F.pdf.

4. Белстат. Официальная статистика. – URL: <https://www.belstat.gov.by/>.

References

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2021 goda № 86-VII ZRK «O promyshlennoj politike» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2021 No. 86-VII ZRK «On Industrial Policy»]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086> [in Russian].

2. Shevjakova A.L., Tusupov Sh.S., Sejthanov N.B. Jetapy transformacii industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana [Stages of transformation of the industrial-innovation policy of Kazakhstan] // Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konferencii «Gumanizacija obshhestva i tehnologicheskoe razvitie v jepohu global'noj jekonomiki». – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2022. – S. 311-317 [in Russian]

3. Andrianov K.N. Germanija i innovacii [Germany and innovations] // Sovremennaja Evropa. – 2012. – № 4. – S. 103-116 [in Russian].

4. Taubaev A.A., Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D. i dr. Nacional'nye innovacionnye sistemy stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: mehanizmy razvitija, predposylki vzaimodejstvija i perspektivy integracii [National innovation systems of countries of the Eurasian Economic Union: mechanisms of development, prerequisites for interaction and prospects for integration]. – Karaganda: TOO «PEGASO», 2017. – 262 s. [in Russian].

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) нужно выделять полужирным шрифтом (**введение, обзор литературы, основная часть, выводы**). В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках (и всегда перед знаком препинания).

Оформление рисунков и таблиц

В тексте должна быть обязательная ссылка на рисунок (рисунок 1) или таблицу (таблица 1). Недопустимы сокращения «Рис. 1» и «Табл. 1».

Над таблицей должен быть указан заголовок:

Таблица 1 – Название таблицы (выравнивание по ширине)

Под рисунком обычно делается подпись:

Рисунок 1 – Название рисунка (выравнивание по центру)

Рисунки и таблицы могут быть авторскими или заимствованными. Если вы автор рисунка, можно указать, что рисунок авторский. Заимствованный рисунок или таблица – это та же цитата, только не в текстовом, а в графическом виде. Поэтому обязательно нужно указать источник, как и для текстовой цитаты ссылкой [1] или сноской сразу после названия в примечании.

Примечания размещают сразу после рисунка или в таблице, к которым они относятся. Если примечание одно, то после слова «Примечание» ставится тире и идет текст примечания. Одно примечание не нумеруется. Несколько примечаний нумеруют по порядку цифрами без точки.

Рисунки должны быть нарисованы при помощи средств MS Office. В MS Word есть вкладка «Вставка»:

- «Диаграмма» – для рисования графиков;
- «SmartArt» – для блок-схем;
- «Фигуры» – различные фигуры.

Если рисунок нарисован с помощью фигур, то их нужно сгруппировать.

Срок рассмотрения статьи редакцией – от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта.

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- сканированных рисунков, таблиц и цветных элементов и рисунков.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц и рисунков, выполненных в MS Word. Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ

К статье прилагаются **сведения об авторах (на 3-х языках):** Ф.И.О., название страны, аффилиация (названия организаций), должность, степень, звание, служебный и/или мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Все статьи подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами, а равно внести в ее содержание правки, не влияющие на смысловое наполнение статьи.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Если автор не выходит на связь с редакцией более двух месяцев, следует автоматически отказ в публикации поданной статьи.

Независимо от результатов первоначального рецензирования, статья может быть отклонена или возвращена на доработку на любом этапе работы при обнаружении грубых ошибок, обширных заимствований или ошибочных цитат.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этичного поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
 - a) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
 - b) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
 - c) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
 - d) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
 - e) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
 - a) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
 - b) договорным и псевдорецензированием;
 - c) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
 - d) фальсификацией состава авторов;
 - e) публикацией псевдонаучных текстов;
 - f) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
 - g) передачей материалов авторов третьим лицам;
 - h) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
 - i) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.
6. **Этические принципы для рецензентов:**
 - a) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
 - b) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
 - c) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
 - d) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
 - e) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

- f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. Этические принципы для редакторов:

- a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
- b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
- c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
- d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
- e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
- f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
- g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
- h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
- i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші/верстка: **Маханова С.М.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 29.03.25. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 41,7 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс 777.
Подписано к печати 30.12.24. Формат 70x100 1/10. Объем 41,7 уч.-изд.л. Тираж 50 экз. Заказ 777.

*«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки
Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года
включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации
основных результатов научной деятельности.